БГУ жарчысы
Вестник БГУ

№ 4(46)
2018

К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ БИШКЕКСКОГО ГУМАНИТАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА им. К.КАРАСАЕВА

ISBN 9967-410-59-0

Башкы редактор
А.И. МУСАЕВ
филология илимдеринин доктору, профессор

Башкы редактордун орун басары
Г.М. МУРЗАХМЕДОВА
филология илимдеринин доктору, профессор

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

АКМАТАЛИЕВ А.А. - филология илимдеринин доктору, академик
БАЙГАЗИЕВ С.Б. - филология илимдеринин доктору, профессор
ИСАЕВ К.И. - философия илимдеринин доктору, профессор
КАНИМЕТОВ Ж.К. - педагогика илимдеринин доктору, профессор
ТЫНАЛИЕВА Б. - медицина илимдеринин доктору, профессор
САДЫКОВ А.С. - филология илимдеринин доктору, профессор

ИЛИМИЙ-РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯНЫН МҮЧӨЛӨРҮ

АБДУЖАБАРОВ Х.А. - тарых илимдеринин кандидаты
АКМАТОВ Б.М. - педагогика илимдеринин доктору
АСАНОВА А.А. - филология илимдеринин кандидаты
ЕЛЕБЕСОВА С.А. - педагогика илимдеринин кандидаты
ИСКЕНДЕРОВА С.И. - филология илимдеринин доктору, профессор
ИСМАИЛОВА Э.И. - философия илимдеринин доктору, профессор
ИШЕМКУЛОВ Т.И. - профессор
КОЗУЕВ Д.И. - филология илимдеринин кандидаты
МАШРАПОВ Т.Т. - тарых илимдеринин кандидаты
ОРОЗАЛИЕВ Э.С. - философия илимдеринин доктору, профессор
САВИН В.Е. - экономика илимдеринин доктору, профессор
СЕЙИТБАЕВ Б.Т. - саясий илимдеринин кандидаты
ЧОГУЛДУРОВ М.Д. - география илимдеринин кандидаты

Илимий журнал
2003-жылы негизделген
Жылына 4 жолу жарык көрөт

Журнал КРнын Адилет министрлигинен 2001-жылы 2-мартта каттоодон өткөн.
Каттоо күбөлүгү № 504

Журнал
2017-жылдан
РИНЦтин
түзүмүнө кирди

© К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети

Вестник БГУ
БГУ жарчысы

№ 4(46)
2018

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ БИШКЕКСКОГО ГУМАНИТАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА им. К.КАРАСАЕВА
К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

ISBN 9967-410-59-0

Главный редактор
А.И. МУСАЕВ
доктор филологических наук, профессор

Заместитель главного редактора
Г.М. МУРЗАХМЕДОВА
доктор филологических наук, профессор

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

АКМАТАЛИЕВ А.А. - доктор филологических наук, академик
БАЙГАЗИЕВ С.Б. - доктор филологических наук, профессор
ИСАЕВ К.И. - доктор философских наук, профессор
КАНИМЕТОВ Ж.К. - доктор педагогических наук, профессор
ТЫНАЛИЕВА Б. - доктор медицинских наук, профессор
САДЫКОВ А.С. - доктор филологических наук, профессор

ЧЛЕНЫ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

АБДУЖАБАРОВ Х.А. - кандидат исторических наук
АКМАТОВ Б. - доктор педагогических наук
АСАНОВА А.А. - кандидат филологических наук
ЕЛЕБЕСОВА С.А. - кандидат педагогических наук
ИСКЕНДЕРОВА С.И. - доктор филологических наук, профессор
ИСМАИЛОВА Э.И. - доктор философских наук, профессор
ИШЕМКУЛОВ Т.И. - профессор
КОЗУЕВ Д.И. - кандидат филологических наук
МАШРАПОВ Т.Т. - кандидат исторических наук
ОРОЗАЛИЕВ Э.С. - доктор философских наук, профессор
САВИН В.Е. - доктор экономических наук, профессор
СЕЙИТБАЕВ Б.Т. - кандидат политических наук
ЧОГУЛДУРОВ М.Д. - кандидат географических наук

Научный журнал основан в 2003 г.
Выходит четыре раза в год

Журнал зарегистрирован в Министерстве Юстиции КР 2 марта 2001 г.
Свидетельство о регистрации № 504

Журнал входит систему РИНЦ с 2017 г.

© Бишкекский гуманитарный университет им. К.Карасаева

Ёсихиро ЯМАМУРА,
Чрезвычайный и Полномочный Посол Японии
в Кыргызской Республике

О ЯПОНИИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЯПОНСКО-КЫРГЫЗСКИХ ОТНОШЕНИЙ
(из лекции перед студентами Бишкекского гуманитарного университета им. К. Карасаева 18 июня 2018 г.)

КЫРГЫЗ-ЯПОН МАМИЛЕЛЕРИНИН ӨНҮГҮҮ ӨҢҮТҮНДӨ ЯПОНИЯ ЖӨНҮНДӨ
(2018-жылдын 18-июнунда К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин студенттерине окулган дарстан)

ON JAPAN IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE JAPAN-KYRGYZ RELATIONSHIPS
(Extracted out of lecture in the Bishkek Humanities University named after K.Karasayev dated of 18 June 2018)

Аннотация: *В широком историческом плане затронуты ряд особенностей японского общества, такие как: своеобразие природы страны; трудовая дисциплина, интеллектуальный уровень населения, организация труда, культура японцев и социальный настрой молодежи страны, ценности японского общества, а также вопросы, связанные с развитием японско-кыргызских отношений, привлечения японских инвестиций в экономику Кыргызстана.*

Ключевые слова: *Япония - страна восходящего солнца; экономический успех Японии; трудовая дисциплина японцев; высокая грамотность японцев; способность японцев консолидироваться во имя общего дела; умение японцев быть достойным учеником; материальное расслоение современного японского общества; буддизм и вопросы согласии и гармонии в японском обществе; особенности японской молодежи и сдержанность японского народа в своих поступках.*

Японско-кыргызские отношения; почему Япония помогает Кыргызстану?; японско-кыргызские отношения в области экономики; поддержка Японией демократии как политической ценности в развитии общества.

Аннотация: *Тарыхый кеңири багытта жапон коомунун бир кыйла өзгөчөлүктөрү каралып өттү. Алардын ичинде өлкөнүн жаратылыш өзгөчөлүктөрү, эмгек тартиби, калктын интеллектуалдык деңгээли, жапондуктардын эмгекти уюштуруу, маданияты жана өлкөнүн жаштарынын социалдык маанайынын өзгөчөлүктөрү, жапон коомунун баалуулуктары жана ошондой эле жапон-кыргыз мамилелеринин өнүгүшү, Кыргызстандын экономикасына жапониялык сырт салымдарын тартуу сыяктуу маселелер каралды.*

Түйүндүү сөздөр: *Япония – Күн чыгыш өлкөсү; Япониянын экономикадалык жетишкендиктери; япондордун эмгек тартиби; япондордун билим дэңгээлинин жогорулугу; япондордун жалпы иш алкагында бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгаруусу; япондордун мыкты окуучу боло алгандыгы; азыркы япон коомунун материалдык абал боюнча жиктелиши; буддизим жана япон коомундагы ынтымак жана гармония маселелери; япон жаштарынын өзгөчөлүктөрү жана япон элинин иш-аракетиндеги токтоолук.*

Япон-кыргыз мамилелери; эмне себептен Япония Кыргызстанга жардам берүүдө?; япон-кыргыз мамилелеринин экономика жаатындагы абалы; демократиянын өлкөнүн өнүгүшүндөгү саясий дөөлөт катары Япония тарабынан колдоого алынуусу.

Abstract: *In broader historical terms, a number of peculiarities of Japanese society are affected, as the peculiar nature of the country; labor discipline, the intellectual level of the population, the organization of labor, the culture of the Japanese and the social attitude of the country's youth, the values of Japanese society, as well as issues related to the development of Japanese-Kyrgyz relations, attracting Japanese investment in the economy of Kyrgyzstan.*

Key words: *Japan - the land of the rising Sun; Japan's economic success; Japanese labor discipline; Japanese high literacy; the ability of the Japanese to consolidate in the name of the common cause; Japanese ability to be a worthy student; the material stratification of modern Japanese society; Japan's population decline; Buddhism and the issues of harmony and harmony in Japanese society; especially the Japanese youth and the restraint of the Japanese people in their actions.*

Japanese-Kyrgyz relations: "Japan discovered Central Asia through Kyrgyzstan"; external similarity of the Japanese and Kyrgyz; Why does Japan help Kyrgyzstan?; Japanese-Kyrgyz economic relations; Japan's support for democracy as a political value in the development of society.

I. Япония - страна восходящего солнца

В Бишкеке я уже почти два года. За это время мне довелось несколько раз рассказать о наших двусторонних отношениях, и о самой Японии. И сегодня я имею возможность выступить перед Вами, дорогие студенты Бишкекского гуманитарного университета. Это доставляет мне большое удовольствие.

Какие у вас представления о Японии?

Экономически и технологически развитая страна с небольшой территорией, где ютится большая численность населения. Не так ли? Это факт, но это слишком обобщенная картина.

До Бишкека я работал в Санкт-Петербурге. Как-то у меня произошел случай: во время беседы с одним из руководителей города, я затронул жизнь в провинции Японии. Он перебил меня и спросил: «Разве в Японии есть провинции?» Он думал, что в Японии одни большие города.

Я хочу представить несколько фактов, которые даже в Японии мало, кто знает.

Япония – страна богатой природы. По доле площади леса, Япония занимает второе место в мире, уступая лишь Финляндии. В Токио обитают медведи. Я не про зоопарк, а в природе. В самой западной части города Токио раскидывается лес, где живут гималайские медведи. Вы знаете, слово «эндемик»? Виды и роды животных и растений, которые обитают только в ограниченном ареале. На Галапагосе их всего 110, а в Японии 131.

Япония добилась бурного экономического развития после Второй мировой войны. С середины 50-х годов до начала 70-х годов экономика росла каждый год на более чем 10%. В эти годы мы, японцы, максимально осваивали территории страны: прокладывали скоростные дороги, строили дамбы и заводы, рубили лес по корню, и там создавали площадки для гольфа.

В 60-ые и 70-ые годы Япония сталкивалась со многими проблемами, причиненными загрязнением окружающей среды. Вот один пример: на южном острове Кюсю в селе Минамата немало сельчан страдали от никому неизвестной до тех пор болезни: дрожь в руках и ногах, потеря ощущений, нарушение движения тела и т.д. Позже этот синдром назвали болезнью «Минамата», и слово «Минамата» приобрело всемирную известность. Выяснилось, что эта болезнь была вызвана отходными водами, в составе которой была органическая ртуть. Еще в нескольких городах население страдало от серьезной астмы из-за обострения загрязнения воздуха.

И мы спохватились: наверное, мы неправильно поступаем. Хорошо, что мы не уничтожили природу целиком.

Недавно я прочитал в газете интересное сообщение. В западной части Японии есть один прибрежный город, который известен культивированием устриц. В последние 10 лет у них урожайность не так высока, как в предыдущие годы. Причина – слишком чистая вода. В чистой воде мало планктонов, которыми питаются устрицы.

Здесь хочу остановиться на вопросе, почему Япония смогла добиться экономического успеха?

Ученые приводят самые различные аргументации. Среди них есть даже такой парадоксальный тезис, провозглашенный известным экономистом. – «Говорят, что Япония добилась роста несмотря на то, что нет природных ресурсов. Напротив, Япония сумела добиться такого роста благодаря отсутствию ресур-

сов. Япония всегда могла завозить ресурсы по самым низким ценам, которые были на мировом рынке. Потому что нам не было необходимости защищать свою добывающую промышленность, которой фактически нет. Англия, например, платила дорого, используя свой уголь, который у них в изобилии».

Я не экономист и не могу сказать что-то определенно, иначе, боюсь, что могу вас ввести в заблуждение, но определенно ясно, что на основе экономического успеха лежат по меньшей мере три вещи: первое – трудовая дисциплина японцев. Второе – заложенный еще в феодальные времена интеллектуальный фундамент японского народа. Третье – хорошая организованность труда.

Часто слышу: японцы трудолюбивы.

Я думаю, что среди японцев мало, кто любит работать. Я, например, предпочитаю отдых работе. Но у японцев есть трудовая дисциплина, т.е. сознание того, что раз человек работает, он должен работать добросовестно, не покладая рук, чтобы не стыдиться результата своей работы. На сегодня, такие нравственные устои, к сожалению, мало-помалу рушатся.

Второй момент. Есть такая цифра: в середине 19-го века грамотность людей высших слоев населения достигла почти 100%, а простых людей 50%. В никакой другой стране мира не было такой высокой грамотности.

Третий момент. По-моему, японцы способны на организованный труд. Умеют консолидироваться во имя общего дела.

Япония закрыла страну от внешнего мира в 17 веке, а когда она открыла свои границы в середине 19-го века, мы с жадностью принимали современные технологии и техники европейских стран, чтобы Япония стала современным государством с достаточной военной мощью. Мы боялись, как бы Япония не превратилась в колонию западных стран.

После открытия страны правительство направляло многих способных студентов и молодых специалистов за рубеж на учебу. Один интересный эпизод того периода: в Англии учился гражданскому строительству один из таких японцев. Однажды он заболел. Хозяин дома, где он проживал, уговаривал его отлежаться день или два. А он не послушал и сказал: «Если я буду отдыхать один день, то развитие Японии остановится на один день». Это конечно смешно. Но такое высокое осознание своей миссии создавало прочную основу осовременизации Японии. Конечно, такие люди в Японии уже давно вымерли. Японцы нашего времени живут отчасти на наследии, которое оставили эти патриоты 19-го века.

Расскажу вам о культуре Японии.

Исторически Япония заимствовала очень многое у иностранных государств. Мы переняли не только письменность у китайцев в 4-ом веке, но и целую культуру, государственную систему, городское планирование столицы и т.д. Корейцы тоже являются нашими учителями по некоторым гуманитарным областям. Мы учились у них больше тысячи лет. Как я уже говорил, после того, как Япония открыла свои границы в середине 19-го века, мы стали учиться у европейцев. Одним словом, во все времена своей истории Япония была чьим-то учеником.

Во многих видах культуры Японии, даже в тех, которые считаются японскими традиционными, мы часто находим китайские или корейские истоки. Часто говорят, что японцы умеют перенимать чужую вещь и усовершенствовать на свой манер. В 60-ые и 70-ые годы, когда Япония добивалась бурного роста, нас, японцев, часто упрекали американцы и европейцы в «умении японцев своровать технологию западных стран». Они бранили, что у японцев нет творческих идей, и что они умеют только подражать чужому.

Трудно сказать, правильно ли такое суждение. Но не могу не согласиться хотя бы частично. В самом деле, наша страна не могла развиваться без принятия западных технологий.

После окончания Второй мировой войны в Японию хлынула культура и стиль жизни западных стран, прежде всего Соединенных Штатов. Как я уже упоминал, западные страны были нашими учителями. Еще в середине 19-го века у японцев сложилось неискоренимое мнение о том, что всё у них лучше, они производят и промышленные, и иные продукты лучше нас, что у них уровень цивилизованности на порядок выше нашего. И люди обожали импортные вещи, американский образ жизни и т.д. Но за эти 30-40 лет мы стали осознавать, что и у нас есть то, чем можем гордиться. Можно сказать, что в эти десятки лет японцы постепенно возвращаются к своей традиционной культуре и традиционному стилю жизни. Но это не означает, что мы отреклись от американизации и европеизации. Мы уже не можем жить без «McDonalds'» или "KFC", или западной поп-музыки. Японцы просто освободились от навязчивого менталитета обожания Запада. И теперь смотрят и на свои, и на их вещи более объективно, чем раньше.

Я хочу затронуть две современные социальные проблемы Японии.

Конечно, у нас социальные проблемы не ограничиваются двумя, но эти две - самые основные, которые стоят остро в японском обществе.

Первая – материальное расслоение общества. Если 30 или 40 лет назад большинство японцев причисляла себя к среднему сословию общества в материальном плане, то сейчас многие остро нуждаются в доходах. Есть международная статистика по бедности, которую ведет ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития). Япония по доле бедных занимает 4-ое место среди 30 стран ОЭСР. Чем объясняется обеднение? На общем фоне этого есть плохая экономическая конъюнктура, которая затягивается вот уже четверть века. Если посмотреть на цифры, то наша экономика растет. Но рост медленный и пологий, и люди не ощущают улучшения экономики.

Но ученые видят причины не только в экономическом состоянии. Тут есть еще структурная причина: большой рост численности людей, работающих внештатно. Предприятия сокращают штатных работников, чтобы сократить до минимума расходы по содержанию кадров. Внештатных и сезонных работников можно нанимать за сравнительно низкую заработную плату. Притом, они могут быть уволены в удобный нанимателю момент. Малый заработок и нестабильное положение. В 2015 году 1 600 000 семей получала по-

собия, которые предоставляют безработным и малоимущим.

Вторая проблема: сокращение численности населения. Это явление вызвано отчасти неблагоприятной экономикой. Есть и другие причины, в т.ч. то, что молодые люди стали создавать семьи в поздние сроки. Нехватка детских садов и яслей. Некоторые ученые утверждают, что люди воздерживаются от заведения детей в сознании того, что им придется взять на себя немалые расходы на их высшее образование: ныне большинство молодежи поступает в вузы. Статистика 2016 года показывает, что одна японка в своей жизни рожает лишь 1,44 ребенка. Предполагают, что в 2008 году Япония уже вошла в стадию сокращения населения.

Политики и чиновники понимают, что надо что-то предпринимать, а не сидеть сложа руки для преодоления этих социальных проблем. Однако, у нас очень туго с государственным бюджетом. Правительству и парламенту приходится ежегодно составлять дефицитный бюджет. Накоплены государственные займы, которые на конец 2016 года достигли примерно 10 триллионов долларов США, включая займы муниципальных организаций. В пересчете на душу населения – около 85 000 долларов США. В таком финансовом состоянии трудно маневрировать.

Для погашения долгов нужно найти источник дохода. Предполагается, что осенью следующего года Правительство повысит размер НДС (Налог на добавленную стоимость) с нынешних 8% до 10%. Однако большинство экономистов сходятся во мнении, что такой маленький размер повышения навряд ли поможет сократить задолженность при ожидаемых темпах.

Коротко о религии в Японии.

Современные японцы – не религиозный народ. В принципе, японцев считают буддистами. Но мало, кто понимает буддийскую догму. Я лишь формально буддист. И это нужно будет для моей похоронной процессии. Тем не менее, на натуру японского народа буддизм влияет. Буддизм проповедует важность согласия и гармонии. Буддизм снисходителен в отношении другой религии, чужой культуры. По-моему, в том то и корень японцев, которые толерантно и без особой антипатии принимали культуру иностранных государств. Японцы не любят конфликтов в человеческих отношениях. Мы всегда стараемся избегать столкновений и поступать так, как и другие. В Японии не очень любят человека, который идет направо, когда большинство идет налево.

Есть этнический анекдот. В Тихом океане тонет пассажирское судно. Пассажирам придется прыгать в море со спасательным жилетом. Но это страшно, и люди боятся. Члены экипажа уговаривают пассажиров. Они подходят к американцам и говорят: «Спрыгнете и станете героями вашей Родины». Американцы сразу бросаются в море. Теперь к немцам приносят сборник судовых правил и показывают место, где написано, что в таком случае пассажиры должны покинуть судно (немцы – законопослушные люди). Они начинают прыгать. Итальянцам говорят: «Вот смотрите! Красавицы прыгают!» Итальянцы сразу за девушками. Французам: «Послушайте, никогда не прыгайте!» Все французы бросаются. (У французов привычка: нежелание подчиняться указаниям.) Теперь экипаж подходит к японцам и говорит: «Все прыгают».

Хочу также рассказать о молодежи Японии.

Пять лет назад Секретариат кабинета министров Японии проводил социальный опрос в Японии и семи странах мира: Корея, США, Великобритания, Германия, Франция и Швеция. Вопросы задавали молодым людям этих стран в возрасте от 13 до 29 лет.

На вопрос: «Довольны ли вы собой?», ответили: «Да» только 46% японцев, тогда как у американцев 86%, а у англичан 83%. У японской молодежи самый низкий процент среди семи стран.

На вопрос: «Впадали ли вы в меланхолию или падали ли духом на этой неделе?», 78% японцев ответили: «Да». Это оказался самым высоким показателем. Самый малый – 37% у немцев.

Только 30% японцев считают, что они смогут изменить общество в таком направлении, в каком они хотят. Опять же самый низкий результат. А 53% американцев и немцев уверены в этом.

Вопрос о своем будущем: «Связываете ли вы свое будущее с надеждой?». У японцев 62%, самая малая доля среди всех участников.

Я не уверен, смогу ли я обобщить, что стоит за этими, я бы сказал, негативными ответами японских молодых людей. Причина не одна; а несколько сложенных и переплетенных.

Я назову две.

Первая причина: неясность в экономике. Уже четверть века мы не видели прояснения. Многие японцы прогнозируют, что такого экономического роста, которого мы добились в прошлом, никогда не будет. Потому что, во-первых, Япония уже вошла в фазу зрелой экономики. Во-вторых, у нас стареющее общество, и численность населения сокращается.

Вторая причина: чувство безысходности. Откуда такое чувство? Социальные исследователи полагают, расслоение населения в денежных доходах приводит к тому, что в целом дети из обеспеченных семей имеют возможность получить хорошее образование и устроиться на хорошую, в смысле высокооплачиваемую и перспективную работу, а дети из малообеспеченных семей останутся так и необеспеченными, не имея доступа к хорошему образованию и перспективной работе. Сейчас многие дети после уроков посещают внешкольные подготовительные курсы. Внешкольное обучение, конечно, платное. На престижных курсах, выпускники которых поступают в солидные вузы, взимают большую сумму. Вот в чем дело. И вообще дети из обеспеченных семей имеют все благоприятные условия для учебы.

В 1972 году пост Премьер-министра Японии занял легендарный человек: Какуэй Танака. Танака учился в школе только 6 лет из-за бедности. В 80-ые годы был и Министр сельского хозяйства лишь с шестилетним образованием. А сейчас в парламенте нет такого депутата. В Японии идет процесс консерватизации общества. Вот один пример: примерно 25-30% депутатов национального парламента – наследственны.

В этом социальном опросе я вижу и хорошие аспекты японской молодежи. 55% японцев хотят делать то, что будет полезно для своей страны. Это самый высокий рейтинг.

И еще один момент, характерный для японского народа. Задали вопрос: «Согласны ли вы с мнением, что человек имеет полное право делать все, что хочет, если только это не вызовет у других людей неудобство или неприятность». 42% японских респондентов соглашаются с этим. А среди молодежи других стран в среднем 80% респондентов утверждает этот тезис. Здесь я вижу сдержанность японского народа в своих поступках. Хорошо иль плохо, японцы сковывают себя в сравнительно тесные рамки свободы в действиях.

II. Японско-кыргызские отношения: вчера, сегодня, завтра

Позвольте рассказать о наших двусторонних отношениях.

Как-то бывший Посол Кыргызстана в Японии сказал - «Япония нашла Центральную Азию через Кыргызстан». Очень метко сказано. В двух смыслах. Первое: действительно первой центрально-азиатской страной, с которой Япония сблизилась еще в начале процесса распада СССР, являлся Кыргызстан. Второе: да, мы, японцы, не знали Центральную Азию. Она, разумеется, существует с испокон веков. Но в нашем понимании Центральная Азия была как историко-экзотический регион земного шара, где когда-то проходил Шелковый Путь, или просто часть Советского Союза, к которому мало кто питал симпатию.

Когда в начале 90-ых годов в поле зрения Японии попали новые страны азиатов, которых не знали ранее, мы искренне обрадовались, что нашлись народы, с которыми можем общаться, не избегая затронуть некоторые досадные страницы истории Японии. Как вы знаете, в отношениях с другими азиатскими странами, имею в виду Китай, Корею, страны Юго-Восточной Азии и другие, у Японии имелись исторические факты, которыми ни в коем случае не можем гордиться. В этих азиатских странах и по сей день звучит недружелюбный голос по отношению к Японии.

Еще до распада Союза наше посольство в Москве, в котором я и работал тогда, имело контакты с Киргизией. Хорошо помню встречу с первым Президентом Акаевым в одной из гостиниц в Москве. Я, как переводчик, сопровождал нашего Посла на этой встрече. На какие именно темы шел разговор я уже не помню, но скромность, мягкое обращение и высокий интеллект Президента оставили у меня незабываемые впечатления. Правда, оценка его президентства – отдельный разговор. Тем не менее, я должен сказать, что его человеческое качество привлекало наших руководителей, и это очень помогло нашим странам завязать дружбу.

Еще один важный момент: мы внешне очень похожи друг на друга.

Здесь я часто слышу, что кыргызы и японцы были братскими народами, и те, кто любил рыбу ушли, а здесь остались те, кто любит мясо. Сначала я думал, что это просто легенда без научных оснований. Потом я узнал вот что: предки японцев были переселенцы (выходцы) из других частей земного шара. Одна группа наших предков переселилась с юга, другая из континента. Сегодня ученые утверждают, что люди северной группы происходили в прибрежном районе озера Байкал. Значит, возможно, что мы действительно были братскими народами.

За короткое время установились довольно интенсивные и добрые отношения между нашими странами. Если вкратце охарактеризовать наши нынешние отношения, то у нас нет ни одной серьезной проблемы, которая мешала бы нам идти дальше по пути сотрудничества. Как вы знаете, Япония предоставляет Кыргызской Республике кредиты и гранты. Меня часто спрашивают: почему Япония помогает Кыргызстану?

Во-первых, долг экономически развитых стран перед странами, идущими по пути развития.

Во-вторых, Правительство Японии считает, что Центральная Азия является стратегически важным регионом для стабильности Евразии. Это, к сожалению, звучит особенно актуально, когда оглашают имена выходцев из стран Центральной Азии, в том числе Кыргызстана, которые совершают террористические акты.

В-третьих, мы содействуем Кыргызской Республике стать твердо на свои ноги экономически, с расчетом на то, что экономическое развитие страны будет способствовать созданию благоприятных условий для инвестиции японского капитала, а также для масштабной торговли.

И в конце концов, в-четвертых, Япония и Кыргызстан разделяют общую ценность: демократизм. Этот момент имеет особо важное значение.

Здесь хочу остановиться на том, как Япония относится к демократии, когда речь идет о ней в другой стране. Об этом я буду говорить, так как иногда слышу, как кыргызстанцы говорят: Япония не учит нас. Не навязывает нам, что делать. Япония, как и европейские страны и США, привержена ценностям демократии. Демократия есть свобода слова, свободные выборы без манипуляции, независимый суд, верховенство закона, равенство перед законом, не коррупционность и т.д. Япония желает разделять эти ценности и со странами Центральной Азии. В этом наша позиция равна позициям США и европейских стран. Однако, как мне кажется, тут есть нюансы. Мы, японцы, не любим учить других.

Япония до конца Второй мировой войны, значит до 1945-го года, осталась недодемократизированной страной. Япония покончила с феодализмом в середине 19-го века. Правительство самураев сложило с себя власть, передало ее Императору, была составлена первая в истории страны Конституция и был создан Национальный парламент. Это была частичная демократизация, и некоторое время ее процесс более или менее продвинулся. Но, как вы все знаете, вскоре Япония выбрала путь милитаризации и империализма, в ходе которого демократия умерла.

Так что, по-моему, японцы осознают, что еще не выросли до учителя демократии, а скорее мы начинающие демократы и не имеем права учить других. Я считаю неплохой такую скромность в отношении демократии. Тем более я уверен, что любая страна имеет свою логику развития своей страны. Однако это не значит, что я отрицательно отношусь к демократии. Как Уинстон Черчилль сказал, «Демократия есть наименее худшая из всех видов систем управления». Я

нисколько не сомневаюсь в том, что демократизация общества идет на пользу народам стран Центральной Азии.

Теперь, о японо-кыргызских отношениях в области экономики.

С кем бы я не встречался здесь, мне непременно задают вопросы: Почему японские компании не инвестируют? Когда же наконец придет японский бизнес?

Я, как Посол Японии, желаю, чтобы японский бизнес присутствовал здесь и внедрился. Японские предприниматели хотят распространять свой бизнес и в других странах, и работать более глобально на мировом рынке. В последние 10-20 лет наше Правительство предпринимает усилия открыть для нашего бизнеса двери, чтобы получить широкую возможность за рубежом. В цикле таких усилий Министерство земли и инфраструктуры Японии в сотрудничестве с Министерством экономики вашей страны организовал Японо-кыргызский форум по качественной инфраструктуре в Бишкеке в октябре 2016 года.

В этом форуме приняли участие более двадцати представителей наших крупных предприятий, а также многих кыргызских бизнесменов. Это событие стало прекрасной площадкой для ознакомления японских предпринимателей с кыргызским бизнесом. Многие японцы впервые ступали на кыргызскую землю, и тем не менее, некоторые бизнесмены уже проявляют реальный интерес к вашей стране.

Это мероприятие получило продолжение в прошлом году в Токио. И предполагается, что в этом году осенью будет проведен уже третий форум в Бишкеке.

Вот таким образом, мы организовываем площадку для знакомства бизнесменов наших стран. Это очень полезно, потому что, к сожалению, еще мало кто среди наших бизнесменов знает, какая это страна - Кыргызстан.

Эти усилия со стороны правительств наших стран уже приносят плоды.

В июне прошлого года одна японская холдинговая компания приобрела большинство акций КыргызКоммерцБанка. Глава этой компании Хидэо САВАДА – известный инвестор Японии. Он владеет одной из самых больших туристических фирм Японии, управляет развлекательными заведениями и гостиницами в стране и за рубежом. Очень хорошо, что он положил глаз на Кыргызстан. Я надеюсь, что эта инвестиция послужит хорошим толчком для повышения узнаваемости Кыргызской Республики нашими предпринимателями. Они, возможно, подумают: Раз Савада инвестировал, тогда стоит подумать о бизнесе в Кыргызстане.

Еще один пример инвестиции Японской компанией. Токио Роуп, которая производит металлические сетки для предотвращения селевых явлений, зарегистрировала дочернюю компанию в Кыргызстане в конце прошлого года.

Я скажу, что в Кыргызской Республике промышленная база еще слаба. Поэтому такие крупные компании как Sony, Toyota, Panasonic пока не приходят.

Если посмотреть структуру экономики этой страны, то здесь сельское хозяйство имеет преимущество. Можно было бы налаживать сотрудничество в этой области. Последние годы некоторые японские торговые фирмы импортируют из вашей страны мед. Правда, пока небольшими партиями. В прошлом году в одном Токийском универмаге организовали «Фестиваль меда». В этом фестивале кыргызский белый мед завоевал приз «Лучшего меда» в результате голосования посетителей, которые пробовали различные сорта меда. Кыргызстанский мед продается в сетевых магазинах престижного супермаркета Японии. Но, к сожалению, еще мало кто знает Кыргызстан. Как-то японец, который долгие годы занимался вопросами торговых связей с бывшими республиками Союза, сказал мне, что важно продвигать хороший имидж каждой страны. Например, о вашей стране говорят «Швейцария Центральной Азии». Это прекрасно. Швейцария является у нас одной из самых любимых стран мира. Нужна рекламная работа, чтобы японцы знали, что Кыргызская Республика – экологически чистая страна-производитель.

В заключение хочу сказать вот что. Мне, не часто, но порой, задают вопрос следующего характера: - Нет ли у Японии амбиций, которых она хочет добиться взамен на оказываемую помощь? Я отвечаю: - Нет. Мы лишь желаем социально-экономического развития, дальнейшей демократизации и стабильности этой страны и Центральной Азии в целом. Вот и все.

Благодарю за внимание!

УДК:177.5 (575.2)

Төлөгөнова Г. Б.
БГУнун аспиранты

КООМДОГУ СОЦИАЛДЫК ТЕҢСИЗДИК МАСЕЛЕСИН ИЗИЛДӨӨДӨГҮ НЕГИЗГИ СОЦИОЛОГИЯЛЫК ТЕОРИЯЛАР

ОСНОВНЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ В ИССЛЕДОВАНИИ СОЦИАЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА В ОБЩЕСТВЕ

BASIC SOCIOLOGICAL THEORIES IN THE STUDY OF SOCIAL INEQUALITY IN SOCIETY

Аннотация: *Бул макалада коомдогу социалдык теңсиздик маселесин изилдөөдөгү негизги социологиялык теориялар каралган. Ар бир жеке инсан материалдык жана руханий маданияттын бардык жетишкендиктерине ээ боло албайт. Коомдо индивиддер, социалдык топтор, катмарлар, класстар вертикалдуу социалдык иерархиянын ар кандай тепкичтеринде жайгашып, жашоосунда керектүү мүмкүнчүлүктөрдү колдонууда теңсиздикке кабыл болушат. Макалада теңсиздик маселесин изилдөөдөгү теорияларга атактуу окумуштуулардын көз караштары анализденген.*

Түйүндүү сөздөр: *Теңсиздик, престиж, класс, түзүлүш, коом, байлык, индивид, социалдык топ, стратификация.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются социологические теории в изучении проблем социального неравенства в обществе. Каждая отдельная личность не может овладеть всеми достижениями материальной и духовной культуры. В обществе индивиды, социальные группы, слои, классы находятся на разных ступенях вертикальной социальной иерархии и обладают неравными жизненными шансами и возможностями удовлетворения потребностей. В статье рассмотрены видение известных ученых к теорию социального неравенства.*

Ключевые слова: *неравенство, богатство, престиж, класс, структура, общество, индивид, социальная группа, стратификация.*

This article examines sociological theories in the study of social inequality in society. Each individual person can not master all the achievements of material and spiritual culture. In society, individuals, social groups, strata, classes are at different levels of the vertical social hierarchy and have unequal life chances and opportunities to meet needs. The article considers the vision of well-known scientists for the theory of social inequality.

Key words: *Inequality, prestige, class, type, society, the individual, the social group.*

Кандай гана коом болбосун көп катмардуу түзүлүшкө ээ. Мындай ар кандай катмарлардын же страттардын болушу жана алардын ортосундагы айырмачылыктар *социалдык теңсиздик* сыяктуу көрүнүштү жаратат. Социалдык теңсиздик бардык типтеги коомдук элемент болуп саналат. Коом структурасы боюнча канчалык татаал болсо, андагы теңсиздик ошончолук айкын көрүнүп турат.

Социалдык теңсиздик – социалдык дифференциациянын формасы. Мында өзүнчө бир индивиддер, социалдык топтор, катмарлар, класстар вертикалдуу социалдык иерархиянын ар кандай тепкичтеринде жайгашып, жашоосунда керектүү мүмкүнчүлүктөрдү колдонууда теңсиздикке кабыл болушат.

Кандай гана коом болбосун улуттук, социалдык-класстык, демографиялык, географиялык жана башка белгилери боюнча түзүлүшкө ээ болот. Мындай түзүлүштө сөзсүз түрдө социалдык теңсиздик жаралат.

Социалдык структураны адамдар ортосундагы социалдык айырмачылык, б.а., социалдык факторлор жараткан айырмачылыктар аныктайт. Ал факторлорго: эмгек бөлүштүрүү, турмуш тартиби, өзүнчө ин-

дивиддин же социалдык топтордун социалдык ролу кирет. Коомду катмар түрүндө кароо социалдык стратификация теориясында кеңири изилденет. Бул теория боюнча, коомдун тигил же бул стратка тиешелүү болгондугу негизинен, төрт шкала менен аныкталат: билим берүү, престиж, бийлик жана киреше.

Социалдык теңсиздиктин булагы цивилизациянын өзүнүн өнүгүшү болуп саналат. Ар бир жеке инсан материалдык жана руханий маданияттын бардык жетишкендиктерине ээ боло албайт. Адамдардын адистешүүсү жаралат, аны менен бирге ишмердүүлүктүн баалуулугу же актуалдуулугу пайда болот.

Теңсиздиктин деңгээли коомдогу ар бир топтордун жашоо деңгээлинде чоң айырмачылыкка алып келип, калктын кээ бир топторун басынткан дискриминация катары кабыл алынат.

Бул жагдай көбүнчө, коомдо социалдык чыңалууну жаратып, социалдык конфликттин пайда болушуна, өнүгүшүнө жана таралышына алып келет. Ушуга байланыштуу ар бир коом социалдык теңсиздикти төмөндөтүү үчүн жөнгө салуучу система иштеп чыгуусу зарыл. *Теңсиздик* маселеси бардык социологиялык изилдөөлөрдө өзгөчө орунду ээлеп, анын мүнөзү, тарыхый эволюциясы, конкреттүү формалардын карым-катышы негизги маселелерден болуп саналат.

Социалдык теңсиздик адам жашоосунда коом жаралгандан бери эле пайда болуп, азыркы мезгилде да өкүм сүргөн актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. *Социалдык теңсиздик* маселеси тууралуу ойчулдардын көптөгөн эмгектеринде чагылдырылган пикирлери ар кыл. Төмөндө алардын кээ бирлерин карап көрөлү.

Байыркы грек философу Платон (б.э.ч. 428/427-348/347 -ж.ж.) жалпы калкытын бай-кедей болуп бөлүнүшү тууралуу кеңири ой жүгүрткөн. Философтун пикири боюнча, мамлекет өзүнүн ичинен кайра эки мамлекетке ажыраган сыяктуу. Биринчиси – жардыларлыкы, экинчиси – байлардыкы, бул эки топ бири-бирине ар кандай бут тосууларды жаратып, чогуу өмүр сүрүшөт. Платон «терминдер классын колдонгон алгачкы саясий идеолог болгон» -деп эсептейт, Карл Поппер [1. 7-б.].

Мындай коомдо адамдарды коркунуч жаны өзүнө ишенбөөчүлүк курчап турат. Бекем коом башкача болуш керек. Платон өзүнүн «Мамлекет» деген эмгегинде туура түзүлгөн мамлекетти сыйпалабай, коркпой жана ойлоп таппай, илимий жактан негиздөөгө болот. Платондун көз карашы боюнча, коом класстык мүнөзгө ээ. Бардык жарандар *башкаруучулар, аскерлер, атка минерлер, жумушчулар* (жер иштетүүчүлө, дарыгерлер, актёрлор) деген класстардын бирине киришет. Башкаруучулар башкарган жана башкарбаган топтор болуп бөлүнөт. Бул бардык негизги катмараларга белгилүү бир функциялар тиешелүү. Платон жогорку стратификацияланган коомдун долбоорун түзгөн. Мындай коомдо башкаруучу топко мүмкүнчүлүктөрдү колдонууда теңсиздик сакталат

Аристотель (б.з.ч. 384—322) «Саясат» [2.64-б.] аттуу эмгегинде социалдык теңсиздик тууралуу маселени да карап, мындай деп жазган: азыркы мезгилде бардык мамлекеттерде үч элемент бар: биринчи класс – абдан байлар; экинчи класс – абдан жакырлар; үчүнчүсү – орто жашагандар. Үчүнчү класстагылар – эң мыктысы, анткени анын мүчөлөрү ар кандай жашоо шарттарында рационалдык принципте жашоого даяр. Байлар жана жардылар жашоодогу кыйынчылыктарды ушул принцип боюнча кечиришет. Дал ошол жардылардын, байлардын ичинен кылмышкерлер, алдамчылар өсүп чыгат. Аристотелдин пикири боюнча, мыкты коом орто класстан түзүлөт, ошондой эле орто класстан турган мамлекет жогорудагы эки класска караганда көп санда жана күчтүрөөк болуп, башкарууга ийкемдүү келип, коомдук тең салмактуулук сакталат. Ошону менен бирге, философ кокустан жаралган теңсиздик мамлекеттеги тең салмактуулук үчүн коркунучтуу. Ошондуктан Аристотель ортоңку класс бардыгынан күчтүү болгон коомду мактайт.

Кайра жаралуу доорундагы ойчулдардын ичинен Никколо Макиавелли (1469-1527) өзгөчө кызыгууну туудурат. Макиавелли менен Аристотелден ортосунда эки миң жылда айырмачылык болсо да, негизги ойжүгүртүү багыты бирдей болгон. Макивелли өзүнүн «Падыша» аттуу белгилүүү чыгармасында ким башкара алат жана башкаруунун кандай формасы адамдарга тартип, бакыт, жыргалчылык алып келе тургандыгы жөнүндөгү маселени коёт. Философ элита менен карапайым калктын ортосундагы чыңалган мамиле туруктуу уюшулган коомдун мүнөзү экендигин жана ал чыңалууну элитанын карапайым калктан коркуусу, калың массанын тираниядан сестенүүсү коштоп жүрөрүн көрөт.

Философ-материалист Томас Гоббстун (1588—1679) социалдык көз карашы өтө белгилүү эмес. Гоббс, мурункулардан айырмаланып фундаменталдык тең салмактуулукту баса көрсөтөт. Бул тең салмактуулук бийликтеги жана анын привилегияларындагы теңсиздикте орун алышы керек. Гоббстун пикиринде, бул – табигый процесс. Философтун ою боюнча, элдер тең даражада бийликке жана анын артыкчылыктарына жетүүгө кызыкдар, бирдей даражада жашоодогу жыргалчылыктарга ыраазы болбойт. Элдин бийликке жанын анын артыкчылыктарына умтулуусу атайын эрежелер болбосо, хаоско алып келет. Ал эрежелер «коомдук келишимди» түзүп, ал келишим боюнча, элдер өзүнүн укугун бир адамдын башкаруусуна өткөрөт. Ал эми башкаруучу, өз кезегинде, өзүнүн ролун Табигый мыйзамдардан келип чыккан мыйзамдар аркылуу ишке ашырат. Мындай «идеалдуу» коомдо эч кандай артыкчылыктуу класстарга жол берилбейт, анткени алар башчылар тарабынан каралган тең укукка ээ болушат.

Кийинки мезгилдеги Д. Локка, И. Бентама, Ж.Ж.Руссо, Г. Гегеля сыяктуу социалдык философтор коомдо тубаса жана өздөштүрүлгөн ар кандай комбинацияларга негизделген социалдык топтор жана катмарлар маселе жаратарын аңдап билишкен. Алардын ар бири башкаруунун кайсы түзүлүшү тиешелүү кыйынчылыктардан чыгууда эффективдүү экендиги тууралуу жеке түшүнүктөргө ээ болушкан.

К. Маркстын класстык теориясы жана стратификациялык теориянын жаралышы. Карл Маркс коомдогу класстардын болушун жана алардын ортосундагы күрөштү аныктоо өзүнө тишелүү эмес экендигин белгилейт. Чындыгында, Плантондун мезгилинен бери, өзгөчө XVIII кылымда тарыхтын сценасына буржуазия чыкканда, көптөгөн экономисттер, тарых-

чылар, философтор Европанын коом таануу илимине социалдык класс түшүнүгүн бекем киргизишкен (Адам Смит, Этьен Кондильяк, Клод Сен-Симон, Франсуа Гизо, Огюст Минье ж.б.).

К.Маркска чейин коомдун класстык түзүлүшүнө экономикалык катыштын бүтүндөй системасынын фундаменталдык анализинен чыгарып, эч ким терең негиздеме берген эмес. Ага чейин класстык карым-катыштар, мезгилиндеги капиталисттик коомдогу эксплуатациянын механизми ар тараптан ачылып берилбеген. Ошондуктан социалдык теңсиздик, стратификация жана класстык дифференциация маселелери боюнча азыркы мезгилдеги изилдөөлөрдө марксизмди жактоочулар жана анын позициясын четке каккандар да К.Маркстын класстык теориясына талдоо жүргүзүшөт.

К. Маркстын көз карашы боюнча, коомдогу класстар ар кандай абалдардын жана коомдук өндүрүштүк түзүлүшүндө индивид аткарган ролдордун негизинде жаралат жана каршылашат. Башкача айтканда, класстардын жаралышындагы жалпы негиз эмгектин коомдук бөлүнүшү болуп саналат. Бул тезисти Ф.Энгельс улантып, мындай деп жазат: «класстарга бөлүштүрүүнүн негизинде эмгекти бөлүштүрүү мыйзамы бар». Бул жерде «физикалык жактан эмгектенген карапайым калк менен соода-сатык, мамлекеттик иштер менен, кийинчерээк искусство жана илим менен алектенген башкаруучулар ортосундагы эмгекти бөлүштүрүү» жөнүндө сөз болуп жатат.

Адам коомунун өнүгүшүндөгү белгилүү бир этабында эмгек бөлүштүрүүнүн баштапкы формасы байкалат, анда адам экинчи бир адамга баш ийген эмес. Эмгекти бөлүштүрүү, жаратылышытын күчүн алууга багытталган фактор катары, жумушчулардын техникалык жактан адистешүүсүнө шарт түзөт, кесиптерди жана адистиктерди жаратат. Бирок, өндүрүштүн татаалдыгына жараша, анын уюшулуш процесси да татаалданат. Ошондуктан кесиптик уюштуруучуларга болгон муктаждык, башкача айтканда, эмгекти аткаруучулук жана башкаруучулук муктаждыгы боюнча бөлүштүрүү келип чыккан.

Эмгекти бөлүштүрүүнүн социалдык-экономикалык аспектиси акыл эмгеги жана физикалык эмгек, башкаруучулук жана аткаруучулук, квалификациялык жана квалификациялык эмес, чыгармачылык жана стереотиптик деген сыяктуу кеңири кубулуштарды камтыйт.

Класстар жаралгандан баштап, ишмердүүлүктүн мүнөзү классты аныктабайт, тескерисинче, класска тиешелүүлүк алдын ала белгиленген кесипти аныктайт. Бул боюнча, К.Маркс мындай деп жазат: «... азыркы класстык айырмачылык эч кандай *өнөргө* негизделеген эмес, тескерисинче, эмгекти бөлүштүрүү бир эле класстын ичинде ар кандай эмгектин түрүн жаратат». К. Маркс баштапкы эмгектеринде эле социалдык класстар жана алардын келип чыгышы, ички айырмачылыктараы, арасындаыг катмарлар ж.б. тууралауу жазган. Бирок анын эмгегинде класс түшүнүгүнө бүтүндөй аныктама берилген эмес. Белгилүү болгондой, «Капиталдын» үчүнчү томунун «Класстар» деген бабында бир аз гана берилген. Ал эмгегинде Маркс класстардын бөлүнүшүнө каршы экендигин жазып, оң бөлүгү өнүктүрүлгөн эмес. Маркстын алгачкы эмгектеринде класс түшүнүгү жалпы берилип, класстар менен социалдык топтор айырмаланган эмес.

Маркстык көз караш боюнча, жумушчулар өзүнүн абалын сөзсүз аңдап билишип, бирдиктүү түрдө ар кандай жагдайларда б.а., алардын абалы үмүтсүз же бактылуу жашоого ишеним жок боло баштаганда аны жакшыртуу үчүн күрөш жүргүзүшөт.

Оппоненттер жана апологеттер (К. Маркстан М.Веберге чейин) социалдык теңсиздик жөнүндө Маркс менен бир убакта ага карама-каршы көз караштары класстар тууралуу табигый органикалык окуулардын автору Герберт Спенсер (1820-1903) айткан. Анын пикиринче, коомдук эволюциянын табияты гомогендүүлүктөн гетерогендүүлүккө өтүүдө байкалат. Спенсер оргондардын интеграциялык процессин коштогон ички дифференциациянын өнүгүшүндөгү жалпы тенденция жөнүндөгү идеяны сунуштаган. Анын коомдук өнүгүүгө болгон көз карашынын өзөгүн – биологиялык жана социалдык организмдердин ортосундагы аналогияны таануу түзөт. Ошол эле учурда ал мындай белгилейт: индивидуалдык организм конкреттүүлүккө ээ, ал эми социадык организм «дискреттүү», б.а. анын тирүү элементтери салыштымалуу эркин. Ошондуктан коом жеке инсанды өзүнө сиңире албайт. Социалдык процесс адамзаттын инсандын толугу менен социалдык бүтүндүккө багынычтуу болгон коомдон социалдык организм андагы индивидке кызмат аткарган коомго өткөндө байкалат.

Г. Спенсер коомдон органдардын үч чоң системасын – үч чоң классты белгилейт. Төмөнкү класс коомдогу турмуш үчүн тамак-ашка материал табуу жана даярдоо функциясын аткарат; ортоңку класс ал материалдарды жеткирүү, сатып алуу жана сатуу менен менен алек болот (алар жаныбарлардын тамырдык системасынын функциясын аткарат); жогорку класс – жетектөөчүлөр, багыттоочулар, үстөмдүк кылуучулар.

Социалдык теңсиздиктин маңызы, формалары жана функциялары тууралуу азыркы түшүнүктөрдүн чечмеленишинде Маркс менен катар дүйнөлүк социологиялык теориянын классиги Макс Вебер (1864—1920) өзгөчө орунду ээлейт. Вебердин көз караштарынын идеялык негизи боюнча индивид иш-аракеттин субъектиси болсо, ал эми типтүү индивид – социалдык иш-аракеттин субъектиси болуп саналат.

Вебер Марксстан айырмаланып, стратификациянын экономикалык аспектисинен тышкары бийлик жана престиж аспектилерин да белгилеген. Ошону менен бирге жеке менчикти, бийликти жана престижди коомдогу иерархиялык негизде жашаган өзүнчө үч карым-катыштагы фактор катары карайт.

Жеке менчиктеги айырмачылык экономикалык класстарды жаратат; бийликке тиешелүү болгон айырмачылыктар саясий партияларды жараткан, ал эми престиж статустук топту же страттарды пайда кылат. Бул жерде, окумуштуу стратификациянын үч автономдуу ченеми болгон *класстар, статустук топтор жана партиялар* тууралуу түшүнүк берип, аларды коом ичиндеги бийликти бөлүштүрүү чөйрөсүнө тиешелүү кубулуш деп белгилейт» [4.148-б.].

Вебер класстарга так жана көлөмдүү аныктама берген эмес. Анын концепциясы индустриалдык коомдун жалпы теориясына жана социалдык иш-аракетке камтылган.

Вебердин көз карашы боюнча, класстар- индивиддин рыноктогу мүкүнчүлүктөрүнүн түрлөрү, башкача айтканда, ар кандай жыргалчылыктарга ээ болуу жана киреше алуу. Класс, б.а., бир класстык жагдайдагы адамдар, б.а., экономикалык чөйрөдө бирдей абалдагы, бирдей кесиптеги, бирдей киреше тапкан, материалдык абалы бирдей болгон адамдардын тобу. Демек, жалпы группалык кызыкчылык эмес (Маркс белгилегендей), класска кирген орто жашаган адамдын кызыкчылыгы, рынокко, жыргалчылыкка жана кирешеге болгон умтулуусу класстык күрөштүн булагы болот. Ошондуктан «массалык иш-аракетке» болгон жөндөмдүүлүк - жалпы маанайдын жана жагдайга болгон реакциянын натыйжасы.

Вебер К.Маркстын кээ бир негизги жоболоруна толугу менен кошулат, өзгөчө, стратификациянын экономикалык аспектисин колдойт. Ошондой эле Маркс үчүн да, Вербер үчүн да индивиддин, класстын турмуштук шансы үстөмдүк кылган жеке менчикке болгон мамилеси негизги фактор болгон.

Вебердин Марксстын пикирине карама-каршылыгы, негизинен мындай: Вебер боюнча, класс иш аракеттин субъектиси эмес, анткени ал жамаат эмес. Марксстана айырмаланып, Вебер *класс* түшүнүгүн маанилүү регулятор катары рынок саналган капиталисттик коом менен байланыштырган. Ал аркылуу элдер өздөрүнүн материалдык жыргалчылкта жана кызматтарда муктаждыгын канааттандырат. Бирок рынокто адамдар ар кандай позицияны ээлейт же ар кандай *класстык жагдайда* болот. бул жерде алар сатышат же сатып алышат. Бири товар, кызматтарды сатса, экинчиси өзүнүн жумуш күчүн соодалайт. Айырмачылыгы бири жеке менчикке ээ болсо, экинчисинде жок.

Вебер капиталисттик коомдун класстык структурасын так бербейт. Ошондуктан анын эмгектеринин ар кандай интерпретаторлору класстардын ар түрдүү тизмесин беришет. Вебердин методологиялык принциптерин эске алып, анын тарыхый, экономикалык жана социологиялык эмгектерин жалпылап, капитализм учурундагы класстардын вебердик типологиясын төмөнкүдөй реконструкциялоого болот:

1. Жеке менчиктен айрылган жумушчу классы. Ал рынокто өзүнүн кызматтарын сунуштайт жана квалификациясынын деңгээли боюнча айырмаланат.

2. Майда буржуазия —майда бизнесмендердин жана соодагерлердин классы;

3. Жеке менчиктен айрылган «ак жакалар»: техникалык адистер жана интеллигенция.

4. Администраторлор жана менеджерлер;

5. Билими аркылуу интеллектуалдар ээлик кылган мүлккө умтулгандар;

5. 1. Жеке менчик классы, б. а., жер, шахталарды ж.б. ижарага бергендер;

5. 2. «Коммерциялык класс», б. а., ишкерлер.

Вебер ар кандай класстык топтордун ичинен кээ бирлери гана жеке менчик тик формасын өзгөртө алат деп эсептейт.

Көп критерийлүү стратификациянын кеңири жайылышында П.Сорокиндин эмгектери маанилүү роль ойногон. Алгачкы эмгектеринде эле окумуштуу класс – бул кумулятивдүү, нормалдуу, тилектеш, жарым жабык болуп, азыркы мезгилдеги үч негизги топтун, кесиптик, мүлктүк, көлөмдүк-укуктук кумуляциясынан турган ачык, типтүү группага жакын келет.

П. Сорокиндин пикири боюнча, класс — кесиби, мүлктүк абалы, укуктук көлөмү, социалдык укуктук кызыкчылыктары бирдей болгон адамдардын жыйындысы. Мында коомдук класска плюралисттик, көп факторлуу ыкма каралат [5.375,376-б.]. П. Сорокин акыркы эмгектеринде да көп факторлуу критерийлердин жактоочусу болуп калат.

Жыйынтыгында, социалдык статус, экономикалык күч жана саясий-жаматтык күчтүн структурасы концептуалдуу түрдө каралып, эмпирикалуу түрдө изилденишикерек.

Согуш жылдарынан кийин стратификациялык концепциянын негизги принциби *функционализм* болгон. Бул багытта изилдөө жүргүзгөн Т. Парсонс, Л. Уорнер, Б. Барбер ж.б. авторлор социалдык теңсиздикти коомду сактоо үчүн функционалдык жактан керек болгон муктаждык катары чечмелешкен. Социалдык теңсиздиктин бөлүктөрү системада бирдиктүү жана өз ара байланышып турат».

Стратификация маселесине Т.Парсонс өзгөчө чоң салым кошкон. Ал бул маселеге атайын кайрылбаса да, ага социалдык стратификация тууралуу бир катар жоболор тиешелүү. Парсонс коомдогу стратификациянын маңызы салыштырмалуу моралдык баа, баалуулуктардын системасы болуп саналып, термин ар кандай социалдык бирдиктерди баалайт деп эсептеген. Мындай баалоодо, Парсонс уорнердик салттын жана анын субъективдик баалоо системасынын таасиринде калган.

Социалдык стратификациядагы функционализмдин жалпы теориясынынын тиркемесиндеги негизги варианттары К. Дэвистин жана У. Мурдун концепциясы болуп саналат. Бул окумуштуулар да Т. Парсонс сыяктуу эле алардын теориясы коомдогу стратификациянын функциялык муктаждыгын жана универсалдуулугун түшүндүрөт.

Аталган окумуштуулар стратификацияны материалдык байлыктын жана коомдук престиждин теңсиз бөлүнүшү катары түшүндүрүшөт. Бул теңсиздик позициянын функционалдык маанилүүлүгү менен аныкталат. Жогорудагы изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде позициянын мааниси эки түрдү сыпатталат.

Субъективдик мааниде позиция чоң мааниге ээ, анткени адамдар аны ошондой кабыл алат. Объективдик мааниде позиция адамдардын кабыл алуусуна карабай маанилүү болот, анткени позиция бийликти чагылдырып, социалдык уюмдардын иерархялык структурасындагы орду өзгөчө орунга чыгат.

В. Веселовский, белгилүү польшалык социолог, стратификациянын функционалдык теориясын сындап, адамдарды позициянын жогорку рангынын (киреше, престиж жана бийлик) шарты болгон кесипке даярдаган мотивациянын механизмине өзгөчө көңүл бурган. Аталган изилдөөчү Дэвис менен Мурдун теориясы тарыхтан сырткары деп эсептейт. Ал теория бардык оомдогу адамдык натуранын жана туруктуулуктун, системанын универсалдуулугунан жаралган.

Дэвис менен Мур билим жана кесиптик квалификация каражаттардын баалуулугу, ал эми киреше жана престиж – баалуулук-максат деп эсептеген. Чындыгында, билим жана квалификация азыркы коомдо

баалуулук-максат болуп саналат. Ошентип, В. Веселовский киреше менен престиж коом үчүн өзүнөнөзү «функциялык муктаждык» болуп саналбайт деген жыйынтыкка келет.

Азыркы мезгилде К. Дэвис менен У.Мурдун стратификация теориясы социалдык страттардын калыптануу процессинде эң таасирдүү көз караш болуп калган[6.194,212-б.]. Аталган теория боюнча, социалдык структурадагы индивиддердин орду жана мотивациясы ар бир коомдо чечилүүсү керек. Коомдогу негизи индивиддерди тиешелүү социалдык ролунун статусу боюнча бөлүштүрүү болуп саналат.

Экономист, Нобель сыйлыгынын лауреаты Джозеф Стиглиц экономикадагы иш аракеттер тууралуу айтып, чыныгы, динамикалуу капитализмди түзүү керек экендигин белгилейт [7]. Ошону менен бирге аталган изилдөөчү теңсиздиктин экономикага, демократияга, укуктук системага тийгизген таасирин талдоого алып, улуттук саясат теңсиздикке кандай таасир этерин жана теңсиздик улуттук саясатка кандай таасир берерин түшүндүрөт.

Азыркы коомдо социалдык теңсиздикти мүнөздөгөн көрсөткүчтөр үзгүлтүксүз түрдө көзөмөлгө алынып, бааланып туруш керек. Анткени, социалдык теңсиздик кээ бир жол берүүгө мүмкүн болбогон чектерди күчөтүп жибериши мүмкүн. Теңсиздиктин мүмкүн болбогон чектеринин күчөшү коомдогу өзүнчө топтордун жашоо деңгээлинде чоң айырмачылыкка алып келип, калктын кээ бир топторун басынтуу, дискриминациялоо жаралат. Бул факт көпчүлүк учурда коомдо социалдык чыңалууну жаратып, социалдык конфликтти курчутат.

Окумуштуулар аталган кубулуштун маңызын жана себебин ар кандай көз карашта изилдешкен. Бири анын оң тарабын көрүп, зарыл деп эсептесе, экинчиси андагы түп тамырынан бери өзгөртүүнү талап кылган көйгөйлөрдү көрөт.

Жогоруда аталган окумуштуулардын пикири боюнча, теңсиздик тууралуу ар кандай аныктамалар бар. «Теңсиздик – адамдар акча, бийлик жана престиж сыяктуу социалдык жыргалчылкка тең салмакта ээ болбогон шарт»; «Социалдык теңсиздик – социалдык дифференциациянын спецификалык формасы, анда өзүнчө индивиддер, социалдык чектер, катмарлар, класстар вертикалдуу социалдык иерархиянын ар кандай баскычында туруп, турмуштук мүмкүнчүлүктөргө тең даражада ээ болушпайт» [8]. Бул аныктамалардын бардыгы социалдык теңсиздиктин ар кандай жактарын чагылдырып турат.

Адабияттар

1. Вебер М. Основные понятия стратификации [Текст] // СОЦИС. 1994. № 5. С. 148.

2. Дэвис К., Мур У.Е. Некоторые принципы стратификации.Структурно-функциональный анализ в современной социологии. [Текст] //«Информационный бюллетень» -М..,1968. -№. 6. - С. 194-212.

3. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Социальная стратификация. Уч. пособие для вузов. [Текст] -М.,1995. С.64

4. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги. [Текст] Т. 1. –М., 1992. С. 7.

5. Сорокин П. Система социологии. [Текст] -М.,1993, Т. 2. С. 375-376.

6. Стиглиц. Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему. [Электронный адрес]. Режим доступа – URL-https://www.ozon.ru/context/detail/id/31264908/

7. «Социальное неравенство». [Электронный адрес]. Режим доступа – URL- https://ky.wikipedia.org/wiki/

УДК:327(519.5)(575.2)

Ормонова А.Т. *К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин аспиранты*
E-mail: moonlight888@bk.ru

КОРЕЙ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ МЕНЕН КЫЗМАТТАШУУСУНУН МАКСАТТАРЫ ЖАНА КЫЗЫКЧЫЛЫКТАРЫ

ЦЕЛИ И ИНТЕРЕСЫ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ КОРЕИ С КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

THE KOREAN REPUBLIC'S AIMS AND INTERESTS IN COOPERATION WITH THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: *Макалада Кореянын тышкы саясатында Кыргызстандын мааниси, Түштүк Кореянын кызматташуу кызыкчылыктары, приоритеттүү багыттары каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *Корея, тышкы саясат, Кыргызстан, кызматташуу кызыкчылыгы , приоритеттүү багыттар.*

Аннотация: *В статье рассматривается значение Кыргызстана во внешней политике Южной Кореи, интересы Кореи в сотрудничестве, приоритетные направления сотрудничества.*

Ключевые слова: *Корея, внешняя политика, Кыргызстан, интересы в сотрудничестве, приоритетные направления.*

Summary: *The article examines the importance of Kyrgyzstan in the foreign policy of South Korea, the interests of Korea in cooperation, and the priority spheres for cooperation.*

Key words: *Korea, foreign policy, Kyrgyzstan, interests in cooperation, priority spheres of cooperation.*

Заманбапта Корей Республикасынын Кыргызстан менен кызматташуудагы социалдык экономикалык жана саясий кызыкчылыктарды аныктоо актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Ошондуктан, бул эки мамлекеттин кызматташуусундагы приоритеттүү багыттарды жана кызматташуу келечегин аныктоо орчундуу мааниге ээ.

Белгилей кетсек, Кореянын Кыргызстан менен кызматташуусунун максаттары жана кызыкчылыктары, анын жалпы Борбордук Азия мамлекеттери менен кызматташуудагы кызыкчылыктары менен да байланыштуу. Ошондуктан, биринчиден Корея Республикасынын жалпы Борбордук Азия регионуна болгон кызыкчылыгын аныктоо зарыл. Себеби, Кореянын Кыргызстан менен кызматташуусунда Борбордук Азия мамлекеттерине болгон кызыкчылыктар да четте калбайт келет. Андан кийин, Кореянын Кыргызстанга болгон кызматташуу кызыкчылыгы, приоритеттүү багыттары кароо абзел.

Ал эми, Кореянын Борбордук Азия регионундагы кызматташуу максаттары жана кызыкчылыктары саясий, экономика, жумуш күчү жана бул региондо корей диаспорасынын болушу менен байланыштуу. Ошондуктан биринчи учурда Корей Республикасынын Борбордук Азияга болгон кызыкчылыктары каралат.

Борбордук Азия мамлекеттеринде Корея Республикасынын стратегиялык жана саясий кызыкчылыгы - БорбордукАзия мамлекеттери Түндүк жана Түштүк Кореянын кайра биригүүсүнө көмөк көрсөтүүлөрү мүмкүн болгондугунда. Түндүк Корея Кытайдан көп багыныңкы абалда болбоо үчүн башка мамлекеттер менен мамиле түзүүгө умтулат. Борбордук Азияда, анын ичинде, Өзбекстанда Түндүк Кореядан 1930-жылдары көчүрүлгөн корей эли жашагандыктан да, Пхеньян Ташкент менен дипломатиялык мамилеси бар. Бул абал Түштүк Кореянын Түндүк Корея менен мамилесин жакшыртуу үчүн маанилүү. «...мурунку Советтер Союзу Сеул үчүн Түндүк Кореяга таасир берүү мүмкүнчүлүгү менен саясий жана стратегиялык мааниси бар регион болуп саналат» [1, P.2].

Ошентип, Борбордук Азия мамлекеттери менен кызматташуу максаты Корей аралыгындагы маселе-

лерди чечүү болуп калууда. Бул маселеде Кыргызстан Кореяны колдойт. Ошону менен, бул саясий максатты ишке ашырууда Кыргызстан менен Кореянын позициясы бирдей.

Кореянын бул регионду коопсуздукту сактоо кызыкчылыгы бар. Кыргызстандагы корей элчиси Ким Чаң Гюнун айтымында Корея «орто күч» мамлекет катары дүйнөдөгү коопсуздук үчүн жоопкер мамлекет катары Борбордук Азиянын коопсуздугуна жана өнүгүүсүнө көңүл бурушу керек. «Корея бул региондун коопсуздугуна жана өнүгүүсүнө дипломатиялык активдерди биринчи инвестиция кылуу керек...Борбордук Азия Кытайдын батышына жана Россиянын рынокуна көпүрө болот» [2, с. 28].

Кореянын өлкөдөгү ички абалы жана тышкы фактор же дүйнөлүк абал Борбордук Азия регионуна кызыгуусуна таасир берди. Кореянын тышкы саясатындагы бир максат-энергетика. Бул ички фактордун бир себеби. 1990-жылдан баштап, Түштүк Кореянын тышкы саясатындагы бир максат мамлекеттеги «энергетикалык коопсуздукту» камсыз кылуу болуп саналат [3, с.67].

Андан тышкары, Б. Хвангдын ою боюнча Кореянын Борбордук Азияга болгон кызыгуусунун төмөнкүдөй ички фактору катары Кореянын Орто Чыгыштан нефттин импортун кыскартуу максаты [4, P.5-6] болуп эсептелинет. Ал эми, тышкы факторуна Кореяга 40 % импорттолгон нефтти камсыз кылган Иранга Американын ж.б. мамлекеттердин санкциясынын күчөөсү [4, P.5-6]. Ошону менен, Кореянын Борбордук Азияга жүргүзгөн саясатына бир гана Кореянын ички себептери эмес, дүйнөлүк саясаттагы болгон факторлор да таасир берет.

2007-жылы Кореянын президенти Ли Менг Бак Түштүк Кореянын тышкы саясатында башка азиялык мамлекеттердин катарында Борбордук Азия мамлекеттери менен кызматташууну негизги багыт катары аныктады [5, P.36]. Корея жана Борбордук Азия мамлекеттеринин экономикалык жана башка тармактардагы мамилелери Корей Республикасынын Президенти Ли Менг Бактын тышкы саясатта Борбордук Азияга көңүл буруусу, ошону менен Корея Борбордук Азия форумунун башталышы менен байланыштуу. Биринчи форум 2007-жылы 15-ноябрда Сеулда болуп өткөн. Анын алкагында Корея Борбордук Азия мамлекеттери менен «минералдык жана энергетика ресурстарын иштеп чыгаруу, информациялык технология, курулуш жана туризм тармактарында кызматташууну өнүктүрүү» боюнча маселелер каралган [6, с.5].

Кореянын тышкы саясатындагы бул кадамдары Борбордук Азия региону менен экономикалык, жана башка тармактардагы кызматташуусу жогорулай баштады. «1992-жылдан баштап, 2010-жылга чейин Корея Республикасы менен Борбордук Азия мамлекеттеринин соода алмашуусу 15 млн. доллардан 180 эсе жогорулап, 2.7 млрд. түздү. Ал эми, Борбордук Азиядан Корея Республикасына барган адамдардын саны 80 адамдан 400 эсе жогорулап, 32000 адамды түздү» [7, с.17].

Экономикалык тармакта Борбордук Азия Кореяны бир гана кен-байлыктар, энергетика тармактарында гана эмес, арзан жумуш күчү менен кызыктырат [8, P.4]. Борбордук Азия мамлекеттеринин арасынан азыркы учурда Өзбекстан жана Кыргызстандан жумуш күчү жөнөтүлөт.

Ошондой эле, Борбордук Азия мамлекеттери менен кызматташуу себеби катары бул регионду кореялыктардын болушу [9, P.451]. Корей диаспорасы 1937-жылы көчүрүлүп, азыр Казакстанда, Өзбекстанда, Кыргызстанда-корей диаспорасы отурукташкан.

Андан тышкары, бул регионго инвестиция бөлүү [8, P.4], товарларды импорттоо мүмкүнчүлүгү, региондун импорттолгон товарларына муктаждыгы, бул региондогу мамлекеттердин экономиканы жакшыртуу үчүн реформаларды жүргүзүүлөрү, айыл-чарба тармагына көңүл буруулусу да бар [10, с. 269-271]. Кореянын Борбордук Азия регионуна негизинен экономикалык кызыкчылыгы бар деп белгиленет [4, P.2].

Борбордук Азия регионундагы башка мамлекеттерге салыштырмалуу Кыргызстанда кен-байлыктар аз. Бирок, Кореяны Кыргызстандын тоо-кен байлыктары, гидроресурс кызыктырат. Экономикалык тармакта Кореянын премьер-министри Хан Док Су айтып кеткендей, Кыргызстан Кореяга демократияга багыт алуу жана базар экономикасын тандагандыгы менен гана жакпастан, инвестиция бөлүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ кылгандыгы менен да кызыктырат. Кореянын премьер-министри Хан Док Су: «Кыргызстан Дүйнөлүк Соода Уюмунун мүчөсү болгондугу, анын экономикасы либералдуу жана ачык экономика экендигин айтып турат. Силердин өлкөңөр биздин ишкерлерге гидроэнергетика, жол оңдоо, турак-жай куруу, кен-байлыктарды иштеп чыгаруу, туризм тармактарына инвестицияларды салуу мүмкүнчүлүгү менен кызыктырат» [11, с.2].

Бул тармактарда келишимдер түзүлүп, кызматташуулар ишке ашууда. Атай кетсек, бул тармактардын ичинен Кыргызстан менен экономикалык кызматташуусунда приоритеттүү багыттар катары айыл-чарба, саламаттыкты сактоо, тоо-кен өндүрүү, тармактары аныкталып келүүдө [2, с.29].

Жогоруда белгиленгендей Корея, Борбордук Азия мамлекеттерине рынок мейкиндиги катары кызыгат. Анын ичинен, Кыргызстанга корей товарларынын импорттолгону менен, рынокуна чаканыраак болуп саналат. Бирок, Корей Республикасынын Кыргызстан аркылуу Борбордук Азия мамлекеттеринин рынокуна чыгуу мүмкүнчүлүгү бар [12, с.68]. Ошондой эле, Кыргызстандын геосаясий жайгашуусу да Корея үчүн логистика жана саясий жактан да маанилүү болуп келүүдө [12, с.69].

Ошентип, Кыргызстанга Кореянын кызыкчылыгы Кореянын Борбордук Азияга болгон кызыкчылыктары менен байланыштуу. Аларга Кореянын биригүүсү, геосаясий жайгашуусу, Борбордук Азиядагы коопсуздукту камсыз кылуу сыяктуу саясий кызыкчылыктар бар. Ал эми, социалдык-экономикалык максаттарга: корей диаспорасы, жумуш күчү, айыл-чарба, саламаттыкты сактоо, тоо-кен өндүрүү тармактары кирет. Борбордук Азия регионуна корей товарларына рынок катары каралат. Корея үчүн Кыргызстандын рынокуна кичирээктик кылат, бирок анткени менен Кыргызстандын территориясы аркылуу Корея товарлары башка мамлекеттерге жөнөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ боло алат. Бул максаттар жана тармактар эки мамлекеттин кызматташуусунун приоритеттүү багыттары болуп саналат жана бул тармактардагы кызматташууну өнүктүрүүгө Кыргызстандын көңүл буруусу зарыл.

Адабияттар:

1. Calder K.E., Kim V. Korea, the United States, and Central Asia: Far-Flung Partners in a Globalizing World. Washington, Korea Economic Institute, Academic Paper Series, December 2008, Vol.3 No.9

2. 김 창 규. 한국– 키르기즈스탄 양국간 경제 협력 증진 방안 *(Ким Чан Гю. Направления развития экономического сотрудничества между Кыргызстаном и Кореей)// 3-е Корейско-Центрально-азиатское мероприятие «Караван». Корейско-Среднеазиатская Международная научная конференция «Направления сотрудничества по экономическому и культурному обмену между Республикой Корея и странами Центральной Азии». - Б., 2013. С. 27-30.*

3. Evans A. South Korea's «New Silk Road» to Central Asia: Diplomacy and Business in the Context of Energy Security. Washington, DC: US Korea Institute at SAIS. 2012.

4. Hwang B. A New Horizon in South Korea-Central Asia Relations: the ROK joins the «Great Game». Washington, Korea Economic Institute, Academic Paper Series, December 2012.

5. Lee Myung-bak: Korea's CEO President. Seoul, Korea 2008.

6. Свободная зона корейского притяжения//Вечерний Бишкек. 2008 г. -№ 239 (18 декабря). - С.5

7. Пак Сок Хван, 1-й зам. Министра МИД и Т Республики Корея/ Основные выступления//Пятый Форум сотрудничества между Республикой Корея и странами Центральной Азии: Итоговый доклад. - Ташкент: [б.и.], 2011.-195+157. сс. 15-22.

8. Цит.по: Yoon Sung Kak. «Strategic Opportunities for South Korean Development of Energy Resources in Central Asia», Working Paper Series, U.S.-Korea Institute at SAIS, March 2009.

9. Bae Kichan. Korea at the Crossroads: The History and Future of East Asia. Happy Reading Books, Seoul, 2007. 488 p.

10. Ким Ён Тэк. Пути укрепления сотрудничества между РК и Центральной Азией в области сельского хозяйства// Итоговый доклад Второго Форума сотрудничества между Республикой Корея и странами Центральной Азии: (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан). Б.м.:б.и.; сс. 269-271

11. Ащеулов Д. Кыргызстан и Корея: цели и идеалы общие// В конце недели. -2007 г. №123 (23-ноября). - С.2

*12.*백 태 현. 중앙아시아 실크로드 지역을 향한 한국적 과제 *(Пэк Тхе Хён. «Задачи Кореи по направлению к Центрально-Азиатскому Шелковому пути») //Корееведение в Центральной Азии: наука и образование. Выпуск 1. - Алматы, 2015. С. 66–73.*

УДК. 327.1.

ГОЛЛЫЕВ НУРЫ
аспирант
Дипломатической академии
МИД КР им. К.Дикамбаева

НОВРУЗ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВ КУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

НООРУЗ МАДАНИЙ БААРЛАШУУНУН НЕГИЗИ КАТАРЫ

NOVRUZ AS ONE OF THE BASICS OF CULTURAL DIALOGUE

Аннотация: *В данной статье рассматривается Новруз как один из традиционных праздников Востока и его роль в развитии культурного диалога между государствами стран Центральной Азии. Автором обозначена значимость Новруза как стержневой нормы культуры Востока.*

Ключевые слова: *государство, общество, нация, культура, Нооруз, сотрудничество, ценности, диалог, Центральная Азия.*

Аннотация: *Бул макалада Нооруз салттуу майрамдардын бири катары жана Борбордук Азия мамлекеттеринин маданий алакаларынын өнүгүүсүндөгү ролу каралды. Автор тарабынан Нооруз Чыгыш элдеринин маданиятынын өзөктүү ченеми баамдалды.*

Түйүндүү сөздөр: *мамлекет, коом, улут, маданият, Нооруз, алакалар, баалуулуктар, диалог, Борбордук Азия.*

Annotation: *This article considers Novruz as one of the traditional holidays of the East and its role in the development of cultural dialogue between the countries of Central Asia. The author outlines the significance of Novruz as the core norm of the culture of the East.*

Key words*: state, society, nation, culture, Nooruz, cooperation, values, dialogue, Central Asia.*

С обретением независимости молодые государства Центральной Азии стали формировать систему социально-политических, культурно-идеологических ориентиров, которые дали бы возможность стать одним из полноправных актёров международных отношений. Формирующаяся новая система трансформировала и модернизировала стержневую норму культуру Востока, на которого могли бы ориентироваться нации, этнические меньшинства и устанавливать диалоговые взаимоотношения. Так, как «межкультурный диалог способствует единению мира и обозначению универсальных ценностей бытия». [1, с.139] Стержневой нормой стал Новруз как один из факторов единства многообразной культуры.

В развитии каждого общества универсальные ценности аккумулируют в себе традиции, обычаи, нравственные устои, нормы поведения, становясь международным праздником, призывающим народы к мирному сосуществованию. Радует тот факт, как значительно выросла ценность этого праздника как неотъемлемой части мировой культуры, связующей друг с другом и сближающей народы. Этот светлый праздник, прославляющий самобытные традиции и обычаи народов Востока, утверждающий духовно-нравственную красоту, миротворчество и гуманизм, оказывает благотворное влияние и на обогащение сокровищницы общечеловеческих ценностей и развитие национальных культур.

Этимология слова Новруз означает «новогодний праздник», известный с древнейших времен. Ее происхождение связывают с именем основателя религии зороастризма, пророка Заратустры, а также с культом огня и Солнца. Этот праздник упоминается, в священном писании зороастризма Авеста «Зороастр приурочил этот праздник (Новруз) к весеннему равноденствию, - пишет известная английская исследовательница М. Бойс, - использовав, по-видимому, древнее празднование наступления весны, которое посвятил Лучшей праведности и огню. Как последнее из семи, это празднество напоминает о Последнем дне мира, когда окончательно восторжествует истина, а последний день станет одновременно Новым днем

вечной жизни. Это празднество возвещает наступление ахуровского времени года - лета и отмечает ежегодное поражение Злого Духа. По зороастрийским обычаям, засвидетельствованным с раннего средневековья, в полдень Нового дня приветствовали возвращение из-под земли полуденного духа Рапитвина, несущего тепло и свет». [4, с.76] О значимости этого праздника отметил историк Античности Квинт Курций Руф «в день весеннего равноденствия на восходе, когда первый луч солнца падал на царский трон, над шатром царя поднимали изображение солнца и праздничное шествие начиналось». [4,с.3] Сегодня этот праздник, лишенный зороастрийских основ, стал одним из народных праздников в регионе, впитавшей в себя лучшие традиции существовавших прежде древних воззрений. В связи с глубокими историческими корнями праздника его точное происхождение неизвестно. И благодаря «преемственности поколений в истории, которое обусловливается уровнем самосознания каждого человека и его связи с традициями своей истории» [2, с.211] в наше время отмечают этот праздник.

В 2013 году в Туркменистане праздник весны Новруз байрамы отмечался на региональном уровне с участием глав ряда государств и правительственных делегаций соседних стран. На территории Ахалского велаята раскинулось большое селение с юртами, топчанами, подворьями с домашними животными, дымящимися казанами. Оно гармонично соединилось с восточным базаром с его цветистыми торговыми палатками, бойкими зазывалами и артистами, веселящими народ.

У туркмен сохранился обычай - проращивать к Новрузу зерна пшеницы и ячменя и по росткам определять обильность будущего урожая. На столе особым угощением считаются семени. Народная туркменская поговорка гласит: «Ýylyňnähiliboljagy Nowruzdangörüner» («Каким будет год - покажет Новруз»).

Новруз байрамы, в Туркменистане отмечается два дня – 21 и 22 марта. Праздник получил статус государственного в 1992 году. Ранее Национальный праздник весны Новруз отмечался 20-22 марта, причем один из трех дней был посвящен женщинам Туркменистана. В соответствии с подписанным в январе 2008 года указом Президента Туркменистана Г.Бердымухамедова, Новруз байрамы празднуется в течение двух дней, которые объявляются в стране нерабочими.

В одном из своих обращении к народу постоянного Нейтрального Туркменистана президент Г.Бердымухамедов отметил: «Новруз - один из древнейших праздников, многие века живущий в душах и памяти множества народов, в том числе и туркменского народа. В наше время этот светлый праздник красоты и вдохновенной жизни превратился в один из международных праздников, сближающих народы, демонстрирующих торжество высоких принципов гуманизма и трудолюбия, призывающих к дружбе и доброжелательности во всем мире. Исходя из этого и в целях увековечения места праздника Новруз в сокровищнице всемирной культуры, сохранения многообразия культур народов планеты и популяризации во всем мире его общечеловеческих ценностей, 30 сентября 2009 года при поддержке 24 государств мира, Новруз-байрамы был внесен в Список наследия нематериальной культуры человечества ЮНЕСКО. В феврале 2010 года на 64-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций была принята специальная Резолюция об объявлении 21 марта каждого года Международным днем Новруза. В соответствии с этой Резолюцией Новруз байрамы широко отмечается как праздник, укрепляющий мирные отношения между народами и популяризирующий историко-культурные традиции восточных народов». [3, с.17]

В ночь перед Новрузом последний раз люди видят уходящие за горизонт созвездия Плеяд (созвездие Быка) и Кассиопеи (созвездие Оленя), а в зенит выходит созвездие Льва с царской звездой Регул. Это явление давно было замечено предками туркмен. Именно поэтому в изобразительном искусстве саков широко интерпретировалась сцена терзания львом копытного животного (быка или оленя).

Известный поэт и ученый Омар Хайям, который до 1074 г. работая в обсерватории Мерва, ссылается на авестийскую традицию: «Говорят, что когда Всевышний и Святой Йазд (Бог) приказал Солнцу сдвинуться с места, чтобы его лучи и приносимая им польза были бы повсеместно. Солнце вышло из головы Овна, тьма отделилась от света, и появились день и ночь. Так началась история этого мира. Когда царствовал Джемшид, он добыл в рудниках золото, серебро, медь, олово, свинец и сделал корону, трон, браслеты, ожерелья и перстни. Он получил мускус, амбру, камфару, шафран, алоэ и другие благовония. Он устроил праздник в упомянутый нами день, назвал его «Новруз» и приказал праздновать каждый год появление нового дня и считать этот день началом нового года». [4, с. 165]

Теме Новруза обращались такие известные восточные поэты «Новрузнама» О. Хайям, ученые как Хафиз, Саади Ширази, Джами, Ходжа Али Термизи, Фирдоуси и др. Как отмечает один из переводчиков текстов Авесты И.С. Брагинский, «совпадение праздника, посвященного душам предков, с наступлением весны, т.е. воскрешением природы, правомерно трактуется как подтверждение существования (в домусульманское время) культа умирающей и воскрешающей природы, связанного с культом предков». [5, с.34] Видимо в основе этих представлений лежат идеи об умирающем и воскрешающем божестве, как мы видим это в древнеегипетском культе Осириса. В зороастрийских произведениях особо подчеркивается идея воскрешения и конца мира - фрашегирд. Один из средневековых жрецов говорил: «Фрашегирд происходит подобно году, в котором весной деревья зацветают. Подобно воскрешению из мертвых, новые листья вырастают на сухих растениях и деревьях, и весна начинает цвести». [6, с.34]

В различные исторические эпохи новогодний весенний праздник называли по-разному, в древних доавестийских и авестийских рукописях праздник не упоминается, а XV в. Философии Алишера Новаи указывается несколько названий: Новруз Бузруз (Большой Новруз), Новруз Кучек (Малый Новруз), Новруз Хусейн, Новруз Султан, Новруз Раст (Светлый Новруз). Согласно легенде, запертые в горах тюркские на-

роды расплавили железную гору и вышли в этот день на свободу. Поэтому Новруз назывался также «Эркингюни», т.е. «День свободы». Хивинский хан Абулгази (XVII в.) в «Родословной туркмен» писал, что огузы в «День свободы» (21 марта) разводили огромный костер и, положив туда железо, били по нему молотом, передавая, тем самым, силу огня воде и земле. По их представлениям, земля оживала, и холод отступал. Это было не что иным как «закодированные в мифах и легендах, связанные с этническими традициями … ее обычаи, обряды, ритуалы. [7, с.250] У туркмен Анатолии, т.е. современной Турции, праздник называется Султани Невруз, а в г.Сегуте, он известен как Ёрюкбайрами, т.е. праздник туркмен-юрюков. Туркмены, живущие в горах Тороса, в день Новруза пьют молоко, айран, читают молитвы, ходят друг к другу в гости.

Новрузу уделяли большое внимание классики туркменской поэзии. Шабенде писал: «Пришел Новруз, весь мир пришёл в оживление, Солнце взошло, теперь дорога открыта всем живым». Великий Махтумкули посвятил две свои поэмы празднику весны - «Новруздан сени» («Видел в Новрузе») и «Новруз». Как мы видим, праздники несут в себе незыблемые ценности народа. Даже в том виде, в котором дошли до нас древние традиции праздников, они несут в себе большую надежду освященные вековыми нормами поддержания общественной и социальной принципов добра, справедливости, толерантности и равновесия.

Немного по-разному произносят его названия жители различных государств. Так, в Кыргызстане – Нооруз, Иране -Ноуруз, в Афганистане – Новруз, в Иране и Турции – Невруз. У таджиков, персов и хазарейцев (народности Афганистана) этот день называется «Сиздехбедар». В переводе это означает «Тринадцать у ворот». Во время празднования на столе, например, по традициям афганского народа, к Новрузу готовят специальный компот под названием Хафтмева, другие народы на праздничный стол ставят особые блюда, при этом все народы при изготовлении блюда готовят одинаково из семи компонентов.

Помимо Туркменистана Новруза как один из основных традиционных праздников считают частью своей культуры народы, Кыргызстана, Турции, Азербайджана, Узбекистана, Казахстана, Афганистана, Пакистана, Ирана, Таджикистана, Македонии и Албании и в отдельных регионах Российской Федерации (Башкирии и Северном Кавказе, Татарстане и Крыму) и Индии.

Этот факт показывает интегрирующую роль праздника Новруз в мировое социокультурное пространство, которое все шире стала отмечатся как праздник, укрепляющий мирные отношения между государствами и популяризирующий историко-культурные традиции народов, проживающих от Центральной Азии до Балкан и Ближнего Востока, который способствует укреплению устоявшихся традиций и сплочению братских народов. Этому доказательством является то, что 21 марта текущего года в честь праздника Новруз Министерство иностранных дел Кыргызской Республики совместно с Мэрией г. Бишкек, организовало вторую открытую благотворительную дипломатическую ярмарку с участием дипломатического корпуса, аккредитованного в КР. Более пятнадцати иностранных дипломатических представительств и международных организаций приняли участие в указанном мероприятии. На открытии праздничного мероприятия перед собравшимися выступили: дуайен дипломатического корпуса, Посол Беларуси в Кыргызстане В. Денисенко, Первый заместитель министра иностранных дел Кыргызстана Д. Кемелова и Мэр столицы.

В ходе выставки-ярмарки была организована продажа и демонстрация изделий народного творчества, предметов народно-прикладного искусства, представление национальных блюд. Мероприятие сопровождалось праздничным концертом с участием кыргызской эстрады и творческих коллективов иностранных дипломатических представительств с исполнением национальных песен, мелодий и танцев. Благотворительная дипломатическая ярмарка прошла в теплой и праздничной атмосфере, а все вырученные средства от ярмарки будут направлены на благотворительные цели. Подобные мероприятия дают возможность гостям и жителям страны ближе познакомиться с культурой и традициями разных стран и народов, создает атмосферу тепла и доброты среди народов.

Литература

1. Урманбетова Ж.К., Абдрасулов С.М. Истоки и тенденции развития кыргызской культуры / Отв. Ред. А.Ч.Какеев; КНУ им. Ж.Баласагына, Ин-т соц.-гум. Наук.-Б.: Илим, 2009 -212 с.

2. Узденов Н. Принцип преемственности в культуре – Алмата, 2001. -211с. -286с.

3. Национальная Комиссия по Делам ЮНЕСКО КР . Отчет (Архив МИД КР) Режим доступа// 09.03.2017

4.Насирдинов А. Культура веков. –Душанбе, 2001.-121с.

5. Брагинский И.С. Принцип преемственности в культурной традиции.-М., 211с.

6.Соколова Е. Древние культуры Востока. –М., 2001.-315с.

7. Сыдыков А.Н. Истоки духовной культуры номадов. «Мир номадизма: прошлое и будущее/Мат. Межд. Научн. Конф. –Б., 2008, -612с.

УДК:327.09561

ОРЕН ЯЛЧЫН,
БГУнун аспиранты
Baran0544@hotmail.com

TÜRKİYE VE KIRGIZİSTAN ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER

ТҮРКИЯ МЕНЕН КЫРГЫЗСТАНДЫН ОРТОСУНДАГЫ СТРАТЕГИЯЛЫК ӨНӨКТӨШТҮК

THE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND KYRGYZSTAN POLITICAL FOREMOST AMONG STRATEGIC PARTNERSHIP SEVIYESINDEDIR

Özet:*Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık seviyesindedir. İki ülke arasında başta siyasi, ekonomik/ticari, askeri, kültür/eğitim, sağlık, ulaştırma alanlarında olmak üzere çok boyutlu ilişkiler, iki yüzün üzerinde anlaşma ve protokolden müteşekkil geniş bir hukuki zemin çerçevesinde sürdürülmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, strateji, ekonomi, jeopolitika, Diplomatik ilişkiler, kültür.*

Аннотация: *Түркия менен Кыргызстандын ортосундагы стратегиялык өнөктөштүк мамилелерин деңгээли эки өлкөнүн саясий, экономикалык-соода, аскерий, маданий-билим берүү, саламаттыкты сактоо, өзгөчө транспорт тармагындагы көп өлчөмдүү мамилелер ортосунда жүздөгөн келишим жана укуктук негиздерин түзгөн жалпы негиздери жөнүндө сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр: *Саясат, стратегия, экономика, геосаясий, дипломатиялык карым-катнаштар, маданият.*

Abstract: *The relations between Turkey and Kyrgyzstan political foremost among strategic partnership seviyesindedir.i the country, economic / commercial, military, culture / education, health, multi-dimensional relations, particularly in the field of transport, are continuing in a broad legal basis for the framework agreement and protocol consists of over two hundred .*

Keywords: *Politics, strategy, economy, geopolitics, diplomatic relations, culture.*

Günümüzde Kırgız-Türk kültürel ve siyasi ilişkiler yeni bir yöntemlerle her yönüyle araştırılması gerekmektedir. Sebebi de aynı kökten olan halkların tarihi kaderlerinin aynı olmasıyla birlikte birliğimizi sağlam temeller üzerine inşa ederek geleceğe birlikte yönelmemiz önümüzü açacaktır. Orta Asya bölgesine ait beş devletten biri olan Kırgızistan jeopolitik açıdan batı ve doğu, kuzey ve güney bölgeleri arasında bir köprü niteliğindedir. Bu vizyonla, Avrupa, Çin, Arap ya da Müslüman, Fars gibi dört farklı kültürel uygarlığın birleşme noktasında bulunarak, esnek ve dengeli bir dış politikayı izlemek zorundadır. Bilindiği gibi her bir devletin dış politikasının belirlenmesinde iç ve dış faktörler yer almaktadır. Bu çalışmada Kırgızistan'ın dış politika anlayışı çerçevesinde bölgesel ve küresel güçlerle ilişkileri ele alınacaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılının ikinci yarısından sonra Avrasya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları bölgenin jeopolitik ve ekonomik önemini artırmış, bu coğrafyada siyasi ve ekonomik yönden hangi devletlerin hakim güç olacağı tartışılmaya başlanmıştır. Literatürde geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkeler hem ekonomik hem de siyasi anlamda yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir. Bir geçiş ekonomisi olan Kırgızistan bölgenin önemli ülkelerinden biri olmak ve kalkınmayı sağlamak adına çeşitli adımlar atarak, 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuş ve bu adımla birlikte Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ilk Avrasya ülkesi olarak bölge için önemli bir cazibe merkezi olma yoluna girmiştir. Diğer yandan bu süreçte Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler de gelişmiştir. Türkiye, Kırgızistan'ı tanıyan ilk ülke olmuş ve 1992 yılında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu güçlü bağların kurulmasıyla 2000- 2010 yılları arasında Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi yaklaşık % 630 artmıştır. Türkiye'nin Kırgızistan'a olan ilgisi yatırımlarla da devam etmiş, Türkiye Kırgızistan'a yatırım yapan önemli ülkeler arasına girmiştir. Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin daha yüksek bir potansiyel taşıdığı düşünüldüğünde, her iki ülkenin de ticaret hacmini artırması için çeşitli uygulamaları hayata geçirmesi gerekmektedir. Bu noktada her iki ülkenin de yapması gerekenler olduğunu söy-

lemek yanlış olmaz. Fakat piyasa ekonomisine daha iyi adapte olan Türkiye'ye göre yeni ekonomik sisteme uyum sağlamaya çalışan Kırgızistan'ın yapısal sorunlarını çözmesi gerekmektedir. Çalışmada öncelikle Kırgızistan ekonomisinin içerisinde bulunduğu ekonomik ve ticari durum ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler raporlar çerçevesinde incelenerek, Kırgızistan ve Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesi için yapılması gerekenler değerlendirilmiştir.

Büyük güç olarak kabul edilen Rusya, ABD ve Çin'in çıkarları Orta Asya bölgesinde çatışmaktadır. Rusya'nın Çin ile yakınlaşmaya gitmesi ABD'yi bir ölçüde rahatsız etmektedir. Rusya Federasyonu'un ileride Çin Halk Cumhuriyeti ile uzun vadeli bir ittifakı oluşturma niyetine karşın Çin'in şimdilik sadece kısa dönemli çıkarlarının bulunduğu görülmektedir. Üstelik, ABD'nin ticari ve iktisadi ortağı olan ÇHC, Rusya'nın Amerika'nın yerini alamayacağının da bilinciyle Moskova ile yakınlaşma suretiyle ABD'den ek faydaları elde etmeye çalışmaktadır. Ama bazı uzmanlara göre, Çin'in Orta Asya bölgesine yaklaşık iki asırdan sonra yeniden dönmesi bu bölge devletleri için ABD'nin bölgeye girmesinden daha önemlidir. ABD'nin bölgeye olan ilgisi geçerlidr, Çin'in ise coğrafi bakımdan yakın olması, tarihi geçmiş ve kendi güvenliği dolayısıyla daha sabittir.

Kırgız Cumhuriyeti'nin dış politikasında, Türkiye ile ilişkiler özel bir yere sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti, Müslüman nüfus barındıran bir ülke olmasıyla birlikte laik ve demokratik yönde gelişmeyi sağlamakta olup Orta Asya devletlerine bu konuda bir örnek model ülke niteliğini taşımaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'nin, Türkiye ile tarihi, etnik ve kültürel bağlarının bulundurması ilişkilerinde kolaylık sağlamaktadır. İki ülke arasında ticari ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Türkiye şirketleri Kırgızistan topraklarında önemli yatırımlara giriştiği görünmektedir. Bugün, Türk firmaların yatırımları $350 milyon olarak hesaplarken ülkede toplam yabancı yatırımların yaklaşık %30'nu oluşturmaktadır. Aynı zamanda, iki devlet arasındaki ilişkiler kültür ve eğitim alanlarında gelişmektedir. Turkiye Cumhuriyeti'nin Polis Akademisi ve Kara Harp okullarında ve üniversitelerinde değişik uzmalık dallarında Kırgızistan kadrolarını hazırlanmaktadır. Örneğin "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi iki ülke ilişkilerinde bir aynadır" diyebiliriz. Kırgız Cumhuriyeti dış politikayı ikili ve çok taraflı ilişkilere dayanarak yabancı devletlerle doğrudan ya da belirli bir yapı çerçevesinde siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel bağları geliştirme amacıyla yürütmektedir. Bu temaslarda Batılı devletler, BDT devletleri, komşu ve bölge devletleri, Müslüman Dünya ve Uzak Doğu devletlerini belirlemek gerekmektedir. Denize çıkışı bulunmayan Kırgızistan'ın dış politikasının önemli öncelik yönleri, tarihi İpek Yolu ulaşım şebekelerinin canlandırılması ve bölgenin yabancı devletlerle iktisadi, ticari, siyasi ve kültürel bağlarının gelişmesi ile ilgili ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böylece, zengin petrol ve gaz hammadde kaynaklarına sahip olmayan Kırgızistan, yabancı devletlerin bölge ülkeleriyle giriştiği işbirliği faaliyetlerine katılarak bu süreçlerden dışlanmama ve bu işbirliğinden sağlanan önemli yararları kaçırmamaya çalışmaktadır.

Siyasi ilişkiler en yoğun olarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Süleyman Demirel dönemlerinde gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde üst düzey ziyaretlerin sıklığı nispeten azalmıştır. 2005 yılına kadar Akayev özellikle dönemin Cumhurbaşkanları kişisel olarak daha samimi ilişki kurmuşken, Bakiyev Akayev'e göre nispeten daha mesafeli davranmıştır. Siyasi ilişkilerin yanı sıra eğitim, kültür, ticaret ve ekonomik işbirliği, ulaştırma, iletişim gibi alanlarda imzalanan çok sayıda anlaşma ile ikili ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi, Kırgızistan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi ve uluslararası toplumla bütünleşmesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bunun için söz konusu anlaşmalar ile Kırgızistan'a yeni ve alternatif ulaştırma yolları, iletişim hatları, eğitim, ticaret ve ekonomik işbirliği imkânları açılmıştır.

Kırgızistan'da siyasal sistem 2010 yılında demokrasiye geçinceye kadar olan dönemde, komünist döneme benzer bir modelde işletilmiştir. Bu sistemde Cumhurbaşkanı, tüm resmi ve resmi olmayan kurumları kontrol ve nüfuz etme araçlarına sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın kararlarına sıkı sıkıya bağımlı kılınan bir ekonomik ve bürokratik seçkinler grubu oluşturulmuş, idari ve yargısal kurumlar siyasal hayat üzerinde Cumhurbaşkanı'nın otoritesini pekiştirici rol oynamıştır. Buna karşılık bu sistemde cumhurbaşkanı ile parlamento arasında süregelen iktidar çekişmesi ülkede istikrarlı bir yönetim oluşturmaya imkân vermemiştir. Bu modelde Cumhurbaşkanı ile birlikte yargısal, idari ve ekonomik alanda bir seçkinler sınıfı oluşmuştur. Bu seçkinlerin hareket alanı yürütme gücünü elinde toplayan Cumhurbaşkanı'nın kararlarına sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Verilen imtiyazlar ve makamlar, yargı organları eliyle her alan geri alınabildiğinden ortaya geniş kapsamlı bir patron-çalışan ilişkisi çıkmıştır. Bu tip başkanlık rejimi, Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan iktidar ilişkileri üzerinden yapılanmış ve bağımsızlık sonrasında tüm siyasal değişim bu arka plan temelinde yeniden şekillendirilmiştir. Cumhurbaşkanı'na bağımlı idari ve yargısal mekanizmalar tarafından seçim sistemi ve kurumu sıkı bir biçimde kontrol edilmiş ve kolaylıkla maniple edilmiştir. Devletin güvenlik birimleri siyasal, idari ve ekonomik seçkinler hakkında bilgi toplamış, bu bilgiler seçkinler içinden gelebilecek iktidar karşıtı girişimlere karşı gerektiğinde kullanılabilmiştir. Buna karşılık sistemin ayırt edici diğer bir özelliği de, bölgesel, ekonomik ve bürokratik seçkinlerin kendi aralarında bir işbirliğine yöneldiklerinde liderin otoritesini tehdit edebilecek bir güce ulaşabilmeleri olmuştur. Bu dönemde seçkinler, mevcut muhalif örgütleri de yanlarına 42 alarak, ellerindeki olanakları lidere karşı kullanılabilmiştir.105 Eğer mevcut lider, elinde bulundurduğu geniş nüfuz kanallarını ve seçkinler arasındaki rekabet araçlarını başarılı bir biçimde kullanamazsa, muhalefet dalgası bir iktidar değişimi ile sonuçlanabilmiştir.106 Bu tip rejimlerde Başkanın çevresindeki iktidar ağını bir arada tutabilmesi, kendisine itaat etmelerini sağlayabilmesi için ekonomik kaynakları ve idari pozisyonları iktidar grupları arasında çatışmaya yol açmayacak şekilde paylaştırabilmesi bir zorunluluktur. Kırgızistan bu açıdan İkincil Rantiyer Devlet özelliği gösteren bir ülke niteliğindedir. Rantiyer devletler genellikle Başkanlık rejimleri ile yönetilirler ve sistem içinde otoriter eğilimler güçlüdür. Yönetim neopatrimonyal bir bürokratik yapıya dayanmakta, merkeziyetçi bir anlayış tüm yönetim ağına hâkim bulunmaktadır.107 Bu ülkelerin diğer bir özelliği tarihsel olarak ve aynı zamanda Sovyetler Birliği döneminde de varlıklarını sürdüren klan, kabile ve bölgesel aile bağlılıklarının yönetsel mekanizmalar üzerinde etkili rol oynamalarıdır. Mahdavy, rantiyer devleti, ülke dışından sağlanan gelire dayalı bir ranta sahip olan devlet olarak tanımlamaktadır.108 Gelirin kaynağı bireyler, şirketler veya diğer devletler olabilir. Beblawi ve Luciani rantiyer devletleri gelir kaynakları doğal kaynak dış satımına dayalı olan birinci derecede tam rantiyer devletler ve geliri dış yardımlara bağımlı olan ikincil rantiyer devletler olarak ikiye ayırmaktadırlar.

İkincil rantiyer devlette iktidar ağının paylaştırdığı kaynaklar dışarıdan geldiği için bu ülkelerde iktidar ilişkileri daha kırılgandır. Mevcut iktidar dış kaynak bulamadığında, bu doğrudan siyasal bir krize neden olabildiği gibi, ülkeye dış nüfuzu da kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda iktidarı elinde bulunduran lider, ülkesinde otoriter bir kurumsallaşmayı gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan gibi birinci tip rantiyer devletlerde, enerji gelirleri Devlet Başkanı'nın otoritesini pekiştiren iktidar ağının desteklenmesine yardımcı olmakta, sistemi aşağıdan yukarıya gelişme gösterecek muhalif dalgalara ve ülke dışından gelen değişim taleplerine karşı daha dirençli kılabilmektedir. İkincil rantiyer devlette ise ekonomideki dışa bağımlılık iktidar ağının sürekliliğini mümkün kılmamakta, liderin otoritesini pekiştirmek yönünde stratejik adımlar atmasını sınırlandırmakta ve ülkeye yönelik dış nüfuz girişimlerini kolaylaştırmaktadır.

Ülkede siyasal hareketlilik, ekonomik durgunluğun doğurduğu kırsaldan kente göçün artması ile oluşan sosyal sorunlarla şekillenmiştir. Sorun bu kişileri istihdam edecek ne bir iş, ne de yerleşebilecekleri konutların bulunmamasından doğmuştur. Sovyet sisteminin bir alışkanlığı olarak, bu kişiler her gün artan oranda konut ve iş tahsisi talepleri ile yerel otoriteler üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Ekonomik kriz ve bunun neden olduğu sosyal sorunlar ülkedeki çok etnili toplumsal yapı ile birlikte ele alındığında başka bir sorunu daha gündeme getirmiştir. Genellikle teknik uzmanlık isteyen meslekler Rus, Ukraynalı ve Koreliler tarafından yerine getirilirken, Kırgız nüfus ise ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerle uğraşmıştır. Dolayısıyla etnik farklılaşma dışında bir de kentli-kırsal; teknik-tarımsal ve bölgesel ayrımlar oluşmuştur.119 Etnik-mesleksel dağılım, bağımsızlıkla birlikte başlayacak bir Rus ve Avrupalı göçünün doğuracağı işgücü kaybından çok çabuk etkilenebilecek bir duruma gelmiştir. 1989-1995 yılları arasında ülkeden toplam nüfusun yüzde 13,1'i ayrılmıştır. Sovyet sisteminden kalan ekonomik ağa bağımlılık sürerken, gereksinim duyulan finansmanın Batılı ülkelerden karşılanması zorunluluğunun ortaya çıkardığı çarpıklık, bağımsızlık sonrası Kırgızistan ekonomisinin belirleyici özelliği olmuştur. Ülkede yapısal anlamda hemen hiçbir ekonomik reformun yapılamamış olmasına rağmen, bağımsızlıktan hemen sonra ekonomide liberalleşme yönünde Batıya verilen ılımlı mesajların ve oluşturulmaya çalışılan Orta Asya'nın İsviçre'si imajının120 arka planında bu bağımlılık yatmaktadır.

Türkiye'de Türk dünyasına yönelik bilimsel inceleme ve araştırmalarının başlangıç tarihine bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yılları olduğu görülür. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kurulduğu ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün Anadolu dışındaki Türk bölgelerindeki gelişmeleri yakından takip ettiği ve bu konuda son derece hassas olduğu malumdur. Nitekim aşağıdaki ifadesi Atatürk'ün konuya bakış açısını açıkça göstermektedir:

"Bizim bu dostumuzun (Sovyetler Birliği) idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür… İnanç bir köprüdür… Tarih bir köprüdür…". Atatürk'ün sağlığında yürütülen bu faaliyetler ölümüyle birlikte uzun bir süre adeta kenara bırakılmış, ta ki Sovyetler Birliği'nin parçalandığı yıllara kadar görmezden gelinmiştir.

Son olarak belirtmek gereken önemli bir nokta da Kırgız yönetiminin dış politikanın yürütülmesi bakımından ülkenin iktisadi ve askeri güçsüzlüğünü telafi etmek amacıyla diplomasi yöntemlerine daha büyük ağırlık vermesidir. Böylece, uluslararası alanda sürdürülen ilişkilerin yoğunlaşmasıyla öncelik taşıyan konular üzerinde toplanması öngörülen konferanslara ev sahipliği yaparak Kırgızistan'ın sorunları üzerinde dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Bu çalışma esasen Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri tarihsel perspektif içerisinde incelemek üzere hazırlanmıştır. Kırgız Cumhuriyeti; bulunduğu konum, sergilediği siyasi irade ve kültürel bağları ile Türkiye Cumhuriyeti için diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine oranla daha farklı bir yere sahiptir. Kırgızistan diğer bölge ülkeleri gibi zengin enerji yataklarına sahip olmadığından jeostratejik konumu ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan ile geliştireceği siyasi, kültürel ve ticari ilişkiler diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarında bir örnek veya model teşkil edebilir. Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikalarının etkilerinin en çabuk görülebileceği ülke Kırgızistan'dır. Çünkü Kırgızistan demokratik ve ekonomik yapısı itibariyle işbirliğine en açık ve istekli ülke konumundadır. Kırgızistan ile ilişkileri geliştirmenin ekonomik olarak Türkiye'ye kayda değer getirisi olmasa dahi siyasi ve kültürel yönden Türkiye için yeni kapılar aralayabilir. Bölgesel güç olma yönünde adımlar atan Türkiye için Kırgızistan ve Orta Asya mutlaka dikkate alınması ve ilişkilerde öncelik verilmesi gereken bir bölgedir.

KAYNAKÇA

1. ABABAKİROV, Nurshat; "The Story Goes on: Kyrgyz Tandem Break Sup, Kulov Out of Power", Central Asia", Caucasus Analyst, cilt 9, sayı 3, 2007, s. 13-14.

2. ABALBEKOV, Baktıbek; Kırgızistan Türkiye İlişkileri, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002 .

3. ABAZOV, Rafis; "Economic Migration in Post-Soviet Central Asia: The Case of Kyrgyzstan", Post-Communist Economies, cilt 11, sayı 2, s. 237-238.

4. ABAZOV, Rafis; "The Parliamentary Election in Kyrgyzstan, February/March 2005", Electoral Studies, cilt 26, sayı 2, 2007, s. 529-533.

5. AKDEVELİOĞLU, Atay; "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", Aylık Strateji ve Analiz e-dergi, 2003, <http: //www.stradigma.com /turkce/kasim 2003/ makale_04.html> 28 Eylül 2010.

6. AKDİ, Muhammet, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler", Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi, sayı 14, Ankara, Temmuz 1999, s. 1-14.

7. AKGÜR Yunus, ÇAKIROĞLU, Ertan; Hassas Konular anghay İşbirliği Örgütü, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfi, İstanbul, 2008.

8. AKİMBEKOV, Sultan; "The Conflict in Afghanistan: Conditions, Problems, and Prospects", Central Asia: A Gathering Storm?, Ed. Boris Rumer, Armonk, M.E.Sharpe, 2002, s. 93-95.

9. ALKAN, Haluk; "Post-Soviet Politics in Kyrgyzstan: Between Centralism and Localism?", Contemporary Politics, cilt 15, sayı 3, 2009, s. 365-367.

10. Mahir Halifa-Zade, «Rus-Çin İlişkiler Münasebetinde ABD'nin Güney Kafkas ve Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikasının Bazı Boyutları (Некоторые Аспекты Внешней Политики США на Южном Кавказе и в Центральной Азии в Контексте Российско-Китайских Отношений)», Orta Asya ve Kafkas, No: 3(9), 2000, s. 93.

11. Bobo Lo, Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the NEW Geopolitics, London, Brookings İnstittuiton Press, 2008, 35-63

12. Alikbek Djekshenkulov, «Orta Asya Bölgesindeki Batının Rolü (О роли запад в центральноазиатском регионе)», Orta Asya ve Kafkas,No:2(8), 2000, s. 46.

13. K.C. Dışişleri Bakanlığı, Amerikan-Kırgız İlişkileri Hakkında, 2001.

14. Havyer Solana, «Şimdi Bizi Hiçbir Şey Ayıramamaktadır (Нас теперь ничто не разделяет)», Slovo Kırgızstana, 8 Aralık 1998, s. 2.

15. Lidiya İmanalieva, «Kırgızistan'ın Bağımsızlık Yıllarındaki Dış Politikası (Внешняя политика Кыргызстана за годы независимости),Orta Asya ve Kafkas, No: 6(18), 2001, s. 95.

УДК: 323.28

Ишчи Арманбек,
аспирант БГУ им. К.Карасаева
armanbek535@gmail.com

ВЛИЯНИЕ ТЕРРОРИЗМА НА СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО

ТЕРРОРИЗМДИН АЗЫРКЫ КООМГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

THE IMPACT OF TERRORISM ON MODERN SOCIETY

Аннотация: *В 1960-е годы проблема терроризма достигла глобального уровня. На сегодняшний день терроризм является одним из самых опасных явлений в мире. Современный человек нигде не может ощущать себя в полной безопасности. Террористические атаки становятся причиной многочисленных человеческих жертв, разрушают материальные и духовные ценности общества, так же приводят к снижению терпимости по отношению к другим этносам и религиям.*

Ключевые слова: *современное общество, терроризм, экстремизм, террористические атаки, влияние терроризма, толерантность.*

Аннотация: *1960-жылдары терроризм проблемасы бүткүл дүйнөлүк деңгээлге жетишкен. Бүгүнкү күндө терроризм жашообуздун эң коркунучтуу кубулуштарынын бири болуп эсептелинет. Замандаштарыбыздын өзүн коопсуздукта сезиле турган жердин жок экени байкалат. Көптөгөн адам курмандыгына себеп болгон террордук чабуулдар коомдун материалдык жана руханий баалуулуктарына залакасын тийгизип, башка этнос менен диндерге болгон сабырдуулук деңгээлин төмөндөтөт.*

Түйүндүү сөздөр: *азыркы коом, терроризм, экстремизм, террордук чабуулдар, терроризмдин таасири, сабырдуулук.*

Abstract: *In the 1960 s, the problem of terrorism reached a global level. Today, terrorism is one of the most dangerous phenomena in the world. Modern people can never feel themselves completely safe. Terrorist attacks cause many human victims, destroy the material and spiritual values of society, and also lead to a decrease in tolerance towards other ethnic groups and religions.*

Key words: *modern society, terrorism, extremism, terrorist attacks, the impact of terrorism, tolerance.*

1. Введение

Понятия «террор» и «терроризм» вошли в политическую лексику более двух веков назад. Согласно мнению политологов, современный терроризм появился во время Великой французской революции. Целью революционного терроризма того времени было запугать правящую элиту и тем самым поспособствовать улучшению жизни угнетенных слоёв общества. Терроризм носил индивидуальный характер и жертвой становился определённый политик, либо государственный деятель. [6, 212] Если террористы прошлого направляли свои действия только против тех, кто имел отношение к политическим процессам, происходящим в государстве, то жертвой современных террористов чаще всего становится гражданское население. Ранее в террористических атаках использовались холодное или огнестрельное оружие, на сегодняшний день средства осуществления террористической деятельности изменились и приобрели более разрушительный характер. Развитие технологической базы, используемой террористами, может привести к массовой гибели людей, огромным материальным разрушениям и экологической катастрофе. Риск погибнуть в результате террористической атаки стал частью жизни каждого современного человека, который уже нигде не может чувствовать себя защищенным. По мнению политолога С. Хантингтона, после окончания холодной войны конфликты цивилизационного характера вышли на передний план. В связи с чем такие разновидности терроризма, как этнический и религиозный, получили широкое распространение. [6, 211]

Проблема международного терроризма становится объектом изучения различных наук, от философии и политологии до психологии и социологии. Российские и другие зарубежные исследователи рассматривают суть терроризма, его причины, мотивы террористических организаций и цели самой террористической деятельности. В последние десятилетия внимание исследователей стал привлекать вопрос влияния терроризма на общество и его социальные последствия.

2. Влияние терроризма на общество

Целью статьи является изучение и определение влияния терроризма на современное общество. Если обратиться к источникам на русском языке, то можно заметить тенденцию роста интереса к данной проблематике с начала 2000 гг. Н.С. Седых в своей кандидатской диссертации от 2006 года пишет, что актуальность изучения социальных аспектов терроризма и его последствий для общества очень высока, но исследование данной темы находится пока на начальной стадии. [7] Е.В. Белая в своем диссертационном исследовании делает акцент на том, что особенностью современного терроризма является его разрушительное воздействие не только на конкретных потерпевших, но на всё мировое сообщество и на человеческую цивилизацию в целом. [4] В последнее время теракты стали более беспощадными в отношении мирных жителей. Согласно официальным статистическим данным в 2016 году было совершено 1787 террористических актов различного масштаба. В данных терактах погибло 13 759 и было ранено 16 683 человека. Если сравнить с предыдущими годами, то за период с 1968 по 1980 гг. было совершено примерно 6700 терактов, в результате которых было убито 3668 человек (в 4 раза меньше чем за 2016 г.). [8]

Целью террористических организаций является подчинение общества путём разрушения его составляющих: религии, образования, экономики, политики, культуры, института семьи. Все это осуществляется при помощи силы, основанной на запугивании и подавлении. [2] Таким образом террористы за короткое время делают общество политически пассивным и не возражающим против происходящего в стране беззакония. Подобное изменение социальных ценностей приводит к нарушению баланса в обществе. При изучении материалов по данной проблематике удалось выявить некоторые последствия террористической деятельности.

Стоит отметить, что кроме гибели людей и разрушения материальных ценностей терроризм подрывает экономику страны, тем самым ухудшая благосостояние общества. В регионах с высокой угрозой терроризма сворачивается деловая активность, что приводит к экономическим потерям. Так обстоит дело в Израиле и на палестинских территориях, в Ираке, в Афганистане. Крупномасштабные террористические атаки в развитых странах так же становятся причиной больших экономических убытков. Например, в результате террористических актов, совершенных 11 сентября 2001г. в Нью-Йорке, страховые компании США потеряли 40-50 миллиардов долларов, а общие потери американского бизнеса (включая убытки от приостановки авиарейсов) составили более 120 миллиардов долларов. По данным, предоставленным Министерством торговли США, американской экономике был нанесен ущерб на сумму 80 миллиардов долларов. Согласно официальной оценке ведомства, после подрыва башен-близнецов Всемирного торгового центра авиакомпании почти на треть снизили число своих рейсов, продажи билетов уменьшились на два процента, резко возросло число заявлений на пособия по безработице. Теракты подобного масштаба в первую очередь наносят удар по транспортному сектору, розничной торговле и сферам досуга и туризма. [11]

Нарастание террористической деятельности в каком-либо государстве заставляет правительство увеличивать расходы на обеспечение безопасности в стране, тем самым большая часть бюджета идет на борьбу с терроризмом. Экономическое развитие приостанавливается, либо идет на спад. Эта ситуация так же приводит к росту числа безработных. [3, 56]

Неудачи и просчеты властей при проведении спасательных и контртеррористических операций, рост уровня безработицы становятся причиной снижения доверия к правительству. Нарушается нормальное функционирование основных политических и общественных институтов, начинает нарастать политическая нестабильность, которая иногда распространяется и на весь регион.

Рост числа террористических атак и угроза для жизни заставляют людей мигрировать в другие страны. Таким образом, в начале 2015 года начался наплыв беженцев в Европу, который назвали Европейским миграционным кризисом. За первые шесть месяцев 2015 года более 700 тысячам человек пришлось покинуть свои дома и искать убежище в другой части света. Подобная массовая миграция людей была зафиксирована ранее только во времена Второй мировой войны. Из-за непрекращающихся военных действий у себя на родине и нарастания политической и финансовой нестабильности тысячи людей были вынуждены мигрировать в другие страны. Многолетние конфликты в Сирии, Ираке и Афганистане оставили мирных жителей этих государств без средств к существованию, лишая их возможности зарабатывать и обеспечивать свои семьи. По мнению экспертов, действия «Исламского государства» по расширению своих пределов стали основной предпосылкой для миграционного кризиса 2015 года. [10]

В связи с распространением религиозного терроризма в обществе наблюдается тенденция роста нетерпимости к представителям определенных конфессий. Даже некоторые религиозные атрибуты (например, борода у мужчин или хиджаб у женщин) вызывают негодование, ненависть и страх у общества. В 2017 году в штаб-квартире ООН прошел Форум, главной темой которого стала борьба с проявлениями дискриминации и ненависти в отношении ислама и тех, кто его исповедует. Организаторами данной дискуссии были США, Канада, Организация исламского сотрудничества и Европейский союз. Согласно официальному рапорту ФБР, за период 2001-2015 гг. в США произошло более 2,5 тысяч случаев проявления нетерпимости по отношению к мусульманам. В 2016

году число подобных инцидентов возросло почти на 67 процентов. Эти показатели сопоставимы с уровнем, который был зафиксирован сразу после терактов, совершенных 11 сентября 2001 года. Экстремисты прикрывают свои насильственные действия религиозными лозунгами, тем самым настраивая некоторых жителей западных стран против мусульман и ислама. Советник Генерального секретаря Организации исламского сотрудничества Абдул Моиз Бохари во время Форума подчеркнул, что жители мусульманских стран чаще остальных страдают от действий воинствующих экстремистов. [9]

Угроза терроризма оказывает негативное влияние как на общество в целом, так и на каждого человека в отдельности. Проф. М.В. Карманов (зав. каф. Социально-экономической статистики МГУ им. Ломоносова) в своей научной статье под названием «Особенности оценки терроризма как угрозы развитию современного общества» делает акцент на том, что опасность террористических актов заключается не только в человеческих жертвах и материальном ущербе, но и в глубоком психологическом воздействии на человеческую психику и сознание, в результате которого в обществе формируется «обстановка страха и неуверенности в будущем». [5,149] Н.Седых в своей работе указывает на то, что перманентное состояние страха и стресса делает общество подверженным фобиям, нарушает ценностные ориентиры, закрепляет в общественном сознании насилия как средства достижения социальной справедливости. Угроза терроризма негативно сказывается на общественном сознании и проявляется в виде страха перед лицом террора, в результате этого в обществе нарастает уровень агрессивности и обостряются межнациональные отношения. [7]

Целью террористических организаций является нарушение социального баланса, в результате которого происходит разложение общественных ценностей. В такой ситуации в обществе начинает царить хаос, растет уровень преступности. Язык, традиции, обычаи, искусство, литература составляют культуру определённого общества и обеспечивают его социальное единение. Обществу, где эти культурные связи нарушены, террористические организации могут без особого труда навязать свою идеологию. Поэтому террористы целенаправленно разрушают культурные ценности общества. [1, 12]

3.Заключение

Вне всякого сомнения, терроризм оказывает негативное влияние на общество. Если смотреть на проблему более глобально, то в первую очередь нужно отметить снижение благосостояния общества, появление необходимости мигрировать в другие, более безопасные страны. Рассмотренные выше социальные последствия терроризма так же показывают, что террористическая деятельность нарушает функционирование всех общественных институтов, влияет на сознание общества и приводит к долговременным психологическим травмам у людей, переживших террористические атаки. Терроризм лишает общество его материальных, культурных ценностей, нарушает баланс в общественной жизни и делает его пессимистичным и агрессивным в отношении «чужаков». В обществе укореняется понятие того, что справедливости можно добиться только силой.

Изучение влияния терроризма на общество играет важную роль в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом.

Литература

1. Ekrem Muş, Ali Can, İdris Güçlü. Terörün Toplum ve Sosyal Hayata Etkileri: Turkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics, 2015.

2. Küçükcan T. Terörün sosyolojisi: Toplumsal kökenleri anlama imkânı. International Relations, 2009.

3. Y. Furkan ŞEN. Overview of terrorism on the socio-economic impact communities: the PKK terror and agri truth. (http://dergipark.gov.tr/download/article-file/17481)

4. Белая Е.В. Феномен терроризма в современном обществе: Дис. канд. социол. наук. -М., 2005.

5. Карманов М.В. Особенности оценки терроризма как угрозы развитию современного общества // Статистика и Экономика. №1, 2015.

6. Ланцов С. А, Ачкасов В. А. Мировая политика и международные отношения: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2009.

7. Седых Н.С. Социальные последствия терроризма в контексте глобализационных процессов современности: дис. канд. филос. наук. -Ростов н/Д, 2006.

8. Электронный ресурс: http://www.taday.ru/text/2229683.html Молодежный интернет-журнал МГУ.

9. Электронный ресурс: https://news.un.org/ru/audio/2017/01/1039011

10. Электронный ресурс: https://slygod.com/other/chto-takoe-migratsionniy-krizis/

11.Электронный ресурс: https://lenta.ru/articles /2016/03/23/terror_economy/

УДК:327.09561

ОРЕН ЯЛЧЫН
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин аспиранты
Baran0544@hotmail.com

TÜRKİYE VE KIRGIZİSTAN ARASINDAKİ SOSYAL-KÜLTÜREL İLİŞKİLKER

ТҮРКИЯ МЕНЕН КЫРГЫЗСТАНДЫН КООМДУК ЖАНА МАДАНИЙ МАМИЛЕЛЕРИ

TURKEY AND KYRGYZSTAN'S SOCİAL AND CULTURAL RELATİONS

ÖZET: *Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler esas itibaeriyle 1991 yılından itibaren oluşturmaya başlamış ve Türkiye, Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Daha sonra 29 Ocak 1992 tarihli protokol uyarınca karşılıklı olarak Büyükelçilikler faaliyete geçirilmiştir. 23 Aralık 1991'de Kırgızistan devlet başkanı Askar Akayev ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve bu ziyarette bir dizi işbirliği anlaşması imzalanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Sosyal, Kültür, Siyaset, Jeopolitik, Ekonomi, Bağımsızlık, Diplomatik Ve Uluslararası İlişkiler*

Аннотация: *1991-жылдан бери Кыргызстан менен Түркиянын ортосундагы карым-катнаштар, негизи келишимдерди түзүгө киришти Түркия Кыргызстандын көз карандысыздыгын тааныган биринчи өлкө болду. Андан кийин 1992-жылдын 29-декабрынан бери элчиликтердин кызматташтыгы жандандырылды. Буга ылайык 23-декабрь 1991-жылы Кыргыз Республикасынын Президенти Түркияга биринчи расмий иш сапары менен жана кызматташтык жөнүндө келишимди жана бир катар иш-чараларга кол коюлган.*

Түйүндүү сөздөр: *коомдук, маданият, коом, Россия, экономика, көз карандысыздыгы, дипломатиялык жана Эл аралык мамилелер.*

Abstract: *The relations between Kyrgyzstan and Turkey has started to create the basis itibaer and Turkey since 1991, it has become the first country to recognize the independence of Kyrgyzstan. Then, in accordance with the protocol of 29 January 1992, the Embassies were put into operation mutually. 23 December 1991 President Askar Akayev of Kyrgyzstan made his first official visit to Turkey and a number of cooperation agreements were signed in this visit.*

Keywords: *Social, Culture, Politics, Geopolitics, Economy, Independence, Diplomatic And International Relations*

Türkiye'nin Kırgızistan'ın sorunlarının çözümündeki dış politikası ve Kırgızistan'ın buna karşı Türkiye ile ilişkilerinde ne tür bir dış politika izleyebileceğidir.

Kırgızistan dış politikası, bağımsızlıktan bu yana, "çok taraflılık" ilkesine dayanmaktadır. Kırgızistan dış politikasında, bağımsızlığın ilk günlerinde olduğu gibi, bugün de Türkiye önemli bir yere sahiptir.

Türkiye, yeni bağımsızlıklarını kazanmış Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin uluslararası sistemde yerlerini alabilmeleri için güçlü bir lobicik faaliyeti yürütmüştür. Ülkelerin hayati öneme sahip olan sorunlarıyla mücadelesinde her zaman güçlü destek vermiştir. Örneğin Karabağ meselesinde Azerbaycan'a tam destek vermekte ve kendi meselesi gibi ele almaktadır. 1999-2000 Batken olayları sırasında Kırgızistan'la işbirliği içerisinde mücadele etmiş, askeri-teknik destek sağlamış ve sınır güvenliğinin kuvvetlendirmesi için Kırgızistan'a askeri eğitim sağlamıştır. Kırgızistan-Türkiye ilişkilerinde yeni döneme bakılacak olursa, bu yakın ilişki devam etmektedir. Oş olaylarında Kırgızistan'daki dönemin geçici hükümeti bu olaylara müdahalede etkisiz kalınca, olayların durdurulması için dışarıdan müdahale edilmesini istemiştir. Kazakistan ülkeye asker göndermeyi düşünmediklerini açıklamış Rusya Devlet Başkanı Medvedev, Otunbayeva'nın destek çağrısını reddetmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Gül asker göndermenin uluslararası hukuka uygun olduğunu ve ortak inisiyatifle karşı tarafın davetiyle gönderilmesinde

sakınca olmadığını, Kırgızistan iç güvenliğini sağlamak için Türk polisinin görev alabileceğini açıklamıştır.

Haziran 2010 Oş olaylarından hemen sonra 3 Temmuz 2010 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ülkeyi ziyaret etmiş, 10 milyon dolarlık hibe vermiş ve TİKA aracılığıyla değeri 21 milyon doları bulan destek projeleri gerçekleştirilmiştir5.Şubat 2011 yılında Başbakan Erdoğan'ın Bişkek temaslarında Türkiye, Kırgızistan'ın 51 milyon dolarlık borcunu silmiş, 10 milyon dolar hibe vermiş ve Nisan 2011'de Kırgızistan Başbakanı A.Atambayev'in Ankara ziyaretinde 61 ise milyon dolarlık yardım yapmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin de 150 milyondan 1 milyar dolara çıkarılmasına karar verilmiştir, bu Kırgızistan'ın ticari hayatı ve kalkınması için önemli gelişmelerdir. Türk hükümeti Kırgız silahlı güçlerinin geliştirilmesi için 1 milyon dolar bütçe ayırmış ve dolaylı yardımlarla da Oş şehrinde yeni askeri üssün inşası için 10 milyon dolarlık yardım paketinin ayrılmasına karar vermiştir. 1992 yılından bu yana Türkiye askeri alanda toplam 8,5 milyon dolar yardımda bulunmuştur.

İki ülke yetkilileri arasında Şubat 2011'de yapılan son görüşmede, vizelerin kaldırılması ve ekonomik ilişkilere ivme kazandırılması gibi önemli kararlara imza atılırken, yüksek düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmasına karar verildi. Bu Konsey, iki ülke ilişkilerinin stratejilerini belirleyecek. Bu çalışma çerçevesinde iki ülke Başbakanlarının eş başkanlıklarında uzman Bakanlıklara bağlı Komisyonlar kurulacak. Ortak stratejik planlama grupları oluşturulacak ve sekreterlik rolünü iki ülkenin Dışişleri Bakanları yürütecektir.

Stratejik İşbirliği Konseyi çerçevesinde iki ülke arasında sıkı güvenlik işbirliğine gidilmelidir. Bu gelişme Kırgızistan'ın en önemli sorunlarından biri olan uluslararası terörle mücadelede ve sınırlarının korunmasında önemli destek sağlayacaktır. Yapılan anlaşma sonucu Türk ve Kırgız güvenlik güçleri arasında danışma ve diyalogun sağlanması Kırgızistan'ın istikrarı için önemli rol oynayacaktır. Bunun yanında iki ülke arasında atılması gereken diğer önemli adım ise Kırgızistan'ın sınır sorunlarının çözümünde Türkiye'nin arabuluculuk rolünü üslenmesidir. Orta Asya ülkelerinin sınır sorunları bölge ülkelerinin ilişkilerinin gelişmesinde en önemli engeli oluşturmaktadır. 2002 yılında Kırgızistan-Çin sınır anlaşmazlığının çözümünde, Kırgız anayasasına aykırı bir şekilde Kırgızistan %30 toprak kaybıyla anlaşma sağlayabilmiştir 8. Türkiye'nin üstleneceği arabuluculuk, başlangıçta Kırgızistan-Tacikistan sınır meselesinin çözümü için olmalıdır. Çünkü ülkenin en sancılı ve kontrolü zor olan bölgesi güney sınırlarıdır. İki ülkeyle de iyi ilişkileri olan ve çok güçlü diplomasi geçmişine ve tecrübesine sahip olan Türkiye, bölge barışı için önemli rol üstlenmiş olacaktır. Bu gelişme bölge ülkelerinin sorunlarının çözülmesinde örnek olacak ve diğer sorunlu bölgelerle ilgili diyalogu güçlendirecektir. Kırgız-Tacik sınır meselesinin çözülmesi iki ülkeyi yakınlaştıracak ve bölgeye sızan uluslararası terör gruplarıyla mücadelede ortak hareket etmelerinin önündeki engeli kaldıracaktır.

Kırgızistan'ın, dış politikasında Türkiye'ye yönelik daha aktif adımlar atması gerekir. Bu adımlar daha çok siyasi olup Kırgızistan'ın ulusal çıkarlarına tamamen uygun olacaktır. Bu adımlar Türkiye'nin uluslararası alandaki sorunlarına doğrudan destek olmaktır.

Türkiye için uluslararası alanda önemli destek sağlanmış olacak ve Kırgızistan için uluslararası siyasette yeni bir gelişme sağlayacaktır. Ermenistan ve Türkiye'ye Kırgızistan'ın dış politikası öncelikleri açısından bakılacak olursa, Ermenistan'la işbirliğinin hiç bir artısı söz konusu değildir, ilişkiler imzalanmış deklarasyonlardan öteye gitmemiştir. Bu konuyla yakından ilgili bir de Karabağ meselesinde Türkiye'nin tutumu eklenebilir. PKK sorununa bakılacak olursa, bu konuda Kırgızistan'ın siyasi desteği Türkiye ile ilişkilerinde önemli gelişme sağlayacak, artı olarak Orta Doğu'ya, Avrupa'ya, Kafkaslara açılmış olacaktır, aynı zamanda Türk-Kırgız ilişkilerinde yakınlaşmayı sağlayarak Bişkek'in ilkesel meselelerinde Ankara'nın desteğini kazanmış olacaktır 9.Bu gelişme Kırgızistan'ın dış politikasında ikili ilişkilerde olumlu gelişmeler ve uluslararası alanda öne çıkmasını ve daha aktif oyuncu olmasını sağlayacağı gibi, Türk Dünyasında da saygınlığını, desteğini ve işbirliğini artıracaktır. Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesinde alınmış olan üye ülkelerin sorunlarının çözüm deklarasyonun hayata geçirilmesi sağlanacaktır. Bu çerçevede Kuzey Kıbrıs'ın uluslararası izolasyondan çıkarılması için üye ülkeler arasında bir formül üretilmesine çaba gösterilebilir. Bu gelişmeler Kırgızistan'ın ulusal çıkarına daha uygun bir adım olacaktır.

Yeni dönemde çok hızlı gelişme gösteren Türk-Kırgız ilişkilerinde kültürel-ticari ilişkilerden siyasi ve güvenlik alanında işbirliğine gidilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Kırgızistan'ın uzun yıllardır çözüm bekleyen sorunlarına el uzatması ve bunu en üst seviye ilişkilerde yapması gerekirken, Kırgızistan'ın da Türkiye'ye yalnız kaldığı uluslararası siyasi meselelerinde aktif bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Karşılıklı ve dengeli ortak siyasi gelişmeler ulusal meselelerin çözümüne güç katacaktır.

Büyük Türk yazarı Cengiz Aytmatov: "Bu değişken Dünya'da Kutsal yasalara göre her şey gider ve ölür, ölmeyen tek şey var, o da kültürdür" demiştir. Tüm gerçekler bilge yazarın bu cümlesinde gizlidir. Sadece kültür ayakta kalabilir, her şeyin üstesinden gelebilir ve gelecek nesil için miras olarak yaşayabilir. Bu daimi fenomen herkesçe kabul gören bir fenomendir. Dolayısıyla, biz kültürümüzü daima korumalıyız ve yaşatmalıyız. Bizim açımızdan bu, sadece bir sorumluluk değil, en kutsal vazifedir.

Türkiye ile Kırgızistan arasında her zaman en üst düzeyde çok sıcak ilişkiler yaşanmıştır. İlişkilerimizde Kültür ve Eğitim her zaman önceliğimiz olmuştur. Türklerin ve Kırgızların manevi mirasının kökü ortaktır, coğrafi anlamda her ne kadar uzak olsak da, dil ve kültür bakımından biz Bir'iz.

Ülkelerimiz arasındaki Kardeşlik ve Dostluk, özel ve ortak gurur konumuz olagelmiştir. Günümüzde Türkiye, ortak maneviyatımızın ocağıdır. Hem kültür hem de ekonomi bakımından Türkiye dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Konuyla ilgili olarak Türkiye'yi diğer ülkelerden farklı kılan en büyük özelliği ise, kendi geleneği ve kültürüne özen göstermesi, onun kökünü besleyerek sürelilik kazandırmasıdır. Türkiye ortak tarih birliği bilinciyle hareket ederek, kültür alanında tüm Türk Cumhuriyetleriyle yakınlaşma arayışı içerisinde bulunmuştur.

Eylül 2005 tarihinde dünyanın büyük müzeleri arasında yer alan Ayasofya Müzesinde Uluslararası "İpek Yolu" Resim Sergisi düzenlenmiştir. 2006 yılında Kırgızistan Bilimler Akademisinde Türkçe Konuşan Ülkelerin katılımıyla, Uluslararası Kongre tertiplenmiştir.

20-24 Haziran 2006 tarihinde Bişkek ve Çolpon Ata şehirlerinde Kırgızistan Kültür Bakanlığı, Avrasya-Kırgızistan Fonu ve T.C. Bişkek Büyükelçiliğinin destekleriyle "Halklar Arasındaki İletişim Uygarlığı" ana temalı Uluslararası bir Forum icra edilmiştir.

Mayıs 2008 tarihinde aralarında Kırgızistanlı sanatçıların da yer aldığı "Türkiye Van Kırgızları" konulu bir Kurultay düzenlenmiştir. Kültür alanında iki ülke arasında düzenlenen etkinlikler sadece bununla sınırlı değildir, saymakla bitmez. Ancak, kanaatime göre yapılanlarla yetinilmemeli, daha yüksek zirvelere ulaşmak için çaba harcanmalı, Türk Dünyasının kültürü ile ekonomisinin daha hızlı ve daha kapsamlı kalkınması için güç sarf edilmelidir.

Kırgızlarda şöyle bir deyim var: "Gelişme ve refah, ancak birlikle mümkündür". Ekonomik krizlerin, bölünmüşlüğün ve dışlamanın hakim olduğu günümüz dünyasında, Türk Dünyasının tüm gençlerine birliğin önemi hakkındaki fikirleri aşılamalıyız, babalarımızın vasiyetini aktarmalıyız. Ekonomi ile kültür bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Bir devletin ekonomisi ne kadar gelişmiş ise, onun kültürünün gelişmesi için de gereken uygun koşulların yaratılması kolaylaşacaktır. Aynı şekilde bir ülke vatandaşları manevi anlamda ne kadar zengin ise, ekonomisi de o derece gelişir. Ekonomi ile kültür; kuşun bir birine destek olan iki kanadı gibidir; kanatlar kuşun gövdesini, yani devletimizin temel taşı olan maddiyat ve maneviyatımızı birlikte taşırlar.

Gelinen noktada Türk Dünyasının ekonomisi ile kültürünün büyük bir hızla gelişmesi sevindirici bir olaydır. Kültür alanındaki birçok uluslararası projeler, yarışmalar, öğrenci ve öğretim üyesi değişimileri vb. bunun bariz örnekleridir. Oluşumumuzdan bugüne kadar bizi beslemekte olan ortak manevi köklerimizi hatırlayarak, Türk Dünyasından asla kopmamalıyız.

Başarı, büyük işler bir günde tesis edilmez. Ekonomi terimiyle söyleyecek olursak, hiçbir şey durağan değildir. Kırgızistan'da meydana gelen büyük toplumsal değişikliklere rağmen, kültür alanında çalışanlar, devletin desteğiyle Kırgızistan'ın yetenekleri ile imkanlarını kendi halkına ve dünyaya sergileyerek, yeni zirvelere ulaştırıyorlar.

Sonuç olarak, daha önce de belirttiğim üzere, kültür bir milleti meydana getiren bir unsurdur. Kırgızların kültürü Türk Dünyasının bir parçasıdır. Kadim zamandan bugüne kadar anlı şanlı tarih ve kültüre sahip olan hepimizin ortak Türk kültürünün birliği ve kalkınması için tüm gücümüzü sarf edeceğimiz konusunda hiç kuşkumuzun olmadığını paylaşmak istiyorum.

KAYNAKÇA

(1)http://www.kyrgyzembassv.org.tr/html/iliskiler_ru.htm (18.06.2011).

(2)http://www.etikhaber.com/content/view/88726/28/ (11.7.11).

(3)http://www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=168397 (10.7.2011).

(4Vadim Truhaçev./'Turtsiya stuçitsya v klub velikih derzhav',

http://www.pravda.ru/world/asia/middleeast/04-12-2010/1059712-turkev knocking-0/ (5.7.11).

(5)http://www.mfa.gov.tr/turkive-kirgiz-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa (11.7.2011).

(6)http://www.ala4oo.net/novosti/almazbek-atambaev-mi-sdelali-istoricheskiy-shag-v-razvitii-kirgizsko- turetskich-otnosheniy (18.06.2011).

(7)http://newsgeorgia.ru/world/20110204/213717292.html (12.07.2011)

(8)Aleksey Durniç, "Kirgiziya Mejdu «Velikimi»..." http://www.intertrends.rU/twenty-three/014.htm (6.7.2011).

УДК: 327.12.02

Дооталиева Ж.
Аспирант ДА МИД КР им. К.Дикамбаева

ОСНОВЫ КУЛЬТУРНОГО ВЕКТОРА КЫРГЫЗСКО-КИТАЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

КЫРГЫЗ–КЫТАЙ МАМИЛЕЛЕРИНИН МАДАНИЙ ВЕКТОРЛОРУНУН НЕГИЗДЕРИ

BASES OF THE CULTURAL VECTOR OF THE KYRGYZ-CHINESE COOPERATION

Аннотация: *В данной статье отражена нормативно-правовая основа становления и развития кыргызско-китайских культурных отношений. А также отмечается основания на котором должны основываться культурная дипломатия в реализации договорных основ сотрудничества.*

Ключевые слова: *государство, культура, дипломатия, сотрудничество, интересы, бренд, образ, имидж, выставка.*

Аннотация: *Бул макалада кыргыз-кытай мамилелеринин калптанып өнүгүүсүнүн негиздерин түзгөн нормативдик-укуктук негиздери чагылдырылды. Ошондой эле, келишимдердин негиздерин мамилелерде ашырууда маданий негиздерин түзгөн эң башкы маселелер каралды.*

Түйүндүү сөздөр: *мамлекет, маданият, дипломатия, мамилелер, кызыкчылык, бренд, образ, имидж, көргөзмө.*

Annotation: *This article reflects the legal framework for the formation and development of Kyrgyz-Chinese cultural relations. It also notes the grounds on which cultural diplomacy should be based in the implementation of the contractual framework of cooperation*

Keywords: *state, culture, diplomacy, cooperation, interests, brand, image, image, exhibition.*

В условиях глобализации необходимо вести линию на расширение международно-договорной базы участия Кыргызстана в многостороннем культурно-гуманитарном сотрудничестве, в том числе с учетом возможного присоединения к наиболее важным, отвечающим интересам страны договорам, конвенциям и соглашениям:

- Соглашение о сотрудничестве между Министерством народного образования КР и Государственным Комитетом КНР по делам образования на 1992-1994 гг. от 14 мая 1992 г. [1];

- Соглашение о культурном сотрудничестве между Правительством Кыргызской Республики и Правительством Китайской Народной Республики от 23 апреля 1994 г. [1];

- Соглашение о сотрудничестве между Министерством образования и науки КР и Государственным комитетом КНР по делам образования на 1995-1999 гг. от 23 октября 1995. [1]

- Соглашение о сотрудничестве между Государственным агентством по туризму и спорту при Правительстве КР и Государственным комитетом по делам культуры и спорта КНР от 7 августа 1997 г.;

- Соглашение между Министерством образования и культуры КР и Министерством образования КНР о совместном учреждении Центра Китайского языка при БГУ от 24 июня 2002 г.;

- Соглашение между Правительством КНР и Правительством КР о взаимном признании документов об образовании и ученых степенях от 24 июня 2002 г.;

- Соглашение о сотрудничестве в области спорта между Государственным агентством по физической культуре и спорту при Правительстве КР и Генеральной Администрацией по спорту КНР 9 июня 2006 г.;

- План сотрудничества в области культуры между министерством культуры КР и Министерством Культуры КНР на 2006-2011 гг. от 9 июня 2006 г.;

- Распоряжение правительства КР от 8 июня 2006 г №299-Р (Об одобрении проекта плана сотрудничества в области культуры между министерством культуры КР и министерством культуры КНР на 2006-2011 гг.)

14 мая 1992 г. в Пекине было подписано первое кыргызско-китайское соглашение по взаимодействию в области культуры, на основе которого, в дальнейшем были достигнуты последующие договоренности. Соглашение предусматривало развитие

широкого долгосрочного и стабильного сотрудничество в области образования, а также содействие в установлении и развитие прямых связей между высшими заведениями Кыргызстана и Китайской Народной Республики. Так к примеру стороны достигли договоренности о взаимном «предоставлении стипендий для обучения и стажировки кыргызских и китайских граждан высших учебных заведениях» [1], причем «принимающая сторона бесплатно предоставляет обучение, общежитие, медицинское обслуживание, учебники и стипендию, а направляющая сторона несет транспортные расходы». [1] Согласно документу стороны также обязывались информировать друг друга о предстоящих международных конференциях, конгрессах, организуемых в их странах, а также обменом информацией и научными докладами по окончании этих встреч. Можно сделать вывод, что отличительной чертой работ данного направления является отождествление либо отсутствие четкого и глубокого разделения понятий «образ » и «имидж» даже в тех случаях, где эту границу стараются обозначить.

Между тем в культурном векторе с большей охотой используется понятие «имидж» а не образ»- дань прикладному характеру исследований . В отношении содержания понятия «бренд» у представителей маркетингового подхода в сфере страновой имиджеологии серьезных разногласий нет. «Бренд» (от англ. Brand «клеймо») это известная марка, идентифицирующая и положительно представляющая во внешней среде тот благожелательного восприятия становится авторитетным и популярным. Мы разделяем мнение российского политолога И.Рожков который отметил, что “Брендинг, в свою очередь, будучи процессом создания, внедрения и усиления бренда, формирует долгосрочное предпочтение к такой марке и соответствует «объекту». [2, с.12] Однако, большинство маркетинговых исследований в большей степени посвящены брендингу имиджированию территорий и регионов страны за рубежом.

В культурном векторе особую значимость придают к таким содержащим[3, с.8]:

1. Условно-статичные факторы:

-природный потенциал;

-национальное и культурное наследие;

-нерегулируемые геополитические факторы;

- исторические факты, имеющие значительное влияние на развитие страны;

- форма государственного устройства и структура управления.

2. Корректируемые условно-динамичные социологические факторы:

- социально-психологическое состояние общества;

- характер и принципы деятельности общественных объединений, формы, общественно-политической интеграции;

- морально-нравственные аспекты развития общества.

3. Корректируемые условно-динамичные институциональные факторы:

- устойчивость экономики;

- правовое пространство;

- функции, полномочия и механизмы государственного регулирования различных сфер общественной жизни;

- эффективность властной конкуренции.[3, с.12]

С нашей точки зрения брендом для кыргызов в настоящее время может выступать шедевр устно-поэтического творчества, присущий только кыргызам и никакому этносу мире эпос «Манас»

Прикосновение к эпосу –это прикосновение к Вечности. В понимании народа великие манасчи-это посланники Всевышнего, которые рождаются один раз в несколько веков. Поэтому не случайно, что ими гордятся не только наш народ, почитают и уважают во всем мире. Великим сказателям «Манас» Токтогул, Келдибек, Балык, Чоюке, Сагымбай Орозбаков, Саякбай Каралаева мы сохранили для потомков одну из вкеторов культурной дипломатии как “Манас”. Манасчи Жусупу Мамаю, проживающему в Синьцзян – уйгурском автономном районе Китайской Народной Республики присущи огромной труд по сохранению и передаче из поколения в поколение словесного сокровища кыргызов. Именно благодаря ему мир узнал о жизни и подвиге восьми поколений потомков Великого Манаса: Семетея, Сейтека, Каненим, Сейита, Асылбача, Бекбача, Чонбилека, Чигитея. Поэтому 2003 году «искусство акынов-сказателей кыргызских эпосов» был провозглашен шедевром всемирного устного нематериального наследия человечества ЮНЕСКО.

Эпос «Манас» появится в школах в Венгрии, эпос будет предаставлена венгерским ученикам для внеклассного чтения. Переводом эпоса на венгерский язык занимался этнограф-востоковед Даут Кара Шофман, с привлечением манасчи из Кыргызстана. Более того эпос был переведен на русский и якутский языки. Подстрочно-смысловой перевод с кыргызского на русский язык, работу по составлению единого эпоса осуществил герой Кыргызской Республики, народный писатель, драматург, кинодраматург, профессор, руководитель международной ассоциации «Эпосы народов мира» Тынаев Н. Эпос « Манас» вошел в репрезентативный список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО. [4] То, что кыргызская литература стала достоянием русскоязычного читателя, является большой заслугой русских литераторов. Примером может служить книга «Манас великодушный» - эпос «Манас», переведенный на русский язык С.Липкиным. Немаловажную роль в построении позитивного имиджа, образа играют и также традиционным формам культурной дипломатии. Ведь в основу связей в области культуры составляют артистические и художественные обмены в их традиционных формах гастрольно-концертной деятельности. Следует стремиться к максимально широкой представленности за рубежом лучших достижений кыргызской культуры – музыкального и театрального искусства всех видов и жанров, в том числе оперного, балетного и драматического театра, песенного и танцевального творчества народов Кыргызстана, цирка и эстрады. При этом речь идет как о классическом, так и современном искусстве, профессиональных и самодеятельных артистах, исполнителях и художественных коллективах и творческой молодежи, представителях всех районов и областей страны и национальностей.

Например, в сфере театрального искусства нужно активно участвовать на международном фестивале, участие в фестивалях, участие на международном театральном фестивале тюркоязычных народов. Необходимо также поощрять проведение за рубежом Дней культуры Кыргызстана и других комплексных мероприятий, организацию взаимных поездок деятелей культуры для развития творческих контактов, обмена опытом участия в конференциях, симпозиумах и других тематических мероприятиях. Это такие мероприятие, как: Дни культуры Кыргызстана за рубежом и Дни культуры за рубежных стран в Кыргызстане, ежегодные фестивали мастеров искусств государств-членов ШОС.

В 90-е годы начавшиеся социально-экономические реформы заметно ослабили книгоиздание в республике. Несмотря на это, в те годы были переведены и изданы следующие классические произведения зарубежных авторов: «Декамерон» Дж.Бокаччо (К.Саякбаев), «Спартак» Р.Джованьоли (М.Толомушев), «Человек, проживший муки тюрьмы» Г.Фаллады (А.Жолдошбеков), «Женщина в песках» Кобо Абэ (Ж.Шаршеев). [5]

Художественный перевод не только обогатили кыргызскую литературу произведениями, являющимися общечеловеческими ценностями, но и расширил горизонты творчества кыргызских писателей. На русском языке изданы отдельные книги и собрания трудов А.Осмонова, Ч.Айтматова, Т.Касымбекова и многих др. Процессы перестройки, экономической реформы и демократизации общества привели к затяжному кризису всех сфер жизни. Это отразилось и на художественном переводе.

Культурная дипломатия Кыргызстана является одним из важных национальных ресурсом и ключевым фактором в укреплении политического статуса нашего государства на международной арене.

Практика организации культурного присутствия, популяризация отечественного культурного достояния за рубежом, входят в число внешнеполитических приоритетов государств, Кыргызстан не исключение.

Культурное сотрудничество Кыргызстана с зарубежными странами способствовала созданию благоприятного климата для успешного осуществления внешнеполитических акций, утверждению за страной сообразного ее геополитическому положению, совокупной мощи и ресурсам достойного, равноправного партнера на международной арене.

Культурные связи были направлены на создание благоприятного и объективного образа Кыргызстана в мире, поразили и поощрили чувства симпатии к нашей стране, приумножили и приумножают число друзей, демонстрировали открытость кыргызского общества, отражая ее свободный и демократический дух.

Пропагандистское содержание культурной дипломатии включала не только художественные проекты, но и культурные особенности отдельного гражданина, и их проявления в обществе. Благодаря развитости творческого духа, национального самосознания, которые проявляются в самобытности, смогли продемонстрировать национальный дух через традиционные формы устно-поэтического наследия, прикладного искусства, уникальную идентичность демонтируемые культурной дипломатией через мировую общественность.

Одна з форм культурного сотрудничества является культурное наследие. Благодаря своей историчности, способствует популяризации национального достояния, а ее пропаганда как культурное достижение. А популяризация направлена на укрепление геополитических позиций, решению внешнеполитических задач.

Все цивилизованные страны, сознающие свои национальные задачи прилагают необходимые усилия, инвестируя программы, проекты входящие в компетентность культурной дипломатии. Соразмерно, эти условия инвестирования возведены в разряд высокой государственной задачи.

Значение культурной дипломатии в современных международных отношениях особенно для тех стран, чей образ был поврежден из-за некоторых политических событий, происшедших в их странах должны прикладывать усилия такие ведомства, как: Министерство иностранных дел, министерство культуры, туризма, отделы международных связей для улучшения положительного имиджа на международной арене. Важной задачей является обеспечение достойного участия Кыргызстана в соответствующих международных акциях, фестивалях, выставках, конкурсах в области культуры и искусства, а также в образовательных научных мероприятиях многостороннего характера. Особенно обмены художественными выставками должны давать максимальное представление о современном изобразительном искусстве. При этом культурной дипломатии необходимо всемерно оказывать содействие экспонированию за рубеж изделий народных художественных промыслов. Расширению нашего участия в международных книжных выставках и ярмарках, инвестиция в переводы кыргызских авторов на китайский язык также будет способствовать расширению между нашими странами.

Литература

1. Посольство КР и КНР. Культурно-гуманитарное сотрудничество. http://www. Kyrgyzstanembassy/net/ [Электронный ресурс] дата обращения 16.11.16

2. Рожков И. Имидж или образ. –Киев, 2004.-167с.

3. Соколов Н. Имидж и бренд страны как основа культурной политики. –М.: 2001. -121с.

4. Тынаева Н. Эпос «Манас вошел» в репрезентативный список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО. http:// www/knews/kg/culture/41212 (Электронный ресурс), дата обращения: 05.11.18

5. Портал Welkomekg. Художественный перевод. http://www.welkome. kg/ru/ culture/sddll (Электронный ресурс), дата обращения: 05.11.18 и.т.д

УДК: 177.5(575.2)

Мусаева Н.К.,
канд. филос. наук, БГУ им К.Карасавеа
Ким Наталья
БГУ им К. Карасаева

ГРАЖДАНСКИЙ БРАК КАК СПОСОБОМ АДАПТАЦИИ К СОВРЕМЕННОЙ ЖИЗНИ

ЖАРАНДЫК НИКЕ ЗАМАНБАП ЖАШООГО ЫЛАЙЫКТАШУУ КАРАЖАТТАР КАТАРЫ

CIVIL MARRIAGE AS A WAY TO ADAPT TO MODERN LIFE

Аннотация*. Статья посвящена рассмотрению некоторых особенностей созданию "альтернативных" форм семьи и брака, а именно, изучению такого явления как, «гражданский брак». Во многих странах мира увеличивается число людей, прибегающих к гражданскому браку. Это современное явление полностью еще не изучено, и оставляет за собой массу вопросов, и требует определения его места, и значение для самого социального института семьи.*

Ключевые слова: *брак, гражданский брак, институт семьи, зарегистрированный брак, развод, демография.*

Аннотация: *Макалада "башка", тактап айтканда, "жарандык нике" сыяктуу кубулуштарды изилдөөгө үй-бүлө жана үй-бүлө курууга, ичинен да, тышынан түзүүнүн айрым өзгөчөлүктөрү каралат. Көптөгөн өлкөлөрдө, жарандык нике колдонгон адамдардын саны өсүп жатканы тууралуу. Бул азыркы көрүнүш азырынча толук белгилүү болбогондуктан, жана көптөгөн суроолорду алып чыгып, үй-бүлө жана коомдук мекеме, анын ордуна жана наркын аныктоону талап кылат.*

Түйүндүү сөздөр: *нике, жарандык нике, үй-бүлө институту, катталган нике, ажырашуу, демография.*

Annotation. *The article is devoted to the consideration of some features of the creation of "alternative" forms of family and marriage, namely, the study of such a phenomenon as "civil marriage". In many countries of the world, the number of people resorting to a civil marriage is increasing. This modern phenomenon has not yet been fully studied, and leaves a lot of questions behind it, and requires the determination of its place and significance for the social institution of the family itself.*

Keywords: *marriage, civil marriage, family institution, registered marriage, divorce, demography.*

К супружеско-семейным взаимоотношениям всегда проявлялся большой интерес, потому что семья входит в состав основных институтов общества, определяющих его стабильность. Традиционно его основным стабилизирующим фактором является официальная регистрация брака, представляющая собой совокупность нормативных актов, регулирующих взаимоотношения между супругами. Брак можно определять, как «церемония, в результате которого мужчина и женщина утверждаются мужем и женой». Это также означает «соглашение, в рамках которого супруги согласовывают конкретные правовые отношения друг с другом и определяют взаимные права и обязанности». Гражданский брак, с другой стороны, обозначает «ситуацию, когда два человека живут вместе в качестве мужа и жены в семейной структуре по аналогии похожий на брак, практически не проводя свадебную церемонию». [1]

В современном социуме в текущий период времени для основной части населения со временем утрачивает свою ценность понятие «традиционная семья».

Формируя новую семью, на базе так называемого в обществе мнения «гражданского брака», создаваемая семья уклоняется от официальной регистрации

взаимоотношений, что становиться распространённой практикой в современном социуме. «Гражданский брак» за короткий срок внедрился в общественность и непринужденно обосновался, словно идет разговор о каком-то инженерно-техническом новшестве, а вовсе не о явлении, касающегося важного социального установления - семью. С житейской стороны предоставляется ряд достоинств данного союза, однако остается малоизученным какую значимость «гражданский брак» имеет для самой семьи.

В нашем социуме отмечается корректировка взаимоотношений к этическим и эстетическим важностям и общепринятым эталонам. Супружеский союз и семья, формируя институт, считаются ее составляющими в общественной области, что напрямую относится к брачно-семейным взаимоотношениям. Официальная регистрация брака, как правило, служит регулирующим аспектом общественного института семьи. Рассматривая отличительность супружеского союза, в первую очередь, хочется выделить спорность определения данного термина в правовой и в других социальных сферах. С точки зрения правовой сферы, брачным союзом является только независимое, добровольное, равенственное соглашение между супругами, закрепленное с намерениями создания семья, с обязательственным исполнением принятым законом критериев и образующий между мужем и женой супружеско-личностных и финансовых взаимоотношений и обязательств. В Кыргызской Республике действительным является только брачный союз, зарегистрированный в органах записи актов гражданского состояния. [2]

В семейном праве под фактическим браком рассматривается официально не зарегистрированный брачный союз, т.е. гражданский брак, или консенсуальный союз. [3] В той же семантике, но только с обратной стороны, используют термин «гражданский брак», что отмечает незарегистрированность брака.

Отмечающийся за последние десятки лет увеличение количества ситуаций, в которых «супруги» отказываются официально состоять в супружеском союзе, распространение совместного проживания, указывают на плохое состояние семьи, на моральный упадок семейных ценностей, смыслом которых является обострение общественного неблагополучия, увеличение отклоненных от стандартных типов общественного поведения. Обнаружена тенденция со стороны населения освободить личную жизнь человека из-под контроля государства. В связи с этим, возросло количество рождений детей вне брака, это содействует созданию социальных проблем и возрастанию количества именуемых как «материнских» семей и детей с неполноценной социализацией. [3]

Тем не менее, в составе официальных супружеских союзов существуют фиктивные браки, которые были юридически согласованы для приобретения прав на жилье, финансовые сбережения или на что-либо другое. Немало ситуаций, когда человек состоит в зарегистрированном браке с одним супругом, а в фактическом - с другим. Именно по этой причине только зарегистрированный и незарегистрированный брачные союзы можно рассматривать как альтернативные виды брака. Именно по этой причине только официальные и официально и не подтверждённые супружеские союзы определяются как другими вариантами брака. [4]

Такое явление, как неофициальный брак для жителей нашей страны стало обычным явлением. Если обратиться к истории, то такие виды бракосочетания в Кыргызстане всегда были в жизни нашего социума, но на них всегда смотрели с негативной точки зрения. Вместе с тем в ходе развития страны, наряду со значительными социально-политическими изменениями в Кыргызстане в конце XX века видны сдвиги и в отношении к «гражданскому» браку.

Сильнейший общественно-финансовый кризис в Кыргызстане в 1990-е годы как результат проводимых капиталистических «рыночных реформ» коснулся и понятия семьи. В нем очертились негативные склонности социума, кризисные феномены, в которых традиционные устои и нормы семьи со временем стали рушиться. В семья как в первичной ячейке общества, неизбежно стала снижаться и вытесняться утрачивать свое значение духовные, морально-нравственные нормы. В рамках осуществляемых радикальных изменений во всех сферах кыргызского общества в 1990-е годы, когда роль государства снизилась к минимуму, семья впадали во власть увеличивающего обороты «дикого, уличного, стихийного рынка», у многих граждан, в особенности молодежи, возникла «разруха в головах» как последствие нарастающего всеобщего хаоса в Кыргызском государстве. «90-е годы, - поясняет социолог Татьяна Козлова, - «как катком прошлись по судьбам многих людей. А молодежь тогда оказалась на распутье: вроде и свобода, и вольница, и рынок во всей красе, - и никто никому не нужен, никому ни до кого нет дела».

Несомненно, в семейных взаимоотношениях ядром служит брак, как закрепленный союз между мужчиной и женщиной в органах записи актов гражданского состояния, т. е. официально зарегистрированный брак. Если рассмотреть количество заключенных браков и число разводов в течении исследуемого периода, то за последние года, имели склонность к возрастанию, что доказывало не о крепком брачном союзе, дружной семье, а скорее о ее упадке, о кризисе основной ячейки общества.

В советскую эпоху, в 1990 г., количество разводов было меньше и распадалось менее половины семей, тогда в последующие годы количество разведенных семей доходила в отдельные годы до 2/3 от регистрируемых браков.

В соответствии с социологическими трудами, одной из основных причин разводов семей являлось злоупотребление их членов алкоголем и наркотиками. [5]

Иным показателем, определяющим плачевное состояние семьи в Кыргызстане в период 90-х годов, является и значительный рост рожденных детей у женщин, не вступавших в зарегистрированный брак. За последние 10 лет количество рожденных детей у женщин, не состоявших в зарегистрированном браке, увеличилось почти в 2 раза. Столь стремительное возрастание количества таких детей истолковывается, во-первых, внебрачной детородной активностью женщин, а во-вторых, большим распространением

«гражданских браков», которые в обществе обозначились как «совместным сожительством».

Исследователи В. Г. Доброхлеб и Д. С. Горчакова, отмечают, что такая тенденция «развития демографической модернизации характерна для европейских стран уже на протяжении многих десятилетий.» В Кыргызстане же она сформировалась в течении 15–20 лет. [6]

В виду того, что страна в 1990-е годы не классифицировалась ни по одному социально-экономическому ключевому показателю к развитым государствам, то к решению проблемы внебрачных детей присоединились сами матери, используя простой способ антигуманного характера, - отказа от собственных детей, т. е. терялись родительские чувства, матери оставляли их в детские дома, число которых увеличилось не менее чем в 2 раза. [1]

Причем матери оставляли не только родившихся младенцев, но и детей старшего возраста. В «реформированной, демократизированной» Кыргызстане, хотя общая численность населения снижалась, происходил значительный рост числа детей-сирот при живых родителях, количество беспризорных и безнадзорных детей, значительно превосходила советскую эпоху.

Государственная статистика демонстрирует обозначившуюся тенденцию вступления в брак молодых людей в более поздний период, отсрочивание его до более лучшего времени, в том числе до приобретения профессионального образования, овладения экономической самостоятельности, улучшения материального состояния. Возраст жениха и невесты «старел» и незаметно приближался к западноевропейскому уровню.

К концу 1990-х - началу 2000-х годов в Кыргызстане образовались в основном три типа семьи: малодетная, бездетная и неполная. [2]

К сожалению, незарегистрированный брак в современном обществе со временем становится одним из форм супружеских взаимоотношений, наряду с семьями, основанными на браке. Это картина, довольно обширно распространена среди разных категорий населения. Гражданский брак становится общепризнанным, осознается как норма поведения, особенно в своем добрачном альтернативе, например, среди молодежи в будущем, для создания своей собственной семьи. Здесь гражданский брак занимает значительное место и рассматривается как шанс выбора наиболее подходящего в дальнейшем будущего супруга, по степени функциональности приближается к семьям, основанным на зарегистрированном браке.

Тенденция увеличение состоящих в гражданском браке закрепляется как долгосрочная, и неизменной. Но, несмотря на закономерный, и усиливающийся процесс, это не служит доказательством, то что институциализация в отношении вступления в гражданский брак не имеет за собой негативных тенденций и создания новых проблем.

Хотелось бы обратить внимание на то, что в стране не стремительными темпами увеличивается количество нерегистрируемых браков. В этом вопросе Кыргызстан «отстаёт» от стран Запада, где гражданские браки как вид «сожительства» популярны сильнее, и вносят огромный вклад в снижении рождаемости за последние годы. Согласно множествам исследований, уровень рождаемости детей в зарегистрированном браке, выше более чем в два раза, чем уровень рождаемости детей в гражданском браке. [1]

Необходимо серьезно задуматься, считается ли в Кыргызстане гражданский брак методом привыкания к реальности современности, либо, это этап на пути к реформам в образовании семей нового вида? Сейчас неизвестно, в какой степени социум и государство способны воспринять эти этапы. Брак не имеющий детей считается наименьшим проблемным вариантом. Рост количества детей, которые рождаются и воспитываются в незарегистрированных браках, вызовет необходимость в урегулировании такого рода явлений.

Литература

1. Семейное право: учебник для академического бакалавриата / под ред. Е. А. Чефрановой. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, 2018. - 331 с. Кодекс КР от 30 августа 2003 года № 201 "Семейный кодекс Кыргызской Республики".

2. Медков В.М. Демография. - М.: ИНФРА, 2007.

3. Социальная энциклопедия. - М., 2000.

4. Халтурина Д.А., Коротаев А. В. Введение. Алкогольная катастрофа и возможности государственной политики в преодолении алкогольной смертности. - М., 2008. - С. 18.

5. Доброхлеб В.Г., Горчакова Д.С. Контуры будущей модели рождаемости в России // Демографические перспективы России: проблемы и пути решения: матер. междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 19-21 сентября 2008 г.). - М., 2008. С. 175–177.

6. Гундаров А. И. Демографическая катастрофа в России: причины, механизм, пути преодоления. - М., 2001. - С. 58.

УДК: 327.1.

Мусаева Н.К.,
канд. филос. наук, БГУ им К.Карасаева
Турдукулова А.
БГУ им. К. Карасаева

ОСНОВНЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ КОНФЛИКТОВ У ПОДРОСТКОВ

ӨСПҮРҮМ БАЛДАРДЫН ӨЗ АРАЛЫК ИНСАНДЫК АРАЗДАШУУНУН ПАЙДА БОЛУШУНУН НЕГИЗГИ СОЦИОЛОГИЯЛЫК СЕБЕПТЕРИ

MAJOR SOCIOLOGICAL FACTORS OF INTERACTION OF INTERPERSONAL CONFLICTS IN ADOLESCENTS

Аннотация: *В данной статье рассмотрены понятия подросткового возраста, межличностного конфликта и их возникновение среди подростков, значение подросткового периода в становлении личности. Также определены основные факторы межличностного конфликта у подростков.*

Ключевые слова: *межличностный конфликт, индивид, личность, подростковый период.*

Аннотация: *Бул макалада өспүрүм мезгили, өз аралык инсандык араздашуу жана алардын өспүрүмдөрдүн арасында келип чыгышы, өспүрүм мезгилдин инсан болууда мааниси деген түшүнүктөр каралды. Ошондой эле өспүрүмдөрдүн өз аралык инсандык араздашуусунун негизги социологиялык себептери аныкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *өз аралык инсандык араздашуу, индивид, инсан, өспүрүм мезгил.*

Abstract: *This article examines the concepts of adolescence, interpersonal conflict and their occurrence among adolescents, the value of adolescence in the formation of personality. Also identified the main factors of interpersonal conflict in adolescents.*

Keywords: *interpersonal conflict, individual, personality, adolescence.*

В развитии человека как личность важен каждый период в его жизни. И все-таки подростковый период занимает отдельное место в психологии, да и вообще в развитии индивида. Подростковый период представляет собой самый тяжелый и сложный период формирования личности и его становления. Главная особенность данного периода – это переход ребенка от детства к взрослости. Данный период считается самым долгим переходным периодом. В этот период жизни у ребенка начинается качественная перестройка его всестороннего развития, идет заклад основные принципы сознательного поведения, формировка психологических новообразований и общественных правил и норм. И именно результат этих процессов перестройки устанавливает все важные особенности характера ребенка подросткового возраста. Главный вид деятельности в этом периоде у подростков – это общение, а именно общение с ровесниками. Большое количество исследователей проблем подросткового периода сошлось на том, насколько важным является для подростка общение с ровесниками, ведь именно оно в большинстве случаев определяет характер и поведение его других сторон. В своих трудах Л.И. Божович говорил, что в раннем школьном возрасте главным фактором объединения детей является коллективный род деятельности. А в подростковый период наоборот, интерес к занятиям рождает возможность широкого общения с ровесниками.

При общении у детей подросткового возраста могут возникать различные сложности. Сложность и противоречивость характера подростка обуславливается дисгармоничностью его личности. Они часто чувствительно относятся к оценкам окружающих своей внешности. В них присутствуют такие характерные черты как самонадеянность крайней степени и безапелляционное мнение по отношению к другим.

По этой причине вопрос подросткового периода и решения проблем данного возраста по сей день остается актуальным.

Общение с ровесниками, как и любая другая жизнедеятельность подростка в данном возрасте, сопровождается столкновениями интересов и затруднениями, которые непосредственно оказывают свое влияние на формировку и изменение индивидуальных качеств.

Теперь рассмотрим понятие межличностного конфликта. Под этим понятием принято понимать открытую стычку взаимодействующих индивидов на основе появившихся разногласий, которые являются противоположными намерениями противоборствующих субъектов, не совпадающих или не совместимых в сложившейся ситуации. Существует обыденное представление о конфликте, как о столкновении противоположных мнений, целей, интересов, мировоззрений и т.п. Сами по себе конфликты бывают деструктивными и конструктивными. Деструктивным бывает тот конфликт, когда никем из оппонентов не принимается противоположное мнение, противоположная точка зрения, тем более что каждый оппонент проявляет стремление удержать и утвердить во что бы то ни стало свою точку зрения. О конструктивном конфликте можно говорить тогда, когда каждый оппонент отстаивает свое мнение и свою точку зрения, при этом выслушивая и принимая во внимание полностью или частично мнение другого. Посредством конфликта разрешаются те или иные разногласия. Межличностный конфликт возникает среди двух и более лиц, где они противоборствуют друг с другом. Выяснение отношений конфликтующих лицом к лицу - один из самых распространённых видов конфликта.

В межличностных конфликтах главной целью противодействующих лиц является защита своих личных интересов и доказать противоположной стороне ошибочность ее мнения. В таковой ситуации участники конфликта часто используют обвинения, взаимные нападки и унижения и т.д. Такой род действий пробуждает в конфликтующих сторонах негативные эмоциональные переживания, которые, в свою очередь, провоцируют их на спонтанные экстремальные действия. Во время конфликта управлять эмоциональным состоянием становится трудно. В большинстве случаев участники конфликта даже после его разрешения в течение долгого времени переживают негативное самочувствие.

Есть ряд характерных черт межличностного конфликта:

1. Борьба лиц идет непосредственно, здесь и сейчас. В основе их борьбы лежит стычка их личных взглядов;

2. Выявляется полный спектр объективных и субъективных причин;

3. Присутствие эмоций и затрагивание остальных сторон отношений между конфликтующими лицами;

4. Конфликтная ситуация выступает полигоном для проверки интеллектуального уровня, воли, темперамента, проявлений навыков и умений, характера.

5. Затрагивание интересов окружающих.

Обычно на появление межличностных конфликтов между подростками влияют три фактора:

1. Общественная роль, исполняемые подростком;

2. Эмоциональные взаимоотношения подростка с окружением;

3. Восприятие и анализ подростком своего социального окружения.

В взаимоотношениях между личностями часто рождаются разногласия, вызванные неадекватной оценкой себя и других. Как правило, инцидент возникает от завышения своих индивидуальных качеств, навыков, способностей и т. д. и принижения таковых у партнера.

Условно их разделили на следующие четыре вида:

1. Собственная эгоцентричная оценка и партнера;

2. Собственная эгоцентричная оценка и заниженная партнера;

3. Собственная заниженная оценка и эгоцентричная партнера;

4. Собственная заниженная оценка и партнера.

Социологическими и социально-психологическими исследованиями определено, что разногласия, сопряженные с определенной обстановкой, значительно реже, чем индивидуальные, являются источником срыва межличностных взаимоотношений. По этой причине присутствие значительной важности в появлении остроконфликтной обстановки, в каковой совершается межличностная связь субъектов, первенствующая значение в его раскрытии играет личностный фактор. Поэтому личностным факторам межличностного инцидента необходимо выделить особенный интерес – так как непосредственно личностью избирается и задается первоначальное поведение и характер следующих взаимодействий.

К остроконфликтным ожиданиям реже предрасположены индивиды, считающие себя неудачниками в том или ином вопросе (в значении заработка, либо профессионального статуса, к примеру). Неприятности, подталкивающие к конфликтам и конфликтным поступкам, появляются у них больше, нежели у тех, кто именно полагает себя успешным.

Литература

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - СПб.: Питер, 2008. - 398 с.

2. Димитров Д. Конфликтология и конфликтологическая культура. бр. 4, 2005, с. 76-94.

3. Арутюнова Н. Д. Жанры общения. Человеческий фактор в языке. Коммуникативность, модальность, дейксис. – М.: Наука, 1992

УДК:32 (575.2)

Сакимбаева Б. Т.,
Аспирант
БГУ им К.Карасаева

СУЩНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСТАНА

КЫРГЫЗСТАНДЫН УЛУТТУК САЯСАТЫНЫН НЕГИЗИ

THE ESSENCE OF THE NATIONAL POLICY OF KYRGYZSTAN

Аннотация: *В данной статье анализируются пути и факторы реализации национальной политики Кыргызстана в условиях независимости.*

Ключевые слова: *государство, общество, нация, интересы, ценности, культура, язык политика.*

Аннотация*: Бул макалада көз карандысыздык боюнча Кыргызстандын улуттук саясатты ишке ашыруу жолдорун жана алардын себептерин талдоо.*

Түйүндүү сөздөр: *мамлекет, коом, эл, кызыкчылыктар, баалуулуктар, маданият, тил саясаты.*

Abstract: *This article analyzes the ways and factors for the implementation of the national policy of Kyrgyzstan in conditions of independence.*

Key words*: state, society, nation, interests, values, culture, language politics.*

Постоянно меняющаяся ситуация в мире позволяет странам, не имеющих серьезного, культурного, политического потенциала и слабым в военном, экономическом отношении, проводить не только относительно самостоятельную, но вполне эффективную внешнюю и внутреннюю политику, с учетом интересов других стран и используя в собственных интересах те или иные разногласия, противоречия между различными группами государств. В этом аспекте главное значение приобретает направленность государственной национально-региональной политики. Кыргызская Республика как многонациональное государство, состоит из субъектов, в которых проживают десятки народов с разным уровнем культурного развития и исторической памяти. В этих условиях государственная национальная политика должна учитывать различие социально-экономического состава населения регионов, особенности национальной психологии народов, родов, направленность национального менталитета с учтом религиозной направленности начиная от дунган, корейцев, вплоть до рода "Найманов" (в Кыргызстане есть род найманов, представляющий симбиоз таджиков и кыргызов в культурно-религиозном аспетк) и другие факторы. Только на основе тщательного учета, согласования интересов каждого этнического меньшинства, их тесного взаимодействия можно развивать и укреплять Кыргызскую Республику. [1] Поэтому национальные интересы государст, втом числе и Кыргызстана носят долгосрочный характер, так как население страны носит значение константы тем самым, определить основные цели на ее историческом пути, формировать стратегические и текущие задачи внутренней и внешней политики государства. [2]

Умение точно определить свои интересы, возможности и цели, и достаточно ясно представить о чужих интересах и возможностях всегда была и есть одна из граней геополитической науки. В то же время способность государства определить свои стратегические цели и задачи, а вместе с этим и цели своих стратегических партнеров – одна из важнейших геополитических задач государства.

Но, в современном мире постепенно создается система управления глобальными процессами. Поэтому новым независимым государствам, в том числе Кыргызстану, необходимо дать адекватную оценку своим возможностям в новой геополитической и экономической конфигурации и при согласованности по принципиальным вопросам и сосредоточить внимание на резервах и возможностях общего развития. Ведь с обретением народами Центральной Азии государственной независимости стало возможным проводить самостоятельную внутреннюю и внешнюю политику, отвечающую национальным интересам суверенных государств и их народов.

Как нам известно, национальная политика это целенаправленная деятельность субъектов политики по регулированию взаимоотношений между нация-

ми, народностями, закрепленная в соответствующих политических документах и юридических актах государства. [3]

При этом основополагающим национальной политики должен выступает умение государства согласовывать национальные интересы, умение обеспечить реализации права каждого народа на свободное, достойное существование, сохранение своей самобытности, языка, культуры, норм и традиций, обеспечить включенность в мировую цивилизацию как регионального так и планетного характера. Это мотивировано, тем что национальная политика имеет направленности совершенствование национально-государственного устройства наций, этнических групп входящих в состав населения Кыргызстана,

В Кыргызстане живут множество этнических меньшинств дунгане, корейцы и другие, коренным образом отличающихся друг от друга, что дает нам основание утверждать то, что объективной предпосылкой общения между ними является –наличие у этих народов отличительных черт: габитуса, языка, преобладающий темперамент и стереотипа поведения, определяемый традициями, обычаями, привычками, доминирующего психологического типа, расовых черт и т.д. если дунгане относятся к монголоидной расе, то русские к европеидной и т.д.

В национальной политике особую значимость имеет языковая принадлежность и отношения общества к этому языку. Кыргызстан не настаивает на том, что какой-либо из существующих коренных языков в нашем центрально-азиатском регионе стал языком межнационального общения, и история однозначно поставила точку на русском, который, тем не менее, успешно решает и тонкие проблемы этического порядка, когда мы во взаимоотношениях с народами близлежащих государств региона (в том числе таджиками, которые, как известно, принадлежат к другой языковой семье) прибегаем так сказать, к третейскому языку, не затрагивая национальных самолюбий, менталитет, языковую культуру, прибегая ко всякой потенциальной возможности использовать приемлемые языки для межэтнических языковых груп или семей.

Проводимая национальная политика государства была совершенствована (хочется отметить, о том, что с первых дней проводимая национальная политика имела некоторые упущения в социально-культурном аспекте, результатом которые были межэтнические конфликты) на основе Указа Президента Кыргызской Республики от 2 апреля 2004 года «О дальнейшем совершенствовании государственной политики по развитию двуязычия (билингвизма) и мерах по созданию необходимых условий для эффективного функционирования государственного и официального языков Кыргызской Республики» было закреплено следующее: «В соответствии с Конституцией Кыргызской Республики в языковой сфере официально закреплено двуязычие (билингвизм): государственным языком является кыргызский язык, в качестве официального языка употребляется русский язык.[3] Для долгосрочной работы, вытекающей в связи с принятием Закона Кыргызской Республики "О государственном языке Кыргызской Республики" принят документ "О Программе развития государственного языка Кыргызской Республики на 2000-2010 годы" (Указ Президента Кыргызской Республики от 20 сентября 2000 года N 268). [4]

Здесь будет не лишним процитировать выдержку из статьи Конституции Кыргызской Республики, в новой редакции которой, принятой референдумом (Всенародным голосованием) Кыргызской Республики 21 октября 2007 года, в статье 5 отмечается: «1. Государственным языком Кыргызской Республики является кыргызский язык. 2. В Кыргызской Республике в качестве официального языка употребляется русский язык».[5]

В соответствии с Конституцией Кыргызской Республики запрещается ущемление прав граждан по признаку незнания государственного или официального языков.

Можно отметить, что данное политическое решение о статусе русского языка прямо или косвенно способствовало укреплению гражданского мира в республике, усовершенствования отношений между народами, как внутри нашего государства, так и за его пределами, развитие политических, экономических, культурных отношений между Кыргызстаном и сопредельными странами. При этом, гарантом политической и экономической стабильности в стране выступает Европейская хартия о региональных языках и языках национальных меньшинств. Придавая русскому языку, статус официального, политическое руководство государство показало свою демократичность и внимание по отношению всему народу, проживающим на территории Кыргызстана.

В национальной политике особое усилие придается укреплению связей между различными этническими субъектами, в этом направлении в Кыргызстане успешно функционирует Ассамблея народов Кыргызстана, центры этнических меньшинств, которые имеют свои органы СМИ, передачи и т.д.

В национальной политике отражается обеспечение равенства прав и свобод граждан независимо от национальной принадлежности, при этом должны обосновываться создание условий для свободного развития национальных культур, языков и традиций должны создать одинаково равные формы жизнедеятельности. И как отмечено в Концепции Национальной политике Кыргызской Республики при этом во всех сферах общества необходимо “формирование цивилизованных форм межэтнического общения” и мирных способов разрешения конфликтных ситуаций, терпимость.

Каждая этническая общность имеет пропаганды своей национальной культуры проводит кинофестивали в Кыргызстане, где показывается вся многогранность современной жизни. Начиная с политики первого Президента Аскара Акаева который предпринял попытку построения провозгласив доктрину «Кыргызстан – наш общий дом» в 1994 году. Период 2003-2005 годов характеризуется политикой, направленной на культурную интеграцию. В этот период была инициирована разработка «Концепция этнического развития КР». Благодаря этой политике стали появляться культурные немецкие, еврейские, дунганские центры, характерной особенностью которых является расширение видов деятельности, приобщение к куль-

турно деятельности каждого национального меньшинства, их аудитории, направленные на расширение тесных контактов с государственными и общественными структурами, культурно-просветительными учреждениями, контакты с партнерами из других стран.

С 2005 года, по мнению экспертов, обстановка в сфере межэтнических отношений ухудшилась. «Исчезновение из публичного и политического пространства лозунга «Кыргызстан – наш общий дом» существенно снизило у многих граждан республики ощущение безопасности и изменило контекст политического поведения всего населения в целом. Отстранение от власти Президента Бакиева в апреле 2010 года явилось причиной вакуума власти и дестабилизации общественно-политической обстановки в Кыргызстане.[6] В условиях переходного периода в мая 2010 года произошли столкновения на межэтнической почве в различных селах, в городах Ош и Джалал-Абад. Эти события явилась причиной продолжительной нестабильности межэтнических отношений и вызвала необходимость эффективной реализации системы защиты прав этнических меньшинств в государстве. Эти события послужили одним из аспектов улучшения механизмов политического руководства и управления национальными процессами в стране, стремлению обеспечении международного согласия и гражданского мира в государстве и обществе в целом.

Исторически сложившееся разнообразие этнопсихологических типов, культур, верований, экономических, социальных, политических устройств обязывает к международному, межкультурному контакту, но оно может существовать, как показывает мировая практика, только на основе взаимоуважения и толерантности. [7] Так, Конституция КР 2010 года, в статье 1, провозглашая Кыргызстан «суверенным, демократическим, правовым, светским, унитарным, социальным государством», в статье 4, запрещает «создание политических партий на религиозной, этнической основе, преследование религиозными объединениями политических целей» (пункт 3), а также деятельность политических партий, направленных на «разжигание социальной, расовой, межнациональной, межэтнической и религиозной вражды» (пункт 5). В пункте 4 статьи 30 Конституции КР также запрещается «пропаганда национальной, этнической, расовой, религиозной ненависти, гендерного и иного социального превосходства, призывающая к дискриминации, вражде или насилию». Данная тенденция детально рассматривается в статье 23 Закона Кыргызской Республики “О средствах массовой информации”[8], где предоставлен перечень информации, не подлежащей публичному распространению. Это в совокупности есть один из факторов формирования в самосознании каждого гражданина толерантности. Таким образом, помимо отмеченных, в средствах массовой информации не допускается:

-пропаганда войны, насилия и жестокости, национальной, религиозной исключительности и нетерпимости к другим народам и нациям;

-оскорбление гражданской чести народов;

-оскорбления религиозных чувств верующих и служителей культа

Да, в настоящее времы, издаются журналы, газеты на языке этнических меньшинств, дает развития своего языка, культуры, тем самым сохранению духовных истоков.

Для реализации основ национальной политики в Уголовном кодексе Кыргызской Республике предусмотрены ряд статей, предусматривающих наказание за возбуждение национальной, расовой, религиозной или межрегиональной вражды. Например, в статье 299 УК КР, признаются преступлением «действия, направленные на возбуждение национальной, расовой, религиозной или межрегиональной вражды, унижение национального достоинства, а равно пропаганда исключительности, превосходства либо неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, национальной или расовой принадлежности, если эти деяния совершены публично или с использованием средств массовой информации». [9] В пункте 9 статьи 97 Уголовного кодекса КР в качестве отягчающего признака выделяется квалификация субъективной стороны преступления: «Убийство, совершенное на почве межнациональной или расовой либо религиозной ненависти или вражды», предусматривающее наказание от 12 лет до пожизненного заключения. В соответствии с Законом КР от 20.02.09 г. № 60 в УК КР была внесена дополнительная статья 299-1, предусматривающая усиления наказания за «организованную деятельность, направленную на возбуждение национальной, расовой, религиозной или межрегиональной вражды» (с 3-5 до 5-7 лет лишения свободы).

Законодательно определено что равноправия и запрещение дискриминации Конституция КР, раскрывая права и свободы человека и гражданина, обеспечивает их реализацию на равноправной основе и запрещает все виды дискриминации на территории Кыргызстана. В связи с этим, во втором разделе, в статье 16 Конституции КР рассмотрено, что «Кыргызская Республика уважает и обеспечивает всем лицам, находящимся в пределах ее территории права и свободы человека», и запрещает дискриминацию «по признаку пола, расы, языка, инвалидности, этнической принадлежности, вероисповедания, возраста» (пункт 2). Государство гарантирует право каждому гражданину КР свободно определять и указывать свою этническую принадлежность. В статье 38 Конституции КР говорится, что «никто не должен быть принужден к определению и указанию своей этнической принадлежности». В Конституции КР в статье 53, пункте 4, предусмотрено соблюдение равноправия и равных возможностей при поступлении на государственную и муниципальную службу, продвижении в должности; в статье 112 пункте 1 отмечается, что «депутаты кенешей избираются гражданами на территории соответствующей административно-территориальной единицы, с соблюдением равных возможностей в порядке, установленном законом». [10] Похожее положение заложено и в Законе КР «О выборах депутатов местных кенешей», который в статье 3, пункте 3 предусматривает, что «члены местных сообществ участвуют в выборах депутатов местных кенешей на равных основаниях». Такая ограниченная формулировка, гарантирующие равные права граждан в выборном процессе на местном уровне, в

большей степени связана с моноэтничным составом многих регионов Кыргызстана, где неуместно предусматривать более детальные положения, связанные с запрещением ущемлением. Тем не менее, на национальном уровне наблюдается иная картина. В Конституционном законе КР «О выборах Президента КР и депутатов Жогорку Кенеша КР» заложены принципы равноправия. В статье 3, пункте 2 упомянутого закона предусмотрено, что «граждане Кыргызской Республики вправе избирать, быть избранными независимо от происхождения, пола, расы, этнической принадлежности, инвалидности, образования, должностного и имущественного положения, вероисповедания, политических и иных убеждений»

Сегодня население Кыргызстана отличается этноконфессиональным разнообразием: здесь проживают представители 80 этносов, исповедующие христианство, ислам, буддизм, иудаизм и ряд нетрадиционных религий. Толерантность в подобных условиях крайне необходима и является непременным условием сегодняшней политической стабильности государства, стремящегося к построению гражданского общества. При толерантности должны учитываться не только интересы этнических меньшинств, но и интересы государства состоят в незыблемости конституционного строя, суверенитета и территориальной целостности Кыргызской Республики, в политической, экономической и социальной стабильности, в безусловном обеспечении законности и поддержании правопорядка, в развитии равноправного и взаимовыгодного международного сотрудничества[11], общенациональная политика каждого государства носит длительный характер и определяют основные цели в ее развитии, Кыргызстан не исключение.

В общем плане национальная политика исходя из интереса нации Кыргызстана в современный период, на длительную перспективу являются:

а) территориальная целостность страны;

б) единый народ Кыргызстана без межэтнических и межрегиональных противоречий;

в) высокоразвитая экономика и достойный уровень жизни населения;

г) эффективная система управления государством и активное гражданское общество;

д) благоприятная окружающая среда, здоровое и образованное население. [11]

Что может быть важнее и конкретнее перечисленных интересов. В сущности эти интересы являются приоритетными в национальной политике Кыргызстана.

Интересы только тогда становятся движущей силой развития, когда они находят отражение в политике государства в соответствующих конкретных сферах жизнедеятельности: экономические интересы - в экономической политике, социальные - в социальной политике, национальные в национальной политике и т.д. Политика определяет цели деятельности по реализации в практической деятельности общества и государств, что порождает и необходимость защиты интересов, а по сути – политики и стратегии их реализации от этих угроз.

Таким образом, национальная политика есть именно то условие для существования и развития личности, общества и государства, что и позволяет им сохранять накопленные духовные и материальные ценности.

Литература и ссылки

1. Определение «национальная» применительно к политике заимствовано из американской терминологии, где оно было впервые употреблено 1904г. в послании президента США Теодора Рузвельта конгрессу.

2. Концепция национальной безопасности КР (12.06.2012г., Гл.2.)

3. О дальнейшем совершенствовании государственной политики по развитию двуязычия (билингвизма) и мерах по созданию необходимых условий для эффективного функционирования государственного и официального языков Кыргызской Республики (Указ Президента Кыргызской Республики от 2 апреля 2004 года)

4. О Программе развития государственного языка Кыргызской Республики на 2000-2010 годы" (Указ Президента Кыргызской Республики от 20 сентября 2000 года N 268).

5. Конституция Кыргызской Республики. Статья 5. – Бишкек, АО «Учкун», 2007. -с. 60

6. См. подробнее: Центр социальных исследований, АУЦА, - Бишкек, 2009.

7. Закон Республики Кыргызстан «О средствах массовой информации», с изменениями от 08.05.1993 г.,

8. Закон Республики Кыргызстан «О средствах массовой информации», с изменениями от 08.05.1993 г.,

9. Концепция национальной безопасности КР. От 1 июня 2012 г.

10. см. Подробнее Концепция национальной политики КР от 30.06 2011 г.

11. см. Подробнее Концепция национальной политики КР от 30.06 2011 г.

УДК: 320.

Барыш Ферхат
Аспирант Бишкекского Гуманитарного университета им. К.Карасаева (Бишкек)
ferhad.malazgirt@gmail.com

АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ТУРЦИИ

ANALYSIS OF THE POLITICAL TECHNOLOGIES OF TURKEY

Аннотация: *В статье рассматривается понятие политических технологий, проводится сравнение применения политических технологий предвыборной компании, ситуация партий в ТУрции.*

Ключевые слова: *политика, технологии, выборы, партии, политическая идея, власть*

The article discusses the concept of political technologies, compares the use of political technologies of an election campaign, the situation of parties in Turkey.

Key words: *politics, technology, elections, parties, political idea, power*

Социально-политические процессы в настоящее время претерпевают изменения из-за возрастающей технологизации основных сфер государства.

Со временем при проведении политических кампаний в замену традиционных политических технологий начали использоваться системный и профессиональный подходы, которые предусматривают вовлечение определенных экспертов, как политтехнолог, PR-менеджер, медиа-спикер и т.п. в данной области и применение новейших достижений.

Вышеуказанные эксперты, специализирующиеся в политических кампаниях должны обладать навыками по применению конкретных видов политических технологий, которые оказывают влияние на ход и итог политического процесса, которые могут существенным образом влиять на ход политического процесса.

Остановимся на понятийном аппарате слово «технология», которое произошло от древнегреческого - мастерство и слово. В современной интерпретации данное понятие расширилось и означает совокупность знаний о последовательности отдельных производственных процедур и приемов, используемых в процессе определенного производства;

Понятие «политические технологии» в основном используется в целях обозначения приемов с помощью которых достигаются необходимые результаты в политике. Так ученый М.Ф.Головатый отмечает, что «политические технологии» представляет собой совокупность систем последовательных действий, которые ориентированы на достижение нужного политического итога, обусловленных характером политического процесса.

Политологи М.И.Обушний, О.И.Ткач, А.А.Коваленко отмечают что данная категория означает совокупность приемов деятельности власти, направленного на достижение заданного политического результата.

Российский специалист М.Е. Кошелюк выделяет понятие «политический PR», который устанавливает как область политической деятельности по организации политических кампаний и управления ими.

В настоящее время в Кыргызской Республике лишь формируется общепризнанная терминология по применению политических технологий. Разнообразность технологий создают определенный вектор направлений при проведении предвыборных кампаний в политическом процессе. Но имеющиеся разнообразие параметров ни в коем случае не влияют на методологические основы проектирования и проведения избирательных кампаний. Они являются законодательно закрепленными и едины для всех. Постановка стратегии избирательной кампании, используемые политические технологии непосредственно находятся в зависимости от ее параметров. Отметим, что применяются в избирательных кампаниях, такие технологии, которые охватывают одновременно несколько уровней. Организация таких параллельных кампаний часто используется когда одновременно партии принимают участие в выборах нескольких уровней.

Применение политических технологий организует системную работу партий, их лидеров, общественных организаций для решения похожих поставленных политических задач, что говорит об их применении многократно в данном процессе. Воздействуя на политическое сознание, политические технологии используют разные инструменты их реализации, основными которых являются средства массовой информации и различные центры политических исследований.

Таким образом, политические технологии – это динамичная категория, подход к формированию научно-обоснованной модели изменения политического пространства и эффективного функционирования политической системы.

При изучении особенностей политических технологий в Турции и Кыргызстана отметим, что характерным для политических партий Турции

свойственны признаки восточного типа политических объединений, предполагающего ориентацию на лидера партии, чьи убеждения непосредственно влияют на их внешнеполитический курс. Президент Турции Р. Т. Эрдоган является ярким примером подобного типа лидеров. Выиграв на выборах его партия повлияло на изменение внешнеполитической идеологии Анкары. В Турции, являющейся светским государством, все же власть находится у происламской партии. В настоящее время в Турции переосмысливается идеология К.Ататюрка., модернизуясь с учетом внутренних и внешних факторов и событий, которые имели место в Турции за последнее столетие. Руководство страны все чаще переосмысливают и затрагивают сущность республиканизма в кемалистском понимании. Наблюдается желание переходу к президентской республике. Современная внешнеполитическая идеология данной страны предполагает ее превращения в центр региональной силы с помощью сильной экономики и ведения отношений с соседними государствами по принципу «нулевых проблем», став более самостоятельной державой, имеющий собственное мнение и место в мире. Турецкое руководство, становясь трансрегиональной державой, преследует цель ставить свои условия на мировой арене. Первоначальное стремление Турции для вступления в ЕС, постепенно отходит на второй план, так как власть Турции не стремиться унижаться перед ними ради членства в данном союзе. Турция ведет такую политику, которая будет расширять международные связи со всем миром и укреплять ее независимое положение и авторитет среди них. Особенностью функционирования многочисленных и разнообразных политических партий в Турции является то, что практически все они являются преемницами тех партий, образованных со времен Ататюрка. При этом, одни привержены защищать идеи турецкого национализма, а другие же исламские традиции и внедрение их в общественную жизнь. Вместе с этим профессор Оксфордского университета Тарик Рамадан отмечает, что турецкая модель, как и другие модели не является идеальной и нуждается в реформировании. Он считает, что достижения Турции не является примером демократии, которая полностью независима от влияния ЕС. В ближайшее время основной стратегией Турции в политическом плане является усиление ее роли на Балканах, улучшение отношений с Ближним Востоком и ее имиджа, увеличение количества турецких университетов, укрепление отношений с США, рост интеграционных процессов с тюркскими странами, расширение взаимоотношений с Азией и Африкой, формирование проектов сотрудничества и т.п.. При этом руководству Турции при применении политических технологий необходимо учитывать географический, финансовый, инвестиционный потенциалы, а также предыдущий опыт по реализации внешней политики с учетом обеспечения государственной безопасности и пересмотреть ее согласно новым реалиям. В программе Партии справедливости и развития, как одной из сильнейших партий Турции, указывается надобность формирования новых внешнеполитических интересов Турции. В частности, отмечается с учетом исторического опыта и культурной близости, о необходимости Турции расширения сотрудничества с тюркскими странами Центральной Азии, в том числе и с Кыргызстаном.

Как показывает опыт в Турции, политическая конкуренция особо растет во время избирательных кампаний. Конкурирующие кандидаты и партии всеми возможными методами привлекают голоса избирателей на свою сторону. Ведется борьба за каждый голос, для достижения которого партии применяют политический маркетинг. Он учитывает имеющиеся потребности избирателей. В основе немаркетинговых технологий же наблюдается игнорирование потребностей избирателей. Такие технологии часто преследуют цель унификации политического сознания избирателей, и навязать свои взгляды. Во время избирательной кампании партии часто используют 3-5 тем, ключевой которой является одна. Типичным примером является тема борьбы с коррупцией. Темы избирательной кампании в основном должны соответствовать с имиджем кандидата или партии, который создается маркетологами. Вместе с тем нужно учесть то, что не совпадение выстраиваемого образа с ранее заявленными темами его избирательной кампании может послужить крахом всей предвыборной кампании. В целом, стратегические цели, которые ставятся перед избирательными кампаниями, можно достичь, используя в совокупности политические технологии. Данные технологии используются для информационного воздействия напрямую на избирателей с помощью коммуникационных каналов, в частности Интернета, СМИ, а также через контакты кандидатов и членов их предвыборных команд с избирателями. Наметившая в последние годы тенденция к деполитизации общества делает его беспомощным перед экстремистскими идеями и течениями. Вследствие этого при проведении избирательных кампаний нужно отказаться от использования манипулятивных технологий, а также разработать и использовать новые методологические и технологические платформы.

Литература

1. Бушлякова А. В. Политические традиции как механизм воспроизводства и трансляции политической культуры//Общество — выборы — СМИ — 1999 год: между«чистыми» и «грязными» политическими технологиями. Материалы Всероссийского семинара-конференции. Екатеринбург, 1999. С. 13-15.

2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб.: Питер, 1999. 352 с.

3. Минченко Е. Технологии работы политконсультанта за рубежом // Политический маркетинг.- 2004. -№8.- С. 77.

4. Цит. по: Натансон Л. Эффективность избирательной кампании // Политический маркетинг. -2004. - № 2. - С. 56.

5.Nazemroaya M.D. Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a "New Middle East". Middle East and North Africa. Centre for Research on Globalization. Nov. 18, 2006. URL: http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882 (дата обращения: 07.05.2014)

6. Rajeev A. Turkey and its Quest for Leadership Role in the West Asian Region // Institute for Defence Studies and Analyses Monograph Series № 32. January 2014. URL: http://www.idsa.in/system/files/monograph32.pdf (дата обращения: 07.05.2014)

7. Ahmet Davutoğlu: Asla Yalvarmayacağız // Anadolu Ajansi. 19.12.2012. URL:http://www.aa.com.tr/tr/manset/113308--hicbir-zaman-yalvarmayacagiz (дата обращения: 07.05.2014)

8. Ghannushi: Turkey is a model that merges Islam and democracy. // Today's Zaman. 07.11.2011. URL: http://www.todayszaman.com/news-259201-ghannushi-turkey-is-a-model-that-merges-islam-and-democracy.html (дата обращения: 07.05.2014) 8

9.Ильясов Ф.Н. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах. – М.: ИМА-пресс, 2000. – 200 с

10.Турция: модель для арабского мира? // Евроньюс. 25.03.2011. URL:http://ru.euronews.com/2011/03/25/turkey-a-model-for-the-arab-world/ (дата обращения: 07.05.2014)

11.AK Parti. Hedefler. Dış Politika. URL: http://www.akparti.org.tr/site/hedefler/dis-politika/11023 (дата обращения: 23.09.2013)

12.Пушкарева Г.В. Политические коммуникации. Политология: Лексикон / Под ред. А.И. Соловьева. – М.: РОССПЭН, 2007. – 800 с

13.AKPartiProgramı.2012.:http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_ (дата обращения: 23.09.2013) 40

УДК:32:330(575.2)

Сакимбаева Б. Т.,
Аспирант БГУ им. К.Карасаева

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ И ЭТНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН ТАРЫХЫЙ АРТЫКЧЫЛЫГЫ, ТЫШКЫ САЯСАТЫ ЖАНА ЭТНИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

HISTORICAL, CULTURAL AND ETHNIC FEATURES OF THE FORMATION OF FOREIGN POLICY PRIORITIES OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Аннотация: *В данной статье анализируется исторические, культурные, этнические особенности формирования приоритетов внешней политики.*

Ключевые слова*: культура, история, этнос, политика, государство, внешняя политика, приоритет, общество.*

Аннотация: *Бул макалада тышкы саясий артыкчылыктуу тарыхый, маданий жана этникалык өзгөчөлүктөрү боюнча анализ.*

Түйүндүү сөздөр: *маданияты, тарыхы, улутуна, саясат, өкмөт, тышкы саясаттагы башкы приоритети, коом*

Abstract: *This article analyzes the historical, cultural, ethnic features of the formation of foreign policy priorities.*

Key words: *culture, history, ethnos, politics, state, foreign policy, priority, society*

Страны Центральной Азии представлены численностью населения, его качественными характеристиками, ситуацией в социальной сфере, состоянием человеческих ресурсов общества. Показателями интерсубъектных факторов являются степень сплоченности и стабильности общества, представленного различными этническими, религиозными группами. В процессе формирования и реализации внешнеполитического курса государства историкр-культурные и этнические факторы служат не только базисом, но и представляют собой ресурсы или арсенал, необходимый для проведения более или менее успешной внешней политики в ходе развития государственного потенциала. В качестве специфической области общественных отношений внешняя политика появляется практически одновременно с возникновением государств. Каждое политически, т.е. государственно организованное сообщество вынуждено взаимодействовать с аналогичными политическими сообществами и, соответственно, так или иначе, регулировать свои взаимоотношения с ними. Ввиду того, что невозможно какому-либо государству существовать обособленно, то приходится решать некоторые проблемы и вопросы на международном уровне. К подобным задачам можно отнести отражение угрозы своей целостности и безопасности, пополнение для обеспечения своей жизнедеятельности необходимых ресурсов, которые не имеются или ограничены на территории страны. Соответствующая деятельность государств составляет внешнеполитическую сферу в качестве самостоятельной области политики.

Внешняя политика основывается на экономической, военной, демографической, научно-технической и культурной возможностях государства. Потенциал внешнеполитической деятельности государства на некоторых направлениях, последовательность приоритетов в постановке и реализации целей определяется комбинацией основ. При комбинации основ главенствующим фактором является геополитическое положение государства. Вторым фактором выступает способность государства к интеграция в мировую экономику, способность ветвей власти на установление и развитие взаимовыгодных равноправных политических, экономических, социокультурных и других отношений внешнеэкономического партнерства, сочетающие интересы какого-то государства с конкретными и общими интересами всех государств мирового сообщества).

Как правило, комбинация основ происходит в результате глубоких системных кризисов экономиче-

ских и политических структур общества, краха идеологии и поэтому обуславливает модернизацию всех сфер, выступая ее инструментом. В разных странах комбинация основ различными путями, и именно особенности путей перехода формируют основные черты будущей демократии, необходимо отметить, что сама основа комбинации несет транзитологические модели.

Кыргызы в числе советских людей были носителями уникальных качеств. Они соединили в себе, причем достаточно органично, глубинные традиционное мироощущение и активное модернисткое мировоззрение. Будучи при этом гражданинами страны альтернативного Западу и абсолютно независимой от него. Уровень культуры, образования, духовности позволял, если не каждому, то определенной части общества в самоинформированности о событиях, процессах происходящих в мире независимо она носила однобокую информацию или нет, но субъекты владели информацией. Владение информацией дала возможность выбрать комбинацию основ новых моделей развития. Поэтому в качестве субъектов международных отношений государства постсоветской Централдьной Азии изначально стремились к более самостоятельной роли в региональной политике, иметь собственную концепцию внешней политики, старались действовать согласно своим национальным интересам и выработать стратегию политического и социально-экономического развития. При выработке стратегии учитываласть, то, что система межгосударственных отношений в Центральной Азии (Казахстан – Таджикистан – Кыргызстан – Узбекистан - Туркменистан) базировалась не только на административно-правовой, торгово-экономической и политической структурах советского и постсоветского времени, но и на более древних культурно-цивилизационных и хозяйственных компонентах. К ним относились различия в характере, степени и времени восприятия ислама народами региона, необходимо отметить, что сегодняшняя ситуация в социальном аспекте с религией есть последствия того характера, степени. Немаловажное значение сыграли на формирование внешней политики и альтернативные типы хозяйственной культуры (земледельческой, оседлой, кочевой, животноводческой). Ведь современные реалии позволяют осознать, что не только кыргызы, но человечество находится в центре различных угроз разрушения человека,его связей с обществом, оскудению его духовности и культуры.... самообщество немыслим без оснащенности элеиментами этнической культуры, главным из которых выступает ценности и гнормы жизни, деятелшьности, поведения, разрушение этой оснащенности ведет в конфликтам[1], поэтому при выработке стратегии внешней политик необходимо было и учесть и оснащенности. Немаловажным элемнетов оснащенности содержания внешней политики как отмечают отечественные эксперты, историки напрямую связывают ряд этнических и пограничных конфликтов в регионе с подобными историческими особенностями. При этом конфликты в регионе не разграничиваются как принято в науке понятия как “национальная территория” и “государтсвенная территория” [2], касалось бы понятие как “национальная территория не должна играть существенную роль при определении приоритетов нешней политики.

В комбинации основ исторические события осознаются субъектами общества не только как часть своего прошлого, по отношению к ним возникают субъективные ощущения связи и преемственности традиций, ценностей. Поэтому в международном отношении их принято называть как “культурный арсенал”. В формировании внешнеполитических приоритетов“культурный арсенал” исторически направляла поступки люжей в зависимости от экономической, социальной и политической ситуации. “Культурный арсенал” мотивирует обращение к историческому прошлому как важной потребностью общества, при этом именна она обеспечивает связь поколений, их преемственность, создает условия для общения, взаимопощи и определения форм сотрудничества людей начиная от социального вплоть до политического. Потому, что в формы сотрудничества базируются на накоплении, хранении и трансляции социально-политической информации.

При формировании внешнеполитических приоритетов содержательную основу составляет культурный генофонд нации, включающий такие элементы этнической культуры, как язык, народное искусство, материальная культура народа, этнические традиции и обычаи, этика народа, традиционная система норм поведения. Внешняя политика при определении приоритетов культурно-исторические и этнические особенности выступают форомообразующим фактором, так как именно в культуро-социальный аспет выступает как один из способом фиксации, сохранение и передачи той информации которая накопила в своем историческом пути самосохранения и развития как общность не только в рамках одного поколения, но и сменяющими друг друга поколениями. Поэтому приоритет выступает как синтезатор социально-культурного опыта этноса. И страны Центральноазиатского региона при выработке приоритетов внешней политики с приобретением назависимости в условиях глобализация стали рассматривать варианты политической трансформации, так, как изменения происходили во всех этих молодых независимых государствах почти синхронно, почти с одинаковыми легко сравнимыми между собой исторических, культурно-цивилизационных, социально-экономических, политических данными. Эти данности в культурном, социальном, экономическом аспектах национальный интерес подчинялись интересам родственников, региона, родовой принадлежности. А в политическом аспекте политические системы государства переходного типа была присуще неразвитость политических институтов и политико-правовых нормативов, проявления политических пристрастий и недостаточная эффективность властных органов государства. Укореняемые политические институты не только функционально слабы, но и структурно недостроены. Фактор неопределенности, неизбежно сопутствующий демократии, не характеризуется в странах постсоветского пространства неопределенностью результатов демократического процесса, а, скорее, выражается в непредсказуемости обстоятельств, так как политическая система могла оказать деструктивное или по-

зитивное влияние на истоки традиционных культур, формы хозяйствования, религиозности.

Традиционно считалось, что процессы, происходящие внутри государства, являются единственным источником формирования внешнеполитического поведения государства, т.е. внешняя политика представлялась продолжением, проекцией политики внутренней. Внешнее окружение служило в основном только фоном, оттеняющим действия государств за своими пределами и особо не влияло на выбор государством того или иного характера поведения в отношении своих соседей. С середины XX века, с усилением системных связей на международной арене влияние внешних факторов на определение внешнеполитических ориентиров государствами стало усиливаться. Глобализация ускорила отрыв внешней политики от внутренней и сделала ее автономной сферой со своими закономерностями, неподчиняющей внутригосударственным установкам. Но это не отрицает фундаментальность роли культурных традиций. В определении приоритетов внешней политики именно культурные традиции задает народу сверхценность, сверх идею оправдывающую их существование. В этническом аспекте, народы стран Центральной Азии понимают друг друга, терпимы, взаимопереплетены и на глубоком духовном уровне чувствуют свою схожесть и общность. Кроме общего исторической и этнической близости у народов в определении как один из основных факторов, сходный взгляд и одинаковое отношение ко многим базовым ценностям жизни и мироустройства. Историко-культурные и этнические особенности это эмпирический уровень который дает обществу, государству образцы и стандарты, именно историко-культурные и этнические достижения стали могущественным духовным капиталом, стратегическим запасом народа который позволил и позволит в будущем выдержать давления, вызовам, угрозам как извне, так и внутри, позволяя сохранять достоинство и возможность развиваться. Культурно-этнические служат той основой, на которой базируется и с которыми коррелируется внешняя политика государства, в определении линии поведения государством на внешней арене, связанные с территорией, месторасположением, народонаселением, материальными и институциональными параметрами общества.

Как подчеркивает российский политолог Н.Журавлев, формирование национальной идентичности явилось основным элементом формирования внешней политики всех государств, процессов легитимизации социального и политического порядка внешней стратегии. Назначение национальной идеологии состоит в формировании связей солидарности между индивидами и социальными классами, в мобилизации с этой целью общих ценностей и культурных традиций. Национальные доктрины производят мифы, символы, апеллирующие к рациональности идеологии, призванные служить оправданию и укреплению государства. Они предлагают каждому индивиду как личную, так и социальную идентичность, позволяющую ему отличать себя от остального мира и от других культур. Их распространению в той или иной мере способствуют все правительства, заинтересованные в закреплении национальных особенностей, легитимизирующих государственный суверенитет [3].

С распадом СССР в странах Центральной Азии сложилась принципиально новая ситуация - появились отношение, которые на корню изменили сложивштеся нормы поведения, этики, морали, нравственности. Но, тем не менее процесс становления новых независимых государств не обошелся падения нравов. Это сыграла значительную роль в обозначении приоритетов в самосознании наций, который мотивировал рост национального самосознания этноса и обосновал необходимость поиска и нахождения каждой нации своей уникальной модели национальной идентификации населения страны. В этой связи он выделяется два уровня идентичности общества[4].

Первый уровень связан с формированием кыргызов как гражданской и политической общности. Основной сутью идентичности этого уровня является гражданское и политическое единство всего многообразия населения страны, основанное на единых политических ценностях, идентификации своей гражданской и политической судьбы с независимым государством.

Второй уровень связан с национальной идентичностью каждого коренного населения государства. При этом в во внешней политике государства решение проблемы внутренней национальной идентичности каждой нации тесно связано с созданием в стране единой гражданской идентичности всего народа [5. Формирование национальной идентичности является основным условием в о внешней политике, так как благодаря идентичности национального аспекта, государства могут взаимоопределить с какими странами можно налаживать сотрудничество в социально-культурном аспекте. Осуществляемая в стране социально-культурная стратегия направлена на сохранения и укрепления гражданского мира, межэтнического и межконфессионального согласия представляют собой, а также стремление государства достичь высокого уровня межкультурных, межэтнических отношений в стране и подчинена интересам обеспечения социальной базы политической, экономической модернизации страны, укрепления государственности.

Эта мировоззренческая установка являлся тем основанием, которое определил политические, культурные и духовно-нравственные приоритеты и ценностные ориентации общества. Рост национального самосознания показала факт, что в менталитете наших предков доминировали схожие черты, единая система ценностей и совпадающие интересы. В годы совменстного пребывания в лдоне Советского Союза предки нахождились под воздействием советской культуры со свойственными ей ценностями такими как справедливость, патриотизм, коллективизм, интернационализм. Исторически накопленный опыт и ценности дружбы народов Советского Союза, в том, числе Центральной Азии это было сокровищем духовной культуры. Поэтому при выработке приоритетов следовало использовать в качестве приоритетов основополагающие идеи в целях укрепления партнерских, союзнических отношений между государствами. Нам хотелось, отметить что идеи в целях укрепления

партнерских, союзнических отношений кардинально были развиты на новой основе отношения дружбы и братства народов этих стран.

Эти кардинальные изменения показали жизненно важные для кыргызского народа ценности и приоритеты, которые должны были поддерживаться силой государства, всеми его институтами. Естественно, они должны определить в себя ценности, выработанные самим кыргызским народом, так и ценности, разделяемые мировым сообществом и не противоречащие национальным интересам. Всю их совокупность можно определенным образом сгруппировать и назвать полученный ряд составными элементами приоритета государства.[5] В качестве таковых можно рассматривать значимые для данного народа ценности - идеи, взгляды, представления, концепции, теории, верования и убеждения - историко-культурологического, политического, экономического и социально-гуманитарного характера. Таким образом, историко-кулътурологические приоритеты внешней политики Кыргызской Республики включает в себе совокупность устоявшихся идей и представлений относительно происхождения и формирования кыргызского этноса, особенностей развития его самосознания и становления в качестве нации, также представления о месте и роли кыргызов в мировом историческом процессе, становлении их этнических, а затем и национально-культурных особенностей в контексте развития кочевой, туркской и мировой цивилизации. И в конце нашей статьи, нам в определенной степени хочется согласиться С. Хантингтоном который писал, что в условиях глобализации люди стремятся объединится с теми, с кем они схожи и с кем делят нечто общее, будь то расовая принадлежность, религия, традиция, мифы, этническое происхождения илиистория.

Литература

1.Стамова Р.Д. Номадизм, культура и личность. // Мат. Межд. Научной конф. Мир номадизма: прошлое и будущее. –Б., 2009 -С.178

2. Молдобаев К. Этносоциальная память, идентичность и глобализация. -Б., 2005.-С.93

3. Журавлев Н. Внешняя политика и ее приоритеты. –Н., 2011.-С.134

4. Асанканов А. Рост самосознания: проблемы идентичности.-Б., 2008.-С.121

5. Дорофеев Н. Путь на Восток. -Алмата. 2011. –С.65

6. Иванова Н. Интерес как категория политических наук. –Томск, 2012.-С.167

УДК: 320.

Барыш Ферхат
Аспирант Бишкекского Гуманитарного университета им.К.Карасаева (Бишкек)
ferhad.malazgirt@gmail.com

TÜRKİYE'DE 2018 ERKEN SEÇİM

2018-ЖЫЛДАГЫ ТҮРКИЯДАГЫ ПРЕЗИДЕНТТИК ШАЙЛОО ЖӨНҮНДӨ

ÖZET. *16 Nisan 2017de Adalet Kalkınma Partisti ve Miliyetçi Halk Partisi meclisteteki saf çogunlundan yararlanarak Anayasa referandumu halk oylanmasindan geçtirerek Türkiye de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yeni bir yönetim sistemini benimsemesini sağlamıştır.*

24 Haziran 2018 de yapılacak olan erken Seçim öncesi Partileri ittifaklara sokmuştur. Bunlardan AKP ve MHP Cumhur ittifakı CHP ,İYİ parti , Saadet partisi ve Demokrat partisi de Milliyet ittifakı kurmuştur. Bunlardan başka hiç bir ittifakta yer almayan başka parti de HDP dir. Bu da gösteriyor ki seçim öncesi ittifaklarının partiler için bir gereklilik haline gelmesidir.

Hem başkanlık hem de parlamenter sistemde görülen seçim ittifaklarının seçim öncesi ve sonrasını kapsayacak şekilde farklı modelleri bulunmaktadır. Seçim öncesi ittifaklar partilerin seçimde iş birliği yaparak siyasal kazanımlarını maksimize etmeleri esasına dayanırken seçim sonrası ittifaklar ise partilerin hükümet kurma sürecindeki iş birliğini içermektedir.

Türkiye'de Seçim ittifakları parti sisteminin iki yada üç bloklu bir yapıya kavuşması sonucunu doğurmuştur.

Bu blokların oluşmasında partiler arasındaki ideolojik uyum ve hakim partiye karşı konumlanma önemli bir faktör olacaktır.

Bu çerçeveden hareketle söz konusu analizde ilk etapta hem dünya örnekleri hem de Türkiye'de seçim ittifaklarında ön plana çıkan hususlar ele alınmaktadır.

Başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemlerde seçim ittifakları örnek ülke deneyimleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Bu analizde dünyadaki örnekleri üzerinden seçim ittifakları değerlendirilmekte ve Türkiye'de konuyla ilgili olarak yapılan tartışmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcük: *Türkiye, Seçim AKP , MHP, Cumhur ittifakı ,CHP ,İYİ parti , Saadet partisi ,Demokrat partsi, Milliyet*

Аннотация. *16 апреля 2017 года Партия развития юстиции (АКР) и Партия националистического движения (МНР) были большинством в Ассамблее и приняли референдум по конституции и президентской системе правления в Турции, чтобы принять новую государственную систему.*

Ранние предвыборные партии, которые состоятся 24 июня 2018 года, заключили альянсы. С этих АКР и МНР сформировался президентский альянс, с другой стороны, партии CHP, IYI, SAADET и DEMOCRAT сформировали национальный альянс. Другая сторона, которая не участвует ни в каком другом альянсе, - это HDP.

Это показывает, что предвыборный альянс становится необходимостью для сторон. Выборы в президентской и парламентской системе имеют разные модели, охватывающие как до, так и после выборов. Предвыборные альянсы основаны на том факте, что стороны могут участвовать в выборах, чтобы максимизировать их политические достижения, в то время как постыборные альянсы включают сотрудничество сторон в процессе формирования правительства. Выборы в альянсах в Турции привели к двух- или трехблочной структуре партийной системы.

При формировании этих блоков важным фактором будет идеологическая гармония между Сторонами и позиционирование против доминирующей партии.

С этой точки зрения, в первую очередь, в этом анализе обсуждаются как мировые примеры, так и вопросы, которые выходят на первый план в альянсе по выборам в Турции.

Избирательные союзы в президентских, полу-президентских и парламентских системах оцениваются с помощью образцового опыта стран.

В этом анализе избирательные альянсы оцениваются на примерах мира и направлены на содействие обсуждению этого вопроса в Турции.

***Ключевые слова:** Турции, CHP, IYI, SAADET , Партия , Выборы*

***Annotation.** On April 16, 2017 the Justice Development Party (AKP) and the Nationalist Movement Party (MHP) took advantage of the purest majority in the assembly and passed the referendum on the constitution and the Presidential government system in Turkey to adopt a new government system.*

The early pre-election Parties, which will be held on June 24, 2018, have entered into alliances. From these AKP and MHP have formed presidential alliance on the other hand CHP,IYI,SAADET and DEMOCRAT parties have formed nation alliance. The other party that does not participate in any other alliance is HDP.

This shows that pre-election Alliance is becoming a necessity for the parties. Elections in both the Presidential and parliamentary system have different models to cover both before and after the elections. Pre-election alliances are based on the fact that parties can collaborate in elections to maximize their political gains, while post-election alliances include the cooperation of parties in the process of forming a government. Elections alliances in Turkey have resulted in a two-or three-block structure of the party system.

In the formation of these blocks, ideological harmony between the Parties and positioning against the dominant party will be an important factor.

From this perspective, in the first place, both the world examples and the issues that come to the fore in the election alliance in Turkey are discussed in this analysis.

Election alliances in the presidential, semi-presidential and parliamentary systems are evaluated through exemplary country experiences.

In this analysis, election alliances are evaluated through the examples of the world and it is aimed to contribute to the discussions on the issue in Turkey.

***Key worlds:** AKP , MHP CHP,IYI,SAADET , Turkey*

16 Nisan 2017'de yapılan halk oylaması ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yeni bir yönetim sistemini benimsemenin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bu yeni sistem adeta AKP nin ekmeğine yağ sürülmüştür. Bunun özünde parti sisteminin dönüşümünden toplumun oy verme davranışına kadar çok farklı boyutlar yer almaktadır. Buda gösteriyorki AKP tek adam rejimine doğru adım atmıştır.

Yeni siyasal kültürün en önemli dinamiklerinden birisi seçimlerde partiler arasında ittifak ve iş birliğine gitmenin zorunğudur. Yeni sistemde ittifak cumhurbaşkanının seçimleri kazanabilmesi için yüzde 50'nin üzerinde oy alması zorunluluğu ile doğrudan ilgilidir.

Diğer taraftan yüzde 10'luk seçim barajının devam etmesi ve cumhurbaşkanının yürütmede gerekli duyduğu yasaların meclisten geçmesi için yeterli parlamento desteğine ihtiyacı da seçim ittifaklarının gerekliliğini doğuran diğer etkenlerdir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında "Yenikapı ruhu" olarak adlandırılan siyasi iklimin Türkiye siyaseti açısından önemli sonuçları olmuştur.

Bu sonuçlardan biri önce AK Parti ile MHP'nin uzlaşmasıyla Cumhurbaşkanlığı sisteminin kabul edilmesi, diğeri de bu uzlaşmanın seçim ittifakına kadar giden bir iş birliğini sağlamasıdır. Bu da muhalefettin farklı arayışlara sokmuş ideolojik olarak bir birlerinden taban tabana zıt olan partileri ittifaklara ve iş birliğine sebep olmuştur.

Kasım 2017'de MHP lideri Devlet Bahçeli'nin seçim barajı meselesini tartışmaya açması ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçim barajının düşürülmesi yerine seçim öncesi ittifakların düşünülebileceğini belirtmesi seçim ittifakları meselesini bir anda Türkiye nin siyaset gündemine en üst sıralarına taşımıştır. MHP lideri Bahçeli'nin 2019'daki Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin olarak "MHP Cumhurbaşkanlığı adayı göstermeyecektir, MHP'nin genel başkanı cumhurbaşkanı adayı olmayacaktır.

Bu durum seçim ittifaklarının seçim sisteminin orantısızlıkları sebebiyle ortaya çıktığını ve seçim kuralları ne kadar orantısız olursa siyasi partilerin bu kurumsal engellerin üstesinden gelmek için seçim ittifakı oluşturma ihtimallerinin o kadar yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Zira orantısız seçim sistemlerinde sistemsel aksaklıklar sebebiyle alınan oy ile mecliste elde edilen sandalye sayısı arasında ciddi bir orantısızlık mevcuttur. Partilerin bu orantısızlığın getireceği dezavantajlardan kurtulmasının yolu seçim ittifakları aracılığıyla güçlerini birleş- tirmeleridir. Ayrıca seçim kanunlarının orantısız sonuçları çıkarmaya meyilli olduğu ülkelerde bölünmüş parti yapılarının yaygın oluşu bu ülkelerde ittifakları partiler için bir zorunluluk haline getirmektedir. Seçim ittifakları "alternatif oylama" ile "tek seferli devredilebilir oy" uygulamalarında nispi temsil sistemine oranla daha yaygındır.

Tek seferli devredilebilir oy uygulamasında seçmenlere birden fazla oy kullanma ve oylarını tercih ettikleri adaylara göre sıralama şansı verilmektedir. Seçmenin ilk tercih ettiği aday meclise giremediği ya da girecek oy sayısını zaten almış olduğu takdirde geri kalan oylar seçmenin ikinci tercihine aktarılmaktadır.4 Bu sistem seçim öncesinde ittifakta bulunan iki partinin seçmenlerinin ikinci oy tercihlerini birbirlerine yönlendirmelerini temin etmekte-

dir. Tek seferli devredilebilir oy sisteminin amacı seçmen tercihlerinin sandığa doğrudan yansımasını sağlamak ve oyların boşa gitmesini engellemektir. "Çizgiyi ilk geçen seçimi kazanır" (First past the post) ve "Kazanan hepsini alır" (Winner take all) anlayışlarının karşısında konumlandırılmış bir sistem olması özellikle seçim öncesi ittifaklarda ittifaka dahil gruplar arasında orantılılığı sağlamaktadır. Bu sistem özellikle etnik, sosyal ve kültürel yönlerden bö- lünmüş toplumlarda belirli konularda uzlaşma sağlama noktasında önerilmektedir.

İsrail, Portekiz ve Hollanda gibi nispi temsil sisteminin net bir şekilde uygulandığı ülkelerde seçim öncesi ittifaklar yaygın bir şekilde uygulanmakta ve başarılı olmaktadır.

Orantısız seçim sistemi seçim öncesi ittifakların sağlanmasında daha avantajlı gibi görünse de seçim ittifaklarının nispi temsil sisteminde de başarılı olabileceğini savunan görüşler mevcuttur. Bu görüşe göre nispi temsil sisteminde seçim iş birliğinde bulunacak partiler seçimlerde ittifak kurarak güçlerini ve oylarını birleştirebilmektedir.7 Bu sistem özellikle küçük partilerin büyük partilere eklemlenmesini sağladığı ve meclisteki temsiliyet oranını artırdığı için faydalı görülmektedir. Örneğin 1946-1998 yılları arasında Hollanda'daki 16 seçimin 6'sı, Avusturya'da ise 15 seçimin 10'u seçim öncesi ittifaklar oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir.8 Yine bir başka araştırmaya göre İsrail, Yunanistan, Portekiz ve Hollanda gibi nispi temsil sisteminin net bir şekilde uygulandığı ülkelerde de bu türdeki seçim öncesi ittifaklar yaygın bir şekilde uygulanmakta ve başarılı olmaktadır.

Seçim ittifakları sonuçları itibarıyla partiler açısından çeşitli avantaj ve dezavantajlara sahiptir. İttifaklar seçim sonrasındaki kompozisyonu oluşturduğu için partilerin parlamentodaki ağırlıkları üzerindeki temel belirleyicidir. Seçim ittifakları hükümetin kurulması sürecini de kolaylaştırdığı için olası hükümet krizlerini de engellemektedir.

Seçim ittifakları sonuçları olumlu ve olumsuz olarak avantajları ve dez avantajları aşağıda şekilde sıralayabiliriz.

Partiler güçlerini ve imkanlarını birleştirerek tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri siyasi faaliyetleri koordineli bir şekilde yapabilirler.

İttifaklar sonucunda partiler güçsüz ve zayıf hükümetlerle/koalisyonlarla eşleştirilebilir. Bu da partilerin gelecekteki seçim başarılarını olumsuz etkileyebilir.

İttifaka dahil olan taraflar arasında uzlaşmanın ve anlaşmaya varmanın zorunlu olması nedeniyle zaman zaman kritik konularda uzlaşmada yaşanan sorunlar partiler arasında problemler oluşturatabilir.

İttifak yapan partiler arasındaki zayıf işbirliğiiş birliği partilerin içindeki ittifaktan memnun olmayan gruplar arasında hizipleşmeleri artırabilir.

Büyük ya da çoğunluğun oluşturduğu ittifaklar, ittifak dışında kalan muhalif partilerin marjinalleşmesine neden olabilir.

Özellikle dominant partilerin bulunduğu örneklerde, ittifaklar yükselişte olan partilerin ittifaklar aracılığı ile zayıflatılmasına neden olabalir. Sonuç olarak demokrasi ve adaletle yünetilmeyen ülkelerde tek adam rejimi ülkede yaşayan insanların refah ve özgürlüklerini kısaltır. Tek adam rejimliği kendini ve çevresindekilerinin mefaatlerini her şeyin östünde tutarlar.

Demokrasi yoksa demokratik siyasetde yoktur. Halkın siyasete özgür katılımı da hayal olur. Çünkü siyasal iktidar hem siyaseti hem medyanın yüzde 95'ini esir almış ve kuşatmıştır. TRT, yandaş medya ve ana akım medya siyasal iktidarin sesi olmuştur. Kuşatma dincilik, milliyetçilik, güvenlik, yargı, ekonomi ve medya üzerinden gerçekleşiyor siyasal iktidar hedefi belli, ister halifelik, ister hilafet deyin, amaç tek adam rejimini kurmak. Saray, yetkiyi ikinci bir kişiyle paylaşmak istemiyor. Öyle ki, dün siyasal iktidarla birlikte "yönetmek" isteyenler bugün siyasal iktidar'da "yok"lar! Dün siyasal iktidar dan medet uman liberaller de yok! "Yetmez ama evetçi" denilen sol liberal tayfa ise günah çıkarma seanslarında! "demokratik açılımlar" ya da "Alevi Çalıştayları" gibi tek kullanımlık istismar projeleri "teröristler" ve "hainler" cephesine atıldı! Çünkü Türkiye gibi, bu siyasal çeşitlilik içinde, tek adam rejimi için, tek kullanımlık dinamik çok! "Dün döndürü" en etkili ve sonuç kalıcı olarak kullanan esasen Demireldir.

Siysal iktidar, her dönemde karşı karşıya kaldığı engelleri aşmak için, ihtiyacına uygun ittifaklar, temaslar, BOP Eşbaşkanlığı, AB işbirlikleri, Kürt açılımları, Alevi çalıştayları gibi benzeri hamleleri yapıyor. Hepsi tek kullanımlık! Neler yapmadı ki… Önce tüm sağ, dinci ve milliyetçi siyasi çevreler gibi o da önce milli ve dini kutsallarla halkı kuşatmayı tercih etti. Bunun için de, vatandaşlık bağı yerine, resmi ve sivil makbul sayılan Türk-Sünni kimliklerine yaslandı. Tek adam rejimine geçiş için önce İslamcılığa yaslandılar. Bu yetmeyince, MHP ve BBP üzerinden Türkçülüğe sığınmak farz oldu. Çünkü eski "dostlar", "ittifaklar" ve "demokratik süreçler", bugün "hainler" cephesine gönderilince, o dönemin "hainleri" de eşzamanlı olarak, "milli ve yerli ittifakın" partneri haline getirildi.

Tek adam rejimi için sonuç alma siyaseti böyle bir şeydir. Çünkü ilkeler ve değerleri içeren toplumcu siyasete yer olmaz. Sonuç alma siyaseti, toplumsal kutuplaştırmanın kendisidir. Toplumsal kutuplaştırma bilinen ilkel ve tehlikeli siyaset tarzıdır. "Milli ve yerli ittifak" siyaseti, tam da budur. Farklıları demokrasi, hukuk ve adalet ilkeleri yerine, "etnik ve din milliyetçiliği" çimentosuyla betonlaştırmak isterler. Hak değil, itaat isterler. Çoğulculuğu değil çoğunlukçu kimlik rejimini temel alırlar. Demokratik yönetimler ancak, halkın seçme ve seçilme hakkının önündeki tüm engel ve barajların kaldırılmasıyla meşruiyet bulur. AKP ve MHP'nin "Seçim İttifak Yasası" halkın doğrudan temsil ve katılım hakkını gasp etmiştir. "Seçim İttifak Yasası" iptal edilmeli ve yüzde 10'luk seçim barajı kaldırılmalıdır. Çünkü yüzde 10'luk seçim barajı, halkın siyaset yapma hakkı ile siyasal iradesine yönelik gaspın adıdır.

"Seçim barajı sıfırlanacak" diyen siyasal iktidar, bugün bu sözünü unuttu. Bırakın "barajı sıfırlamayı," baraj dayatma ve MHP gibi baraj altı kalan partilere, "benimle ittifak yapmazsan baraj altında kalırsın" türünden koz haline getirilmiştir.

Başkanlık rejimi için gerekli olan yüzde 50+1 oyu bulamayan siyasal iktidar'nın imdadına "Seçim İttifak Yasası," bu orana ulaşma kılıfı olarak bulundu. Yasa siyasal iktidar ile ittifak yapan partilere baraj engelini ortadan kaldırırken, ittifak yapmayan partilere, 12 Eylül barajını uygulamak anlamı taşıyor. Bu yeni düzenleme, sandıkları şaibeli ve oy sayımlarını şüpheli hale getiriyor. İktidarın sandığa müdahalesini meşrulaştırılmıştır. Seçmenleri farklı sandıklara dağıtmak suretiyle, şüpheli oy kullanımına kapı açmıştır. Yasa bununla da yetinmiyor, dün suç sayılan "mühürsüz oy", yasal suç haline ve "sahte oy" kullanımına dönüşüyor. Dolaysıyla "İttifak Yasası" esasen etnik ve din milliyetçili-

ği zeminine buluşan “Cumhur İttifakı” cephesinin krizine merhemdir.

Siyasal iktidar, MHP ve BBP’nin tek derdi seçimdir. Geçim, işsizlik, yoksulluk, hukuksuzluk, demokrasi ve laiklik değildir. Hedeflerinde “milli ve yerli” argümanıyla, halkı kimlik ekseninde homojenleştirmek var. Halk etnik ve din/mezhep milliyetçiliğine dayalı tek tip kıyafet giydirmek istiyorlar. Saray’da korku bacağı sarmıştır. “milli” ve “yerli davalar” istismarı artık halkta karşılık bulmuyor. Siyasal iktidar’da seçimi kaybetme korkusu artmıştır. Bu korkunun dışa vurumu ise ‘İttifak Yasası’dır. Oy pusulasını teke indirgemektir. Sandığı kamu görevlilerince, kolluk kuvvetlerine ve valilere teslim edilmesidir.

Son olarak zaten yandaş medya gibi yayıncılık yapan ‘Doğan Medya Grubu’na dahi tahammülsüzlük ve satılmasına yol açmanın, 2019 başkanlık seçiminde korkunun bacağı sardığını gösteriyor. 2019’da demokratik seçim değil, halkın katılım ve tercih hakkının gasp edildiği seçim tiyatrosu vardır. Korku bacayı sardıkça, 2019’a doğru toplumsal ve demokratik cesaret daha da halklaşacaktır. Korku varsa cesaret vardır, cesaret varsa umut da vardır. Umut yine halkın demokrasi, adalet ve laiklik için uyanmasıdır. Halk uyanmıştır. Uyanık kalmaktan başka çare de yoktur.

Литература

1. Nazemroaya M.D. Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a “New Middle East”. Middle East and North Africa. Centre for Research on Globalization. Nov. 18, 2006. URL: http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882 (дата обращения: 07.05.2018)

2.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/340/3577.pdf

3. dergipark.gov.tr/download/article-file/267919.pdf

4. https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8.pdf

5. file.setav.org/.../Pdf/20140312150114_12-eylulden-12-hazirana-siyasi-partiler-chp.pdf

6. home.ku.edu.tr/~kyilmaz/SPYReformu_Eylul09.pdf

7. AK Parti Programı. 2012. :http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_ (дата обращения: 23.09.2013)

УДК 314.15(575.2)

Жылдызбек кызы Айкерим
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
Кыргыз Республикасы Бишкек шаары

ЕАЭБТИН АЛКАГЫНДА КЫРГЫЗСТАНДАН РОССИЯГА БОЛГОН ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫ

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ ИЗ КЫРГЫЗСТАНА В РОССИЮ В РАМКАХ ЕАЭС

LABOR MIGRATION FROM KYRGYZSTAN TO RUSSIA WITH IN THE EEU

Аннотация: *Бул статьяда ЕАЭБтин алкагындагы эмгек миграциясынын маселелери, биримдикке кирген мүчө-мамлекетердин артыкчылыктары жана бул долбоордун интеграция шарттарында максаттары каралган. ЕАЭБтин алкагында Кыргызстандан Россияга барган эмгек мигранттары үчүн жаралган маселелер жана артыкчылыктар.*

Түйүндүү сөздөр: *эмгек миграциясы, эмгек базары, эмгекке жарамдуу күч, эмгек ишмердүүлүгү, билим берүү, интеграция, пенсиялык камсыздоо, Евразиялык экономикалык биримдик, Бажы биримдиги, Евразиялык экономикалык комиссия. Кыргызстан, Россия.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрены вопросы трудовой миграции в рамках ЕАЭС, какие привилегии у членов-государств, вступивших в Союз и какого цель данного проекта в условиях интеграции. Преимущества и проблемы, возникшие в рамках ЕАЭС для трудовых мигрантов из Кыргызстана в Россию.*

Ключевые слова: *трудовая миграция, рынок труда, рабочая сила, трудовая деятельность, образование, интеграция, пенсионное обеспечение, Евразийский экономический союз, Таможенный союз, Евразийская экономическая комиссия. Кыргызстан, Россия.*

This article addresses labor migration issues within the EAEU, which privileges are given to member states that have joined the Union, and which goal of this project is in terms of integration. Advantages and problems arising within the framework of the EAEU for labor migrants from Kyrgyzstan to Russia.

Key words: *labor migration, labor market, labor force, labor activity, education, integration, pensions, the Eurasian Economic Union, the Customs Union, the Eurasian Economic Commission. Kyrgyzstan, Russia.*

2014-жылдын 23-декабрында Кыргызстандын Евразиялык экономикалык биримдикке кирүүсү боюнча келишимге кол коюлган. Евразиялык экономикалык биримдикти (ЕАЭБ) түзүү боюнча келишим 2015-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирген. 2015-жылдын 8-май айында Москва шаарында Кыргызстандын Евразиялык экономикалык биримдикке кирүүсү боюнча келишимдин протоколуна өлкөнүн ажосу тарабынан кол коюлган. Тарыхий документке Армениянын, Белорусиянын, Казахстандын жана Россиянын президенттери виза коюшкан[11].

Келишим евразиялык экономикалык долбоордун жаңы, кенен интеграциялык деңгээлге чыгуусун белгилеп, эмгекке жарамдуу күчтөрдүн, капиталдын, кызмат көрсөтүүнүн жана товарлардын орун которуусун максат кылып койду. [2]

Биримдик ага мүчө-мамлекеттердин калкынын жашоо деңгээлинин жогорулатуу, атаандаштыкка туруштук берген улуттук экономиканы жана туруктуу өнүгүүнүн шарттарын түзүү жана ар тараптуу модернизациялоо максатында түзүлгөн. Биримдиктин алкагында Евразиялык экономикалык биримдиктин Кели-

шиминде (мындан ары Келишим) жана биримдиктин алкагында Эл аралык келишимдер менен аныкталган товарлардын, кызмат көрсөтүүнүн жана эмгекке жарамдуу күчтөрдүн эркин жүрүүсү камсыздалып ошондой эле экономиканын ар тармагында макулдашылган же бирдиктүү саясаты жүргүзүү белгиленген. Келишим Бирдиктүү экономикалык мейкиндигинин жана Бажы биримдигинин келишимдик-укуктук базасын кодификациялоого негизделген.

Биримдиктин алкагында мүчө болгон мамлекеттер Эл аралык келишимдерде жана Келишимде белгиленген көлөмдө жана чегинде түзөтүлгөн же макулдашылган саясатты жүргүзүшөт. Экономиканын башка тармактарында мүчө болгон мамлекеттер Биримдиктин максаттарына жана негизги принциптерине ылайык түзөтүлгөн же макулдашылган саясатты жүргүзүүгө умтулушат.

Эмгек ресурстарынын жылып жүрүүсү боюнча маселе, ЕЭКтин жеке ишкердикти өнүктүрүү Департаментинин "Эмгек миграциясы" бөлүмүнүн ыйгарым укуктарына кирет. Аталган бөлүм мүчө-мамлекеттердин ортосундагы эмгек миграция тармагы боюнча Келишимди, 2010-жылдын 19-ноябрындагы үчүнчү мамлекеттерден мыйзамсыз эмгек миграциясына каршы туруу кызматташуусу боюнча Макулдашуусунун иштөөсүнө мониторинг жана көзөмөл жүргүзөт, ошондой эле эки жактуу келишимдерди иштеп чыгуу боюнча көзөмөлдөйт. Бөлүм эл аралык кызматташууну өнүктүрүү максатында эмгек миграциясы тууралуу маалыматтарды ММКда чагылдырууну камсыз кылуу менен ар кандай эл аралык конференцияларды, семинар, форумдарды жана башка иш чараларды өткөрөт.

Евразиялык экономикалык комиссия евразиялык интеграция процесси алкагында эмгек миграция тармагында дүйнөлүк жана регионалдык уюмдар менен кызматташууну, эмгек ресурстарынын эркин жылып жүрүүсүн камсыз кылуу боюнча чечкиндүү жыйынтыктарга жетишти.

ЕАЭБ жөнүндөгү Келишим мүчө болгон мамлекеттердин жарандарынын эмгек ишмердүүлүгү боюнча укуктарын Евразиялык экономикалык биримдиктин аймагында кеңири колдонуу боюнча шарттар түзүлдү.

Демек, мүчө болгон мамлекеттердин мыйзамдарында улуттук эмгек базарын коргоого багытталган чектөөлөр эмгек мигранттарына карата колдонулбайт. Бул мигранттарга стратегиялык мааниге ээ болгон экономика жаатынан, мамлекеттик кызматтан жана укук коргоо органдарынан башка баардык тармактарда иштөөгө укуктуу дегенди билдирет. Квота жана милдеттүү түрдө жумушка уруксат алуу деген жоюлду.

Андан тышкары мүчө болгон мамлекеттердин жарандары Биримдиктин кайсы мамлекетине эмгек ишмердүүлүгү менен алек болуу үчүн келсе 30 күн каттоосу жок жүрүүгө укуктуу, андан кийин эмгек же болбосо башка жарандык-укуктук келишимдер түзүлгөндөн тартып келишимдин мөөнөтү аяктаганга чейин каттоого турса болот.

Мүчө болгон мамлекеттердин жарандарынын жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү максатында, эмгек мигранттарына эмгек келишиминен тышкары жарандык-укуктук келишим түзүүгө уруксат берилет. Эмгек мигранттарынын кирешелерине салык, иштеп баштагандан биринчи күнүнөн эле жумуш берүүчү мамлекеттин жарандарынын кирешелерине салынуучу салыктар менен эле бирдей болот.

Жумушчулардын билими жөнүндөгү документте көрсөтүлгөндөй адистиги жана квалификациясы боюнча кесиптик ишмердүүлүк менен алек болууга укуктары бар. Эмгек ишмердүүлүк менен алек болууда билими жөнүндөгү документтерди кошумча аткаруу тартиби жок (процедура) түздөн-түз колдонуу Биримдик жөнүндөгү Келишимде бекитилген. Бирок, медицина, фармакология, педагогика жана юридика тармактары боюнча эмгек ишмердүүлүгүнө аткаруу тартиби керектүү.

Жумуш берүүчү мамлекеттин аймагында иштеп тапкан Эмгек анын ичинде камсыздандыруу эмгек стаждары жумушчулардын жалпы эмгек стаждарына кирет, бул нерсе социалдык пособиелерди алууга керек.

Эгерде, жумушчу кандайдыр бир себептер менен мөөнөтүнөн мурда эмгек жана жарандык-укуктук келишимдерди токтотсо жана жумуш берүүчү мамлекеттин аймагына киргенине 90 күндөн ашса, ал ошол мамлекеттин аймагынан чыкпай туруп эле кайрадан 15 күндүн ичинде жаңы эмгек жана жарандык-укуктук келишим түзүүгө укуктуу.

Ошондой эле негизги фактылардан болуп, жумушчулардын үй-бүлөлөрү дагы эмгек келишими же болбосо жарандык-укуктук келишим аяктаганга чейин Россия Федерациясынын аймагында жүрүүгө мыйзамдуу укуктары бар. Муну менен эмгек ишмердүүлүгү тармагында мүчө-мамлекеттердин жарандарына жалпы эмгек базарына чыгууга уруксат алуусу боюнча көрүнүктүү чектөөлөр алынып салынды.

ЕАЭБ жөнүндөгү Келишимдин күчүнө кириши менен мүчө-мамлекеттердин жумушчуларынын билими жөнүндөгү документтерин таануу кепилденген. Биримдик жөнүндөгү Келишим билими жөнүндөгү документти жумуш берүүчү тарабынан таануусун бекиткен, ал эми мурда болсо ЕАЭБ мамлекеттеринин өкмөттөрү ортосунда эки жана көп жактуу деңгээлдеги түзүлгөн келишимдер жана бир нече макулдашуулар менен бекитилген

Ошону менен Биримдикке кирген мамлекеттердин жарандарынын эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүү максатында мүчө-мамлекеттердин билим берүүчү уюмдары тарабынан берилген билими жөнүндөгү документтери жумуш берүүчү мамлекет тарабынан аткаруу тартиби жок эле таанылды.

Жалпы эмгек базарын түзүү максатында ЕАЭБ жөнүндөгү Келишимде эмгек миграциясы тармагында жалпы саясатты иштеп чыгуу бекитилген, ошону менен бирге Биримдиктин жарандарын социалдык жактан камсыздоо, эмгек (камсыздандыруу) стажын эсептөө жана пенсияларды экспортто каралган. Биримдик жөнүндөгү Келишимде ЕАЭБ мамлекеттеринин жумушчуларынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн социалдык камсыз болуусу (социалдык камсыздандыруу) жумуш берүүчү мамлекеттин жарандарына жүргүзүлгөн тартипте жана шарттарда болот. Социалдык камсыз кылуу (социалдык камсыздандыруу) бул-убактылуу ишке жарамсыздык ошондой эле эне болуу учурунда, ишканада болгон ар кан-

дай кырсыктардан, ден соолугуна байланыштуу жана милдеттүү медициналык камсыздандыруу болуп саналат. Биримдик жөнүндөгү Келишимде көрсөтүлгөндөй Мүчө болгон мамлекеттердин жумушчуларынын эмгектери жалпы эмгек стажына анын ичинде камсыздандыруу стажына жумуш берүүчү мамлекеттин мыйзамдарына ылайык саналат. Ошону менен жумушчунун эмгек стажы башка мүчө-мамлекеттин ичинде пособие чегерүүдө эсепке алынат. Мүчө-мамлекеттердин социалдык тармактар боюнча ыйгарым укуктуу органдары болуп Армения Республикасынын Эмгек жана социалдык маселелер боюнча министрлиги, социалдык камсыз кылуу боюнча Мамлекеттик кызматы, Саламаттыкты сактоо министрлиги саналат. Белорус Республикасында болсо Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги, Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин калкты социалдык жактан коргоо Фонду, Саламаттыкты сактоо министрлиги саналат. Казахстан Республикасында болсо Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүктүрүү министрлиги, Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин Республикалык мамлекеттик "Пенсияларды төлөө мамлекеттик борбору" ишканасы, Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин "Пенсияларды топтоонун бирдиктүү фонду" акционердик коому кирет. Ал эми Кыргыз Республикасында болсо, Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги, Саламаттыкты сактоо министрлиги, Миграция кызматы жана Социалдык фонд эсептелинет. [13]

Биримдик жөнүндө Келишимде мүчө-мамлекеттердин эмгекчилеринин ЕАЭБ мамлекеттеринин аймагында медициналык жардам алуусу боюнча укуктары бекитилген.

Биринчиден, евразиялык экономикалык биримдикке кирген мүчө-мамлекеттердин эмгекчилери жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү жумуш берүүчү мамлекеттин жарандары сыяктуу эле акысыз медициналык (тез арада) камсыздандыруу жана медициналык полисине карабай жардам алууга укуктары бар.

Экинчиден, кээ бир мүчө-мамлекеттерде жумушчулар милдеттүү түрдө медициналык камсыздандыруунун негизинде медициналык кызмат алууга укуктары бар. (Мисалы: Кыргыз Республикасында, Россия Федерациясында, Казахстан Республикасында)

Демек, Биримдик жөнүндөгү Келишим эмгекчилердин жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн медициналык (тез арада) жардам алуусун жумуш берүүчү мамлекеттин жарандарына теңдөөдө, башкача айтканда улуттук абалды (режимди) берет. Ошону менен бирге медициналык мекеменин медициналык жардам көрсөтүүгө кетирген чыгымы, жумуш берүүчү мамлекеттин бюджетинен сарпталат.

Азыркы учурда жумушчу күчүнүн жылып жүрүүсү боюнча тоскоолдуктарды жоюу, интеграциянын өнүгүүсүндөгү бирден-бир негизги багыттары болуп саналат. Эмгек ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө пенсиялык камсыз кылуу боюнча укуктук жөнгө салуучу маселелердин жетишсиздиги же болбосо жоктугу, жалпы эмгек базарын түзүүдө кармап туруучу фактор болууда. Ошол себептен ЕАЭБтин мамлекеттеринин аймагында жумушчуларды пенсиялык камсыз кылуу боюнча маселе актуалдуу бойдон калууда.

Бүгүнкү күнү мүчө-мамлекеттердин аймагында ар түрдүү пенсиялык тутумдар иштеп жатат. Негизги өзгөчөлүк пенсиялык тутумду финансылоодогу ар түрдүүлүк жана пенсиялык каражаттарды бөлүштүрүүдө. Андан тышкары, пенсиялык камсыз кылуу тутуму түзүлүшү, пенсиялык жаш курагы, өлчөмү, пенсиялык төлөмдөрдүн жана башка параметрлер менен айырмаланат. Дагы бир суроо бул эмгек ишмердүүлүгүндөгү пенсиялык укуктардын сакталышы жана бир мамлекеттен экинчи бир мамлекетке орун алмаштыруудагы пенсияларды которуу маселесинин келип чыгышы. [5]

Комиссия эмгек миграция тармагында алдынкы эл аралык тажрыйбаларды эске алуу менен иштерди жүргүзөт. ЕЭК өзүнүн ишмердүүлүгүндө ар дайым эл аралык мыйзамдарды, чет мамлекеттердин тажрыйбаларын жана эмгек миграция тармагындагы интергациялык бирикмелерди талдоо жүргүзүп, эмгек миграциясы жана миграциялык саясат тармагында алдынкы эл аралык уюмдар менен байланыштарын түзөт.

Белгилеп коюш керек, "киреше" деген фактор экономикалык миграцияга чоң таасир тийгизет. Эгерде реалдуу орточо айлык акынын айрымасы квалификациялуу жумушчу күчүнүн иммиграциясына алып келсе, жакырчылыктын деңгээли чет элдик эмгек базарына аз жана төмөн квалификациялуу жумушчуларды чыгарат себеби, алар өз мекенинде үй-бүлөлөрүнүн абдан жакырчылыктан сактап калуу үчүн минималдуу айлык акы үчүн иштешет.

Республиканын аймагынан тышкары 650 миңден 750 миңге чейин Кыргыз Республикасынын жарандары эмгек ишмердүүлүгү менен алек болушууда. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик миграция кызматынын билдирүүсү боюнча Казахстан Республикасында 113 миң, Түштүк Кореяда 15 миң, Түркияда 14 миң, алыскы чет мамлекеттерде 30 миңге жакын кыргыз жарандары эмгек миграциясында жүрүшөт. Биздин мекендештеribиздин басымдуу бөлүгү (95% жогору) ЕАЭБ мүчө-мамлекеттердин аймагында эмгек ишмердүүлүктөрүн жүргүзүп келишүүдө. Кыргызстандыктардын көпчүлүгү РФнын ФМКнын маалыматына ылайык 2015-жылдын аягына карата 540 миң Россия Федерациясында жүрүшөт. [8]

Ар бир төртүнчү үй-бүлөдө (26%) жок эле дегенде бирден мигрант жүрөт. Басымдуу бөлүгү (47%) 18-29 жаш курагындагы жаштар. 35 жаш курагына чейинки эркектер жана аялдар 75,8% түзөт. Эмгек мигранттарынын жарымынан көбү (60%) үй-бүлөлүүлөр.

Миграция маселеси ЕАЭБтин интеграциялык долбоорунун алкагындагы бирден бир каралып жаткан маселелерден болуп саналат. Бул өзгөчө жумушсуздуктун деңгээли жогору болгон жана эмгек миграциясы мамлекеттин күнүмдүк жашоосу болгон Армения жана Кыргызстанда орчундуу. Расмий эмес маалыматтарды карасак Россия Федерациясында такай 1 500 000 жакын кыргызстандыктар жүрүшөт, бул деген мамлекеттин калкынын төрттөн бир бөлүгү. Бүгүнкү күнү Тажикстан бийлиги дагы Евразиялык экономикалык биримдикке кирүүдө эң негизги багыт катары мигранттарга жеңилдиктерди кароодо.

Борбордук Азия мамлекеттеринин ичинен кыргызстандыктар гана Россияга кризиске чейинки темп-

тер менен келишүүдө. Мунун баары жеңилдетилген шарттарга ылайыктуу дейт Россия Федерациясынын социалдык талдоо Институтунун жетектөөчү адиси Юлия Флоринская.

Россиядагы кыргызстандыктардын саны көбөйүп жатат жана мындан ары дагы көбөйөт, себеби алар жеңилдетилген шарттарда иштешүүдө. 2015-жылдын август айынан бери Кыргызстан ЕАЭБтин катарына кирди жарандарга жумушка орношуу үчүн уруксат алуунун кереги жок. Ошол убакыттан бери кыргызстандыктардын саны такай өсүүдө. Россиянын ИИМдин аткаминерлери токтотууга аракет жасашууда бирок бул нерсе жыйынтык бербей жатат. Ошондой сунуштардын бири келишимдин жоктугуна айып салуу болуп эсептелет. Эгерде өзбек жана тажикте патент жок болсо ал мыйзамсыз иш жүргүзүүдө, ал эми кыргызга тийише албайсың, ал миграциялык каттоого турат болду. Негизинен Кыргызстандын жарандары эмгек келишими боюнча иштеши керек, дагы тиешелүү органга билдирүү жиберүүгө тийиш, бул нерсени жасоо жумуш берүүчүгө жүктөлгөн, ал эми жумуш берүүчү бул нерсени жасоого ашыкпай жатат деп Флоринская түшүндүрмө берди.

Мындай жеңилдетилген шарттарда дагы ЕАЭБ мамлекеттеринин үчөө - Беларусь, Армения жана Казахстан турат, бирок жүргүзүлгөн мониторингге ылайык алар дагы Россия толук келүүгө ашыгышпай жатат деп Флоринская белгиледи. [11]

Чындыгында эле Кыргызстандан Россияга болгон эмгек миграциясы мындан ары дагы өсөт. Кыргызстандын жана Армениянын жарандарынын Россияга болгон миграциясынын өсөөрүн Эл аралык валюта фонду дагы белгилеген. Алар бул нерсени ЕАЭБ мамлекеттеринин жарандары үчүн Россияга кирүүгө жеңилдетилгени менен түшүндүрүшөт. ЕАЭБтин мүчөсү катары Армения жана Кыргызстандын жарандары Россияда атайын уруксаты жок иштөөгө укуктуу болушту. Ал эми Белорусиялык жана Казахстандыктар мындай жеңилдиктер менен мурда эле пайдаланышчу.

Биздин республикада жумушсуздук социалдык-экономикалык багыттагы эң орчундуу маселелерден болуп калды. ЕАЭБтин курамына кирүү менен Кыргызстан эмгек миграциясы багыты боюнча жеңилдиктерди алды. Белгилүү болгондой биздин жарандар атайын уруксаттарды жана патенттерди албай калды. РФ мыйзамдарын билүү, тарых жана орус тили боюнча экзамендер алынып салынды. Расмий статистикага таянсак 2016-жылдын биринчи жарым жылдыгында Кыргыз Республикасынан Россия Федерациясына болгон эмгек миграциясы 30% жакын жогорулады. Бирок 2014-2015-жылдарда Россиядагы кризиске ылайык РФдан Кыргызстанга банктык которуулар АКШ доллары менен азайган. Ага карабай биздин республикага караганда Россияда айлык акынын жогору болушу, жакынкы жылдарда эмгек миграциясы жогорулайт.

Бир жагынан айтканда эмгек миграциясынын жакшы жактары көп. Бирок ошону менен бирге көптөгөн маселелер калууда. Бул нерсе РФда массалык бюрократизмдин сакталып калышы менен байланыштуу. Андан тышкары адистер толугу менен евразиялык миграциялык мыйзамдарды өздөштүрө элек. Кошумча Россияда реформалар жүргүзүлүп ФМКнын ыйгарым укуктарын ИИМге берилди. Дагы бир маселе мигранттардын өздөрү миграциялык мыйзамдарды билишпейт. Ошол себептен өткөөл мезгилде мигранттардын маселелери өтө көп. Социалдык маселелер орчундуу бойдон турат. Жер жерлерде өзгөртүүлөр боюнча ал да болсо билишпейт, ошол себептен толук кандуу иштеп кетиши үчүн убакыт талап кылынат.

Эмгек мигранттарынын көпчүлүгү Кыргызстандын ЕАЭБге мүчө болуусундагы өздөрүнүн укуктарын түшүнүшпөй жатат. Баары эле Евразиялык биримдиктин жаранынын укуктарынын жаңы мүмкүнчүлүктөрү боюнча билишпейт. Ошол себептен интеграция тереңирээк болуу үчүн убакыт керек. Бул боюнча негизги ролду Кыргызстандын Россиядагы өкүлчүлүгү ойнош керек. Элчиликтеги мурунку команданын кетиши дагы, мигранттардын жаңы укуктары боюнча түшүнүүсүнө тоскоолдук жаратууда.

Кетип калган элчиликтин адистери болжолу менен сегиз жыл РФнын бийлиги менен байланышынын тутумун түзүшкөн, ал эми жаңы команда жаны эле байланышты түзүүдө.

Орус тилин билбөө дагы бир маселе жаратууда. Орус тилин билбөө жумушка орношууда, жергиликтүү калк менен мамиле түзүүдө, мамлекеттик органдар менен биргелешип иштөөдө толгон маселелерди жаратууда. Аталган маселе өзгөчө Кыргызстандын түштүгүнөн барган мигранттардын арасында орчундуу. Ал эми Россияга жумуш иштеп барган Кыргызстандыктардын көпчүлүгү түштүктөн.

ЕАЭБтин алкагында жумушчу күчүнүн жылып жүрүүсү жана жалпы эмгек базарын түзүүдө негизги маселе эмгекке акы төлөө боюнча социалдык бөлүштүрүүнүн айрымасы, ал көпчүлүк учурда сандык эмес сапаттык мүнөздү алып жүрөт. Мисалы Казахстанда жана Кыргызстанда пенсиялык фондго негизги төлөмдөр жарандардын эсебинен жүргүзүлөт, ал эми ЕАЭБтин башка мамлекеттеринде 1% түзсө Россияда ал таптакыр жок. Ошол себептен мыйзамдарды бир түргө келтирүү татаал жана узак мөөнөттүү процесс, келип чыккан маселелер жалпы эмгек базарын түзүүгө тоскоолдуктарды жаратып жатат. Пенсияга чыгуудагы жаш куралтын айрымасы гендердик айрымадан тышкаркысы биздин оюбузча анча актуалдуу эмес ал нерсени ар кандай ыкмалар менен чечип койсо болот. Бирок бул маселеде эң алды тарыхий мүнөз орун алган себеби мамлекеттер жалпы цивилизациялык жол менен өнүгүүдө. Жалпы улуттук өзгөчөлүктөрдүн жана жүргүзүлгөн мамлекеттик саясаттын негизинде аталган маселе чечилет бирок ар кандай ылдамдыкта. [12]

ЕАЭБтин алкагындагы азыркы миграциялык агымга баа берүү экономикасы күчтүү ЕАЭБтен анын ичинен Россиянын экономикалык абалына байланыштуу болот. Бул тууралу Евразиялык Өнүктүрүү Банкынын өкүлдөрү билдирүүдө, себеби эмгек миграциясын көзөмөлдөө жана бирдиктүү эсепке алуу тутуму ар башка мамлекетте иштөөсүн жөнгө салуусун, ошондой эле тез аранын ичинде маалымат алмашуу жагы жөнгө салынат. Ал эми жогорудагы айтылгандарга Е. Винокуров жана А. Либман: каршы пикир айтышууда алардын ою боюнча интеграциянын төмөнкү деңгээли миграция жатында байкалат, бирок алар дагы континентин өнүгүүсүндө өзөктүү күч болуп жумушчу күчүнүн агымына басым жасашат.

Россияда мигранттар негизинен тейлөө көрсөтүү жаатында иштешет, ашпозчу, официант, чач тарач, таксист, сатуучу ж.б. бул багыттарда акча көп табууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Өзгөчө категория дагы бар алар курулуш жана кийим базарындагы бизнесмендер.

Акыркы мезгилде кыргызстандык дипломдорду Россия тааныгандыгына байланыштуу кызмат көрсөтүү багыты жана кесиби жок жумушчулардын катары менен эле жогорку билимдүү квалификациясы жогору адистердин кетиши менен интеллектуалдык миграциянын деңгээли көтөрүлүп бара жаткандыгы тууралуу биздин саясатчылар айтышууда.

ЕАЭБ мыйзамдары боюнча ошондой. Көпчүлүк адистиктер боюнча дипломду күбөлөндүрүү кереги жок, алар Россияда жана Биримдиктин башка мамлекеттеринде жарайт. Менин оюмча биздин адистердин Россия, Казахстанда бааланууcу бул жакшы нерсе, бирок Кыргызстанда дагы бирөө иштеш керек да.

Жогорку билимдүү адистер мурда эле кетип башташкан, азыр жөн гана бул маселе кабыргасынан тургандыктан айтыла баштады. Мисалы Кыргызстандын түштүгүндө адистер жетишсиз кээ бир райондордо врачтар, мугалимдер мурда эле кетип калышкан. Акыркы мезгилдерде түндүк райондордон, борбордон адистер кетип жатышат. Кыргызстанда кадр маселеси орчундуу боло баштаганына байланыштуу саясатчылар азыр көңүл бура башташты.

Адабияттар

1. Договор о Евразийском экономическом союзе (Астана, 29 мая 2014 года). Доступно на: http://eaeunion.org.info.

2. Договор о присоединении Кыргызской Республики к Договору о Евразийском экономическом союзе (Москва, 23 декабря 2014 года). Доступно на: http://www.eurasiancommission.org/ru/Lists/EECDocs/635 5521064048062 53.pdf

3. Концепция международного договора о сотрудничестве в области пенсионного обеспечения (Москва, 12 ноября 2014 года, Решение № 103). Доступно на: http://docs.cntd.ru/ document/420234017

4. Меморандум о сотрудничестве между Евразийской экономической комиссией и Международной организацией по миграции (Женева, 12 апреля 2013 года). Доступно на: http: // docs. cntd.ru/ document/ 499020425

5. Соглашение о гарантиях прав граждан государств — участников СНГ в области пенсионного обеспечения (Москва, 13 января 1992 года). Доступно на: http://docs.cntd.ru/ document/1900432

6. Соглашение о правовом статусе трудящихся-мигрантов и членов их семей (Санкт-Петербург, 19 ноября 2010 года). Доступно на: http://docs.cntd.ru/ document/902289303

7. Соглашение о сотрудничестве по противодействию нелегальной трудовой миграции из третьих государств (Санкт-Петербург, 19 ноября 2010 года). Доступно на: http://docs.cntd.ru/document/ 902289299.

8. Алиев, С. Трудовая миграция в рамках ЕАЭС [Текст] / С. Алиев // Практика интеграции - ЕЭИ: 2015,ноябрь.-№4(29).- С. 65-72

9. https://ru.sputnik.kg/migration /20170921/ 10353176 63/bolshe-vsego-migranty-v-rf-priezzhayut-iz-kr.html

10.https://cyberleninka.ru/article/n/integratsionnye-protsessy-v-eaes-i-rol-trudovoy-migratsii-v-roste-urovnya-zhizni-naseleniya

11.http://www.eurasiancommission.org/ru/Documents/ spreads.pdf

УДК: 327:339.9(575.2)(55)

Бейсебаев Р.С., *к.и.н., доц. БГУ*
Email: rbeisebaev@bhu.kg

КЫРГЫЗСТАН-ИРАН: ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ (1991-2016)

КЫРГЫЗСТАН-ИРАН: САЯСИЙ ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК МАМИЛЕЛЕР (1991-2016)

KYRGYZSTAN-IRAN: POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS (1991-2016)

Аннотация: *В статье рассматривается политико-экономическое сотрудничество Кыргызстана и Ирана. Иранская внешняя политика в Кыргызстане является одной из интерпретаций международных отношений. Существуют определенные аспекты регулирования отношений между странами, которые влияют на состояние экономики и внешней политики Кыргызстана. Изучение двусторонних отношений между Кыргызстаном и Ираном – это процесс, который позволяет определить основные направления сотрудничества.*

Ключевые слова: *Кыргызстан, Иран, соглашение, политика, экономика, инвестиции, сотрудничество.*

Аннотация: *Макала, Кыргызстан менен Ирандын ортосунда саясий жана экономикалык кызматташтык байланыштары каралган. Кыргызстандагы Иран тышкы саясат боюнча эл аралык мамилелер жоромолунун бири болуп саналат. Кыргызстандын экономикасына жана тышкы саясатынын абалына терс таасир тийгизиши өлкөлөр ортосундагы мамилелерди жөнгө салуунун айрым аспектилери жөнүндө сөз болот. Кыргызстан менен Ирандын ортосундагы эки тараптуу мамилелерди изилдөө - бул кызматташуунун негизги багыттарын аныктоого мүмкүнчүлүк бере турган багыт.*

Түйүндүү сөздөр: *Кыргызстан, Иран, макулдашуу, саясат, экономика, салым, кызматташтык.*

Annotation: *The article considers the political and economic cooperation between Kyrgyzstan and Iran. Iran's foreign policy in Kyrgyzstan is one of the interpretations of international relations. There are certain aspects of regulation of relations between countries that affect the state of the economy and foreign policy of Kyrgyzstan. The study of bilateral relations between Kyrgyzstan and Iran is a process that allows defining the main areas of cooperation.*

Key words: *Kyrgyzstan, Iran, agreement, policy, economy, investment, cooperation.*

Исследование внешнеполитического курса Ирана в Кыргызстане и реагирование последнего вызывает особый интерес, чем и обусловлена актуальность заявленной темы статьи. Складывающиеся двусторонние отношения между странами занимают определенное место в системе международных отношений

и в некоторой степени влияют на двусторонние и многосторонние отношения двух стран. Для того чтобы изучить внешнеполитический курс Кыргызстана в Иране ставится главный исследовательский вопрос: Почему и как Иран стремиться занять место в многовекторной внешней политике Кыргызстана. Поиск ответа на вопрос позволит определить роль место Ирана во внешней политике Кыргызстана. В связи с чем, рассматривается процесс развития отношений Ирана и Кыргызстана. В соответствии с целью определяются этапы сотрудничества между Кыргызстаном и Ираном; выявляется и изучается динамика проблемных зон в реализации кыргызстанского и иранского сотрудничества; анализируется процесс сотрудничества двух стран; обозначаются перспективы реализации стратегии Ирана в Кыргызстане.

Установленный период в 25 лет сотрудничества позволяет подвести итог взаимодействию и дать характеристику процессам развития внешнеполитических подходов Ирана в Кыргызстане, результатом чего является ответная реакция Бишкека. Для решения поставленной цели используются системно-исторический подход, причинно-следственный, сравнительный и дедуктивный методы анализа.

Эволюция сотрудничества Кыргызстана и Ирана разбивается на 3 этапа. Первый этап - период правления А. Акаева (1991-2005), второй этап – период правления К. Бакиева (2005-2010), третий этап – периоды правления Временного Правительства, Р. Отунбаевой, А. Атамбаева (2010-2017). Такое условное деление обусловлено необходимостью определения количественного и качественного взаимодействия Кыргызстана и Ирана в соответствующие периоды власти в Кыргызстане, который позволит обозначить наиболее благоприятные временные рамки для внешней политики Ирана в Кыргызстане.

Исламская Республика Иран (ИРИ) официально 21 декабря 1991 г. признала независимость Кыргызской Республики (КР). [1] Дипломатические отношения между КР и ИРИ были установлены 10 мая 1992 г. [2, с. 9] В сентябре 1992 г. начало свою деятельность Посольство Исламской Республики Иран (ИРИ) в Бишкеке. Четыре года спустя, в мае 1996 г. открылось Посольство Кыргызстана в Тегеране.

Первый визит президента Кыргызстана А. Акаева в ИРИ состоялся в июне 1993 года. Ответный визит президента ИРИ Х. Рафсаджани в Кыргызстан был в октябре 1993 года. Двусторонние встречи на высшем уровне продолжает визит президента Кыргызской Республики Акаева в ИРИ в июне 2000 года. Позже состоялся визит министра иностранных дел Ирана К.Харази в КР (4-5 сентября 2001 г.). После визита президента Ирана М. Хатам в Кыргызстан, в 2003 году президент Кыргызстана Акаева посетил ИРИ. [1] Эта встреча была последней на первом этапе в отношениях двух республик. Позже, известные события по свержению президентства А. Акаева поставят паузу в отношениях Кыргызстана и Ирана на высшем уровне.

Таким образом, с приобретением Кыргызстана независимости в период правления А.Акаева на первом этапе сотрудничества двух стран, кроме выше перечисленных, состоялось 10 официальных встреч из них на высшем уровне президент Кыргызстана посетил Иран 3 раза, и президент Ирана посетил Кыргызстан 2 раза. Именно эти встречи послужили началом и основой сотрудничества двух стран.

События 24 марта 2005 года в Кыргызстане в какой-то степени нанесли удар по иранской внешней политике. До мартовских событий Тегеран продвигал отношения с А. Акаевым, пытаясь сорвать осуществление геополитических планов США, целью которых, с точки зрения иранского руководства, является окружение и изоляция Ирана.

Второй этап связан с периодом правления К. Бакиева. Реанимация двусторонних связей после революции происходит в связи с визитом в Кыргызстан Парламента Ирана Х. Аделя в сентябре 2005 года. На отношениях между Ираном и Кыргызстаном положительно сказалось то, что в 2005 г. Иран наряду с Пакистаном и Индией получил статус наблюдателя при ШОС. С вхождением Ирана в ШОС эта организация может стать мощной международной структурой не только в энергетическом плане, но и в политическом и экономическом.

В 2006 году состоялся визит Председателя Парламента ИРИ в КР, параллельно совершен обмен визитами на уровне глав Министерств экономики и финансов. В марте 2007 года состоялся ответный визит Торага ЖК КР в ИРИ. Позже в июле 2007 года в Тегеране состоялись консультации на уровне заместителей министров иностранных дел обеих сторон. В августе 2007 года Президент ИРИ М. Ахмадинежад принял участие в Бишкекском саммите ШОС. [2, с. 9]

Встреча экс-Премьер-министра КР И. Чудинова с министром торговли ИРИ С. Масудом Мирказеми состоялась 5 ноября 2008 года. В ходе встречи стороны обсудили вопросы двустороннего сотрудничества и итоги прошедшего в Бишкеке заседания Межправительственной кыргызско-иранской комиссии по торгово-экономическому, научно-техническому и культурному сотрудничеству (МПК). [3]

Визит Первого Вице-премьер-министра КР О.Бабанова для участия в X Саммите Глав Государств и Правительств стран-членов Организации Экономического Сотрудничества ОЭС/ЭКО становится завершением второго этапа двусторонних отношений на высоком уровне, в связи с историческими событиями в Кыргызстане в апреле 2010 года, когда Бакиев был вынужден покинуть страну. [2, с. 9]

Третий этап, как отмечалось выше, период правления Временного Правительства, Временного президента КР Р.Отунбаевой и А.Атамбаева. Помощь, оказанная Ираном за 2010 год, учитывая серьезную внутриполитическую ситуацию, связанную с июньскими событиями на юге Кыргызстана, заслуживает отдельного внимания, общая сумма в 210 млн. долл. в виде гуманитарного помощи была как нельзя, кстати, и своевременна.

В январе 2013 года была утверждена Национальная стратегия устойчивого развития (НСУР) КР на период 2013-2017 годы. Особое место в документе уделено внешнеполитической стратегии Кыргызстана. [4] После разработки и утверждения этого документа в сентябре 2013 года прошли встречи на высоком уровне лидеров на саммите стран-участниц Организации Шанхайского сотрудничества (ШОС), где был также Президент ИРИ Роухани.

В ходе переговоров были детально обсуждены вопросы реализации проекта строительства железной дороги «Китай-Кыргызстан-Таджикистан-Афганистан-Иран». Также был обсужден вопрос открытия прямого рейса между Кыргызстаном и Ираном. Достигнута договоренность о начале разработки программы сотрудничества между Кыргызстаном и Ираном. Этот визит в очередной раз подтвердил внешнеполитический вектор, выбранный Кыргызстаном - дружить и тесно сотрудничать со странами, проводящими самостоятельную и независимую политику. По итогам переговоров руководители двух государств, а также главы ведомств подписали 9 документов. [5] В том числе: меморандум о сотрудничестве в области энергетики, гидроресурсов и энергии; меморандум о взаимопонимании и сотрудничестве в области сельского хозяйства; протокол о намерениях между авиационными властями КР и ИРИ; меморандум о сотрудничестве между организацией по телевидению Ирана и Минкультуры, информации и туризма КР, а также совместное заявление президентов Кыргызстана и Ирана.

В последнем документе говорится, в частности, о том, что Иран готов оказать помощь и содействие в транзите продуктов сельского хозяйства и другой промышленной продукции Кыргызстана на мировые рынки через свои территорию и порты в Персидском заливе, а также в строительстве железной дороги из Ирана в Китай через территорию Кыргызстана. Речь идёт также о возобновлении прямого авиасообщения между Кыргызстаном и Ираном, что даст импульс более тесной кыргызско-иранской кооперации. А кроме того, о налаживании сотрудничества между отдельными регионами - между Иссык-Кульской областью и иранской провинцией Мазендаран, между Ошской областью и провинцией Хорасан-Разави. [6]

Президент Ирана Х. Роухани 22 декабря 2016 года прибыл в Кыргызстан с официальным визитом. В рамках официального визита состоялись переговоры лидеров стран в узком и расширенном составах. Главы государств обменялись мнениями по актуальным вопросам международной и региональной повестки дня. [7]

В Кыргызстане зарегистрировано около 170 иранских и совместных предприятий с участием иранского капитала. Из общего числа этих компаний более 70% относятся к сфере экспорта и импорта сырья, а также готовой продукции, торговли и услуг, 30% - предприятия обрабатывающей промышленности по переработке сельскохозяйственной продукции, организации жилищного и промышленного строительства, производство строительных материалов, организации международных транспортных перевозок. [2, с.10]

Необходимо отметить, что в экономической области на сегодняшний день также создан фундамент для потенциального развития. Пополняется законодательная база, стороны обеспечивают друг друга промышленными товарами и сельхозпродукцией ряда наименований. Иранские дорожно-строительные компании приняли участие в реализации проекта стратегической автомагистрали «Бишкек-Ош». Некоторые компании ИРИ работают в области производства в свободной экономической зоне «Бишкек», участвуют в проектах в сфере малого и среднего бизнеса в промышленных и сельскохозяйственных секторах. Весьма активно работает посольство ИРИ в Кыргызстане, организуя регулярные выставки товаров в столице и Оше.

Постсоветская история стран Центральной Азии знает множество примеров влияния на религиозную сферу со стороны целого ряда других государств - Турции, Пакистана, Афганистана, Саудовской Аравии, Кувейта, но никак не Ирана с его шиитской доктриной, изначально неприемлемой в регионе преобладающего распространения суннитского толка. Более того, нет ни одного малейшего, даже косвенного подтверждения того, что такая деятельность и такие попытки имели место. Вся активность Ирана сосредоточена в двух сферах – это культура и экономика, основные тактические установки иранской дипломатии в странах ЦА и Кыргызстан не исключение, после распада СССР направлены на постепенное инсталлирование во все сферы жизни региона, дающие возможность способствовать преодолению внешнеполитической и экономической изоляции Ирана. Более чем наглядно это проявляется при анализе двусторонних отношений Исламской Республики с Кыргызстаном.

Кыргызстану и Ирану до сих пор не удалось полностью задействовать имеющийся торгово-экономический потенциал. Товарооборот очень слабый, Иран пока находится за гранью десяти основных внешнеэкономических партнеров Киргизии. [8] Главная причина – отсутствие прямых авиарейсов между Ираном и Кыргызстаном, а также договоренности о снижении ставок таможенных пошлин с обеих сторон. Помимо этого, на отсутствие увеличения динамики товарооборота между странами в какой-то степени повлияли внутренние события, наблюдавшиеся в Кыргызстане в последнее время.

Наличие американской военной базы в Кыргызстане в первой декаде 2016 - фактор, который мешал двусторонним отношениям. Так, в мае 2006 года в контексте американских угроз о начале военных действий против Ирана прозвучали сообщения о вероятности использования американской авиабазы, расположенной в бишкекском аэропорту «Манас», для нанесения авиаударов по иранской территории. Данный тезис получил столь широкое распространение и большой резонанс, что парламентский комитет по обороне и безопасности Кыргызстана принял решение вынести на рассмотрение палаты вопрос о денонсации соглашения с США о нахождении авиабазы на территории страны, а затем тогдашний премьер-министр А. Атамбаев сделал специальное заявление о том, что республика ни при каких условиях не позволит использовать авиабазу США, находящуюся на территории республики, для ведения боевых действий против Ирана.

Политическое взаимодействие КР и ИРИ осуществляется преимущественно в рамках участия обеих стран в ряде международных организаций. Что касается экономического и культурного присутствия ИРИ в КР, то оно заметно уступает российскому, китайскому или турецкому.

Развитие отношений Кыргызстана и Ирана в спектре политического, торгово-экономического,

научно-технического и культурно-гуманитарного сотрудничества открывает путь к осуществлению поставленных целей в краткосрочных и соответственно в долгосрочных запланированных и существующих межгосударственных соглашениях, и проектах.

Иран является одним из ведущих мировых экспортеров нефти и газа. Он мог бы стать для Кыргызстана надежным поставщиком этих стратегически важных ресурсов и снять проблему в них, связанную с удовлетворением потребности республики. Центральная Азия и Кыргызстан в ее составе имеет колоссальный потенциал и, возможно, в ближайшем будущем в экономической и стратегической политике Ирана этот регион может стать одним из основных направлений. Поэтому ИРИ придает Центральной Азии особое значение в своей внешней политике, выступая за независимость, территориальную целостность, суверенитет этих стран региона, а также сохранение стабильности в регионе.

В последние годы Иран в целях продвижения на международной арене своих национальных интересов начинает активно использовать региональные и международные организации: пытается через них не только выйти из международной изоляции, но и защитить себя от возможной агрессии США и их западных союзников. С этой целью Иран стремится полноценно войти в состав ШОС и максимально поспособствовать реализации этой организацией своих уставных задач - все региональные проблемы решать самим и противостоять формированию однополярного мира. Взаимоотношения между странами находится на очень хорошем уровне, между Кыргызстаном и Ираном нет никаких проблем. Делегации обеих стран встречаются, обмениваются опытом в политической, экономической и культурной сферах. [2, с. 10]

На протяжении почти 25 лет независимости Кыргызстан в двусторонних отношениях с Ираном развивал и продолжает поддерживать поступательные связи и не имеет каких-либо принципиальных разногласий с партнером. Существуют взаимные интересы двух стран в силу ряда объективных географических, исторических, экономических и политических факторов. Осуществляемые проекты Ирана в Кыргызстане показывают стремление первых занять определенное место, которое может стать платформой для продвижения интересов не только в Кыргызстане, но и в регионе ЦА в целом.

ИРИ для региона ЦА может выступать как важный актер в обеспечении безопасности в системе региональной безопасности на дальних рубежах и особенно в Афганистане. В данном случае видится целесообразным активизировать как двустороннее сотрудничество Кыргызстана и Ирана, так и ИРИ, и ОДКБ в сфере противодействия экстремизму и терроризму, наркотрафику, а также в военно-техническом аспекте.

Литература

1. Посольство Исламской Республики Иран в Кыргызской Республике. Двусторонние политические отношения Кыргызстана и Ирана. Режим доступа: http://ru.bishkek.mfa.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=411&pageid=5957. Дата обращения: 15.11.2017

2. Бейсебаев Р.С. Топливно-энергетическое сотрудничество Кыргызстана и России. // Вестн. БГУ. 2011. № 3(20). С. 9

3. Основные этапы кыргызско-иранских отношений. Режим доступа: http://uchebnik-online.com/131/1097.html. Дата обращения: 15.11.2017

4. Притчин С. Приоритеты Киргизии в сближении с Евразийским экономическим союзом. Режим доступа: http://www.foreignpolicy.ru/analyses/prioritety-kyrgyzstana-v-sblizhenii-s-evraziyskim-ekonomicheskim-soyuzom/. Дата обращения: 16.11.2017.

5. Жук О. Кыргызстан-Иран: полное понимание. Режим доступа: http://delo.kg/index.php/health-7/8906-kyrgyzstan-iran-polnoe-ponimanie. Дата обращения: 16.11.2017.

6. Индина М. Министр иностранных дел Кыргызстана встретился с послом Ирана. Режим доступа: http://knews.kg/2016/09/ministr-inostrannyh-del-kyrgyzstana-vstretilsya-s-poslom-irana/. Дата обращения: 16.11.2017

7. Президент Ирана Хасан Роухани прибыл в Кыргызстан с официальным визитом. Режим доступа: http://kabar.kg/politics/full/115575. Дата обращения: 26.12.2017

8. Князев А. Где заканчивается влияние Ирана на Центральную Азию? Режим доступа: http://www.centrasia.ru/newsA.php?Month=11&Day=11&Year. Дата обращения: 16.11.2017

УДК: 339.92:327(575.2)(520)

Бейсебаев Р.С., *к.и.н., доц. БГУ*
Email: rbeisebaev@bhu.kg

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ СОТРУДНИЧЕСТВА КЫРГЫЗСТАНА И ЯПОНИИ (1991-2016)

ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАНА САЯСИЙ ЖАРАЯНДАРДЫ КЫЗМАТТАШТЫК КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН ЖАПОН (1991-2016)

ECONOMIC AND POLITICAL PROCESSES OF COOPERATION OF KYRGYZSTAN AND JAPAN (1991-2016)

Аннотация: *В статье рассматривается политико-экономическое сотрудничество Кыргызстана и Японии. Японский вектор в Кыргызстане является одним из важнейших факторов экономического и политического развития. Существуют определенные аспекты регулирования отношений между странами, которые влияют на состояние экономики и внешней политики Кыргызстана. Изучение двусторонних отношений между Кыргызстаном и Японией – это процесс, который позволяет определить основные направления сотрудничества.*

Ключевые слова: *Кыргызстан, Япония, соглашение, политика, экономика, инвестиции, сотрудничество.*

Аннотация: *Макала Кыргызстан менен Жапониянын ортосунда саясий жана экономикалык кызматташтык менен байланыштырган. Кыргызстандагы Жапониянын багыты экономикалык жана саясий өнүгүүнүн маанилүү шарты болуп саналат. Кыргызстандын экономикасына жана тышкы саясатынын абалына терс таасир тийгизиши өлкөлөр ортосундагы мамилелерди жөнгө салууда айрым аспектилери бар. Кыргызстан менен Жапониянын ортосундагы эки тараптуу мамилелерди изилдөө - кызматташтыктын негизги багыттарын аныктай турган жараян.*

Түйүндүү сөздөр: *Кыргызстан, Жапон, макулдашуу, саясат, экономика, салым, кызматташтык.*

Annotation: *The article considers the political and economic cooperation between Kyrgyzstan and Japan. The Japanese vector in Kyrgyzstan is one of the most important factors of economic and political development. There are certain aspects of regulation of relations between countries that affect the state of the economy and foreign policy of Kyrgyzstan. The study of bilateral relations between Kyrgyzstan and Japan is a process that will determine the main areas of cooperation.*

Key words: *Kyrgyzstan, Japan, agreement, policy, economy, investment, cooperation.*

Распад СССР вызвал серию новых интерпретаций современных международных отношений в виде выстраивания двусторонних и многосторонних форматов сотрудничества. Одним из таких форматов может выступать двустороннее сотрудничество Кыргызстана и Японии. Исследование кыргызско-японских отношений вызывает интерес тем, что стороны представлены абсолютно различающимся экономическим и политическим потенциалом. С одной стороны, молодая независимая республика, находящееся в стадии становления, с другой, высокоразвитая страна, форсировавшая научно-техническую революцию.

Для того чтобы изучить внешнеполитический курс Кыргызстана в Японии ставится основной исследовательский вопрос – Почему и каким образом Япония стремиться занять место в многовекторной внешней политике Кыргызстана? Поиск ответа на вопрос

позволит определить роль и место Японии во внешней политике Кыргызстана.

Установленный период в 25 лет сотрудничества позволяет подвести итог взаимодействию и дать характеристику процессам развития внешнеполитических подходов Японии в Кыргызстане, результатом чего является ответная реакция Бишкека. Для решения поставленной цели используются системно-исторический подход, причинно-следственный, сравнительный и дедуктивный методы анализа.

Эволюция сотрудничества Кыргызстана и Японии разбивается на 3 этапа. Первый этап - период правления Аскара Акаева (1991-2005), второй этап – период правления Курманбека Бакиева (2005-2010), третий этап – периоды правления Временного Правительства, Розы Отунбаевой, Алмазбека Атамбаева (2010-2017). Такое условное деление обусловлено необходимостью определения количественного и качественного взаимодействия Кыргызстана и Японии в соответствующие периоды власти в Кыргызстане, который позволит обозначить наиболее благоприятные временные рамки для внешней политики Японии в Кыргызстане.

На *первом этапе* сотрудничества Япония признала независимость Кыргызстана 28 декабря в 1991 году. Позже 26 января 1992 года было положено начало дипломатическим отношениям между Кыргызской Республикой и Японией. В апреле 1992 года состоялся первый визит японской делегации в Кыргызстан во главе с премьер-министром, министром иностранных дел М. Ватанабэ, положивший начало кыргызско-японскому политическому диалогу. [1, с. 60] Результатом визита М. Ватанабэ также явилась взаимная договоренность о предстоящем рабочем визите президента КР А. Акаева в Японию.

Первая официальная встреча в Японии прошла 20-24 апреля в 1993 году в процессе визита президента КР А.Акаева. В результате было подписано 7 соглашений, аналогичные тем, что были между СССР и Японией. [2]

В декабре 1993 года был создан Кыргызско-японский комитет по экономическому сотрудничеству. [3] Весной следующего года во главе со специальным советником министра финансов Т. Тино в Кыргызстан прибыла официальная исследовательская миссия, которая занималась экономическими исследованиями. [4]

Дальнейшее развитие кыргызско-японских отношений было подтверждено рабочим визитом экс-премьер-министра КР А.Джумагулова в Японию в 1994 году, когда были подписаны договоры о сотрудничестве в горнорудном секторе, а также поставке и налаживании современного навигационного оборудования в аэропорте «Манас». [5]

В начале лета 1996 года в Бишкек прибыла японская делегация бизнесменов и государственных чиновников. На двусторонней встрече обсуждались вопросы реконструкции аэропорта «Манас». Кроме того, решалось будущее сельскохозяйственного выделяемого Кыргызстану гранта в рамках программы «Кеннеди-Граунд-2» и др. [6] К 1997 году Кыргызстан получил от Японии финансовую помощь на сумму свыше 200 млн. долл. [7]

Кыргызско-японские отношения в призме дипломатической концепции «Евразийской дипломатии» рассматривались в процессе визита японской делегации в июле 1997 г. в Бишкек во главе К. Обучи. [8, с. 138]

Одним годом позже, летом 1998 года прошла встреча А.Акаева с вице-президентом OECF Т. Утчида. Главным в ходе официального диалога было принятие решения о реабилитации дороги Бишкек-Ош, на которую японская сторона предоставила заем в размере 40,08 млн. долл. [9]

Второй визит в Японию Президент КР А.Акаев осуществил 25-27 октября 1998 года. Это было историческая встреча для двух стран, в связи с тем, что было подписано «Заявление о дружбе и сотрудничестве между КР и Японией». [1] Встреча была завершением определенного этапа, когда были подвели итоги развития двусторонних отношений за прошедший период. Подписанное соглашение стало предлогом дальнейшего сотрудничества в политико-экономической и культурно-гуманитарной сферах.

Обращая акцентированное внимание на интересы Японии в Кыргызстане можно предположить, что страна Восходящего солнца, являясь близким военно-политическим партнером США оплачивала будущее присутствие Штатов в регионе ЦА и в том числе в КР. Финансовые ресурсы Японии оказали влияние на потребности экономики Кыргызстана и выступили как вспомогательный элемент в обеспечении американского присутствия в ЦА на примере военной базы в международном аэропорту «Манас».

Известно, что после некоторых поступательных договорно-правовых шагов Япония в 1996 году выделила первый грант на модернизацию аэропорта в размере 5 млн. долларов, после чего в 2000 году было завершено расширение взлетно-посадочной полосы для приема большегрузных военных самолетов, также выполнена работа по выстраиванию логичной структуры для размещения контингента военных сил и т.д. В общей сложности было выделено около 55 млн. долл. на эти цели. [10] В результате гражданский аэропорт «Манас» стал одним из хорошо оснащенных аэропортов Центральной Азии, отвечающий современным требованиям времени. Относительно небольшие для Японии и США финансовые средства, решили вопрос размещения коалиционных сил в Кыргызстане.

Выгодное геополитическое расположение «Манаса» в Кыргызстане решало стратегические задачи в трех направлениях – это вмешательство во внутригосударственные дела Афганистана и недоброжелательное присутствие у границ Китая и южных рубежей России. В таком геополитическом раскладе Япония и США решали и геоэкономические вопросы по сдерживанию Китая в АТР и ЦА.

Одним из решающих шагов, способствовавших расширению партнерства стало открытие в январе 2003 года в г. Бишкеке Посольства Японии, а весной следующего года было открыто Посольство Кыргызстана в Японии. [11] Финансово-экономическое присутствие Японии в Кыргызстане с марта 2003 года представлено Кыргызско-Японским Центром человеческого развития (KRJC), который начинает свое функционирование в качестве Проекта Технической

Помощи Японского Агентства Международного сотрудничества (JICA). [12]

В 2004 году правительство Японии вновь выделило Кыргызстану очередной грант в сумме 851,75 тыс. долларов на подготовку проекта по инфраструктуре и наращиванию потенциала малых городов. Ранее Япония выделяла Кыргызстану подобный грант для проекта сельских инвестиций на сумму 1 млн. 149 тыс. долларов. [13, с. 330] Непосредственной реализацией проекта занималось Агентство развития и инвестирования сообществ Кыргызской Республики (АРИС).

Второй этап сотрудничества Кыргызстана и Японии можно обозначить сменой власти в Кыргызстане в марте 2005 года, которая не повлияла на дальнейшее развитие кыргызско-японских отношений. В августе того же года в Кыргызстан с официальным визитом прибыл советник президента Японского агентства международного сотрудничества Т. Каваками. [14]

Президент Кыргызстана К.Бакиев 10 ноября 2005 года встречался с парламентской делегацией из Японии во главе с Ёсики Харада. Главным на этой встрече было обсуждение реализации совместных проектов в области сельского хозяйства. [15]

В 2005-2006 годах достигнута договоренность о реструктуризации внешнего долга КР перед Японией на 239 млн. долларов США. [16] В 2006 году Азиатский банк развития и правительство Японии оказали поддержку, направленную на повышение уровня жизни сельских женщин путем развития ремесленного сектора. [17]

В феврале 2009 года была достигнута договоренность об выделении Кыргызстану Японией гранта в рамках проекта «Реконструкция мостов Чуйской области» в сумме 625 млн. японских иен. [1, с. 96]

Третий этап. На юге республики закончено строительство 850 переходных домов для размещения пострадавших в результате трагических событий в июне 2010 года. [18]

Официальный визит 26 октября 2015 года Синдзо Абэ вошел в историю кыргызско-японских отношений как первый визит главы правительства Японии в Кыргызстан. [19] Основным итогом переговоров в узком кругу и расширенном формате стало проявление единства мнений о необходимости дальнейшего развития и укрепления кыргызско-японских отношений, основанных на взаимном доверии и взаимовыгодном сотрудничестве.

Сотрудничество Кыргызстана и Японии может иметь хорошие перспективы. Наличие японских проектов в Кыргызстане, показывает, как Япония пытается занять определенные позиции в Кыргызстане. Политика Японии в Центральной Азии с самого начала являлась одновременно не только частью своего внешнеполитического курса в мире, решающего собственные задачи в регионе, но и вспомогательным элементом политики США в Центральной Азии, обеспечивая там продвижение американских интересов. Вполне возможно, что стратегическим интересам США и Японии в Центральной Азии не выгодно динамичное развитие сотрудничества стран региона в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества (ШОС). В Токио, и в Вашингтоне отчетливо осознают, что если не предпринимать активных мер, то этот форум в скором времени приобретет формы открытого раздела сфер влияния и их последующего закрепления на евразийском пространстве. Это обстоятельство отчетливо понимают и страны Центральной Азии.

Можно предположить, что инициирующая роль Японии в отдельных сферах регионального сотрудничества в долгосрочном плане может рассматриваться в качестве альтернативы любым формам региональной интеграции с участием РФ и КНР. Кыргызской Республике важно будет уметь вести политику маневрирования с учетом того, что необходимо будет выполнять обязательства в рамках достигнутых договоров и соглашений.

Литература

1. Отамбаев Т.А. Внешнеполитические отношения Кыргызстана со странами Азиатско-Тихоокеанского региона в 1991–2009 гг. (на примере Японии, Южной Кореи и Малайзии). Дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук. -Б., 2012.

2. АП КР. 1998. Ф.1. Оп. 5. Д. 17-3. ЛЛ. 156-157

3. 20-летие установления дипломатических отношений КР и Японии. Режим доступа: http://www.time.kg/tochnoe-vremya/2981-20-letie-ustanovleniya-diplomaticheskih-otnosheniy-kr-i-yaponii.html Дата обращения: 31.01.2017

4. АП КР. 1993 Ф. 1. Д. 01-2, 08-1, 15-1, 17-7, 17-13.

5. АП КР. 1994. Ф. 1. Д. 08-1; 08-4. Т. 17-7, 17-1, 17-3, 17-7, 17-9.

6. АП КР. 1996. Ф. 1. Оп.5. Д. 17-3. Л. 178

7. АП КР. 1998. Ф. 1. Оп. 5. Д. 17-3. Л. 156-157

8. Токтомушев К. Внешняя политика суверенного Кыргызстана. -Бишкек, 2001. -С. 138.

9. Акаев А. Это не так уж просто, когда идешь в гору. [О встрече Президента республики с группой японских журналистов]. // Слово Кыргызстана. -Бишкек. 2 октября, 1997.

10.Усубалиев Э. Политика Японии в Центральной Азии – геополитический аспект. Режим доступа: http://www.easttime.ru/analitic/3/9/150.html. Дата обращения: 11.11.2017

11. Посольство Японии в Кыргызской Республике. Режим доступа: http://www.kg.emb-japan.go.jp/relation_r.htm. Дата обращения: 08.05.2017

12.Кольбаев К. История KRJC. Режим доступа: http://krjc.kg/category/istoriya-krjc. Дата обращения: 11.11.2017

13. Айдаркул К. Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность. -Бишкек, 2002. С. 330.

14. Хакамада С. Только настоящие друзья могут сказать друг другу правду // Вечерний Бишкек. 6 октября 2003.

15. АП КР. 2005. Ф.1. Оп.5. Д.15-9. Л. 34

16. Кыргызстан-Япония: партнеры и друзья. Режим доступа: http://slovo.kg/?p=19856Дата обращения: 27.12.2017

17. Хороший пример для подражания. Встреча премьер-министра Ф.Кулова с региональным директором Международной организации по миграции. // Слово Кыргызстана. 15 июня 2006.

18. Кыргызстан-Япония: партнеры и друзья. Режим доступа: http://slovo.kg/?p=19856. Дата обращения: 27.12.2017

19. Джумакадыров С. Абэ привез в Кыргызстан 120 миллионов. Режим доступа: http://rus.azattyk.org/a/27328685.html. Дата обращения: 08.11.2017

УДК: 372. 881.1 (575. 2) (04)

Сыдыков А. Н.,
доктор филологических наук,
доцент, и.о. профессора
Бишкекского гуманитарного университета им. К. Карасаева
e-mail: namitaevi4@mail.ru

РУССКИЙ ЯЗЫК В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КОММУНИКАТИВДИК МЕЙКИНДИГИНДЕГИ ОРУС ТИЛИНИН ОРДУ

RUSSIAN LANGUAGE IN THE COMMUNICATIVE AREA OF KYRGYZSTAN

Аннотация*: В статье рассматриваются роль и место русского языка в образовательном пространстве Кыргызской Республики. Целью исследования является изучение вопроса о вкладе российских ученых в становлении и развитии образования и науки в Кыргызской Республике в XIX – XX веках.*

Ключевые слова*: русский язык, официальный язык, народ, образование, школа, вуз, Кыргызстан, Россия.*

Аннотация: *Макалада Кыргыз Республикасындагы билим берүү мейкиндеги орус тилинин орду жана ролу каралат. Изилдөөнүн максаты болуп XIX–XX кылымдарда Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө жана илимине орус илимпоздорунун кошкон салымын талдап кароо.*

Түйүндүү сөздөр: *орус тили, расмий тил, калк, билим, мектеп, ЖОЖ, Кыргызстан, Россия.*

Abstract*: The article deals with the role and place of the Russian language in the educational area of Kyrgyzstan. The aim of research is to study the contribution of Russian scientists in the formation of and development of education and science in Kyrgyzstan in XIX – XX centuries.*

The key words*: the Russian language, the official language, people, education, school, University, Kyrgyzstan, Russia.*

Русский язык традиционно выступает как язык межкультурного и межнационального общения для населения республики.

В стране сохраняется вертикаль образования на русском языке. Он преобладает в дошкольной подготовке (65%), во всех киргизских школах среднего образования (11 классов) русский язык преподается как предмет, в 15 вузах (из 42) готовят учителей русского языка по государственному стандарту бакалавриат.

По данным переписи 2009 года, о своем владении русским языком заявило 48% населения республики. Еще 30% респондентов уверены, что могут изъясняться на великом и могучем. Иначе говоря, русским языком как родным владели 482 243 человек (из них – 360 580 русские, остальные: украинцы, немцы, корейцы, дунгане, кыргызы и др.) в качестве второго языка общения использовали 2 109 393 человека.

Количество школ с русским языком обучения в республике увеличилось со 143 в 2002 году до 225 в 2016 году. Русский язык как предмет преподается во всех школах страны.

В республике функционирует 1544 детских сада, большинство из них находятся под контролем государства. 132 000 тысячи детей от 2 до 7 лет посещают

государственные детские сады, где так или иначе тесно соприкасаются с русским языком.

Согласно статистическим данным, русскоязычный раздел является самым популярным разделом Википедии в Кыргызской Республике, так, с 2009 по 2017 год ее доля среди разделов на других языках возросла с 69% до 80%.

С переходом Кыргызской Республики на спутниковое и цифровое телевещание с 2017 года транслируется 188 каналов: из них – 12 каналов на кыргызском языке, 2 – на казахском, 2 – на узбекском (в приграничных областях юга республики больше), 14 - на английском (5-новостных, остальные – развлекательные), 2-на китайском и **156** – на русском языке. С радиотрансляцией примерно такое же соотношение.

Продолжают пользоваться спросом образовательные услуги по получению высшего образования на русском языке в Кыргызской Республике не только граждане республики, но и молодежь из других стран (Китай, Индия, Пакистан, Южная Корея, Турция и др). По состоянию на 2016 год в вузах России обучалось около 15 тысяч человек, причем 10 тысяч из них – на бесплатной основе за счет российского федерального бюджета. Это объясняется тем, что в России в настоящее время работают почти 700 тысяч мигрантов из Кыргызской Республики, которые хотят изучить русский язык на достаточно хорошем уровне, и, соответственно, получить нужную специальность.

В Кыргызской Республике русский язык объявлен официальным языком. Закон «Об официальном языке» Кыргызской Республики принят Законодательным собранием Жогорку Кенеша 25-мая 2000 года и подписан 29 мая 2000 года Президентом КР А. Акаевым.

В упомянутом законе за русским языком были закреплены все необходимые социальные функции в сферах делового общения, образования, науки, в средствах массовой коммуникации, в судопроизводстве. [1, ст. 1]

Неправительственный фонд «Русский мир» открыл три центра в Кыргызской Республике, в частности, в городах Бишкек, Ош, Кант. На их базе организованы курсы русского языка. Помимо этого Фонд реализует грантовые программы по поддержке русскоязычных СМИ, организовывает повышение квалификации преподавателей-русистов и обеспечивает их учебной и методической литературой, а также проводит праздники и фестивали, связанные с памятными датами в истории русской культуры.

Роль русского языка в становлении и развитии образования и науки в Кыргызской Республике неоценим. Во второй половине XIX века российские ученые-путешественники П.П. Семенов-Тянь–Шанский, Н.М. Пржевальский, Н.А. Северцов, А.П. Федченко, И.В. Мушкетов, В.В. Радлов, Ч.Ч. Валиханов, Н.А. Аристов, В.В. Бартольд и многие другие заложили фундамент научного освоения основ кыргызской культуры. Ведь, к тому времени на просторах кыргызских земель (мы имеем ввиду не только территории присоединенные к России, но и пределы Кокандского ханства, в частности, Ферганскую долину, Горно-Бадахшанский край и районы подконтрольные цинскому Китаю – А.С.) не было ни одной школы, ни одного высшего учебного заведения, тем более научно-исследовательского учреждения.

Существующие тогда *мактаби* (в современном произношении *мектеп*) или *медресе* имели только одну задачу – подготовить мулл, то бишь, грамотных людей, на базе арабской графики для религиозных нужд. Они (муллы) не могли выполнять административные, военные или гражданские функции, типа: быть писарями, записывать хронологию событий, распоряжения своих беков и бийев, сказания акынов, решения судей и т.д.

Справедливости ради, надо отметить, что они служили при Кокандском хане, или при крупных манапах, но писали на старом чагатайском или татарском языках. Их письма в основном относятся к эпистолярному жанру.

В конце XIX века с приходом русских и украинских переселенцев впервые появляются светские школы, Так, в 1874 г. была организована первая русская начальная школа в Караколе, в 1876 г. – в Оше, в 1879 г. в Пишпеке. [2, с. 265] Затем начали открываться русско-туземные школы, где могли получить знания, приобщиться к русской и мировой культуре местное население: кыргызы, дунгане, уйгуры, узбеки, татары и другие.

В начале XX века, в первые годы Советской власти была проделана огромная работа по ликвидации безграмотности. К 1923 году уже существовало 327 школ, из них киргизских 251, где учились более 20 тысяч учеников. [3, с. 289] Это был прорыв в образовании: нужен был учитель нового типа, нужны были научные разработки новых программ для школ. Не последнюю роль сыграла идеологическая пропаганда. Советская власть специальным декретом ввела обязательное бесплатное обучение письму и чтению всех граждан от 18 до 40 лет. Сама жизнь диктовала необходимости обучать своих граждан: интенсивно развивалась промышленность, сельское хозяйство, инфраструктура, появилось электричество, расширилась сеть научных исследований – нужны были грамотные кадры.

К началу 60-х годов педагоги-русисты республики подготовили серию новых оригинальных учебников, учебных и методических пособий, в которых была сделана попытка учесть реальные трудности изучения русского языка и литературы в школах с кыргызским языком обучения.

В 1979 году был открыт Фрунзенский Педагогический институт русского языка и литературы (ныне Бишкекский гуманитарный университет, где расположен один из центров неправительственного фонда «Русский мир»), который подготовил за период с 1983 по 2016 год около 15 тысяч учителей русского языка и литературы.

В период горбачевской перестройки, 1985-1991 годы начался переход от спонтанной, практически сложившегося сосуществования русского языка как языка межнационального общения и национальных языков, то есть юридически нерегламентированного национально-русского двуязычия, к юридическому регулированию языковой жизни многонациональной республики. По данным переписи населения 1990 года в Кыргызской Республике проживало представители 89 национальностей.

В 90-е годы начался массовый отток русскоязычного населения, соответственно, начали закрываться детские сады, школы с русским языком обучения, резко сократилась подготовка учителей русского языка, остановились заводы и фабрики, начался кадровый голод в управлении государством и т.д., и т.п. [4, с. 427]

Как говорят в народе, «свято место пусто не бывает». Освободившуюся нишу заняли Турция (система «Себат», Кыргызско-Турецкий университет), США (Американский университет), Китай (Институт Конфуция), Япония, Южная Корея, Кувейт, Иран. Россия заняла в этом перечне скромное место, образовав учебное заведение под названием Кыргызско-Российский (Славянский) университет.

Профессор М. Дж. Тагаев считает, что «функционирование киргизского и русского языков как главных субъектов коммуникативного пространства в Кыргызстане – это объективная данность, которая не может не учитываться при проведении языковой политики». [5, с. 11]

Благодаря русскому языку достижения одной национальной культуры становится достоянием других национальных культур. Это обстоятельство имеет чрезвычайно важное значение в настоящее время, когда особенно интенсивно и целенаправленно протекает процесс взаимодействия национальных культур в рамках глобализации и ускорения обмена информационной технологией. В контексте сказанного, с помощью русского языка легко, быстро и свободно могут обмениваться и взаимообогащаться научными (РИНЦ), литературно-художественными (Пушкин, Айтматов), культурными («Русский мир»), патриотическими («Бессмертный полк») ценностями все национальности, проживающие, как в Кыргызской Республике, так и в России.

Тем временем экс-президент А.Атамбаев говорил, что Кыргызстан много средств направляет на систему образования. В частности, в своем поздравлении с Днем учителя он сказал: «В последние годы государство стремилось помогать системе образования обрести контуры, необходимые для XXI века. Не имея больших запасов нефти и газа, мы делаем ставку на главный ресурс страны – на людей, и 24% бюджетных средств направляем в сферу образования. Такого нет ни в одной другой стране мира. Развернулось строительство школ и детских садов, которые оснащаются новым оборудованием, началось активное «освоение» информационных технологий. Несмотря на многие трудности, страна нашла возможность повысить заработную плату учителям школ и воспитателям детских садов. Меняется содержание образования, оно становится теснее связанным с современной жизнью, а также с интересами и потребностями учащихся и студентов».

Министр образования и науки Г. Кудайбердиева сетует, что «ежегодно на издание учебников требуется 600 млн сомов, выделяется – до 120 млн. Вот и крутятся школы как могут. А могут они немного – латать старые книги и просить родителей приобретать новые, в том числе и за счет «добровольных» взносов, которые есть практически во всех школах».

Литература

1. Закон Кыргызской Республики «Об официальном языке Кыргызской Республики» / В редакции Закона КР от 28. 07. 2008 г. № 170, -Бишкек, 2000.

2. Киргизская Советская Социалистическая Республика. Энциклопедия. Главная редакция Киргизской Советской энциклопедии. –Ф., 1982.

3. Кыргызстан. Энциклопедия. / Центр Государственного языка и энциклопедии. –Б., 2001.

4. Решение национально-языковых вопросов в современном мире / Под ред. акад. Е. П. Челышева. – М., – СПб: Златоуст, 2003. – 464 с. (с. 427).

5. Тагаев М. Дж. Диалог языков и культур (на материале функционирования и взаимодействия культурно-языковых пространств киргизского и русского языков). -Б.: Издво КРСУ, 2015. 240с.

УДК: 811.512.154:94(575.2)

Жумалиев Ж. *БГУнун профессору.*

ОРТО КЫЛЫМДАРДА ОРОЛ ТООЛОРУНА ООП КЕТКЕН КЫРГЫЗДАР ЖӨНҮНДӨ

О КЫРГЫЗАХ, ПЕРЕСЕЛИВШИХСЯ В СРЕДНИЕ ВЕКА НА УРАЛЬСКИЕ ГОРЫ

ON KYRGYZ PEOPLE, WHO MOVED TO THE URALS IN THE MIDDLE AGES (CENTURIES)

Аннотация: *Макалада Орто кылымдарда урал тарапка көчүп кеткен кыргыздар, ал жакка көчүшүнүн себептери, алардын Башкортстан менен Татарстанда жашап турган азыркы аймактары, тили жана диалектилик өзгөчөлүктөрү тууралуу жалпы кабарлар берилет.*

Түйүндүү сөздөр: *Кыргыз, кыргыз уруулары, кидандар, «Манас» эпосу, башкыр, башкыр кыргыздары, райондор, тили, жайгашкан аймактары.*

Аннотация; *В статье изложены исторические сведения о кыргызах, переселившихся в Средние века на Уральские горы, и причинах их переселения; в настоящее время о местах их проживания Башкортстане и Татарстане,а также общие сведения об их языке и диалектных особенностях.*

Ключевые слова: *Кыргыз, кыргызские племена, киданы, эпос «Манас», башкыр, башкырские кыргызы, районы, язык, диалектные особенности, место проживания.*

Annotation *The following article gives general information about Kyrgyz people, who moved to the Ural,in the Middle Ages and the reasons of their resetlement their current living territories at Bashkortstan and Tatarstan language and dialictal peculiarities.*

Key words: *Kyrgyz, Kyrguz tribes, Kidans, epic poem Manas, Bashkir, Bashkir Kyrgyz, districts, language, dialectal peculiarities, the residing territories.*

Токтолбогон өз ара чырдашуулардан жана сельжуктар менен болгон ийгиликсиз согуштардан начарлаган Караханилер мамлекетин 12-кылымдын биринчи жарымында каракытайлар оңой эле басып алган. Байыркы кытай элдеринин урпактары болгон каракытайларды кытай булактарында «кыдан», мусулман булактарында «каракытай» деп аташкан (*Кыргызстандын кыскача тарыхы,*18-19). Түндүк Кытайдагы Ляо мамлекети (907-1125-ж.) чжурчжен эли тарабынан талкаланганда, ляо династиясынын өкүлдөрүнөн болгон Елүй Даши кидандардын бир бөлүгү менен адегенде түндүк тарапка – Енисей кыргыздарына кире качкан.Бирок кыргыздар аны өз журтунан кубалап чыгарат. Елүй Даши ал жактан батышка качып олтуруп,акыры Эдил өзөнүнүн боюна келип орношот. Мында ал бытыранды кытай качкындарын чогултуп, бир катар түрк уруулары менен союз түзгөн. 1129-жылы ага 40 миңге жакын түтүн баш ийген. Елүй Даши өзүн "гурхан" (хандардын ханы) жарыялап, Каракытайлар мамлекетин негиздеген. Бул мезгилдеги ич ара чырдашуулардан караханилердин Чыгыш кагандыгы алсызданып калган эле. Натыйжада ал Чыгыш кагандыктын жерлерин өзүнө оңой эле багындырып,Улүй Даши жаңы Си Ляо (Батыш Ляо) мамлекетин негиздеп, Баласагунду (каракытайча Хосун ордо) өзүнүн башкы шаарына айландырган. Ошентип, Енисей дайрасынан Сырдарыяга чейинки зор аймакты башкарып калган(*Кыргызстандын кыскача тарыхы,*18). *Караң. Каракитаи деген төмөнкү картаны*.

«Карахандар бийлигине чейинки аралыкта Борбордук Азияда 80 жыл жашаган «Улуу кыргыз мамлекети» кара кытайлардын(кидандардын) жасаган жапырыгынан улам кулаганда Борбордук Азиядагы кыргыздар бытырандылыкка учураган. В.Я.Бутанаев менен Ю.С.Худяковдун маалыматы боюнча кидандардын чабуулунан кийин кыргыздар экиге бөлүнүп калган(*Бутанаев,Худяков*,65). Чындыгында, кыргыздардын негизги тобу жогоркудай болуп экиге бөлүнүп

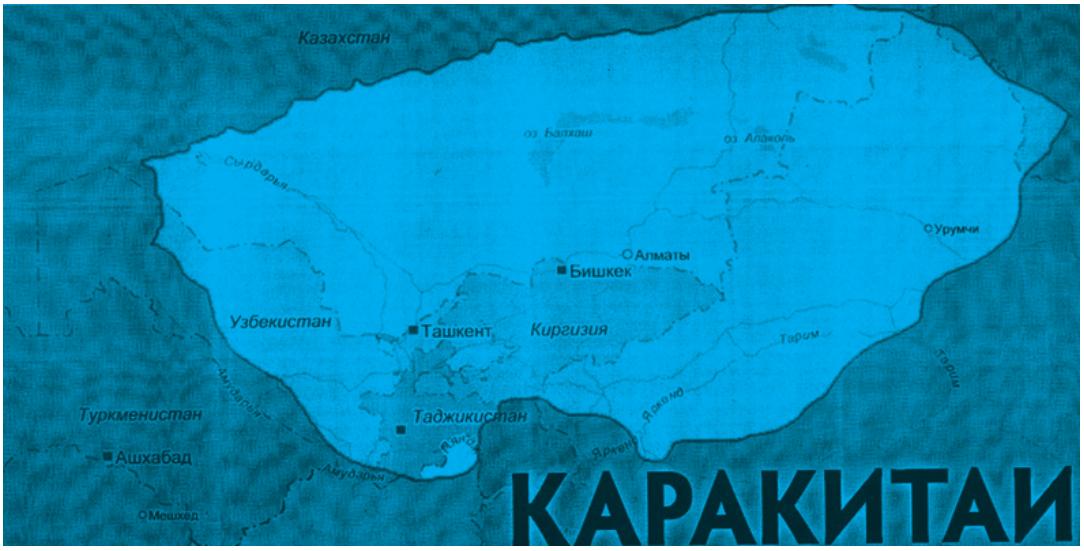

калганы менен анын майда топтору ар кайсы аймактарга таруудай чачылган болуу керек. Аны азыркы түрк элдеринин, курамында кыргыз деген топтун, же уруулардын болушу, же кыргыздарга байланыштуу ар аймактардагы жер-суунун аталыштарынын сакталып калышы, же түрдүү аймактардан енисей жазма эстеликтеринин табылышы, же кыргыз көрүстөндөрүнүн, же аларга коюлган моло таштардын болушу, ошондой эле ал элдердеги кыргыздарга байланыштуу түрдүү уламыштардын жашап келаткандыгынан байкоого болот. Алсак, азыркы якуттарда «Кыргыс омун» деген чоң уруу бар,тувалыктардын курамында да кыргызга байланышкан аталыштар учурайт. Ошондой эле Енисей, Алтай, Кангай,Эрен, Уралда ж.б. аймактарда да кыргыздарга байланышкан көптөгөн аталыштар орун алган. Түрдүү аймактарга чачыраган ошондой уруулларынын көбү биздин оюбузча, кыргыз элинин орто доорунда, айрыкча кидандар мезгилинде, же балким, ага чейин деле чачылышы мүмкүн. Бирок анын кидандар мезгилинде чачылышын «Манас» эпосундагы төмөнкүдөй ыр саптары даана эле көрсөтүп турат. Маселен: каары күчтүү Алооке хан Ороздунун он уулуна:

Бирөөңдү айдайм Оролго
Бирөөңдү айдайм Эренге
Бирөөңдү түшүрөм акыр тереңге!
Бирөөңдү айдайм Казакка
Мына минтип салам азапка.
Бирөөңдү айдайм Каңгайга
Бирөөңдү айдайм Алтайга!(*Манас,*1 китеп,63)

деп опурулуп, акырында ал оюн катаалдык менен ишке ашырган. Натыйжада,

Кайран Балта,Жакыпты
Айылы менен көчүрүп,
Алтайды көздөй айдады.
Бирөө качты Эренге
Бирөө түшүп кетти тереңге.
Үсөндүн колун байлады,
Орконду көздөй айдады.
Байдын колун байлады,
Желпиниш көздөй айдады (*Манас,*1 китеп,64)

деп туш-тарапка айдалат. Бул саптардагы ойлордун жөн эле уйкаштык үчүн айтылган кеп эмес, накта чындык экенин кыргыздардын түрдүү топторунун байыркы мезгилдерден азыркыга дейре Уралда, Енисейде,Алтайда, Лобнордо,Фуюйда,Теңиртоодо ж.б. аймактарда турушу далилдей алат.

Көрсөтүлгөн ыр саптарындагы **Кангайга** дегени, Монголия менен Кытай тараптагы Хинган тоолору (т.а.,«**Каңгай** монг.**Кан**-эң жогорку эгиз, бийик; **хая**-аска,аскалуу бийик тоо).Батыш Монголиядагы бийик кырка тоо.Кээде ошол жерде жашаган элдин аты болуп да айтыла берет.Негизинен калмактарга карата колдонулган.Себеби, алар Кангай тоосунун батыш тарабын мекендеп, кыргыздарга коңшу жашап турушкан (*С. Мусаев*,563) же Т.Абдыракуновдун көз карашы боюнча Орто Азиядагы Кангайдын Кара Тоосун; **Алтайга** дегени азыркы окумуштуулардын түшүндүрмөсү боюнча, жалпы Алтайды,б.а.,Тоолу Алтай, Хакасия,-Тува,Монголия чөлкөмүндөгү тоолорду туюндурса, белгилүү манас таануучу С.Мусаев «Манас» эпосунда жолугуучу жер-суу аталыштарынын ареалына жана эпостогу окуяларга талдоо жүргүзүүнүн негизинде, Алтай деп,анын конкреттүү бир бөлүгүн, б.а.,Иле-Иртыш аймагы катары түшүнүү керек,-деп түшүндүрмө берген(*С.Мусаев*,505).Бирок башка эмгектерде Алтай – андан кеңири аймактарды:Тоолу Алтай,Монголия,Байкал,Кытай тараптагы жерлерди түшүндүрөт (Караң. Ал ж-дө: Международный форум Алтайская цивилизация и родственные народы Алтайской языковой семьи.-Б.,2017); **Эренге** дегени «алыс жер, элдин алыскы чет жакасы» (*С.Мусаев,*635) же «Манастын» аталган китебинде Иран тарапты(б.а.,Орто Азияны); **Оролго** дегени Уралды (Башкортстанда азырга дейин - тили башкырларга да татарларга да окшобогон өзгөчө диалектиде сүйлөшкөн башкыр-кыргыздары-,ошондой эле Татарстандын бир нече райондорунда мурдатан бери турган кыргыздар турушат); **тереңге** дегени Ички Кытайды(азыр Фуюй,Сары уйгур,Лобнор ж.б. деп аталган аймактардагы кыргыздардын ата-бабаларын) туюндурушу мүмкүн. Ушинтип, чар тарапка (Монголияга, Кытайга,Тоолу Алтайга,Орто Азияга, Уралга) чачылып кеткенге дейре «Улуу кыргыз дөөлө-

түү” мезгилиндеги кыргыз урууларынын баары Енисей жазма эстеликтериндегидей жалпы бир элдик оозеки тилде сүйлөгөн деп божомолдоого болот. Таралып,-чачылгандан баштап, алар түрдүү гео-этно-маданий чөйрөгө кабылуусуна байланыштуу, тилдери да ар башкача нукта, багытта өзгөрүүлөргө кабылган. Маселен, Каңгайга кеткендери, Монголияга кеткен кыргыздардын баары түгөлүнөн монгол, казак тилдерине ассимиляцияланып, азыркы учурда салт-санаасын,үрп -адатын, тилин биротоло унутушкан абалда турушса, тереңге кеткен башка бир бөлүгү,маселен,Кытай Эл Республикасынын Хейлунцзян уездинин провинцияларына түрдүү кылымдарда күч менен айдалып кеткен кыргыздардын тили-Енисейлик жазма кыргыз тилинен өзгөчөлөнгөн, 1Х кылымга чейинки байыркы кыргыздын оозеки тилинин элементтерин сактаган абалдагы тилде сүйлөшүшөт. Хейлунцзян провинциясындагы кыргыздардын тили тууралу мындан кеңири маалыматтарды Э.Р.Тенишевдин «Байыркы кыргыз тили» жана Ху-Жум-Хуанын«Чыгыштагы түрк тили» аттуу эмгектеринен табасыздар.

Эпостогу мына ошол **Оролго** кеткендер деп азыркы Башкыртстан менен Татарстанды эсептегенге жүйөлүү негиз бар. Анткени, ал жердеги (Башкортстан менен Татарстандагы) кыргыздар жөнүндөгү Youtube каналында «Башкиры племени Кыргыз» деген видеомаалымат тартылган. Аны кыргыз окурмандарына арнап Кыргыз Республикасынын Башкортстандагы элчиси ***Ильяс Бекболотов*** макала түрүндө интернетке чыгарган. Ошондой эле ал жердеги кыргыздарга тиешелүү башкыр-кыргыз уруусунун 11 гаплотоптору, этникалык окшоштугу, таралышы, санжырасы,элинин саны ж.б. ушул өңдүү маалыматтар башкыр окумуштуулары тарабынан даярдалган “История башкирских родов кыргыз.т.10” деген 807 беттен турган электрондук китепте абдан кеңири планда баяндалып жазылган. Ал эми алардын тили, диалектилик белгилери боюнча маалыматтар С.Ф.Миржановanын “Северо-западные диалекты башкырского языка” деген эмгекте, ж.б. диалектологиялык изилөөлөрдө жарыяланган. Биз ошол аталган эмгектердеги материалдарды кыргыз окурмандарына жана кыргыз тилинин тарыхы боюнча иликтөөлөрдү жүргүзүп жаткан изилдөөчүлөргө тааныштыруу максатында бул макалабызды жаздык.

«Азыркы Башкортстанда өздөрүн енисейлик кыргыздардын тукуму деп эсептешкен адамдар бар. Булар өздөрүн «Башкыр кыргыз» деп аташат. Башкыр окумуштууларынын божомолу боюнча кыргыздардын бир тобу Башкортстанга болжол менен 1Х кылымда (видеосу менен коштолгон текстте «Енисейик кыргыздардын тукуму деп эсептелген башкыр кыргыздары алгач Сырдарыянын жээктерине, кийин Волганын оң жээгине, ал жактан Бугулма-Белебеев дөңсөөлөрүнө көчүп келишет. Х111-Х1У кылымдарда Белая дарыясынын чөлкөмүнө отурукташат. Түштүгүндө башкыр-кыргыздардын жери Ик дарыясынын башталышына чейин жеткен») У111-Х кылымдарда республиканын батыш тарабына көчүп келишип, башкыр элинин калыптануусуна катышышкан.

Белгилүү башкыр этнографы Раиль Кузеев,ошондой эле россиялык археолог, антрополог, этнограф С.Руденко башкыр кыргыздарын Енисейдин баш тарабындагы, б.а., азыркы Красноярский крайынын түштүк тарабында жашаган енисей кыргыздарынын тукумдары деп эсептешкен». Анын далили катары автор төмөнкүдөй бир фактыны келтирген.

«Эгерде азыркы Башкортстандагы дарыялардын аталышына көңүл бурсак, кызыктуу бир нерсе көзгө чалдыгат.Бул жөнүндө Илишевский тарыхый-край таануу (Азыркы Башкортстандагы Илишевский району кыргыз уруусундагы башкырлардын жашап турган аймактардын бири) музейинин директору Рустам Камалов мындай дейт. «Маселен, азыркы Хакасиядагы Енисейдин бир куймасы – Базы деп аталат. Ал гана эмес ал жерде азыр Усть-Базинск деген шаар турат. Бизде (Башкортстанда) дагы ушундай аталыштагы бир нече суулар агат. Илишевский районунун аймагында Базы суусу агып жатат. Яу Базы, Тол Базы деген да ж.б.суулар бар.

Башкортстандын Илишевский району этнографиялык жагынан караганда өтө кызыктуу. Ал райондо башкырлардын «елан» жана «кыргыз» деген эки уруунун тукумдары жашашат. 1913-жылы чыккан татардын «Шура» деген биринчи адабий журналына башкыр кыргыздардын эски шежереси (санжырасы) жарыяланган. Анда алардын түбү катары Коргут Ата көрсөтүлгөн.Башка варианттарда Кандыр же Калдар бей. Андан Ахмед бей,андан Мухаммед бей, Джана бей,Кушук бей - ал болсо Башкортстандын Илишевский районундагы Иске Кыргыз кыштагында жашаган. Кушук бейдин тукумдары – Кылчан жана Тануч Куккузовдор орустун Романдар династиясынын биринчи падышасы – Михаил Федоровичтен башкыр кыргыздарынын жеринин чегин так көрсөткөн жалованный грамота(жер-суу,адам ж.б. берилген укук кагаз)алышкан. Ал жерлерге Башкортстандын азыркы Бакалинский, Илишевский,Шаранский райондорунун басымдуу бөлүгү кирген, алар болсо Кыргыз волостунун курамында турган. Кыскасы, бул жерлерде башкырлашкан кыргыздар жашаган.

Буга чейинки жылдардагы маалыматтарды текшерүү иштери боюнча караганда Башкортстандагы кыргыз уруусунун курамына 49 айыл кирген.Ошолордун арасынан Иске Кыргыз кыштагы Илишевский районунда гана эмес, Башкортстан боюнча да эң байыркы жана жергиликтүү эл жашаган жай болуп саналат. Анын тарыхы 17-кылымдын башына барат.Сол тарабында жашаган Кыргыз уруусунун жерге ээлик кылган өкүлдөрүн «асаба башкыр» же «жери барлар»,ошондой эле «вотчинный» башкырлар деп аташкан.

Кыргыз уруусундагы башкырлар азыркы учурдагы Башкортстандын Краснокамский, Илишевский, Бакалинский, Шаранский жана Тумазинский райондорунда турушат. Коңшулаш Татарстандын Бавлинский, Альметьевский, Азнакаевский жана Актаныш райондорунда да жашашат.Мына ушул райондордун баарында Кыргыз уруусу деп аталган башкырлардын 55 айылы бар. *Карталарды караңыз.*

Башкыр кыргыздардын өздөрүнүн айтуусу боюнча, алардын тили башкыр менен татар тилдеринин ортосунда турат.

Бакалинский районунун Токтогулов кыштагынын тургуну Мударрис Мусиндин айтуусу боюнча «Биздин жерде башкырча да, татарча да таза сүйлөшпөйт. Окумуштуулар дагын түндүк-батыштагы башкырлардын өзүнчө диалектиси бар дешет. Бизде өзүбүздүн диа-

Киргизская и другие волости во владениях
Илишевского района
(По грамоте 1631 года)
КЫРГЫЗ
ГӨРӨ
ВОЛОСТЕ
ЕЛАН
ЕНӨЙ
ВОЛОСТЕ
БҮЛӨР
ВОЛОСТЕ
ВОЛОСТЕ
ВОЛОСТЕ
ЕЛЬДӨТ
ВОЛОСТЕ
земли Киргизской волости
в пределах Илишевского района
Составители: Марваров Ф. С.
Камалов Р. М.
86
КЫРГЫЗ

рское родословие: Кыргыз
КАМА
Саклово
Арлан
Новокабаново
АГИДЕЛЬ
Кузгово
Ивановка
Крым-Сарово
Мокары
Нов. Актанышбаш
Шушкур
Чабаевка
Нов. Язигит
Бачкитау
Уртаул
Нов. Мушта
Сабанчи
Стар. Мушта
Нов. Татыш
Нов. Каинлык
Бурнюш
Киргизово
Янгузарат

лект» (***Ильяс Бекболотов***, История хороша для тех, у кого она есть, смешна для тех, у кого ее нет и бесполезна для тех, кто ее не помнит» деген макаласынан). Алардын тили тууралу “История происхождения башкыр рода кыргыз” деген китепте башкыр диалектологиясынан алынган төмөнкүдөй фактылар берилген:

Үндүүлөр системасы башкыр адабий тили менен негизинен бирдей. Ошону менен бирге аларда жалпы түрктүк(д) менен (з) ордуна (з) колдонулат: керзем “кирдим”, үзем “өзүм”, казак “мык”(52-б.);

Башкыр ад.т. (й) ордуна жумшак (ж) колдонулат: йангыр жауа “жамгыр жаап жатат”, Казан йағыла барғаным жук “Казан жагына барганым жок”;

Башкыр ад.т.(с) болсо анын ордуна жалпы түрктүк (ч) колдонулат: чын “чын”, чак “чак”, бакча “бакча”, башкортча “башкырча” (53-б.).

Морфологиялык системасында башкыр адабий тили менен жалпылыктары да, айырмачылыктары да бар: төмөнкү бель-иктик говорунда көптүк сандын жана жалпылама таандык мүчөлөрү 4 вариантта: урманлар “токойлор”,малайлар “балдар”,картлых “карыган”,карлы “кардуу” жолугат.

Жөндөлүшү: Атооч бозай, кеше
Илик бозайның/бозайнын, кешенең/кешенен
Барыш бозайга,кешегэ
Табыш бозайны,кешене
Жатыш бозайа, кешезе
Чыгыш бозайан, кешезан (54-б.).

Башкыр кыргыздардын тили жөнүндөгү толук маалыматты башкыр диалектилерине арналган эмгектерден, атап айтканда, азыркы китептен жана *Миржанова С.Ф.*Северо-западный диалект башкирского языка. - Уфа, 1991; Башкирская диалектология. - Уфа, 1963; *Т.Г.Баишев*. Башкирские диалекты в их отношение к литературному языку. -М., 1955; *Л.Т.Махмутова*. О татарских говорах северозападных районов Башкирской АССР. "Материалы по татарской диалектологии". -Казань, 1962 ж.б. эмгектерден табууга болот.

Жазуу жагын айта турган болсок, башкырлык жана татарлык кыргыздар Оролго ооп келгенге чейин башка кыргыздардай эле байыркы Енисей жазуусун колдонушу мумкун. Андан кийин араб жазуусуна, анан латынга өткөн. Азыркы учурда алар кириллицага негизделген Башкыр жана Татар алфавиттерин колдонушат.

Адабияттар

1. Баишев Т.Г. Башкирские диалекты в их отношение к литературному языку. -М., 1955.

2. Башкирская диалектология. - Уфа, 1963.

3. Бутанаев В.Я., Худяков Ю.С. История енисейских кыргызов. -Абакан, 2000.

4. Махмутова Л.Т. О татарских говорах северозападных районов Башкирской АССР. «Материалы по татарской диалектологии». - Казань, 1962.

5. Миржанова С.Ф. Северо-западный диалект башкирского языка. - Уфа, 1991.

6. Мусаев Самар. Тандалма илимий эмгектеринин эки томдугу. 1-том. -Б., 2015.

7. История башкирских родов:Кыргыз – YouTube https: /www.com/watch?v = aTmezxlgCO Башкиры племени Кыргыз – YouTube https: //www.yotube.com/watch? = pXЭ AN5L OznO.

УДК: 894.341(575.2)(043.3)

Г.К.Устабаева, *ф.и.к., д.м.а.*
К.Карасаев атн. БГУ

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ - ӨТКӨН КҮН, БҮГҮН, КЕЛЕЧЕК...

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК – В ПРОШЛОМ, СЕГОДНЯ, В БУДУЩЕМ...

Аннотация: *Коомдун өзгөрүшү менен мамлекеттик тил жөнүндөгү маселелер ар тараптуу козголуп келет. Жетишкендиктери менен бирге кемчилдиктери да айтылып, сунушталган ой-пикирлер ошол күндүн актуалдуусу болуп эсептелинет. Кийнки убактарда мамлекеттик тилге болгон мамиленин, жасалып жаткан иштердин көңүл жылытарлыгы жөнүндө кабар берилет*

Түйүндүү сөздөр: *мамлекеттик тил, мыйзам, улут маселеси, расмий тил, этностордун тили, улуттук программа, көйгөйлүү маселе*

Аннотация: *Во все времена с изменением общества поднимаются проблемы государственного языка. Вместе с достижениями говорились и недостатки, предложеные мысли и мнения считались актуальными на тот день. Однако последнее время отношения к государственому языку дает понятие, что большое внимание уделяется к данной проблеме.*

Ключевые слова: *государственый язык, закон, нация проблемы официальный язык, этнический язык, национальная программа, злабодневные проблемы*

Мамлекеттик тил жөнүндө кабыл алынган мыйзамга 2019-жылы 30 жыл болот. Бул жылдар аралыгында мамлекеттик тил жөнүндө көптөгөн ой-пикирлер айтылып, иш-чаралар жүргүзүлүп келгени менен жыйынтыктары кандай болду деген ойлор туулат. Болбосо, мамлекеттик тилдин айланасындагы күрөш тээ Кыргыз ССРинин биринчи Конституциясы кабыл алынганда эле башталган.

Артка карап кылчайсак, алгач кыргыз тилине мамлекеттик тил катары өзүнчө статус берип, киргизүүнү Конституциянын текстин түзгөн комиссиянын мүчөсү, кыргыздын көрүнүктүү акыны, жазуучусу А.Токомбаев 1937-жылы көтөрүп чыккан эле. Анда өзүн "улутчул, контрреволюционер" деп атагандарга, жаңы Конституцияны түзгөн комиссиянын мүчөсү катары гана анын бир пунктуна мамлекеттик тил деп кыргыз тилин киргизүүнү сунуштаганын, мындай сунушту киргизүүгө грузиндердин эски Конституциясындагы грузин тили мамлекеттик тил катары киргенин аргумет катары алган. [1.] Ошол кездеги саясий идеологияга байланыштуу А.Токомбаевге саясий күнөөлөр тагылып, бул маселе таптакыр козголбой калган. Негедир ошол учурда деле мамлекеттик тилдин тегерегинде жүргөн маселелер чечилбей келгени байкалат.

Мындай жагдайлардын түзүлгөнүнө төмөдөгүдөй шарттар себепчи болгонун академик, тилчи Б. Орусбаева мындайча белгилеген: «...өткөн мезгилдерде ... улут маселесинин татаал жагдайларын чечүүдөгү формализм, курулай ураандарга жамынып алып керт башынын кызыкчылыгын көздөө (карьеризм) жана волюнтаризмдин кесепетинен улут аралык карым-катнаштын курч маселелерин жаап-жашыруу салты бекем орун алгандыктан, улуттук сезимге, анын айкын көрүнүштөрүнө – тил, маданият, тарыхый салт ж.б. дөөлөттүк байлыктарга үстүртөдөн мамиле кылуу өкүм сүргөндүгү белгилүү. **Бул абал эң алды менен улуттук тилге зор зыян келтирди**...»(алдын сызган - биз). [2.]

Чынында "бөрк ал десе, баш алган" доор болуп, улуттук тилдин бүгүнкү күндөгү "жерден боорун көтөрө албаган" абалга жетүүсүнө өзүбүздөн эле чыккан атуулдар ар тараптан шарт түзүп бергенине ынанып отурабыз. Болбосо, отуз жыл аралыгында жаңы төрөлгөн балага өз тилибизде сүйлөп мамиле кылсак, тилдин фундаменти алда качан түптөлүп бүтмөк. "Ааламдашуу заманы" деген тар түшүнүктү жамынып алып, билимди өркүндөтүүдө расмий тил негизги "булак" катары саналып, кадыры жогору турарына ынанып, өз мекенибизде кыргыз тилинде сүйлөгөндөн тартынып, уялган комплекстерди, тартынууну таптык. Белгилүү акын Ш.Дүйшеев белгилегендей эне тилинен айрылгандар гана аныктык жетим болорун али күнгө чейин түшүнбөй келебиз.

Эгемендүүлүктү колго алганда залкар жазуучубуз Ч.Айтматов жана бир топ аттуу-баштуу окумуштуу, жазуучу, илимпоздорубуз тил маселесин күн тартибине курч коюшкан. Маселен Ч.Айтматов мындай дейт: «Биз да – дейт жазуучу, – украиндер менен белорустарга окшоп тийиштүү деңгээлде орус тили менен катар кыргыз тилинин статусун конституциялык жактан бекемдөөнү ойлонушубуз керек деп эсептейм. Ал үчүн ... баштапкы уюткуга – баарыдан мурда бала бакчалар менен мектептерге ээ болуу зарыл».[3. 8-11]. Албетте, убагында курч көтөрүлгөн маселердин бири болгону

менен жылдар жылга алмашкан сайын бала-бакчадан тарта билим берүү мекемелеринин дээрлик бөлүгү расмий тилде иш алып бара жатканы кадырсе көрүнүштөрдүн бирине айлангандай. Тилди үйрөтүүнү иш жүзүнө ашыруу үчүн билим алып жатакан тарап түшүнөбү, жокпу үйрөтүлүп жаткан тилде (тактап айтканда кыргыз тилинде) өтүлүүсү кажет эле. Үйрөтүүдө вербалдык да, вербалдык эмес да каражаттар колдонулушу зарыл. Бирок, биздеги "түшүнбөй калды го" деген ой жадыбызга сиңип калганына байланыштуу, үйрөнүп жаткан тараптын тилинде же болбосо орусча түшүндүрүүгө аракет жасайбыз. Мындай метод барып келип кыргыз тилин үйрөнүүдөгү каалоону жокко чыгарып, тилди үйрөнүүчүнүн "жүгүн" жеңилдетүүгө алып барат. Демек, даяр шпрагалка турса тилге болгон муктаждыгы ойгонмок тургай, үйрөнүп алайын деген түшүнүктүн өзү жокко чыгат.

Мына ушул сыяктуу олуттуу маселерди жоюу үчүн азыр да абдан жакшы иштер жүрүүдө. Анын сап башында "Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы" турат. Бул Улуттук программанын башкы максаты мындай: "**Мамлекеттик тилди билүү Кыргыз Республикасынын ар бир жаранынын парзы жана милдети болууга, анын коомдук турмушка активдүү катышуусун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн аныктаган стимул болууга тийиш**." [4. 1.] –деп баса белгиленет. Бул аз да болсо кыргыз тилинин баркын жогорулатууга өбөлгө түздү десем жанылышпайм. Ошондой эле, жогорку кызматтарга алууда кыргыз тилден экзамен тапшыруусу. ЖОЖго өтүүдө кыргыз тилин сөз жок билүүсү ж.б.у.с. Аталган программанын алкагында жер-жерлерде бир топ толуп жаткан иш аракеттер жасалып жаткандай. Маселен, эң жакшы саамалык катары ЖОЖдордо кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутууда кыргыз мектепти бүтүп келген студенттер да билим алышууда. Натыйжада окутула турган саатардын көлөмү аз да болсо көбөйдү деген ойду айткыбыз келип турат. Бир чети КРнын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиясынын жетекчилигине кыргыз тилинин маселелерин жетик түшүнгөн окумуштуу инсан келгени мамлекеттик тилдин кадыры өсүп, жасала турган иш-чаралар көзөмөлгө алынып, бир топ иштердин алга жылгандыгы байкалат. Бирок, бул көрүнүштөр тилге болгон муктаждыкты жарата алдыбы. Маселе ошого барып такалууда.

Өз учурунун чыгаан окумуштуусу, илимпоз, көрүнүктүү адабиятчы, сынчы К.Артыкбаев кыргыз тилин өнүктүрүүнүн бир тарабы катары: «шаардык балдарга, барыдан мурда өз улутунун тилинде тарбия, таалим, билим берүү маселесин толук чечүү керектигин. Мунун тескерисинче, айыл жеринде орус тилин үйрөнүүнүн бардык маселелери толук колго алынышы зарылдыгын» белгилеген эле. [5]. Тил үчүн күйгөн окумуштуунун ошол кездеги пикири бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпогону байкалат. Болбосо, аталган программада: " Мамлекеттик тил республиканын бардык окуу жайларында окутулуп жаткандыгына карабастан, кыргыз тили эне тили болуп эсептелбеген жарандардын ондон бир бөлүгү гана бул тилди билет. Ошол эле учурда орус тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрү мамлекеттик тилди билбеген сыяктуу эле, кыргыз, өзбек, тажик тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрү расмий тилди талаптагыдай деңгээлде билбейт" - деп бекеринен белгиленген эмес чыгар. Канткен менен талашсыз чындык. Биздин мамлекеттин кыргыз тилинин өнүгүүсүнө байланышкан актуалдуу, күн тартибиндеги маселеси ушул. Бул бир жагы.

Экинчиден, азыркы коомдук турмуш, техниканын өнүккөнү, тышкы миграция айыл жериндегилерди деле расмий тилде сүйлөөгө үйрөтүүдө. Ал эми шаар жеринде тескерисинче, басым күндөн-күнгө расмий тилге жасалып, дагы да болсо кыргыз тилинин негизги базасы деп эсептелинген бала-бакчаларда, орто мектептерде билим берүү орус тилинде жүргүзүлөт. Бирок, маселени чечүүгө келгенде республикада жашаган этностордун тилин сактоо менен бирге кыргыз тилин бүгүнкү күндүн "модасына" айландырсак абдан жакшы болмок. Тилди үйрөнүү үчүн муктаждык керек. Тилекке каршы кыргыз тилине болгон муктаждык аз. Анткени, коомдук жайларда, билим ала турган мекемелердин дээрлик көп бөлүгүндө расмий тили пайдаланылып, саясий, маданий иш-чаралар расмий тилде өткөрүлүп келет.

Философия илимдеринин кандидаты Ч.Нусупов: «Эне тилин жете түшүнбөстүк (адабий тилди сөз кылбай эле коёлук) өз элинин рухий байлыктарынын көркөм-поэтикалык маңызын аңдап билүүдө табигый кыйынчылыктарды пайда кылат» -деп негизги проблемалардын бири катары көтөрүп чыккан. [6.] А өсүп келе жаткан муунду бүгүнкү күндө мекени, тили, туугган жери, өз элинин руханий байлыгы эмес, кантип чет мамлекетке чыгып кетүү маселеси ойлондурат. Ошондуктан эң алды өз эне тилин эмес, расмий тилди же башка тилди үйрөнүүгө ашыгат. Бүгүнкү трагедиябыз - мына ушунда. Мейли мектепте болобу же ЖОЖдобу кыргыз тилине болгон кызыгуу мамлекетте жашаган ар бир жаранда эмес, кыргыз урпактарынын өзүндө жоголуп бара жаткандай сезим калтырат. Көркөм чыгармаларды дээрлик эч ким окубайт. Кыргыздын жан эргиткен салттык музыкаларын эч ким укпайт. Кыргыз драма театрларынын босогосун эч ким аттабайт (опера-балетти мындай коелу). Эне тилде сүйлөгөндөн уялып, комплекстер жаралып, кийинки учурда жаңы төрөлгөн балдарыбызга коюлуучу ысымдарды да башка элдердикин коюга ашыгуу "модага" айланды. Эми, элестетип көрөлү, мындан 20 жылдан кийинки жашоону. Башка тилди модага айландырабыз деп отуруп, тарыхта канча эл күчтүү мамлекеттердин катарына кирип, сиңип жок болуп кеткени эсибизде болсо экен. Факт ошол, азыркы учурдагы жаш муундарды кызыктыруу, үйрөтүү, бир нерсеге ынандыруу абдан кыйын. Алардын жан дүйнөлөрү биз билбеген нерселер менен жабылып калгандай сезим калтырат. Болбосо, кезинде окумуштуу-түрколог В.В.Радлов кыргыз тилин ар бир кыргыз сүйлөп эмес, ырдап жаткандай туюлат деген сөзүнөн улам эле эне тилибиздин кадыры абдан бийик экенин байкасак болмок. Кыргыз тилин үйрөнүү менен бүтүндөй түрк тилдүү улуттардын тилин билүү экенин эч кимибиз аңдабай келебиз.

Дагы бир көйгөйлүү маселе, кыргыз тилинин орто мектептерде жеткиликтүү үйрөтүлбөй жаткандыгы. Алгач кыргыз тилине болгон "кызыгуу фундаментинин" начар түптөлүшүнөн эң негизги проблема жара-

лып отурат. ЖОЖго өткөн ар бир студент мен кыргыз тилинде сүйлөйм, жазам, билем деген ойдо болушат. Бирок, иш жүзүнө келгенде, ойлогон ойлорун кагаз бетине түшүрүүдө, айта турган ойлорун оозеки сүйлөп берүүдө ар бири кыйынчылыкка учурашат. Бул жогоруда айткан кыргыз тилине болгон "кызыгуу фундаментинин" таптакыр түптөлбөгөнүнөн кабар берет. Дүйнөлүк улуу тилдерди билип, үйрөнөм деген ар бир жаранды өзүнүн эне тилинин грамматикасын жеткиликтүү деңгээлде өздөштүрүүсү негизги өбөлгө болоруна ынандыруу абдан кыйын. Ошондуктан окумуштуу К.Артыкбаевдин төмөдөгү пикирине кошулбай коюу эч мүмкүн эмес. Окумуштуу минтет: «... техникум, кесиптик-техникалык, жогорку окуу жайларында окуган окуучулардын, студенттердин окуу пландарына жазуу иштерин жүргүзүүнү киргизишип, (муну министрлик жана жогорку окуу жайлар тезирээк чечсе жакшы болор эле) мамлекеттик сынак түрүндө сыноодон өткөндөн кийин гана диплом берилсе, ошондо гана эл чарбасынын ар тармактарында иштей турган адистерибиз, интеллегенттерибиз, жетекчи кызматкерлерибиз кыргыз тилинде жазуу – документтик иштерди туура жүргүзүү мүмкүндүктөрүнө ээ болушмакчы». [7.] К.Артыкбаевдин койгон талабы туура, себеби, дил баян жазуу ар бир адамды терең, логикалуу ой жүгүртүүгө, өзүнүн оюн кагазга туура түшүрүүгө, сөз байлыгын өнүктүрүүгө багытталган сынак. Кайсы тилде болбосун дил баян жазууну толук өздөштүргөн адам, толугу менен ошол тилди үйрөндү дегенге барабар болмок. Демек, белгилүү бир тилде жазуу ишин өнүктүргөндөрдүн көпчүлүгү иш кагазын да эч проблемасыз жүргүзө алмак. К.Артыкбаев аталган макаласында коомчулукту ынандырган олуттуу сунуш-пикир айтуу менен бирге Кыргыз Республикасынын билим берүү системасына ошол кезде жаңыдан кирип келе жаткан, азыр тамыры кенен жайылган, мамлекеттик тилдин өнүгүүсүнө кедерги боло турган, актуалдуу проблема катары компьютердик тестирлөө практикасына биринчилерден болуп каршы чыккан. «Бул практика – деп баса белгилейт публицист-сынчы, – түздөн-түз мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдын ишке ашышын жокко чыгаруучу практика. Анткени ал – адамды туура жазуудан биротоло четтетип, билген маалыматтарды, ой жүгүртүүлөрдү кагазга туура түшүрө билүү өнөрүнөн ажыратып сала турган практика. Компьютер тексттерге ой жүгүртүү, сабаттуу жазууга аз тиешеси бар илимдерге ылайык келет» [7].

Биздин оюбузча, бул ыкма ой жүгүртүүнү талап кылган гуманитардык илимдерге туура келбейт. Ал адам баласын сабаттуу жазуудан алыстатып, ойлоо сезимин өстүрбөй коюучу кесепет. Натыйжада жаштарды логикалуу ой жүгүртүү жагынан такыр мокотуп таштайт.

Өзгөчө, кыргыз тили жана адабияты сабагы жазууга, логикалуу, философиялуу ой жүгүртүүгө негизделген спецификалуу сабак болгондуктан, бир сүйлөм ичине, тесттин жообу катары маңыздуу ойду батыруу мүмкүн эмес. Окумуштуу, илимпоз К.Артыкбаевдин бир кездеги көтөрүп чыккан жогрудагыдай маселелери аз-аздан, четинен ушинтип колго алынып, чечилип келүүдө. Көч бара-бара түзөлгөн сыңары быйылкы окуу жылынан тарта кыргыз тили жана адабияты сабагынан ЖОЖдордо мамлекеттик сынак алынган турат. Демек, жакшы саамалык. Ал эми, компьютердик тестирлөө практикасы жөнүндө да жакшы пикирлер жаралууда...

Адабияттар

1. Партийный архив. – Ф., 1956. Ог. 4 д 3 л, 105, 105аб, 100, 100 аб, 107аб.

2. Орусбаева, Б. Улуттук тилге мамлекеттик статус [Текст] /Б.Орусбаева //Советтик Кыргызстан. – 1989. – 21 май

3. Айтматов, Ч. Эмгекчилерге патриоттук жана интернационалдык тарбия берүүдө рухий маданиятты интернационалдаштыруу жана көркөм интеллигенциянын ролун жогорулатуу [Текст] /Ч.Айтматов //Кыргызстан маданияты. - 1987. – 17 дек.

4. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы. www/president/kg Электрондук сайты. 1-тиркеме.

5. Артыкбаев, К. Университетибиздин аты өзгөртүлсө, же Баласагындык Жусуптун ысмын ыйгаруу туурасында [Текст] /К.Артыкбаев //Кыргызстан маданияты. – 1989. – 14 сент.

6. Нусупов, Ч. От дегенден ооз күйбөйт [Текст] /Ч.Нусупов //Ленинчил жаш. – 1988. – 19 янв.

7. Артыкбаев, К. Кыргыз Республикасынын Президенти Аскар Акай уулуна үч суныш [Текст] /К.Артыкбаев //Бишкек шамы. – 1992. – 27 февраль

УДК:778.5:81374(575.2)

***Жаманакова М.Б.** ,к.ф.н. КНУ им. Ж.Баласагына*
***Жекенова А. Ж.** БГУ им. К. Карасаева*

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА ИСТОРИЧЕСКОГО ФИЛЬМА «КУРМАНЖАН ДАТКА» С КЫРГЫЗСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

“КУРМАНЖАН ДАТКА” ТАРЫХЫЙ КӨРКӨМ ФИЛЬМИНДЕГИ КЫРГЫЗ ТИЛИНЕН АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ КОТОРМОСУН ТАЛДОО

ANALYSES OF TRANSLATION OF THE HISTORICAL FILM “KURMANJAN DATKA” FROM KYRGYZ INTO ENGLISH LANGUAGE

Аннотация: *В статье представлены результаты анализа переводческих ошибок, допущенных при переводе с кыргызского на английский язык исторического кинофильма “Курманжан Датка”. В ходе исследования проведен переводческий анализ перевода субтитров к фильму на английский язык. В результате анализа выявлено, что наиболее часто встречаются смысловые ошибки.*

Ключевые слова: *киноперевод, субтитры, переводческие ошибки, переводческие опущения, текст перевода, термин, художественные приемы.*

Аннотация: *Бул макалада «Курманжан Датка» тарыхый көркөм фильминдеги кыргыз тилинен англис тилине которуудан чыккан котормонун мүчүлүштүктөрү талданат. Фильмде субтитр менен берилген англис тилиндеги котормо талданып изилдөөгө алынган. Котормодо мааниси жактан кеткен каталар талдоонун негизинде байкалды.*

Түйүндүү сөздөр*: Кинокотормо, субтитр, котормодогу каталар, котормодогу түшүп калуулар,котормо тексти, термин, көркөм түзмөк.*

Abstract: *The article presents the results of the analysis of translation errors made while translating from Kyrgyz into English language to historical film “Kurmanjan Datka”.*

In the course of investigation the translation analysis of subtitles in English language of the film were conducted. As a result of analysis, it is revealed that semantic errors are the most common.

Keywords: *Film translation, subtitles, translation mistakes, translation omission, text translation, term, literary devices.*

«Курманжан Датка» – историческая эпическая биографическая драма режиссёра Садыка Шер-Нияза о жизни и деятельности правительницы алайских кыргызов Курманжан датке. В российском прокате фильм вышел под названием «Курманжан Датка. Королева гор».

Это первый за годы независимости Кыргызстана полнометражный художественный исторический фильм, снятый по заказу Правительства Кыргызской Республики. Фильм рассказывает о жизни и деятельности «Алайской царицы», которая была предводительницей кыргызов в XIX веке и считается матерью нации.

Теперь перейдём непосредственно к анализу текста фильма.

Рассмотрим наиболее интересные примеры, с точки зрения перевода.

Оригинальный текст:

Жүздөгөн жылдар илгери бул өлкө Кыргыз каганаты деп аталган. Жебедей учкан убакыт, ич ара согуштар, ага кошула даңазалуу Чынгызхан, Аксак темирдин кан булаган жортуулдары, кайран доорду канабайрап сапырып, жылдын ичинде качандыр бир кездеги улуу мамлекеттик кырк уруу гана эл калып, алар дагы бөлүнүп, алар дагы сөгүлүп, биротоло жок боло турган ахбалга кептелди.

Английский переводной текст:

Hundreds of years ago this land was named Kyrgyz kaganat. As time passed with, conflicts amongst local clans

and merciless invasions by Genghiz Khan and Tamerlane, the great power of Kyrgyz Kaganat fell. Over a thousand, this former great empire shattered into pieces leaving the Kyrgyz people on the verge of extinction. Only 40 remaining tribes are still surviving in the mountains as part of Kokand Khanate under Bukhara Emirate's rulership.

Анализируя этот отрывок, мы пришли к выводу, что, с точки зрения стилистики, оригинальный текст не является нейтральным – он написан возвышенным стилем, поскольку фильм, как упоминалось выше, носит историчекий характер. Проследить это можно как на уровне синтаксиса, так и на лексическом уровне. Если обратить внимание на самое первое предложение, нельзя не отметить, что оно имеет повествовательно-описательный характер, который достигается использованием инверсии («*Over a thousand, this former great empire shattered into pieces leaving the Kyrgyz people on the verge of extinction.*»), уточнения («*Жүздөгөн жылдар илгери бул өлкө Кыргыз каганаты деп аталган* ») и приложения («*the great power of Kyrgyz Kaganat fell*»). Наличие таких художественных приёмов и грамматических явлений делает предложение развёрнутым. В двух последующих предложениях наблюдается использование автором синекдохи («*жылдын ичинде качандыр бир кездеги* ***улуу мамлекеттик*** *кырк уруу гана эл калып, алар дагы бөлүнүп, алар дагы сөгүлүп, бирото жок боло турган ахбалга кептелди*») и повторов («*алар дагы бөлүнүп, алар дагы сөгүлүп,*»). Интересно, что автор текста прибегнул к художественному сравнению, использовав исторический термин «*Кыргыз каганаты*» с целью подчеркивания значимости и важности Кыргызского каганата для всей страны.

В тексте перевода нам не удалось сохранить подобное построение предложений в силу различия строений английского и кыргызского языков. Однако нами тоже были использованы уточняющие конструкции, такие как: *Hundreds of years ago this land was named Kyrgyz kaganat*. Также стоит обратить внимание на тот факт, что обстоятельство в первом предложении "*As time passed with*" мы решили поставить перед грамматической основой, чтобы показать размеренность речи диктора и англоговорящего реципиента.

В качестве ещё одного примера такого характера можно привести следующий отрывок:

(2) Оригинальный текст:

- Олуям, келинчегим экөөбүз бата сурап келдик эле, биз балалуу боло албай журобуз, барбаган мазарыбыз да калган жок.

- Мен наристенин үнүн уккансыдым го, ал силердин балаңар эмеспи.

- Ооба биздин бала, кыз бала.

- Бери мага жиберчи, балаңды.

- Бул кызың он уулга тете кыз тура, буюрса эртең бүт элине керектүү кыз болот.

Оо теңирим, өмүрүн узун кылгайсың

Английский переводной текст:

- Your Holiness, My wife and I came to ask for your blessing. We can't have a child. We have visited all the holy places in vain.

- I can hear the voice of a child with you. Isn't this your child?

- Yes, she is our child. But she is a girl.

- Let her come to me. Your daughter is worth ten sons. Our country will need her tomorrow. Let the lord give you a long life.

Этот пример – хорошая иллюстрация диалога, происходящего в обстановке между предсказателем и семьей, которая хочет иметь детей. В отличие от примера (1) данный эпизод лишён возвышенной лексики, потому как здесь каждое предложение представляет собой короткое высказывание с содержанием разговорной лексики: « *- Мен наристенин үнүн уккансыдым го, ал силердин балаңар эмеспи.*

- Ооба биздин бала, кыз бала.

- Бери мага жиберчи, балаңды» и др.

Главной задачей переводчика в данном случае должна стать передача высказываний каждого из говорящих на английском языке таким образом, чтобы речь актёров звучала максимально естественно. Поэтому при переводе этого диалога переводчик постарался подобрать наиболее точные соответствия. Стоит обратить внимание на то, что перевод на английский язык получился более нейтральным по сравнению с текстом на языке оригинала.

(3)Оригинальный текст:

- Энеңди урайын! Ушул эле жетишпей жатты эле!

Английский переводной текст:

- Damn it! I've had enough!

Данный отрывок сильнее предыдущего нагружен эмоциональными высказываниями. Такого эффекта автору удалось достичь благодаря нецензурного выражения («*Энеңди урайын!*») и синтаксических повторений («*Ушул эле жетишпей жатты эле!*»). Кроме того, синтаксические конструкции последнего предложения, схожих как по грамматической, так и по семантической структурам, – пример синтаксического параллелизма. В таком ключе использование подобного рода коротких, но броских выражений очень уместно, потому что по своей форме они представляют собой недовольство и капризы, что объясняется постановкой восклицательного знака в конце каждого из них.

В английском переводном тексте нам удалось сохранить лексические и синтаксические повторы, потому что они играют ключевую роль в стилистической организации текста: "*- Damn it! I've had enough!*".

Однако стоит отметить, что предложении, в котором на языке оригинала обстоятельство места стоит на первой сильной позиции, мы были вынуждены отойти от подобного использования обстоятельства в английском предложении, поскольку это идёт вразрез с языковыми нормами. Но акценты от этого нисколько не сместились, т.к. на письме уточняющие элементы разделили на два предложения, а в речи говорящий может выразить их интонационно. Необходимо также принять во внимание тот факт, что эта речь произносится в фильме после посещения предсказателя - вот почему сохранение возвышенного стиля крайне важно.

Оригинальный текст:

Ии отурасыңар! Кылгылыкты кылып коюп, кыл жип менен буып коюп.

Английский переводной текст:

Sitting here as if nothing has happened.

Вышеприведённое высказывание – отрывок из беседы сватов. Речь интервьюируемого, на самом деле,

с точки зрения построения предложения в кыргызском языке, очень богато выражена фразеологической единицей, соединяющих предложения между собой. Подобную проблему в своём переводе переводчик разрешил, прибегнув к приёму добавления, такого лексического элемента как вводная конструкция «as if nothing happened», для придания речи говорящего более завершённой формы. В противном случае есть большая вероятность допустить неточность в переводе, что может привести к частичной или даже полной потере смысла.

Определив наиболее интересные для перевода отрывки, мы пришли к выводу, что во многом разговорная речь пестрит лексическими, а также грамматическими ошибками и неточностями. Качество речи диктора поразительно отличается от спонтанной речи интервьюируемых лиц. В связи с чем основные сложности при переводе исследуемого нами фильма возникли непосредственно при переводе «бытовой» речи с очевидным отклонением от языковых норм. Естественно, что переводчику в данной ситуации необходимо выбирать стратегию более нейтрального варианта перевода с элементами разговорной речи. При просмотре фильма отчётливо бросается в глаза тот факт, что все говорящие – люди без высшего образования, поскольку их речь наполнена разного рода слова-паразитами, междометиями и пр. Однако в противовес вышесказанному можно сказать, что в фильме содержится большое количество терминов, относящихся к сфере истории, что, несомненно, также представило для нас некоторые сложности во время перевода.

Помимо трудностей при переводе лексических единиц мы столкнулись со сложностями на грамматическом уровне, которые можно объяснить зачастую бессвязной речью говорящих. Необходимо отметить, что этот фильм был переведен с кыргызского языка на английский. В связи с тем, что кыргызский и английский языки различны по своему строению, нам приходилось максимально точно подстраивать речь говорящих на кыргызском языке таким образом, чтобы она звучала естественно и на английском языке.

Литература

1. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика: учеб. пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / И.С. Алексеева. – Санкт-Петербург: Союз, 2004. –288с.

2. Алексеева И.С. Введение в переводоведение / Алексеева И. С. – Москва: ACADEMIA, 2004. – 352 с.

3. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И. В. Арнольд // Иностранные языки в школе. – 1978.– №4. – С. 24 – 27.

4. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд. – Москва: Флинта: Наука, 2002. – 201 с.

5. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. –Москва: Советская энциклопедия, 1966.– 598 с.

6. Берди М. Киноперевод: мало что от Бога, много чего от Гоблина /М. Берди // Мосты: журнал переводчиков. – 2005. – №4. – 57 с.

7. Бродский М. Ю. Устный перевод: история и современность / М. Ю. Бродский. – Екатеринбург: АМБ, 2012. – 261 с.

8. Бузаджи Д. М., Гусев В. В., Ланчиков В. К., Псурцев Д. В. Новый взгляд на классификацию переводческих ошибок / Бузаджи Д. М., Гусев В. В., Ланчиков В. К., Псурцев Д. В. – Москва: Всероссийский центр переводов, 2009. – 120 с.

9. Бузаджи Д. М. Хоть горшком назови? / Д.М. Бузаджи // Мосты: журнал переводчиков. – 2005. – №1. – С. 64 –75.

10. Витренко А. Г. О «стратегии перевода» / А. Г. Витренко // Вестник МГЛУ. – 2008. – Вып. 536 : Сопоставительная лингвистика и вопросы перевода. – С. 3–17

11. Галь Н. Слово живое и мёртвое: от «Маленького принца» до «Корабля дураков» / Галь Н. – Москва: Время, 2007. – 592 с.

12.Гальперин И. Р. Большой англо-русский словарь. / И.Р. Гальперин. – Москва: Русский язык, 1987. – Т.1. – 1688 с.

13.Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 2000. – 462 с.

14.Казакова Т. А. Теория перевода (лингвистические аспекты) / Т.А. Казакова. – Санкт-Петербург: Союз, 2000. – 296 с.

15. Кино: Экциклопедический словарь / Гл. ред. Юткевич С. И. – Москва: Советская энкциклопедия, 1986.

16. Ковалёва К. И. Оригинал и перевод: два лица одного текста / Ковалёва К. И. – Москва: Всероссийский центр переводов, 2001. – 98 с.

17. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. – Москва: Международные отношения, 1980. – 168 с.

18.Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. Учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – Москва: ЧеРо, 1999. – 136 с.

19.Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – Москва: ЭТС, 2000. – 192 с.

20. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. – Москва: Высш. шк., 1990.– 253 с.

УДК 811.+811.112.2]:81'0

Чойбекова Н.Т.,
Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын окутуучусу, Кыргызстан

АНГЛИС ЖАНА НЕМИС ТИЛДЕРИНДЕГИ МОДАЛДЫК ЭТИШТЕРДИН КЕЛИП ЧЫГУУ ЖАНА КАЛЫПТАНУУ ТАРЫХЫНЫН МАСЕЛЕЛЕРИ

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ВОПРОСЫ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ МОДАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМИСКИХ ЯЗЫКАХ

THE ORIGIN AND THE ISSUES OF THE HISTORY OF FORMATION ENGLISH GERMAN MODAL VERBS

Аннотация: *Аталган макалада англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин келип чыгышы, алардын калыптануу тарыхы, диахронологиялык жактан шартталышы, этаптарга бөлүнүшү, ошол эле учурда бири-бирине өтүп турушу талдоого алынат.*

Түйүндүү сөздөр*: модалдык этиштер, келип чыгышы, өнүгүү, мезгилдештирүү, тарых, диахронологиялык негиз, калыптануу*

Аннотация*:В данной статье выносятся на обсуждение задачи, история появления и становления модальных глаголов в английском и немиских языках, с точки зрения диахронных условий, деления на этапы и процесса перехода глаголов.*

Ключевые слова: *модальные глаголы, происхождение, развитие, синхронизация,история, диахронологическая основа, становление.*

Annotation: *In this article put a question to discuss the history of appearance and the formation of modal verbs in the English and German languages, from the point of view diachronic conditions, division into stages and verb transitive process.*

Key words: *modal verbs, appearance, developing, history, synchronization, diachronic origin, formation*

Англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин келип чыгышынын, калыптанышынын жана жашоосунун тарыхы диахрониялык жактан шартталган, ал эми аталган герман тилдеринин диахрониялык тарыхы так, ачык бөлүнгөн этаптарга, алардын өнүгүш мезгилдерине негизделет. Адатта германистикада ушундай төрт ачык-айкын мезгилге ажыратылат. алар, бир жагынан, бири-биринен айырмаланат, экинчи жагынан, бири-бирине циклдик мүнөздө өтүп турушат.

Англис жана немис тилдеринин экөө тең генетикалык тектештик байланышта герман тилдеринен, тирүү батыш-герман тобунан келип чыккан, бул топко бул тилдер менен катар ошондой эле тирүү, б.а. азыр колдонулуп жаткан, голланд [нидерланд] тили (негизги фламанд диалектиси менен чогуу), француз (Түндүк деңизинин жээгинде жана француз аралдарында), бур тили (африкаанс) (Түштүк Африканын аймагында – бурлардын – алгачкы голланд келгиндеринин тили), идиш (европалык еврейлердин тили) кирет.

Качандыр-бир кезде, байыркы заманда герман тилдери, индус, роман, славян ж.б. тилдик топтордун азыркы тирүү тилдери сыяктуу эле индо-европалык тилдердин чоң тобунан келип чыккан, бул чоң топ өзүнүн диахрониялык келип чыгышын кайсы бир баба тилден баштайт. Бирок Европада болжол менен биздин заманга чейинки I миң жылдыкта отурукташкан герман уруулары өзүнүн жалпы германдык баба тилин индоевропалык баба тилден бөлүп чыгышкан, индоевропалык баба тил жөнүндө алгачкы тарыхый жазуу түрүндөгү маалыматтар санскрит тилинде азыркы Индиянын аймагында сакталып калган.

Германистикада протогермандар деп аталуучу биздин заманга чейинки I миң жылдыктагы герман

уруулары бири-бирине грамматикалык, лексикалык жана фонетикалык жактан жакын диалектилерде жана говорлордо сүйлөшкөн, алардын структуралык негизи кандайдыр-бир жалпы герман тили болгон. Диахрониялык салыштырма тил илиминде: «жалпы герман тили – лингвистикалык реалдуулуктун түшүнүгү, тилдин системалык жактан уюштурулган фактыларынын белгилүү бир жыйындысы катары түшүнүлгөн кандайдыр-бир конструкт (курулма), ал башка жыйындылар менен мейкиндиктик-мезгилдик байланыштарда туруп, тилдик континуумдун кесиндисин түшүндүрөт жана бул жыйындынын чегинде жана анын негизинде аң-сезимдүү интерпретациялоого мүмкүндүк берет» - деп эсептешет [1].

Герман тилдери биздин заманга чейинки 500-жылдардан кийин үнсүздөрдүн I жылышуусу деп аталган мыйзамдын негизинде башка индоевропа тилдеринен кескин алыстай баштаган. Даниялык лингвист Карл Вернер индоевропа тилиндеги каткалаң жылчыкчыл [p],[t],[k] үнсүздөрүнүн герман тилдеринде жумшак жылчыкчыл [b],[d],[g] үнсүздөрүнө өтүшүн, герман тилдериндеги басымдын жылышуусун чечмелеп берген: «эгер түздөн-түз алдында турган үндүүгө басым түшпөсө үнсүздөр жумшарган, эгер сөздөгү басымдын орду өзгөрбөсө, жумшарган эмес. Аныкталган мыйзамченемдүүлүк үнсүздөрдүн биринчи жылышуусу таасир этип жаткан учурда герман тилдериндеги басым эркин болгону жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет[2] . Үнсүздөрдүн I жалпы германдык жылышуу мыйзамы, же Вернердин мыйзамы, биздин заманга чейинки 500-жылдардан баштап биздин замандын алгачкы жылдарына чейин, б.а. беш кылымга жакын таасир эткен. Бул мезгил ичинде герман тилдеринин баары башка индоевропалык тилдерден бөлүнүп чыккан, бирок бул мезгилде англис (байыркы англис) тили да, немис (байыркы немис) тили да жарала элек болчу.

Англис (байыркы англис) жана немис (байыркы немис) тилдери биздин замандын VIII кылымынын аягында, IX кылымынын башында, үнсүздөрдүн II немис жылышуусунун таасири аяктаганда жаралган. «Экинчи жылышуу алты герман жылчыкчыл (каткалаң жана жумшак) үнсүздөрүнө, өз кезегинде үнсүздөрдүн биринчи (герман) жылышуусунун натыйжасында пайда болгон үнсүздөргө тиешелүү». Биринчи ирээтте немис тилине тиешелүү болгон жана ошондуктан немис (байыркы немис) жылышуусу деп аталган үнсүздөрдүн II жылышуусунун натыйжасында үндүүлөрдөн кийин турган каткалаң жылчыкчыл [p],[t],[k] үнсүздөрү каткалаң спиранттарга [f],[з],[h] өтүшөт, ал эми үндүүлөрдөн кийин келген жумшак жылчыкчыл [b],[d],[g] үнсүздөрү каткалаң жылчыкчыл [p],[t],[k] үнсүздөрүнө өтүшөт. Бул үнсүздөрдүн II немис жылышуусу XIX кылымдын биринчи жарымында немис окумуштуусу Якоб Гримм жана даниялык окумуштуу Расмус Раск тарабынан ачылып, эки субстраттык себептин: биринчиден, немис басымынын сөздүн негизинин биринчи муунуна, татаал сөздөрдө болсо биринчи сөзгө туруктуу орногонуна, экинчиден, гот тилинин фонетикалык системасынын релеванттык таасирине байланыштуу жаралган кубулуш экени чечмеленген. Тил илиминде Якоб Гримм-Расмус Раск мыйзамы деп аталган үнсүздөрдүн II немис жылышуусу биздин замандын V кылымынын акырынан VIII кылымынын акырына чейин таасир этип, үч кылымга чейин созулган.

Ушул мыйзамдын, үнсүздөрдүн II немис жылышуусу мыйзамынын таасири аяктагандан кийин гана байыркы англис жана байыркы немис тилдеринин тарыхы башталат. Иш жүзүндө, бул эки тилдин тарыхый мезгилдери белгилүү бир деңгээлде бири-бири менен дал келет, болгону байыркы англис (байыркы англ-сакс) тилинин мезгилдик даталары байыркы немис тилине салыштырмалуу кайсы бир өлчөмдө арта калуусу байкалат. Анткени байыркы англис, сакс жана гот уруулары Британ аралдарына биздин замандын V кылымынын экинчи жарымында көчүп барышкан жана дал ушул англдардын жана сакстардын тили жаңы жаралып жаткан байыркы англис тилинин субстраттык негизи катары алынган.

Немис тилинин тарыхы төмөнкүдөй мезгилдерге бөлүнөт:

1. Байыркы жогорку немис тили: 770-жылдан 1050-жылга чейин;

2. Орто жогорку немис тили: 1050-жылдан 1350-жылга чейин;

3. Эрте жаңы жогорку немис тили: 1350-жылдан 1650-жылга чейин;

4. Жаңы жогорку немис тили: 1650-жылдан азыркы мезгилге чейин. [караңыз: Бах, 1956:82; Филичева, 1959:6; Moskalakaja, 1985:29] [2.]

Англис тилинин тарыхы да төрт мезгилге бөлүнөт:

1. Байыркы англис (же англ-сакс) тили: 800-жылдан 1100-жылга чейин;

2. Орто англис тили: 1100-жылдан 1500-жылга чейин;

3. Эрте жаңы англис тили: 1500-жылдан 1650-жылга чейин;

4. Жаңы англис тили: 1650-жылдан азыркы мезгилге чейин[караңыз: Ильин, 1968:49-50; Иванова, Чахоян, 1976:5; Mc Night, 1968:8-9]. [3.]

Англис жана немис тилдеринин тарыхын мезгилдерге бөлүштүрүүдө так даталар келтирилгенинин себеби, тилчи окумуштуулар – германисттер жана компаративисттер тарабынан конкреттүү күн менен даталанган жазуу эстеликтерине таянып так дата коюу макулдашылган. Мисалы, байыркы жогорку немис тилинин жазуу эстелиги «Тидрек жөнүндө сага» 1050-жылга туура келип, орто жогорку немис тили (Mittelhochdeutsch) мезгилине жол ачат. Мезгилдердин атына кошулган hoch (жогорку) сөзү тилдин жогорку адабий формасы жөнүндө сөз болуп жатканын билдирет да, немис тилинин мезгилдеринин баарынын аталышында [Althochdeutsch – байыркы жогорку немис тили, Mittelhochdeutsch – орто жогорку немис тили, Fruhnennochdeutsch – эрте жаңы жогорку немис тили жана Neuholchdeutsch – жаңы жогорку немис тили] немис лингвистикалык традициясына ылайык ушул «жогорку» сөзү кошулган.

Англис тилин мезгилдештирүүдө орто англис тилинин башталгыч чекити болуп 1100-жылы жазылган «Коркунучтуу Сот күнү Китеби» [«The Domesday Book»] эсептелет, ал элге салык салуу үчүн падышалыктын букараларынын санын тактоо максатында бийлик тарабынан жүргүзүлгөн эл каттоонун жыйынтык жазуулары болуп саналат. [4.]

Биздин азыркы түшүнүгүбүздөгү модалдык этиштердин системасы байыркы англис жана немис тилдеринде такыр жок болгон. Биз модалдык этиштер жөнүндөгү бүгүнкү синхрондук түшүнүгүбүздү ишибиздин киришүү бөлүгүндө жана 1-параграфында чечмелеп бердик.

Англис жана немис тилдериндеги азыркы модалдык этиштердин дагы эки грамматика-семантикалык белгилерин бөлүп алууга болот, бирок ал модалдык этиштердин үч грамматика-семантикалык белгилери менен органикалык түрдө байланышкан. Биринчиден, азыркы модалдык этиштер өз алдынча маанилерин жоготкон этиштик лексема катары мүнөздөлөт. Герман тилдеринде маани берүүчү этиш катары жөнөкөй баяндоочтун функциясын аткара алуучу этиштик лексемалар эсептелет. «Маани берүүчү этишке жөнөкөй баяндооч катары колдонулуу мүнөздүү, бул учурда ал толук маанилүү сөз болуп, белгилүү бир аракетти өз алдынча чагылдырат.

Экинчиден, азыркы модалдык этиштер тилдик модалдуулуктун көлөмдүү ФГТсынын (функционалдык-семантикалык талаасынын) ажырагыс курамдык элементи болуп саналышып, модалдык семантиканы адистешкен түрдө чагылдырышат, модалдык семантиканы салыштырмалуу так мааниде беришет жана тилде системалуу колдонула[5.]

Ошентип, талданып жаткан тилдердин экөөндө тең этиштик лексемаларда жогоруда аталган беш грамматика-семантикалык касиеттердин болушу аларды модалдык этиштер классына киргизүүнү мүмкүндүк берет: биринчиден, алар айтуучунун өз айтымына да, айтымдын маанилик түзүлүшүндөгү кыймыл-аракетке да мамилесин чагылдырышат; экинчиден, алар өздөрүнүн модалдык семантикасын кошумча маани берүүчү этиш болгон учурда гана туюнта алышат; үчүнчүдөн, алардын модалдык маанилери өздөрү келип чыккан өз алдынча этиштердин татаал маанилеринен ачык-айкын түрдө алысташкан; төртүнчүдөн, өз алдынча маани берүүчү касиетин жоготушкан жана бүгүн, такыр маани бербөөчү болбосо да, жарым маани берүүчү этиштер болуп саналышат; жана бешинчиден, модалдык этиштер бүгүнкү күндө адистешкен модалдык мааниде бир мааниде жана системалуу түрдө колдонулат.

Байыркы герман тилдеринде модалдык этиштердин классы да, жеке модалдык этиштер да, биздин азыркы түшүнүгүбүздө – жогоруда аталган беш грамматика-семантикалык касиетти алып жүргөн сөздөр катары болгон эмес. Бирок бул байыркы англис жана байыркы немис тилдери айтуучу адамдын өзү билдирген аракетке карата жеке жана субъективдүү мамилесин чагылдыра алган эмес дегенди билдирбейт. Мындай мамилелер байыркы англис жана немис тилдеринде чагылдырылган, алар претериттик-презенттик деп аталган этиштер (аларды туура эмес этиштер, сематикалык этиштер деп да аташат) аркылуу чагылдырылган.Ошентип, байыркы англис тилинде да, байыркы жогорку немис тилинде да биздин азыркы түшүнүгүбүздө этиштик бирдиктин модалдык этиштер классына ылайыктыгынын төмөнкү беш критерийине туура келген эч кандай модалдык этиштер болгон эмес: 1) өз айтымында чагылдырылган аракетке карата айтуучунун жеке мамилеси; 2) модалдык этиштин жанында маани берүүчү этиштин болушу; 3) «тектеш» маани берүүчү, өз алдынча этиштин маанисине салыштырмалуу модалдык маанинин тарлыгы; 4) модалдык этиштердин маани берүүчү этиштин касиетин жоготушу.

Адабияттар

1.Чемоданов Н.С. Германские языки //Сравнительно-историческое изучение разных семей. Задачи и перспективы. – М.: Наука, 1982-91-115с.

2. Арсеньева М.Г. Балашова С. Берков В.Г. Соловьева Л.Н. Введение в германскую филологию. – изд. 4-е, испр. и доп. – М.: «ГИС», 2003-320с.

3. Гулыга Е.В., Шендель Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немиском языке. – М.: Просвещение, 1969-184с.

4.Бондарко А.В. Грамматика //Лингвистический энциклопедический словарь/ гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990-117с.

5. Hellig G. Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein handbuch fur den Auslanderunferricht. – Heiperg: VEB Verlay Enzyklopadie, 1974-620р.

УДК: 811.512.154

Жаманакова М.Б. *к.ф.н. КНУ им. Ж.Баласагына*
Канатбекова Н. К.
БГУ им.К.Карасаева

THE WAYS OF TRANSLATION OF THE TERM "PEDAGOGY" IN SCIENTIFIC RESEARCH

ПУТИ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНА «ПЕДАГОГИКА» В НАУЧНОМ ИССЛЕДОВАНИЯХ

«ПЕДАГОГИКА» АТАЛМАСЫНЫН ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨДӨГҮ КОТОРУУ ЖОЛДОРУ

Annotation: *The article describes different approaches to the term "pedagogy" in the science, covers the main features and functions of this word. It also enumerates the requirements to its meaning and form.*

Key words: *science, definition, term, pedagogy, word, translation, feature, function.*

Аннотация: *Статья рассматривает разные подходы к термину «педагогика» в науке, включает важные черты и функции этого слова. Также вычисляет требование значений и формулировку этой лексемы.*

Ключевые слова: *наука, определение, термин, педагогика, слово, перевод, характеристика, функция.*

Аннотация: *Бул макалада «педагогика» аталмасына карата илимий изилдөөдөгү которуунун ар кандай ыкмалары берилип, маанилүү белгилерин жана милдеттерин өз ичине камтыйт. Ошондой эле, бул лексеманын маанисинин талаптарын жана туюндурмасын ачып айкын көргөзөт.*

Түйүндүү сөздөр: *илим, аныктама, аталма, педагогика, сөз, котормо, мүнөздөмө, милдет.*

A diachronic overview of translation studies shows that translation pedagogy has traditionally been regarded as a secondary activity in scientific research. This is a situation which most scholars seem to agree on (9). And it is precisely these scholars who strive to account for the reasons for this situation. Among the many possible theories suggested, lack of systematic training seems to be gaining force among professional translators and translation theories. Mona Baker Nord [6] acknowledges that translation is a very young discipline in academic terms and precisely because of this needs further investigation. She says: (…) if translation is ever to become a profession in the full sense of the word, translators will need something other than the current mixture of intuition and practice to enable them to reflect on what they do and how they do it. They will need, above all, to acquire a sound knowledge of the raw material with which they work: to understand what language is and how it comes to function for its users [6, p.4]

The pedagogical suspect of translation is certainly an area which takes translation away from associations with intuition, art and a sixth sense. In a word, pedagogical translation intends to separate translation from anything that could be regarded as unscientific.

The teaching of translation is an area of paramount importance in order to give a chance for future translators to receive the recognition and respect that other professions enjoy. In any case, the status of translation has come a long way from the times when translators came into the profession by chance, either as language graduates wishing to continue using their languages but looking for an alternative to teaching, or as technical specialists with a bilingual background or with language skills acquired through a posting abroad. The situation has changed in the last twenty years. Translation is slowly but surely becoming a discipline which enjoys recognition and respect from society at large. Most translators agree that the reason for such an improvement can be attributed to the formal education that members of the profession are receiving.

The amount of institutions preparing future translators for an increasingly demanding market has grown around the world since the 1950's in view of the growth in international relations and institutions. But the current trend has only just started and the need to communicate more effectively is at the top of the list of priorities. This is where universities, institutes and translator training schools come into play.

There is no universal consensus as to how the teaching of translation can be best carried out. Most translation teachers and professionals will be able to list a number of problems and suggest ways of dealing with them. Hopefully, all educators will be able to refer to a theoretical and meth-

odological framework for their practical teaching. However, for students any teaching method is valid if it is useful. In fact, any conceptual explanation that accounts for this usefulness is valid as well, if the student and the teacher alike are personally satisfied. With this focus on the practical side of translation, a theoretical base for translation pedagogy remains relevant in order to apply the same teaching methodology and consequently, to manage confidently a successful translation. With this hope, I have set out to design the main guidelines towards a theory of translation pedagogy.

The next step would be to discuss the contents that such translation course should have. Paul Kaurmaul approaches the issue of how to teach translation by asking these simple questions:

(….) do we really put enough emphasis on the right areas? Or could it be that we stress problems which are not problems for our students after all, and that we actually disregard areas where they encounter difficulties? And has it ever crossed our mind that our students might perhaps have found ways of dealing with problems which we may never have thought of and which, if they are successful, may serve as models for our teaching [2, p.5].

The answer to the first question is a simple "no". However, just as translation studies is a discipline which needs empiricism, as pointed out by some scholars such as Holmes: *"translation studies is, as no one I suppose would deny; an empirical discipline [5, p.7]"*

So does translation teaching, since translation studies should be conceived as an umbrella concept which covers applied translation studies (such as translator training). In general, translation teachers tend to focus on areas which they feel or think are worth looking into just because they have a specific prototypical student profile in mind, which is not necessarily the profile of the students they may happen to lbe teaching at a given moment. For example, it is very often the case that some students "switch off" because the assumptions of the teacher as regards his / her students competence are either too high or too low. In order to provide an answer to the students' real problem, it is necessary first to find out what these problems are. In other words, one crucial step for teachers would be to design courses according to data – based research [7, p.5] and empirical analysis.

But what ;kind of data can be used for the analysis? This leads to the third and last questions, the one which refers to actual students being the providers of all of the information teachers need, be it doubts or solutions. And the answer to this is "no" , many educators feel uncomfortable with bright students and reject their target text suggestions which might be more adequate than the ones they propose. Once educators feel their position as educators is being threatened, that shuts out any feedback they might otherwise obtain from their students. Obviously, this negative attitude from teachers encourages the view in students that translation is based on intuition and intrinsic knowledge rather than that translation is a skill which can be taught and learnt.

But if a study translation pedagogy involves dealing not only with the trainees linguistic competence but also their translational competence, why does the former so often take priority over the latter? My assumption is that, although theoreticians insist on establishing this distinction, the difference between these two types of competence is not clear – cut in translation practice and since translation is a language – related exercise, then both teachers and students tend to regard any mishap as a language problem. And this tendency applies to translation practitioners as well. In an unpublished research study I carried out an attempt to distinguish both types of problems, linguistic and translational, by analyzing some of my students' translations and classified their errors according to language – related criteria whereas errors based on the students' lack of translational skills were ignored.

In the present work we have also analyzed the students' language-related errors and selected those occurrences where errors were caused by the influence of the English student translation wording over the students' Catalan translation. Unlike the previous study, students were translating into their mother tongue, Catalan, resulting in a more restricted and localized number of errors *because translation pedagogy is a language –related activity.*

We cannot forget that studying translation involves directly or indirectly studying languages (2 languages, in fact), as stressed by Steiner, who said that "A study of translation is a study of language" [4, p.147]. Therefore, linguistic competence is a very important prerequisite to anyone involved in translation, translators, teachers or trainees. The researchers highlights the importance of language in translation in the following quotation.:

"*Budding translators* also need to have a genuine interest in language, to be quick to absorb linguistic information, to learn new words and to note how language is used in different circumstances". [7, p.164]

Besides the focus on language for general translational purposes, there are further reasons for stressing language competence in translation training. One of them is the regarding of the difficulty of translation tasks. In translation teaching, the teacher has to be aware of the level of proficiency the student has in a foreign language in order to set appropriate tasks, and as Christine Nord explains, the degree of difficulty presented by a translation task is often measured by linguistic criteria [3, p.150].

If a language – oriented bias is agreed to be a fundamental feature of courses specializing in training translators, developing model courses which caters for this need becomes an overriding priority for teachers, scholars and researchers alike. It follows, then, that if achieving a good command of the two languages involved in the translation process is an important prerequisite of future translators, translation exercises aimed at developing, improving and testing the student's linguistic competence would be motivating enough to students, which is not always the case. Most theoreticians and language educators seem to agree that the reason for this negative reaction from the students is due to the methodology that teachers use in the making of these language exercises, focused on constant repetition and the concept of error. In this study, a re – evaluation of error – centred and other traditional approaches to translation pedagogy are carried out with a view to selecting those features that might be appropriate for an alternative approach to translation pedagogy.

REFERENCES

1. Atkinson, D. (1987). "The mother tongue in the classroom: A neglected resource?", ELT Journal 41(4), 241-247. doi:10.1093/elt/41.4.241

2. Bloomfield, L. (1979). Language. 14th edition. London: George Allen & Unwin. Canale M. and Swain, M. (1980). "Theoretical bases of communicatives approaches to second

language teaching and testing", Applied Linguistics, 1(1), 1-47. doi:10.1093/applin/I.1.1RLyLA

3. Catford, J.C. (1974). A Linguistic Theory of Translation. London, New York, Toronto: Oxford University Press. Cook, G. (2010). Translation in Language Teaching: An Argument for Reassessment. Oxford: Oxford University Press. Council of Europe. Education and Languages (2002). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR) in http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf [accessed: 30. 7.2012].

4. Holmes, J.S. (1994). Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies. Amsterdam: Rodopi.

5. Howatt, A.P.R. (2000). A History of English Language Teaching. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.

6. Němec, M. (2011). "The Pedagogical Potential of Translation in Teaching English", in R. Trušník, K. Nemčoková and G.J. Bell (eds.) Theories and Practice. Proceedings of the Second International Conference on English and American Studies. Zlín: Tomas Bata University, 137-146. Newmark, P. (1991). About Translation. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD.

7. Nord, C. (1991). Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Applications of a Model for Translation-Oriented Text Analysis.

УДК-881.111+811.112.2]:81’373

Чойбекова Н. Т.
Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын окутуучусу, Кыргызстан

АНГЛИС ЖАНА НЕМИС ТИЛДЕРИНДЕГИ МОДАЛДЫК ЭТИШТЕРДИН АЗЫРКЫ АБАЛЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨНҮН ЛИНГВИСТИКАЛЫК-МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ЛИНГВИСТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ МОДАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМИСКОМ ЯЗЫКАХ

THE LINGUISTIC –METHODOLOGICAL BASICS IN LINGUISTICS STUDY AND DETERMINE THE MODERN STATE OF MODAL VERBS IN THE ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES

Аннотация: *Аталган макалада англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин азыркы абалын аныктоо менен лингвистикалык изилдөөнүн лингвистикалык-методологиялык негиздерин талдоо маселелери каралат.*

Түйүндүү сөздөр*: англис, немис тилдери, лингвистика, изилдөө, методологиялык негиз, модалдуулук, грамматикалык категория*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются определения современного состояния модальных глаголов в английском и немиском языках и анализирутся вопросы лингвистико-методологической основы в лингвистическом исследовании.*

Ключевые слова: *английский, немиский языки, лингвистика, исследование, методологические основы, модальность, грамматическая категория.*

Annotation: *In this article considered determine the modern state of modal verbs in the English and German languages and analyzed issues about linguistic –methodological basics in linguistics study.*

Key words:*English, German languages, linguistics, to research,methodological basics, modality, grammatical category.*

Тилдик модалдуулук кубулушу үч бөлүктү бириктирет: биринчиден, өзүнүн айтымында кандайдыр-бир маалыматты кабарлаган айтуучу адамдын өзү; экинчиден, айтуучу адам белгилүү бир маалыматты кабарлаган айтымдын мазмуну; үчүнчүдөн, айтымда табияты же аракети сөз кылынган объективдүү чындыктагы кайсы бир кептин предмети.Тилдик модалдуулук кубулушу тилдин функционалдык-грамматикалык табиятын иликтөө үчүн эң мыкты полигон (сынак талаасы) боло алат. Тилдин функционалдык-грамматикалык табияты тил кубулушунун милдеттүү касиети болуп саналат – ал тилдик системанын бардык деңгээлдерин: фонетикалык, морфологиялык, синтаксистик, сөз жасоочулук жана лексикалык деңгээлдерин тепчип өтөт. Тилдик модалдуулук тилдик системаны иликтөөдөгү функционалдык-грамматикалык мамиленин негизги принцибине тике жана түздөн-түз туура келет: «Функционалдык грамматика ар түрдүү тилдик деңгээлдерге таандык болгон, бирок өздөрүнүн системалык функцияларынын жалпылыгынын негизинде бириктирилген каражаттарды бирдиктүү системада карайт; тилдик материалды сыпаттоодо функциялардан каражаттарга карай багыт функционалдык грамматиканын негизги, аныктоочу курулушу катары пайдаланылат» (1. 376-б.)

Ошентип, функционалдык грамматиканын позициясынан караганда, тилдик модалдуулук тилдин кеңири функционалдык-грамматикалык аймагы бо-

луп саналат, бирок ал ошол эле учурда өзүнө окшош функционалдык-грамматикалык аймактардын катарындагы бир аймак болуп эсептелет, ал аймактар функционалдык грамматика теориясында функционалдык-грамматикалык талаалар (ФГТ) деп аныкталат: темпоралдуулук ФГТсы (негизги грамматикалык категориясы – сүйлөм-айтымда ишке ашкан кайсы бир убакыт бирдиги түшүнүгү), актуалдуулук ФГТсы (негизги грамматикалык категориясы – аракетти убакыт ичинде анын мүнөздөмөсүнө жараша бөлүштүрүү түшүнүгү), таксис ФГТсы (негизги грамматикалык категориясы – бир темпоралдык мезгилдин алкагындагы аракеттердин ортосундагы мезгилдик катыштар түшүнүгү), психолингвистикалык абалдар ФГТсы (негизги грамматикалык категориясы – айрым сөздө да, бүтүн айтымда ишке ашуучу эмотивдик бирдик), этиштик катыштар ФГТсы (негизги грамматикалык категориясы – айтымдын предметин камтыган бүтүн таризделген этиштик лексика).

Демек, тилдик модалдуулук ФГТсы тилдин жалпы системасындагы семантика-грамматикалык катыштардын, каражаттардын жана бирдиктердин көлөмдүү аймагы болуп саналат, ал айтымдын мазмунунун жана анын предикативдик негизинин айтуучу тарабынан аныкталган чындыкка болгон катышы катары мүнөздөлөт. Айтымдын мазмуну менен объективдүү чындыктын ортосундагы мындай катыштын негизги үстөмдүк кылуучу белгиси болуп «доминантты реалдуулуктун/ирреалдуулуктун белгилерине тигил же бул катыш катары чечмелөө» болуп саналат.

Тилдик модалдуулуктун ФГТсы модалдуулуктун жалпы грамматикалык категориясынын бирдиктүү көлөмдүү системасына (тилдик системага карата подсистемага) бириктирилет, ал система, биринчи ирээтте, айтуучунун айтылганга карата мамилесинин чагылышы, ошол эле учурда кабардын кептин предметине карата мамилесин баалоо болуп саналат.

Тилдик модалдуулуктун биринчи, эң жогорку деңгээлин биз функционалдык грамматиканын аспектисинде тилде башка ушундай эле темпоралдуулук, аспектуалдуулук, таксис ж.б. түшүнүктүк талаалар менен катар жашаган тилдик модалдуулуктун көлөмдүү функционалдык-грамматикалык талаасы катары аныктадык. Биринчи деңгээлди, тилдик модалдуулуктун ФГТсын аныктоонун негизинде модалдык грамма, өзөгүнүн грамматикалык багыттуулугу бар болгон бирдик жатат.(2.59-б.)

Тилдик модалдуулуктун экинчи деңгээли модалдуулукту андан ары классификациялоодо, объективдүү жана субъективдүү модалдуулук подсистемаларын бөлүп алууда ортого чыгат. Эгер модалдуулук кубулушун айтуучу адамдын айтымдын мазмунуна карата, ал эми айтымдын мазмуну аркылуу объективдүү чындыктагы кептин предметине карата бир тараптуу мамилеси катары карасак, анда мындай бир тараптуу мамиледе модалдуулуктун эки түрү бөлүнөрүн көрүүгө болот: субъективдүү модалдуулук жана объективдүү модалдуулук. Субъективдүү модалдуулук айтуучу адам менен анын айтымынын мазмунунун ортосунда жаралат, анткени айтуучу көпчүлүк учурда өзүнүн айтымынын маалыматтык бөлүгүнө кабарланып жаткан окуя жөнүндө өзүнүн жеке мамилесин кошумчалайт, ал эми жеке мамиле, жеке пикир, атүгүл айтуучу толук ишенимдүү фактыларды кабарлоого аракет кылып жаткан учурда да, дайыма субъективдүү. Лингвистикада субъективдүү модалдуулукка төмөнкүдөй аныктама берилет: «Субъективдүү модалдуулук. Айтуучунун кабарга карата мамилесин (ишенүү же ишенбөө, макулдук же макул эместик, экспрессивдик баа) чагылдыруу» Субъективдүү модалдуулукту чагылдырган тилдик каражаттарга модалдык сөздөр, модалдык бөлүкчөлөр, сырдык сөздөр, киринди сөздөр жана сөз айкаштары, ошондой эле сөздөрдүн орун тартиби кирерин дагы бир жолу белгилей кетели.

Объективдүү модалдуулук айтуучу тарабынан айтылган айтымдын мазмуну менен объективдүү чындыктагы кептин предметинин ортосунда жаралат, анткени айтымдын тигил же бул мазмуну белгилүү бир кептин предметине байланышып, туура келүүгө тийиш, ал эч кандай жагдайда туура келбей турган башка предметке байланышпоого тийиш: «Объективдүү модалдуулук, кабарланып жаткан нерсенин чындыкка карата мамилесин (реалдуулук же реалдуу эместик, мүмкүндүк же мүмкүн эместик, зарылдык же ыктымалдуулук ж.б.) чагылдыруу» .(3.131-б.)

Субъективдүү модалдуулуктун объективдүү модалдуулуктан айырмачылыгы эки моменттен байкалат. Биринчиден, субъективдүү модалдуулук камтылган айтымда дайыма айтуучунун субъективдүү ойлому катышат, анда айтуучунун мамилеси «чындык – жарым чындык – жалган» амплитудасында өзгөрүп турат, ошол эле учурда бул субъективдүү ойлом объективдүү модалдуулукта болбойт. Экинчиден, субъективдүү ойлом милдеттүү эмес мүнөзгө ээ болот, анткени айтуучу кабарга карата өзүнүн субъективдүү пикирин кошумчалабашы да мүмкүн, ошондуктан субъективдүү факультативдүү, б.а. милдеттүү эмес жана ыктымалдуу тилдик-түшүнүктүк бирдик болуп саналат. Объективдүү модалдуулук – милдеттүү тилдик-түшүнүктүк категория. «Объективдүү модалдуулук – ар бир айтымдын милдеттүү белгиси, предикативдүү бирдикти – сүйлөмдү калыптандыруучу категориялардын бири. Объективдүү модалдуулук кабардын чындыкка карата мамилесин реалдуулук (ишке ашуу мүмкүндүгү) жана ирреалдуулук (ишке ашуу мүмкүн эместиги) планында чагылдырат» [Лингвистический энциклопедический словарь, 1990:303 Объективдүү модалдуулукту калыптандыруучу тилдик каражаттарга этиштик ыңгай категориясы, этиштик чак категориясы, интонациялык структуралардын узуалдык типтери, ошондой эле биз өз ишибизде иликтеп жаткан модалдык этиштер кирерин дагы бир жолу белгилей кетели.

Семантема нукура структуралык-грамматикалык бирдик болбостон, айтымдын семантикасына жакындаган бирдик болуп саналат, анткени ал өтө ар түрдүү сөз түркүмдөрүнүн маанилерин бирдиктүү бүтүн кырдаалдык шартталган айтымга бириктирген маанилик компоненттин чагылышы болуп саналат (4.376-б.).

Тилдик модалдуулуктун үчүнчү деңгээли экинчи деңгээлге салыштырмалуу конкреттештирилген мүнөздө болот. Эгер тилдик модалдуулуктун экинчи деңгээлинде аппозитивдүү модалдык корреляция: субъективдүү модалдык семантема – объективдүү модалдык семантема орун алып, ушул грамматикалык аныктоочу семантемага жараша экинчи деңгээлде

эки функционалдык-семантикалык талаа: субъективдүү модалдуулуктун ФСТсы жана объективдүү модалдуулуктун ФСТсы түзүлсө, тилдик модалдуулуктун үчүнчү деңгээлинде функционалдык-семантикалык талаалар тилдик модалдуулуктун жогорураак деңгээлиндеги ФСТнын функционалдык каражаты болгон модалдуулукту чагылдыруучу тилдик каражаттарга байланыштуу жаралат. Тилдик модалдуулуктун экинчи деңгээлиндеги субъективдүү модалдуулуктун ФСТсын, биз мурда белгилегендей, төмөнкү тилдик каражаттар түзөт: модалдык сөздөр, модалдык бөлүкчөлөр, сырдык сөздөр, киринди сөздөр жана сүйлөмдөр, сөздөрдүн орун тартиби. Объективдүү модалдуулуктун экинчи деңгээлдеги ФСТсын этиштик ыңгай, этиштин чактары, интонациянын ар түрдүү коммуникативдик типтери жана модалдык этиштер категориясы түзөт.

Модалдык этиштер өздөрү байланышкан маани берүүчү этиштер менен чогуу татаал түшүнүктүк-маанилик структураны, тагыраак айтканда семантикалык структураны түзүшөт. Экстралингвистикалык маалыматтарды эсепке алганда модалдык этиштер өздөрү байланышкан маани берүүчү этиштер менен чогуу экстралингвистикалык шарттардын таасири астында түзүлөт жана интралингвистикалык, нукура тилдик жактан «айтуучунун аракетке карата мамилесин чагылдыруу» модалдык-грамматикалык категориясынын таасири астында алар семантикалык структураны түзүшөт, бул структуранын иерархиялык жактан эң жогорку баскычында «айтуучунун аракетке карата мамилесин чагылдыруу» архисемасы турат, ал ошол эле учурда ушундай эле аталыштагы модалдык-грамматикалык категория болуп саналат.

Ошентип, модалдык этиштин жана аны менен байланышкан маани берүүчү этиштин семантикалык структурасынын башында модалдык архисема турат. Модалдык этиштин жана аны менен байланышкан маани берүүчү этиштин семантикалык структурасында архисема жана дифференциялоочу семадан тышкары потенциалдуу семаларды да аныктоого болот, алар аталган семантикалык структурада белгилүү бир кырдаалдык шарттарда гана жаралат жана кызмат кылат. Мисалы, лингвистикалык иликтөө көрсөткөндөй, can англис модалдык этишинин жана аны менен байланышкан маани берүүчү этиштин семантикалык структурасында үч потенциалдуу семаны байкоого болот: 1. жөндөмдүү болуу, билүү; 2. Күмөндүүлүктү, ишенбөөнү чагылдыруу; 3. Мүмкүндүктү чагылдыруу, божомолдоо. Бирок маани берүүчү этиште бул үч потенциалдуу семаны байкоого болсо да, реалдуу кептик кырдаалда бир гана потенциалдуу сема ишке ашат, ал эми калган экөө колдонууга кирбейт.

Бул тилдердеги модалдык системаларды үч түшүнүктүк-маанилик топко бөлүп кароого болот: 1. «Мүмкүндүк» жалпы категориалдык семантикасына ээ болгон функционалдык-семантикалык топтогу модалдык этиштер, бул семантиканын негизинде таяныч маани катары «жөндөмдүү» дифференциялоочу семасы жатат; 2. «Зарылдык» жалпы категориалдык семантикасына ээ болгон функционалдык-семантикалык топтогу модалдык этиштер, бул семантиканын негизинде таяныч маани катары «милдеттүү» дифференциялоочу семасы жатат; 3. «Каалагандык» жалпы категориалдык семантикасына ээ болгон функционалдык-семантикалык топтогу модалдык этиштер, бул семантиканын негизинде таяныч маани катары «каалайт» дифференциялоочу семасы жатат. Мындай классификациялоо «жөндөмдүү» таяныч маанисине ээ модалдык этиштердин 1-тобуна can англис модалдык этишин жана konnen, lassen немис модалдык этиштерин киргизүүгө; «милдеттүү» таяныч маанисине ээ модалдык этиштердин 2-тобуна үч англис модалдык этиштерин must, ought, need жана эки немис модалдык этиштерин mussem, sallen киргизүүгө; «каалайт» таяныч маанисни ээ модалдык этиштердин 3-тобуна англис модалдык may этишин жана үч немис модалдык durgen, mogen, wollen этиштерин киргизүүгө мүмкүндүк берет.

Ошентип, англис жана немис модалдык этиштерин функционалдык-грамматикалык иликтөөдө биз, биринчиден, модалдык этиштердин эң кеңири ФСТсын аныктайбыз, анын курамында андан ары үч функционалдык-семантикалык топту бөлүп алабыз: 1. «мүмкүндүк» жалпы категориалдык семантикасына жана «каалайт» таяныч маанисине (дифференциялоочу семасына) ээ болгон топ; 2. «зарылдык» жалпы категориалдык семантикасына жана «милдеттүү» таяныч маанисине (дифференциялоочу семасына) ээ болгон топ; 3. «каалагандык» жалпы категориалдык семантикасына жана «каалайт» таяныч маанисине (дифференциялоочу семасына) ээ болгон топ. Ошондой эле аналитикалык англис тилиндеги жана флективдүү немис тилиндеги модалдык этиштердин ФСТсын салыштырып кароо, тилдик типтин системасы жана структурасы модалдык этиштердин системасына кандай таасир тийгизери жөнүндөгү маанилүү маселени иликтөөгө аракет кылабыз.

Тилдик материалды конкреттүү талдоодо, англис жана немис тилдеринин модалдык этиштер системаларын салыштырууда аталган модалдык бирдиктерди функционалдык-грамматикалык иликтөөгө жана аналитикалык англис жана флективдүү немис тилдеринин жалпы грамматикалык түзүлүшүнүн структуралык айырмачылыктарына байланышкан өтө ар түрдүү маселелер келип чыгышы мүмкүндүгүн эске алабыз.

Адабияттар

1. Бондарко А.В. Грамматика //Лингвистический энциклопедический словарь/ гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990.117с.

2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А., Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособия для учителя. – изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985-399 с.

3. Лингвистический энциклопедический словарь. / Гл.редактор В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. 685с.

4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: /Наука, 1956. 608 с.

УДК:811.512.154:811.581

Акыйкатова А.А.
К.Карасаев атн. БГУнун аспиранты
aychudunya@mail.ru

汉吉语量词对比

COMPARISON OF CHINESE-KYRGYZ MEASURE WORDS

КЫТАЙ, КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ “ӨЛЧӨМ” СӨЗДӨРҮН САЛЫШТЫРУУ

摘要:量词是汉语中必不可少的成分，对于大部分来自吉尔吉斯斯坦的学习汉语的学生来说，汉语量词非常难理解的语法部分。汉语量词常常给我们留学生的学习和运用带来困惑，因此，量词一直是对外汉语教学中的难点，并且对量词的研究具有极大的实践价值和实际意义。吉语量词的数量没现存汉语那么丰富，并且在量词的运用以及量词的语法跟汉语量词有所不同。所以吉国学生学习汉语时，也面临着如何掌握量词并对量词加以运用的问题。

关键词：吉尔吉斯斯坦学生；量词；量词学习；教学建议

Abstract: *Classifiers (or ‘measure words’) are an essential element of Chinese grammar and are a point of particular confusion for the majority of students of Chinese from Kyrgyzstan. As the study and correct usage of classifiers causes great trouble to such international students, they have become a pedagogical difficulty in Chinese Language Teaching (CLT) and any related research will have a great practical value. Not only are there not as many classifiers in Kyrgyz as there are in Chinese, but their grammatical usage are also rather different. For this reason, students from Kyrgyzstan find it difficult, when studying Chinese, to fully master and correctly use classifiers. It is precisely this which has inspired the author to write a thesis about the pedagogical problem of classifiers.*

Key Words: *Kyrgyz Students, Classifiers Understanding of Classifiers, Pedagogical Suggestions*

Аннотация: *Өлчөм сөздөр кытай тилинин грамматикасынын ажыраткыс бир бөлүгү. Кыргыз студенттери үчүн кытай тилинин “өлчөм” сөздөрүн үйрөнүү, колдонуу өтө оор болгондуктан, кытай тилин үйрөтүүдө дагы кыйынчылыктар жаралат. Ал эми кыргыз тилинин “өлчөм” сөздөрү кытай тилиникиндей саны көп эмес болгондуктан , кытай тилиникинен кескин айырмаланат дагы колдонууда кескин айырмачылыктар бар. Ошондуктан кытай тилиндеги “өлчөм” сөздөрү менен кыргыз тилиндеги “өлчөм” сөздөрдү изилдөөгө алуу, эки тилди салыштырып изилдөө, бүгүнкү күндө кытай тилин үйрөнүп жаткандар үчүн маанилүү болуп саналат.*

Түйүндүү сөздөр: *Кыргыз студенттери, өлчөм сөдөрү, өлчөм сөздөрүн салыштыруу, кытай тилин үйрөнүүчүлөр үчүн кеңеш.*

汉吉两种语言中的量词差异对比

1.意义差异

在吉尔吉斯语中有的名词跟量词搭配，有的不搭配只用名词。跟量词搭配的词叫Нормативдик сөздөр。有的东西可以计数，如：书，笔，桌子。但是有的东西不能计数如：油，山，糖。虽然有的东西不能计算，但是可以测量 如：油，水，冰。如果一个东西可以计量的话我们直接说名词我们不加固定量词如：6个书，而不是汉语中的6本书，八个笔，而不是八支笔，一个桌子，而不说一张桌子。 如：1.“辆”汉语中计量辆车，如：一辆车，一辆自行车。“一辆车- бир унаа，一辆自行车- бир велосипед”在吉尔吉斯语是直接说名词和数词，不加量词，因为在吉尔吉斯语对“车，自行车”没有量词。计数它们的数量的时候用的是 1，2，3 。吉尔吉斯语“车，自行车”没有计量的量词。

2. “座” 汉语中指山林等 如一座山 – тоо，指建筑物等如一座房子- бир үй，在吉尔吉斯语没有指山的量词。因为山是围绕我们的周围。吉尔吉斯语有很多形容山的词，如：адыр тоо， бөксө тоо， дөң， бийик тоо， жапыс тоо， кырдач тоо 。

3.“把” 在汉语中计量有把手或类似把手的器具，如：一把尺子，两把壶，十把扇子。“把”吉尔吉斯

语中的“сап把儿”意思一样。但是在吉尔吉斯语“把”只有计算“刀子”。如：一把刀- бир сап бычак 。对“扇子，尺子等”不用 “把”。因为这些东西没有相刀子一样的сап把儿。所以有сап把儿 的东西用 “把”。

4.“名”汉语中计算人，常指具有某种身份或某种职业的人。在吉尔吉斯语没有 “名”的量词。一名老师- бир мугалим，一名学生- бир студент，直接说名词不加量词。如果想计量具有某些身份或者某种职业的人话会用 “ардактуу，ардагер ”。但是这些词都是形容词。

5. “条” 汉语中计算长条的东西。如：一条河流，一条长街。吉尔吉斯语没有 “条”的量词。一条河说 - бир өзөн ，一条长街说- бир узун жол 不加量词。因为有的形容词也可以当量词，比如：бир арык суу，бир канал суу，бир узун өзөн。在吉尔吉斯语形容“街”的词很多，如： бир кууш жол，бир кишилик жол 。

6. “只”计算飞禽，以及某些兽类和混虫。如：一只燕子，一只兔子，一只小羊。一只羊 ，在很多论文里 “只”- 量词翻译 “туяк”。这样的翻译在某些方面没错，但是在某些方面不对的。为什么？因为在汉语“只”可以搭配：“一只羊，一只猪，一只鸡”。如果翻译到吉语的话：一只羊-бир туяк кой，这羊的翻译对的(√) 一只猪-бир туяк чочко，不能说：一只猪，因为第一个，猪没有туяк第二个，吉尔吉斯斯人从来没养过猪。一只鸡- бир туяк тоок，这个也错的，因为 “鸡”没有 “туяк”。 我们的先祖为了区别动物他们把所有的动物分了两大类：第一个是，ача туяктуулар（羊，）为什么叫ача туяктуулар：因为羊。他们的脚是ача туяктуулар方式。

第二个是，бодо малдар（大牲畜） （牛，）为什么叫：бодо малдар（大牲畜）。因为他们比别的动物比较大的所以叫бодо малдар大牲畜。

7. “买一件衣料，看一次影戏，上一回菜馆，都成为他们俩争执的题材；常常君实喜欢甲，娴娴偏喜欢乙，而又不肯各行其是，个人要求自己的主张完全胜利。”（矛盾“创造”）“一件，一次，一回”就强调了彼此表现在生活中而实质上反映着内心上的热烈矛盾。这几个数量词的运用，看似极为寻常，仔细玩味，才会感到对人物的内心世界的刻画多么有力[1]。”例子中的“一个，三声，一件，一次，一回的量词”中的“一个，三声，一件”名量词在吉语不存在。

计算一个东西的话专门需要加搭配的量词如：“一碗饭”不能说一饭，“三锅饭”不能说三饭，一定要说计算东西的量词。这样汉语与吉尔吉斯语量词意义上有差别的量词很多。每一个量词的意义不是完全一样的。汉语与吉尔吉斯语量词的意义不一样的量词使我们留学生困难。因为汉语与吉语量词意义上不一样了，我们留学生不知道如何理解，如何把握。这样的情况下学生一定要好好地背量词，量词搭配的名词。在具体的句子中掌握量词的意思和用法。

3. 使用差异

汉语“对”多指性别，正反，左右等配合双数的人，动物或者事物。如：“一对矛盾，一对耳朵”等。

吉尔吉斯语中“对- жуп”①多指按性别, 例如：一对夫妻-Бир жуп аялы күйөсү。②左右等配合双数的人-жаш түгөйлөр。 “双”与“对”不能互换”比如：不能说：一对手- бир жуп кол，一对脚бир жуп бут，一对眼睛бир жуп көз。

汉语“双” 多指左右对称的某些肢体，如：一双有力的大手，一双小光脚，一双钢铁似的肩膀，器官例如：一双手，一双脚，一双眼睛。 或者成双实用的东西。如：一双工作西装，三双黑亮的皮鞋，一双羊毛手套，两双洁白的袜子，等。当“双”指某些左右对称的肢体，器官时，有的可与“对” 互换。 例如：“一双脚，一双眼睛”都可以用“对”替换。“对” 可以修饰性别相对的人或者动物，而“双”只有在与“对”并举使用时才能用于人，如：一对对，一双双翩翩起舞。

吉尔吉斯语“双- түгөй ”指某些左右对称的肢体，器官时。如：一双手бир түгөй кол，一双脚-бир түгөй бут。 “双”成双实用的东西。如：一双鞋子бир түгөй бут кийим，一双耳饰бир түгөй имек，一双袜子бир түгөй байпак。“双”不可以“对”换用。不能说：一对鞋子бир жуп бут кийим，一对袜子бир жуп байпак，一对耳饰бир жуп иймек。

汉语与吉尔吉斯语-“对”，“双”的用法上有区别。汉语当“双”指某些左右对称的肢体，器官时，有的可与“对” 互换。 例如：“一双脚，一双眼睛”都可以用“对”替换。吉尔吉斯语“双”不可以“对”换用。

汉语“群”- 聚集在一起的人或物，它计量成群的人 如：一群孩子，一群作家，一群工人；计量聚集在一起的走兽。例如：一群羊，一群狗，一群小鸡等。

吉尔吉斯语“群”是常用语计算家畜的物量词，尤其是计量聚集在一起的“马”。例如：一群马- бир үйүр жылкы。бир үйүр кулун 一群马驹 在有的论文中写着 “一群羊”。但是“群”这个量词跟 “羊”不能搭配。“羊”的量词是 “туяк”或者“院子”。如果一个“羊”的话运用 “туяк”如果一队羊的话运用 “院子”，一院子羊 –бир короо кой。不能说一群人，一群孩子。因为“群”量词不能计量成群的人。

在汉语中“群”量词的用法比较多。“群”可以计算成群的人，也可以计算聚集在一起的走兽。吉尔吉斯语中“群”只能计算聚集在一起的“马”。

汉语“队”- 计量成行列的人，例如：一队观光者，一队小学生；②骆驼，例如：一队骆驼。

吉尔吉斯语“队” 计量人数。一队人- бир топ адам，一队小孩子бир топ жаш балдар，一队姑娘бир топ кыздар。吉尔吉斯语中“队”不能计算骆驼。

汉语“批”- 计量同时行动的人们，例如：一批语言学家来了，一批顾客来了等。计量同时出现或者消失的物件或事物，例如：一批常用品，一批礼物到了等。

吉尔吉斯语“批” 只能计量物件或事物，如：运到了一批东西- бир партия товар келди，一批衣服-бир партия кийим，一批物品-бир партия оокат。“批”不能计量同时行动的人，不能说：一批孩子，一批学生。

汉语“头” 是常用语计算家畜的物量词。例如：一头猪，一头牛，几头羊；“头”应用范围大的，适用于能帮人做活的，与人有益的家畜：牛，驴子，骡子，羊，猪等。“头”还可以计量蒜。比如：五头大蒜

吉尔吉斯语“头”也应用范围大的动物，尤其是牛，马。不能用“羊，猪，鸡，兔”因为这些动物的范围小。如：一头牛-бир баш уй，一头马бир баш жылкы。 “头”还可以计量蒜，葱，火柴，麦子。比如说：一头蒜 - бир баш сарымсак，一头葱 - бир баш пияз，一头火柴 - бир баш ширенке，一头麦子- бир баш эгин.

汉语“头”计算家畜的物量词，例如：一头猪，一头牛，几头羊。吉尔吉斯语“头”只能计算“马，牛”。不能用“驴子，骡子，羊，猪”

汉语“匹”的应用范围比“头”小，常用于做运载工具的家畜，如：马，骡子，驴子，骆驼等。例如：一匹骡子。羊，猪，牛，狗，不能用“匹”。

吉尔吉斯语中没有“匹“的量词。因为吉尔吉斯语人说马的年龄。比如说：кулун驹， тай二岁马，кунан三岁公马байтал 三岁母马，бышты四岁马，бир асый，

эки асый，үч асый，төрт асый，беш асый， жылкы马。比如：Кунан минип，куш салып， Жыргап жатчуу жер екен。 Арткы аягы майышчак， алыска арбын жарабас，Жакыныраак чапканда，Кула тайдан калышпас， Жаман күлүк ал айгыр， Жайып ийсем оозунан， Куштай учуп кетет деп[2]。如果不知道马的年龄的话就说 “一头马”。

汉语“只” 计量飞禽，以及某些兽类和昆虫。如：一只燕子，一只兔子，一只小羊。

吉尔吉斯语“只-туяк”计量羊。如：一只羊Бир туяк кой。不能计量飞禽，不能说：бир туяк сагызган。 “只- туяк” 不能计量范围大的动物。不能说：一只马-бир туяк жылкы，一只牛бир туяк уй。计算飞禽的量词是“份”。如：一份小鸟бир даана чымчык же бир чымчык，一份老鹰бир даана бүркүт же бир бүркүт，一份鸽子бир даана көгүчкөн же бир көгүчкөн，一份狗бир даана ит же бир ит 。但是汉语“份”计算, 计算整体分成的部分或者组成整体的部分。如：参加一份股份。计算搭配成组的食品，如：一份点心。计算报刊，文件，一份报纸。在汉语“份”量词的用法多。

汉语 “块” 计量块状或者片状的东西。如：一块布，一块皮，一块手帕，一块镜子，一块蛋糕，一块石头。②计量金币，如：一块金币，一块银元。

吉尔吉斯语“块”量词的用法比较多。“块-бөлүк， кесим”。“快”的搭配词也是不一样。如：一块木头бактын бөлүгү，一块镜子айнектин бөлүгү，一块布кездеменин бөлүгү， кесинди，一块皮булгарынын кесиндиси。但是”块“对肉不能说“бөлүгүк”。对“肉”用的是“кесим， жилик” 例如：一块肉 - бир кесим эт，бир жилик эт 。②在吉尔吉斯语计量金币- *Пул* – акча 。比如：我们有俗语 “Пулун болсо, кулунмун ”。

“Манас” эпосунда (玛纳斯史诗里):

Бербей калдым дегенге，

Беш теңгеден пул берди。

汉语“瓶”计量液体，如：一瓶饮料，俩瓶酱油等。

吉尔吉斯语“瓶”也计量液体，但是“瓶”的搭配不一样。如：“*Чен*” 计量液体大概是一公升的瓶子。为“茶”用的是11\2 фунт 。为“葡萄酒”用的是“*Барт*”这“*Барт*”也是计量葡萄酒的瓶子。对一般的液体用 “瓶”。

动量词的使用差异

汉语动量词“趟，次，回，顿，番，遍”的用法也比较多。有时候它们可以换成用，有时候不能换成。

“趟”计量一来一往走动的次数。如：去了两趟，他约了两趟 ，小李回了家一趟，谁肯跑一趟，

“次”计量可以重复出现的动作。如：第几次来新疆，拜访过一次等。

“回”计量动做的次数。如：来过几回，帮过几回等。

“顿”计量可以重复出现的动作。②计量斥责。如：骂一顿，打了几顿，被斥责一顿；

“番”-计量动作的遍数。如：思考一番，打量一番，说了一番。

“遍”一个动作从开始到结束的整个过程。如：看了一遍。

吉尔吉斯语动量词- 趟，遍，次/ирет；次，顿 /кез， катар；次，回/сапар；次жолу。其中常用的是ирет， жолу。

如：эки ирет баргам 去了两趟，бир нече жолу телефон чалган 几次打电话了， бир катар урушкан 骂了一顿， бир сапар айткан 说了一次，бир ирет көргөм 看了一遍。Жолу 有时可译为“次”。用在固定的说法中，如：бир жолу - 有一次，бул жолу - 这次，келерки жолу - 下次，өткөн жолу-上一次。

（一）语法特点

量词总是出现在数词后边，同数词一起组成数量短语，作定语，状语或补语等，例如：看一个人（动+数+量+名），看一次（动+数+量）[3]。如：（1）我每天都吃三顿饭。

（2）为了孩子们，他结过三次婚。

吉尔吉斯语量词总是出现在数词后边“数+量+名，数+量+动”，例如：Бир тарелка тамак一盘饭，бир кесим эт 一块肉（数+量+名）。如：Алты батман буудай жеп，Дан жыттанган чоң Жолой.（Сагынбай Орозбак）Эгерде ачка адамга бир чан безир майынан берсе жакшы болот же бир чан вино менен эки чан сууну кайнатуу керек。吉尔吉斯语任何动词都不能构成动量词。动词构成的量词是动词与基数词组合而构成的，是由动词中能够表示量的名词有关的命令动词组成。例如:бир ууртам суу(一口水)，эки көтөрүм отун(两担柴)，бир кулач чөп(一捆草)。不能说：кел(来)，айт(说) 等词构成量词 [4]。

②单音量词大都可以重叠，重叠后能单独充当定语，谓语，状语，主语。

例如：

1. 一粒粒种子。（作定语时，表示“每一”）

2. 个个都是好样的。（作主语，表示“每一”）

多音节量词不能重叠。量词的重叠形式主要有 AA式和AABB式。

例如：

AA式：天天，个个，场场，条条

AABB式：家家户户，点点滴滴，口口声声

AA 式前面加的数词一般只能是“一”，不能是其它数词。如：只能说 “一撮撮”而不能说“两撮撮”。这是因为 AA式量词重叠常表示“每一”或“逐一”的意思，例如：一排排“—每一排”，而 AABB式前面不能加数词。有时“一 AA”的形式也可以换成“一A一 A”的形式，而AABB式则不能。

如：

（1）她把书一本本地放到书架上。——她把书一本一本地放到书架上。

量词一般不能单独使用作句法成分，而重叠后则能单独充当主语、谓语、定语、状语。如：

（1）这家商店里的衣服，件件都漂亮。（主语）

（2）今天天气不好，狂风阵阵，天空变得无比阴暗。（谓语）

AABB式：

（1）过年了，随着鞭炮声，家家户户张灯结彩，好一派热闹的景象。（主语）

（2）姥姥是个很节俭的人， 家里用完的那些瓶瓶罐罐总是舍不得扔掉。（定语） （3）这本书上的知识都是他点点滴滴积累起来的。（状语）

吉尔吉斯语大多数借用的单音节量词可以重叠，重叠后限定名词做定语，这时被限定的中心语一般不缀接复数词尾。多音节量词一般不能重叠。

量词的重叠形式主要有AA式。

例如：

AA 式：табак табак эт一盘盘肉、сабоо сабоо кымыз一囊囊的马奶酒

我们要注意的是，AA 式前面不能加数词“一”，也不能加其它数词。如：只能说成“ табак табак ”，而不能说成“ бир табак табак”。这是因为AA式量词重叠常表示“多，很多”的意思，例如：кило кило ат эти

一斤斤马肉 “很多”чака чака кымыз一桶桶马奶“很多”。如Эсеби жок кыйнаганың, Изиңди жашка жууп ыйлаганым。Арзыбайт ошол жаштын мыскалына, Азыркы батман-батман сыйлаганың. (Т.Байзаков)

③汉语量词可以用在指示代词后面，组成指量短语充当句子成分。在“拿本书给他”中，“本”是“一本”的省略。只有数词是“一”的时候，数词才能省略。量词用在指示代词后面，构成指量短语。

例如：

（1）这支笔是送给他的。（主语）

吉尔吉斯语量词也可以用在指示代词后面，组成指量短语充当句子成分。量词也可以单独作句法成分。在“Бул том китепти сага берейин.”中 “том”是“бир том”的省略。只有数词是“一”的时候，数词才能省略。例如：Баатыр табат батман (дап) жейт (макал). Мария чуркап чыгып бөтөлкө “боржом” таап келди .(А. Саспаев) Кайназар раматка чейрек тыйын да төлөгөн жок. (К. Жантөшов)

汉语量词不能单独使用作句法成分，也不能单独回答问题。

（1）弟弟喝了三杯茶。（定语）

（2）两公斤葡萄等于四斤葡萄。（主语、宾语）

吉尔吉斯语量词能单独使用作句法成分，也可以单独回答问题。

例如：

（1）Ал үч (жолу) келди. (сын сыпат бышыктооч)（状语）

（2）Айылда 450 (түтүн) киши жашайт. (аныктооч)（定语）

学习汉语量词的学生一定要注意的是 ①汉语量词总是出现在数词后边，（动+数+量+名），（动+数+量）。②汉语单音量词大都可以重叠，多音节量词不能重叠。量词的重叠形式主要有 AA式和 AABB 式。例如：AA 式， AABB 式。AA 式前面加的数词一般只能是“一”，不能是其它数词。这是因为 AA 式量词重叠常表示“每一”或“逐一”的意思，而 AABB 式前面不能加数词。

③汉语量词可以用在指示代词后面，组成指量短语充当句子成分。在“拿本书给他”中，“本”是“一本”的省略。只有数词是“一”的时候，数词才能省略。 ④汉语量词不能单独使用作句法成分，也不能单独回答问题。

吉尔吉斯语①量词总是出现在数词后边“数+量+名，数+量+动”，吉尔吉斯语任何动词都不能构成动量词。动词构成的量词是动词与基数词组合而构成的，是由动词中能够表示量的名词有关的命令动词组成。②吉尔吉斯语大多数借用的单音节量词可以重叠，多音节量词一般不能重叠。量词的重叠形式主要有 AA式。③吉尔吉斯语量词也可以用在指示代词后面，组成指量短语充当句子成分。量词也可以单独作句法成分。吉尔吉斯语量词能单独使用作句法成分，也可以单独回答问题。

（三）语用特点

汉语的数词必须通过量词才能修饰名词。如在现代汉语中，一本书，一块肉，一张画，一束信件 不能说成 一书，一肉，一画，一件[5]。

吉尔吉斯语的量词和汉语量词有所不同，吉尔吉斯语中，数词和名词组合时，期间的量词并不是必不可少的，而且有时不用量词反而简洁明快。如：бир даана журнал（一份杂志）也可以说（一杂志）Асан бир сапар үйгө кайткан. (Асан回家了一趟)。但是这并不说明吉语中量词不重要或者可有可无。因为即使是计算个体事物的单位词也有不能省略的情况。如：бир бутак алма（一树苹果），不能说：бир алма（一苹果）。吉尔吉斯语中能省说的只是一部分个体量词。如：Көнөк жемден артпаган。Алты батман буудай жеп，дан жыттанган чоң Жолой。

在吉尔吉斯语缀接在某些动词词干上，构成量词。如：тил-“剖开”+им---тилим“块” жут-“吞” +ум---жутум“口”атта“迈”+м---аттам“一步”

汉语的量词必须基数词一起用。量词的前面必须（一，二，三，百，千，万）的基数词。如：一个人，一间房子，三碗米饭，一盒火柴，三大包衣服。不能说：个人，间房子，碗米饭 ，盒火柴，大包衣服。在吉语必须是能表示一定量的单位，在句子中必须和数词бир （一)结合组成词组。在此我们应说明，数词бир （一)除有数词概念以外，还有量词意义以及其它意义，在句子中能起各种作用。数词Бир （一)和量词连用时，通常比起数的概念会较多地表示量的概念。例如: бир куту күкүрт（一盒火柴），这里的бир和数的概念毫无关系，我们平时说бир куту күкүрт，也可以说куту күкүрт（盒火柴），这两个词组的含意是一样的，两个都表示集体单位。例如: бир чоң боо кийим（一大包衣服），也可以说：чоң боо кийим（大包衣服）等。如：1）Айланайын атаке，Ак сакалын тургандa， Адепсиз ишке түшпөймүн，Арак бөлсун бал болсун，Атамдан мурда ичпеймин。2）Бир танап жерин айдатпай，кулак суусун байлатпай 。3）Бармак басаар душманга жер бербейсиң。4）Көнөктөй жемден артпаган。

第一个，第二个，第三，第四个例子中都省略了“一”的基数词。

2) 吉尔吉斯语： бир “一”有时和其它一些代词一起连用作代词，副词用。如: бир нече (几个)，бир канча (一系列)，бир аз (一些)等。(一系列)，бир аз (一些)等。这些例子表明бир一词，除表示自己的数量概念之外，还可以表示其它一些意义。

③在汉语中不能省略名词，但是吉尔吉斯语表义清楚的情况下，名词常省略。如： Бул баш меники(уйум) , башка беш баш меним байкемдики(уйу)。(这五头（牛）是我的，另五头（牛）是我弟弟的。省略了（牛））。Анын бир үйүрү(жылкысы) бар。他有一群（马）。Бир кесим (эт) алып кел。你带来一块（肉）。

吉尔吉斯语一般数量词用在名词之前，但为了突出数量，可以“名词（从尾）+数量”或者“名词（领格尾）+数量（领属性人称词尾）”。数词和名词用在名词之后。Эки килло уй этин алдым.我买了两公斤牛肉。Уй этинен эки килло алдым.牛肉我买了两公斤。

④汉语量词和名词中间一般不能加“的”，如：“一个学生”不能 “一个的学生”。只有度量词和名词之间可以加 “的”，如：一尺的布，三斤的鱼。度量词包括：尺，米（公尺），里，斤，吨，亩，顷，等等。临时量词和名词之间有的也能加“的”如：一书架的书。

注释：

【1】叶苍岑. 现代汉语，语法基本认知. 北京：北京教育出社版. 1986. 62页

【2】Манас эпосу. Саякбай Каралаев. 1- китеп. （玛纳斯史诗）第一版

【3】何杰. 现代汉语量词研究. 北京：北京民族出版社. 2000. 157页

【4】斯拉依·阿赫玛特. 关于现代柯尔克孜语中量词的初步探讨. 喀什师范学院学报. 1988. 81页

【5】房玉清. 实用汉语语法. 北京：北京语院出社版. 70页

УДК: 811.11.

Мурзаева А.Н., *преподаватель БГУ*

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ КЛИНИЧЕСКОЙ ПСИХИАТРИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

ЛИНГВОКОГНИТИВДИК АНАЛИЗДИН АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ КЛИНИКАЛЫК ПСИХИАТРИЯ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫН ТАЛДОО

ENGLISH-LANGUAGE TERMINOLOGY OF PSYCHIATRY AS THE OBJECT OF LINGVOCOGNITIVE ANALYSIS TERMS OF CLINICAL PSYCHIATRY IN ENGLISH LANGUAGE

Аннотация: *В настоящей статье рассматриваются «специфические» признаки, которые находят своё отражение в терминологии психиатрии. В концептуальном и языковых аспектах категория признака в медицине одна из самых сложных гносеологических категорий. В результате анализа англоязычной терминологии психиатрии, мы выделили несколько подгрупп.*

Ключевые слова: *психиатрия, когнитивная лингвистика, категория, признак, англоязычная терминология психиатрии.*

Аннотация: *Бул макалада психиатриянын терминологиясын чагылдырылган "спецификалык" белгилер талкууланат. Медицинадагы белгилердин категориясы концептуалдык жана тилдик жактан алып караганда гносеологиялык категориялардын ичинен эң татаалдарынын бири болуп саналат. Психиатрия терминологиясынын англис тилдүү анализинин жыйынтыгында, биз канча бир майда топ аныктадык.*

Түйүндүү сөздөр*: психиатрия, когнитивдик лингвистика, категория, теги, англис тилдүү психиатриянын терминологиясы.*

Abstract: *This article deals with "specific" features, which are reflected in the terminology of psychiatry. In conceptual and linguistic conditions in different categories. As a result of the analysis of the English-language terminology of psychiatry, we have identified several subgroups.*

Key words: *psychiatry, cognitive linguistics, category, attribute, English terminology of psychiatry.*

Психология делает акцент на роли признака в процессе восприятия, пытаясь решить вопрос, с чего начинается восприятие - с признаков объекта или с целостного объекта. А. А. Залевская рассматривает роль признака в процессе восприятия с позиций процесса создания языковой картины мира, который не может носить полностью объективный характер, поскольку включает в себя не только отражённые объекты, но и позицию отражающего субъекта. Таким образом, человек воспринимает мир избирательно.

В концептуальном и языковом аспектах категория признака в медицине одна из самых сложных гносеологических категорий. Это объясняется разнообразием концептов медицинской науки, многочисленностью форм проявления патологических процессов, эволюцией медицинских знаний, отражающейся в семантике терминов, и относительной субъективностью человеческого мышления, способного создавать определения научных концептов на основе различных аналогий и личных ассоциаций.

В настоящей статье мы рассмотрим «специфические» признаки, которые находят своё отражение в терминологии психиатрии. В результате анализа англоязычной терминологии психиатрии мы выделили несколько групп признаков.

Под клиническими признаками в медицине понимают совокупность проявлений болезни, то есть симптомов, составляющих картину болезни. «Симптомы психических болезней так же, как и образуемые ими синдромы, представляют собой клиническое проявление вовне существующих психопатологических расстройств». [6. 426]

В медицине симптомом (греч. symptoma -казус, несчастный случай, болезненный признак) рассматривают как «признак болезни, качественно новый, не свойственный здоровому организму феномен, который можно обнаружить с помощью клинических методов исследования, используемый для диагностики и прогноза заболевания. Симптом предполагает не только появления кого-либо нового, необычного, но и отсутствие нормального явления». [6. 426]

На основании определений термина «симптом» были выявлены две характеристики концепта «симптом»: «наличие патологического процесса», «отсутствие нормального явления». В зависимости от способа и доступности выявления симптомы делят на объективные и субъективные, явные и скрытые; по срокам проявления и выявления - на ранние и поздние, а по диагностическому значению - на неспецифические, специфические и патогномоничные (греч. pathos - болезнь, страдание + gnomonikos - способный к суждению, знающий), то есть симптомы, характерные исключительно для определенной болезни и дающие основание поставить окончательный диагноз. Специфичность симптомов часто зависит от уточнения качественной его характеристики.

А.В. Снежевский писал, что «распознавание любой болезни, в том числе психической, начинается с симптома». [8.306] Г.В. Морозов и Н.Г. Шумский отмечают, что существует три принципа классификации симптомов психических болезней, отражающие собой те научные дисциплины, с помощью которых психиатры стремились постичь механизмы их возникновения.

1. Психологический принцип, согласно которому симптомы психических болезней представляют собой расстройства определенных психологических процессов - восприятия, представления, воли.

2. Не получивший широкого признания философско-психологический принцип, классифицирующий симптомы психических болезней в зависимости от преобладания при них нарушений чувственного или рационального (абстрактного) познания.

3. Физиологический принцип, рассматривающий в качестве источника психопатологических симптомов нарушения структуры рефлекторной дуги.

Несмотря на всё многообразие видов симптомов психических расстройств, каждый конкретный симптом (даже субъективный) имеет своё языковое отражение в терминологии. В англоязычной терминологии психиатрии (далее АТП) концепт «симптом» вербализуется различными лексическими средствами. Наиболее прозрачно он репрезентируется существительными SIGN (sign - «an objective evidence of a disease as observed and interpreted by the physician» [9]. или SYMPTOM (symptom - «subjective evidence of disease or physical disturbance observed by the patient») [9], входящим в состав как эпонимических, так и полнозначных терминов. Например, Baeyer'ssymptom - Байера симптом - неспособность больного определить с закрытыми глазами направление смещения врачом кожной складки на ногах или животе; Joffroy'ssign - Жоффруа симптом - ранний признак деменции (слабоумия), больные допускают грубые ошибки в простых задачах на сложение и вычитание.

Существительные SIGN или SYMPTOM, стоящие в форме множественного числа, а также слово TRIAD, после которого термины sign или symptom опускаются, характеризуются концептуальным признаком «группа признаков» и объединяют явления разного порядка (психопатологические, органические, личностные и другие). Например, термином Magnan'ssymptoms - Маньяна симптомы объединяют аритмоманию или навязчивый счёт (расстройство мышления), неприятные ощущения в виде ползания под кожей насекомых (расстройство восприятия), ситиоманию - периодически возникающая булимия (расстройство ощущений).

Концептуальный признак «группа признаков» характеризует в АТП термины, содержащие слово PHENOMENON (греч. phainomenon - являющееся). Феноменом называют: 1) необычный, исключительный факт; 2) философское понятие, означающее явление, данное нам в опыте, чувственном познании; 3) явление, в котором обнаруживается сущность чего-либо; 4) человека (или явление), выдающегося, исключительного в каком-нибудь отношении [4]. Таким образом, точкой соприкосновения понятий «феномен» и «симптом» является то, что они обозначают «необычный существенный признак какого-либо явления». В АТП один термин с элементом PHENOMENON может охватывать как единственное болезненное проявление, так и целый ряд проявлений, различных по характеру, однако тесно взаимосвязанных и возникающих одновременно, например, Babinski'sphenomenon -Ба-бинского феномен - при супинации вытянутых рук I палец кисти на стороне поражения полушария мозжечка оказывается выше, чем на другой стороне.

Следует отметить, что формулировка ряда терминов, в структуру которых входят слова SYMPTOM, SIGN, PHENOMENON, TRIAD, может быть развернутой и содержать признаки способа проявления расстройства phenomenonofconfusion - феномен психической спутанности.Нередко концепт «симптом», характеризуемый концептуальным признаком «группа признаков», может быть репрезентирован термином СИНДРОМ, поскольку в медицине синдромом обозначают «систему взаимосвязанных в патогенезе симптомов болезни» или симптомоком-плекс [2.640], «систему взаимосвязанных типовых расстройств - симптомов (элементов)» [2.640]. Например, GillesdelaTourette'ssyndrome - Жиля де лаТуретта синдром - симптомокомплекс, характеризующийся гиперкинезами, эхолалией и копролалией, тиками.

К клиническим проявлениям болезни можно отнести признаки, выявляемые путем проведения лабораторных и инструментальных исследований, поскольку наличие положительной или отрицательной реакции позволяет подтвердить или опровергнуть предполагаемый диагноз. В АТП результаты лабораторных и инструментальных исследований вербализуются словами REACTION

- реакция, RHYTHM - ритм, WAVE - волна, терми-ноэлементом - GRAMM (греч. gramma - запись, изображение) - «-грамма»: rheogram (греч. rheos

- ток, поток + gramma - запись, изображение) -реограмма - кривая, отражающая изменения во

времени электрического сопротивления ткани и кровенаполнения ее сосудов; ß-wave (betawave) -бе-

та-волны - низкоамплитудные колебания суммарного потенциала головного мозга.

В АТП можно выделить ещё целый ряд терминов, вербализующих следующие специфические признаки такие как:

Признак «атипичность» (греч. a- - без, не + typikos - образцовый, примерный). В медицине «атипичность» проявляется в отклонении от нормальных функций или в проявлении каких-либо не соответствующих общепринятым нормам черт (следовательно, любое расстройство можно рассматривать как отклонение от нормы). В структуре термина признак «атипичность» вербализуется следующими способами:

1) целыми лексическими единицами -INVERSION (лат. inversio - перевертывание, перестановка) - инверсия, извращение, ATYPICAL (в отличие от слова inversion) - атипичный характеризует отклонение от обычной формы заболевания, а не отклонение от нормы. Например, inversionofsleep - извращение/инверсия сна - нарушение нормального ритма сна и бодрствования;

2) префиксами A- (греч. a- приставка, означающая отсутствие признака или качества, выраженного во второй части слова), HYPER (греч. hyper- приставка, означающая: 1) «над», «сверх», «сверху»; 2) «чрезмерное повышение, увеличение чего-либо), HYPO- (греч. hypo- приставка, означающая: 1) «под», «ниже», «снизу»; 2) «понижения», «уменьшение», «недостаточность», «слабая выраженность»), MACRO- (греч. makros - большой), MEGALO- (греч. megalos - большой, увеличенный),

3) префиксоидом OVER-; которые одновременно отражают признак интенсивности, так как несут сему «отклонение» от нормы как таковой и отклонение от обычной формы протекания заболевания, например, asymbolia (греч. a - без-, не + symbolon - знак) - асимболия - утрата способности понимать условные знаки и правильно пользоваться ими, overcompensation - гиперкомпенсация - попытка преодолеть мнимую физическую или психическую неполноценность.

Признак «характер течения заболевания» репрезентируется терминокомпонентами RECURRENT (лат. recurro - бежать назад, возвращаться) - рекуррентный, повторяющийся, REMITTENT (лат. remitto - отпускать, ослаблять)

- перемежающийся, ремитирующий, PERIODIC (лат. pediodikus - периодический, перемежающийся), ALTERNATING (лат. alternans, от alterno

- чередоваться), CIRCULAR (лат. circulus - круг)

- циркулярный, CHRONIC (греч. chronikos долговременный) - хронический, ACUTE (лат. acutus

- острый, заострённый) - острый, которые отражают одновременно временные признаки (продолжительность, периодичность). Например, remittentschizophrenia - ремиттирующая шизофрения, recurrentmelancholia - ремитирующая депрессия; circularpsychosis - циркулярный психоз.

Гендерный признак. Разделение людей на мужчин и женщин является центральной установкой восприятия себя и окружающих. Нарушение восприятия половой принадлежности и несоответствие физиологических изменений возрасту имеют важное диагностическое значение (часто при таких состояниях наблюдаются психические отклонения). Например, matronism (лат. matrona - почтенная замужняя женщина)

- матронизм - преждевременная физическая и физиологическая зрелость, дисгенитальный синдром у молодых девушек.

В медицине цветовой признак является очень важной характеристикой, поскольку служит одним из основных показателей состояния организма, играет важную роль в постановке диагноза и в установлении стадии заболевания и степени его распространения. Колористические признаки отражены преимущественно в концептах «болезнь» и «симптом». Признаки цвета закрепляются за научным концептом обычно на первых этапах изучения какого-либо патологического явления, когда этиология и патогенез ещё неизвестны. Так, например, название термина cretinism (лат. creta - мел) - кретинизм (заболевание сопровождается задержкой физического и умственного развития) дано по бледной, с грязным желтовато-серым оттенком коже больных.

В терминологии психиатрии признак цвета не имеет столь важного диагностического значения как, например, в диагностике кожных заболеваний, и, следовательно, представлен не очень широко. Однако в науках, занимающихся изучением психического состояния человека, исследование цветовых предпочтений испытуемого (пациента) помогает определить эмоциональное состояние человека. Например, цветовой тест Люшера (Luschercolorpersonalitytest - цветовой тест Люшера) позволяет измерить психофизиологическое состояние человека, его стрессоустойчивость, активность и коммуникативные способности.

Нарушение восприятия цвета иногда сопровождает некоторые психические расстройства. Так, например, явление, когда больной видит все предметы окрашенными в желтый цвет, обозначается термином xanthopsia (греч. xanthos - желтый + opsis - зрение) - ксантопсия. Цветовые ощущения передаются в структуре терминов как в национальной форме, так и в интернациональной форме. Например, термин xantopsia имеет в английском языке синоним yellowvision.

Однако колористическая номинация не обязательно предполагает адекватность физическому восприятию цвета. Термины с элементами цвето-обозначений, зародившиеся в период античной медицины, нередко раскрывают ошибочные взгляды древнегреческих медиков на природу человека, этиологию заболеваний. Например, наименования видов темперамента человека восходят к гуморальной теории Гиппократа, согласно которой преобладание одной из 4 циркулирующих в теле человека жидкостей влияет на общее поведение человека. Так, преобладание чёрной жидкости (желчи) делает человека грустным и боязливым, то есть меланхоликом (греч. melas, melanos - темный, черный, chole желчь). Основная задача термина передать наиболее полно и точно основные характеристики и отличительные особенности обозначаемого концепта, что иногда нелегко осуществить с помощью однословных терминов, в которых признаки отражаются терминоэлементами. Зачастую цель достигается созданием многокомпонентного

атрибутивного термина-словосочетания, поскольку, «с одной стороны, адъективное словосочетание выполняет в научном языке функцию номинации, с другой стороны, отражает сложный концепт с его отличительными признаками». [1.250]

Несмотря на обилие работ, посвящённых описанию атрибутивных комплексов в терминологии (Кравец Л.Г. 1964, Соловьёв В.П. 1973, Павлова О.И. 1984, Гончарова Н.В. 2004 и др.), их композиционная семантика и определённая связь с когнитивными структурами ещё недостаточно изучены, что «является следствием длительного господства структурного метода, в терминах которого всё многообразие реализуемых в речи атрибутивных конструкций легко укладывалось в одну и ту же схему синтаксического построения». [7.25]

В процессе порождения термина атрибутивное словосочетание обладает уникальной способностью к расширению своих границ за счёт введения новых определений, отражающих выявляемые в процессе научного познания признаки объекта исследования. Такое словосочетание можно рассматривать как «способ соединения терминокомпонентов для выражения единого, хотя и расчленённого концепта». В номенклатуре психических болезней элементы атрибутивного словосочетания являются выразителями родовидовых (гиперо-гипонимических) отношений: родовой термин отражает существенные признаки рода, а видовой термин обладает существенными признаками рода и видовыми отличительными признаками, при этом образуются терминологические гнёзда.

Особенность терминологических словосочетаний состоит в том, что его компоненты одновременно отражают различные признаки явления, обозначенного гнездообразующим термином. Проиллюстрируем это следующими примерами:

а) характер течения заболевания + причина + поражённая функция: acutealcoholicataxia-атаксия острая алкогольная;

б) интенсивность + (клиническое проявление заболевания + локализация): в термине generalhydrocephalus прилагательное general отражает степень/интенсивность патологического процесса, терминоэлементcephalus (kephale (греч.))

- голова указывает на локализацию болезненного процесса, hydor (греч. hydor - вода) - проявление заболевания. Термином generalhydrocephalus обозначают такой вид гидроцефалии, при которой ликвор скапливается и в желудочках, и в подобо-лочечных пространствах;

в) клинические проявления + (локализация + воспалительный процесс): hemorrhagicencephalitis

- геморрагический энцефалит - проявляется кровоизлияниями в мозге.

В заключение необходимо отметить, что в терминологии психиатрии находят своё выражение и выдвигаются на первый план не только доминирующие признаки научного концепта, но и ассоциативные и субъективные характеристики. Основа признаковой характеристики

- антропоцентрически ориентированное восприятие когнитивных структур. Изучение языкового представления признака дает информацию не только о реальном многообразии свойств объектов бытия, но и мыслительно-отражательных отношениях между познающим субъектом и реальным многообразием предметов познания.

В терминологии психиатрии термины, репрезентирующие категорию признака, отражают как стереотипы обыденного восприятия, представляющие «наивную» картину мира, так и результаты не только философского и естественнонаучного осмысления, но и психологического, собственно психиатрического осмысления, связанного с научной картиной мира, а также репрезентируют преемственность развития и трансформации обыденного знания в научное.

Литература

1. Бекишева Е.В. Категориальные основы номинации болезней и проблем, связанных со здоровьем: монография [под ред. проф. В.Ф. Новодрановой]. -Самара: ООО ИПК «Содружество»; ГОУ ВПО «Сам-ГМУ», 2007. 250 с.

2. Блейхер В.М., Крук И.В. Толковый словарь психиатрических терминов. -Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1995. 640 с.

3. Большая медицинская энциклопедия: в 30 т.- М.: Советская энциклопедия, 1974 1988 с. (БМЭ).

4. Большой энциклопедический словарь [под ред. А.М. Прохорова]. -М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. 1456 с.

5. Залевская А.А. Введение в психолингвистику.- М.: РГГУ, 1999. 220 с.

6. Морозов Г.В., Шумский Н.Г. Введение в клиническую психиатрию (пропедевтика в психиатрии). -Н. Новгород: Изд-во НГМА, 1998. 426 с.

7. Морозова А.Н. Определение как компонент словосочетания и словесного ряда // Вестник факультета иностранных зыков СГПУ.-Самара, 2002. Вып. 3. С.7-25.

8. Снежевский А.В. Руководство по психиатрии: в 2 т.- М.: Медицина, 1983.

9. Merriam Webster's Medical Dictionary. Merriam-Webster, Inc., 1995. 798 p.

УДК 494-3-3

Бейшеев Төлөгөн
И.Арабаев атындагы КМУнун изденүүчүсү

ЛЕКСИКОГРАФИЯНЫ ЖОЖДОРДО ЖАНА ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУТУУ ЖӨНҮНДӨ

ОБ ОБУЧЕНИИ ЛЕКСИКОГРАФИИ В ВУЗАХ И СРЕДНИХ ШКОЛАХ

ON LEARNING LEXICOGRAPHY IN UNIVERSITIES AND SECONDARY SCHOOLS

Аннотация: *Лексикография мурда сөз өстүрүү сабагы катары каралса, акыркы жылдары 11- класстардын программасына киргизилген. Ошондой эле биз лексикографияны ЖОЖдордо окутуунун болжолдуу программасын иштеп чыктык. Макалада лексикографияны окутуунун ыкмалары каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *Лексикография, сүйлөм, кыргыз тили, орус тили, технологиялар, ЖОЖ, орто мектеп.*

Аннотация. *Если раньше лексикография рассматривалась на уроках развития речи, то в последнее время ее ввели в программу 11-классов. Также разработана приближенная программа обучения лексикографии в ВУЗах. В статье рассмотрены методы обучения лексикографии.*

Ключевые слова*: лексикография, предложения, кыргызский язык, русский язык, технологии, ВУЗ, средняя школа.*

Annotation**:** *If earlier the lexicography was considered at the lessons as a development of speech, recently it was introduced into the program of 11-grades. An approximate program of lexicography training in universities has also been developed. The article discusses the methods of teaching lexicography.*

Key words*: Lexicography, sentences, Kyrgyz language, Russian language, technology, university, high school.*

Азыркы шартта 2-3 тил билүү зарыл. Бирок ал улуттук баалуулугубузду, тил байлыгын, касиетин жоготуунун эсебинен жүрбөшү керек (А. Садыков филология илимдеринин доктору, КРИАнын корреспонденти, КР эмгек сиңирген ишмер, мамлекеттик сыйлыктын лауреаты [1] .

Мамлекеттик тил кыргыз тили, расмий тили –орус тили, дүйнөлүк тил англис, француз, испан, араб, кытай тилдерин жакшы өздөштүрө алышса, алар кайсы өлкөдө болбосун ЖОЖдордо билим алаарына шек жок. Көп тилде билим алуу менен чектелбестен, көп улуттук маданияттын каада салттарын үйрөнүп, башка улуттар менен ынтымакты бекемдешет.

Лексикография (грек тилинен сөздүк жазамын дегенди билдирет) сөздүктөрдү түзүүнүн теориясын үйрөтүүчү тил илимин түшүндүрөт [2]. Туура жазууга, туура сүйлөөгө сөздөрдүн маанисин ачык айкын түшүнүүгө, башка тилди үйрөнүүгө көмөкчү болот ошол тилдин лексикасынын өнүгүшүн байкоого материалдар берет. Сөздүктөрдүн типтери: Сөздүктөр милдетине лексиканын кайсы катмарын өз курамына жараша эки топко бөлүнөт.

1-Энциклопедиялык.

2-Лингвистикалык.

1-Буюмдар, заттар, окуялар, көрүнүштөр аныкталып, илимий-техникалык терминдер, тарых этимологиясы болот. Сүрөттөр менен шөкөттөлөт. Биографиялык сөздүк (өмүр баян) : Коомдук ишмерлер, акын-жазуучулар, окумуштуулар, ойчулдар өмүрү, эмгектери сөздөрдүн фразеологизмдердин маанилери, колдонуштары аныкталат.

Грамматикалык табияты көрсөтүлөт [2.8-б] грамматика керекче белгилүү бир тилдеги сөздөрдүн өзгөрүшү, сүйлөмдө сөздөрдүн өзгөрүшү айкалыштарынын эрежелер жыйнагы [2.].

Сүйлөмдүн грамматикалык жактары менен бирге логикалык жактары да бар. Грамматикалык сүйлөм ой жүгүртүүнүн тышкы оозеки формасы. Ой жүгүртүү-сүйлөмдүн мазмуну, ал эми сүйлөм –ой жүгүртүүнүн айтылыш формасы. Логика боюнча ар бир ой жүгүртүү дайыма грамматикалык сүйлөм формасында айтылат. Бирок, кээ бир грамматикалык сүйлөмдө ой жүгүртүү болбойт. М: суроолу сүйлөмдөр. Тил менен маданият өз ара тыгыз байланыштуу [4,124-б.].

Сөз- Лексиканын объектиси. Сөздөрдүн түрдүү маанилери. Сөз формалары, сөздүн морфологиялык

жактан түрлөнүштөрү, сөздөрдү жыйноо. Сөздүктөрдү түзүү ыкмаларын изилдеп, үйрөтүүчү лексикологиянын бир бөлүгү лексикография. Тилдин лексикалык байлыгын чогултуу, алардын бардык мааанилери менен ар түрдүү максаттарда каттап чыгуу ар кандай сөздүктөрдү жаратуу маселелерин ишке ашырып, изилдеп үйрөтөт (Абдубалиев И. Этимология жана лексикография 2007. [2])

Мындай дейт 1-сөздүктөрдү түзүү илими 2- тилдердин лексикалык байлыгын түрдүү сөздүктөргө чогулушу. 3-билимдер тармагына тиешелүү болгон сөздүктөр жыйындысы. Башка тилди үйрөнүүдө лексикалык жана фразеологиялык биримдиктердин белгилүү бир минимумдарын билүү менен дагы тилдин грамматикалык түзүлүшүн өздөштүрүү керек. Өздөштүрүүдө сөз айкалыштары сүйлөмдү түзүүдө катышкан түзүү элементтеринин системасында чоң маанини ээлейт. Элемент системасына: кызматчы сөздөр, жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр, модалдык сөздөр. Сөздүктөр төмөндөгүдөй түзүлүп калыптанат.

1. Лексика (тилдеги бардык сөздөрдүн жыйындысы) семаникалык (сөздөрдүн мааниси) принцип (негиз).

2. Фонетикалык же тыбыштык принцип.

3. Морфемалык принцип.

1. Негиз. Түз маани, өтмө маани, эмоционалдык, экспрессивдүү (кошумча, өтмө, көркөмдүк, киргизүүчү маани) модалдык (сүйлөөчүнүн айтылып жаткан окуяга болгон мамилесин, ар кандай кырдаалын билдирүүчү, ар түрдүү жардамчы сөздөрдөгү маани. Мисалы: тактоо, таануу, суроо, шарт, буйрук, каалоо, ниет, күмөн) ж.б. (түшүндүрмө, котормо).

2. Негиз. Айтуучунун тилинде кандай айтылса ошондой жазылат (орфографиялык, орфоепиалык, диалектологиялык).

Негиз. Мүчөлөр эске алынат (морфемалык, этимологиялык) Жапанов. А.А.“ Орус жана кыргыз лексикографиясы”. Б. 2015 [3]. Эмгегинде (монографиясында, лексикографиясында) лексикографиясынын теориялык маселелерин чечмелөөгө бир топ аракет жасаган.

Сөз байлыгын жакшы сактоодо биздин милдетибиз ушул жерде кыргыз кыргыз тилине кайдыгер карагандыктан мамлекет тарабынан баа берилбегендиктен эл арасынан байыркы китептерди, иш-кагаздарды, каттарды, кол жазмаларды жыйнап албагандыктан толгон-токой байлыгыбыздан айрылып калдык.

Азыркы мектепке (мектеп №1 2005 Илимий журнал [100.50-б]) макаласындагы

1. Окутуунун активдүү методдору менен формаларын колдонгон педагогикалык технологиялар; оюн технологиялары; проблемалык технологиялары; өстүрүп-өнүктүрүү технологиялары; программалык окутуу технологиялары; интерактивдүү окутуу; окутуунун компьютердик технологиялары, модулдук окутуу, окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн активдештирип окутуу [4.50-б]. Муратов технологиялардын ар түрдүү классификациясын Урал мампедуниверситетинин профессору, педагогика илимдеринин доктору Е.В.Коротаеванын айтуусунда сунуштайт. Албетте, окутууда классикалык методикадан тартып ар кандай методдун көптөгөн методдору бар экендиги окумуштуулар жана тажрыйбалуу окутуучулар тарабынан эбак далилденген.

Кыргыз лексикографиясынын тарыхы эң байыркы болсо да, азыркы кыргыз тилинде аны жаңыдан гана колго алып, мектептерде окутулуп, анын теориясы жана практикасы окутула баштады. ЖОЖдордун студенттерине окутулушуна зор маани-маңызын ачып берип, улуттун маданиятынын тарыхый кыска мөөнөттө жогорку баскычка көтөрүлүшүнө, маданий баалуулуктарды түзүшүнө элдик идеяны ылдам өздөштүрүшүнө зор мүмкүнчүлүктү ачып берет.

Ар бир улуттук тил ошол улуттун салт-санаасын, кулк-мүнөзүн, үрп-адатын, басып өткөн тарыхый жолун чагылдырып, аларды таанып билүүдө булак, табылгыс далил катары кызмат өтөйт. Эне тилдин ЖОЖдордо эң негизги сабактардын бири катары окутулушу, башка предметтерди да терең өздөштүрүшүнө таасир берет. Тилди коомдук көрүнүш экендигин, коомдогу ролун, анын өнүгүшүн, кыргыз тилин жана анын өнүгүшун туюндуруу. Тилдик каражаттарды пикир алышууда туура колдонуу менен алардын логикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүү. Тилге, андагы каражаттарга сергектик мамиле жасоого, ал байлыктарды терең өздөштүрүүгө түрткү берүү. Өз ойлорун так, туура айтып, ар түрдүү адабияттарды көркөм окуусуна үйрөтүү. Студенттерди патриотизмдин, интернационализмдин духунда дүйнөгө материалистик көз карашта тарбиялоо. Жогорудагы белгиленген абдан татаал, бирок өтө ардактуу милдеттерди ишке ашырууда окутуучулардан келечектин ээлерин тарбиялоо үчүн чыгармачыл эмгекти, кажыбас кайратты, анын ичинде лингвистикалык, методикалык жана жалпы педагогикалык терең даярдыкты талап кылат.

Студенттердин сөз байлыгын өстүрүп, аларды туура колдоно билиш үчүн ар кандай сөздүк, справочниктер менен тааныштырып, андан керектүү сөздөрдү таап алууга үйрөтүү. Сөз байлыгын арбытууга сөздөрдүн, сөз айкалыштарынын маани – маңызын тереңдетип түшүнүүгө, жаңы сөздөрдү үйрөнүүгө, адабий тилдин нормасында айтылышына жана жазылышына көңүл буруу керек. Лексикографиянын ЖОЖдордо, орто окуу жайларында окутууда төмөндөгү болжолдуу программаны сунуш кыламын.

1. Лексикология тилдин сөздүк составынын азыркы абалын жана анын тарыхый өсүш өзгөчөлүктөрү.

2. Кыргыз лексикографиясынын изилдениши.

3. Дүйнөлүк лексикография тарыхы (Фарузаби 60 же 100 том), П.С.Паллаев 1786-1891, 276тилден 4томдук, Писман Лоренсо Эрваз – Н.Пандура (1800-1804) 300 жакын тилдерден сөздүк чыгарган. Немец И.Х.Аделунга (1806-1817) 500гө жакын тилдерден 4том, Ахмед Югнеки (12-кылымдын аягы, 13-кылымдын башы), (Сактагын тилиңди, азайткын сөзүңдү, сакталса бул тил, сакталдың өзүң).

4. Ахмад Ясавий “Дивану хикмат, экиметтүү сөздөрдүн жыйнагы” 12-кылым, 1197-ж.

5. Махмуд Кашгари “Түркий тилдер сөз жыйнагы”(которгондор: Акматалиев, Токоев, Кошматов., 2011-ж)

6. Л.З.Будагов “Түрк, араб диалектилеринин араб, фарсы тилдеринен көп колдонулган салыштырмалуу сөздүгү” (Сравнительный словарь турецко – татарских наречий, с включением употребительнейших слов

арабских и персидских и с переводом на русском языке 1869).

7. В.В.Радлов “Опыт словаря тюркских наречий” 1889.

8. Байыркы сөздөргө кыргызча түшүндүрмө берүү менен кыргыз сөзүн байытуу.

9. Башка тилдерден кирген сөздөрдүн маанисин кыргызча чечмелөө аркылуу кепти байытуу.

10. Араб тилинен кирген сөздөрдүн маанисин кыргызча чечмелөө менен кепти байытуу.

11. Парсы, тажик тилинен кирген сөздөрдүн маанисин чечмелөө менен кепти байытуу.

12. Монгол тилинен кирген сөздөрдүн маанисин кыргызча чечмелөө менен кепти байытуу.

13. Өсүмдүктөрдүн аттары.

14. Түрк тилинде сакталып калган кыргызча сөздөр кепти байытуунун бирден – бир жолу.

15. Түрк тилдеринде сакталып калган кыргыз сөздөрүн окутуу.

16. Кыргыз тилинен орус тилине кирген сөздөрдүн маанисин чечмелөө, бул кыргызча кепти байытуу.

17. Сөз, тил тууралуу улуу адамдардын айткандарын окутуу.

18. Кыргыз кепти байытууда кыргыз тилинин түпкү аталык (баба тилин сактап калуу эң негизги милдет).

19. Сөз тууралуу макал-лакаптарды жыйноо жана аны кебинде колдонууга үйрөтүү менен студенттердин кебин байытуу.

20. Кыргызча кепти байытууда кыргыз тилинин практикалык курсунун мааниси.

21. Кыргызча кепти байытууда кыргыз тили боюнча студенттердин өз алдынча иштеринин мааниси жана анын багыттары.

22. Кыргызча кепти байытуу үчүн сөздүктөр менен иштөөдө техникалык каражаттарды колдонуу.

23. Орус тили аркылуу чет тилдерден кирген сөздөрдүн сөздүгү.

24. Т.К. Чоротегин “Махмуд Кашгари Барскани жана анын “Түркий сөздөр жыйнагы”1997-ж.

25. В.Мусаева “Байланыштуу кеп, кептин стилдерин окутууда тилдик – коммуникативдик компетенттүүлүктү өнүктүрүү”.

26. В.Мусаева Монография 2013ж.

27. Мусаева В.И. Кыргыз тил сабагында чечендик кепке үйрөтүүнүн илимий методикалык негиздери, Б2016 ж.

28. Джапанов А.А. “Орус жана кыргыз лексикографиясы” 2015.

29. Жапаров Ш., Сыдыкова Т. “Азыркы кыргыз тилинин лексикологиясы жана лексикографиясы” 2012 ж.

30. Акматов Б.М. “Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы” 2013ж.

31. Абдувалиев И., “Этимология жана лексикографиясы”.

32. С.Иптаров, С. Турдубаев, Ж.Алымбеков “Инновациялык педагогикалык терминдер жана түшүнүктөр”.

33. Мусаева В.И. Мектепте лексиканы окутуу, 1993ж.

34. Мусаева В.И. “Өнөр алды-кызыл тил”2007ж.

35. Сарылбекова З, Чыманов Ж. “Кыргыз тилин окутуунун методикасы” 2015ж.

Окутулуп жаткан курстар КРнын Мамлекеттик тил жөнүндө мыйзамын, КРнын Президентинин [5] №119-2014-2020-жж КРда Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын жакшыртуу ж.ө улуттук программа менен жарлыгын жана мэриянын “Бишкек шаарынын социалдык – экономикалык өнүгүү программасынын 2016-жылдагы жана 2014-2018-жылдарга аракет планын ишке ашыруу [6]. Токтомду жүзөгө ашыруу максатында жүрүп жатат. Мына ушул токтомдорго байланыштуу бардык ЖОЖдордо, орто окуу жайларында лексикография боюнча биз сунуш кылган программаны элге билим берүү министерствосу түзгөн атайын комиссия тарабынан кайрадан каралып чыгып, аларга тиешелүү өзгөртүүлөр, толуктоолор, тактоолор киргизилип, жогорудагы окуу жайларга сунуш кылат деген ойдобуз. 1969-жылы жылдын аягында Э.Абдулдаев, Д.Исаевдердин “Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү жарыкка чыкканда “Кыргызстан маданияты” гезитинин 1970-ж 11-марттагы санында филология илимдеринин кандидаты Б.Тойчубекова менен Кыргыз ССР ИАнын кенже илим кызматкери К.Сейдакматов тарабынан “Кыргыз лексикографиясындагы жаңылык” деген макаласын жарыялаган. Анда кыргыз лексикографиясында биринчи жолу жарык көрүп жаткан бул сөздүк жеке жана кыргыз тили үчүн эмес, жалпы түркология үчүн да чоң салым болору шексиз. Бизче сөздүктө фразеологизм, иллюстратив, адабий лексика, диалектилик лексика, диалектилик-стилистикалык белги, филологиялык справочник, историзм, архаизмдер, филологиялык принциптин рамкасында илимий-популярдык, семантикалык, стилдик өзгөчөлүктөрү толук камтылып, ар бир сөз түшүнүктүү тилде чечмеленген. Мис: Ысык-Көлдө “дан” сөзү “нан” маанисинде, түштүк говорлордо көрпө-жууркан-төшөк, Таласта бостек-көлдөлөң деп колдонулуп келет. Азыркы учурда башка элдин тилине муктаждык жаралды. Ал үчүн сөздүктү пайдалануу керек. Мектептерде, орто окуу жайларда, ЖОЖдордо сөздүк менен иштөө жолго коюлган эмес, ал гана эмес атайын саат да бөлүнбөгөн. Кайсы гана предметти албайлы окуучу түшүнбөгөн сөз ошол бойдон кала берет. Мугалим сөздүк менен иштөөнү окуучуларга үйрөтүш керек. Көпчүлүк мугалимдер өздөрү унутуп калышкан. Менин эсимде, 5-класста окуп жатканда арифметика сабагынан мугалимден квадрат, скобка, фигуралардын кыргызчасы кандай десем Юдахиндин сөздүгүнөн карап көрөйүн деди эле. Ошондуктан окуучулардын, студенттердин сөз байлыгын өстүрүү үчүн үйрөнгөн сөздөрүн тажрыйбада колдонуп, анын зарылчылыгын сезсин. Өз ара сүйлөшүүдө айрым сөздөрдүн маани-маңызына түшүнбөй калат. Окутуучу аны сезип, түшүндүрмө сөздүктөн пайдалануусу сунуштап, колдонуунун эрежелерин түшүндүрүүсү керек. Сөздүктү колдонууда иштиктүүсүн иргеп сүйлөөгө машыгуу зарыл. Студенттердин сөзүндөгү тазалык үчүн аракеттенүү керек. Дайыма сылык, орундуу, ойлоп сүйлөш керек. “Ойноп сүйлөсөң да, ойлонуп сүйлө” деген макал бекеринен айтылган эмес. Бул элдик философия, элдик логика, элдик педагогика. Инновация – латын тилинен алынып, бизче “жаңылык, өзгөрүү” дегенди билдирет. Инновациялык окутууга негизделген билим берүүнүн натыйжалуулугу, практикада колдонулушу ийгиликке жетишүүнүн сырлары, студенттердин кы-

зыгуулары жогору. Билим берүү институтунан Мамбетакунов жана башка кишилер аркылуу түзүлгөн “Билим берүүдөгү инновациялык процесстер, проблемалар, тажрыйбалар өнүгүү келечеги” 21-Республикалык педагогикалык окуулар докладдын тезистеринде кеңири баяндалат. (1995) Кыскасы окутуучу өзүнүн билим даражасына карай сабак өтүүнүн ыңгайлуу ыкмасын тандап алуусу керек.

Анткени биз тилибиз, маданиятыбыз, ар түрдүү көз караштарыбызга, каада-салттарыбызга карабастан Кыргызстандын адамдарыбыз. Биз бир мамлекеттин чек арасында жашап, бири-бирибизди сыйлап, Кыргыз Республикасынын өнүгүшү үчүн күч-аракеттерибизди аябайбыз.

Бүгүнкү күндө кыргыз тили жалпысынан айыл жергесинде гана колдонулуп келет. Ошондуктан анын өнүгүүсү да айылдык деңгээлде калып жатат. ЖОЖдордо, илимий иштерде, мамлекеттик мекемелерде эне тилибиз толук кандуу колдонулбайт.

Башкача айтканда кыргыз тилинин жолу тосулуп турат. Мемлекеттик мекемелерде, билим берүү системаларында кыргыз тилинде иш жүргүзүшү керек.

Борбордук Азияда педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясы жана практикасы аттуу II эл Аралык илимий-практикалык конференция 1-чыгарылышы. Бекбоев Исан Бекбоевич педагогика илимдеринин доктору, профессор.

1. Компетентүүлүк, 2.Демилге, 3. Чыгармачылык, 4. Өзүн-өзү көзөмөлдөө.5. акыл-эс. Интеллектуалдык. Варианттарын өзү тандасын. Жатто- маанисин түшүнбөө. Дислексия – окуй албайт, визуал (ыкма) математика долбоордун териялык аныктамасын жасасын (квадрат теңдемелет) сабактын (предметти экинчи бир предмет менен байланыштыруу). Окуучу (студент) өзү ой жүгүртүп тыянак чыгарат. Поэзияга шыктуу-ода жазсын.

1. Америкалык белгилүү психолог Карл Роджерс (1901-1987) Адам төрөлгөндөн тартып эле өзүнүн жеке мүмкүнчүлүктөрүн кеңйтүүгө умтуларын белгилеген.

2. Дидактиканын негизги принциптеринин бири – окутуунун жеткиликтүүлүгү, студент өздөштүрө турган окуу материалынын ашыкча болушуна жол бербөө. Моралдын – психологиялык, интеллектуалдык жана биологиялык, физиологиялык ашыктыктарын.

3. Билим берүү инновациялык технологияларын иштеп чыгып, колдонуу иштери бүгүн долбоор түзүүдөн башталат. Критерийи окутучу, студент, предмет, фраза, конструкция, нормативдүүлүк.

4. Педогогдун профессионалдуулугу – бул ар кандай предметти кызыктуу кылып аныктоо. Аны катип ишке ашыруунун жолун табуу. Кванттын теориясын негиздөөчүлөрүнүн бири Нобель сыйлыгынын лауреаты Макс Планк (23.04. 1958-ж.) минтет “ Эрежени окутуу анчейин деле маанилүү эмес. Маанилүүсү кантип окутуу”. 1.Эркин ишмердүүнүн жөндөмү толук кандуу өнөк. 2. Креативдүүлүк, чыгармачылык эмоция сезим. 1-этап үй тапшырманы текшерүү, индикатор, стресс фактор.

5. Жыйынтыгында ички ишенимдерин калыптандыруу маселесине токтолобуз.

1. Дүйнө тааным идеянын чындыгына, адилеттүүлүгүнө, регуляторуна. Билимди сезимдүү өздөштүрүү.

2. Айрым кубулуштар фактыларды жалпылоо негизинде дүйнө көз караштык идеяларды түшүнүп билүү.

3. Чындыктуу, адилеттүү экенине ишенбейт. Ишеним эң маанилүү.

4. Чындыктуу, адилеттүү билим ишенген менен көрөткөндөй иштөөнү каалабайт. Чындык, адилеттүүлүк ишмердүүлүгүн жүрүм-турумунун регуляторлугуна айланышы эң маанилүү. Жогоруда И. Б. Бекбоевдин, И. А. Тимофеевдин “ Азыркы учурдагы сабакка коюлуучу дидактикалык талаптар” [9.42-б] жөнүндө чыгармасынан сөздүктөрдү түзүүдө керектелүүчү лингводидактиканын теориялык жана практикалык эрежелерин көңүлгө алып, студенттерге алгачкы сабактарда киришүү менен баштайбыз. Окууда студенттердин кыргыз тилине болгон дүйнө таанымын кеңейтип, дүйнө жүзүндөгү тилдер жөнүндө маалымат берип, анын ичинде кыргыз тилинин тагдырын, тарыхын айтып, Владмир Ильич Лениндин, Алексей Максимович Горькийдин, Николай Гаврилович Чернышевскийдин, Виссарион Григорьевич Белинскийдин, Константин ДмитриевичУшинский, Владимир Маяковский, Хилоли Бадриддин, Халим Абдуль салим Мансур Хасан Фирдоусинин, Кун Цю Конфуцийдин, Якубовская Мариналардын тил жөнүндө ой толгоолорун бердик.

Кыргызча кепти байытууда кыргыз тилинин түпкү аталык тилин сактап калуу керек.

Кыргыз тили илим-билим борборун ачуу, анда китепкана кандай жабдылыш керек. Ал жөнүндө төмөндө кабардар болосуңар. Өзүңөр да сүрөттөрдү тарткыла.

Макал-лакаптар адамдарды ойлонтууга, ойготууга, дүйнөнү кенен көрүп түшүнүүгө үйрөтөт. Ошондой эле таалайга, достукка, түбөлүккө, прогресске үндөп турат. Ошондуктан макал-лакап жыйноо менен студенттердин кебин байытуу.

Орус тили аркылуу чет тилдерден кирген сөздөрдүн сөздүгүн түздүм.

1989-жылы 23-сентябрындан Кыргыз тили мамлекеттик тил катары кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесинде Кыргыз тили КРнын мамлекеттик тили болот деп жазылган. КРнын Конституциясынын 5-беренесинин биринчи пунктунда “Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили – Кыргыз тили” деп жазылган.

Окумуштуу Кусейин Карасаев “Кыргыз тилинин касиетин учурбай, таза сүйлөгөндөр жер үстүндө калбай баратат” деп кыргыз тили жок болуу коркунучунда экенин эскерткен.

Испанияда болуп өткөн тил илими конгрессинде аалымдар бүткүл дүйнөдө 2976 тил бар экенин эсептеп чыгарды. Бул маалымат 1982-жылы жарык көргөн фил.ил.доктору, проф. Нурмаханова Азиза Нурмаханованын “Kasirkі kazak tіl» китебинин 6-бетинде айтылган [12]. Арадан 34 жыл өтүптүр. Азыр канча тил жок болду биле албайбыз. Дүйнө жүзүндө тилдердин саны боюнча басмаларда ар кандай. “Азыр жерде адамдар 6809 тилде сүйлөшөт” (Ислам маданияты, 8-июль, Кемел белек, 2009-ж, №5(53) 2-бет) учурда дүйнө жүзүндө 6700дөн ашуун тил катталган. Тилчи окумуштуулардын маалыматына таянсак, ар бир 14 күндө дүйнөдө бирден тил жок болуп кетүүдө. Бул тилдер ошол тилде сүйлөгөн саналуу кишилердин

дүйнө салып кетишине байланыштуу (“Ысык-Көл кабарлары” 16.02.2016) [14].

Он жыл илгери БУУнун атайын комиссиясы 50жыл ичинде Кыргыз тилин өлүп бара жаткан, жок болуу коркунучундагы тилдердин катарына жарыялаган. Эл жазуучусу Мырзабек Тойбаев айткандай кыргыз тили жоголсо, эл жоголот. Буга тарых күбө. М: латын, грек, шумер ж.б.

Адабияттар

1. А. Садыков филология илимдеринин доктору, КРИАнын корреспонденти, КР эмгек сиңирген ишмер, мамлекеттик сыйлыктын лауреаты

2. Абдувалиев И. Этимология жана лексикография. -Б., 2007.

3. Жапанов А.А. Орус жана кыргыз лексикографиясы [Текст]/ А.А. Жапанов. -Б., 2015.- 239.

4. МуратовА. Педагогикалык технологиялар-азыркы мектепте. [Текст]:/МуратовА.Педагогикалык технологиялар-азыркы мектепте. Мектеп-№1 2005. 100.50

5. КР Президентинин №119. КРдагы мамлекеттик тилди өнүктүрүүжана тил саясатын жакшыртуу жөнүндө улуттук программа менен жарлыгы.-2014-2020.

6. Бишкек Мэриясынын Бишкек шаарынын социалдык-экономикалык өнүгүү программасынын 2016-жылдагы жана 2014-2018 жылдарга аракет план Токтому.

7. Тойчубекова Б, Сейдакматов К. Кыргыз лексикографиясындагы жаңылык // Кыргызстан маданият. 11-март 1970-ж.

8. Бекбоев И. Борбордук Азияда педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясы жана практикасы аттуу 2 Эл аралык илимий-практикалык конференция. 1-чыгарылышы.

9. Бекбоев И.Б, Тимофеев И. Азыркы учурдагы сабакка коюлуучу дидактикалык талаптар жөнүндө [Текст]:/Бекбоев М.Б, Тимофеев И.Азыркы учурдагы сабакка коюлуучу дидактикалык талаптар жөнүндө Фрунзе-1975. -29б б.

10.Макс Планк.Нобель сыйлыгынын лауреаты. Кванттык теориянын негиздөөчүсү. 23.04.1958-ж

11.Кыргыз Республикасынын Конституциясы 10, 5-берененин 1-пункту.

12.Нурмаханова Азиза Нурмаханованын “Kasirki казак тил» китеби

13.Кемел белек // “Ислам маданияты”, 8-июль, 2009-ж, №5(53) 2-бет)

14. // “Ысык-Көл кабарлары” 16.02.2016.

УДК: 347.189.2(575.2)

Сагыналиева Г. Т., *доц., преподаватель БГУ*
Туляшева Г.
БГУ

NATIONAL-CULTURAL SEMANTICS OF KYRGYZ PERSONAL NAMES

КЫРГЫЗ ЭНЧИЛҮҮ АТТАРЫНЫН УЛУТТУК-МАДАНИЯТТЫК СЕМАНТИКАСЫ

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СЕМАНТИКА КЫРГЫЗСКИХ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН

Annotation**:** *The article emphasizes, thatthe personal names are prevailing Philosophic and sociological views in the language of the individual. The author analyzed and classified the study of names at the intersection of different fields determines the complexity and ambiguity of approaches to the definition, structure, criteria and description of this concept.*

Key words**:** *name, naming, onomasiology, new names, typical roots, semantic, cultural, and personal peculiarities.*

Аннотация: *Данная статья подчеркивает, что при именовании в языке кыргызского человека превалируют философские и социальные точки зрения. Автор анализировал и классифицировал имена разных сложностей и неоднозначностей, придавая большее внимание на структуру, определение, критерии и описание значения собственных имен.*

Ключевые слова: *имя, именование,ономасиология, новые имена, семантические, культурные и индивидуальные особенности.*

Аннотация: *Берилген макалада кыргыз элинде адамга ат коюуда философиялык жана социалдык ой жүгүртүүлөргө көбүрөөк көңүл бурулаары белгиленген. Автор ар түрдүү жана ар кылдуу аттарды алардын структурасына критерийлерине маанилерине жараша анализден жана классификациалоого аракет жасаган.*

Түйүндүү сөздөр:*ат, ат коюу, ономасиология, жаңы аттар, семантикалык, маданияттык жана индивидуалдык өзгөчөлүктөр.*

The historical investigation of names can make the past itself accessible, because names reflect important aspects of everyday life, of world views, and of people's social relationships within the family. This is specific to the current naming culture of the recent past. It becomes understandable through a look at historical practices. The study of the ways in which meanings arise from given words is called –Onomasiology, and it is a branch of linguistics concerning itself with the ways in which given concepts are named, so Onomastics is the study of proper names, especially the names of people (anthroponyms).

Many Kyrgyz linguists are interested in this Linguistic name and culture researching. One of the well-known onomastists is SheraIy Japarov, who formally studies names and naming, briefly describes a system of Kyrghyz personal name's linguistic, historic and ethnography peculiarities, and shows the aesthetic, ethical, and pedagogical aspects of Kyrghyz anthroponims, just in his work "Adam attary – el bailygy", [1- 343].

Kyrgyz naming has a variously differentiated practice in its every historical, cultural, and language development periods, according to ethnic and religious affiliation.There is a traditionalnaming ceremony for a new born baby in this culture. The infant is in hisbeshik (crib), and all relatives are gathered around *dastorkon*(oriental dining tablecloth) in one large room. Grandfather or fathertells louder to infant's right ear a name, repeating three times: "Senin atyng *Azamat*! (Your name is *Azamat*!),which is a properly name of a baby [2-511]. The other relatively naming rule is connected with traditional naming after members of the same family (or taking paternal surnamedepending on the sex of the child. For example, the first son, to whom the regulations tended to apply most, strictly, had to be named after the paternal grandfather (Aitmatov Chyngyz Torokulovich).

What makes a name? Kyrgyz people are returning to their roots, dropping Russiandiminutivesuffixes such as "-ov" or "-ev" that were adopted in Soviet times. Many last nameswerechangedafter 1991(when Kyrgyzstan gained its independenceand went through social reforms), and returned the national self-identification: cutting off endings "-vich"

and "-ova» from patronymic name or use of the other new style asAsamatkyzy or Asamatuulu.The national form of the names, which had the '-uulu/-kyzy' that the last name goes first, and the first name goes last or "-tegin"endings(son/ daughter in originality), for ex. Tynchtykbek Chorotegin.

The present Kyrgyz naming is more varied and changing with an ever greater speed. Popularnames are being changed in and out of fashion. New names are freely created and commonly used unless adopted by influential celebrities as Kasym Tynystanov (a prominent Kyrgyz scientist, politician and poet, first minister of education), Kurmanjan Datka (politician, former statesman), Bubusara Beishenalieva (ballet dancer), Abdylas Maldybaev (actor/ musician), Orzubek Nazarov (former World Boxing Association champion) etc.

What is in name? It expresses national semantic, personal, and culturalpeculiarities and a phenomenon. All Kyrgyz names are taken from the condition of their style of life they lead. Given names may suggest a virtue, or a character trait, topographical feature, an occupation, or even a religious, historical, or mythological figure. Names may reflect the character qualities of a child, orhope, wish of parents. Female's name corresponds to beauty, grace, elegance, delicateness (Kunsuluu, Ainura, Aipery, Aijan, Nursuluu, Symbat, Nazgul). Some names may be derived from animals and their special characteristics as Arstan (lion), Golbors (tiger), Tulku (fox), Borybay (wolf), Kushtarbek (birds), Shumkar (eagle), Koyon (rabbit), Akmaral (white deer).

One can find names derived from geographic and placenames as Narynkul, Narynbek, Talas, Kochkorbek, Karabalta, Chychkan, Toktogul, Jumgalbek . Sometimes names are given as a determination of the age of father Eluubai (50), Altymysh(60), Jetimish(70), Seksen(80) and determination of the weather Tuman (fog), Salkyn(cool) or dayDuishon(Monday), Sheishen (Tuesday), Sharshen (Wednesday), Beishen(Thirsday), Jumabek(Friday)- Ghumagul(Friday's flower), Ishen(-Saturday), Jekshen (Sunday)when he was born. Kyrgyz people give great attention to job defining meaning names, too.For example; Koychu, Uichu (Sheepherder, Herdsman), Dokturbek (a Doctor) , Jolchubai (a road worker) etc.

Some new names have been formed from words connoting feminine attributes, e.g. plant names with appearancemeans like Roza (roze), Lilia (Lily), Almagul (apple flower), Anar, Anara, Anargul (granate flower), and names from precious stones like Akak, Altyn(gold), Bermet (perl),and Kumush (silver) -for female name, and Temirbek, Temirlan, Temirkul(iron soul), Almaz (Diamont)- for male.

Here are some traditional name elements and typical roots asai(moon), gul(flower), mir (world), and"-a" endings are Russified versions, -ak (white), er(courageous, hero, -jhan (soul); -nur (shine), -bekis a masculine ending; hard, tough, ruler, -sh is a suffix for loveable, -dos (friend), -bai (rich, used for sons, supposed to give good fortune. Below listed namesare sources for general Kyrgyz names (chosen and listed from the differentsitesof Diacronia www. diacronia. Ro /indexing /details/ V253.).

Male Kyrgyz Names	Origin	Meaning
Adyl	Arabic	wise, justice minded;
	Indian	sincere
Aidos	Kyrgyz	moon friend
Aidin		gift from the moon
Akniet		good intention
Alihan, Alibek, Alinur	Turkish	Cunning, hero person, clever man;
Alisher	Ali is Arabic Sher is Iranian	highest, superior;
Aman		(wish)to be healthy
Arsen	Greek	brave
Arstan, Arystan		brave, lion
Askar, Askat	Islamic, Arabic	tall like a mountain, brave like a soldier;
Azamat		noble, citizen
Baibol, Bakyt		be rich, happy
Belek, Kudaibergen		Gift of God
Bolot	Persian	strong, powerful
Denis, Dionys, Danislan	Greek god of wine;	follower of Dionysius
Dosym, Eldos		friend
Erbol, Erzhan,Erlan		Be a MAN! soul of hero,
Erkin		Free man
Joldubay,		born in travel
Kairat	Kazakh	courageous man
Kanat		wing of bird; help
Nooruz		Spring, Nooruz holiday (March,21).
Nurlan		handsome
Ruslan	Persian	lion, attractive;
Rustam	Iranian	brave, strong
Sabyr		enduring, patient
Tursynbek		hope for a long life

Ghanbolot	Kazakh	man of steel
Ghansherik		support of soul
Female Kyrgyz Names	**Origin**	**Meaning**
Aidana,Aidai, Aigerim		graceful, beautiful as the moon
Almira		Worldwide
Ainyr, Ainura, Nurai,Aigul		moonlight, moonshining
Aizada, Aizat		moon child
Aighan, Altynai		golden moon
Asema		graceful, elegant
Asel	Arabic	honey
Damira	Turkic	long live world;
Diana	Latin	goddess of the moon
Dinara	golden coin of Persia	breath; dear, gold;
Gulumzhan, Gulum		my flower
Gulnara	Iranian	flower; sweet girl
Gulsara		yellow flower
Gulzhamila		flower flourishing
Indira	Indian,	Beauty
Jibek		silk
Mahabat		love
Nurghan		light soul
Rayana	Iranian	life
Ravshan		rose (flower)
Saltanat	Persian	celebrations, festivities
Tolgonai		full moon
Cholpon, Jyldyz		Venus, early morning star
Uulbolsun, Jangylai,Burulsun, Toktogul,		next child be a boy
Venera	Russian	Venus, goddess of love
Zarina	Persian	golden
Zulfia	Arabic	wavy or curly hair

Analysis of these Kyrgyz proper name definitions and naming tradition state that a language and culture are inseparable from each other, as the language is a part of a culture, while the culture is a phenomenon in a wider meaning that covers almost all social spheres of Kyrgyz people.

References:

1. 1.Жапаров Шералы Адамattары – эл байлыгы. —3, толукт. бас. – Б.: "Техник" ББ, 2009. - 343 б.

2. 2. Рыскулов К.Ат коюу айтымы //Кыргыздар: Санжыра. Тарых. Мурас. Салт. - Б., 1991, -б.

3. 3.Дыйканов К.Кыргыз ысымдары боюнча колдонмо. – Ф.: КМУ, 1988, 29-30-б.

4. 4.[https: //en.wikipedia.org/wiki/Onomasiology].

УДК: 811.512.154

Ф.Д. Кадыркулова, *фил. илимд. доктору*
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
e-mail: fkadyrkulova@bhu.kg
Узбекова С.М.
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
e-mail: Sachka.48@mail.ru

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН УЛУТТУК-МАДАНИЙ ЛЕКСИКАСЫНЫН СПЕЦИФИКАСЫ

СПЕЦИФИКА НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ЛЕКСИКИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

THE SPECIFICS OF THE NATIONAL-CULTURAL VOCABULARY OF THE KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация. *Бул макалада кыргыз тилиндеги эквивалентсиз лексикасынын орус тилине которуудагы өзгөчөлүктөрү каралат. Эквивалентсиз жана фондук сөздөр кыргыз элинин өткөн жана учурдагы көп кылымдык өнүгүү жолун, көз караштарын, баасын, ой-жүгүртүүсүн белгилейт.*

Түйүндүү сөздөр: *сөз,эквивалентсиз лексика, калька, котормо, лексикалык фон жана түшүнүк.*

Аннотация. *В статье рассматриваются особенности перевода безэквивалентной лексики с кыргызского на русский язык. Данная статья представляет собой лингвистический анализ перевода национально-культурной лексики кыргызского языка на другие языки. Актуальность статьи связана с развитием лексического фона и его адекватным переводом.*

Ключевы слова: *слово, безэквивалентная лексика, калька, перевод, лексический фон и понятия.*

The article discusses the features of the translation of non-equivalent vocabulary from Kyrgyz into Russian. This article presents a linguistic analysis of the translation of the national-cultural vocabulary of the Kyrgyz language into other languages. The actuality of the article is connected with the development of lexical background and its adequate translation.

Key words: *words, non-equivalent vocabulary, calque, translation, lexical background and concepts.*

Ар бир элдин маданияты – жөн гана этностун жаралыш процесси менен байланышкан материалдык турмуш-тиричилик, фольклордук ырлар, бийлер эмес, ошону менен бирге өзүнө ааламдын, адамдын, бүтүндөй жандуу нерселердин жаралышы, салттык жана руханий дүйнө тааным.

Байыркы кыргыздардын космогониялык түшүнүктөрү ар кандай түрдөгү көптөгөн тексттер аркылуу чагылдырылат. Алсак, көчмөн элдерде коллективизм өтө өнүккөн, бири-бирин кыйынчылыкта дайыма колдоп турушкан.

Азыркы мезгилде жалпы коомчулук улуттук тилдин өзгөчөлүгүн аныктоого кызыкдар болуу менен бирге, *экинчи*, көбүнчө *үчүнчү* маданиятты салыштыруу аракети жүрөт.

XX кылымга чейин окумуштуулар изилдөөлөрүндө тил менен улуттун карым-катышын терең иликтөөгө албай, адам турмушундагы бул кубулуштар өз ара байланышына өзгөчө көңүл бурушкан эмес.

Тилдер аралык лексикалык түшүнүктөр– эки (үч) этномаданияттык жана тилдик жалпылыктар (орус, англис, кыргыз тилдеринин системалары) жана маалыматтар сакталып, эки (үч) тилде адекваттуу берилет.

Тилдер аралык лексикалык түшүнүктөр, сөздөр, *эквивалент* деп аталып, башка тилдерге жеңил которулуп, аларды өздөштүрүүдө семантикалык ташымалга толук мүмкүн. Эквиваленттүү сөздөргө, негизинен, жалпы колдонулган лексика кирет.

Ал эми мазмуну боюнча кандайдыр бир чет тилдеги лексикалык түшүнүктөр менен салыштырууга мүмкүн болбогон сөздөр эквивалентсиздер деп аталып, мындай сөздөрдү которууга мүмкүн эмес.

Эквивалентсиз лексика көбүнчө бир тилден экинчи бир тилге өздөштүрүлөт же калькалоо жолу менен

өтөт. Алсак, кыргыз тили үчүн эквивалентсиз сөздөр болуп орус тилиндеги мындай түйүндүү сөздөр саналат: актуалдуу-саясий тематикадагы түшүнүктөр: *партия, губернатор, Госдума, телевизор, радио, компьютер, газета, сотка* ж.б.

Эгерде эквивалентсиз сөздөр өздөштүрүлбөсө, анда аларды башка чет тилинде дал өзүндөй так маанисин берүүгө болбойт. Мындай учурда лексикалык түшүнүктөрдү түшүндүрмө сөздүктө берилгендей таризде сыпаттап берүүгө туура келет. Окуу процессинде болсо эквивалентсиз сөздөр менен дыкат иштөө керек.

Сөзгө тиешелүү болгон түшүнүккө ээ эмес семантикалык бирдиктердин жыйындысы лексикалык фон деп аталат. Термин адам эс-тутумунда сакталган билимди баса белгилейт, бирок алардын актуалдуулугу колдонулуу мүктаждыгына жараша болот да, ыраттуу келет.

Лексикалык фон - ар бир жеке адамдын индивидуалдык жетишкендиги. Албетте, кандайдыр бир маалыматтар жеке мүнөзгө ээ болушу мүмкүн, бирок лексикалык фон лексикалык түшүнүк сыяктуу, эки планга ээ болгон сөз сыңары (мазмундук жана туюндуруучу план) – тилге тиешелүү болгон массалык, коомдук аңсезимдик кубулуш.

Сөз бардыгына белгилүү болгон массалык касиетке ээ болгон сыяктуу, лексикалык фон жана анын негизги семантикалык бирдиктери элдердин улуттук-маданий жана тилдик жалпылыгына белгилүү болот. Бул төмөнкү көрүнүштөр аркылуу далилденет.

Биринчиден, сөздөрдүн тематикалык байланыштары лексикалык түшүнүктөн пайда болбостон, лексикалык фондон жаралат. Мисалы, ***жылкы*** *– ат, бээ, кымыз, айгыр, кулун, ээр, тизгин, көк бөрү, ат чабыш* ж.б.

Экинчиден, дал ошол лексикалык фон сөздөрдүн синтаксистик айкашына жооп берет: *мүнөз, чабуу, саамал, ичүү, үйүр, мин, тизгин тарт, оюн* ж.б.

Башка улуттардын бири дагы Борбордук Азиядагы көчмөндөр, анын ичинде кыргыздар сыяктуу жылкы багышпайт. Мисалы, европалыктар жылкынын этин жебейт, жылкынын сүтүн (кымыз) ичишпейт, ат катышкан жарыштарды өткөрбөйт (*ат чабыш, кунан чабыш, жорго салыш, көк бөрү, эңиш, эр сайыш, жамбы атыш, кыз куумай, жигитовка ж.б.*)

Демек, жылкы өстүрүүгө байланышкан тематикалык топтор, синтаксистик айкаштар, пармеиологиялык терминология европа элине караганда кыргыздарда кеңири колдонулат. Ошондуктан кыргыз тилинин эквивалентсиз жана фондук сөздөрү чет тилдеринде сөздөрдөн айырмаланып, кыргыз элинин улуттук маданиятынын спецификасын чагылдырат.

Эквивалентсиз жана фондук сөздөр кыргыз элинин өткөн жана учурдагы көп кылымдык өнүгүү жолун, көз караштарын, баасын, ой-жүгүртүүсүн белгилейт. Тил, өтмө мааниде айтсак, майда себелеген элек болуп саналат да сактоого керек болгону гана калат.

Эгерде белгилүү бир терминология тилде калыптанып калса, ал коомдук пикир боюнча, маанилүү информативдик бирдик болуп калат. Жогорудагыларды далилдөө иретинде, кыргыз тилинин сөздүк курамын камтыган, улуттук-маданий семантикага бөлүнгөн, бир канча тематикалык топторду карап көрөлү:

1.Коомдук-саясий терминологиянын улуттук-маданий спецификасы. Белгилүү болгондой, акыркы жүз жылдыкта кыргыздар мамлекеттик түзүлүштүн уруулук формасынан тартып азыркы президенттик-парламенттик башкарууга жетти. Мурунку мезгилдерде кыргыздарда *хан, манап, бий, казы, бай, кедей, кул, букара, жаран, нөкөр, чоро, мөөр, курултай, он башы, жүз башы, миң башы, түмөн башы, уруу* деген сыяктуу сөздөр кеңири колдонулган.

Кыргызстандын аймагынын Орусия падышачылыгына кошулгандан тарта (XIX кылымдын экинчи жарымында) эски аталыштар жоголуп, алардын ордуна жаңылары пайда болду. Алардын кээ бирлери эквивалентсиз аталыш болгондуктан калька жолу менен кабыл алынган: *волость (болуш), уезд, старчын (старщина), чиркөө (церковь), жазуучу (писатель), акын (поэт), адабият (литература), артист, гимназия, врач, мектеп, рота, батальон, полк, армия, лейтенант, капитан, полковник, генерал, солдат* ж.б.

Улуу Октябрь революциясынан кийин (1917) түптамырынан бери өзгөргөн коомдук турмушта *советизмдер* деп аталаган жаны сөздөрдүн тобу пайда болду. Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшүндө совет бийлиги жалпысынан, оң таасирин тийгизген. Коммунисттик башкаруу мезгилинде кээ бир сөздөр сөздүк курамда бекем орун тапса, кээ бирлери тилде колдонуудан чыгып калган. Алсак, *коммунизм, интернационализм, социализм, капитализм, партия, секретарь, герб, комсомол, пионер, кадр, коммунист, большевик, меньшевик, гимн, колхоз, совхоз, председатель, агроном, ветврач, зоотехник, инженер, экономист, электр, лампочка, радио, телевизор, телефон, студент, декан, профессор, закон, министр, депутат, музыка, актер, опера, филармония, искусство, завод, фабрика, область, район* ж.б. сөздөр кыргыз тилинин лексикалык курамын байытган.

2. Салттык-турмуш-тиричиликтик аталыштардын улуттук-маданий спецификасы. Ар бир тил элдин кылымдар бою өзүн курчап турган чөйрөсүн таанып билүүгө жана өзүнө баш ийдирүүгө жасаган аракетин камтып турат. Бул жерде, конкреттүү нерселердин жана абстракттык түшүнүктөрдү туюндурган маанилердин калыптанышына этнолингвистикалык изилдөө талап кылынат. Өзгөчө, тамак-аш, кийим-кече, турак-жай, кол өнөрчүлүк, токой бал чарбачылыгы, мал чарбачылыгы, дыйканчылык, курулуш иштерине байланышкан сөздөрдү туюндурган аталыштар этнолингвистикалык иликтөөнүн объектиси болуп саналат. Мындай сөздөрдүн кеңири таралгандарын карап көрөлү:

а) тамак-аш байланыштуу терминдер:*бешбармак, боорсок, шорпо, кесме, оромо, токоч, олобо, кымыз, сүзмө, быштак, курут, чучук, казы, бозо, жарма,* ж.б.

б) кийим-кечекке байланыштуу терминдер: *тон, чепкен, калпак, тебетей, мээлей, шым, көйнөк, элечек, шөкүлө, жоолук, чыптама* ж.б.

в) турак-жайга байланыштуу терминдер:*үй, боз үй* (белгилей кетсек, азыркы күндө *боз үй* өзгөчө учурларда гана колдонулат: жайлоодо, конок тоскондо, адам каза болгондо) *кереге, уук, түндүк* (Кыргыз Республикасынын туусунда туунун сүрөтү чагылдырылган), *там, бөлмө, жууркан, жаздык, төшөк, шырдак, туш кийиз, көшөгө* ж.б.

3. Музыкалык чыгармачылыкты чагылдырган лексиканын улуттук-маданий спецификасы. Музыка

элдин коллективдүү эс-тутумунун өзгөчө формасы болуп, бардык муундарды бириктирип турат. Музыка улуттук мүнөздү калыптандыруунун маанилүү шарты, элдин өзүнчөлүгүн таанып билүү каражаты, көп улуттуу дүйнөдө кругозорду кеңейтүүдө бекем негиз болуп саналат.

Кыргыздардын музыкалык жана поэтикалык салттары көптөгөн кылымдар бою ички жана тышкы факторлордун таасири астында өзүнүн түпкү көркөм спецификасын жоготпой трансформацияланган.

Албетте, биринчи орунда «Манас» эпосу турат. «Манас» - кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы эң көлөмдүү, айтуучулардын импровизациялык салттуу исскуствосунда орун алган, эч кандай аспап коштолбогон, өзгөчө театралдашкан речитативдик формадагы монументалдуу баатырдык жанр. Азыркы кыргыз адабий тилинде «Манас» эпосун айтуучулар «манасчы» деп аталат.

Манасчы – эпостун мазмунун оозеки берүүдө этикалык-музыкалык чеберчиликке ээ болгон элдик профессионалдык артист. «Манасчы» сөзү эпосту изилдөөнүн натыйжасында пайда болгон, салыштырмалуу жаңы сөз. Мурунку мезгилдерде (XX кылымга чейин) аларды жомокчу (*жомок+чу*) деп аташкан.

Кыргыздын руханий байлыгын алып жүрүүчүлөрдүн негизгилеринин бири - акын. Акын сөзү байыркы этимологиялык уңгуга ээ болуп, көп маанилүүлүгү менен айырмаланат. Жалпы кабыл алынган салттык мааниде «акын» - көп кырдуу, поэтикалык, композитордук, ырчылык, аспаптык-аткаруучулук, актердук искусствого ээ сүрөткер. XX кылымда *«акын»* түшүнүгү жазуу маданиятынын чөйрөсүнө өтүп, *поэт* мааниндеги эквивалент катары кабыл алына баштайт.

Белгилей кетсек, кыргызстанда жыл сайын акындардын өнөр жарышы өткөрүлүп турат.

Кыргыздын элдик аспаптары көптөгөн кылымдар бою өзүнүн кайталангыс интонациясын жана конструкциясын сактап келди. Кыргыздардын салттык кылдуу аспаптарына *комуз, кыл кыяк* кирет.

Комуз – азыркы күндө эң популярдуу жана кеңири таралган үч кылдуу чертме аспап.

Комузчу– комузда күү черткен адам.

Кыл кыяк (кыяк) - улуттук смычоктуу кыл аспап: эки кылы жана таякчасы бар, скрипкага окшоп кетет.

Темир комуз – темирден жасалаган, орус варганына окшогон чертме аспап.

Чоор – узунан кеткен аэрофон, орустун дудкасына окшош.

Сурнай (керней) – түтүк формасындагы, кош таягы, канондук каналдары, күү чыгарган тешиктери бар үйлөмө аспап.

Добулбас- урма аспап.

Күү – кыргыз элинин аспаптык музыкасынын уруулук термини.

Ыр – музыка менен сөздүн синкреттик искусствосу болгон байыркы кыргыз термини. Ыр аткаруучулар *ырчы*деп аталат.

Обон – мотив, мелодия, ыргак. Обон жараткан адамдар *обончу* деп аталат.

Кыргыздын музыкалык чыгармачылыгында юмордук жана сатиралык чыгармалар өзгөчө орунда турат. бул жанрды аткаруучулар *куудул* деп аталат.

Куудул – кыргыз элинин улуттук чыгармачылыгында өзгөчө фигура. Куудул ар тараптуу жөндөмгө ээ болгон элдик акын, артист жана комедиялык типтеги ырчы.

Жыйынтыктап айтканда, образдуу ой-жүгүртүүнүн натыйжасында сөз өзүнүн чыгыш теги жана функциясы боюнча адамдын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүнүн маанилүү куралы болуп саналат.

Адабияттар

1. Будагов Р.А. Закон многозначности слова. - М., 1972. 140 с.

2. Крысин А.П. Толковый словарь иностранных слов. - М., 2009.

3. Рогалевич Н.Н. Словарь символов и знаков. - Минск, 2004. – 512 с.

4. Сыдыков А.Н. Тенгрианство как мировоззрение кыргызов. - Абакан, 2007.

УДК:392.21:811.512.154

Сагыналиева Г. Т., *доц., БГУ им К.Карасаева*
Туляшева Гульмира
БГУ им К.Карасаева

KYRGYZ PROPER NAMES: LINGUISTIC AND CULTURAL IDENTITIES

КЫРГЫЗ ЭНЧИЛҮҮ АТТАРЫ: ЛИНГВИСТИКАЛЫК ЖАНА МАДАНИЯТТЫК АЙКЫНДЫК

КЫРГЫЗСКИЕ СОБСТВЕННЫЕ ИМЕНА: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ИДЕНТИФИКАЦИИ

Annotation: *This paper describes the system, forms and semantics behind personal names in Kyrgyz language. The author noted, that personal names expressing social, andspiritual cultureaccompanies the naming people's wishes, desires and emotions expressions.*

Key words: *name, language personality, people identity, cultural identities, life and the language development.*

Аннотация: *В работе автором раскрывается, совокупность имен собственных, форма существования собственных имен и языка, и уровень развития материальной и духовной культуры кыргызского народа которые лежат за значениями собственных имен.*

Ключевые слова: *имя, языковая совокупность, национальная идентичность, культурная идентичность, развитие языка и культуры.*

Аннотация: *Бул макалада кыргыз энчилүү аттары алардын формалары жана маанилери анализденген. Автор тарабынан энчилүү аттарда камтылган кыргыз элинин турмуштук жана руханий маданияты, каалоолору, үмүттөрү, кыялдары айкындалып көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *энчилүү ат, тилдик биримдик, улуттук окшоштук, маданияттык таандуулук, коомдук-маданий абал, тилдин жана жашоонун өнүгүшү.*

The article reveals the content of the proper names, which is becoming more widespread in linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics and Culturology. The focus is accentuated on the analysis of the theory of language personality, people identity, Linguistic and Cultural identities, including naming opportunities and models. The relationship between personal naming and sociocultural processes is explored in this article, too. As the great thinker, linguist V.F.Gumbolt said, "among all displace, with the help of which acknowledges the spirit and character of people, only the language can express the most original characteristic of the folks spirit and character and to enter to their great secret". This philosopher's words we can see as the key to acknowledge not only the nature's language, but also essence of proper names. Therefore newest direction – cultural linguistic is orientated on studying the worlds and people on the historical and linguistic aspects, to make sense of national qualities that illustrated in languages.

A name, or identity, is a powerful thingfor Kyrgyz people. It is a descriptor that allows people to make quick judgments and assumptions about a person. While we can understand the harm of assumptions, for the human mind it is a fast way to categorize a lot of information in a short amount of time. Identity: The Power of a Namesince antiquity, the problem of "language" and "identity" evoked interest of linguists. The European linguistics arose when considering social nature of language, the relation of language and speech, language and the individual. Kyrgyz people's culture is distinctive and unique. The main thing we can say on the interaction in the last century prevails with a Russianand then with a global English language of the peoples. Through these connections occur mutual enrichment and mutual culture of different nations, the formation of specific cultural archetypes, and in the case of the intensity and duration of cultural interaction the formation of cultural communities that have a national and denominational character.

It is stated that cultural identity enables the Kyrgyz people to keep and carry through the centuries their ethnic identity and originality, cultural codes, which are open through spiritual mysteries and treasures of distant ancestors, fill

them with new meaning and ideas, according to the time. Proper name is very important for identification of an object or person. Proper names, as it is known, have a complex semantic structure, unique particularities in the form and etymology, ability to modify and formation of word in their target language. Identification of proper names is actively developed in recent studies by representatives of various branches of science.The identity of an individual is created by language, culture and society. It is necessary to note that the issue of identity became a subject of research in Linguistics relatively short time ago.That is why to the concept of identity, following by T.A. Komova (2003), we include "the name that is given to us from our birth" [3], as "Name, it is a personal name of a man given to him at birth; it is a sign that allows a person to belong to a particular social class, ethnic group and sex[4]. Name symbolizes the identity of an individual, i.e. a man states about his identity with the help of a name. The Identification can be performed with the help of proper names as well. Thus, in modern countries it is compulsory to register the birth of a child and to get a birth certificate with the given name and surname, which allows the child to become a part of a community as an individual and to enjoy all social welfare provided in this society. Name often reflects the personal qualities and character of a person, evokes certain images associated with its bearer…[5]. In its turn, name is a part of a language; consequently, names are a kind of reliable material for studying both histories, culture of certain lingvo-cultural society and for studying history of the language itself. Each man's name functions as a "folded-text" that marks linguistic, cultural, national, ethnic and religious belongings, family relationships[1] . In addition, it can also indicate a professional position of a man, his status and character.

Passing long historical period, Kyrgyz names reflect all aspects of material and spiritual life of Kyrgyz people: animal husbandry, natural phenomena, place names, moral and ethical qualities of people and many others. Further, the context of the paper analyses the semantics of personal names andthe system behind personal Kyrgyz names. Names are derived from plants, nature, animals, birds are almost nicknames and they can describe the context of the personal name, e.g. Kojojash: the main hero of the national epic.The name of the hunter tells us clearly about the obvious influence of Islam. Kojo comes from the Arabic term khoja, in nomadic popular view, mullahs and khojas were religious men who earned money by deceiving people. The second part of the hunter's name has the Turkic word jash/yash "age; youth, young."Moldojash(Kojojash's son)-Moldo is the Kyrgyz equivalent of Arabic mullah, religious clerk. He also has the same ending "jash" as in his father's name.Karakojo(in this epic), Karamoldo, Sarymoldo, Akmoldo, hier Kara-Black, Sary-Yellow, Ak-White variations of this name, a descriptive name for someone of dark and bright appearance, and secondly originatingthe meaning of the literate person(teacher of that time)[6].

Moreover, the Kyrgyz personal names express social, economic and spiritual circumstances accompanying the birth of a child. Name givers express their wishes (Tilek, Nurtilek), desires (Bolsun, Bolsunbek, Kutkelsin) and emotions (Kubanuch, Shair, Ardak) through personal names: Adilet (means "justice" from Arabic) and the names Taalay, Bakyt, Jyrgal, Kuban, means "happy, happiness, lucky", "Jylkychu" is someone who takes care of horses.

The close examination of names over generations indicates a gradual shift from typical to modified Kyrgyz names. Like other nouns in the language, personal names can have simple (Mairam "Holiday", Maksat "Purpose"), derived (names derived from placeNaryn -name Narynai, Russia- "Orusbek" born in Russia)or compound form(Jakshykuz –Jakshyadj "good, nice"+Noun "gerl"). Personal names can have a perfective reading describing past experience or an imperfective reading expressing wishes for the future. Features of the landscape gave rise to many names as Jailoo-mountain were shepherds live in summer, Kushtoobai- mountain were shepherds live in winter, firstly, these names can describe the winter and summer landscapes, and then give the identification of the time of his/her birth.

It should be noted that reverse effect is also observed: the analysis of Kyrgyz onomastic researching articles revealed borrowed Russian names, for example, women's names: Shura, Gulya, Galya, Samara, Tanya, Lena, Toma,Zoya, Zina and men's names: Tolik, Alik,Aleksandr, Rinat etc. Here, we would like to note the strong influence of the Russian language on pronunciation of Kyrgyz personal names. At present, the youth tend to pronounce their names in accordance with Russian model, for example, in oral speech girls add to their names ending -a,-ya: Aigul(ya), Asyl(a),Ayan(a), Aigerim(a), Gulnar(a), Jypar(a), Baktygul(ya), etc.) by analogy with the female gender of Russian language which allows to identify the female sex. A period in the formation of onomastic system of the Kyrgyzs characterizing a new concept of name has been defined: the rebirth of old and national names, creation and distribution of names associated with the historical, national personalities, activation of names are on. Therefore, in accordance with this concept, the modern Kyrgyz families prefer to name their children in honor of outstanding historical figures, writers(Chyngyz, Aaly),scientists, cosmonauts (Salijhan), presidents (Almazbek, Nursultan), heroes (Janyl, Cholponbai, Duishonkul, Kurmanbek, Janush, Baiysh, Saikal, Kerimbubu, Zuurakan,), epic and literary characters (Manas, Cemetey, Ceitek), singers (Atay, Toktogul), actors and dancers (Mirbek, Atai, Tatygul) with positive semantics, as well as the names with a negative meaning, so-called "repulsive, protective" names [1], which gives ground to state the growth of the ethnic self-consciousness of the Kyrgyz people , the formation of value system and understanding their national identity.

While naming children, modern Kyrgyz families, in present time, give preference to attraction of national elements -uuly/-kyzy or using non-affix instead of Russian suffixes -ev,-ov,-in, -eva, -ova,-ina in the formation of Kyrgyz patronymics. Unfortunately, name has a special function in identification and differentiation of a man in a society.Analysis of these definitions, as well as various studies of a language and culture, lets us to state that a language and culture are inseparable from each other, as the language is a part of a culture, while the culture is a phenomenon in a wider meaning that covers almost all social spheres of a man.Although much has changed, historically, you could find your identity through your name. The cultural semantic of a person's name signified his/her character, reputation, authority, and ownership.

Kyrgyz culture has been greatly influenced by their nomadic heritage. It is reflected in the way selecting the names. Selecting the names by the parents was closely connected with the world view of the Kyrgyz people, their attitude towards nature, their historical events, and their life style.

To select a good name with a good meaning, as a tradition, Kyrgyz parents, sometimes, consult with wiser and older persons of the tribe. It is not very common in Kyrgyz tradition to change a person's name.The result of this article proves that proper names are a significant and important part of any language. They accumulate all the identity, mentality and culture of the nation. That is why they have very high valence and frequency of usage in all stages of life and the language development.

References:

1. Жапаров Шералы Адам аттары – элбайлыгы. —3, толукт. бас. – Б.: "Техник" ББ, 2009. - 343 б.

2. John E. Joseph. (2004). Language and identity: National, ethnic, religious. New York: Palgrave Macmillan,-p.176

3.Komova T. A. (2003). Concepts of language in the context of history and language. M.: MAKS Press. -p. 4

4. Mukhina V. S. (1978). Identification and estrangement in social development. Pedagogical aspects of social psychology. Minsk.-p. 15

5.Madiyeva G. B. (2006). Proper name and identity. Language and identity. Almaty: Kazakh University ,-p.54.

6.Kojojash. The first volume of the People's Literature Series. Bishkek: "Sham" Press, 1996, p. 6.

https://cyberleninka.ru/article/n/culturological-aspect-of-the-linguistic-personality-study

https://prezi.com/3kjuhfls2v5l/cultural-identity-theory/, el-sozduk.kg/identity

УДК.811.512.154

Узбекова С.М.
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
e-mail: Sachka.48@mail.ru
***Кадыркулова Ф.Д.** фил. илимд. доктору*
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
e-mail: fkadyrkulova@bhu.kg

НЕМИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЖӨНӨКӨЙ СҮЙЛӨМДӨРДҮН ТАТААЛДАНЫШЫ

УСЛОЖНЕНИЕ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В НЕМЕЦКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

COMPLICATION OF SIMPLE SENTENCES IN GERMAN AND KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация: *Бул макалада немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдүн структурасынын татаалданышы талдоого алынат. Немис жана кыргыз тилдериндеги татаалдашкан сүйлөмдөрдүн ар кандай структуралык схемасы берилген.*

Түйүндүү сөздөр: *татаалдашуу, жөнөкөй сүйлөм, сүйлөм модели, структура, сүйлөм мүчөсү, синтаксистик байланыш.*

Аннотация*: В данной статье рассматривается усложнение структур простого предложения в немецком и кыргызском языках. Дается структурная схема усложненных простых предложений в немецком и кыргызском языках.*

Ключевые слова*: усложнение, простое предложение, модель предложения, структура, член предложения, синтаксическая связь*

Annotation*: This article discusses the complexity of the structure of simple sentences in the German and Kyrgyz languages. And this work contains a structural diagram of the complexity of the sentence in the German and Kyrgyz languages.*

Keywords*: complication, simple sentence, structure, part of sentence, syntactic connection*

Сүйлөмдүн моделинин алкагында ар кандай синтаксистик процесстер жаралат. Сүйлөм моделдери негизги жана жардамчы мүчөлөрдүн жана башка таасирлердин аркасында кеңейет, татаалданат.

Сүйлөм мүчөлөрү өзүнүн компоненттик курамы боюнча бири-бирине жалпы синтаксистик функциясы боюнча гана айкашпайт. Бир эле сүйлөм мүчөсүнүн өзүнчө түрлөрү синтаксистик деривациянын катышы менен байланышат. Мындай учурда бир структура баштапкы болсо, калганы туунду катары каралат. Структуралык схеманын реализациясынын түрлөрү сүйлөмдүн схемалык структурасында маани берүүчү сөздөрдүн курамынын көбөйүшү менен шартталат. Бирок моделдин факультативдик мүчөлөрүнүн болушу, б.а., структуралык схеманын реализацияланган позициясынын санынын өсүшүнө жараша болот. Бул жерде сүйлөмдөгү моделдердин структуралык мүчөлөрүнүн мааанилик жана формалык жактан татаалданышы жөнүндө кеп болуп жатат. Мисалы: *Er trinkt den Kaffee.-Er trinkt den warmen Kaffee. Ал кофе ичип жатат. Ал жылуу кофе ичип жатат.*

Бул сүйлөмдөрдөгү татаалдашуу толуктооч сыяктуу структуралык схеманын факультативдик мүчөлөрү менен ишке ашты.

Татаал сүйлөм мүчөлөрүнүн элементтеринин ортосунда формалдык көз карандылык бар. Анда татаалдашкан элемент түзүп турган негизги синтаксистик бирдиктин формасын чечмелейт (алсак, *beginnen* баяндоочтун бөлүгү катары инфинитивдин формасын аныктайт), же өзү белгилүү бир формада болушу керек (алсак, татаалдашкан элемент татаал толуктооч формасында болот).

Эки же андан ашык толук маанилүү этиштердин айкашуусунан пайда болгон татаалдашуудагы мүмкүн болгон шарт катары сүйлөм мүчөлөрүнүн сүйлөмдүн кээ бир элементтери менен айкашуусун карооо болот. Анткени жеке форма үчүн ээ менен болгон мындай айкалыш бир гана мүмкүнчүлүк болуп саналат: *Sie beginnt zu lesen - Ал окуй баштады*. Демек, этиштин жак формасынын субъектиси менен жаксыз формасынын ортосундагы субъективдүү-процесстик катышка негизделет.

Баяндоочтун татаалданышы анын курамына толук эмес предикациясы менен айырмаланган элементтердин камтылышы аркылуу ишке ашат.

Башка шарттарда өз алдынча колдонууга мүмкүн болгон баяндоочтун бөлүгүнүн астында аралашкан, б.а., татаалданткан элемент өзүнө ээ менен синтаксистик байланышты түзүп, предикативдүүлүк категориясы жаралат. Баяндоочтун экинчи бөлүгү б.а., жаксыз формада предикативдик статуска ээ болот.

Баяндоочтун татаалданышы. Эгерде кандай гана сөз айкашынын курамы «кыймыл-аракеттин субъектиси катары ээге багытталган этиштин жаксыз формасы + ээ жана ошол форманын ортосунда кызмат аткарган жаксыз формадагы элемент» бирдиктүү сүйлөм мүчөсүн түзсө (ал эми тилдик кубулуштарды сыпаттоо принцибиндеги ырааттуулук муну талап кылат), анда татаал баяндоочко бир катар конструкцияларды киргизүүгө болот.

1. Фазистик этиштер жана этиштик фразеолгизмдер менен жасалган татаалдашкан этиштик баяндоочтор. Мисалы: *Er arbeitet-beginnt zu arbeiten- fährt fort zu arbeiten- hört auf zu arbeiten;*

2. Модалдык этиштер менен уюшулган татаалдашкан этиштик баяндооч. Мисалы: *Er geht-will gehen-muss gehen- darf gehen* ж.б.

3. Белгини аныктаган этиштер менен уюшулган татаалдашкан этиштик баяндоочтор. Мисалы:*Er schläft - scheint zu schlafen;Er träumt- scheint zu träumen-glaubt zu träumen* ж.б.

4. Субъектинин кыймыл-аракетке болгон мамилесин туюндурган этиштер аркылуу уюшулган татаалдашкан этиштик баяндооч. Мисалы:

Er spielt-liebt zu spielen- wünscht zu spielen ж.б.

5. Кыймыл-аракетти ишке ашырууну туюндурган этиштер менен уюшулган татаалдашкан этиштик баяндооч*: Er kommt- beabsichtigt zu kommen- weigert sich zu kommen; Er tanzt- versucht zu tanzen- versteht zu tanzen;*

Er lernt- ist bestrebt zu lernen- gibt vor zu lernen. Niemand wird wagen, jetzt mit einem Boot über das Wasser zu fahren (Bachmann) ж.б.

Бардык татаал баяндоочтордун курамында байланыштыргыч форма болот. Ал байланыштыргыч форманын аталышы салттуу терминология боюнча *sein, haben* этиштери аркылуу алар ээ менен баяндоочтун атоочтук бөлүгүн байланыштырат. Бирок мындай функцияны татаал баяндоочтун курамындагы модалдык этиштер да аткарат.

Сүйлөмдү татаалданткан элементтердин катарына сын атоочтор, атоочтуктар да кирип, ал адъективдик татаалдашуу деп аталат. Мисалы:*Sie sieht krank aus*.

Төмөндө немис жана кыргыз тилдериндеги татаалдашкан сүйлөмдөрдүн ар кандай структуралык схемасы берилген:

Немис тилинде: *Er blickt zum Herrenhaus hinüber (Bachmann).Er streift zwecklos am Ufer entlang und kehrt wieder um (Bachmann). Angrett Bienkopp, diese Dame, hat einen Gegenbullen aufgestallt (Strittmatter).Eine matte Sonne wälzt sich aus den Waldern. Bleiches Licht fliesst über die Erde. Die Landschaft lichtet sich. Die Sicht wird weiter. Frühherbst (Strittmatter). Es kommt niemand. (Bachmann). Er geht bedächtig im feuchten nachgebenden Sand (Bachmann).*

Er war ratlos — Er schien ratlos zu sein.

Ich höre die Glocken — Ich höre die Glocken läuten.

Vielleicht kommt dann Maria (Bachmann).

Die Bedenken verfliegen mit dem Ermüden (Bachmann).

Die Gedanken sind auf heimlichen Wegen (Bachmann).

Der Herr ist nicht mehr jung (Bachmann).

Кыймылдасаң ок жетет (Ч.А.).

Өлтүр мени да, канкор! (Ч.А.).

Бу жарык дүйнөнүн быр шооласын көрбөдүм, менин жашаганым кайсы, жашабаганым кайсы! (Ч.А.).

Мына, акыр заман келди. (Ч.А.).

Ат, атпайсыңбы, ой! (Ч.А.).

Жылбагыла! - деп бакырды, Бостон, кишилерди тегерете карап. Бириң да ордуңан жылба! (Ч.А.).

“Кеткен жөн да, билип алган жөн да!” (Ч.А.).

“Бүгүн да үйгө түнөбөйсүнбү!” (Ч.А.).

Бир нече жөнөкөй сүйлөмдөрдүн контаминациясынын натыйжасында *татаалдануу* процесси пайда болот. Контаминация процессинде сүйлөмдөр өз алдынчалык статусун жоготот да ошол эле учурда анын орду байкалат [Мурзин,1974].

Биригүү, же контаминация кубулуштары колдонулушу боюнча чектелген чөйрөгө ээ. Эгерде сүйлөм мүчөлөрү жөнүндө айта турган болсок, ал баяндоочтор системасында гана байкалат. Мисалы: *Die kleinen Mücken und die Fliegen, die nach Sonnenuntergang so lebendig werden, schwärmen schon (Bachmann).*

Кыргыз тилинде: *Карышкыр! Баланы алып кетти, кокуй кун! Болгула, болгула тез, айланайындар! (Ч.А.). Тигине! Тигине, Кенжеш! Карышкырдын жонунда баратат, кудай - ай! (Ч.А.).*

Башка сүйлөм мүчөлөрүнүн, б.а., толуктооч же бышыктооч сөздөрдүн катар келиши жоктугун мындай түшүндүрсөк болот. Биригүү сүйлөм мүчөлөрүнүн курамынын шарттарында гана болот, б.а., ар кандай сүйлөм мүчөлөрүнүн компоненттерин бириктирүүгө мүмкүн болот. Мындай шарт өзүнө этиштик жана атоочтук элементтержи камтыган баяндоочко гана мүнөздүү болот. Дагы бир фактор сын атоочтун жана тактоочтун жалпы белгилик табияты болуп саналат, ошондой эле толук маанилүү жана байланыштыргыч этиштердин ортосундагы чектин жоктугу менен шартталат [Иванова Ж., 1981: 213].

Сүйлөмдүн жайылышы модификация аркылуу ишке ашат – багыныңкы синтаксистик байланыштын негизинде – сүйлөмдүн бир элементинин башка биринчи багыныңкы абалга өтүшү мене шартталат. Сүйлөмдүн жайылуу процессинин негизинде атоочтук, этиштик, тактоочтук ж.б. сыяктуу синтаксистик топтор түзүлөт. Алар эндоборбордук мүнөзгө ээ болуп, синтаксистик жагынан борбордук элемент болуп келет. Мисалы: *Müller war früher Schlosser.- Der alte Müller...- Der alte Müller aus Stuttgart ...- Der alte Müller aus Stuttgart, Heinz Onkel.*

Сүйлөмдөр инфинитив же инфинитивдик түрмөктөр аркылуу жайылма формага ээ болот. Мисалы: *Anegrett Bienkopp, diese Dame, hat einen Gegenbullen aufgestellt.* [Strittmatter, 1984, с.16] *Teller und Glaeser, Messer und Gabeln, Schüsseln mit guten Speisen waren da. Niemand kann öffnen. Die Mutter geht in die Stadt, um einzukaufen. Der Arzt empfiehlt (dem Patientin), das Medikament zu nehmen*.

Сүйлөмдүн жайылышы — сүйлөмгө структуралык минимумдан сырткары турган кошумча сүйлөм мүчөлөрүнүн камтылышынан түзүлгөн синтаксистик процесс. Мисалы: *Der Mann war Engelke. - Der Mann im Sessel, den kalten Zigarettenstummel zwischen den Lippen war also Engelke. Die Enttäuschung brack über ihn herein.- Da brack mit Gewalt die Enttäuschung über ihn herein.*

Мисалдардан көрүнүп тургандай, сүйлөмдөрдүн кайра түзүлүшү кээ бир топтордун чегинде ырааттуу жайылуу мүмкүн экендигин көрсөтүп турат. Бирок сүйлөм мүчөлөрүнүн деңгээлинде ырааттуу жайылуу процесси чектелүү. Тактоочтун кошулушу (мисалда, sehr – абдан тактоочу) топтордун ырааттуу жайылышына чек коёт.

Жөнөкөй сүйлөмдүн структурасына кошулуу жана камтылуу процесстери. Сүйлөмгө башка бир элементтердин кошулуусу грамматикалык жана семантикалык табияты боюнча сүйлөмдүн кеңейишине туура келет. Ал сөздөрдүн синтаксистик элемент катары бөлүкчөлөр менен модификациясына байкалат: *doch, nur, so, zu, sogar, nun*. Мисалы:

Daheim bleiben nur die Mutter und mein Schwesterchen (Aitmatov,1983:14)]"So ein schönes Paar!"... (Tsch. Aitmatov, 1983: 38). Sie haben doch bekannten hier (Bachmann,1996: 195).

Синтаксистик процесстерди жаратуучу факторлордун бири – модификация. Мында сүйлөм модалдык жактан өзгөрүүгө учурап, логикалык анализди текшерүүнүн дагы бир эксперименталдык ыкмасын түзөт [Мурзин,1974:101].

Сүйлөмдүн кеңейишинде модификациялык элемент катары өзүнчө синтаксистик статуска ээ сүйлөм мүчөлөрү колдонулат. Сүйлөм моделдеринин кеңейишинде эң универсалдуу каражат бышыктоочтук детерминант болуп саналат.

Сүйлөм курамына модалдык сөздөр жана алардын функционалдык элементтери кошулуу менен сүйлөм кеңейүү процессине учурайт. Мисалы: *Irma kauft (Brot) ein. -Irma kauft (Brot) immer in diesem Geschäft ein.*

Sie schreibt.- Sie schreibt einen Brief an seine Freundin.
Er schreibt — Er schreibt einen Brief an seinen Vater.
Werner rauchte — Werner rauchte eine Zigarette.
Wahrscheinlich fahre ich heute in die Stadt.
Aber eine recht gute Art Volks! (Goethe, 1975:20).

Жыйынтыктап айтканда, татаалдашуу – синтаксистик бирдиктин структурасынын өзгөргөн синтаксистик процесси, натыйжада жөнөкөй формадан татаал түргө өтөт. Структуранын татаалдыгы курамындагы түзүп турган элементтердин өз ара синтаксистик карым-катышын туюндурат.

Адабияттар

1. Ийсаева А.Ж. Кыргыз тилиндеги жөнөкөй сүйлөм тутумундагы синтаксистик процесстер. Фил.илим. канд. Автореферат. -Б., 2013.

2. Москальская, О.И. Проблема системного описания синтаксиса - М.: Высш. шк., 1981. – 175 с.

3. Мусаев, С.Ж. Структурное ядро синтаксических конструкций // Тюркология - 88: Тез. докл и сообщ. V Всесоюз. Тюркол.конф. – Ф., 1988. – С. 219-221 .

4. Мурзин, Л.Н. Синтаксическая деривация – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1974. - 170 с.

УДК: 808.5 (575.2)

Абдыкеримова А.Э.
К.Тыныстанов ат.ЫМУ

КӨРКӨМ ТЕКСТТИ КОГНИТИВДИК-КОММУНИКАТИВДИК ӨҢҮТТӨ ТАЛДООДОГУ НЕГИЗГИ КАТЕГОРИЯЛАР

***Аннотация**: Макалада көркөм текстти когнитивдик-коммункативдик изилдөөдөгү негизги категориялар болуп эсептелген тилдик инсан, идиостиль, идиолект түшүнүктөрүнө байланыштуу маселелер каралды.*

***Түйүндүү сөздөр:** текст, көркөм текст, автор, дүйнөнүн тилдик картинасы, тилдик инсан, идиостиль, идиолект.*

***Аннотация:** В статье рассмотрены вопросы, связанные с понятиями языковая личность, идиостиль и идиолект, являющимися основными категориями в когнитивно-коммуникативном исследовании художественного текста.*

***Ключевые слова:** текст, художественный текст, автор, языковая картина мира, языковая личность, идиостиль, идиолект.*

The article deals with the issues related to the concepts of language personality, idiostyle and idiolect, which are the main categories in the cognitive-communicative study of literary text.

***Key words:** text, literary text, author, language view of the world, language person, idiostyle, idiolect.*

Акыркы мезгилдерде тексттик лингвистиканын же тексттаануу багытынын калыптанып өнүгүшү менен текст түшүнүгү, анын категориялары, түзүүчүлөрү, түрлөрү ж.б. маселелер ар тараптуу изилдеп-иликтөөлөргө алына баштаганы белгилүү. Тексттин ар кыл түрлөрүн таанып-билүү система-структуралык, семантика-структуралык, прагматикалык, коммуникативдик-прагматикалык, семантика-логикалык, семантика-семиологиялык, семантика-стилистикалык жана функционалдык, интеграциялык, коммуникативдик, когнитивдик аспектилерде жүргүзүлүп жатат. Булардын арасында тексттердин өзгөчө түрү болуп эсептелген көркөм текстти изилдөөнүн когнитивдик-коммуникативдик принцибине басым коюла башталганы маалым. Семантикасынын татаалдыгы жана көп катмардуулугу, прагматикалык ар тараптуулугу, тилдик ар түрдүү бирдиктерди, каражаттарды интеграциялоо мүмкүнчүлүктөрүнүн өтө кеңири спектрге ээ болушу менен мүнөздөлгөн көркөм тексттер автордон (текстти жаратуучудан) окурманга гана багытталбастан, автордун өзүнө да багытталуу өзгөчөлүгүнө ээ. Анткени анда инсандын (автордун), элдин (улуттун), доордун тилдик аң-сезими чагылдырылат жана тигил же бул элдин кайсы бир доордогу дүйнөсүнүн тилдик картинасынан, поэтикалык картинасынан маалымат бере алат.

Мына ушул өңүттө алганда, автордун тилдик портретин сыпаттоо олуттуу мааниге ээ, анткени ал социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүнүн белгилүү бир мезгилиндеги элдин (улуттун) тилдик портретинин ажырагыс курамдык бөлүгү болуп саналат. Автордун тилдик портрети дүйнөнүн картинасын аңдап-чагылдыруунун жекече ыкмасын, калемгердин баалуулук-дөөлөттүк ориентацияларын таанып-билүүгө жардам берүү менен, автордун жекече чыгармачылык стилин жаратат. Ал эми жеке чыгармачылык стиль түшүнүгү тилдик инсан, идиостиль, идиолект түшүнүктөрү менен ажырагыс байланышта. Өз кезегинде, аталган түшүнүктөр көркөм текстти коммуникативдик-когнитивдик аспектиде изилдеп-таануунун негизги категорияларын түзөт.

Кандай гана текст болбосун, авторунун инсаны, дүйнөтаанымы, тилдик аң-сезими, прагматикалык-коммуникативдик ниети менен ажырагыс байланышка ээ. Бул маселе боюнча «Нет ни одного текста, не порожденного коммуникативными намерениями субъекта речи и не отражающего в своей структуре ту или иную пространственно-временную позицию по отношению к сообщаемому» [Портнова, 2003:14] деген пикирге толугу менен кошулууга болот. Көркөм текстте поэтикалык (поэзияга гана тиешелүү эмес, кеңири маанисинде алганда) ой жүгүртүүнүн жардамы менен дүйнөнү таанып-билүү тилди таанып-билүү ишке ашат. Көркөм кеп, өзгөчө, ыргактык-мелодикалык поэтикалык кеп субъектинин тил менен чыгармачылык диалогго кирүүсүнө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берип, тилдин сырларын, мүмкүнчүлүктөрүн ачууга да шарт түзөт. Мунун натыйжасында автордун объективдүү чындыкка болгон мамилесин, өзү сүрөттөп жаткан дүйнөгө болгон мамилесин, жалпы эле дүйнөтаанымын аңдап биле алабыз. Бул көз карашты төмөнкү пикир да бекемдеп турат: «...особое отражение языковой картины мира в индивидуально-авторском поэтическом языке, в художественной речи... языковой личности обусловлено тем, что представляет собой «язык художественного мышления в модусе собственно языкового существования» [Ревзина, 1998:29].

Көркөм ой жүгүртүү көркөм текстке мүнөздүү болгон өзгөчө тексттик структураларда, атап айтканда, композициялык-кептик структурада жана көркөм тил деп аталган, автордун дүйнөсүнүн көркөм картинасын концептуалдаштырган спецификалык тилде орун алат. Арийне, дүйнөнүн мындай картинасы көркөм текстте жүзөгө ашырылат. Ал эми көркөм текст «ажырап кеткен коммуникативдик алкакка» (Р.Якобсондун сөзү менен), башкача айтканда, «сырткы жана ички адресантка» ээ болгондуктан, ага «чыныгы-жалган» критерийи аркылуу баа берүү мүмкүн эмес. Бул болсо объективдүүлүктүн жетишсиздигин жаратат жана тилдик инсандын поэтикалык дискурсунун субъективдүүлүгүн жогорулатат. Заманбап тил илиминдеги «тилдеги адам», «адам жана тил» принциптерине негизделген антропоборбордук илимий парадигманын өнүгүшүнүн негизинде автордун инсаны – текст жаратуучу тууралуу көз караштар калыптанып калды. Мындай көз караштардын башатында белгилүү окумуштуулар М.М.Бахтин, В.В.Виноградов, Р.Якобсон турары белгилүү. Аталган жана алардын идеяларын уланткан башка окумуштуулардын көз караштарын жалпылаштырып, автордун инсанын – тилдик инсанды – текст жаратуучуну «член данного социума в определенный период его развития, обладает творческим воображением, характеризуется определенным культурным потенциалом, обладает выдающимися эмоционально-оценочными качествами, знаниями и мнениями, образующими устойчивую личностную концептуально-мировоззренческую сферу деятельности, которая воплощается в активные потребности самоактуализации» [Виноградов, 1961; Бахтин, 1986; Ревзина, 1998; Портнова, 2003] деп мүнөздөөгө болот.

Тилдик инсан менен текстти жаратуунун айрым параметрлери, атап айтканда, эпистемиялык параметр тыгыз байланыштуу. Бул параметр реалдуулукту субъективдүү-объективдүү кабылдоонун ыкмасы, дүйнөнү аңдап-түшүнүүнүн жана чагылдыруунун жеке инсандык тиби менен шартталып, аң-сезим менен байланышта каралат.

Тексттер а) структуралык-тилдик татаалдыгынын деңгээли, б) чындыкты чагылдыруусунун тереңдиги жана тактыгы, в) белгилүү бир максатка багытталгандыгы менен айырмаланат. Ошондуктан тил илиминде көркөм тексттерде тилдик инсандын көркөм дүйнөсүнүн реализацияланышын чагылдырган үч деңгээлдүү функционалдык модель иштелип чыккан [Леденева, 2000; Караулов, 2002; Портнова, 2003]. Бул моделге ылайык, тилдик инсандын структурасынын баштапкы же нөлдүк, вербалдык-семантикалык деңгээлинде социумдун тили билүү, сөздөрдүн узустук маанилерин түшүнүү, сөздөрдүн лексика-семантикалык варианттарынын системасын билүү, аларды ар кыл чөйрөлөрдө пайдалана билүү жүзөгө ашырылат. Башкача айтканда, бул деңгээлде тилдик инсандын идиолексикону жана анын бирдиктери турат.

Экинчи деңгээл лингво-когнитивдик деп аталып, бул деңгээлде дүйнө тууралуу жекече билимдин калыптануусу жана кайра өзгөрүүсү ишке ашат, тактап айтканда, дүйнөнүн автордук тилдик картинасы же идиотезаурус пайда болот. Бул деңгээлдин бирдиктери болуп түшүнүктөр, идеялар, концепттер эсептелет. Ал эми деңгээлдин негизги таянычтары катары чыгармачыл башталманын бардык көрүнүштөрү, тилдик инсандын жекече, кадыресе эмес, өзгөчө сапат-белгилери кызмат кылат. Тилдик инсандын түзүлүшүнүн лингво-когнитивдик деўгээли инсандын интеллектуалдык чөйрөсүн камтыйт да, тил, сүйлөө жана түшүнүү процесстери аркылуу билимдерге, аўсезимге, адамды таанып-билүүгө өтүүгө шарт түзөт. Дал ушул деңгээлде тилдик инсандын чындыктагы предметтерди субъективдүү кабылдоосун чагылдырган баалоонун акыл-эстик актысы ишке ашып, оң же терс позицияны туюндуруу үчүн тилдин ар кыл деңгээлдеринин варианттуу бирдиктери менен каражаттарын тандап алуусун шарттайт. Тилдик инсандын лингво-когнитивдик деңгээлин туюндуруунун каражаттары болуп сөздөр жана парадигматикалык бирикмелер же сөздөрдүн лексика-семантикалык топтору эсептелет жана алар концептуалдык мазмундун сырткы формасы катары кызмат кылат.

Тилдик инсандын структурасындагы үчүнчү, жогорку деңгээл болуп прагматикалык (мотивациялык) деңгээл эсептелип, ал тексттик ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруу милдетин аткарат. Жогорку деңгээлдин бирдиктерин тилдик инсандын рухий баалуулуктар системасы, анын базалык түшүнүктөрү менен багыттары түзөт. Сүйүү жана жек көрүү, кубаныч жана кайгы, ишеним жана күмөн саноо, суктануу жана жийиркенүү, көкөлөтүү жана басынтуу сыяктуу эмоциялык муктаждыктар автордун өзөктүү багыты, интенциясы болуп, көркөм дүйнөнү ишке ашыруу үчүн тилдик бирдик-каражаттарды тандап алуусунда аныктоочу роль ойношу мүмкүн. Мындай тилдик бирдик-каражаттар прагматиконду (Портнова, Леденева) түзүп, ал ар бир тилдик инсан үчүн үчүн жекечелик мүнөзгө ээ. Эстетикалык жана эмоциялык таасир этүү каражаты катары сөздөрдү, сөз айкаштарын тандап алуу да прагматиконду репрезентациялоонун ыкмасы болуп эсептелет.

Тилдик инсандын «толук, бүткөн портретин» тартып берүү, анын идиостилин системалуу түрдө сыпаттоо абдан татаал, анткени изилдөө объектисинин өзү, айрым учурларда синхрония менен диахрониянын карым-катышын аныктоо, ошол инсан (автор) жараткан тексттердин бардыгын камтуу өтө татаал, ар кыл пикирлерди жараткан маселелерден.

Көркөм текстке байланыштуу тилдик инсан түшүнүгү тууралуу кеп кылганда идиостиль, идиолект түшүнүктөрүнө кайрылбай кетүүгө болбойт. Аталган түшүнүктөр жекече-автордук поэтикалык тил түшүнүгү менен да ажырагыс карым-катышта. Бул түшүнүктөр көркөм чыгарманын тили, стили, көркөм адабияттын стилистикасы, лингвопоэтика жана лингвостилистика боюнча иликтөөлөрдү жүргүзгөн изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде колдонулуп келе жатат.

«Большой энциклопедический словарь: Языкознание» аттуу эмгекте идиолект тилди алып жүрүүчүнүн кебине мүнөздүү болгон формалдык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрдүн жыйындысы катары сыпатталган [Большой энциклопедический словарь: Языкознание, 2000:171]. Ал эми изилдөөчү В.Леденева бул маселе боюнча төмөнкүдөй аныктамасын берген: «Идиолект – языковые составляющие в их функциональном применении, а, следовательно, в горизонтальных связях, которые эксплицируют семан-

тику языковых единиц в контексте и обнаруживают знание языковой личностью законов синтагматики и парадигматики, действующих в языке, необходимых в текстообразовании" [Леденева, 2000: 84]. Бул жерде жекече кептин айырмалуу өзгөчөлүктөрүн идиолект катары түшүнүү туура эмес, аны, баарыдан мурда, тилдик инсандын кептик каражаттарынын бүтүндөй топтому катары кароо керек. Идиолектини сыпаттоо процедурасы түз сызыктуу болбойт, анткени моделдештирилген орточо нормадан четтегендин бардыгын сыпаттоо мүмкүн эмес.

«Очерки истории языка русской поэзии XX века» аттуу эмгекте белгиленгендей, «автордук тилдик системанын бардык индивиддик компоненттерин идиолекттин компоненттери дейбиз, ал эми алардын ичинен коннотативдик функцияны туруктуу түрдө ишке ашыргандары идиостилди түзүшөт» [Очерки истории языка русской поэзии XX века, 1991: 57]. Башкача айтканда, идиостиль/идиолект түшүнүктөрү денотативдик/коннотативдик аспект оппозициясынын көз карашынан каралат. Демек, идиолект – калемгердин тилине карата колдонулган эң кеңири жана жалпы категория ал автордун тилинин көлөмү менен мазмунун бүтүндөй аныктайт, же болбосо идиостиль менен идиолекттин ортосундагы карым-катышты «бүтүн» менен «бөлүктүн» ортосундагы карым-катыш катары кароого болот. «Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүктө» да жекече тил же идиолект жекече стилдин же идиостилдин маанилүү түзүүчүсү катары сыпатталган [ЛЭС, 1990:114]. Бул жагынан алганда, идиолект «идиостилди калыптандыруу фазасы» катары каралат. Ага салыштырмалуу идиостиль элементтердин көбүрөөк системдүүлүгүнө, иерархиялык уюшкандыгына, чектелген иреттүүлүгүнө ээ. Идиостилдин конституэнттери коннотативдик функцияны жүзөгө ашырат.

Азыркы мезгилде изилдөөчүлөр идиостиль/идиолект түшүнүктөрүн «тил – анын жекече модификациясы» карама-каршылыгы аркылуу карап жүрүштөт. Бул көз караш боюнча, аталган түшүнүктөрдүн карым-катышын «тил/стиль» карым-катышынын аспектисинде кароого болот. Биздин оюбузча, идиостиль түшүнүгү белгилүү бир автордун идиолектисинин мүнөздүү колдонууларынын спецификалык чөйрөсүн камтыйт. Биз идиостиль катары автордун көркөм системасынын бардык өзгөчөлүктөрүн, спецификалык белгилерин карайбыз.

Кептин жекече стили биринчи планга инсандын интеллектисин алып чыгары белгилүү. Бирок адамдын интеллектуалдык касиеттери тилди колдонуунун бардык эле деңгээлдеринде ачык байкала бербейт, алсак, күндөлүк тилди билүү деңгээлин чагылдырган структуралык-тилдик деңгээлде аны баамдоо татаал. Интеллектуалдык касиеттер тилдик инсандын уюшулушунун татаал деңгээлдеринде – лингво-когнитивдик жана прагматикалык (мотивациялык) деңгээлдерде ачык байкаларын изилдөөчү Ю.Н.Караулов көрсөткөн [Караулов, 2002: 183]. Демек, татаал деңгээлдер менен болгон карым-катыш «идиолект» жана «идиостиль» түшүнүктөрүн ажырымдоого мүмкүндүк берет.

Албетте, тилдик инсан, идиолект, идиостиль түшүнүктөрү боюнча жогоруда айтылган маселелер илимий-теориялык мүнөздөгү көз караштар боюнча жалпылаштырылган түрдө берилди. Ал эми конкреттүү ар бир автордун тилдик инсаны, жеке стили кайталангыс мүнөзгө ээ экени жана ар тараптуу изилдөөлөргө татыктуу экени талашсыз.

Адабияттар

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. -М., 1986.

2. Большой энциклопедический словарь: Языкознание. -М., 2000.

3. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. -М., 1961.

4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. -М., 2002.

5. Леденева В.В. Особенности идиолекта Н.С.Лескова. -М., 2000.

6. Лингвистический энциклопедический словарь. –М., 1990.

7. Очерки истории языка русской поэзии XX века. -М., 1991.

8. Портнова С. Лингвопоэтический аспект оценочных значений в творчестве И.Северянина. -М., 2003.

9. Поспелов Г.Н. Проблемы литературного стиля. -М., 1970.

10.Ревзина О.Г. Системно-функциональный подход в лингвистической поэтике и проблемы описания поэтического идиолекта. –М., 1998.

УДК: 81.1.

А.А.Урпоева
БГУнун аспиранты

КЫРГЫЗ ЖАНА КЫТАЙ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЖАНЫБАРЛАРГА БАЙЛАНЫШТУУ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С НАЗВАНИЯМИ ЖИВОТНЫХ В КЫРГЫЗСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

PHRASEOLOGICAL UNITS ASSOCIATED WITH THE NAMES OF ANIMALS IN KYRGYZ AND CHINESE LANGUAGES

Аннотация. *Бул макалада кыргыз жана кытай тилдериндеги жаныбарларга байланыштуу фразеологизмдердин лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрү талдоого алынат.*

Түйүндүү сөздөр. *фразеологизм, зоонимдер, улуттук өзгөчөлүк, семантика, эквивалент, кыргыз тили, кытай тили.*

Аннотация. *В статье рассматриваютсялексико-семантические особенностифразеологизмов, связанные с названиями животных в кыргызском и китайском языках.*

Ключевые слова. *фразеологизм, зоонимы, национальная особенность, семантика, эквивалент, кыргызский язык, китайский язык.*

Annotation. *The article deals with the lexicological and semantic features of phraseological units associated with the names of animals in the Kyrgyz and Chinese languages.*

Key words. *phraseologism, zoonyms, national peculiarity, semantics, equivalent, Kyrgyz language, Chinese.*

Дүйнө тилдеринин бардыгын да фразеологизм кубулушу бар. Жана ал терең мазмунга жана көркөмдүүлүккө ээ. Фразеологизмдер тил менен кептин байлыгын, тактыгын түзүп турган негизги элементтердин бири. Элдин чыныгы турмуш-тиричилиги, дүйнө таанымы, аң-сезими тууралуу маалыматтарды кеңири камтыган дал ушул фразеологизмдер болуп саналат. Алардын ичинен зоонимдик компоненттеги фразеологизмдер, башкача айтканда, жаныбар аттары, өзгөчө орунда турат. Анткени жаныбарлар дайыма адамзаттын жанында жашап келген. Ар бир зооним менен адамдын ар кыл мүнөзүн элестеткен түшүнүктөр байланышып, элдин жалпы менталдуулугу ачык байкалат.

Ал эми эки тилдеги фразеологизмдерди салыштыруу аркылуу эки элдин аң-сезими, көзкарашы, философиясында болгон жалпылыктарды жана айырмачылыктарды аныктоого мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Ушуга байланыштуу, бул макалада кыргыз жана кытай тилдериндеги жаныбарларга байланышкан фразеологизмдер талдоого алынат.

Эки же андан ашык компоненттерден туруп, лексикалык бир бүтүндүккө айланып, семантикалык жактан ширелишкен, синтаксистик функциясы боюнча сүйлөмдүн бир гана мүчөсүнүн милдетин аткарып, образдуу сапатка ээ болгон кепте даяр формасында колдонулган, туруктуу сөз түрмөктөрү *фразеологизмдер* деп аталат [АКАД, 2009:209].

Азыркы мезгилде, фразеологизм жөнүндө жазылган көптөгөн илимий эмгектерде фразеологизмдердин мындай үч негизги өзгөчөлүгү белгиленет: түзүлүшүнүн туруктуулугу, маанисинин байланыштуулугу, колдонулушу жагынын натыйжалуулугу.

Бардык улуттардын сөздүк корунда жеке сөздөр тутумдашып келип бир маанини билдирген сөз айкаштары, башкача айтканда, фразеологизмдер, бар. Ар бир улуттун тили өзүнүн сөздүк курамы менен гана өзгөчөлөнбөстөн, өзүнүн боюна улуттун маданиятын, үрп-адатын, тарыхын камтып турат. Ошондуктан кандай гана улут болбосун анын тилин үйрөнүү үчүн, маданияты менен тарыхын да жетик билүү керек. Тилдеги фразеологизмдер канчалаган жылдар мурун тарых

жана маданияттын аркасында пайда болгон илимдердин бири болуп саналат.

Кыргыз тилинин лексикалык курамы фразеологизмдерге өтө бай келип, кептин көркөмдүүлүгү, образдуулугу менен айырмаланып турат.

Кытай тилинде фразеология жеке илим катары бөлүнбөстөн, лексикологиянын курамында каралат, ошондуктан алар сөздүктөргө сөздөр менен катар киргизилет.

Кыргыз жана кытай тилдеринде компоненттерин жаныбар, куш, өсүмдүк, өң-түс аталыштары жана сан атоочтор түзгөн фразеологизмдер абдан көп кездешип, улуттук-маданий өзгөчөлүккө ээ. Мындай жаныбарлар, куштар жана өсүмдүк аталыштарынын маданий түскө ээ болушу кытай элинин турмушунда, тагыраак айтканда, диний түшүнүгүндө, мифологиясында, фольклорунда алган орду менен тикелей ошол заттын касиети менен бирге жалпы дүйнө бейнеси анык болот.

Кытай тилиндеги «Джуңгуо да бай кы чуан шу, үй ян хы вен цзі» (Қытайдынчоң энциклопедиясы, тил жана жазуу бөлүмү) энциклопедиясында кытай фразеологизмдери тууралуу мындай маалыматтар жазылган: Фразеологизмдер идиома деген термин менен аталып, өз кезегинде бир нече түргө бөлүнөт: 成语[chéngyǔ] (макал-лакаптар), 惯用语[guànyòngyǔ] (туруктуу сөз айкаштары), 俗语[súyǔ] (накыл сөздөр), 歇后语 [xiēhòuyǔ] (толук бүтпөгөн сүйлөм).

Кыргыз тилинде зоонимдик фразеологизмдер кепте өтө кеңири колдонулуп, адамдардын сырткы көрүнүшүн, кулк мүнөзүн, кыймыл-аракетин, жүрүм-турумун, мезгилдик, ченемдик маанилерди сыпаттайт.. Мындай фразеологизмдер мифологиялык, диний, фольклордук, дүйнө таанымдык көрүнүштөрдөн улам пайда болгон деп белгилөөгө болот. Алсак, кыргыз тилинде төмөнкүдөй зоонимдик фразеологизмдер бар: *коён жүрөк, жыландын башын кылтыйтуу, жыландын куйругун басып алуу, чымыны бар, чычканга кебек алдырбаган, чычкан мурдун канатпоо, чычкан мурду жөргөлөгүс, карышкырга кой кайтартуу, бөрү тил, аттын кулагы менен тең ойноо, ат тери кайтпоо, беш өрдөгүн учуруу, үкүсү чыгуу, сагызган из* ж.б.

Кытай тилиндеги зоонимдер: *shizi* (жолборс) эр жүрөктүүлүктү; *bao* (леопард, кабылан) күчтү жана тайманбастыкты; *niu* (уй) эмгекчилдикти жана чыдамкайлыкты; *ma* (жылкы) чоң, келечек, ошондой эле жоокер, көсөм, эр жүрөк, өжөр, тажрыйбалуу, ылдам сыяктуу туруктуу сыпаттамалары бар; *hong* (аккуу) чоң, эрктүү; *yuan* (өрдөк) таза жана аруу махабатты, бири-бирин урматтаган жубайларды билдирет; *liyu* (сазан) пайданы, кирешени, токчулукту белгилейт. *Gou*(ит) жагымсыздыкты туюндурат, анткени кытай элинде байыркы мезгилдерден бери *ит* душман, наадан адам менен салыштырылып келет. *Lang* (карышкыр) көбүнчө, ыза, уятсыздык, коркунуч менен; *huli*(түлкү) куулук-шумдук, терс жол менен; *zhu (*чочко) байлык, жалкоолук, эркелик сыяктуу түшүнүктөр менен байланыштырылат [Войцехович, 2007:230].

Кыргыз жана кытай тилдериндеги жаныбар аталыштары катышкан (зоонимдер) фразеологизмдер семантикалык жактан жалпылыктарга жана айырмачылыктарга ээ.

Жолборс – эр жүрөктүүлүктү, баатырдыкты, тайманбастыкты сыпаттайт. Буга байланыштуу кыргыз тилинде: *жолборс жүрөк;* кытай тилинде: 九牛二虎 – *күчү тогуз бука жана тогуз жолборстукундай;* 虎口里拔牙*hukoulibaya (жолборстун оозунан тишин жулуп алуу) тайманбоо.*

Ал эми кытай тилинде жолборс кандайдыр бир коркунучту, кооптулукту да туюндурган фразеологизмдерге катышат:Lóngtánhǔxué (ажыдаардын уюгу жана жолборстун үңкүрү) коркунучтуу жай; 老虎头上拍苍蝇 - 自找苦吃*laohutoushangpaicangying – zizhaokuchi (жолборстун башындагы чымынды кагуу) өз башына өзү кайгы издөө, капканга өзү келип түшүү.*

Белгилүү болгондой бир тилдеги фразеологизмдер экинчи бир тилге сөзмө-сөз которулбайт, эквиваленти табылат. Жогорудагы *жолборско* байланыштуу кытай тилиндеги фразеологизмдердин кыргыз тилиндеги эквиваленттери жылан менен байланышат: *Lóngtánhǔxué (ажыдаардын уюгу жана жолборстун үңкүрү) – жыландын уюгу,* 老虎头上拍苍蝇 - 自找苦吃*laohutoushangpaicangying – zizhaokuchi (жолборстун башындагы чымынды кагуу) – жыландын куйругун басуу.* Демек, кытай элинде жолборс чоң коркунучту туудурса, кыргыз элинде жылан ошондой мааниде келет.

Чычкан - эки тилде тең бирдей адамдын мүнөзүн, жүрүм-турумун сүрөттөгөн фразеологизмдерде компонент болуп келет. Ал эми сырткы келбетти сүрөттөөдө дээрлик кездешпейт. Кыргыз тилинде: *чычкан мурду жөргөлөгүс (абдан калың, өтө жыш); чычканга кебек алдырбаган (абдан зыкым, сараң); чычкан мурдун канатпоо (кан чыгарбоо); көк чычканы бар (жолу жок).*

Кытай тилинде: 鼠窃狗偷 *shǔ qiè gǒu tōu (чычкандар иттти уурдап кетти) түндүктөн түшкөн ууру, уурулук;* 城狐社鼠*chéng hú shè shǔ (чычкандардын кооюу) паракорлукка берилген бийлик;* 雀角叔牙*què jiǎo shǔ yá (таранчынын тумшугу жана чычкандын тиши) каардуу, зулум башкаруучу;*鼠啮猫 *qiónɡ shǔ niè māo (байкуш чычкан чычканды жейт) ачка чычкан* ж.б.

Жылан - кытай жана кыргыз тилиндеги бардык фразеологизмдерде *жылан* терс мааниде колдонулат. Кыргыз тилинде: *жылан өлтүрөйүн десе, таш алып бербеген (колунан жакшылык келбеген), жылан сыйпалагандай (жоголуп кеткен), жылан чакпай, жылкы теппей (жөн жерден эле), жыландын башын кылтыйтуу (балээни баштоо), жыландын куйругун басып алуу (ачуусуна тийип алуу), оозуңа жылан уялагыр (каргыш маанисинде);*

Кытай тилинде:龙屈蛇伸 *lónɡ qū shé shēn (ажыдаар бүгүлсө, жылан түзөлөт) жакшы адам жеңилип, жаман адам ийгиликке жеткенде айтылат;* 蛇蝎心肠*shé xiē xīn cháng жана* «长蛇封豕» *cháng shé fēnɡ shǐ таш боор, кайрымсыз адамдарга карата айтылат;* 长虺成蛇*zhǎnɡ huǐ chénɡ shé кичинекей жылан да жылан боюнча калат* деген мааниде колдонулат.

Кытай тилинин маданий кодундагы зоонимдик концептини мифологиялык жаныбарлар да түзөт. Алсак, *Feng* – феникс (байыркы грек мифологиясында - отко өрттөнүп, күлүнөн кайта тирилип кетүүчү касиети бар жомок куш), *qilin* - мүйүздүү, қабырчык зооту бар мифологиялыкжаныбар,*long* (ажыдаар) жана gui (ташбака) – бакыт менен байлыктын, узак өмүрдүн белгилери.Бул мифтик жаныбарлардын символикасын *feng mao lin jiao* (сейрек, жалгыз) фразеологизминин семантикасынанкөрүүгө болот.

Feng (феникс) жана *long* (айдаһар) үй бүлөдөгү бакыт менен адам турмушундагы кубанычты, *luan* (фе-

никске окшош куш) жана *feng* (феникс) – бакытты; *he* – асманда жашагандарды ташыган мифтик турна – узак өмүрдүн символун туюндуруп турат.

Фразеологизмдердин компоненти болуп келген зоонимдерди үй жана жапайы жаныбарлар, куштар, балыктардын ж.б. аталыштары түзөт. Кытай тилинде кыргыз тилинен айырмаланып, мифологиялык жаныбар аталыштары катышкан фразеологизмдер басымдуулук кылат. Алска, *жалгыз мүйүздүү деңиз айбаны, феникс* кыргыз тилиндеги фразеологизмдерде кездешпейт.

Мифологиялык ажыдаар- байыркы кытай элинин дүйнө таанымдык түшүнүгүнөн улам пайда болуп, кеп тизмегинде аталган жаныбарга байланыштуу бир катар туруктуу сөз айкаштары сакталып калган. Алсак, таланттуу, жөндөмдүү адамды ажыдаарга салыштырат: 放龙入海fàng lóng rù hǎi (*сөзмө сөз которгондо*: ажыдаарды деңизге коё берүү) өзүнүн жөндөмүн көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берүү; 龙眉凤目lóng méi fèng mù (*сөзмө сөз которгондо:* каштары (адамдын) ажыдаардыкындай, көздөрү феникстикиндей) келбеттүү, сүрдүү адам;龙驹凤雏lóng jū fèng chú (*сөзмө сөз которгондо:* ажыдаар менен феникстин баласы) абдан таланттуу жаш адам;龙行虎步lóngxínghǔbù (*сөзмө сөз которгондо*: ажыдаар сыяктуу адам, арстандай басат) эр жүрөк жигит;龙生龙lóngshēnglóng (*сөзмө сөз которгондо*: ажыдаардан ажыдаар туулат) атасы жакшы болсо, баласы жакшы болот.

Ал эми кыргыз тилинде *ажыдаар* жомоктордо учуроочу, оозунан от чыккан чоң жылан катары кабылданып, көпчүлүк учурда ырайымсыз, зулум, жегич маанисинде колдонулат. Мисалы, *ажыдаардын (жыландын) куйругун басуу* (бирөөнүн ачуусуна тийүү, балээге кабылуу) деген фразеологизмди гана кездештирүүгө болот.

Жыйынтыктап айтканда, фразеологизмдер – курчап турган дүйнөдөгү түрдүү кубулуштарды, тарыхый жана маданий окуяларды, адамдардын бири-бирине болгон карым-катышын, күндөлүк турмуш-тиричилик жагдайларды, адамдын кулк-мүнөзүнө, сезимдерине, эмоциясына ж.б. ылайык келген ойду, көз карашты кыска, так берүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн кубулуш болуп саналат. Кытай тилинде да, кыргыз тилинде да фразеологиялык фонддун бай болушу өтө маңыздуу көрүнүш.

Адабияттар

1. АКАД - Азыркы кыргыз адабий тили.-Б.: 2009

2. Войцехович И.В. Практическая фразеология современного китайского языка.–М.:«Восток-Запад», 2007. – 509 с.

3. Донченко А. В., Тагина Е. К. Национальная специфика фразеологических единиц китайского языка // Молодой ученый. — 2015. — №10. — С. 1389-1391.

4. Жапаров Ш., Конкобаев К., Осмонова Ж. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү .-Б.: 2015.

5. Эгембердиев Р. Фразеологизмдердин маани-маңызы жана алардын сөздүктөрдө камтылуусу. –Б.: Турар, 2016.

УДК: 894.341(575.2)(043.3)

Г.К.Устабаева *Ф.и.к., д.м.а.*
К.Карасаев атн. БГУ

“УРПАКТАРГА ТАБЕРИКТИН” ИБАРАТЫ

НАСТАВЛЕНИЕ ПОТОМКАМ

INSTRUCTION TO DESCENDANTS

Аннотация: *Кыргыз поэзиясына жаңыдан баш баккан Ж.Батырбековдун “Урпактарга таберик” аттуу жыйнагындагы кээ бир ырларын талдоого алууга аракет жасалды. Автор поэзия жанрында мурдатан эле калем төшөп, бирок бул жыйнагына оор-басырыктуу ырларын киргизгени байкалат. Негизинен ырларды өзүнүн жашоо практикасынан алып жазып, ага карата акындык дем, өзгөчө боёк-чолор менен сүрөттөөлөрдү киргизген.*

Түйүндүү сөздөр: *поэтикалык дүйнө, көркөм дүйнө, акындык шык, ыр саптар, пейзаждык лирика, философиялык ой, түбөлүктүү тема ж.б.*

Аннотация: *Была совершенна попытка провести анализ некоторых произведений, ворвавшегося в кыргызскую поэзию Ж. Батырбекова “Урпактарга таберик”. Наблюдается то, что автор с давних пор занимается жанром поэзии, однако, в настоящий сборник он включил наиболее весомые песни. В основном песни взяты из своей жизненной практики, куда были добавлены поэтический дух, окраска и видение автора.*

Ключевые слова: *поэтический мир, художественный мир, возможности поэта, строки, пейзажная лирика, философские мысли, вечная тема и др.*

Annotation: *An attempt was made to analyze some of the works of J. Batyrbekov “Urpaktarga Taberik”, a bursting Kyrgyz poetry. It is observed that the author has long been engaged in the genre of poetry; however, he included the most significant songs in this collection. Most of the songs were taken from his life practice, where the poetic spirit of the author’s coloring and vision was added.*

Key words: *poetry spirit, a bursting, author’s coloring and vision, an attempt was made to analyze, most significant songs.*

Залкар жазуучубуз Ч.Айтматов “Жазуучу жазбаса да, жан дүйнөсүндө жазып жүрөт” деп айтса керек эле. Жаныкул Батырбеков агабыздын жан дүйнөсү акын, анткени өмүр бою мамлекеттик кызматты аркалап жүрсө да, колунан калемин түшүрбөй ара-чолодо бошой калганда ыр жазып, кыргыз поэзиясынын классиктери Алыкул Осмонов, Омор Султанов сыяктуу акындардын поэтикалык дүйнөсүн аралап, алардын көркөм дүйнөсүн өздөштүрүүгө умтулду. Өзүнө катуу талапты койгон автор узак жылдардан бери жазып жүргөн чыгармаларын “үйрөнчүк көнүгүүлөр” катары эсептеп, жокко чыгарып, **“Урпактарга таберик” (Б., 2018)** аттуу жаңы жарык көргөн китебине акыркы жылдары жазылган ырларын гана киргизген. Табиятында акындык шык – жөндөмү бар адам гана дүйнөнү поэтикалуу көрө билип, баладай таза ой – сезимдер менен жазып, ар дайым балалыгы өткөн туулган жерин, жоро-жолдошторун, курбуларын сагынат, көргүсү келет. Көкүрөгүндө жыңайлак жүргөн жерлери өмүр бою жашап, чыгармачылыгынын түгөнбөгөн казынасына дем берип турган булагына айланат.

Бала кезде чаң аралап, көп чуркап,
Токтоно албай тер чыкса да буркулдап.
Ары-бери аттай сени берчүбүз,
Курсак ачып, калмайынча биз суусап.

Андан бери нечендеген күн өттү,
Алыс кеттик, жашоо бизди үйрөттү.
Жакын барып даамын татсам өзүндүн,
Жүрөгүмдү жаш кезектей дүрбөттү, – (Таза суу ичкени”) деген саптары мунун айкын далили.

Же болбосо:
Бул кыш катуу жүдөттүң,
Үшүн алып жүрөктүн.

Күрөй берип күндө кар,
Жешилди мизи күрөктүн – (“Катуу кыштагы арман”) деген саптары кандай жандуу болсо, ошондой элестүү. Очойуп оор түшкөн карды күрөй берип жешилген күрөктүн мизи, көз алдыңа тартылат. Ошону менен бирге качанкы бир өткөн тарыхый доордон кабар берип, эсиңе бир мезгилди салат. Жөнөкөйлүктүн татаалдыгы деген ушул эмеспи, жөнөкөй эле айтылагандай көрүнгөн ыр саптардын артында оор түшкөн кардай салмактуу ойлор бар.

Тоолор курчап бүт тарабын,
Талашкандай сенин талабың.
Токоюң жатат созулуп,
Жазгансын бүркүт канатын.
Асманга карыш калгандай,
Аска-зооң бийик, ар кандай,
Арчанын жыты буркурап,
Аластап сени жаткандай.
Сууларың аккан шаркырап,
Суусасаң моокум кандырат.
Жагымдуу, шылдыр үн салып,
Сайлардан булак баш багат, - (“Мени кечиргин”) деп асман челген тоолордун ажайып кооздугун, тал – тереги желге шуулдаган токойлорун, таштан – ташка тийип бышып аккан тоо суусун, каңылжарды өрдөгөн арчанын жыты, ушунун баары бири – бирин толуктаган кыргыз жергесиинин керемети, гармониялуу жаратылышы. Муну кылдат табити, дүйнөнү поэтикалык көрө билүүсү бар автор гана түркүн – түс боёкторун аңкыган шыбактын, буркураган тоо гүлүнүн жыпар жытын, тоо суусунун шарын кудум өзүндөй кылып жандуу элесин тарта алат. Акын жалаң эле пейзаждык лирика менен чектелбей, өмүрдүн маңызы жөнүндө ой калчап:

Жараткан берген өмүрдү,
Жараткан алат бир күнү.
Жаманын тилеп кечинен,
Жашайлы барктап өмүрдү.
Тапсаң ар иш амалын,
Таппайсың ажал амалын.
Туура кабыл алыш парз,
Тагдырдын мындай амалын, - (“Ар күнү”) деп өмүр, өлүм табиятын терең ачып берүүгө умтулуп, философиялык тереңдикте ой терметип, өмүр, өлүмдүн чечилбей келаткан чаташ суроолоруна жооп издегенге аракет кылган. Өз өмүрү жөнүндө автор минтип жазат:

Ач болсо да, кайгысы жок жашасам,
Ансыз деле олку-солку бул заман.
Арасында жүрө берсем элимдин.
Ашып кетпей өзүмө тең кыргыздан

Байлык издеп, же талашып таарынбайм,
Балдарым бар, менин алтын казынам.
Биримдик, кут качпаса экен үйүмдөн,
Заман менен өсө берер баш улам. (“Жадабайм”)

Ырда автор ыймандай сырын жашырбай, окурман менен бөлүшүп, турмушта эң негизгиси бул байлык, дүйнүйө эмес, заман тынч болсо, ынтымак болсо, үйдө кут, ынтымак болсо, ошол бакыт экенин агынан жарылып, айтып отурат.

Акындын ырларынан конкреттүү предметти конкреттүү көрүнүшүндө тартып алууга, ачык – айкын болуп турган ойду ошол боюнча өзүндөй кылып таамай туюнтууга аракет кылат, анын чыгармачылык почерки да ушу багытта калыптанган. Ошон үчүн автордун ырларында жөнөкөйлүккө, кыскалыкка, ойду так берүүгө, тереңдикке умтулуу бар. Туулган жерге, курбу-курдаштарга, өмүргө, заманга карата акындын ырларында өзүнчө бир ички бүтүндүктү түзгөн көзкараштардын тутумдашкан системасы, өзү аздектеп багып келе жаткан жекече философиясы, баштан аяк өнүктүрүп келаткан турмуш жөнүндө иштеп чыккан концепциясы бар. Ал китептик таасирден эмес, бай турмуштук тажрыйбадан келип чыккан автордун өзүнө гана таандык чулу концепция десек болот. Акындын кумурска философиясы өзүнчө эле табылга. Ал “Кумурскадан үйрөнсөк” деген ырында тартипти, мээнеткечтикти, уятты, ар намысты кумурскадан үйрөнсөк, талбай мээнет кылсак деп замандаштарга кайрылат.

Кумурска мыкты жаныбар,
Күчү бар, анын ары бар.
Укуктан мурун милдетти,
Унутпай так аткарар.
Жөн эле баспайт кумурска,
Туш келбей жолдон кырсыкка.
Оор жүк ташып уяга,
Ою жок токтоп калышка, -
деп көшөрүп тынбай эмгек кылган кумурскалардын тартибин, ынтымагын, эмгекчилдигин кызыктуу баяндап берген.

Акындын жүрөгүндө, калеминде түбөлүктүү темалардын бири болгон сүйүү темасы да купуя жашайт. Башкалар сыяктуу бир учурда башынан өткөн асыл сезимге кайрылбай коё алмак эмес. Анкени, ошол сезим менен жар күтүп, ошол сезимге толгон дүйнөсү менен үй бүлө куруп, бала жытын жыттап, өмүр көчүн улай келет. Акын дилинде кимдир бирөө жашап келген үчүн ырлар жазылып, кооз гүлдөр ачылганын танбайт (“Сүйүктүү ыр Бегимай”). Кырчын мезгили өтүп, кусалык жан дүйнөсүн тынч койбой жаткан маалда (“Кусалык” ж.б.), кыялына жайдак минип күн сайын дем берген бир сулууга жөнөйт (“Бир сулууга”). Анан... Анан.. Өтүп кеткен жаштыгы менен чогуу ал сезимдер көкүрөктө калып, жан дүйнөсү менен кошо жашап, жүрөгү менен кошо сого берерине ишеним артат. Таарынбайт, лирикалык каарман бардыгын кечирет. (“Таарынбаймын, кечирдим”). Акындын сүйүү темасындагы ырлары окуган адамдын көкүрөгүнө уюгандай сүрөттөөлөргө жык толгон. Лиркалык каармандар менен ошол сезимде чогуу жашап өмүр сүрөт, толгонот. Бул акындык чеберчиликтин бир тарабы десек жаңылбас элек.

“Жерден жарака кетсе, ал акындын жүрөгүнөн өтөт” деп немец акыны Г.Гейне айткандай азыркы учурда коомдо болуп жаткан проблемалар да акынды кайдыгер калтарган эмес.

Баарын чечип, өткүр жана чоң акча,
Башка байлык тепселенди таманга.

Бакчага да балаңды албайт жөн эле,
Бышмайынча бышкан баасы эбакта, - (“Заман сенде не күнөө”) деп азыркы учурдун проблемасын кабыргасынан коёт. Акын коомду чырмооктой чырмаган коррупция деген илдетти бир эле мисалдын негизинде кашкайтып ачып берген. Акын коом турмушуна сырттан эле туруп көз салып, сырткы “картын” эле сыйрып көрсөтпөстөн, өтө коркунучтуу “илдетинин” да бетин ачат. Анткени, илгертен келаткан каада-салттар бузулуп, кичүү улууну эле эмес, уулу атасын сыйлабай маңкуртка айланган көрүнүштү:

Каяша айтып, кол көтөрүп атага,
Медер туткан мээрим качып алыска.
Жашап жүрөт, жер көтөрүп аларды,
Кабылса да нечээн ирет каргышка – (“Заман сенде не күнөө”) деп элестүү сүрөттөө менен ыймандын, ырысын жеп койгон уятсыз, абийирсиз жаштардын бузулган психологиясын терең ачып берген. Акын азыркы заманда болуп жаткан өзгөрүштөрдү сергек баамдап, аларга жандуу реакция жасап, социалдык-коомдук позициядан карай алаган. Акындын ырларында нукура турмуштук таасирлерден жаралаган. Алардан автордун тажрыйбасы, өмүр баяны, тагдыры, мүнөзү, туулган жери, үй бүлөсү, достору, курбулары менен таанышабыз. Демек, акындын ырлары автордук башталмаларга ээ.

Жакшы китеп жакшы таасир калтырат дегендей Жаныкул Батырбеков агабыздын “Урпактарга таберик” ырлар жыйнагы учкул саптары, жандуу образдары, акылга карк ойлору, ибараты менен окурмандарга, жаш муунга ырахат тартуулаган, колдон түшпөй окулган нарктуу китептерден болоруна ишенебиз.

Адабияттар

1. Батырбеков Ж. “Урпактарга таберик”. – Б., 2018. – 256 б.
2. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. – Б., 2004.
3. Ботояров К. Поэтика дүйнөсүндө. -Ф., 1983.
4. Ибраимов О. История поэзия. -Б., 2000.

УДК: 821.512.154.

Абдубалиева Б. Ж.
ф.и.,к., доцент, К.Тыныстанов атындагы
Ысык-Көл мамлекеттик университети,
Каракол шаары,
E-mail: b.abdubalieva@gmail.com

«МАНАС» ҮЧИЛТИГИНДЕГИ АЛЛИТЕРАЦИЯНЫН ТҮРЛӨРҮ

ВИДЫ АЛЛИТЕРАЦИИ В ЭПИЧЕСКОЙ ТРИЛОГИИ «МАНАС»

TYPES OF ALLITERATION IN THE EPIC TRYLOGY "MANAS"

Аннотация: *Макалада байыркы доордон бери келаткан стилисттик ыкмалардын бир түрү аллитерация изилдөөгө алынат. Аллитерациянын архаикалык көрүнүш экендигинин бирден бир далили «Манас» эпосу болуп саналат. Бардык манасчылардын варианттарында аллитерация арбын кездешип, эпостун көркөмдүүлүгүн арттырууда чоң таасири бар.*

Түйүндүү сөздөр: *манасчы, ыр түзүлүшү, вариант, уйкаштык, салыштыруу, аллитерация, изилдөө, айырмачылык, сюжет.*

Аннотация: *В данной статье исследуется один из древнейших способов стилистики-аллитерация. Одна из доказательств архаичности аллитерации является эпос «Манас». Достаточно много встречаясь у вариантов всех сказителей, аллитерация обогащает художественности эпоса.*

Ключевые слова: *манасчи, стиховое строение, вариант, рифма, сравнения, аллитерация, исследование, особенность, сюжет.*

Abstract: *This article explores one of the most ancient ways of alliteration style. One of the proofs of the archaic alliteration is the epic "Manas". Meeting all the storytellers with enough, alliteration enriches the artistic character of the epic.*

Keywords: *manaschi, verse structure, variant, rhyme, comparison, alliteration, research, feature, plot.*

Улуттук сыймыгыбыз болгон «Манас» үчилтиги муундан-муунга өтүп, мазмуну улам толукталып, элдин тагдыры менен тагдырлаш болуп келет. Жалаң ырдан турган үчилтик көлөмү менен гана эмес көркөмдүгү жагынан да дүйнө элдеринин оозеки чыгармаларынын сап башында туруп, ыр менен жазылган башка чыгармалардан айырмаланып, өзүнө гана таандык поэтикалык белгилери бар.

«Көркөм сөз өнөрүнүн, айрыкча анын оозеки үлгүлөрү багытында мурдатан терең иштелип чыгып, салттык туруктуулук мүнөзүндөгү белгилерге ээ болгон ыр түзүлүшү, муун өлчөмү, уйкаштыктар системасы ж.б. боюнча да «Манастын» өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү, башкалардан айырмалуу учурлары көп. Муну баарыдан мурда эпостун мурдатан келе жаткан салттык көрүнүштөрүн терең өздөштүрүшкөн жана так аткарып көнүшкөн манасчылар өзүлөрү мыкты билишет. Ушул багытта илимге кызыктуу бир факты белгилүү. Сагымбайдын вариантынын тексттери кагаз бетине түшүрүлүп жаткан учурда Илим комиссиясы манасчы менен анын катчысын Ташкент шаарына чакырып, анда «Манас», чыгарманын жазылган бөлүмдөрү боюнча пикир алышуулар уюштурулат. Ошондо кыргыз интеллигенттеринин жаңы өсүп келе жаткан өкүлдөрүнүн тыңдарынын бири эсептелип калган, өзү да ырлар жазып, мезгилдик басма сөз беттеринде жарыялап жүргөн, студент Касым Тыныстанов манасчыга «Сиздин жаздырган «Манасыңыздын» ыр саптары төрт сап, төрт саптан курулуп, ар бир топ өз-өзүнчө уйкашпай аралаш болуп калыптыр» - деп доомат айтат. Ал жыйынга катышып, Сагымбай менен бирге болгон катчы Ы.Абдырахмановдун эскерүүсүнө караганда жаш уландын сынына айтуучу катуу нааразы болуп, мурдатан ата-бабаларыбыз ушул түрдө айтып келсе, анан өзүнөн өзү куюлуп келип турган ыр саптарын кантип төрт сапка бөлүп коем? – деп капаланган экен. Демек, «Манастын» ыр саптарынын курулуш системасы жана алардын уйкашка, ыргакка келүү ыгы төрт, же андан көп сандагы куплеттик курулмада эмес, ойдун бүтүшүнө карай, ыр саптарындагы берилген

мазмунга негизделип түзүлгөндүгүн илим ыкмасында чечмелеп түшүндүрүп бере албаса да, өзү айткан материалдар мурдатадан келе жаткан салттык эрежелерге таянылгандыгын жана аны кесип ээси катары бузбай сактоого милдетүү экенин жомокчу туура түшүнгөн» [11, 56-57-б.].

Айлап айтса да аягына чыкпаган «Манас» эпосу залкар манасчылардын элегинен өтүп, ар бир манасчынын өзүнө гана таандык өзгөчөлүктөрү эпостун поэтикасынын өтө татаал экендигин айгинелейт. Окуялары татаал, каармандары көп, өтө көлөмдүү чыгарманы манасчылар элге айтууда төрт саптарга байланбай, өздөрү да ошол каармандар менен аралашып жүргөндөй сырдуу абалга келип, эркин куюлуштуруп айтып, көпчүлүктүн көңүлүнөн түнөк табышкан. Оозунан куюлуп чыккан сөздү төрт сапка келтирип тууралап айтуу мүмкүн эмес. Айталык жазма манасчылар элден обочо болгон мезгилде ойлорун төрт сапка келтирип кынаптап жазуусу да кыйла татаал көрүнүш.

Эпостогу ыр саптарында сөздөр гана кайталанып айтылбастан, тыбыштыр да кайталанып айтылат. «Ыр саптарындагы, айрым учурларда прозадагы үнсүз тыбыштардын кайталанышы **аллитерация** деп аталат. Бул латын тилинен кирген термин. Байыркы доордон бери келаткан стилисттик ыкмалардын бир түрү. Аллитерация ыр саптарынын кооздугун, уккулуктуулугун күчөтөт, аны даана, ыргактуу болушуна шарт түзөт. Ошону менен катар кайсы бир сөздөргө өзгөчө көңүл бурулуп, көтөрүңкү басым коюлуу менен айтылат да, алардын көркөмдүк таасирдүүлүгү артат». [8, 69-б]. Бардык манасчылардын варианттарында аллитерация арбын кездешип, эпостун көркөмдүүлүгүн арттырууда чоң таасири бар. Аллитерациянын архаикалык көрүнүш экендигинин бирден бир далили «Манас» эпосу болуп саналат.

Бири чөлдө жашаса.
Бири сүзөт көлдө көп.
Булбулу бакта сайраса,
Бири мекендеген зоодо көп [5, 193-б].
Казып койгон орду көр,
Кайнатылуу шорду көр.
Калың кытай көп тыргоот,
Каптап кеткен колду көр [7, 184-б].

«Манас» үчилтигинде аллитерация ыр саптарынын башында, сөз араларында кездешет. Биринчи мисал Ш.Азизовдун «Семетей» эпосунан алынып, «б» тыбышынын сөз башында кайталанышы аллитерацияны түзүп, кыргыз жеринде жан-жаныбар, канаттуу куштун миң бир түрү байырларын манасчы кылдат сүрөттөп турса, экинчи мисал С.Каралаевдин «Семетей» эпосунан алынып, «к» тыбышы сөз башында жана сөз араларында кайталанып уйкаштык төп келип, ырдын көркөмдүүлүгү жогорку деңгээлге жеткен.

Аллитерация жөнүндө дүйнөлүк окумуштуулар Ф.Корш, П.А.Фалев, Т.Ковальский, В.Радлов менен катар кыргыз окумуштуулары К.Рысалиев, Р.Кыдырбаевалар изилдөөлөрүндө белгилеген. Академик Ф.Корш түрк поэзиясынын жети муундан турарлыгын орхон-енисей эстеликтери аркылуу алгачкылардан болуп изилдеп, «көрүстөн поэзиясынын» сырларын ачкан.

Улуттук сыймыгыбыз болгон «Манас» эпосунда окуялардын сүрөттөлүшү бирде тамшандырып, бирде жашытып, бирде алып-учуруп сүйүнтүп көңүлүңдү, сезимиңди миң бир түрдүү абалга алып келет. Муну баары сөзгө сөздү кынай билген устаттыкка жараша болот. Эпосто аллитерациянын бардык түрү кеңири жолугат. Манасчы Ш.Азизовдун вариантында сан атооч сөздөр сап башында айтылып, кайчы аллитерацияга мисал боло алат:

Бир жашымдан беркини,
Билип айтып алайын.
Эки жашта аркыны,
Эптеп айтып алайын.
Төрт жашымдан беркини,
Түгөл айтып берейин.
Беш жашымдан мен баштап,
Билдирбей айтып берейин [4, 135-б]

Жогорку ыр саптарындагы бир, эки, төрт, беш деген сан атооч сөздөр аркылуу Алмамбет жайын Манаска айтып, атасы Азизкан он эки капка Бээжинди кыңк эттирбей сурап турганын, Бээжинде сары алтындан салдырган, күмүш эшик дарбаза тагын калтырып, күнгө карап койдурган багын таштап качып келген армандуу тагдырын баяндайт.

Кыргыз ырларында аллитерация менен редиф жанаша жүрүп, бири баш жагынан, экинчиси аяк жагынан уйкашып турат. «Түрк элдеринин поэзиясында аллитерация менен рифманын кайсынысынын мурун колдонулгандыгы ушул убакка дейре так чечиле элек. Түрк тилдеринде сүйлөшкөн айрым элдердин, мисалы, тувалардын, якуттардын, алтайлыктардын, хакастардын оозеки поэзиясында рифма жокко эсе. Рифманын милдетин буларда аллитерация аткарат. Тувалык адабиятчы А.С.Тогуй-Оол бул маселе тууралуу мындайча жазат: «Аллитерация тувалыктардын фольклорунда да, ошондой эле азыркы поэзиясында да ырлардын дабыш жагынан негизги уюштуруучусу болуп саналат. Ал тува ырларында строфадагы жаңы ырдын башталышын билдирген дабыш сигналы катары кызмат кылат да, башка тилдердеги рифма сыяктуу милдетти аткарат». Рифма тува поэзиясында башка адабияттардын таасири менен кийинки күндөрдө гана колдонула баштаган... Алтайлыктардын поэзиясын изилдеп В.И.Вербицкий: «Куйругу (рифма) тууралуу алтайлык эч кам жебейт, башкы жактары гана үндөшүп турса болгону деген» [9, 125-б.]. Аллитерация алтай поэзиясында дээрлик жетиштүү өнүккөн, ал эми редиф сакталбагандыгын «Алтай Буучай» эпосунан кезиктиребиз:

Алты уйенинг туркунына,
Алтай устин шакпыратканыгар.
Амыр јаткан албатыны,
Јуртынаг слер айдаганыгар.
Кулунду беениг куулунын айрып,
Кунукчылду кишеткен слер,
Јаш баланы эмчегинег айрып,
Көп ыйлаткан слер эдигер [10, 160-б.].

Келтирилген мисалды кыргыз тилине которсок:
Алты үйүнүн туркумуна,
Алтай үстүн шапыраткансыңар.

Амыр (тынч) жаткан албатыны (элди),
Журтунан силер айдагансыңар.
Кулунду бээни кулунунан айрып,
Кулун-тайды кишенеткен силер.
Жаш баланы энесинен айрып,
Көп ыйлаткан силер элеңер [10, 160-б.].

«Алтай Буучай» эпосундагы Аранай жана Шаранай ортосундагы айыгышкан күрөш сүрөттөлгөн жагдайда аллитерация сакталып, редиф сакталбагандыгын мисалдан көрдүк.

«Манас» эпосунда башкы үндөштүк күчтүү өнүккөн. В.Радлов бул ыкманы «акростихалык рифма», «муундук рифма» деп атаган. Манасчы Ш.Азизовдун вариантынан Алманбет, Сыргак чет Бээжинден жылкы тийгени киргенде Акбалтанын Чубагы астындагы Көк жалына камчы уруп, айтып турган жеринен мисал келтирсек:

Кара манжу кытайды,
Капталдап барып өтөм – деп,
Карышкыр тийген койго окшоп,
Капталдата кирем – деп [4, 193-б.].

Ыр саптарында алгачкы муундар бирдей фонетикалык үнсүз тыбыштан башталып, аллитерацияны түзүп турат, Айтуучулардын ыр түзүлүшүнө кылдат мамиле кылышы акындык жөндөмү мыкты экендигин айгинелейт.

«Т.Ковальский түрк ырларындагы аллитерациялык ыкманын чыгыш тарыхына да байкоо жүргүзгөн. Аллитерацияны түрк ырларынын нукура белгиси катары далилдөө максатында кайталоону алган. Түрк тилдеринин сөз кайталооого бай экендиги баштан белгилүү. Муну Т.Ковальский фонетикалык дабыш окшоштугу жагынан үч топко бөлгөн: 1) сөздөрдүн толук түрдө кайталанышы; 2) башкы жактары окшош, аякы мүчөлөрү ар башка сөздөрдүн кайталанышы, башкача айтканда аллитерация, 3) башкы жактары ар башка, аякы мүчөлөрү окшош сөздөрдүн кайталанышы, мындайча айтканда, рифма» [9,128-б.].

«Манас» үчилтигинде сөздөрдүн кайталанышы көп кездешет. Сөздөрдүн кайталанып айтылышын манасчылардын акындык жөндөмүнүн начардыгы деп баалашыбыз одоно болуп калчудай. Айрым бир окуяларды сүрөттөөдө жагдайды күчөтүп, апыртып айтып, маанисин дагы да тереңдетүү максатында сөздөрдү кайталап айтышкан. Манасчы Ш.Азизовдун вариантындагы «Чубактын Алмамбет менен жол талашкандагы» бөлүгүндө Акбалтанын Чубагынын Көгаласын сүрөттөөдө манасчы сөздөрдү кайталоо менен Көгаланын мыкты жаныбар экендигин көркөмдөп, күчөтүү максатында сөздөрдү кайталап айткан. Көгала өргө чыга бергенде эликтей колу сайылып, жал-куйругу жайылып, таманынын астындагы таштары быркырап кетип, туш-тушка эбелектей учкан таш куштай болуп асманга учуп, көкүлү көккө ыргалып, туягы жерге батып, темирдей болгон туягы таш басса да тердебейт. Ошондо манасчынын баяндап турган жери:

Адырмактуу бел ашты,
Адыр-адыр жер ашты.
Будурмактуу бел ашты,
Будур-будур жер басты [4, 108-б.].

Келтирилген мисалда «жер ашты, бел ашты» деген тафталогиялык редиф жана «адыр-адыр, будур-будур» деген сөздөрдүн кайталып айтылышы Көгаланын канчалык алыс жол жүрсө дага арыбаган асыл жаныбар экендигин айгинелейт. Мындай көрүнүш кыргыз ырларына мүнөздүү көркөм форманын белгиси болуп саналып, эпостун уккулуктуулугун, музыкалуулугун арттырып турат.

«Манас» үчилтигиндеги кездешкен ички аллитерация жана тышкы аллитерация В.Радлов белгилегендей түрк ырларында жетекчи ролду ойноп турат. ***Ички аллитерация жана тышкы аллитерация*** байыркы түрк ырларына мүнөздүү көрүнүштөрдөн болуп саналат. «Кыргыз поэзиясында ырлардын кулакка жагымдуулугун күчөтүүчү курал катары ички аллитерация да чоң роль ойнойт. Демек, бул түпкү тамырын иликтей келгенде эвфониянын бир бутагы. Ички аллитерцияны түзүүдө үндүүлөр дагы, үнсүздөр дагы бирдей милдетти аткарат» [9, 153-б.].

Олбуй тартып оңдонуп,
Оң жагына толгонуп [4,115-б.]. Мисалдагы ыр саптары жоон үндүүдөн куралды.

Иштеп ийер ишим жок,
Ишене турган кишим жок [4, 93-б.]. Бул мисалда ыр саптары ичке үндүүдөн куралды. Эпосто мындай мисалдар өтө көп кездешип, чыгарманын көркөмдүгүн арттырып турат. Башкы муундары жуп-жуптан окшошуп турган ***кош жолдуу аллитерацияны*** мисалга алсак:

Кагылыштан кан өлөт,
Казасы жетсе жан өлөт.
Ажал жетип күн бүтсө,
Ак кепинсиз кан өлөт [4, 336-б.].

Ш.Азизовдун «Манас» эпосунан келтирилген бул саптар санат формасында болуп, манасчынын сөзгө чебер, таланттуу акын экенинин күбөсү.

Ш.Азизовдун вариантындагы «Манас» үчилтигинде манасчынын өзүнө гана таандык поэтикалык белгилер арбын. Манасчы бир окуядан соң жаңы бир сюжетке өтөөрдө «Муну мындай таштайлы, мындан кабар баштайлы» деген көпчүлүк манасчыларга тийиштүү туруктуу ыр саптарын колдонуп айтуу менен бирге «Күүгүм кире, күн бата, эл аягы жуп жата», «Эртең менен болгондо, күн жайылып толгондо, Алты күндөр болондо, жети күнгө толгондо», «Күн жайылып толгондо, улуу шашке болгондо» деген ыр саптарын жаңы окуяга киришүүнүн алдында айтат. Мисалы; Манаска ат коюда ылайыктуу ат таппай көпчүлүк буйдалып турганда, колунда аса таягы бар, айтканда сөзү даяр, токсон беш жаштагы алтын сакал Айкожо ободон түшүп келгендеги окуяны Ш.Азизов төмөндөгүдөй баяндайт:

Муну мындай таштайлы,
Аппак сакал Айкожо
Мындан кабар баштайлы.
Бейшембинин күнүндө,
Жуманын кадыр түнүндө.
Күн жайылып толгондо,
Улуу шашке болгондо,
Аса таяк колунда,
Айтканы шар оозунда,

Ак сакалдуу Айкожо,

Эми келип калды эле, - деп манасчы «жума күн» мусулмандардын ыйык күнү экендигин да учкай белгилеп өтөт.

Ш.Азизовдун «Манас» үчилтигиндеги ыр түзүлүшүн бардык жагынан изилдеп чыгуу кыйла татаал маселе. Эпостун көркөмдүгүн арттырып турган ыр түзүлүшүн толук изилдөө иши келечекте колго алынат деп ишенебиз.

Адабияттар

1. Акматалиев А. Рух дүйнөсү «Манас» жана Айтматов. – Б., 2012.

2. Ауэзов М. Киргизская народная героическая поэма «Манас» - Ф., 1961.

3. Абакиров К. Манастаануу илиминин калыптанышы жана өнүгүшү. – Үрүмчү: 2016.

4. Азизов Ш. «Манас» эпосу. – Б., 2013.

5. Азизов Ш. «Семетей» эпосу. – Б., 2013.

6. Каралаев С. «Манас» эпосу. – Б., 2010.

7. Каралаев С. «Семетей» эпосу. – Фрунзе «Кыргызстан»: 1987.

8. Кыдырбаева Р., Асаналиев К. Кыргыз адабий тилинин терминдер сөздүгү. – Б., 2004.

9. Рысалиев К. Кыргыз ырларынын түзүлүшү. – Фрунзе:1965.

10.Суразаков С. Алтай фольклор. – Горно-Алтайск:1975.

11.Кыргыз адабиятынын тарыхы: Манас жана манасчылар. II том. / А.Акматалиевдин жалпы ред.астында. – Б., 2004.

УДК: 894.341.

А.Наркеева,
ОГПИнин окутуучусу

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН “КЫЯМАТ” РОМАНЫНЫН АЗЫРКЫ АДАБИЙ ПРОЦЕССТЕГИ ОРДУ

РОЛЬ РОМАНА "ПЛАХА" Ч. АЙТМАТОВА В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: *Бул макалада Ч. Айтматовдун «Кыямат» романынын азыркы адабий процесстеги орду, роман тууралуу сын пикирлер жөнүндө сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр*: роман, образ, мүнөз, конфликт, сюжет, согуш,адабий процесс, композиция, окуя.*

Аннотация: *В этой статье обсуждается место романа «Плаха» Ч.Айтматова в современном литературном процессе и критические замечании о романе.*

Ключевые слова: *роман, образ, характер, конфликт, сюжет, война, литературный процесс, композиция, событие*

Abstract: *In this article can we talk about the role of Ch.Aitmatov's novel «Scaffold» in the modern literary processes and critical comments.*

Key words*: novel, image, character, conflict, plot, war, literary processes, composition, event*

Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы туурасында улуттук жана боордош, чет элдердин адабият таануу илиминде изилдөөлөр көп эле жүрүп жатат. Албетте, адабиятчылар жазуучунун башка чыгармалары менен катар “Кыямат” романы туурасында сөз кылып, изилдешкен.

Романдын азыркы адабий процесстеги орду туурасында айта турган болсок, улуттук адабият таануу тармагында кыргыз адабиятчылары, мыкты айтматовтаануучулар Кеңешбек Асаналиев менен Лайли Үкүбаева доктордук диссертацияларында “Кыямат” туурасында кеңири жазышкан. Мындан сырткары романдын жанрдык жагына токтолуп, “Кыямат” адаттагы типтеги роман эмес, бул жаңыча ой жүгүртүүнүн адабияты, кыйла кеңири кулач жайган адабият, ал азыркы адамдардын ой-пикиринин, психологиясынын жарылма адабияты, ошондуктан бул адабиятта азыркы учурдагы философиянын, курч публицистиканын, мыкты прозанын, драманын элементтери синтезделет, эриш-аркак айкалышып келет” [4, 250]-деген ойду билдирген Камбараалы Бобулов.

“Адабиятчылар романдын жанры, формасы тууралуу да пикирлер айтышты. Маселен, К. Бобулов “Кыямат” азыркы учурдагы социалдык курч роман гана эмес, сөздүн түз эле маанисинде адамдын кыянаттыгы менен катаалдыгын сарказм менен ашкерелеген “роман-памфлет” десе, А. Эркебаев жазуучунун “Кылым карытар бир күн”, “Кыямат” романдарын “роман-синтез, роман-симфония, роман-полифония” деп атады.” [2, 159]

Ч. Айтматовдун чыгармачылыгындагы көркөм образдын поэтикасы адабиятчы К. Асаналиевдин “Аил Шекер и Космос” аттуу монографиясында изилденип, романдагы образдар системасын изилдеп жатып, мындай суроо коёт: “Но что же означает роман “Плаха” в судьбе национальной литературы, и вообще ожидалось ли появление такого рода произведения на почве киргизской литературе, где ещё эстетика фольклора не ушла в глубь истории” деген суррону коюп, ага кайра адабиятчы өзү жооп берет: “Ответ на такой вопрос будет сколь однозначным, столь парадоксальным. Однозначен он потому, что “Плаха” всей своей внутренней художественной энергией и мощью поднимает достоинство национальной литературы, открывает в ее недрах новые потенции, приближает их к высотам всемирного художественного развития: пародоксален потому, что появление такого рода произведения ещё более оттеняет и выявляет те стороны национального словесного искусства, которые ещё сильно подвержены инфантилизму, ещё находятся в поисках национальной замкнутости.” [1] Мына ушундай суроону коюп, кайра өзү жооп берген адабиятчынын сөзүн талдоого ала турган болсок, анда жазуучунун “Кыяматы” чынында улуттук адабиятта жаңы сөз болгон. Себеби, бир да жазуучубуз христиан динин жана Иисус тууралуу чыгарма жаратышкан эмес. Албетте мындай жагдай кыргыз адабиятында Чыңгыз Айтматовдун жасаган биринчи кадамы болчу. Эгер мурунку советтик катаал түзүлүш болгондо, балким роман китеп текчесинен алынып калат беле ким билет? Балким чыгармага улуттук адабиятыбыздын өкүлдөрү тескери көз карашта болуп, “Бетме-бет” менен “Жамийланы” ур токмокко алгандай сокку урат беле ким билет? Бирок роман жарык көрдү, аны менен

Ч. Айтматов кыргыз адабиятынын деңгээлин жогору көтөрүп, дүйнөлүк масштабга көтөрүп чыкты. Жазуучу Авдийди сүрөттөгөн күндө да, романында улуттук фольклордун добушу угулуп турганын адилеттик үчүн белгилей кетүүбүз керек. Маселен, бөрүлөрдүн жашоосу байланыштуу карай турган болсок, анда адабиятчы Л. Үкүбаеванын жазуучунун карышкырларга байланыштуу адамча ойлонуп, адамзатташуусун кыргыз элинин фольклоруна алып барып такаганын көрөбүз. Чындыгында "Эр Төштүктөгү" Чалкуйруктун баатырга жардам берип сүйлөшү, же болбосо "Кожожаштагы" Сурэчкинин каргышы ж.б.у.с. мисалдарды алып, байкасак, жазуучунун дүйнөлүк масштабдагы чыгармасынан да кыргыз фольклорунун элементтерин байкоого болот. Демек, К. Асаналиев туура белгилегендей, Ч. Айтматовдун "Кыяматы" кыргыз адабиятынын сапатын дагы жогорулатты десек болот.

Л. Үкүбаеванын "Чыңгыз Айтматов: эстетика жана улуттук негиз" деп аталган монографиясында жазуучунун чыгармчылыгындагы фольклордун орду жөнүндө айтылып, "Гүлсарат", "Ак кеме", "Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт", "Кылым карытар бир күн" жана "Кыямат" романы талдоого алынат. Адабиятчы "Турмуш чындыгы жана фольклордук синтез" деген бөлүмүндө романдын иликтөөгө алынышы туурасында сөз кылып, андан кийин библиялык сюжет туурасында төмөндөгүдөй оюн билдирет: "Чын-чынына келсек, менин жеке пикиримде, "Кыямат" романында Евангелиянын түп нускасынан алынган бир гана легенда бар. Ал эми чыгармадагы автору белгисиз делген "Алтоо жана жетинчи" аттуу грузин аңгемеси да Акбара менен Ташчайнар аталган бөрүлөр баяны да (Бөрүлөрдү кыргыз эпикалык чыгармаларындагы салттуулукту улап адам кейпинде сүроттөп, ага жаратылыш-Эне катары символикалуулук берген) Ч. Айтматовдун өздүк, менчик жомоктору. Алар бүгүнкү, кечээги биз жашап жаткан реалдуу турмуш чындыгынан жаралып, легенда, жомоктук маңызга өтүшкөн. Нак ушул жомоктор кайрадан кайра Ч. Айтматовдун азыркы адам турмушунун реалдуу чындыгын миф, жомоктор аркылуу метафоралык-символикалык стилде чагылдырып, сүрөттөп берүүгө жөндөмдүү чыгармачылык универсализмдин айкын көрсүткүчү."[4, 255] Демек, адабиятчы ар бир новелланы жазуучунун жомогу катары көрүп, ар бирин кеңири талдап чыгат. Мындан сырткары жазуучунун бул аңгемесиндеги максаты адамдын тазаруусунун жаңы жолун издөө деп эсептейт. Мындан сырткары Инжил мифологиясында бийлик туурасында кеп болгонун айтып, ошол кездеги бийлик менен нашакорлордун башчысы Гришандын бийлигин кыйыр салыштырып өткөнүнө токтолот. Көрсө адам баласы бийликти сүйүп, бийлик үчүн канчалаган карсылдашкан согуштар болгонун дале түшүнбөй, бийликке умтулуусу жакшы жышаана эмес экендигин жазуучу көркөм эскертип кеткен. Натыйжада Л.Үкүбаева жазуучунун "Кыямат" романын жогорку деңгээлде баалап, жазуучунун бул чыгармасы да "канткенде адам уулу адам болот" деген маселенин учугун чоюп турганын белгилеген.

1998-жылы "Литературный Кыргызстан" журналынын №3 санына Рустан Рахманалиевдин "Жизнь, равная Вселенной" деп аталган философиялык багыттагы көлөмдүү макаласы жарык көргөн. Макалада Айтматовдун чыгармачылыгына мындай баа берилет: "Айтматов как писатель – явление необычное, харизматическое. Его художественное чутье постигло все тайны родной земли – быта, обряда, ритуала, психику и привычки народа, сердец влюбленных, горя и печали рано овдовевших женщин... Он глубоко проникся сутью человеческих перепетий, осмыслил своеобразие эпохи, оценил по достоинству уходящее и приходящее, умирающее и зарождающееся." [3, 33] Чындыгында Айтматовдун ааламы кеңири жана көп түрдүү. Кыргыз жергесинен дүйнөгө жар салган жазуучу. Анын чыгармаларынан согуштун каарын, адамдар арасындагы татаал мамилени, сүйүүнүн күчүн, ынтымакты, бийликтин зордукчулугун, репрессиянын курмандыктарын, маңкуртчулукту, базар экономикасынын каатчылыгын, жаныбарлардын адамдашышын, диний такыба маселелерди, кылмыштуулукту, адамзаттын генине байланыштуу маселелерди ж.б. көрүп, окуп талдай алабыз. Ч.Айтматов адамды бардык багыттан изилдеген жазуучу экендигин Рустан Рахманалиев чыгармалары менен талдап, "Кыямат" романына да токтолот. 1986-жылда болгон талкуудагы жазуучуга коюлган чоң күнөөлөрдүн бири Иисус темасына байланыштуу өз оюн билдирет: "В защиту от распространенных упреков Айтматову в том, что у него Голгофская трагедия не соответствует евангельским текстам, следует сказать вот что. Такому большому мастеру было бы более чем странно заниматься пересказом и переделкой евангельских повествований, которые, во-первых, сами по себе непревосходимы, являя верх совершенства и безускуственности. Не приходится говорить о том, что они повествуют о неподлежащем ни узрению, ни повествованию, ибо тема эта сверхчеловеческая, - богочеловеческая." [3, 43] Айтматов христиан дини тууралуу баян жазуудан мурда кыйла даярдыктан өткөн, натыйжада ал библиялык сюжетти кайрадан кайталап берип койсо да болмок, бирок аны жазуучу өзүнүн максатына баш ийдирип, ал аркылуу өзүнүн мүдөөсүн окурмандарга тартуулаганын Рахманалиев туура белгилеген.

Экинчи бөлүмдү жыйынтыктап жатып, Ч. Айтматовдун "Кыяматына" объективдүү пикирлер менен катар Д. Урновдукуна окшогон субъективдүү пикирлердин айтылганын окуп, ар бир окурман өзүнчө жыйынтык чыгарышы керектигин туят экенсиң. Бүгүнкү күндүн көз карашы менен алып карасак, чыгармадагы ар бир окуянын, ар бир новелланын өзүнүн көтөрүп турган проблемасы бар жана алардын ар бири бир-бири менен тыгыз байланышта деген пикирге келебиз. Эгер Авдий Каллистратов жана бөрүлөр болбосо, анда чыгарма көздөгөн максатына жетмек эмес. Улуттук, башкача айтканда, кыргыз адабиячылары баардыгы бир добуштан романды колдоп, жазуучунун көрөнгөсүн улуттук негизде ачып, далилдеп бергенин айта кетүүбүз керек.

Адабияттар

1. Асаналиев К. Аил Шекер и Космос.-Б., 2004

2. Бобулов К. Жаңы тилке.-Б., 1991.-159-б.

3. Рахманалиев Р. Жизнь, равная Вселенной // Литературный Кыргызстан, 1998, №3, с. 38

4. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматов: эстетика жана улуттук негиз.- Б., 2004, 255-б.

УДК: 811.581:811.161.1

Алтымышова Ж. Ж.,
преподаватель
БГУ им. К. Карасаева,
e-mail: jaltymyshova@bhu.kg

ЖУСУП БАЛАСАГЫН ЖАНА АНЫН "КУТАДГУ БИЛИК" ЧЫГАРМАСЫ

ЖУСУП БАЛАСАГЫН И ЕГО РОМАН "БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ"

ZHUSUP BALASAGYN AND HIS NOVEL BLESSED KNOWLEDGE

Аннотация*: Бул жазып жаткан макалада автор ойчул акын Жусуп Баласагын жана анын дүйнөгө таанымал чыгармасы «Куттуу билим» дастаны боюнча кеңири токтолот.*

Түйүндүү сөздөр*: салыштыруу, өзгөчөлөгү, дастан, изилдоо, доор.*

Аннотация*: В этой статье автор рассматривает широкий смысл образного поэта Жусупа Баласагына и его популярного романа «Благодатное знание».*

Ключевые слова*: сопоставление, специфика, дастан, исследование, эпоха.*

Abstract: *This article the author explains the broad sense of the figurative poet Zhusup Balasagyn and his popular novel «Blessed Knowledge».*

Key words*: comparison, specifics, dastan, study,epoch .*

Биздин ойчул акыныбыз Жусуп Баласагын жараткан бүткүл дүйнөгө таанымал «Куттуу билим» дастанынын өмүр таржымалына мин жылдан ашып калды. А анын өз урук тукумдары болуп калган бүгүнкү кыргыздын колуна тийгенине он жылдан ашты десек болот. Бул жылдары « Куттуу билим» дастаны эки жолу он мин нускада басылып чыкканы менен акыныбыздын бул көөнөрбөс чыгармасына болгон кызыгуу али да дээрлик канааттандырыла элек. Кыргыз окурмандары бүгүнкү күнү да Жусуп Баласагындын акылнасаатка, макал-лакаптарга, жүрүм-турумдун, адеп-ахлактын, карым-катнаштын, таалим-тарбиянын, нарк-насилдин түбөлүктүү көөнөрбөс эрежелерине толгон бул өзгөчө баалуу чыгармасына али да аябай муктаж.

Анткени байыркы акыныбыз бул-үнү өчпөгөн, боегу оңбогон, акылы кемибеген чыгармасы менен ошол учурдагы өз замандаштырына гана кайрылбастан биздин бүгүнкү замандаштарга, өзүнүн келечекке урук-тукуму, мураскерлери болгон баарыбызга да түздөн-түз чон үмүт артып кайрылып жатканын тануура болбойт, себеби акыныбыз:

Билимдүү бул китептин баркын билет,
Окуган акыл-оюн эске түйөт.
Сен үчүн түркчө ырлар тартуу кылдым,
Окуурда мага арнап дуба кылган.

Акыл тут айткандарды- ачып көзүң! 74-76-бейттер)- [1, 27б.] деп өзүнүн окурмандарына кайрылып жатпайбы. Демек сен экөөбүзгө да кайрылып жатканы да. Муну тана албайбыз. А түгүл андан шексинүүсүнүн өзү эле биз үчүн кечиримсиз чоң күнөөгө батканга барабар болор эле. Бүгүнкү күнү ушул акылман бабабыздын көөнөрбөс чыгармасынын колубузга тийип отурганына ыраазы болуп, анын бизге калтырган мурасын туу тутуп сыймыктанышыбыз керек. Акыбыздын бизге арнаган мурасына баа жок.

Кийинки жылдар ичинде атактуу акыныбыздын чыгармасы эл арасына кенири тааныла баштагандан бери аны өзүнө энчилеп, алууга аракеттенгендер да көбөйдү. Казак, уйгур, өзбек туугандар да эч ай-буйга келишпей эле « Жусуп Баласагын казак» же « ал уйгур тилинде жазган, ошон үчүн ал уйгур болгон», «чыгарма чагатайча жазылган, демек ал өзбек» -деп да чыгышты. [2, 15б.] Бул талаштардын бүгүнкү күнү дагы али аягына чыга элек. Биз Жусуп Баласагындын накта жердештери-кыргыздар гана өз оюбузду тактап айта элекпис. Буга эмне тоскоолдук болуп жатканына мен түшүнө албайм. Же окумуштууларыбыз, же жазуучуларыбыз, же тилчилерибиз үн катпайт. Неси болсо да жалпы жонунан « Жусуп Баласагын жердешибиз, демек ал кыргыз болгон»- дегенден ары өтө элекпис. Туура сөзүбүздү, далилдүү дарегибизди айткан жокпус. « Туулган жери Токмоктогу Бурана да, талашып кайда барат эле»- дегенчилик кылып кенебей отурабыз. Кенебестик кендирди кесээрин ойлоно албадык.

Анын үстүнө даанышман акыныбыз Жусуп Баласагындын чыныгы өз бейнесин кыргыз окурманда-

рына толук ачып бере элекпис. Баласагындык Жусуп бабабыздын ким болгонун, анан акылмандык дараметин, окумуштуулугун, акындык кыял чабытын, коомдук ишмердигин, келечекти болжой билген көрөгөчтүгүн, аалам түзүлүшүнө ой-жүгүрткөн тереңдигин изилдеген эч ким жок.Ошол доордогу Жусуп акыныбыздын өз замандаштарынын жазма эмгектерин антарып, алардагы мүмкүн делинген баардык тиешелүү маалыматтарды тыкыр салыштырып карап чыгуубуз зарыл. Кичине болсо да кандайдыр далил, даректер чагылдырылып калганын шек саноого болбойт. Ар бир даректүү сөздүн түпкүрүно үңүлө карап, талыкпай изилдөө талап кылынат. Бул анын урпактарынын баарыбыздын ыйык милдетибиз.

Ойчул акыныбыздын « Куттуу билим» эмгегинин негизги идеясы педагогиканын эн маңыздуу маселеси- тарбияга негизделип, анын мазмунунда педагогиканын жалпы негиздери, дидактика жана тарбия теориясынын негизги маселелери, жеке сапаттарды калыптандырууга багытталган адамгерчилик, эстетикалык, эмгек, дин, укуктук тарбиялардын мазмуну чагылдырылган. Жалпы адамзаттын балуулуктарын алып карасак, « Куттуу билим»дастанынын бүгүнкү адам коому үчүн балуулугу төмөндөгүдө болуп эсептелет: Биринчиден, « Куттуу билим» калктын куту,ырысы боюнча илим, экинчиден, « Куттуу билим» ар бир адамга бакыт тартулоочу,кут алып келүүчү билим, үчүнчөдөн кылымдар бою көзү ачык, тулку-боюна адамдык, адамзаттык касиеттерин, жан дүйнөсүнө руханий күч тартуулай турган тарбия нускалары- деп, жазат казак окумуштуусу Карлыгаш Сарбосова. [3, 87б.] Андан ары ал бул дастанда тарбиянын төрт түркүгү- адилет, дөөлөт, парасат, каниет аркылуу адамды тарбиялоо идеясын көтөрүп тургандыгын белгилейт. Ал эми Баласагындын пикири боюнча акыл-эсти өркүндөтүүнүн ишенимдүү жолу- билим алуу. Акыл-эске ээ адам эл бийлейт, билим адам баласынын жан дүйнөсүнүн бийиктигин аныктаган маанилүү компонент экендигин таасын белгилейт. [4, 27б.] Демек, адамдын акыл-эси, билими анын адептүүлүгүнүн негизги шарттары катары каралгандыгы да акын жашаган чөйрөдө илим-билим бийик деңгээлге жеткенин тастыктап турат.

Мен бул аракетимде кандайдыр бир жаңы далилдерди таптым деп жар сала албайм, анчалык кынтыксыз далилдер азырынча табыла элек. Бирок акылман бабабыздын өз колу менен жазып кеткен мурасынан керектүү далилдердин баарын тапса болот деген ойдомун. Ал үчүн чыгармадагы маалыматтарды үңүлүп окуп, аларды ошол доордогу башка далилдер менен салыштыруу аркылуу чындыктын учугун чубап чыкса болоруна толук ишенем. Менин кийинки аракетим ушул биз сөз кылып жаткан Жусуп Баласагын бабабыздын« Куттуу билим» дастанындагы символдук образдарды изилдөөнүн түйшүгүндө болмокчу. Эмесе, урматтуу окурмандар улуу ойчул, ашкан даанышман, акылдуу тарбиячы Жусуп Баласагын бабабыздын ыйык чыйырына түшүп, анын сырдуу да, табышмактуу да өмур чыгармачылыгына саякатка чакырам. Ушул саякатыныздардан өзүңүздөр үчүн кичине болсо да пайдалуу маалымат тапкан болсонуздар, анда менин аракетим майнаптуу болгон турбайбы деп кубана берсем болот.

Адабияттар

1. Абдразаков А. Жусуп Баласагын жана Кутадгу билик дастаны».-Б., 2009.- 27 б.

2. Муратов А. Жусуп Баласагын жана билим куту. // Zaman Кыргызстан – Б., 2012 -15 б.

3. Абдразаков А. Жусуп Баласагындын Кутадгу билик дастанынын негизги идеялык концепциясы. – Б., 2016. – 87 б.

4. Аблет Умер. Юсуп Хас Хажип жана анын «Кутадгу билик» дастаны. - Китапларга баха. – 1979. 27 б.

5. Абдукадыр Жалалидин. «Кутадгу билик» дастанындагы адабият теориясына байланыштуу маселелер жана факторлор // «Булак». - 2008.78 б.

УДК: 894.341.

А.Наркеева,
ОГПИнин окутуучусу

ЖУНАЙ МАВЛЯНОВДУН “БИЙИКТИК” РОМАНЫНДА МҮНӨЗ ТҮЗҮҮ ЧЕБЕРЧИЛИГИ

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ХАРАКТЕРОВ Ж. МАВЛЯНОВЫМ В РОМАНЕ "ВЫСОТА"

Аннотация: *Бул макалада Ж.Мавляновдун «Бийиктик» романында мүнөз түзүү чеберчилиги анализге алынат.*

Түйүндүү сөздөр*: роман, образ, мүнөз, конфликт, сюжет, согуш, коллективдештирүү, композиция, окуя.*

Аннотация: *В этой статье анализируется мастерство создания характера Ж.Мавлянова в романе «Высота».*

Ключевые слова: *роман, образ, характер, конфликт, сюжет, война, коллективизация, композиция, событие.*

This article analyzes the skill of creating the character of J.Mavlyanov in the novel «Height»

Key words*: novel, image, character, conflict, plot, war, collectivization, composition, event*

Жунай Мавляновдун “Бийиктик” романы көп пландуу. Эң башкысы уюштургуч, камкор чарба жетекчисинин типтүү образын түзүү болсо да, ошол негизги өзөктүн айланасында өтө көп проблемалар камтылган: Октябрдын жеңишине чейинки эзүүчү таптардын мыкаачылыгы, советтик жаңы адамдардын өсүп чыгышы, жеке чарбанын коллективдүү чарбага айланышы, Ата Мекендик согушта гитлердик баскынчыларды жеңүүдөгү советтик көп улуттуу элдин достук биримдиги, бул жеңишти камсыз кылуудагы совет өкмөтү менен Коммунисттик партиянын жетектөөчү күчү, элибиздин экономикалык, маданий турмушунун өсүшү, илим-билимге ээ болуусу...

Автор чыгарманы Бектемирдин бала кездеги досу Абдыразактын аны көрүү үчүн келген эпизодунан баштайт. Бектемир колхоз адеп уюшулгандан баштап отуз жылдан ашуун өз айылында башкарма болуп , алтымыштан ашканда (алтымышынчы жылдардын башында) ден соолугуна байланыштуу өз арызы боюнча пенсияга чыкты. Жазуучу романдагы сүрөттөлгөн окуяларды башкы каарман Бектемирдин башынан өткөн түрдүү кырдаалдарга жараша кайра элестетүүсү - эстөөсү аркылуу баяндап отурат. Бектемир буга чейин өз башынан өткөндөрүн элестетип, ойлоп отурууга да убактысы жеткен эмес. Анткени, ал эр жетип , эл ишине аралашкандан баштап дайыма коомдук, элдик иш менен алек болуп, күндүр-түндүр кызматтан бошобогон. Эми пенсияга чыкканда гана элибиздин башынан өткөргөн не бир оор күндөрүн кайрадан ой элегинен өткөрүүдө.

Бектемир бала кезинде дин мектебинде эки жыл окуп “ билим алып”, дайыма беш убак намазын бузбай окуп, дааратынан жазбай , диндик жалган эрежелерге ишенип жүрдү. Окууну жаңыдан бүтүп келгенде башына ак селде оронуп, орозодо кыраатын келтирип азан чакырганда айылдагы аны уккан жеңелери Бектемирди “молдо бала” деп, кичүүлөрү “молдо аке” деп калышкан эле. Динге бекем ишенген атасы болсо баласынын мындай абалына ыраазы болуп жетине албай кубанган.

Бирок жаңы бийлик орноду, коом өзгөрдү, коом менен бирге адамдардын турмушка, коомго болгон мамилелери, көз караштары өзгөрдү. Бектемир коомдун өсүп өнүгүшү менен кошо өсүп олтурду. Анткени, жаңы адамдар гана өзүнчө даяр калыптанган түрүндө турмушка келбестен, ал коом менен кошо өсүп, эскиге, өмүрүн жашап бүткөнгө каршы күрөштө жаралары белгилүү. Ошондуктан көркөм адабиятта жаңы адамдын жаралуу процессин чагылдыруу менен советтик жазуучулар совет адамдарын да эмгекке, коомго, үй бүлөгө, улуттардын ортосундагы интернационалдык достукка коммунисттик мамиле жасоо сезимин, көз карашын тарбиялайт.

Бектемир айылдык ликбез окуусунан алган билимине канааттанбады. Кантип болсо да билимин жогорулатууга, айрыкча, орус тилин үйрөнүүгө кызыкты. Себеби орус тилисиз заман менен бирге аргындоо кыйын экенин түшүнө баштады. Мына ушул жерде Бектемир менен атасынын , жаңы менен эскинин ортосунда биринчи, бирок келишпес кагылышуу болуп өттү. Аны биз төмөнкү диалогдон көрөбүз :

– “Мусулман туруп, капырдын окуусуна барам дегениң кандай?

– Азыр заман өзгөрбөдүбү аке (Бектемир атасын ушундай атачу). Мурунку билим мындан ары жарабай жатпайбы. Мындан ары орус тилин билбеген киши көзү азиз менен барабар экен. Жогортон келгендерден угуп атабыз.

– Жогору-төмөндөн келгениңди билбейм. Бекиш орус тилсиз эле жашаганбыз, мындан ары деле жашай беребиз. Өзүбүздүн тилибиз жетишет...

– Барамын аке, - Бектемир бериге басты.

– Менин каргышыма калгың келсе, бар! Баладан кечишим мүмкүн... Мусулманчылыктан кече албайм” [1; 59-б]

Мында көрүнүп тургандай, ата баласынын окууга барышына таптакыр каршы. Анткени, Артыкбайдын коомго болгон көз карашы, түшүнүгү ошол. Бирок Бектемир да өз оюна бек, алдына койгон максатын аткаруу үчүн кандай кыйынчылык болсо да даяр. Бул көрүнүш – замандын өзгөрүшү менен жаңы коомдук түзүлүштүн, жаңы адамдарынын жарала башташы. Автор бул конфликтти чечүүдө эч кандай жасалмалуулукка жол бербестен турмуштук фактылардын негизинде көрсөткөн. Коомдун өнүгүү закон ченемдүүлүктөрүн, перспективасын туура түшүнө баштаган Бектемир эми баягыдай диндик кургак эрежелерге, жалган шарияттарга баш ийип жүрө берүүсү мүмкүн эмес эле. Ошондуктан ал атасынын балалыктан кечемин дегенине карабастан, шаарга барып өз жанынан айына он сомдон төлөп, алты ай орус тилинде окуп келди.

Эзелтеден эзүүчүлөрдү жек көргөн, эмгекчи элдин өкүлү Артыкбайдын динден кол үзө албай кыйналгандыгын автор ишенимдүү чагылдырган. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында тегинен эмгекчи элдин өкүлү, ак ниет бирок жаңыны жете түшүнбөй диндик апийим менен ууланган айрым Артыкбайга окшогон карапайым караңгы адамдар советтик алдыңкы адамдарды мерт кылууга чейин барышкандыктарын турмуштан да, көркөм чыгармалардан да билебиз. Артыкбай да “орустун үйүндө жашаса, аны менен кешиктеш болуп бир идиштен тамак жешсе, анын тилин сүйлөсө, анан кантип тили таза калат?” [1; 63-б] деп Бектемирди ага окуткусу келбеди. Ошол ою аны тынчытпай акыры өзбек досу Апсаматтыкына барбадыбы:

“Апсамат: Сиздин балаңыз жарым жылга кетсе, биздин Абдыразак эки жылга кетти... Наманганга өзүм барып, поюзга салып келдим. Сиз менен биз катсабатсыз Артыкбай аке. Бектемир менен Абдыразактын эскиче болсо да билимдери бар. Нары жаш. Демек бизден көптү билишет, көптү түшүнүшөт.Мындан ары алар бизди эмес, биз аларды ээрчишибиз керек. Заман ошолордуку” [1;63-б] деп, замандын өсүп-өзгөрүп баратканын туура түшүндүрдү. Бирок Апсаматтын бул сөзү да аны өз жолунан кайтара албады. Себеби дин өкүлдөрүнүн “мусулман” деген ураанга жамынып алышып караңгы элдин башын айлантып, аларды орус элине каршы коюу максатын Артыкбай түшүнгөн эмес. Ал молдолордун айткандарына толук ишенип, баласынын мусулман дининен чыгып, капыр болуп кетүүсүнөн сактап калууга аракеттенди. Ошол максатта Бектемирди мурда окуткан Сатыбай молдолорго да барды. Андан: “ Менин тилими алсаңыз, колуңузга курал кармап, газаватка (күрөшкө) чыгыңыз. Мындан башка жол жок.”[1; 68-б]

Мына ушундан кийин ал Сатыбай молдо айткандай колуна курал алып газаатка да аттанбай, баласына да каршы чыкпай, өз ичинен ойлонуп жүргөндө, Артыкбайдын көз карашына таасир эткен эки чоң окуя болду. ГПУнун адамдары Бектемир жана Ташкулдар Артыкбай ардактап ишенип жүргөн Сатыбай молдону баш кылып совет бийлигине, элге каршы курал көтөргөндөрдү кармап келиши, экинчиси ошолорго окшогон душмандардын Бектемирди түн ичинде өлтүрүү максатында сабап кетиши. Ушундай таптык кагылышуулардан кийин гана Артыкбайдын аң-сезиминде өзгөрүү пайда болду.

Жунай Мавлянов романда биздин коомдук түзүлүшүбүздүн таламына ылайык Бектемирге окшогон жаңы адамдардын тарбияланып чыгуу процессин бардык жагынан ишенимдүү чагылдырган.

Бектемир – коомубуздун өсүшүнүн бардык этаптарында алдыңкы катарда туруу менен эл кызыкчылыгы үчүн иштеп, башкаларды да ошого тарбиялаган адам.

Жунай Мавлянов өз идеялын алып жүрүүчү Бектемирди идеалдуу каарман катары сүрөттөбөйт. Анын мыкты жактарын да, кемчиликтерин да окурмандардан жашырбайт.

Бектемир – колхозчулардын экономикалык турмушуна гана кам көрбөстөн, алардын рухий таламына, маданий, медициналык таламына да көңүл бурган жетекчи. Колхоздо 150 га жерге мөмө багын өстүрүү, суу проводун куруу, радиолоштуруу, оорукана, аптека, балдар бакчаларын куруу, тиш, рентгент кабинеттерин уюштуруу, бейитти зым менен курчатып, бак тиктирип, аны атайын адам бөлүп каратуу жана башка бардыгы Бектемирдин камкордугу менен иш жүзүнө ашты. Ошондой эле адам өлгөндө колдонулуп келген эски зыяндуу салттарды (элди уруу – урууга бөлүп акча жыртыш берүү, кара аш, ыскат жана башка) жаюу да Бектемирдин демилгеси.

Бектемир Ата Журту үчүн жайды – ысык, кышты – суук дебей күн – түн колхоз ишинде болду. Ошентип жүрүп 59 жашында ооруюга чалдыкты. Анын элге сиңирген эмгегин, өз тагдырын эл тагдыры менен тыгыз байланыштырган, элдин кадыр-баркына ээ болгон адам экендигин жазучу аны пенсияга узатуу чогулушунда колхозчулардын сөзү аркылуу далилдейт. Чогулушта чыгып сүйлөшкөн колхозчулардын бардыгы тең Бектемирдин ишмердигин, камкордугун, эл кызыкчылыгы, эл байлыгы үчүн бүт өмүрүн арнагандыгын, чынчылдыгын, согушта курман болгондорго райондо биринчи болуп эстелик тургузгандарын айтышса, мектеп окуучулары колхоз каражаты менен мектеп, балдар бакчаларын, стадион, бассейндерди куруп бергендигин даңкташты. Бектемир жазуучунун кыялында, идеалында, көркөм чыгармасында гана жашаган каарман эмес, коомдук турмуштан алынып, типтештирилип түзүлгөн образ.

Автор эмгекчи элдин достугун, кандай оор шартта болсо да бири- бирине жардамдаштыгын өзбек элинин өкүлү Апсамат менен Артыкбайдын Октябрь революциясына чейинки башынан өткөн бир кайгылуу окуяны сүрөттөө аркылуу көрсөтөт. Жалгыз атын арабага чегип, ага мөмө – жемиштерин, жүктөп сатып

араң үй-бүлөнү баккан байкуш кедей Апсаматты Кулубай болуш көчөдө кыйкырып менин уйкумду бузду деп, эсирген жигиттерине сабатат. “Бизди баккан ушул жалгыз ат. Он бир жанбыз. Карыган ата-энем бар. Ошол карыларды, үйдө мени күтүп отурушкан балдарды аягыла. Мына мени сойгула” - [1; 11-б] деп жалынганына болбостон, бир үй бүлөнүн жашоо-тиричилигине аралжы болгон жалгыз атын сойдурат. Анысы аз келгенсип, арабасын талкалатып, өзүнө отун жактырып, атынын этин бышыртып кыйнайт. Муну көргөн Артыкбай күндүзү болуштан коркуп, түнү Апсаматты үйүнө чакырып барып кардын тойгузуп : “ ... алдына эшек тартып... таарынба биздин элге. Таарынсаң болушка таарын, анын жигиттерине таарын. Сени талаган, сени шылдыңдаган эл эмес, ошолор. Экөөбүз эми ашынабыз. Мындан кийин меникине келе бер. Мөмөлөрүңдү ушерге алып келип... сата бер” [6; 15-б] деп, түнү аны үйүнө узатат. Ушундан баштап Артыкбай менен Апсамат достошуп, катташып калышкан.

Жунай Мавлянов – жоокер жазуучу. Ал элибизди фашисттик баскынчылардан коргоого активдүү катышып (1942- 1944 – жылдары) Мекен үчүн канын төккөн ардактуу адамдарыбыздын бири. Ошондуктан ал бир катар чыгармаларында Ата Мекендик согуштун совет элине алып келген азап-тозокторун азыркы жаштардын эсине салат.

Жазуучу “ Бийиктик” романында (72-44-беттеринде) Ата Мекендик согуш мезгилин көңүлдөн сыртта калтырган эмес. Согуштагы кандуу кармашууларды Бектемирдин иниси Акылбектин образы аркылуу баяндаган. Автор согуш жөнүндөгү бул окуяны окурмандарга тартулоонун жаңы ыкмасын таап өзүнчө эскерүү катарында “ Ала – Тоо” журналына жарыялаган түрүндө тааныштырат.

Согуш жөнүндөгү бул окуяны өзүнчө бөлүп алып айрым бүткөн повесть катары тартууласа да болот. Аникени мында өзүнчө сюжет, композиция бар. Акылбектин согушка чейинки жана кан майдандагы башынан өткөргөн окуялары , советтик жоокерлердин патриоттук күрөштөрү өзүнчө эле бир бүтүн чыгарма катары берилген. Бирок аны автор ыгын таап аны негизги окуяга жуурулуштуруп, сюжеттик өзөктөн ажырагыс деңгээлге жеткирген.

Ата Мекендик согуш башталганда миңдеген советтик жаштар өздөрүнүн жашы жетпегендиктерине карабастан, согуш комиссариатына барышып өз каалоолору менен мекенди коргоого аттанышкан. Акылбек – дал ошондой жаштардын бири. Ал педагогикалык окуу жайын бүтүп, кайра – кайра арыздаңып жүрүп армияга алынды. Катардагы жоокер эмес, аскердик курска окуп командир болуп кызмат кылды. Жазуучу биздин армиянын душманга каршы баатырдык кармашууларын, согуштук турмушту көп улуттуу советтик жоокерлердин ынтымактуу күрөшүн кыргыз Акылбек, орус Петя, Володя, армян Симонян, казак Эргес, украин Москаленко, грузин Оманидзе жана башкалардын образдары аркылуу баяндаган.

Акылбектин ички дүйнөсү, адамкерчилик сапаттары душманга каршы чабуулда оор жарадар болуп, госпиталда жаткан учурунда ачылат. Акылбек ок талкалап кеткен бутун кантип болсо да кестирбөөгө аракеттенет. Ушул учурдагы Акылбектин абалы, ички уйгу-туйгулары, адамдык сапаттары окурманды да Акылбек менен кошо ойлонтот, кайгыртат, анын аянычтуу абалын көз алдыңа келтирет.

Чыгармада карыялардын образдары, турмушка, үй бүлөгө , дүйнөгө болгон көз караштары, алардын кулк – мүнөздөрү, эмгекке, коомго болгон мамилелери жана улуттук мүнөздөрүнүн жаңы коомдук түзүлүштүн табиятына жараша өзгөрүшү дурус ачылган. Романда Артыкбай, Апсамат, Үсөн, Касымбек, Эшбай, Назар, Умсунайлар сыяктуу эки доорду тең көргөн карыялардын да, совет бийлигинин жылдарында коом үчүн кызмат кылып, элге эмгеги сиңип, ардакталып пенсияга чыккан Бектемир, Айткул, Алымкул, Ашырбай, Касымбек, Нураалы жана башкалар да ар бири өз мүнөзү, кыял-жоруктары менен көрүнөт. Алардын коомго, үй-бүлөгө болгон мамилелери да ар башка. Ар бир доордун адамдарынын көз карашында , кыял – жоругунда, мүнөзүндө ошол өздөрү жашаган мезгилдин, чөйрөнүн изи, таасири калгандыгын көрөбүз. Мисалы, биринчилеринде динге, кудайга ишенүү, намаз окуу, өтө эле баелук, момундук басымдуулук кылса, совет бийлиги жылдарында тарбиялангандардын мүнөздөрү, көз караштары алардан таптакыр айырмаланат. Алсак, Назар карыянын өмүрүнүн жарымы октябрдын жарымына чейин өтүп илим-билимден куру калган адам. Ошондуктан Ата Мекендик согуш мекенибиздин кайсы жагында жүрүп жаткандыгын билбестен Акылбектен “ Согуш каякта жүрүп жатат?” [1; 77-б] деп сурайт.

Жазуучу Үсөн абышканын образында кандуу согуштун советтик адамдардын жүрөгүндө калтырган тагы эч качан эстен кетпестигин көрсөтөт. Анын төрт баласы болуп, экөө азыр колхоздо, экөө аскерге кетип кайтпай калган. Ал согуш бүткөндөн кийин да балдарынан үмүт үзбөй: “жогорку жолдон Кулназарым кеткен.Бул жолдон Эрназарым кеткен” [1; 151-б]. Алар “ ...жөө келишсе чалынышпасын, аттуу келишсе мүдүрүлүшпөсүн, арабачан келишсе сынбасын деп” [1: 152-б] күндө ошол эки жолдун ташын тазалап, бузулган жерин ондөйт.

Бул окуя эпизоддук болсо да, элестүү, таасирдүү сүрөттөлгөн.

Адам дайым үмүт, максат менен жашайт. Качан андан ажыраганда жашоо максатсыз, кызыксыз. Үсөн карыя ошол жолду ондоп жүрүп Бектемирге жолугуп : “ Ар бир гүлдүн өз жыты бар деген ырас экен, балам. Эки балам көз алдымда, кудайга шүгүр. Бирок тиги экөөнүн кумары эки башка... Менин балдарыма окшоп кабарсыз кеткендерден да үмүт кылса болобу?” [1; 151-б] деп сурайт. Бектемирдин жообунан балдарынын кайтып келбесин түшүнгөн карыя андан кийин бат эле көз жумду.

Касымбек болсо: “... бак деген жердин көркү, элдин берекеси” [1; 36-б] деп, айылда биринчи болуп мөмө багын өстүрүп, Бектемирге да, башкаларга да үлгү көрсөтүп келген карыя.

Калмат – өзүнчө кыял-жоругу, дүйнөгө, адамкерчиликке көз карашы менен айырмаланган адам. Ал жетим болуп, кедей жүрүп соодагерлерге кошулуп алыпсатарлык кылып тез эле байып кетет. Бирок башка байларга окшоп малынын туягын жата калып эсептеген сараң эмес. Эмгекчи элге мүнөздүү болгон гумандуулук сапаты сакталып калат. Эл андан “мал сураса – мал, дан сураганына – дан” берип, ачарчылык жылдарында “сыртка чоң казанды астырып коюп,

суюк аш жасатып, өткөн-кеткендерге бердирет". Колхоз уюшулганда "өзүнө бир ат..., бир төө..., бир саан уй калтырып" калган малын ортого алгыла деп айдап келип берет. Турмушта мындай көрүнүштөр , сейрек учураса да, болгон. Калматтын образына окшогон каармандарды боордош казак, өзбек жана башка адабияттардан да жолуктуруп жүрөбүз.

Жунай Мавлянов бул романында "ойдун кийими болгон" элдин тил байлыгын мол пайдаланып, өз ойлорун, идеяларын сөз менен жеткиликтүү бере алган. Каармандарды саясий аң-сезимине, түшүнүгүнө жана жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша сүйлөйт.

Чыгармада түштүк кыргыз элинин турмушу чагылдырылгандыктан, мында түштүк кыргыздардын жашоо-тиричилигине жана диалектилик өзгөчөлүктөрүнө жараша айырмачылыктарды кээ бир жазуучуларга окшоп ыгы келсе да, келбесе да зордоп пайдалана бербестен, өз ылайыгы , өз орду менен жазган. Мисалы, пакса, дубал, айбан, далис, текче, шып, тандыр, чарпая, касап, чайкоочу, чапан, маасы, чачык, патыр, нан, гүлзар,гүрүч, шалы, анжир жана башкалар. Кээде түштүк диалектисине анча мүнөздүү болбогон говордук жана өзбек тилиндеги сөздөрдү деле каармандардын речтерине киргизип жиберген. Мисалы, бычан (чөп), раис (башкарма), пакиза (таза) жана башка. Ал эми кээ бир сөздөр жазучуданбы же редактордонбу бузулуп пайдаланылган : обуз эмес абиз, мастаат эмес маслаат, керимсал эмес керимсал болуп колдонулуш керек эле.

Ошондой эле чыгармада кээде сюжеттик өзөккө, композицияга, берейин деген ойго, окуяга көмөгү тийбеген эле кирди – чыкты каармандар, алардын өмүр жолу, канча тууганы , канча баласы, канча небереси бар, кайсы жерде жашайт, кандай кызматта иштейт, канча жаш улуу, канча жаш кичүүлүгүнө чейин майдалап сүрөттөп, негизги ойдон алыстап, чыгарманын көлөмүн арттырмай жерлери да бар. Мисалы, 29-30, 153-155, 172-175, 313-314, 345-354 жана башка беттердеги Артыкбай менен Умсунайдын, Акылбек, Сабыркул, Асанбек, Зейне, Алмакан, Сартбай жана башкалардын тизмелениши.

Айрым каармандар менен окуялардын кандай максат менен чыгармадан орун алуусу ачылбаган. Мисалы, 1937-жылы Бектемир менен айылдаш Кожомкулов Эсенкул деген камалат. Эсенкул менен кошо сүрөткө түшкөндүгү үчүн эле Бектемир менен Жантай да камакка алынат. Жантайды эртеси эле кое беришет да, Бектемир төрт ай түрмөдө жатып, Эсенкулдан беш-алты күн гана мурда чыгат. Бирок ошол эле жылы экөө тең партияга кайрадан калыбына келтирилип, мурдагы кызмат орундарына коюлат. Бул эпизоддун кандай максат менен сүрөттөлгөн себеби ачылбаган.

Айрым каармандар акыл эси менен иштеген ишинин адамдык сезиминин ортосунда логикалуулук жок. Согуш жылдары Асылкүл менен Наркул буудай оруу боюнча мелдешке чыгышкан. Асылкүл уттуруп жибербейин деп түнү буудай оруп жүргөн жеринде Бектемир ага жалгыз баласы Абдынын согушта каза болгонун угузса, Асылкүл жүлүнүн жарып чыккан баласына жүрөгү сыздап өксөп-өксөп ыйлоонун, кайгыруунун ордуна кайра " Наркул акени бу беш күндүктө жеңе алар бекенмин раис?" [1; 162-б] деп, эч нерсе болбогонсуп башкармага суроо берет. Акыл-эси жайында болгон бир да эне баласынын кайгылуу кабарына минтип кайдыгер мамиледе болушу мүмкүн эмес. Жазуучу мындай майда-барат мүчүлүштөрдү кетирбесе, чыгарманын мындан да баалуулугу артмак.

Романдагы "Бийиктик" Бектемир дайыма өткөн күндөрдү элестетип көз элегинен өткөрчү дөбөнүн гана бийиктиги эмес. Бул "Бийиктик" – Жунай Мавлянов дун жазуучулук чеберчилиги өсүп, таланты такшалып жетилген мезгилдеги чыгармачылык бийиктиги.

Адабияттар

1. Мавлянов Ж. Бийиктик. – Ф.: Кыргызстан, 1977.

2. Бобулов К. Намыстуу жоокер , белсемдүү жазуучу. // Ала – Тоо, 1983, № 9.

3. Мавлянов Ж. Жаштык жана согуш. //Кыргызстан маданияты, 1975, 31 – июль.

4. Туратов Д. Чыгармачылыктын бийиктиги. //Кыргызстан маданияты, 1979, 5-июль, №27.

5. Эралиев С. Калемгер да, жоокер да, педагог да эле. // Кыргызстан маданияты. 1983, 20- октябрь

УДК: 821.512.154:94(575.2)

Н.Эшмамбетова
БГУнун аспиранты

КЫРГЫЗ РОМАНДАРЫНДА ТАРЫХЫЙ ЧЫНДЫКТЫ КӨРКӨМ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛООНУН КАЛЫПТАНУУ ЖОЛДОРУ

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ИСТИНЫ В КЫРГЫЗСКИХ РОМАНАХ

WAYS OF FORMING THE LITERARY INTERPRETATION OF HISTORICAL TRUTH IN KYRGYZ NOVELS

***Аннотация**: Макалада кыргыз романдарында тарыхый чындык көркөм интерпретациялап берүү жолдорунун басып өткөн абалы талдоого алынат.*

***Түйүндүү сөздөр:** тарыхый роман, жанр, көркөм интерпретация, тарыхый чындык, көркөм кабылдоо, көркөм чындыкты жаратуу, тарыхый маалыматты көркөм адабиятта колдонуу, ж. б.*

***Аннотация.** В статье рассматривается пути и история становление художественной интерпретации исторической истины в кыргызских романах*

***Ключевые слова:** исторический роман, жанр, художественная интерпретация, историческая истина, художественное восприятие, создать художественную истину, использование исторической информации в художественной литературе.*

***Annotation.** The article considers the ways and history of the formation of the literary interpretation of historical truth in Kyrgyz novels.*

***Key words:** historical novel, genre, literary interpretation, historical truth, artistic perception, create artistic truth, the use of historical information in fiction.*

Кыргыз адабиятында чындыкты чагылдыруу касиети байыртан эле эл арасында болуп келгенин, жакшы чыгарма жаратуу үчүн сөзсүз аны менен «эсептешүү» жагын адабият таануу илими кандай түшүнө баштаса, жазуучулар да дал ошондой сезишкен. Бул багыттагы ойлор проблеманы чечүүгө ар тараптуу киришип, илимий ойлорду практикалык иштер аркылуу далилдөө зарылдыгын көрсөттү. Ал буга чейин окумуштуулар профессионал жазма адабиятка өтүү үчүн «өбөлгө же булак болгон» деп четке сүрүп койгон улуттук (фольклордук) көркөм туундууларда деле тарыхый жана турмуштук чындыкты көркөм чагылдыруунун уникалдуу табияты жашаганын ачыкка чыгарды. Анын негизинде роман жанрында көркөм интерпретациялоонун бийик үлгүсүн берген Т.Касымбековдун «Сынган кылыч», К.Осмоналиевдин «Көчмөндөр кагылышы» сыяктуу чыгармалар окурмандын колуна тийип, тарыхый чындыкты кабылдоо боюнча көз караштын өзгөрүшүнө алып келди. Белгилүү бир себептер менен айтылбай келген, кийин окумуштуулар пикирине кирген мындай толуктоо көркөм аңдаштыруу биздин улуттук кызыкчылыктарыбыз менен шайкеш келүүгө тийиш экенин белгиледи. Анткени аталган адабий чыгармада орун алган тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо улуттук традицияны түздөн-түз улантуу аркылуу гана ийгиликке жетээрин туюндура алды. Ага кайрылган кыргыз окумуштуулары бир нече кылымды кучагына алып келген көркөм аңдаштыруунун критерийлеринен ошол учурга туура келүүчү белгилерди кимиси канчалык өздөштүргөнүн жана кандай чеберчиликте колдоно алганына көңүл бурушкан. Алар эпикалык ой жүгүртүүнү, чагылдырууга тийиш болгон мазмунду роман жанрында бере билүүдөгү изденүүлөргө токтолуп, мурда болуп келгендер кийинки мезгилде кантип жаңылангандыгына карай талдоого алышып, автордун чындыкты кабылдоо чеберчилигине басым жасашкан. Эпикалык чыгармалардын мисалынан ала турган болсок, көркөм интерпретациялоого токтолгон адабиятчылар анын ошол турушунда маани-маңызы төмөндөбөй кыргыз баласына жетишин, эл ичинде болгон күнүмдүк турмуш менен аралаш жашаган ойлоо табиятын толук бойдон өз боюна сиңирип берүүсүн талап кыла баштаганы байкалат. Маселен ушул проблеманы

Т.Сыдыкбековдун «Ыманбайдын пейили» романына байланыштырып караган К.Асаналиев төмөнкүдөй пикирин билдирет: «Ыманбайдын аскердеги турмушунан бир үзүндү окуп көрөлү: «…Ошол күнү кечинде экөө самогон ичишти.

Кызып калган Бекмурат кызы-оп алган Ыманбайдан этиет сурады:

- Аба, сизден бир сыр сурайын, урушпайсызбы? – деди Бекмурат.

Ыманбай жүлжүйө карады:

Мени урушчаак деп ким айтты саа, бала?

- Тиги китепте ошондой жазылган да?

Ыманбай көздөрүн ирмегиледи.

«Эмне десем ушуга» деген ирмегилеш.

- Сизди дарылдак деген… Сизди минген атын кырчаңгы кылат деген. Көрсө чоң эмчи, саяпкер, эң куудул акпейил киши турбайсызбы»

«Тиги китеп» деп «Кең-Сууну» айтып жатат. Көрсө ал китеп ошондо эле арааны жүрүп таанымал экен. Бекмурат ошол аркылуу азыр «самогон ичишип» отурган кишисин романдын каарманы накта эле Ыманбайдын өзү деп билип отурат. Адабий каарман менен прототипти адаштырып отурган бул Бекмураттын маңоолугу…» [1] Адабиятчы чыгарманы андан ары талдап, жазуучунун чындыкты көркөмдөштүрүүдө кетирген жаңылыштыгын ачып берет. Мисал Ыманбайдын образынан алынганы менен кетирилген кемчилдик ошол мезгилдеги адабий процесске таандык болгонун ушул жылдары жарык көргөн адабиятчылардын пикирлери далилдейт. Маселен, ошол жылдары жазылып, романдарды талдоого алган К.Даутовдун [2], А.Эркебаевдин [3] сын пикирлерин буга мисал катары келтирсек болот. Ырас кыргыз романдары көлөмү жагынан 3-4 томдон турган («Каныбек», «Боордоштор», ж. б.) чыгармалардан тартып, татаал психологиялык («Майдан», «Сынган кылыч», ж. б.), көп тармактуу философиялык («Кылым карытаар бир күн», «Муздак дубалдар», ж. б.) деген аталыштагы түрдүү жанрдык чекти багындырышты. Доорго мүнөздүү белгилер бул мезгилде жаралган көлөмдүү чыгармаларда ар кыл шартта көркөм интерпретацияланып, бир катар изденүү иштерин жүргүзүшкөн. Алардын баары көздөгөн максатына жеткен жок, бирок чыгармалардын түрдүү деңгээлде жазылышы жанрдын ичинде көркөм чындык аткаруучу бардык функцияны адабий коомчулукка ачып берди.

Ырас ушул убакыт ичинде кыргыз романдары көлөмү жагынан да, мазмуну жагынан да өстү. Мындай шартта тактап изилдей турган проблемалар пайда болсо, анда буга чейин калыптанып калган инерциялык түшүнүктөрдөн чыгып, кыргыз адабий коомчулугунда жаңылык катары көрүнгөн табылгалардын негизги касиети эмнеде экенин ачып көрсөтүү күч алган. Кыргыз окурмандарына жагып, өздөрү талашып окуп жаткан көркөм чыгармалардын жандуу аракетинде турган адабий дөөлөттүн көркөм табиятын түшүндүрүү аракети дүйнөлүк практикада даңазаланган чыгармалардын эстетикалык наркын окурмандын түшүнүүсүнө мүмкүндүк берди. Тарыхый роман жанрында (деги эле жалпы адабий чыгармачылыкта) тарыхый же турмуштук чындыктын көркөм чагылышы белгилүү бир жанрда коомчулук үчүн маанилүү болгон маселенин коюлушуна эмес, анын чечилишине, б. а. окурманга таасир берүүчү баяндоо автор түзгөн ыкмалардын чеберчилигине, элестетип сүрөттөө ык-усулдарынын ынанымдуулугуна, тарыхый жана турмуштук чындыкты туюнтуу формаларынын жеткиликтүүлүгүнө, азыркы окурмандын жан дүйнөсү менен канчалык карым-катышта тураарын ачып берүүсүнө жараша болоорун да ачыктады.

Өткөн доордо башталган тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун түрдүү жанрда болгон аракети да ушул багытта жүргөнүн көрөбүз. Маселен, өткөн кылымда жаралган тарыхый чыгармалар буга күбө болуп берет. Кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты көркөм чагылдыруу процесси бир кылымдан ашуун мезгилди кучагына алып, бир катар эксперименттик иштерди жасап, анын ичинде тарыхый роман жанрынын бир нече түрүн пайда кылган болсо да, кыргыз окурман журтчулугу эсинде сактап калган саналуу гана чыгармалар бар. Мисалы, өз мезгилинде бир катар жылуу маанайда кабыл алынып, окумуштуулар «баалуу пикирлерин» айткан «Тарых эстелиги», «Телегей», «Таабалды Пудовкин», «Көз ирмемдеги өмүр», «Болот калем, «Атай», «Кызыл жалын» романдары азыр тизмеде гана «катталып» жүрөт. Алардын жанрдык өзгөчөлүгү, тарыхый романдардын кайсы түрүнө кире тургандыгы жөнүндө окумуштуулар Г.Мурзахмедова, Ү.Култаева, ж. б. ынанымдуу пикирлерин айтышканы менен ал романдар азыркы мезгил үчүн баштапкы маани-маңызын жоготконун көрүүгө болот.

Ачык айтканда анда көтөрүлгөн проблема ошол доор үчүн маанилүү болгон кырдаалда көркөм интерпретацияланып калгандыктан, заман алмашкан соң актуалдуулугун жоготуп, ал тургай ошол мезгилдеги тарыхый чындыкты таанып-билүүдө да бир жактуулуктун чегинде кала бергендиги менен айырмаланат. Экинчиден, саясий куугунтук болгонуна айрыкча маани берип, көркөм чагылдыруунун бийик зересин багындырууга мына ушул гана көрүнүш себеп болгондой «түшүндүрүү иштери» жүргөнү менен бул деле негизги критерий эмес экендигин эгендүүлүктөн кийинки адабий процесстеги абал толук ырастап берди. Улуттук адабиятта көркөм-эстетикалык өзгөчө дөөлөттөрдү жаратуу үчүн сырттан көчөрүлүп келген теориялык түшүнүктөрдү өздөштүрүп жиберүү менен маселе чечүү мүмкүн эместигин кыргыз адабиятында тарыхый романдын калыптануу процесси ачык көрсөттү. Ошондой эле проблеманы саясий жактан «тууралоо» менен жаралган чыгарманын баркын, көркөм-эстетикалык нарк-насилин көтөрмөлөп жиберүү мүмкүн эместигин эгемен жылдары адабий коомчулукка кайрадан сунушталган «Балбай», «Кандуу жылдар» сыяктуу чыгармалар ырастады. Аталган маселеге кайрылган кыргыз окумуштууларынын бири чыгармаларда кеткен кемчилдиктерди фольклордун таасиринен издесе, экинчиси документалдык материалдарды өтө жыш пайдаланып жибергенин айтышып, түрдүү доомат коюшканы менен себебин так көрсөтүп бере алган жок. Маселени аңдаштырып көргөндө аны өздөштүрүү процесси бүтө электигинен улам аталган жанрда көркөм интерпретациялоо ушундай мүчүлүштүктөрдү кетирип, калыптануунун түйшүгүн тартып жатканы байкалат.

Ал адабий коомчулукта чындыкты көркөм аңдаштыруунун өзүнө таандык жалпы белгилеринин болушун кандай аныктаса, эболуп өткөн окуянын азыркы мезгил үчүн маанилүү жагын бөлүп көрсөтүүдө тур-

муштун өзүн романдык жанрдын талабында аңдаштыруу керектигин дал ошондой сезген. Тактап айтканда романдык мазмунга сыя турган проблеманы көркөм интерпретациялоо үчүн бир мезгилде болуп өткөн тарыхый жана турмуштук чындыкты көркөм аңдаштыруу болгон окуяны ошол турушунда айтып берүү эмес, тарыхый документтер ачык көрсөтө албаган абалды азыркы окурманга жеткире билүү кызыкчылыгын көздөйт. Автордун чеберчилиги да жанрдын алкагында адабий коомчулукка маанилүү болгон идеялык мазмунду окурман журтка жеткирип берүүдө көрүнөт. Өзүнүн изилдөөсүндө Ү.Култаева орус окумуштуусу А.Гулыганын ойлорун сунуштайт. Анын роман жанры жөнүндө айткан көз карашы чындыктын көркөм интерпретациялоого да таандык болуп эсептелет, б. а. «Роман жаралганда эле улуттук түскө ээ болду, - дейт А.Гулыга, - Англияны Дикенс баяндай билет, анын китептери ушул өлкөдө гана пайда болушу мүмкүн; «Адам тамашасы» бир эле Францияда, Германияда таптакыр башка интеллектуалдык роман калыптанды» []. Ошондуктан тарыхый чындыкты чагылдырууда автор кыргыз адабиятына мүнөздүү өзгөчөлүктү эске алуу менен тарыхый доордун элге керектүү жагын, калк арасында сакталган документтер ачык айтып бере албаган кырдаалды кийинки муун элестетип түшүнө алгыдай «улуттук түстө» көркөмдөөгө милдеттүү болуп саналат. Эгер көркөм интерпретациялоо чыгарманын улуттук турмушту ынанымдуу сүрөттөөсүн, болгондо да ал учурдагы «жашоо» көркөм чындыктын деңгээлинде чечилишин камсыздай алса, сунушталган окуя сюжетти ишенимдүү кыла алат. Демек, тарыхый чындыкты көркөм чагылдыруунун калыптанышында кетирилген кемчилдиктер сүрөткердин жанрды өздөштүрүүсүндө көркөм чындык түзүүнүн улутка тиешелүү табиятын таба албай жатышын да көрсөтөт. Тарыхый турмушту адабий чыгарма аркылуу окурманга жеткирүү болгон окуяны дал өзүндөй баяндап берүү эмес, алардын арасынан ошол улутка керектүүсүн таап, аны ким окуса да ишенгидей абалда объективдүү чагылдырууга милдеттендирет. Мында тарыхтын роман жанрында жазуучу тарабынан көркөм интерпретацияланышы кандай маанилүү болсо, анын окурман тарабынан кабыл алынышы да ошондой эле маанилүү маселе болуп эсептелет. Анткени жазуучунун роман жазуудагы ишмердиги эркин, субъективдүү көрүнүш болсо да, аны түшүнүүчүлүк менен кабылдоочу окурман чөйрөдө белгилүү бир көркөм чындык «жашай» турганын эстен чыгарууга болбойт. Ал чындык улуттук мүнөзгө ээ, көп мезгилди ичине алган эс-туюмдун жыйындысы болууга тийиш. Ансыз кандай көркөм туунду болбосун окурманды ынандыра албайт. Ошондой эле тарыхый чындык окурманды ишендирүү үчүн ушул факторлорго көз каранды болуп, ал адабияттагы көркөм аңдаштыруунун алкагында көркөм образ жаратуу боюнча улуттук салттардын жетишкендиктерине шайкеш келүүсү аркылуу аныкталат.

Ал эми бул багытта маселени талапка ылайык аткаруу күчүндө турган проблеманы азыркы адабий турмуш менен тикелей байланыштыруу, анын зарыл экендиги да дал ошол социалдык чөйрө чындык катары кабылдоочу түшүнүктөргө негиздеп аткарылса гана туура чечилет. Көркөм чыгарманын тарыхый мазмуну сюжет үчүн тандап алган даректүү окуялардын жыш жеырааттуу болушунан эмес, ошол доордун элеси бүгүнкү күнгө кандай милдет аткарып, элге керектүү кайсы маселени чечип бергенине карай нарк күтөөрүн ачык белгилей кетели. Аны бир түшүнүк, бирдей критерийлер менен кароо туура болбойт, анткени ал ошол мезгилде болгон окуяны дал өзүндөй баяндап бербестен, азыркы учур үчүн маанилүү жагын аныктоосу керек. Бул тарыхый чындыкты ошол турушунда кабылдоо мүмкүн эместигин ачыкка чыгарып, автордун жеке көз карашы андан азыркы окурманга зарыл бөлүп көрсөтүүдө өзгөчө белгилерин табууга, адабий процесс аркылуу анын спецификалык табияты эмне маселелерге байланыштуу болоорун ырастоого жол ачып берет. Алар улуттук адабияттын өзгөчөлүгүнө жараша кабылданат. Аны эки тараптуу кароого тийишпиз: биринчиси – кыргыз адабияты оозеки жашап, анда ар кандай себептерден улам тарыхый чындыкты сактап келгенин; ошол элдик чыгармаларда унутулбай «жашап келген» тарыхыйлуулуктун мазмуну эмнеси менен айырмаланаарын; мындай касиетке ээ болгон түрдүү жанрлардагы чеберчиликти; эл оозунда сакталып калган чыгармалардагы тарыхый чындыкты берүүнүн ички табиятын; аны кийинки муунга жеткирүүдө улуттук оозеки адабий туундулардын же жалпы эле эс тутумдун ролун; анда негизги касиетке ээ критерийлерди ажыратып көрсөтүү болсо, экинчиси - жазуучунун байыртан сакталып калган маалыматты кабылдоо өзгөчөлүгүнө; андан чыгармага «керектүүлөрүн» таап, проблемага кайсы тараптан мамиле кылууга карай жеке концепция түзө алганына; анын табылгасы буга чейин колдонуп келген ык-усулдардан эмнеси менен айырмаланып, кыргыз элине керек улуттук белгилерди көркөм образ аркылуу тарыхтан кантип бөлүп чыккандыгы экендигин аныктоодо турат.

Адабияттар

1. Асаналиев К. Айлампадан чыгуу керекпи, же... - Китепте: Доор менен бирге. - Ф.: Кыргызстан, 1981, 129-бет

2. Даутов К. Сентенциядан концепцияга, фактографиядан синтезге. - Китепте: Жаңы чектерге. - Ф.: Кыргызстан, 1980, 56 - 110-беттер.

3. Эркебаев А. Жаңыча ойлонуу жана эски стиль. - Китепте: Элдик эпостон адабий эпоско... - Ф.: Адабият, 1990, 195 - 208-беттер.

4. Үзүндү алынды: Култаева Ү. Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү. – Б.: Айат, 2007, 78-бет.

УДК: 821.512.154.

Э. Жумаканова
БГУнун окутуучусу

Ш.ДҮЙШЕЕВДИН «АПТАП» ЫРЛАР ЖЫЙНАГЫНДАГЫ АЛГАЧКЫ ИЗДЕНҮҮЛӨРҮ

ПЕРВЫЕ ТВОРЧЕСКИЕ ПОИСКИ В СБОРНИКЕ СТИХОВ «АПТАП» Ш. ДУЙШЕЕВ

THE FIRST CREATIVE SEARCHES IN THE POEM COLLECTION “APTAP” BY SH. DUISHEEV

Аннотация: *Макалада акындын «Аптап» ырлар жыйнагындагы алгачкы изденүүлөрү жөнүндө сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр: *акын, жаңыча ойлонуу, изденүү, адабий табылга, жаңычыл көз караш, жеке дүйнө кабылдоо, ж. б.*

Аннотация: *В статье рассматриваются первые творческие поиски поэта в сборнике стихов «Аптап».*

Ключевые слова: *поэт, новое мышление, поиск, художественное новшество, новое точка зрение, личное мировоззрение.*

Annotation: *The article identifies the first creative search of the poet in the collection of poems "Aptap".*

Key words: *poet, new thinking, search, art innovation, new point of view, personal worldview.*

Ш.Дүйшеевдин алгачкы «Аптап» ырлар (1985) жыйнагы көргөн учурда кыргыз поэзиясы дүйнөлүк адабиятка өз үнүн кошуп, бир топ адабий табылгаларды сунуштап калган болчу. Ал учурда кыргыз окурмандарынын да адабиятка карата мамилеси жогорулап, кайсы чыгарма адабий-эстетикалык жактан таасир берүүчү күчкө ээ экенине өз алдынча баа берүүгө жетишкен мезгили эле. Бир катар улуттук басмалар иштеп, китеп чыгаруу иштери да кыйла жеңилдеген. Бирок адабий китептердин ченемсиз көп чыгышы акын же жазуучу болууга кумарлангандардын шаабайын суутуп, чыгарманын адабий-эстетикалык сапатына кандай көңүл бурса, анын көркөмдүүлүгүнө, жазылган чыгарманын өз алдынчалыгына ошончолук басым жасоого да ээ болгон. Адабий процесске ар бири жылы ондон ашуун жаш калемгердин алгачкы жыйнактары кошулуп, алардын арасынан идиреги барлары кепке алынбаса, көпчүлүгү топтун ичинде аты аталбай кеткени бар.

Кыргыз адабиятында ар тараптуу изденүү дал ушул жылдарга туура келет. Бир тарабынан дүйнөлүк адабиятын алдыңкы өкүлдөрү, жалпы адамзатты таң калтырган классикалык чыгармалары ошол доордо «Иностранная литература» баш болгон бир катар журналдарында орус тилинде жарык көрүп, аны менен таанышкан кыргыз адабий коомчулугу кандай чыгармаларды классика катары эсептөөгө мүмкүн экенин жакындан түшүнө баштаган. Экинчи жагы, жазма адабий чыгармачылыкты толук өздөштүргөн кыргыз адабияты деле буга чейин өзүнүн окурмандын жан дүйнөсүнө таасир этүүчү чыгармаларды бардык жанрларда көрсөтө алганы жакшы чыгарма жазуу маселесин бар кыйла татаалдаштырган. Анткени кыргыз поэзиясы да бул мезгилге чейин ооз көптүрүп айтууга боло турган ысымдарды жаратты. Өзгөчө таланты, эч кимге окшой бербеген дүйнө кабылдоосу аркылуу жалпы журттун кадырына ээ болгон Алыкул Осмонов, Мидин Алыбаев, алардын «мектебинде» тарбияланган С.Эралиев, С.Жусуев, Р.Рыскулов, О.Султанов, Б.Сарногоев, К.Алмазбеков, ж. б. түрдүү мазмундагы чыгармаларын элге тартуулоо жетишти. Демек, Ш.Дүйшеевдин алгачкы ырлар жыйнагы жарык көргөн маалда кыргыз адабияты бардык жагынан такшалып, кокусунан жарала калган же жөн салды пайда болгон ырларды «көргүсү келбей», кимден болбосун чыныгы поэзияны талап кылып турган.

Көлөмү жагынан өтө чакан болгону менен акындын «Аптап» ырлар жыйнагы далай электен өтүп, не

бир талкууларды башынан кечирип, автордун жекече изденүүсү менен кошо идиреги бар экенин көрсөтүү максатында адабий коомчулукка сунушталган десек болот. Себеби «Аптап» жарык көргөн учурда Ш.Дүйшеевдин жашы отуз бешке келип калган. Эгер кыргыз адабиятына зор салым кошкон ыр жыйнагын К.Тыныстанов 24 жашында, кыргыз поэзиясына жаңылык катары келип кирген «Махабат» ырлар жыйнагын А.Осмонов 35 жашында элге тартуулаганын эске алсак, акындык дараметин сынга коюп жаткан Ш.Дүйшеевди жаш деп айтууга болбойт эле. Анын жука китепчеси окурманга көзгө толумдуу жаңылык көрсөтө албаса да, өз заманын ырга салуу боюнча келечегинен үмүттөндүргөн калемгер экенин туюндура алды. Ыр жыйнак ошол мезгилде кыргыз адабиятын толук ээлеп бара жаткан агымдын шарданында туруп, ураалаган кыйкырыктан жадаган окурмандын көңүлүн табууга аракет кылган багытка колун суна баштаганы менен айырмаланган. Акын элге жакын болууга аракеттенген. Калк турмушунда болуп жаткан өзгөрүүлөрдү, билинбей жаңыланып бара жаткан элеттеги тиричиликти, көңүлүнө таасир берген кыргыз табиятын ырдын объектисине айландырган. Бул ошол мезгилде баарына мүнөздүү болгон жашоо-турмуштун элесин түзүп тургандыктан, жан дүйнөгө жакын келип, ким болбосун өзүн лирикалык каарманга тиешелүү жагымдуу туюмдан ажырата албай элетке таандык көрүнүштүн таасиринде калган. Өзгөчө жаштардын уюмдашып иштөөсү, мамлекет тарабынан тагылган тапшырманы аткарууга болгон кызыкчылык, ошол мезгилде жан дүйнөнү ээлеген шатыра-шатман башка акындарды кандай таасирлентсе Ш.Дүйшеевди дал ошондой өзүнө тартып, жаш калемгер алгачкы ырларын ушулар жөнүндө жаза баштаган. Мындай көрүнүш бир гана анын чыгармачылыгына мүнөздүү болбостон, ошол жылдары калем кармаган, ыр чыгаргандардын баарына тиешелүү тематика болчу.

Калктын жашоосу кандай бир түрдүү боло баштаса, акын-жазуучулардын чыгармачыл аракети да бир кылка мүнөзгө өтүп, кескин айырмаланган учурлар сейрек кездешүүгө өткөн. Бийлик баарын бирдей ойлонууга мажбурлап жатканы менен адабий процесс ички кыймылында катуу изденүүгө өтүп, Алыкул менен Мидиндин «мектебинен» тарбия алгандар бири-биринен ашып өтүүгө, кандай мүмкүнчүлүгү бар экенин көрсөтүүгө умтулуп, бардык шык-өнөрүн пайдаланып жеке дүйнө кабылдоосун кеңири ачып берүүгө киришип калган маалда Ш.Дүйшеевдин алгачкы чыгармалары жазыла баштаган десек болот. Башка шартта болсо Ш.Дүйшеев деле боз улан кезинде, балким жан дүйнөсү ырга толгон жигит курагында биринчи ыр жыйнагын чыгарып калмак. Бирок ыр кумарына канчалык азгырылбасын жазган ырын мезгилдүү басма сөз аркылуу шыр эле поэзия сүйүүчүлөргө тартуулап жиберүү өткөн кылымдын 70-жылдарынан тарта абдан эле оор болгон. Анткени бири экинчисине үзөнгүлөш келген С.Эралиевден О.Султановго чейинки муун өзүнөн кийин кыргыз поэзиясына аралашууга аракет кылган жаштардын делебесин кандай козгосо, дал ошондой демин суутуп турган. Себеби кайсы темада ыр жазбасын алар багындырган бийиктиктин көлөкөсүндө калуу алга суурулуп чыгууга ошончолук тоскоол болуп, алардан ашып түшүүчү көркөм нарктуу түзүү кызыкчылыгы көптөгөн жаштарда өчүп калып турган.

Ал жылдары бийлик тарабынан коюлган талап кандай окшош болсо, ырга айландыруучу объекти да бирдей болчу. Сырттан келген маданий баалуулуктар кыргыз шаарына күн сыяктуу жалпы кучагына ала баштаса, элет жеринде социалдык чөйрөнүн кызыкчылыгынын кескин айырмаланбаганы өзү көргөн турмушка таасирленген жаштардын ички ой толгоосуна бирдей өбөлгө түзгөн. Бирок адабий процесске жыл сайын бир нече жаңы ысымдын кошулуусу жүрөгүндө оту, тилинде мээри бар жаштарды өзүнө тартып, жан дүйнөдө баккан ойду кагаз бетине түшүрүүгө аргасыз кылган. Ошондуктан болсо керек, бир кырдаалды эч ким көрбөгөн, башкалар байкай бербеген өңүттөн кароого куштар болгон жаштар кыргыз поэзиясында ошол кылымдын 60-жылдарынын экинчи жарымынан тарта катуу киришип, жан дүйнөсүнө таасир берген кубулушту башкача сүрөттөөгө, анын элесин эч айтып жеткире элек образдуулук менен берүүгө кумарланган мезгил күчүнө кирген. Мындай аракеттер көпчүлүккө тааныш идеялык мазмунду жаңы көркөм сөз каражаттары менен берүүгө куштар калемгерлер тобун кыргыз поэзиясына пайда кылды. Лирикалык чыгармаларда изденүүнүн формага өтүшү О.Султанов сыяктуу акындарга ийгилик тартуулап, алар өздөрүнүн философиясын образдуулуктун алкагында ачууга жетишсе, Р.Рыскулов сымал акындарда сөздөрдүн алхимиясы күчөп, окурманды жеке баасын бере албаган туңгуюкка камады.

Элестетип айтканда жаш Ш.Дүйшеев мына ушул кыргыз адабий процессинен таалим-тарбия алды. Элет жеринде төрөлүп, айылдык орто мектепте билим алгандыктан, анын көркөм чыгармага болгон кызыгуусу да, адабий-эстетикалык дүйнө таанымынын калыптануусу да кат-сабаты жоюлгандан тартып колуна тийген китептерден түптөлгөн талашсыз. Анын өмүр жолу буга мисал. Ал төрөлгөн жыл (1950-жыл) эл согушту эстегиси келбей, бар тирликти оңдоп алууга киришип жатканы менен «жетип-жетпегендик» ар бир үйдө орун алганын эске алсак, балам билимдүү болсо экен деген тилекти ишке ашыруу кызыкчылыгы көпчүлүк жерде кур кыял боюнча турган. Жалгыз энеси менен жашаган Ш.Дүйшеевде ал алдыңкы сапта экени айдан-ачык көрүнөт. Ошондуктан орто мектепти аяктаган соң ал окуйм деп умтулбайт, айылда энесин карамалап калат. Өзүнүн эскерүүсүндө белгилегендей, кыштактагы түрдүү жумуштарга катышып, суу сугарат, кашар салат. «Айылда ошентип оокат өткөрүп жүргөндө армияга чакырылып, солдаттык милдетти өтөп келген соң, кайрадан жумушчулук кесипке өтөт. Заводдо бетонщик, формовщик болуп эмгектенет» [1]. Мына ушул жылдары Ш.Дүйшеев лирикалык чыгармаларга абдан көңүл буруп, мезгилдүү басма сөздө жарыяланган ырларды окуп, ошол эле мезгилде өзүнүн талант-ышкысын байкап көрүү максатында бир катар чыгармаларын жазган болуш керек. Ыр саптарга, анын курамына, уйкаштыгына басым жасап, бирок идеялык мазмундун ошол ыр түрмөктөрүндө кантип жайгашуусу керектигине анча маани бербеген жаш калемгер ошол ырдын чордонунда туруучу лирикалык каарман – «Менди» этибар албаганын акын С.Эралиев кийин «Аптап» ырлар жыйнагында берген баасында айтат [2]. Анткени «Аптапка»

кирген ырлар жаш калемгердин студент болгондон берки ыр топтомдору гана болбостон, тээ бала кезден бери жазылган ырларынын ирдүүлөрүн, өзгөчө акын катары аны башкалардан айырмалап көрсөтөт дегендерин бөлүп жарыяланганын сездирип турат. Жыйнакка кирген ырларды калемгердин өздүк турмушу менен байланыштырганда айыл жеринде ар түркүн жумуштарда аткарып жүргөн мезгилинде өз алдына тартылган табияттын кооз көрүнүштөрүн сүрөттөгөн пейзаждарда ачык көрүнөт. Бир ирмем катар көзүнө тартылып калган жаратылыштын көркөм элесин ырга салууда жаш акын пейзажга карата ошол доор талап кылган граждандык позиция керектигин этибар албагандыгы саясаттан санаасы жок элеттик тургундун аракетин толук туюндурат.

Ар бир саптан тапчыл көз карашы даана сезилип келген буга чейинки кыргыз поэзиясынан жаш калемгердин мындай ырлары бардык жагынан айырмалуу экендиги талашсыз. Ачуу кыйкырык менен коштолгон ураанчыл поэзиянын арасында бардык нерсени сыртынан байкап, андай кубулуштарга активдүү катыша бербеген Ш.Дүйшеевдин лирикалык каарманы жаш акындын өз алдынча изденүүгө дарамети бар экенин башкаларга түшүндүргөнү менен көргөнүн көргөндөй жазган жалаң натуралдуулукка ыктаган ырлары көз карашы калыптанган акындарга одоно көрүнгөнү анык. Алгачкы жыйнак «Аптапты» баректап отуруп, мындай ырлар арбын экенин кездештирдик. Алар ыр жыйнакта жаратылышты көрүнүшүн сүрөттөгөн ырлардын арасында көп болуп эсептелет. Мисал келтирсек, «Кызгылт кеч», «Булут өчүдө», «Жамгыр», «Кеч», «Таң», ж. б. ырлары буга мисал болуп берет. Алардын көпчүлүгү жайдын саратанында болуп өткөн окуялардын элесин көрсөтүү менен бирге талаа-түздө тириликтин түрдүү жумуштарын аткарып, ар кыл шартта табияттын кооздугуна көз салып калганда байкала калган көрүнүштү ыр менен айтып берген учурга туура келет. Алардын баары табияттын көркөм элесин так-таамай берип, окурмандын көңүлүн образдуулукка бурат. Айрымдарынан үзүндү келтирсек:

Жээгинде мелт-калт шыкалып,
жең болуп жерге агат сай.
Чала уйку көздөй кызарып
чарчаган чычырканактар.

Бир караганда табияттын бир көрүнүшүн эч бир эстен кетпей тургандай көз алдыга келтиргени менен жаш калемгер булл саптары эмне идеяны бергиси келип турганы ачык сезилбейт. С.Эралиев сыяктуу калеми такталып, ар бир ырда өзүнө таандык маанимазмун берүүгө каныгып калган акынды жаш Ш.Дүйшеевдин мындай ырлары толук канааттандырбай турганы анык. Ар бир ырдан керектүү маанини издебеген, бирок кадимки эл колдонгон кара сөздү пайдалануу аркылуу бир көрүнүштүн образын түзүп, ага кайдигер карап өтө албаган сүрөтчүнүн элесин берген ушундай саптарга катуу таасирленген замандаштары да болгон. Аны биз ушул жыйнакка жеке көз карашын билдирген Б.Бекешевдин «Алакандай жыйнактын аптабы» [3] аттуу рецензиясынан байкайбыз.

Турмуштун далай оорчулугун башынан өткөргөн Ш.Дүйшеев көз карашы калыптанып калган мезгилинде жогорку окуу жайына студент болду. Жашы жыйырма бешке келгенде Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинин студенти болуш анын пендечилик турмушуна эле эмес, адабий-эстетикалык дүйнө кабылдоосуна тикелей таасирин тийгизди. Бул факультетте китеп сүйүүчүлөрүнүн көп болушу, ар жазылган жаңы ырларын талкуулап берүүгө гана мүмкүнчүлүк түзбөстөн, кандай ырлар адабий коомчулукта жылуу маанай жарата турганын билүүгө да жол ачып берди. Калемгердин студенттик жашоосу адабий баалуулуктарды аныктоочу көп түрдүүлүккө туш келди. Ал жылдары саясат советтики болгону менен адабий чыгарманы кабылдоо түшүнүгү акырындап ар тараптуулукка өтүп, Батышта, андан ары дүйнөлүк адабиятта өз ордун тапкан агымдарды таанып-билүү аракети студенттер арасында күчөй баштаган. Андай талкуулардын студенттер арасында байма-бай болуп турушу жалаң табияттын кооздугун сүрөттөгөн жаш акындын лирикада тематикасын да өзгөртүүгө жетишкен. Аны биз дал ушул «Аптап» ырлар жыйнагынан даана көрөбүз. Анткени жыйнакта өзгөчө эргүү менен жазылган тематиканын бирин студенттик күндөр түзөт. Окууга жаңыдан өткөн студенттердин Токтогул районуна жардамга барышы, түрдүү жумуштарды аткарып, күндү көңүлдүү өткөргөнү калемгердин жан дүйнөсүнөн оргуп чыккан саптарынан ачык байкалат.

Жаштык кездин өзүнчө бир бутагы катары орун алган студенттик күндөрдү башынан кечирген кимге болбосун бул ырлар жакын турат. Анда автордун ашыкча көркөмдөөсү жок, кадимки эле күн сайын студенттер башынан кечирген турмуштун өзү чагылдырылат. Күн бою чөп чабышса да, ал эмгекти шаңдуу кылып турган жаштардын биргелешип иштеген кыймылы, бирин-бири шылдыңга алып, кетирген кемчилдигин оңдотууга себеп болгон кырдаалдар, күндүз чарчаганын билбей, түнү ыр-зоок менен коштолгон студенттик турмуштун артыкчылыгы ыр саптарда жеткиликтүү орун алганы байкалат. Пайдаланган сөздүн элестүүлүгү, берилген ойдун тактыгы, кепке тартылган объектинин көркөм сөз каражаттары аркылуу бир болуп өткөн турмушту жеткиликтүү көз алдыга тартат.

Бир караганда бул ырларда кадыресе элге таанышт турмуш сүрөттөлүп, авторго тиешелүү көркөм элестөөлөрү боюнча лирикалык каармандын ал тиричиликке активдүү аралашуусу гана көзгө көрүнөт. Ал эми бул жыйнакты акындын кийинки чыгармачылыгы менен байланыштырып алганда улам мезгилдин өтүшү менен анын чыгармаларында орун алган изденүүлөр дал ошол студенттик күндөрдөн азыктанып, кайсы багыттар боюнча лирикалык чыгармалар жарала турганына негиз болуучу салаалар да түптөлө баштаганын ичкериден туюндурат. Мына ушул табылга деп көрсөтүүгө мүмкүндүк түзгөн, «жарк» этип жылдызы жана түшкөн лирикалар болбогону менен чын дилден жазылган саптар кан тамырдай тарам-тарам кетүүчү жолдун картасын түзгөндөй, ар кайсы жерден жылк эткен учкун берип, тымызын белги берип турат.

Ал изденүүлөр ар бир жазылган чыгармадан көрүнбөсө да, Ш.Дүйшеевдин улам кийинки лирикаларынын идеялык мазмунун түзүп, ар кандай кызматтарда жүргөн маалда күндөлүк турмуштун шарданы

менен калыптанып жүрүп отурду. Бул мезгилдерде ал кадимки эле турмуштун түйшүгөн тартып, окуну аяктаган соң журналисттик ишке өтүп, Ат-Башыдагы райондук газетада корректор, областтык «Нарын правдасы» гезитинде кабарчы, областтык радио-теле берүүдө редактор болуп эмгектенет. 1983-жылы өлкөнүн борборуна кайра келип, Токтогул Сатылганов атындагы Кыргыз мамлекеттик филормониясында адабий бөлүмдү башкарат. Мына ушул жылдары турмуштан алган түрдүү сабактары лирикалык чыгармаларынын мазмунун түзүп, «Аптап» жыйнагынан орун алат. Бул күндөрү башынан өткөн окуялар өзүнүн чыгармачылыгына кандай таасир тийгизгенин кийинки ыр жыйнактарынын биринде төмөнкүдөй жазат:

Чын жалганын турмуштун сойгучакты,
Чылгый кара түн экен жол бутактуу.
Алкагында дүйнөнүн ала салып,
Азап тарттым Дүйшеев болгучакты. [4]

Мында берилген ой анын пендечилик турмушуна эмес, акындык өнөрүнүн калыптануусуна экенин адабий чөйрөдөгүлөрдүн көпчүлүгү байкайт. Демек, ал кыргыз адабиятында өзүнүн дүйнө кабылдоосун түзүп, жеке акындык өнөрүн көрсөткүчө бир катар түйшүктө башынан кечиргенин мына бул саптар толук жана ынанымдуу көрсөтө алат.

Адабияттар

1 Садыков А..Дүйшеев Ш. – Китепте: Жоомарт, Чыңгыз жана Шайлообек. – Б.: 2009, 102-бет.

2. Эралиев С. Поэзия жаштыгы. // Кыргызстан маданияты. – 1988, 14-январь, 4-бет.

3. Бекешев Б. Алакандай жыйнактын аптабы. // Ленинчил жаш, 1987, 24-октябрь.

4. Дүйшеев Ш. Арабадагы ыр – 2. – Бишкек, 2001, 428-бет.

УДК: 821.512.154:94(575.2)

Н.Эшмамбетова
БГУнун аспиранты

ТАРЫХЫЙ РОМАНДАРДА УЛУТТУК ТАРЫХТЫН ОРДУН АНЫКТООДО КӨРКӨМ ИНТЕРПРЕТАЦИЯНЫН РОЛУ

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ

THE ROLE OF LITERARY INTERPRETATION IN THE DEFINITION OF NATIONAL HISTORY IN HISTORICAL NOVELS

Аннотация: *Макалада Кыргызстандын эгемендүүлүгүнөн кийин жазылган тарыхый романдарда байыркы жана орто кылымдардагы кыргыз элинин тарыхын аныктоодо көркөм интерпретациянын ролу белгиленет.*

Түйүндүү сөздөр: *тарыхый роман, жанр, көркөм интерпретация, тарыхый элес, көркөм кабылдоо, көркөм чындык, тарыхый маалымат, ж. б.*

Аннотация. *В статье рассматривается роль художественной интерпретации в исторических романах в определении истории кыргызского народа в древние и средние века, написанные в годы независимости Кыргызстана*

Ключевые слова*: исторический роман, жанр, художественная интерпретация, исторический образ, художественное восприятие, художественная истина, историческая информация*

Annotation. *The article considers the role of artistic interpretation in historical novels in determining the history of the Kyrgyz people in ancient and middle ages, written in the years of independence of Kyrgyzstan.*

Key words*: historical novel, genre, literary interpretation, historical image, artistic perception, artistic truth, historical information*

Эгемендүүлүктүн алгачкы күндөрүнөн тарта улуттук адабий процессте кыргыздын өткөн кылымдардагы ордун белгилеп өтүүгө бел байлаган көлөмдүү чыгармалар пайда боло баштаган. Жер үстүндө бир нече кылымды кучагына алып, коомдук жана социалдык турмушка тикелей таасирин тийгизген тарыхый доор бардык учурда эле болуп турган. Байыркы жана орто кылымдарда болуп өткөн андай доордук өзгөрүүлөргө кыргыз эли катышканы талашсыз. Заман жаңылана баштаган андай абалда ошол чөлкөмдө жашаган кыргыздар кандай аракет кылганы жөнүндө жетишсиз экендиги белгилүү. Ушул чөлкөмдө тирлик кылган элдин андай доордук өзгөрүүдөн четте калышы мүмкүн эмес болсо да, аны так көрсөткөн тарыхый маалыматтардын жетишсиздиги кыргыз жазуучуларына кылымдын «актай» баракторын толтурууга көркөм интерпретация жардамга келди. Ошол себептен жалпы адамзаттык адабий-эстетикалык табылгалардын катарынан орун алып калган тарыхый инсандар жана алардын доору боюнча кыргыз жазуучуларынын чыгарма жазуусу мыйзамченемдүү көрүнүш деп эсептөөгө болот. Буга А.Оморовдун «Чыңгызхан» [1], «Темирлан» [2], К.Сактановдун «Искендер Зулкайнарн» (Александр Македонский) [3], К.Сыдыгалиевдин «Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу» [4], ж. б. романдарын кошо алабыз.

Маселе ушул сыяктуу чыгармалардын жаралуусунда эмес, анын кыргыз адабиятында эгемендүүлүктөн кийин пайда болушунда турат. Анткени аталган чыгармалардын идеялык мазмунун түзгөн тарыхый инсандар жана окуялар азыркы кыргыз эли үчүн канчалык маанилүү экени кызык жагдайды түзөт. Мурда бир эмес, бир нече жолу романдык сюжетте иштелип чыгып, дүйнө элдерине белгилүү болгон тарыхый окуяга кыргыз жазуучулары кандай кызыкчылык менен кайрылганы кызыгууну пайда кылбай койбойт. Бул багытта жарык көргөн чыгармалар даяр сюжетти «иштеп чыгуу» аркылуу окурманга тартууланып жаткан соң анын алдына койгон максаты өзүнчө экени талашсыз. Ал кыргыз элинин ошол тарыхта айтылбай калган ордун аныктоо, б. а. башта жарык көр-

гөн романдар айтып бере албай калган ошол доордогу кыргыз турмушун көркөм интерпретациялоо жолу менен азыркы окурмандарга жеткирүү кызыкчылыгына шайкеш келет.

Кыргыз жерине эгемендүүлүктүн келиши, аны менен бирге тарыхый чындыкты кабылдоо түшүнүгүнүн жаңыланышы бир мезгилде болгон тарыхый окуялардан кыргыз улутунун ордун аныктоо зарылдыгын адабий коомчулуктун да алдына койду. Азыр жалпыга белгилүү тарыхый окуялардан өз ордун издөө, ал тургай таанымал тарыхый инсанды өз улутуна «ыйгарып алуунун» социалдык чөйрөдө күч алып баратышы жогорку маселенин туура чечилишин талап кылууда. Ырас, мындай шартта туура көтөрүлгөн проблемага логикалык жактан ынанымдуу жооп берүү иши адабий чыгармалыкка деле таандык экендиги талашсыз.

Көчмөн турмуш, анын дээрлик тарыхый болмуштарды өзүндөй сактап калуу кудуретинин жетишсиздиги, бүгүн башкалардай эле отурукташып, жазма булактарга ишенип жашай баштаган кыргыз коомчулугуна өткөн тарыхтын «актай жаткан баракгарына» өз изин калтыруучу, ыңғ-жыңсыз жаткан кылымдардан кыргыздын орду бар экенин көрсөтүүчү даректерди кадимки көркөм чыгармалардан талап кылуу кызыкчылыгы кандай да болбосун тарыхый романдарга окурмандык кумарлануу күчөтөт. Мындай кумарлануу кыргыз элинин эгемен мамлекет болуусу менен күч алган ички, улуттук кызыкчылык да экенин эске алууга тийишпиз. Ар бир жаралган чыгарма адабий процессте өз ордун таап, чыныгы адабий-эстетикалык көркөм туунду болуш үчүн ал мына ушул коомдук-социалдык керектөөнү толук аткаруу миссиясы зарылдыгы турган. Кыргыз тарыхый романдарына койгон окурмандын талабы ушул болсо, аны аткаруучу көркөм интерпретациянын ийгилиги да ага байланыштуу түшүндүрүлөт.

Жазма маданияттын калыптануусу менен кыргыз адабияты дүйнөлүк адабий баалуулуктарды түзүү теориясын өздөштүрдү. Анын негизинде аталган адабият совет доорунда бир катар ийгиликтерге ээ болгону белгилүү. Тарыхый доордун элесин түзүү үчүн роман жанрына кайрылган жазуучу мурда калыптанган ушул традицияны андан ары улантууга тийиш экендиги анык. Демек, мурда идеялык мазмуну иштелип чыккан тарыхый доорго кайрылган кыргыз жазуучусу жан дүйнөсүндө багып жүргөн жеке ойлорун тышка чыгаруу үчүн ошол мазмундагы адабий чыгармалар аткарган миссияга туура баасын берип, анда колдонулган тарыхый окуяларды азыркы коомдук кызыкчылыктан кароосу зарыл. Тарыхый чыгарма жаратууда мындай кызыкчылык автордук көркөм интерпретацияны жетектеп турат. Роман жанрынын кеңири масштабы калемгердин жогоруда аталган дымагына каршы келип, көркөм чыгармага керектүү тарыхый окуяларды жеке интерпретациядан өткөрүүгө шарт түзөт.

Кыргыз элинин тарыхын таанып-билүүдө Александр Македонский, Чыңгыз хан, Темирлан, Мухаммед, ж. б. жашаган доордун мааниси бар талашсыз чындык, бирок ошол өткөн тарыхтан эгемен Кыргызстан үчүн ала турган тарыхый жана көркөм-адабий баалуулук эмне экенин аныктоо кыйынчылык жаратат. Бул жогоруда аты аталган чыгармаларга эле эмес, кылымдан кылымга аты калган инсандардын ысымына таянып, аларды түрдүү багытта колдоно баштаган калемгердин өткөн тарыхтан өз шыбагасына ээлик кыла албаган кыргыздын «актай калган» баракгарын жазып, ошол замандын көркөм элесин түзүүгө умтулган бардык чыгармаларга мүнөздүү болуп саналат. Мындай көрүнүштүн оң жагы - бир мезгилде болуп өткөн тарыхты толуктоо максатын көздөгөндүк болсо, терс жагы - аны азыркы коомдук-саясий талаптарга ылайык чече албай калганында турат. Маселен А.Омороов өзүнүн «Чыңгызхан», «Темирлан» жана «Осмон империясы жана бүгүнкү Түркия» аттуу чыгармаларын «тарыхый роман» деп атаганы менен аталган чыгармалардын бири дагы ички түзүлүшү боюнча аталган жанрдын талабын аткарбайт. Автор түрдүү илимий изилдөөлөр менен таанышып, кеп боло турган темага байланыштуу көптөгөн материалдарды жыйнаганы бул үч китептин көлөмүнөн ачык эле көрүнүп турат. Маселе ал маалыматтардын тактыгында же жыштыгында эмес, кепке тартылган фактынын адабий чыгармада аткаруучу көркөм интерпретациялык белгилердин аткарган кызматына жараша аныкталат.

Ага автордун жеке дүйнө кабылдоосу, же тарыхый фактыны көркөм чыгармага айландыруучу аракет – көркөм чындыкты ынанымдуу деңгээлде колдонуу чеберчилигине карата аныкталат. Бул китептерде ал жетишсиз экени байкалат, б. а. кыргыз коомчулугу талап кылган ошол доордогу кыргыз жашоосун түзүү аракети А.Омороводун бир дагы чыгармасынан көрүнбөйт. Ошондой эле кемчилдикти К.Сактановдун «Искендер Зулкайнарн» (Александр Македонский), К.Сыдыгалиевдин «Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу» чыгармалардан көрүүгө болот. Тактап айтканда кыргыз жергесинде жаралган адабий чыгарма өзүнүн «тарыхый» экенин автордук көркөм интерпретациялоо чеберчилигине таянып, бир мезгилде доорго жаңылык киргизген инсандардын учурунда кыргыз эли ага кантип катышып, тике же кыйыр түрүндө кандай байланыш түзгөнүн ачып көрсөтүү милдетин калемгерге милдеттендирип жатканын учкай эскертели. Ал эми мындай вазыйпаны көтөрүүгө аракеттенген жогорку китептер адабий чыгарма болууга муктаж шартты бөлүп көрсөтө албагандыктан, калемгер бул маалыматтарды эмне максат менен кайрадан китеп кылып түзүп чыкканы түшүнүксүз байдон калат.

Кантип деген суроо коюлушу мүмкүн, анын себебин түшүндүрүү оңой. Ага адабий чыгарма болуш үчүн мазмуну да, формасы да белгилүү бир жанрга таандык талаптарга жооп бериши керектигин эскертүү жетиштүү болот. Экинчи жагы «тарыхый мазмунга» ээ болмуштар адабий чыгарманын сюжетине айланбаган соң, ошол доордогу кыргыздын жандуу турмушун берген окуялар аталган китептин биринде да ачык көрүнбөйт. Ал эми аталган чыгармаларда тизмектелген окуялар буга чейин эле кыргыз окурмандарына белгилүү болгонун эске алсак, көлөмдүү чыгарманы жазууга зарыл жагдай эмне экенин, кайрадан баяндап берүүнүн маселеси эмне менен, кандай проблемага байланыштуу болуп жатканын авторлор аныктабаганы белгилүү болот.

Мына ушул жерден адабий чыгарманын көркөмдүк наркын, жанрдык табиятын, тарыхый романдын «сюжетине» кызмат кылуучу көркөм интерпретациялоонун орду кандай экенин сезе алабыз. Анда автордун жеке кызыкчылынан тышкары ар түрдүү тарыхый окуяларды бир идеяга бириктирүү үчүн улуттук тарых-

тын кемчил жактарын элестетип түшүнүүгө кызмат кыла алган милдеттүүлүк да турганы байкалат. Демек, тарыхый чындыкты көркөмдөштүрүүдө, өз алдынча интерпретациялоодо авторго өзүнүн жеке баам-түюмун чыгармачылык менен колдонууга тоскоолдуктар болбосо да, анын чыгармадагы орду тигил же бул тарыхый инсандын, ал катышкан тарыхый окуянын жандуу элесин түзүүдө көрүнөт. Оңой сезилгени менен алардын өз ара катышын аныктап, бир жерде эскерилип, башка шартта окурман элестетүү аркылуу маңызын түшүнө алгыдай көркөм чындыкка жетүү зарылдыгы жашайт. Эгер автор тарыхый чындыкты адабий чыгармага колдонууда окурманды ынандыруучу көркөм чындыктан алыстаса, ошол эле идеялык мазмундун идеализацияланганы ачык байкалып, учурунда К.Асаналиев [5], Б. Шамшиев [6], Ү.Култаева [7], ж. б. адабиятчыларды иренжиткен сыяктуу кырдаалды түзөт.

Талап кылынган көркөм чындык же автордук көркөм интерпретациялоо буга чейин сакталып келген тарыхый фактынын адабий чыгармада толук орун алышы эмес, автордун адабий-теориялык билимининин, чыгарма жазууга карата болгон камылгасынын өзү болуп эсептелет. Анткени түрдүү шарттан пайда болгон «коомдук заказ» бир мезгилдеги тарыхый чындыкты ошол турушунан азыркы улуттук кызыкчылык күткөн натыйжага жеткирүүнү авторго милдеттендирет. Бул көркөм чыгарманы өзү каалагандай жазууга мүмкүнчүлүгү бар калемгердин аракетин «чектеп», тарыхый булактарды кеп болуучу доордун жандуу элесин түзүүгө, аны көркөмдөө менен эстетикалык дөөлөт жаратууда белгилүү максат менен пайдалануга жол ачат. Аны өз орду менен туура колдонуш үчүн авторго чоң чеберчилик керек. А.Оморовдун жогоруда аталган үчилтик эмгегинде мына ушул багыт жетишсиз экени байкалат. Чыңгызхандын да, аксак Темирдин да, ошондой эле Осмон империясынын тарыхта болгону талашсыз чындык, бирок бир мезгилде болгон окуяны бүгүн адабий чыгарма катары жазып чыгуу үчүн автордо белгилүү максат болушун ким болбосун талап кылат. Ал максат бир мезгилде болуп өткөн окуянын азыркы эгемен Кыргызстандын өткөн тарыхын таанып-билүүгө карата канчалык кызмат кылышына байланыштуу коюла тургандыгы талашсыз. Маселеге ушул өңүттөн караганда автор колдонгон көркөм интерпретациялоо үзүл-кезил сакталып калган тарыхый маалыматтарды «иштеп чыгуу» менен кыргыз элинин ошондогу турмушунун жандуу элесин окурманга жеткирүү болуп саналат. Жазылып жаткан эмгек адабий чыгарма экенин эске алсак, кепке тартылган маалыматтарды публицистикалык ой толгоодон өткөрүп, ага тиешелүү комментарий бербестен, ойлоонун көркөм чеберчилиги аркылуу сюжет түзүү маселеси коюлат. Мындай шартта адабий чыгарма автордун жеке өзүнө таандык аңдаштыруу касиетинде туруп, анын канчалык чеберчилик менен аткарылышын ошол сюжеттеги окуялардын чырмалышкан табиятында ачып берүүгө тийиш. Адабий чыгарма өткөн тарыхта кыргыз эли кантип жашаганын, анда кандай тиричилик өткөрүп, ошол мезгилдеги бийлик башындагыларга, коомдук-саясий түзүлүшкө кандай таасир көрсөткөнүн азыркы окурман ишенгидей кылып баяндабаса, анда буга чейин болуп өткөн тарыхый фактыларды кайрадан тизмектештин зарылдыгы жок болуп чыгат. Ал эми роман жанрынын сюжет түзүү мүмкүнчүлүгү жогору экенин эске алсак, анда жазуучуга коюла турган талаптын татаалдай тургандыгы анык. Демек, чыгарманы элге берүүдөн мурда ар бир автор ушул маселенин тегерегинде ой жүгүртүп, адабий чыгармага айлана турган тарыхый чындыктын ордун, азыркы абалга таасир этүүчү мүмкүнчүлүгүн баалап, ал канчалык жандуу кыймыл-аракетке келүүсү жөнүндө ой-пикирин бекемдеп, кыргыздын өткөн турмушун билип түшүнүү үчүн кандай кызмат кылышына тиешелүү маселеге да көңүл буруусу зарыл. Бул маселенин аткарылбаганы К.Сактановдун «Искендер Зулкайнарн» (Александр Македонский), К.Сыдыгалиевдин «Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу» сыяктуу чыгармалардан да ачык көрүнөт. Мындай шартта тарыхый чындыкты адабий чыгарманын мазмунуна жайгаштыруудан мурда автор алардын канчалык керек экендигине, ошол эле мезгилде өзү адабий чыгарма сунуш кылуучу көркөм ой жорумдун ынанымдуулугуна артыкчылык берип, ал бардык окурманды ишендирүү үчүн көркөм интерпретациялоо ролун аныкташы зарыл. Эгер чыгарманы жаратууда автор өзүнүн көркөм чындык түзүү чеберчилигине абдан ишенгени да көркөм интерпретациялоонун ролун төмөндөтөт. Анткени жазылып жаткан чыгарма көркөм интерпретация аркылуу окурманды ишендирүүгө жол ачып, көркөм чындыктын жардамы менен даректүү маалыматтарда сакталып келген болгон окуяга «жан киргизип», тарыхты аңдаштырууда ойдун логикасын түзүүгө милдеттүү. Көздөгөн максатына жетүү үчүн тарыхый чындыкты бурмалап жиберүү да туура эмес, болгону көркөм интерпретациялоо менен окурмандын логикасын башкара алуучу романдык сюжетти түзүп бергени биз кеп кылган жазуучуларга жетпей байкалат. Антпесе тарыхта кездешкен маалыматтарды, сакталып келген түшүнүктөрдү азыркы окурман талап кылган абалга жеткизбей чыгармаларга колдонуу көркөм интерпретациялоонун ролун толук өздөштүрө албагандыкты көрсөтүп турат.

Адабияттар

1 Оморов А. Чыңгызхан. - Бишкек, 2006.

2. Оморов А. Темирлан. - Бишкек, 2010.

3. Сактанов К. Искендер Зулкайнарн (Александр Македонский): 2 китеп. - Бишкек, 2010.

4. Сыдыгалиев К. Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу. - Бишкек, 2008.

5. Асаналиев К. Постсоветтик доор. Адабий тагдыр. Биринчи макала. Кайдан чыктык... // Адабий Алатоо, 2006, июль, № 11 (19). – 5-бет.

6. Шамшиев Б. Учур адабиятынын маселелери көп (маектешкен Олжобай Шакир). // Адабий Алатоо, 2005, № 2, октябрь. – 3-бет

7. Култаева Ү. Кыргыз тарыхый романдарынын жанрдык өзгөчөлүгү. –Б.: Айат, 2007, 45 - 48-беттер.

УДК: 821.512.154.

Э. Жумаканова
БГУнун окутуучусу

Ш.ДҮЙШЕЕВДИН «СҮЙЛӨШКӨНГӨ ЧЕЙИНКИ СӨЗ» ЫРЛАР ЖЫЙНАГЫНДАГЫ ИЗДЕНҮҮЛӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДАГЫ ЖАҢЫЛЫГЫ

ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ПОИСКИ В СБОРНИКЕ СТИХОВ "СЛОВО ДО РАЗГОВОРА" И ИХ НОВИЗНА В КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: *Макалада акындын «Сүйлөшкөнгө чейинки сөз» ырлар жыйнагындагы алгачкы изденүүлөрү жана анын жаңылыгы жөнүндө сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр: *жаңыча ойлонуу, автордук изденүү, адабий табылга, жаңычыл көз караш, философиялык дүйнө тааным, жеке дүйнө кабылдоо, ж. б.*

Аннотация: *В данной статье пойдет речь о первоначальных происков и о новизне автора сборника стихов «Слово до разговора»*

Ключевые слова*: новое мышление, авторские происки, литературная находка, новаторская позиция, философское мировоззрение.*

Abstract: *This article will discuss the initial intrigues and the novelty of the author of the collection of poems «Wold before talk»*

Keywords: *new thinking, authors intrigues, literally discovery, innovative position, philosophical outlook*

Ш.Дүйшеевдин экинчи жыйнагы «Сүйлөшкөнгө чейинки сөз» (1989) деген аталыш менен окурмандарга тартууланды. Аталышы айтып тургандай өзүнчө бир өзгөчө белгилерди камтууга аракет кылган бул ыр жыйнагында Ш.Дүйшеев алгачкы китебинде айта албай калган ойлорун ыр түрүндө жеткирүүнү көздөгөнү байкалат. Жыйнакка кирген ыр топтомдору менен таанышкан окурман калемгердин акын катары такшалып калганын көрөт. Эгер алгачкы ыр жыйнагында Ш.Дүйшеев эл турмушунан өзүн оолак сезип, кайсы тематикада жазбасын ага сүңгүп киргенге караганда сыртынан байкоо салганды жакшы көргөн таризде мамиле кылган болсо, бул китепте камтылган лирикаларында калктын кайнаган тирлигине күйүп-бышкан атуул экенин көрсөтө алды.

Ал кайда барбасын, кайсы жерде болбосун көзү көргөн нерсеге акын катары мамиле кылып, ар бир кыймылды жүрөгүнө жакын алып, жакшы менен жаманга бирдей карап, аларды жеке дүйнө кабылдоо туюмунан өткөрүп, өзүн алардан бөлбөй кароого аракеттене баштаганы мына ушул «Сүйлөшкөнгө чейинки сөз» ырлар жыйнагында ачык байкалат. Жыйнак бирин-бири толуктап турган лирикалык чыгармалардын ички байланышындагы төрт бөлүктөн турат. Алардын биринчиси - «Арабадагы ыр» деп аталып, мында акындын күндөлүк турмушунан алынган, тикелей пендечилиги менен катышы бар чыгармалары топтолгон. Китептин алгачкы бетинде «Ой-Терскен» аттуу ыр жайгашып, ал Ш.Дүйшеевдин төрөлгөн жери экенин билдирип турат.

Чыгарма тоо арасындагы бир айылдын сүрөтүн көз алдыга тартканы менен биз андан бир катар маанилүү нерселерди түшүнөбүз. Мында берилген ойлор Ш.Дүйшеев акын катары дүйнө кабылдоо түшүнүктөрү реалдуу турмуш шартка жакындашып, «Аптаптагыдай» табият көрүнүштөрүнө сыртынан байкоо салбай, баарына өзү аралашып, зарыл жерде жеке пикирин билдирип, өздүк туюмунда эмне ойлосо аны окурманга төкпөй-чачпай жеткирүүгө кумарлана баштаганын көрсөтөт. Маселен анын тээ бала кезден жан дүйнөсүнө орногон элесин башкаларга айтып жеткирүүгө гана аракет кылбастан, анда өткөн балалыгын, ошол бала мезгилден бери багып жүргөн ойлорун, жеке сезимдерин лирикасы аркылуу башкаларга жеткирүүгө ашыгат.

Аттан түшүп, «дүр» этип тезе бүгөм,
колдоруңду кармалайм көпкө күндөй.
Куурайыңдан тутанам ичегидей,
суудай «шар» деп төгүлөм чөптөрүңө. [1. 3-б.]

Бул саптар акындын өзү тулуп-өскөн жерине арналып жатканы менен кыргыздын ар бир жаранында термелген ой, өз айылын көргөндө эргип кетүүчү кыялы, ыр менен айта албаса да ичинен кайрып өтүүчү сезимдери экендиги талашсыз. Сыртта жүрүп, көп мезгил көрбөй, бир барганда кыргыз баласынын кимисинде болбосун дал ушундай сезим жан дүйнөнү аралап өтө турганын эске алсак, Ш.Дүйшеевдин инсандык табияты кандай калыптанса, аны лирикалык каармандын образында берүү мүмкүнчүлүгү да ошончолук арбый баштаганын бул саптар ачыктай алды.

Ырдын андан кийинки саптары мурда көндүм болуп калган пейзаждык сүрөттөөлөр менен коштолуп, айыл менен лирикалык каармандын ортосундагы байланышты көрсөтүүгө умтулган болсо да, акыркы төрт сап бул айылдын ага кадыры канчалык экенин окурманга жеткирет:

Жомок кылып айтаармын жолукканды,
обонунду созоормун жаттап нечен.
Ой-Терскен деп сыздатам омурткамды,
балдарымды өзүңө таштап кетем... [2. 3-б.]

Акындын бул ыр жыйнагындагы мындан кийинки лирикалар айтылуучу улам ойду тереңдетип, социалдык жактан активдүү жарандын ички табиятын, анын пендечилик жашоосунда болгон түрдүү кызыкчылыктарын чагылдырууга бет алат. Аны "Көч", "Бийиктик", "Жалгыздык", ж. б. аты аталбаган ырларында лирикалык каармандын ички толгонуулары менен утурумдук кубаныч-кайгысын жарандык коомго алып чыгат. Өзгөчө турмуштун кабшабында пендечиликке таандык ар кыл маанайды түзгөн кубулуштардын адамга, жан-жаныбарларга канчалык катыштыгы бар экенин "Чиркейлер", "Кумурска", "Дем", ж. б. лирикаларында ачып берүүгө умтулат. Ошондой эле акын ырларына ар кандай шартта өзү басып өткөн күндөрдөгү окуялардын көңүлгө орноп жерин, тигил же бул кырдаалда пайда болгон жан дүйнөсүндөгү абалды башкаларга жеткирүү кызыкчылыгы менен карагандыктан, окурманга таасир этүүгө мүмкүнчүлүгү бар моменттер толук бойдон лириканын объектисине айланган. Бул "Сүйлөшкөнгө чейинки сөз" деген жалпы мааниде тургандай эч кимге айтыла элек кептин мазмуну эмнени түзөөрүн купуя сездиргенин туюндурат.

Ал эми "Жоктоо", "Казак талаасында" жана башка темасы коюлбаган бир катар ырлары акындын акырындап жоголуп бара жаткан улуттук маданий баалуулуктарга капа болгонун чагылдыруу менен коомду тымызын каптап жаңыланууну кесепети эмнеге алып келиши мүмкүн экенин аныктай албаган туңгуюкка карата каяшасын ачыкка алып чыгат. Алган багыты боюнча бир нече түшүнүктү камтыганы менен алардын баарын бириктирип турган жалпы тема бар, ал – "Арабадагы ыр" болуп саналат. Бир караганда бир гана аталыштагы лирикалык чыгарма болгону менен бул ыр акындын жаңыга умтулган дүйнө кабылдоосунун символу да болуп берет. Ш.Дүйшеев мындай аталышты бул ыр жыйнактагы биринчи бөлүкчөнүн аталышы катары да көрсөтөт. Буга кирген лирикалык чыгармаларды өз-өзүнчө караганда ар бири бүткөн чыгарма болуп көрүнгөнү менен аларды өз ара бириктирип турган маселени ушул ырдагы мазмун жеткиликтүү түшүндүрүп турат.

Ш.Дүйшеевдин акын катар талбай изденүүдө экенине бул мисал боло алат. Сыртынан бир окуган адамга өмүр бою арабасын айдап, элине ак кызматын кылып, оорчулугуна чыдап, жеке тирлигин кылган элеттик кишинин ыры. Ал эми ырдын идеялык мазмуну бир эле арабакечтин эмес, глобалдашуу процессине сорулуп бара жаткан ошол эле элеттеги ар бир кыргыздын турмушун - кубаныч-кайгысын, мындан ары эмне болооруна жооп таппай бушайман абалда калгандагы ички эмоциясын чагылдырып турат. Анткени ал тарткан түйшүк менен ошол мезгилде ар бир пенде убара болуп, бийлик эмнени аткарууну талап кылса, ага толугу менен бай ийип, таза жана так иштеп берүү вазыйпасын көтөрүп келген. Ырас, алардын бири да бийликтен муну эмне үчүн жасап жатабыз деп сурабаса да, турмуштун "арабасында" бара жатып өзүнөөзү дал ушундай философиялык суроолорду бергени талашсыз чындык. Кыргыздын эле эмес, ал жылдары жалпы совет адамынын алдына коюлган мындай суроого ошол мезгилде чыгармачылык кылгандардын баары өз чыгармаларында жеке дүйнө таанымы аркылуу жооп берүүгө аракет кылганын билебиз. Бул суроого өз алдынча жооп табуу максатында Ш.Дүйшеев элет жерине кадыресе көнүмүш болуп калган турмуштун бир элесин окурмандын көз алдына тартат. Анда күн батып, кеч болуп калган мезгилде арабакеч кыңылдап ырдап, өз ою менен алаксып бара жатат:

"... өзөндүн ташы калды,
өмүрдүн азы калды.
О кудай чөп деп жүрүп
өмүрдү ташыгамбы?

Саманга салат, келем,
сабизге бала апкелем.
Сан кылым өткөн экен,
санасам сары ат менен" [3.14-б.]

Арабакечтин ою ушуну менен токтоп калбайт, ал ат менен араба жылган сайын философиялык мазмунга ээ болуп тереңдейт. Кимге эмне кылганын ойлойт, ар бир баскан изин өз алдынча таразалап, алардын канчасы жакшы, ошондой канчасы жаман болгонуна жооп издейт. Пендечиликтин өзү менен караганда анын турмушу башкалардыкынан деле айырмаланбайт. Өзү айткандай, "жылдызды ойлоп", асманда булуттун арасындагы кыялдар менен жашаган эмес, ошондой эле элден кем болбогонго аракеттенип турмуштун ысык-суугуна чыдайт, "урушпайт". Чарба иштеринен эмне тапшырса уят болбой иштеп берет, кышты кыш дебейт, ысыкта да жумуш үстүндө болот, өзгөчө "жамгырда жолдо болгонун" эстейт. Акын көтөргөн проблема анын күнүгө кайталана берген ушул турмушу эмес, андан ары тереңдеп кете берүүчү арабакечтин жан дүйнөсүндө жашаган, эч кимге айтып жеткире алгыс арманында турат. Ал деле Ш.Дүйшеевдин образ түзүү формасында төмөнкүдөй саптар менен ишке ашыралат:

"Кыздарым сыйлашам деп
күйөөгө тие качкан.
Уулдарым жыргатам деп
калаага кире качкан.

Кемпирим бейитине
кез-кезде куран окуп,
кабарды жер үстүндө
гезиттен турам окуп.

Арабам ашчу төштө
күндөрдү шыңгыратып,
күн батаар жакты көздөй
баратам кылдыратып..." [4. 15-б.]

Арабакечтин тагдыры Ч.Айтматовдун "Гүлсарат" повестиндеги Танабайдын образын көз алдыга тартат. Бул акындын тикелей жазуучуну лирикалык чыгарма аркылуу кайталап жатканын туюндурбаса да, эки чыгарманын бир филофосиялык агымдан пайда болго-

нун билдирет. Ч.Айтматовдун чыгармаларында пайда болгон мындай көз караш кайдан келгенин аныктоого аракет кылган кыргыз адабиятчылары анын өзөгүн Батыш адабияты менен байланыштырып, философиялык жактан экзистенциализмге жакындаштыргандар бар. Маселен О.Ибраимов Ч.Айтматовдун өткөн кылымдын 70-жылдарынан берки чыгармаларын талдоого алып жатып, автордо пайда болгон мындай көз караш кыргыз адабиятына экзистенциализмди алып келгенин далилдөөгө аракеттенсе, Д.Асакеева бул пикирди тереңдетип "Ч.Айтматов баштаган бул багыт кыргыз жазуучулары тарабынан андан ары улантылган, бирок жогоруда айткандай, башкача кырдаалда улантылган, кыргыз жазуучулары Айтматовдук экзистенциализмден айырмаланган экзистенциализмди жаратышкан. Экзистенциалисттик багыт улуттук адабиятта эң биринчи иретте – экзистенциялык абалдын ар кыл жагдайларын сүрөттөө менен бир кыйла кызыктуу чыгууда, экзистенциалисттик абалды сүрөттөө, же болбосо экзистенциалисттик абалдан, тагыраак айтканда көртириликтин көйгөйүнөн чыга албай калган адамдардын турмушун көркөм иликтөөгө алуу" [5] күч алганын көрсөтөт. Мындай философиялык көз караш менен окуяны баяндоо Ш.Дүйшеевдин ушул бир гана "Арабадагы ырына" эле мүнөздүү болбостон, ушул топтомго киргизген лорикалык чыгармаларын белгилүү деңгээлде көзөмөлдөп турат. Анткени бул топтомго кирген ырлар ушул агымга тиешелүү белгилерди өз ичине алып, адамзаттын гениалдуулугунан тышкары дайыма жетегине алып жүрө турган көрпенделиги бар экенин, адам ага каршылык көрсөтүп жеңүүгө аракет кылганы менен жасаган жумуштарын баалай келгенде асылдуулук аркылуу өлчөнө турган нерселери аз болоорун кеңири түшүндүрөт. Ырас, мындагы ырлар идеялык мазмуну боюнча акындын жеке дүйнө кабылдоосунан өткөн түрдүү кырдаалдарды сүрөттөгөнү менен түпкүлүгүндө турмуш "арабасындагы" бир элеске карата лирикалык каармандын эмоционалдуу мамилесин ачыкка чыгарат.

Бул жыйнактагы экинчи топтом "Чөптөрдүн ыры" деп аталып, негизинен элет жериндеги жаратылыш сүрөттөлөт. Маселен, "Айыл күзү", "Кирген кеч", "Асыл айлым", "Өткүн", "Күз", "Чак түш", ж. б. темасы коюлбаган ырлар толугу менен айыл турмушундагы түрдүү көрүнүштөрдү чагылдырат. Ш.Дүйшеевдин алгачкы ыр жыйнагына ("Аптапка") салыштырмалуу мында баяндалган табияттын көрүнүшү жандуу келип, ага карата жеке адамдын ички мамилеси башкы орунда турат. Окуянын баары элет жеринде болгону менен алардын ар бири лирикалык каарманга карата түрдүү таасирин берет. Автор акын катары жан дүйнөнү козгогонго мүмкүнчүлүгү бар касиеттерин топтоп, ага өзүнө гана элестетип түшүнө алган образдуулугун киргизип, анан окурманга тартуулагандыктан, анын калемине таандык элестүүлүк ошол көрүнүштүн өзүнө жан берип тургандай таасир калтырат. Өзгөчө анын С.Акматбековага арнаган ырында ошол мезгилдеги кыргыз поэзиясына таандык дүйнө кабылдоону дал ошол стилде адабий чөйрөгө алып чыгат. Акындын изденүүсү:

Актай жол…
Шамал жыгылган,
Ай турат үйгө жылынган.
Үй турат айдын жолунда
Акынга тагдыр буюрган.
О бул жер жамгыр өрттөгөн,
о бул чөп чөптөй өчпөгөн,
сагындым Сагын ырыңды –
жашоону, жолду көксөгөн. [6.21-б.]

деген саптардан даана байкалат. Анткени дал ушул сыяктуу ырлар ошол жылдары адабий процессте негизги орунга чыгып, кыргыз акындары өздөрү көргөн же башынан өткөргөн окуяларды дал ушул стилде берүүгө кумарланган болсо, Ш.Дүйшеев алардан кем калбай, дайыма ырдала берип, кадыресе көндүм болуп калган акындын турмушун сөздөрдүн метафоралык жана метаниялык касиети аркылуу түшүндүрүүгө аракеттенет. Мында да акындын экзистенциалисттик абалга көңүл бурганы башкы орунга чыгып, жалгыздык адам жашоосундагы ордун, ага карата акындын мамилесин "үй турат ырдап кечкурун" сыяктуу образдуулук менен анын пендечилик катары жашаган жашоосунун көркөм элеси жаралат.

Бул жыйнакта кийинки топтом ал учурда окурмандарга "бир шиңгил" прозадагы ыр катары сунушталганы менен мезгилдин өтүшү менен улам өркүндөп, акындын талбай изденүүсүндө өзүнчө бир чыгармачылык катары орун алган "Агындылары" өзүнчө сөз кылууну туура көрдүк. Бирок бул топтомдо да акындын жеке чыгармачыл изденүүлөрү, качандыр бир мезгилде өз алдынча жаңылык алып келүүчү башталмалар жатканы ошондо эле сезилгенин белгилей кетели.

Андан кийинки ыр топтому "Таштын алдындагы күн" деп аталып, анда акын лирикалык чыгармаларында көтөрүп, ошол эле мезгилде анын өзгөрүүсүнө көпчүлүктүн таасири болушун каалаган ырлардан турат. Негизги багыт кыргыз элине жаңыдан аралашып, ошол эле мезгилде элдин аң сезиминин өзгөрүүсүнө тикелей таасирин тийгизип жаткан шаардык турмуштун түрдүү аспектидеги көрүнүштөрү, андан улам пайда болгон оң жана терс маанай, андагылардын жашоо-турмушу, ал турмуш-тиричиликтен пайда болгон адеп-ахлактык мамилелер, анын социалдык чөйрөдө, коомдук аң сезимде эмоционалдуу каралышы Ш.Дүйшеевдин жүрөгүнөн кандай өтсө, дал ошондой мазмунда сунушталат. Ушул топтомдогу "Шаардагы ой", "Шаардын кемпир-чалы", "Кабинеттер", "Кел, сүйлөшөлү!" жана "Айтчы, Малик?" жана башка ушул сыяктуу лирикалары коомдо пайда боло баштаган терс көрүнүштөрдү ачык эле сындоого өтөт. Ырда айтылган ойлор сатирага караганда публицистикага жакын болушу менен акындын бул багыттагы изденүүлөрү калыптана баштаганын айкындап турат. Ал кийин "Кайдигерлик" деген аталыш менен эл арасына кеңири тарап, бир нече жыл мекенчил кыргыз жаштарына дем берип турганы белгилүү. Демек, бул багытта да акын жыл өткөн сайын ойду берүүнүн жаңычыл формаларын таап, ал кыргыз адабиятында публицистикалык лириканы жаңы тепкичке көтөргөнүн айтпай коюуга болбойт. Жыйынтыктап айтканда, «Сүйлөшкөнгө чейинки сөз» Ш.Дүйшеевдин улам тарамдалууга тийиш болгон поэтикалык изденүүлөрүнүн башаты катары эсептөөгө болот.

Адабияттар

1. Дүйшеев Ш. Сүйлөшкөнгө чейинки сөз. – Ф.: Адабият, 1989, 305 б.

2. Асакеева Д. Адабият теориясы. – Б., 2013, 254-бет.

УДК: 37.013.2:378

Турдукеева Р.А
к.п.н., и о доцента
Бишкекский гуманитарный университет им. К Карасаева
e- mail: rozatur @ mail.ru

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОРАЗВИТИЕ ПЕДАГОГА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

МУГАЛИМДИН ӨЗҮН-ӨЗҮ КЕСИПТИК ӨНҮКТҮРҮҮСҮ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF THE TEACHER: PROBLEMS AND PROSPECTS

Аннотация : *Макала билим берүү системасындагы жогорку окуу жайларындагы мугалимдердин реформалык өсүштө квалификациясын жогорулатуу темасына арналат.*

Мугалимдердин сапаттуу окутуусуна баа берүү жана окутуу деңгээлин жогорулатуу механизмин иштеп чыгуу. Мугалимдик чеберчиликтин жогорку деңгээлге жетүүдөгү эң негизги шарты – педагогдун ар дайым өзүн-өзү профессионалдык жактан өнүктүрүүсү. Педагог өзүн-өзү өнүктүрүү менен бирге коомдогу жаңы кадрларды даярдоодо бардык талаптарга туура келчү билиминин шайкеш келиши абдан маанилүү.

Түйүндүү сөздөр : *билим берүүдөгү реформа, жогорку окуу жайларындагы мугалимдердин билим деңгээлин жогорулатуу, өзүнчө окуп билимин өркүндөтүү,сапат, педагогикалык чеберчилик.*

Аннотация: *статья посвящена одной из важных тем процесса реформирования образования повышению квалификации преподавателей вузов. О необходимости определения критериев качества ППС и выработке соответствующих механизмов для повышения уровня ППС. Условием высокого уровня педагогического мастерства является постоянное профессиональное саморазвитие педагога. Самообразование является познавательной деятельностью педагога, которая не может осуществляться сама по себе. Саморазвитие педагога необходимо стимулировать, который направляет педагога к стремлению соответствовать меняющимся запросам общества в подготовке современных специалистов.*

Ключевые слова: *реформа образования, повышение квалификации преподавателей вузов, самообразование, качество, педагогическое мастерство.*

Annotation: *the article is devoted to one of the important themes of the process of reforming education, raising the qualifications of university teachers. On the need to determine the criteria for the quality of PPP and the development of appropriate mechanisms to increase the level of PPP. The condition of a high level of pedagogical skill is the constant professional self-development of the teacher. Self-education is the cognitive activity of a teacher, which can not be carried out by itself. Self-development*

of the teacher is necessary to stimulate, which directs the teacher to strive to meet the changing demands of society in the training of modern specialists.

Key words: *education reform, advanced training of university teachers, self-education, quality, pedagogical skills.*

Появление новых технологий и освоение их в развитии образования в Кыргызстане, ставит новые задачи перед системой университетского образования. В условиях возрастающей профессиональной мобильности главной задачей вузов является подготовка компетентных специалистов. Профессиональное становление будущего специалиста формируется в стенах высшего учебного заведения, где воспитывается стремление к постоянному обогащению и совершенствованию приобретенных знаний. Кыргызстан вступив в полосу ку**ль**турных общественных, экономических и коммуникативных изменений, значительно отличающихся от перемен в прошлом, появлением новых подходов к решению традиционных вопросов образования, связанные с глобализацией, становлением мирового информационного пространства, новыми образовательными технологиями. Следовательно, для выполнения социального заказа необходим новый тип образовательного процесса.

Изменившиеся приоритеты в системе образования обуславливают постановку педагогической задачи. В настоящее время важно не только дать определенные базовые знания будущим специалистам, но и необходимо формировать у них профессиональные навыки и умения способные к критическому осмыслению явлений и творческому подходу в их решении на практике. Глобализация, интеграция стран в мировой рынок, поставили перед вузами страны необходимость подготовки современного специалиста основанной на знаниях и компетенциях, которые смогут осуществить свою карьеру благодаря умению быть коммуникабельным, влиять на людей. В производстве и передаче новых знаний, выработке идей и определения направлений обучающих программ, направленного на подготовку разносторонне подготовленного специалиста, отвечающего меняющимся запросам общества особую ответственность несут преподаватели. В работе преподавателя значительное место должен занимать личностный рост преподавателя вуза, его педагогическое мастерство. Условием высокого уровня педагогического мастерства является постоянное профессиональное саморазвитие педагога. Конечно, можно согласиться с тем, что мастерство приходит с опытом работы, но этого недостаточно, мотивация к саморазвитию должна зарождаться в процессе подготовке педагогических кадров. При всем многообразии статей, посвященных повышению качества образования в Кыргызстане, материалов, исследований затрагивающие проблемы повышения квалификации преподавателей вуза, найти проблематично. Тогда как изменения, происходящие сегодня в мире определяют сегодня современные направления высшего образования.

Различные мнения к понятию сущности самообразования высказывают ученые: А.Поляков, Т.В.Лучкина, В.В. Сериков, В.А. Сластенин, и др. утверждают, что самообразование педагога можно отнести к развитию самостоятельной личности и воспитанию творческой индивидуальности

Разнообразие в понимании сущности самообразования в утверждениях ученых сводиться к единому мнению, что самообразование является познавательной деятельностью, которая не может осуществляться сама по себе, саморазвитие педагога могут стимулировать следующие мотивации:

- соответствовать требованиям социального заказа подготовки специалистов;
- стремление добиться авторитета у студентов и признания в коллективе;
- стремление заняться исследовательской работой, получить ученую степень;
- стремление поправить материальное положение, карьерный рост.

В зависимости от качества полученных знаний и среды, в которой работает преподаватель, определяется одно из важных характеристик самосознания, связывающих чувство ответственности, готовность к активности и переживания. Эта мотивация направляет педагога к стремлению соответствовать меняющимся запросам общества в подготовке современных специалистов. Педагог занимается повышением своей квалификации, посещая профессиональные тренинги, чтобы освоить технологию подготовки и проведения успешных занятий с применением инновационных методов, выступлений, совершенствовать навыки убедительной, яркой и выразительной речи, овладеть приемами воздействия на аудиторию – а значит, достигать поставленных перед выступлением целей, позволит понять механизмы эффективного взаимодействия с аудиторией.

Стремление добиться авторитета у студентов и признания в коллективе стимулирует мотивацию уметь выражать свои мысли ярко и образно, убедительно и доступно, уметь расположить к себе аудиторию. Сегодня обучение рациональному речевому поведению в различных ситуациях главная задача потому, что главная миссия учителя: учить детей, подводить их к истокам нравственности, зажигать в них познавательный интерес, для будущего создания, обновленного социального общества.

Приходиться констатировать, что, педагоги, данной проблеме отводят мало времени. Не разработана принципиально новая теоретическая концепция культуры речи, особенно культуре публичного выступления, будущего педагога, важно учить, не только говорить правильно и выразительно, но и умению профессионального общения, диалогу, одним словом высокой культуре речи. Если ребенка не учить осмыслению, пониманию культуры наступит глубокое зияние. Учитель учит, воспитывая, в ребенке процесс общения и дальше его совершенствует. Поэтому совершенно необходимо педагогу владеть современной методикой обучения будущих специалистов всем аспектам и направлениям культуры речи, стилистике, риторике, те-

ории общения, создавая в них надежную научную базу для дальнейшей реализации на практике.

Возможности постоянного профессионального саморазвития зависят от педагогических условий, созданных в учебном заведении Одним из составляющих реформирования образовательного процесса учебного заведения является преподавательский состав. К сожалению, в Кыргызстане еще не разработаны и не приняты критерии оценки ППС. Системное исследование вопросов, связанных с качеством ППС, в Кыргызстане не проводилось В силу необходимости получения вузами республики институциональной аккредитации на получения знака качества Центрально-Азиатского аккредиционного агентства прошли ряд вузов экономического образования и бизнес образования.

Критерии качества стандарта данного агентства состоят из вопросов: что делает вуз для привлечения и развития преподавателей?; насколько эффективно они обучают студентов, насколько соответствует их профессиональный уровень, что важно для оценки системы управления высшим образованием?

По нашему мнению для сохранения и совершенствования развития ППС необходимо чтобы в работе преподавателя значительное место занимало производство знания. Производство знания, которое невозможно без саморазвития и совершенствования педагогического мастерства педагога. Объективным критерием определения профессионального качества педагога может служить его исследовательская деятельность. Анализируя, те или иные стороны педагогической деятельности педагог, формирует свое видение в разработке и применении инновационных методов обучения.

Реформирование системы высшего образования Кыргызстана с целью повышения качества подготовки специалистов в настоящее время становится актуальной задачей и является основой успеха страны в социально-экономическом развитии.

Профессорско-преподавательский состав (ППС), является главным производителем ресурсов вузов. Безусловно, что необходимы определенные критерии, на основе которых можно было бы оценить текущее состояние качества ППС и выработать соответствующие механизмы для повышения уровня ППС. К сожалению, в Кыргызстане пока еще не разработаны и не приняты критерии оценки ППС.

Существует множество критериев оценки качества ППС в зависимости от существующих в разных странах систем образования. Например, согласно критериев оценки качества ППС Минобразования РФ и Ассоциации инженерного образования России, ППС должен обладать следующими особенностями: базовое образование, широта дополнительного образования (повышение квалификации, стажировки), опыт работы в соответствующей отрасли, способность к коммуникации, стремление к совершенствованию программ и повышению эффективности обучения, участие в профессиональных обществах, получение грантов, присвоение званий в области науки и образования и др.

В начале 2000 года было проведено исследование ряда вузов КР с целью выявления некоторых особенностей профессорско-преподавательского (ППС) состава. Результаты данного исследования показали, что примерно, только 25% педагогов высших учебных заведений имели ученые степени и звания. Состояние качества профессорско-преподавательского (ППС) состава вузов Кыргызстана не соответствует критериям качества образования, которые приняты как стандарты качества высшего образования и требует коренного реформирования и углубления. Многие вузы пополняют кадры преподавателей за счет своих выпускников.

На период с 2011 по 2016 год численность преподавателей Нацстаткомом представлена следующим образом.

На современным этапе этого совершенно недостаточно если сравнивать количество вузов - 50 и

	2011 / 2012	**2012 / 2013**	**2013 / 2014**	**2014/ 2015**	**2015/ 2016**
Численность ППС всего	12830	12633	14059	13156	14233
В том числе имеют ученую степень:	3708	4296	4426	4318	5027
Доктора наук	709	813	851	824	1053
Кандидаты наук	2999	3483	3575	3494	3974
Ученое звание:	2642	2962	2955	3165	3408
профессора	596	690	654	712	795
доцента	2046	2272	2301	2453	2613

студентов – 199,5 тыс. Необходимо улучшить функционирование института преподавателя-стажера, создать условия для научного роста молодых преподавателей.

К сожалению, проследить качественные изменения за период независимого развития образования в республике не возможно из – за отсутствия данных Нацстаткома КР . В настоящие время практически отсутствует конкурс на замещение должностей преподавателей вузов. Одна из причин кроется в низкой заработной плате.

Система стимулирования труда преподавательского состава должна складываться из нескольких направлений:

1. Поощрение, связанное с количеством и качеством труда (надбавки за качество и повышенную сложность труда, работу в праздничные дни, за ненормированный рабочий день);

2. Выплаты, направленные на улучшение жилищных условий преподавателя;

3. Материальная поддержка семьи работника;

4. Финансовая забота о здоровье преподавателя;

5. Выплаты, связанные с досугом преподавателя;

6. Материальная поддержка работника в трудных ситуациях,

7. Выплаты, связанные с переподготовкой и повышением квалификации и т. д.

Система повышения квалификации и переподготовки должна включать четыре основные задачи:

1. Сохранить существующий педагогический и методический опыт преподавания;

2. Обучить молодых преподавателей основам педагогических навыков преподавания;

3. Обучить педагогов инновационным методам преподавания;

4. Ознакомить административный персонал вуза с современным менеджментом высшей школы.

На сегодняшний день в Кыргызстане очень мало учреждений, которые могут предложить систематическое повышение квалификации для преподавателей вузов.

Девиз сегодняшнего дня гласит, что каждому человеку необходимо постоянно совершенствоваться и приобретать новые умения и знания, а это возможно лишь при развитии системы непрерывного образования – системы обучения на протяжении всей жизни.

Литература

1 .Положение о вузе КР [Текст] // Известия вузов. --2002. -- №3-4.

2. Расчеты Нацстаткома КР. [Текст] .–Б., 2016.

3. Лукина, Т.В. Роль инновационной деятельности в личностно-профессиональном саморазвитии молодого педагога[Текст] : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01.–Хабаровск, 2000.–203 с.

4. Макурин, А. Тренинг личностного роста [электронный ресурс]. – Режим доступа. – URL: http://antonmakurin.ru/blog/articles/article_28.html

5. Поляков А. Что такое самопознание? Какие этапы самопознания существуют? [электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: http://www.grc-eka.ru/blog/chto-takoe-samorazvitie-kakie-etapy-samorazvi...

6. Самопознание[Текст] : учебная программа для общеобразовательных школ. –Алматы.: ННПООЦ «Бобек», 2010. –74 с.

УДК: 37.013

Жылдызбек кызы Айкерим
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин окутуучусу
aigera-jay@mail.ru ; aigerajay.az@gmail.com

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДАГЫ СТУДЕНТТЕРДИН КООМДУК-МАДАНИЙ КОМПЕТЕНТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ВОЛОНТЕРЛУКТУН РОЛУ ЖАНА МААНИСИ

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ВОЛОНТЕРСТВА В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ВУЗА

ROLE AND IMPORTANCE OF VOLUNTEERING IN THE FORMATION OF THE SOCIOCULTURAL COMPETENCIES OF UNIVERSITY STUDENTS

Аннотация: *Макала, жогорку окуу жайларындагы студенттердин коомдук-маданий компетенттүүлүгүн калыптандырууда волонтерлуктун ролун жана маанисин изилдеп окууга арналган. Студенттердин жеке өнүгүүсүнө волонтерлуктун тийгизген таасири каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *ыктыярдуу адам, волонтерлук (ыктыярдуулук), компетенттүүлүк, коомдук-маданий компетенттүүлүк, жогорку окуу жайлардын студенттери, жаштар.*

Аннотация: *Статья посвящена изучению роли и значения волонтерской деятельности в формировании социокультурной компетенции студентов вуза. Рассмотрены вопросы влияния волонтерской деятельности на развитие личности студенческой молодежи.*

Ключевые слова: *волонтер, волонтерская деятельность, компетентность, социокультурная компетентность, студенты вуза, молодежь.*

Abstract: *The article is devoted to the study of the role and significance of volunteer activity in the formation of the sociocultural competencies of university students. The problems of the influence of volunteer activity on the development of the personality of student youth are considered.*

Keywords: *volunteer, volunteering, competence, sociocultural competence, university students, the youth.*

Волонтер болуу – бул өзүндүн убактындын бир бөлүгүн биздин жашоону жакшыртуу боюнча социалдык маанилүү долбоорлорго, акцияларга жана иш-чараларга арноо.

Волонтерлук өз эрки менен акысыз болуусу керек. Бул азыркы замандагы цивилизациялуу адамдын жашоо образы. Өзгөчө жаштардын.

Волонтерлук – бул адамзаттын гумандуулук идеалдарына чын дили менен кызмат кылууга негизделген жашоого өзгөчө көз караш, дүйнө таанууу. [5, с.3]

Жогорку окуу жайындагы волонтерлук бир катар өзгөчө функцияларды аткарат алар: социалдык байланыштарды кеңейтүүнүн эсебинен социалдык-кесипкөйлүк көнүгүүлөрдү жана окуларды билүүгө ээ болуу; жаңы мүмкүнчүлүктөрдүн пайда болушу; жеке социалдык капиталды байытуу; жеке потенциалды ишке ашыруу. [4, с.146]

Теманын актуалдуулугу азыркы интернационалдуу коомдо болуп жаткан маанилүү коомдук, экономикалык, саясий, маданий трансформация учурунда өсүп келе жаткан муунду тарбиялоо боюнча жаңы талаптарды көрсөтүү.

Мамлекеттин алдыга туруктуу өнүгүүсү, жарандык коомдун ийгиликтүү иш жүргүзүүсү, балким социалдык активдүү субъектердин, баардык деңгээлдеги коомдук институттар менен биргелешип конструктивдүү иш-

жүргүзүүгө жөндөмдүүлүгү, алдыга коюлган максаттарга жетүү, биргелешкен кызыкчылыктарды иш жүзүнө ашыруу жана бирдиктүү баалуулуктарды сактоо, өзүнүн жеке кызыкчылыгына караганда жалпы жыргалчылыкка жетүүгө умтулуу жана укуктук менен адепахлактык ченемдерге жетүү, тандоо абалында турган учурда өз алдынча чечим чыгаруу, мамлекеттин тагдырына жана анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө конструктивдүү, динамикалык жана ыкчам жоопкерчилик менен мамиле жасоо. Ошон үчүн баардык деңгээлдеги (билим берүү уюмдарында, муниципалдык, аймактык, мамлекеттик деңгээлде) азыркы мамлекеттик жаштар саясатынын бирден-бир багыттары болуп, - өсүп келе жаткан муундун социалдык активдүүлүгү, жаштардын жарандык аң-сезиминин жаштардын коомдук бирикмелеринде анын ичинде өзгөчө орун волонтерлук уюмдарга активдүү катышуусун өнүктүрүү болуп саналат. [5, с.3]

Азыркы учурда жогорку билим берүү деңгээлдик тутумга жана компетенттик-багыттоого (компетентностно-ориентированный) жакындоо менен практикалык-багыттык билим берүүгө негизделип калыптанган. Жогорку билим берүүдөгү өзөктүү билим берүүчүлүк компетенция, студенттин жеке өнүгүүсүнүн толук жетилүүсү, автономдуу тез аранын ичинде кесиптик ишмердүүлүккө сүңгүп кирүүсү, атаандаштыкка туруктуулугу, чыгармачылыгы, ойлонуп жемиштүү иш жүргүзүп кесипкөй болуусу боюнча шарт түзүп берүү. Андан тышкары, азыркы адистерге ар түрдүү абалда кабыл алган чечими үчүн этикалык жана социалдык жоопкерчилик алуусу боюнча талаптар көрсөтүлөт.

Жогорку билим берүү өнүгүп жаткан азыркы шарттарда студентик жаштарга волонтерлук ишмердүүлүккө активдүү катышуусу боюнча өзгөчө талап кылынат. Студентин өз алдынча ишмердүүлүгү анын социалдык-маданий компетенциясынын калыптануусу, социалдык практикаларды өздөштүрүүсү, социалдык жана ишке жөндөмдүүлүк байланыштары, коммуникативдүү билимин тереңдетүү жана социалдык чөйрө боюнча билимин кеңейтүү үчүн өзгөчө шаттарды түзүп берет

Дүйнө жүзү боюнча жүз миллиондон ашык адамдар волонтерлук кыймылга катышат. Алардын 60% ашыгын студентик жаштар түзөт.

Волонтерлук ишмердүүлүк, жаштардын уюмдары, азыркы студенттер үчүн абдан кызыктуу, себеби, алар өздөрү теңдүүлөр менен кызыктуу иштерди уюштурууга жана эркин пикир алышууга шарттар түзүлөт. Буга мисал болуп «Эл аралык волонтерлук алмашуу», «Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары», «Билим берүү фестивалы», «Кызыл жарым ай коому», «Роза Отунбаеванын демилгеси» ЭАББФ, «Кыргызстан Сорос», «Жаштарды өнүктүрүү институту», «ЮНЕСКО» USAID, AISEC ж.б. эсептелинет. Андан тышкары Кыргызстанда активист-волонтерлор кыймылы күч алууда, алар ар дайым жетим-балдарга, кары-картаңдарга жардам беришип, өлкөбүздүн экологиясын сактоого жана коомдун тазалыгына албан-албан салымдарды кошуп келишүүдө.

Чынында эле студенттик кыймыл өз эркин менен ишмердүүлүк менен алек болууда алдынкы орундарды ээлейт, себеби бул группа жашы жеткендер арасында уюштурулуп, өтө жогорку социалдык активдүүлүгү, мотивациясы, ыкчамдуулугу жана өз алдынчалуулугу менен айрымаланып турат. Андан тышкары, ЖОЖдор студенттер арасында өз эркин менен ишмердүүлүк менен алек болуу боюнча болушунча чоң тажыйырба топтогон, калыптанган инфраструктура, жөнгө салынган коммуникативдик тармактар, өз эркин боюнча ишмердүүлүк менен алек болуу тууралуу маалыматтардын жана социалдык акциялардын уюштурулушу чоң өбөлгө түзөт. Ушул жерден мисал катары Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарын өткөрүүнү айта кетсем болот, себеби бул иш-чарага бардык ЖОЖдун студенттери Кыргызстандын эң чоң эл аралык долбооруна катышууга далалат кылышып, волонтерлук кыймылды уюштурушкан, Эки жолу уюштурулган Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарында 10 миңден ашык волонтерлор катышкан алардын көпчүлүгүн ЖОЖдордун студенттери түзгөн. Оюндун жыйынтыгында студентер эң чоң тажыйырба алышып, жаңы достор менен таанышышты, анын ичинде чет элдиктер дагы бар, алардын ар бири өлкөнүн өнүгүшүнө салым кошушту. Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарынан кийин студенттер жаңы идеялар жана эң чоң энергия менен кайтып келишти.

Волонтерлук активдүүлүктүн өнүгүшүнө карабастан, дале болсо жаштардын өз эркин менен алек болуу ишмердүүлүгүнө катышуусу актуалдуу болуп турат. Катышуучулардын базасын кеңейтүү боюнча ЖОЖдор ар түрдү волонтерлук ишмердүүлүктүн ар тараптуу түзүлүштөрүн уюштурушууда. Катышуунун ыкмалары ар түрдүү: маалымдоо, үгүттөө, жеке мисал, волонтердун оң образын калыптандыруу жана ар кандай топтордун кызыкчылыгы. Ошону менен бирге студенттик жаштарга кайрылуунун бирден бир ыкмасы болуп, жалпыга маалымдоо каражаттары жана социалдык тармактар болуп саналат.[6, с.117]

Студенттик жаштарга волонтерлук ишмердүүлүк жарандык-патриоттук тарбия алууга, жарандык өзүн көрсөтүүгө, практикалык эмгектик тажыйырба алууга, коммуникативдик билим алуусуна жана социалдык байланыштарды кеңейтүү боюнча өзөктүү фактор болот дагы, социалдык-маданий жана жалпы кесипкөйлүк компетенцияны калыптандырууга керектүү болгон келечекте кесипкөй болууга багытталган. Албете, жогорку окуу жайлары ар түрдүү багыттагы (эмгектик, социалдык, маданий, саясий жана патриоттук) волонтерлук кыймылдарды түзүү боюнча активдүү иштерди жүргүзүүдө.

Ал эми волонтерлук эмнени берет?

1. Өзүн өзү баалоону жогорулатат, демек волонтер болсоң адамдарга жардам бересиң. Социалдык долбоорлорго катышып дүйнөнү жакшыртасың. Экологиялык акцияларга катышуу менен жер жүзүн сактоого өзүңдүн салымыңды кошосуң. Ар дайым элдерге жакшылык тартуулаганыңды түшүнүп өзүңдү жакшы сезесиң.

2. Өнүгөсүң, көп кырдуу тажыйрба аласың, өзүңдүн келечектеги карьераңдын фундаментин курасың, талантарынды ачасың. Волонтерлук ишмердүүлүк жалаң эле жоопкерчилик, адамдар менен бат тил табышуу, кайрымдуу болуу, ак ниеттүү болуу сапаттарына ээ кылбастан, ошону менен бирге ар тараптан билимдүү жана өнүккөн адам болууга жардам берет. Бул нер-

се менен волонтерлук ишмердүүлүктүн керектүүлүгүн жана ээлеген ордун, ошондой эле келечектеги жогорку квалификациялуу адистердин социалдык-маданий компетенциянын калыптануусун аныктоого болот Волонтерлук долбоорлор бул чыгармачылыктын эң кеңири талаасы болуп саналат. Сен эмне менен гана алек болбогун волонтерлук кыймылда өзүңдүн ой максаттарыңды иш жүзүнө ашыруу боюнча мүмкүнчүлүктөр түзүлөт.

3. Жаңы досторду табасың. Себеби волонтер болуп ар курактагы, ар башка элдердин, ар кайсы менен алек болгон жана ар түрдүү кызыкчылыктары бар адамдар саналат. Ошолордун баары жаркын талантуу түгөнбөгөн энергиясы бар адамдар. Ал адамдар башка шаарлардан, өлкөлөрдөн жана башка континенттерден болушу мүмкүн. Бул башка чөйрөдөгү адамдар менен таанышууга чоң мүмкүнчүлүк түзүлөт. Ошондой эле бул нерсе дүйнөгө башка көз караш менен кароого шартт түзүп берет.

4. Волонтерлук гранттарды алууга болгон мүмкүнчүлүктөрүңдү жогорулатат, себеби азыркы глобализация жана ааламдашуу заманында ар бир студент эл аралык деңгээлде билим алууга стажировка өтүүгө жана квалификациясын жогорулатууга умтулат.

5. Башка элдердин тилин үйрөнүүгө жана ошол тилдерди өркүндөтүп саякат жасоого чоң мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

6. Эң акырында керектүү бир нерсени жасоо менен сен жөн гана коомго пайда алып кел турганыңды сезесиң.

Студенттерди волонтерлук ишмердүүлүккө тартуу процесси жалаң эле кесипкөйлүк багытты жогорулатуу болбостон, ал өзүңдүн кесипкөйлүк ээлеген ордуңду сынап көрүүгө, кесипкөйлүк компетенцияңды жогорулатууга, маселелерди чечүүдө ар кандай ыкмаларды колдонууга жана багыт алууга үйрөтөт дагы өзүңдү өзүң тарбиялоого жана жеке жаран катары калыптанууга шарттарты түзүп берет. Бул учурда жарандык позициясын жана демилгесин аныктаган студенттин жеке баалуулук-мазмундуу (ценностно-смысловой) чектеринин трансформациясы келип чыгат. Ошол себептен волонтерлук ишмердүүлүктү ЖОЖдордун студенттеринин социалдык-маданий компетенциясынын жана жалпы кесипкөйлүк калыптануусунун эң бир керектүү жана эффктивдүү багыттарынын бир болуп саналат.

Демек, биздин мурунку муундар сыяктуу эле биз дагы дүйнөгө, бүтүндөй бир мамлекетке, өздөрүнүн райондук бирикмелеринде эң чоң жумушту аткарып келген волонтерлордун мисалында жаштарды патриоттук сезимде тарбиялап аны көбөйтүүнүн үстүндө иштешибиз керек.

Адабияттар

1. Воронцова А. В. Развитие волонтерства в молодежной среде // Отечественный журнал социальной работы. 2012. № 1. С.113–121.

2. Гуслякова Л. Г. Формы и технологии социальной работы : науч. метод. пособие. -Барнаул: Изд-во НП «АзБука», 2005. 247с.

3. Казакова Т.В. Волонтерство как направление воспитательной работы вуза. [Электронный ресурс] / Т.В. Казакова [и др.] // Наука и образования. – 2015. – №4(20). – URL: https://www.science-education.ru/pdf/2015/4/20.pdf

4. Клименских М.В. Роль волонтерской деятельности в профессиональной подготовке студентов-психологов [Электронный ресурс] / М.В. Клименских, И.А. Ершова, О.С. Виндекер // Современные проблемы науки и образования. – 2015. - №2 (часть 2). – URL: https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21466

5. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat http://www.dissercat.com/content/razvitie-volonterskoi-kompetentsii-studentov-pedagogicheskikh-vuzov#ixzz5FUsdtz6k

6. Рассохина И.Ю. Волонтерская деятельность как средство формирования профессионально значимых компетенций студентов вуза [электронный ресурс] / И.Ю. Рассохина, Е.В. Аршинова, М.А. Билан // Профессиональное образование в Росии и зарубежом. – 2017. – №4(28). – URL: file:///C:/Users/User/Downloads/volonterskaya-deyatelnost-kak-sredstvo-formirovaniya-professionalno-znachimyh-kompetentsiy-studentov-vuza.pdf

УДК: 796.071.424.4

Сарлыкова Г. С.
БГУнун аспиранты
gulzat.sarlykova@gmail.com
Коңурбаев Т. А.
И.Арабаев ат. КМУ психол. и. к., профессордун м.а.,

СПОРТЧУНУН СПОРТТУК ЖАРЫШ АЛДЫНДАГЫ АБАЛЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДСТАРТОВЫХ СОСТОЯНИЙ СПОРТСМЕНОВ

FEATURES OF PRE-START CONDITIONS OF ATHLETES

Аннотация. *Спортчунун психикалык абалы спорттук психологиянын өзгөчө категориясы катары каралат. Жарышка чейинки реакцияларды жөнгө салуунун каражаттары жана спортчуларда жарышка чейинки абалдын пайда болуу механизмдери кеңири көрсөтүлөт. Спортчунун мелдеш учурундагы иш аракеттерин изилдөөдө төмөнкү психологиялык абалдар каралат: психикалык чыңалуу, эмоциялык козгоо, стресс, стартка чейинки толкундоо. Спортчунун мелдешке карай болгон психологиялык даярдыгы көп жылдык спорттук даярдоонун бардык жактары менен тыгыз байланышта каралат. Стартка чейинки даярдоонун этаптары көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *спортчу, мелдеш, даярдык, психикалык абал, эмоциялык-сезимдик туруктуулук.*

Аннотация. *Психическое состояние спортсмена представлено как особая категория психологии спорта. Подробно рассматриваются механизмы возникновения предстартовых состояний у спортсменов и средства регулирования предстартовых реакций. В психологии соревновательной деятельности спортсмена особая роль отведена изучению таких психических состояний, как: психическое напряжение, эмоциональное возбуждение, стресс, предстартовое волнение. Психическая готовность к соревнованиям рассматривается в тесной связи со всеми сторонами многолетнего спортивного совершенствования. Рассмотрены этапы предстартовой подготовки спортсмена.*

Ключевые слова: *спортсмен, соревнование, готовность, психическое состояние, эмоциональная устойчивость.*

Abstract. *The athletes mental state is presented as a special category of sports psychology. Mechanisms of occurrence of pre-start conditions in sportsmen and means of regulation of pre-start conditions are considered in detail. In the psychology of the athlete's competitive activity, a special role is assigned to the study of such mental states as mental stress, emotional arousal, stress, pre-start excitement. Psychic readiness for competitions is considered in close connection with all parties of long-term sports perfection. The stages of the prelaunch training of the athlete are considered.*

Key words: *athlete, competition, readiness, mental condition, emotional stability.*

Азыркы учурда спортчулардын арасында жогорку дэңгээлдеги мелдештик атаандаштык байкалат. Спортто психологиялык күрөшүүнүн негизин жеңишке умтулуу жана ийгиликке жетүүнүн мотивациясы түзөт. Мелдешке даярдоонун тартиби жана түздөн-түз катышуусу спортчудан бардык физикалык жана психикалык мүмкүнчүлүктөрүн жеңишке карай багыттоону талап кылат. Физикалык, техникалык, тактикалык, квалификациялык жактан бирдей болгон спортчулардын арасында психикалык даярдыгы жагынан жогорку деңгээлдеги спортчу албетте, артыкчылыкка ээ болот. Психологиялык жактан жогорку деңгээлдеги даярдык спортчуга, анын кыймыл-аракеттерин, сезимдерин, экстремалдык шарттарда жүрүш-турушун жөнгө салуу мүмкүнчүлүгүн берет. Акыркы жылдары спорттук иш аракеттердин натыйжалуулугун алдын алуу суроосуна көптөгөн иштер арналды. Ал иштерде көбүнчө спортчунун техниканы

үйрөнүүнүн тездиги, иштөө жөндөмдүүлүктөрү, мелдештерге катышуунун туруктуулугу ж. б. ушул сыяктуу факторлордун типологиялык өзгөчөлүктөргө тийгизген таасири жөнүндө маселелер каралган. [2,7-б.]

Спортчунун психологиялык абалдары – спорттук психологиянын өзгөчө категориясы катары каралат жана сезимдерди чагылдырган спортчу инсандын психологиялык мүнөздөмөсү болуп саналат. Систематикалык машыгуулардын таасири астында спортчу, бири-бири менен тыгыз байланышта болгон жана мурункусу кийинкисине таасирин тийгизген ар түрдүү функционалдык абалдарга туш келет. Машыгуу сабактын астында спортчу стартка чейинки абалда болуп турат, ал абалга жылуу-түзүү көнүгүүлөрдүн таасири кошулат. Стартка чейинки абалдын жана жылуу-түзүүнүн сапаты иштөө жөндөмдүүлүктүн натыйжалуулугуна тассирин тийгизет.

Спортчунун мелдеш учурундагы иш аракеттерин изилдөөдө төмөнкү психологиялык абалдар каралат: чыңалуу, эмоциялык козгоо, стресс, стартка чейинки толкундоо.

Психологиялык чыңалуу спортчунун эмоционалдык жагын жана кайраттулук жагын өзүнө камтыйт. Эмоционалдык жагы толкундоону жаратат, кайраттулук жагы кайраттуу аракеттерди жаратат. Бул эки түшүнүк бири-бири менен тыгыз байланышта болот. Мелдешке чейинки эмоциялык чыңалууну спортчу кайраттуу аракеттердин жардамы менен жөнгө салса болот. Кайраттуу аракет эмоциялардан түзүлгөн кубатты үнөмдүү чыгымдоого мүмкүндүк берет. Стартка чейинки абалга тиешелүү физиологиялык өзгөрүүлөр (жүрөк кыскартуулардын жыштыгы, өпкөнүн желдетүүсү жана газалмашуусу, зат алмашуунун дэңгээли, кандын систоликалык көлөмү, дененин температурасынын жогорулашы) булчуң ишти аткарганга чейин пайда болуп баштайт. Бул абал мелдештин башталышына чейин бир нече саат, же жада калса күн мурун пайда болуп, мелдешке жакындаган сайын күчөйт. [1,28-б.]

Эмоциялардын таасири астында пайда болгон стартка чейинки абалдын реакциялары чоң мелдештердин астында айрыкча байкалып турат. Стартка чейинки реакциялар шарттуу рефлекстердин таасири астында пайда болот. Бул реакциялар спецификалык жана спецификалык эмес болуп экиге бөлүнөт. Биринчиси иштин кубаттулугунан көз каранды болот, ал эми экинчиси, спортчу үчүн мелдештин маанилүүлүгүнөн көз каранды болот.

Спецификалык реакциялар алдыда турган иштин татаалдыгы менен шартталат. Спецификалык же спецификалык эмес реакциялардын басымдуулугу өзүнчө учурда ар түрдүү болушу мүмкүн. Стартка чейинки абалдын үч түрү бар: 1) стартка чейинки безгек – эмоциялык абалдардын бат алмашуусу, эстутум процесстеринин начарлашы, жүрүм-турумда уюшкандыктын жок болушу менен аныкталат, спортчу бул абалда өзүнүн мүмкүнчүлүктөрү менен толук колдоно албайт, иш аракеттеринде иретсиздик жана жаңылыштар пайда болот. 2) старттык апатия – стартка чейинки безгекке тиешелүү процесстертерине карама-каршы процесстер менен аныкталат: активдүүлүк, көнүл буруу жана өздөштүрүү процесстери төмөндөйт, уйкучулдук пайда болот, спортчу бул абалда тышкы таасирге тез жооп кайтара албайт. 3) күжүрмөн даярдык – туруктуулук жана кыймыл-аракеттердин ыңгайлуу аткарылышы менен аныкталат, бул абалда спортчунун кыймыл-аракеттери так аткарылат, назары алдыда турган мелдешке карай багытталат. [3,21-б.]

Стартка чейинки реакциялардын күчү спортчунун спорттук деңгээлине жараша болот. Деңгээли жогорураак спортчуларда көрүнүп турган вегетативдик реакциялардын жылыштары байкалат, алар туруктуулуктун фонунда өтүп, иштөө жөндөмдүүлүктү жогорку деңгээлде кармап турууга мүмкүнчүлүк берет.

Стартка чейинки реакцияларды жөнгө салуу кажаттарына төмөнкүлөр кирет: эмоцияларды башкаруу, мелдешке чейинки кезде эс алууну уюштуруу, спортчунун көңүлүн башка ишке буруу, спортчунун мелдештик кырдаалда болуусун минималдаштыруу. [5,16-б.]

Жылуу-түзүү көнүгүүлөр стартка чейинки реакцияларды жөнгө салуучу негизги каражат болуп саналат. Көнүгүүлөр стартка чейинки реакциялардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тандалат. Эгерде спортчуда тормоздук процесстер козгоо процесстеринин үстүнөн басымдуулук кылса, жылуу-түзүү көнүгүүлөр тормоздук процесстерди төмөндөтүүгө же таптакыр жокко чыгарууга жардам берет. Эгерде стартка чейинки абалда козгоо процесстери басымдуулук кылса, жылуу-түзүү көнүгүүлөр козгоо процесстерин күчөтүп, ошону менен мээ кыртышынын башка борборлорунда козгоо процесстерин азайтат. Демек, стартка чейинки реакциялардын кандай формасы басымдуулук кылганына карабастан, жылуу-түзүү көнүгүүлөр спортчунун организимине оң таасирин тийгизет. [5,5-б.]

Ошондой эле, стартка чейинки реакцияларды жөнгө салуу каражаттарынын бири сөз таасири болуп саналат. Сөздүн таасири менен спортчунун мүмкүнчүлүктөрүн, каршы жагынын мүмкүнчүлүктөрүн баалап, алдыдагы мелдештин жүрүшүн талдаса болот. Стартка чейинки реакцияларды жөнгө салуучу дагы бир каражат бул - массаж кылуу. Массаж афференттик импульстардын күчөшүнө түрткү болот.

Спорттук жыйынтык спортчунун кыймыл-аракеттеринен түздөн-түз көз каранды, ал эми кыймыл аракеттер спортчунун стартка чейинки абалынан түздөн-түз көз каранды болот. Спортчунун жогорку деңгээлдеги машыккандыгы, стартка чейинки ылайыктуу абалды жаратуучу өтө маанилүү фактор болуп саналат. [2,4-б.]

Спортчуну даярдоо процессинин зарыл бөлүгү болуп, мелдешке чейинки мезгилде пайда болгон спортчунун психологиялык абалын көрсөтүүчү - психологиялык даярдык саналат. Бул абал ар дайым себептик менен шартталат жана мээ кыртышынын функционалдык деңгээлинен негизделет.

А. Ц. Пуни, Б. А. Вяткин, Ю. Я. Киселев, А. Д. Захаров, В. К. Петрович, Хеклов Е.М. ж. б. атактуу психологтордун изилдөөлөрү спортчунун мелдешке болгон психикалык даярдыктын курамдык бөлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берди:

1. Спортчунун өз күчүнө ишенгендиги. Ишенгендик спортчунун мүмкүнчүлүктөрүн жана мелдештин болжолдонгон шарттарын реалдуу баалоонун негизинде пайда болот. Күрөштүн түрлөрүндө ишенгендиктин “ички таянычтары” болот: спортчунун өзүнүн техникалык, физикалык даярдыктын деңгээли жана өзүн-өзү жөнгө салуунун ыкмалары тууралуу билимдер.

2. Мелдештик шарттардын татаалдыгына карабастан, спортчунун жеңишке карай багытталган максатка умтулгандыгы. Мелдештин аягына чейин спортчунун жеңишке умтулуусу өзгөрүшү мүмкүн. Мунун негизги

себептери төмөндөгүдөй: 1) каршы жагынын күтүлбөгөн көз көрүнөө артыкчылыгы; 2) мезгилсиз пайда болгон, мелдештик максатка жеткендиги тууралуу сезим, мындай учурда спортчу жеңишти колунан чыгарып ийиши мүмкүн.

3. Эмоциялык козгоо процессинин оптималдуу деңгээли. Эмоциялык козгоо процессинин деңгээли психологиялык чыңалууну мүнөздөйт жана мелдештин курчугандыгын шайкеш же шайкеш эмес алдын ала көрө билүү менен шартталат. [1,25-б.]

4. Пайда болгон тоскоолдуктарга каршы жогорку деңгээлдеги жалпы туруктуулук. Мелдеш учурунда спортчу көптөгөн тоскоолдуктардын пайда болушуна карабастан чогулгандыгын сактап калышы керек. Бул учурда спортчу жөндөмдүүлүктүн мүнөздөгүчтөрүн жогорку деңгээлде сактап калышы үчүн, тоскоолдуктардын терс таасирине каршы аракеттерди көрсөтүшү зарыл. Н.П. Казанченко, О.И. Мазурованын изилдөөлөрүндө жалпы туруктуулуктун негизинде иш жөндөмдүүлүктүн баскычы турганы көрсөтүлгөн. Ал эми психологиялык механизмдерде борбордук орунду: көнүл буруунун туруктуулугу, кыймыл аракетти аткаруунун астында чогулгандыктын туруктуу узактыгы, эмоциялык-сезимдик туруктуулук, кайраттулук сапаттардын жыйындысы, козгоо жана тормоздук процесстердин жүрүшү.

5. Спортчунун өзүнүн кыймыл-аракеттери, ойлору, сезимдери, жүрүм-туруму менен башкаруу жөндөмдүүлүгү. Мелдеш учурунда спортчу алмашып турган шарттарда багытын табуу, мелдештин жүрүшүн алдын ала көрө билүү, ылайыктуу чечимдерди кабыл алуу, кыймыл-аракеттерин жөнгө салуу, эмоцияларды башкаруу ж.б. көптөгөн факторлорго туруштук бериши керек. [4,18-б.]

Спортчунун стартка чейинки абалына башка факторлор дагы таасирин тийгизет. Алардын ичинде: мелдештин масштабы жана мааниси; каршы жактын күчтүүлүгү жана курамы; спорттук жамааттын уюшкандыгы, биримдиги, тартиби; өткөн мелдештердин тажрыйбасы, көрүүчүлөрдүн кызыгуусу жана аракеттери ж.б.

Спортчунун мелдешке карай болгон психологиялык даярдыгы көп жылдык спорттук даярдоонун бардык жактары менен тыгыз байланышта каралат. Стартка чейинки даярдоонун этаптары төмөнкү шарттуу схема түрүндө көрсөтүлгөн: 1) келечектүү даярдоо; 2) айкын мелдешке түздөн-түз даярдоо; 3) баштапкы даярдоо (старт учурундагы); 4) мелдеш учурундагы даярдоо; 5) мелдештен кийинки (калыбына келтирген) иш чаралар. [3,15-б.]

Келечектүү даярдоо спорттук мыктылоонун көп жылдык окутуу журамынын сарамжалдуу түзүлүшү менен тыгыз байланышта болот. Спортчунун ден соолугун, нерв системасынын өзгөчөлүгүн, функционалдык абалын, жеке өзгөчөлүктөрүн ж.б. эске алуу менен сарамжалдуу түрдө түзүлгөн жүктөм келечектүү даярдоодо чоң таасирин тийгизет.

Айкын мелдешке түздөн-түз даярдоо этабы негизги мелдешке чейин 14-30 күн мурун башталат. Анын негизги максаты – буга чейин машыккандыктын деңгээлин жогорулатуу боюнча аткарылган иштин оң таасирин бекемдөө. Бул этапта жүктөмдү, эс алууну жана калыбына келтирүүнүн мерчемдери спортчунун ден соолугу, функционалдык абалы, даярдыгы ж.б. эске алуу менен түзүлөт. [3,22-б.]

Баштапкы даярдоо – бул спортчунун организминин бардык системаларынын ушул мелдеште жеңишке карай багытталган мобилизациялык даярдыгын сактоо жана топтоо. Баштапкы даярдоо мелдешке чейин 2-3 күн мурун башталат жана стартка чейинки реакциялардын күчөшү менен мүнөздөлөт. Бул этапта официалдуу эмес шарттагы жеке сүйлөшүүлөр сунушталат, көп убакытка чейин созулган чолулуштар максатка ылайыктуу эмес болуп эсептелет.

Машыгуу сабактары менен бирге спортчунун бош убагы дагы так түзүлүп, айкын иштер менен толтурулушу зарыл. Мелдештин астындагы акыркы машыгуу сабагы спортчу үчүн өтө маанилүү болуп эсептелет. Эреже катары мелдеш өтө турган жерде өткөрүлөт. Жылуу-түзүү көнүгүүлөрдү аткарууда эмоционалдуу спорттук оюндарды киргизүүнүн кереги жок. Уктаар алдында спортчуга тынч, жай сейилдөө сунушталат. Мелдештин астындагы акыркы сааттарды дагы спортчу тынч жерде өткөрүшү зарыл. Баштапкы даярдоонун курамдык бөлүктөрү болуп кыска маек, үчүнчү жак менен угуза ой жүгүртүү, укалоо ж. б. эмоциялык козгоону бир калыпта кармап туруучу иш чаралар саналат. [5,18-б.]

Жылуу-түзүү көнүгүүлөр спортчуну алдыда турган максималдуу жүктөмгө гана даярдабастан, баштапкы даярдоону жүргүзүүдө дагы чоң таасирин тийгизишет. Жылуу-түзүү көнүгүүлөр жай жана кылдаттык менен аткарылат. Жылуу-түзүү көнүгүүлөрдөн кийин спортчулар мелдешке чыгууга даярданышат. Бул учурда жеңил укалоо, көздөрүн жумуп кыска эс алуу, психологиялык абалды жөнгө салуучу көнүгүүлөр колдонулат. Стартка чыкканга 5-15 мүн. калганда спортчу көңүлүн мелдешке карай түздөн-түз ырастайт. Стартты күтүп отурганда спортчунун көрүүчүлөр отурган жерде болуусу эмоционалдык бурдуруусун бузуп, терс таасирин тийгизет. Мелдешке чыккандан кийин спортчу жеңилип калган учурда, машыктыруучу өзүнүн сабырдылуугун көрсөтүп, каардануугa туруштук бериши зарыл. [1,26-б.]

Мелдештен кийинки иш-чараларга медициналык, педагогикалык, психологиялык ыкмалардын жыйындысы кирет. Бул иш-чаралар спортчунун ден-соолугун, функционалдык абалын жана ишке жөндөмдүүлүгүн тез убакыттын ичинде калыбына келтирүүгө багытталат.

Жыйынтыгында спорттук ийгиликтерди жаратуу спортчунун мелдеш башталар алдындагы абалынан көз каранды болот. Спортчунун психологиялык абалына көптөгөн факторлор таасирин тийгизет. Спортчунун жеңишке карай багытталган максатка умтулгандыгы, эмоциялык козгоо процессинин оптималдуу деңгээли, назарын салуу жөндөмдүүлүгү, тоскоолдуктарга каршы жалпы туруктуулук, андагы эркtик аракеттер мелдеште ийгиликти жаратышы мүмкүн.

Адабияттар

1. Ахатов А.М., Работин И.В. Психологическая подготовка спортсменов. Уч.-метод. пос. [Т] - Казань, 2008. – 25-29 б.

2. Гогунов Е. Н. Психология физического воспитания и спорта. [Т] - М., 2004. – 4-8 б.

3. Генов Ф. Психологические особенности мобилизационной готовности спортсмена. [Т] - М., 1971. – 15-22 б.

4. Родионов А. В. Влияние психологических факторов на спортивный результат. [Т] - М., 2009. – 18-19 б.

5. Черникова О. А. Психологическая подготовка к соревнованию в спорте [Т] - М., 2012. – 5-19 б.

УДК: 811.512.154.:39.

Мамбетсадыкова А.С.
И.Раззаков атындагы КМТУ
Y.Асаналиев атындагы Тоо-Кениши жана Тоо-Кен технологиялары институтунун окутуучусу

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИ ОКУТУУДА ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЧЫЛЫКТЫН МААНИСИ

ЗНАЧЕНИЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА В ПРЕПОДАВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

THE IMPORTANCE OF ORAL CREATIVE WORK IN TEACHING STATE LANGUAGE

Аннотация: *Илимий макалада мамлекеттик тилди үйрөтүүдө элдик оозеки чыгармачылыктын, жомоктордун, андагы сөз айкаштардын маанилүү экендиги жана алар окутууну жакшыртаары чыгармалар аркылуу далилденди.*

Алардын кыргыз лексикасынын байышына, жаштардын моралдык-эстетикалык тарбияланышына салымы зор экендиги изилденди.

Түйүндүү сөздөр: *мамлекеттик тил, элдик оозеки чыгармачылык, лексика, булактар, макал-лакаптар, мораль, этика, салт, философия.*

Аннотация: *В этой научной статье доказано, что в обучении государственному языку большое значение имеют фольклорные произведения, сказки, словосочетании в них.*

Проанализировано их влияние на развитие нашей лексики и морально-эстетического воспитания молодежи.

Ключевые слова*: сказка, государственный язык, фольклор, лексика, источники, пословицы, мораль, этика, традиция, философия.*

Annotation: *In this scientific article proved that folklorsky tales there are so many phraseological phrase. Analyzed the impact of our vocabulary development and a lot of aesthetic education molodezhi. Bespokes conclusions that, in fairy tales generally idioms denoting qualities.*

Key words: *fairy tale, idiom, sharpness, riddles, proverbs, morals, ethics, tradition, philosophy.*

Азыркы эгемендик, ааламдашуу заманында мамлекеттик тилге карата жүргүзүлүп жаткан реформалар колдоого арзыйт. Жогорку окуу жайларда, мектептерде кыргыз тили предметинин көбөйүшү, иш кагаздарыбыздын мамлекеттик тилде жазууга өтүп жатышы, улуттук жана расмий майрамдар өз тилибизде алып барылып жатышы омоктуу иштердин жүрүп жаткандыгынан кабар берет. Ар бир элди, улутту биринен-бирин айырмалап, өзгөчөлөп турган баалуулуктары бар. Булар - тили, салт-санаасы, үрп-адаты, кулк-мүнөзү. Мына ошол түркүн элдердин ичинен кыргыз эли да өзүнүн өзгөчөлүгү менен аттын кашкасындай айырмаланып, миңдеген жылдар бою өз маданиятын, тилин, үрп-адатын, салтын, адеп-ыйманын, сый-урматын ж.б. толуп жаткан эң мыкты касиеттерин сактап келе алды"-деген олуттуу пикирин билдирген"– деп А.Акматалиев белгилегендей, элибиздин кылымдардан-кылымдарга өчпөй, элдин маданиятын, адабиятын, тиричилигин камтып келе жаткан мурастарыбыз бар [1.45]. Мына ошол баалуу булактарыбыз, тактап айтканда, элдик оозеки чыгармачылыгыбыз калкыбыздын этнопедагогикасынын, маданиятынын, аңсезиминин улут катары калыптанышын камсыздап келе жаткандыгын билебиз.Мурдагыга караганда мамлекеттик тилди окутуу тарбия-таалим, билим берүү жана көп кырдуу маданий аспектиде жаштарды тарбиялоо этникалык көз караштардын чегинде каралышына көңүл бурулууда.

Мамлекеттик тилибиздин тазалыгы биринчи иретте лексикалык байлык менен байланыштырылат. Кепте канчалык көп сөз колдонулса, кептин байлыгы ошончолук жогору бааланат. Демек, адамдын лексиконунун байлыгы, адамдын активдүү колдонгон сөздөрүнүн көптүгү кеп байлыгына өбөлгө түзөт.Аталган лексиконубуздун объектисин кайдан алабыз? Албетте, байыртан келе жаткан кыргыз элинин тарыхый, маданий, адабий булактарынан десек жаңылышпайбыз.Адабий мурастарды алсак, кыргыз элдик оозеки чыгармачылык, эпостор, кереметтүү, турмуштук жомоктордо адамдардын акылсыздыгы, сараңдыгы, кара ниеттүүлүгү, жалкоолугу, айлакерлиги жана ошол эле учурда достукка бекемдиги, боорукердиги өндүү, адамзатына тиешелүү кеңири темадагы мүнөз-сапаттар чагылдырылат. “Акылдуу дыйкан”, “Чептен эрдин күчү бек”, “Акылкарачач”, “Алтын сака” сыяктуу жомоктор жаштарга адеп-ахлак, маданий жана адабий багытта таалим-тарбия берип келет.

Бекеринен фольклор деген түшүнүк жеке эле эл чыгармачылыгы дегенди билдирбестен, ал эл акылы, эл мурасы деп түшүндүрүлөт. Бул өзү көркөм чыгармачылык аркылуу берилген элдин дүйнөгө болгон көз карашы, ою, мүдөөсү. Жаш муундарды эл чыгармаларынын мазмунундагы гана акыл менен тарбиялабастан, элдик таланттардын күндөлүк жүрүм-туруму, үлгүсү аркылуу да тарбиялайт. Чынында эле калк арасында жашаган манасчылар, ырчылар, комузчулар, уздар эң сыйлуу адамдардан. Анын үстүнө эл таланттары бир эле иш жасоо менен чектелбестен башка да көп ишти жасай билишкен. Бир эле адам азыркы биздин түшүнүктөр менен айтканда искусствонун өкүлү, эстетик, тарыхчы, философ, тарбиячы, аспаптарды жана тиричилик буюмдарын жасай билген кол өнөрчү, эң негизги элин-жерин сүйгөн патриот.

М.Горький: «Элдик оозеки чыгармачылыкты билбей туруп, эмгекчи элдин чыныгы тарыхын билүүгө болбойт» - деп белгилеген. Өткөндөгү оозеки адабиятыбыздын укмуштай байлыгы, тамырынын тереңдиги элдик учкул сөздөрдөн, таамай айтылган макал-лакаптардан көрүнүп турат.

Мамлекеттик тилди окутууда жогорудагы айтылгандарды окутуу процессинде ырааттуу, эффективдүү колдонуу аркылуу сабактын тарбиялык мазмунун жогорулатуу, анын маңыз-маанисин ачып көрсөтүү мезгил талабы. Сабактын тарбия берүүчүлүк милдеттерин аныктоодо барыдан мурда окуучуларда дүйнөгө болгон көз караштын негизги идеяларын (мисалы, дүйнөнүн материалдуулугун, дүйнөнү таанып-билүүчүлүгүн ж.б.) кандай жол менен калыптандыруу керек экендигин аныктоо керек. Андан кийин окуучуларга укуктук, эмгектик, адептик, эстетикалык тарбия берүүнү кандайча чечүү керектигин аныктоо зарыл. Сабактын жүрүшүндө төмөнкүдөй негизги дүйнөгө көз караштык идеялардын мисалы, дүйнөнүн материалдуулугу, кубулуштардын себеп-натыйжалуу байланышы, жаратылыштагы жана коомдогу өсүп-өнүгүү, дүйнөнүн жана анын закон ченемдүүлүктөрүнүн таанылып билинүүчүлүгү ж.б. калыптанышына жардам кылуу боюнча тиешелүү мисалдарды келтирүү зарыл.

Кыргыз тили предметинин эң негизги милдети – өз улутунун рухий, этикалык-эстетикалык жана көркөм байлыгын ар бир окуучунун аң-сезимине жеткирүү болуп саналат. Мына ушундай рухий дөөлөттөрдү, баалуулуктарды турмуш шартыбызга жараша эффективдүү колдоно билүү окуучулар үчүн жугумдуу тарбиялык таасир берүү болор эле деген ойдобуз. Тарбиялык маселелер эске алынбай, окуу процессинде китептегинин адабий-лингвистикалык табиятын кайталап талдоо менен чектелген окуу процесси учурда эң зарыл көрөңгөнү унутта калтырганга барабар. Анын үстүнө, мурун айтылгандай билим берүүгө өзгөчө маани берилип, белгилүү бир билим деңгээли менен гана баланын тарбиялуулугу аныкталат – деген бир жактуу мамиле кылуу, чет өлкөлөрдүн билим берүү технологияларына жапырт ыктоо кайрадан элдик, чыныгы улуттук билим, тарбия берүү салттарыбызды, принциптеribизди, методдорубузду белгилүү бир негизде жерүү жолуна алып келбей койбойт.

Келечек муунду маданияттуу, чыгармачыл кылып тарбиялоодо "Манас" эпосу баштаган улуттук руханий асылдуулуктардын мааниси чоң экендиги талашсыз” -деп педагог өз эмгегинде белгилегендей макалабызда “Манас” эпосунун мазмунуна кайрылуу бизге түбөлүктүү асылдуулуктарды берээри барыбызга белгилүү. Бирок, элдик педагогикалык акыл ойлор менен тажрыйбаларды ар тараптуу чагылдыруу жагынан "Манас" эпосуна тең келээр чыгарма жок [2. 4].

"Манас" эпосу - кыргыз элинин кеңири белгилүү, өзгөчө зор көлөмдүү, баатырдык эпосу. Кыргыздардын көптөгөн кылымдар бою өз билгендери менен табылгаларынын алгылыктууларын, басып өткөн жолу менен башынан кечирген окуялар жөнүндөгү маалыматтардын орчундууларын дээрлик бүт чогултканказынасынын милдетин аткарып, элдин ыйык тутуп, укумдан-тукумга сактап, улам толуктап келе жаткан улуу мурасы, эл турмушунда мааниси, орду боюнча улуттук сыймыгы катары бааланууучу чыгарма. "Манас" эпосунун эл турмушунун бардык тармактарын камтыган, фактыга өзгөчө бай мазмуну кыргыздардын каада-салттарынан тартып, эл тагдырында чоң мааниге ээ орчундуу окуяларга чейин, башынан өткөргөн ар кыл мезгилдеги эл тирлигинин көрүнүштөрү, жашоо, жаратылыш, коом, жакшылык-жамандык, пайда-зыян жөнүндөгү түшүнүктөрү, ишенимдери, жүрүш-туруш нормалары, медициналык, географиялык ж.б. билимдери, ошондой эле эл аралык, соода сатык мамилелери ж. б. жөнүндө бай, баалуу маалыматтар берет. Ошондуктан, кыргыз элинин миң жылдан ашуун мезгилди ичине камтыган тарыхый жолунун көркөм чагылдырылышы болгон "Манас" эпосу - аны жараткан элдин тарыхын, философиясын, этнографиясын, тилин, көркөм өнөрүн, психологиясын, географиясын, медицинасын жалпы эле рухий жана социалдык турмушунун ар кыл жактарын изилдеп үйрөнүүдөгү өзгөчө бай жана баалуу булак. Чыгарманын бул өзгөчөлүгү Ч.Валиханов, В.В. Радлов ж.б. изилдөөчүлөргө эпосту кыргыз турмушунун көркөм энциклопедиясы катары баалоого негиз болгон. Манастын негизги окуялары, сюжеттик линиялары менен элдин басымдуу көпчүлүгү тааныш болушу, чыгармадан бир нече сап ырды жатка билбеген кыргызды табуу кыйын экендиги эпостун эл арасында кеңири белгилүү экендигинин далили. "Ма-

настын улуттук аң– сезимге сиңиши эне сүтүнө, эне тилине барабар, аны менен чогуу келген табийгый көрүнүш. "Манасты" билбеген адам өз элин, тилин, жерин билбегендик" -деген сөздүн афоризмге айланып кетиши бекеринен эмес [4.34].

Жогоруда айтылгандай, мамлекеттик тилди мектептерде, жогорку окуу жайларда үйрөтүүдө кыргыздын элдик оозеки чыгармачылыгынын мааниси зор. Ал аркылуу окуучулар лексикалык көрөңгөсүн байытат, ата-бабалардын накыл кептеринен кабардар болушат жана тарбия алышат. Илимий макалабызда төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик:

1.Мамлекеттик тилди окутууда кыргыз элик оозеки чыгармачылыгын негизги материал катары пайдалануу эффективдүү жыйынтыктарды берет;

2. Мамлекеттик тилди жакшыртуу менен бирге мектеп окуучуларына жана жаш муунга патриоттук тарбиянын берилиши зарыл;

3. Азыркы шартка жараша мамлекеттик тилди үйрөтүүдө инновациялык окуу усулдарын пайдалануу негиздүү жыйынтыктарга алып келет.

Адабияттар

1. Акматалиев Амантур.Баба салты, эне адеби. -Б., 1993. 3-бет

2. Абдымомунова Г.А. Жаштарды патриоттуулукка тарбиялоодо “Манас” эпосунун этнопедагогикалык мааниси. -Б., 2016.4-бет.

3. Алымов Б. Кыргыз адабияты: Кыргыз орто мектептеринин 9-класстары үчүн, «Билим-компьютер».2007.

4. АйтымбетоваД.А.Жаштарды тарбиялоодогу ыйман–ынсап маселелери. Билимжана тарбия.2006.

6. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы:1-бөлүк.-Б.,1996.

7. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. –Б., 2001.

8. Асанова М.Б. Сабака зыркы билим берүү системасынын алкагында // Эл агартуу. 2005.

УДК. 371. 3:796\799

Судоргин Е.П., *доцент БГУ, мастер спорта.*
Болжирова Р.С., ст*. преподаватель БГУ им. К.Карасаева.*

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОК БГУ К СОРЕВНОВАНИЯМ ПО ТОГУЗ КОРГООЛ

МАМЛЕКЕТТИК БГУ СТУДЕНТТЕРИН ТОГУЗ КОРГООЛ ОЮНУ БОЮНЧА АТААНДАШУУГА ДАЯРДОО

PREPARATION OF BSU STUDENTS TO COMPETITIONS ON TOGUZ KORGOOL

Аннотация: *С каждым годом растёт популярность игры в тогуз коргоол среди молодёжи Кыргызстана и не только. В статье приводится исторический материал, методические материалы других авторов по стратегии и тактике игры, средствах подготовки игроков.*

Авторы, в своей статье, приводят обобщённый опыт подготовки студенток-игроков в тогуз коргоол в БГУ, где особое место занимает физическая подготовка. Авторы считают, что применяемая ими методика подготовки игроков позволяет, на протяжении последних четырёх лет, занимать призовые места в Универсиаде Кыргызстана.

Ключевые слова: *Тогуз коргоол, подготовка игрока, дебют, миттельшпиль, эндшпиль, разминка, концентрация, средства, результаты, предложения.*

Аннотация: *Бул макалада жыл сайын өсүп жаткан Кыргызстандын жаштарынын арасында тогуз-коргоол оюнга популярдуулугу менен гана эмес, тарыхый материал, стратегиясын иштеп чыгуу боюнча башка материалдарды окутуу жана оюндун тактикасын камсыз кылат, оюнчуларды даярдоо каражаты.*

БГУ тогуз коргоол оюну боюнча студенттерди даярдоодо бир жактуу тажрыйбасын берет. Буга көптөгөн физикалык даярдык талап кылынат. Оюнчуларды даярдоо ыкмасы акыркы төрт жыл аралыгында Универсиада Кыргызстанда жогорку орунду ээлейт деп ишенем.

Түйүндүү сөздөр: *тогуз коргоол, оюнчу дебюттук Брокер даярдап, өнүгүшүнө, жылуу-өйдө, топтоо, сунуштарды билдирет.*

Annotation: *Every year the popularity of the game toguz korgool among the youth of Kyrgyzstan and not only grows. The article provides historical material, methodological materials of other authors on the strategy and tactics of the game, means of training players.The authors, in their article, cite the generalized experience of training female student players in toguz korgool at BSU. Where a special place is occupied by physical training. The authors believe that their method of training players allows, over the past four years, to win prizes in the Universiade of Kyrgyzstan.*

Keywords*: Toguz korgool, player preparation, debut, middle game, endgame, warm-up, concentration, means, results, proposals.*

Тогуз коргоол-древнейшая народная логическая игра кыргызов и казахов. Упоминание об этой игре находит отражение в эпосе Манас. Найденная каменная доска для игры в тогуз коргоол относится к lV веку до нашей эры и хранится в одном из музеев Шотландии. [9]

В последние годы, особенно после проведения первых Всемирных игр кочевников (2014г), игра в тогуз коргоол в Кыргызстане получила своё «второе рождение». Открываются спортивные школы и секции по национальным видам спорта с отделениями по тогуз коргоол. Игра в тогуз коргоол не требует больших финансовых вложений. Не требуется дорогой инвентарь и специальных спортивных сооружений. Всё это позволяет привлекать к тренировочным занятиям большое количество детей, что в конечном итоге скажется на мастерстве кыргызских игроков в тогуз коргоол. Растёт популярность игры

и у студентов БГУ. В университете работает секция тогуз коргоол. Календарём спортивно массовых мероприятий университета предусмотрены соревнования между учебными группами на факультетах и между факультетами (Спартакиада БГУ). Лучшие игроки представляют университет на Универсиаде Кыргызстана. Где на протяжении последних четырёх лет команда девушек занимают призовые места. В своей работе мы хотим поделится опытом подготовки студенток БГУ игроков в тогуз коргоол и поставили следующие задачи:

• Обобщить опыт подготовки студенток БГУ-игроков в тогуз коргоол.

• Предложить схему тренировочного занятия.

• Предложить рекомендации по организации тренировочного процесса.

Для решения поставленных задач применялась следующая методика:

1. Изучалась научно-методическая литература.

2. Проводился анализ планов и дневников тренировочных занятий, протоколов соревнований.

3. Проводились наблюдения за игроками во время тренировочных занятий и соревнований.

В научно-методической литературе, о игре тогуз коргоол [1, 2, 3], раскрывается история игры, правила соревнований, инвентарь, методика обучения игре, тактика и стратегия игры, теоретическая подготовка и практически не рассматривается физическая и морально-волевая. Из теории физического воспитания мы знаем, что в содержание спортивной тренировки, любого спортсмена, входят не только вышеперечисленные стороны подготовки, но, физическая и морально-волевая. [4, 5] На наш взгляд, это существенное упущение авторов в подготовке игроков тогуз коргоол и мы хотим, частично, восполнить этот пробел. Как отмечалось выше, после проведения Спартакиады БГУ по тогуз коргол (ноябрь) формируется сборная команда, которая начинает подготовку к Универсиаде Кыргызстана. Годовым планом подготовки игроков в тогуз коргоол предусмотрено проведение трёх тренировочных занятий в неделю, по два часа каждое. В рабочем плане отражены все стороны подготовки игрока в тогуз коргоол: физическая, техническая, тактическая, морально-волевая и теоритическая. На основании годового рабочего плана составляются подробные конспекты тренировочных занятий. Предлагаем содержание одного из занятий. Перед каждым занятием занимающиеся проводят разминку. Разминки состоит: рекомендуется на занятия приходить пешком-до 1км; в разминку включаются упражнения направленные на концентрацию внимания, активизацию работы головного мозга. Для этого предлагалось выполнить такие упражнения:

1. И.П. сидя на стуле, ладони наложить на глаза, спина прямая, на 1-30 надавливание на глазное яблоко. Не задерживать дыхание.

2. И.П. тоже, ладони наложить на уши, локти на уровне плеча - в стороны, на 1-30 надавливание на уши. Не задерживать дыхание.

3. И.П. сидя на стуле, руки опущены, спина прямая, взгляд вперёд стопы параллельно на полу. 1-3 руки вперёд-вверх, вдох (задержать дыхание 10-15сек), глаза вверх.

4- активный выдох, глаза вниз. Упр. выполнять 5-6 раз.

При задержке дыхания кровь насыщается углекислым газом (СО2), что является сильно сосудорасширяющим веществом, который активизирует дыхательный центр, способствует расширению сосудов сердца и мозга, усиливает кровоток в этих органах.

4. И.П. сидя на стуле, руки над головой, левая ладонь лежит сверху правой кисти, правая ладонь касается волос, спина прямая, ноги внизу расслаблены.

1-руки отводятся назад, ладонь касается затылка. Глаза вверх - вдох.

2- руки вперёд, ладонь касается лба. Глаза вниз - выдох. Упражнение выполнять30раз.

5. И.п. То же, как в четвёртом упражнении.

1-отводим ладонь до левого уха Глаза видят левый локоть.

2- то же вправо. Глаза видят правый локоть. Выполнять 30 раз.

6. И.П. О.С. 1- руки через стороны вверх, подняться на носки - вдох. 2-7 задержать дыхание, взгляд на пальцы рук. 8-И.П. –выдох. Выполнять 5-7раз.

7. И.П. ноги на ширине плеч, правая рука вверх, левая на пояс. 1-2 наклон влево, вдох. 3-4 тоже вправо – выдох. Выполнять 3-4 раза в каждую сторону.

8. И.П. стоя правым (левым) боком у стола (стула) с опорой на руку. 1-присесть (кто может на одну ногу) 2-встать. Выполнять на каждой ноге 3-4 раза. Спину держать прямо.

9. И.П. ноги на ширине плеч. 1-наклоны вперёд, руками коснуться носка правой ноги, 2-коснуться пола между ног, 3-коснуться носка правой ноги. Наклоны выполнять на выдохе. 4-выпрямиться прогнувшись назад- глубокий вдох. Выполнять 4-5раз.

Всего разминка длится не более 15 минут. Далее занимающиеся приступали к основной части занятий.

Формируемые компетентности: 1). По получению и использованию информации: Влияние физических упражнений на умственную работоспособность; приёмы саморегуляции психологических и функциональных состояний; выступление кыргызских игроков в третьих Всемирных играх кочевников; правила записи игры. 2). В саморазвитии и умении решать задачи: разбор и отработка позиций при начале хода (дебют), отработка вариантов комбинационного выигрыша шариков когда в лунках 7-8 или больше, или меньше шариков (миттельшпиль) и варианты завершения игры (эндшпиль). Игра-2 партии с записью. 3). В социальном развитии и коммуникации: Умение взаимодействовать с партнёром и индивидуально.

Формируя первую компетентность мы даём информацию занимающимся по существу вопроса после выявления их знаний, мнений по данному вопросу. Предлагаем перечень источников информации. Формируя вторую компетентность мы вырабатываем навык в стратегическом видении игры, отрабатываем тактические варианты игры, ведём разбор (анализ) своих игр и игр ведущих игроков. Формируя третью компетентность мы воспитываем у игрока толерантность, умение выслушивать другое мнение по обсуждаемому вопросу, оценивать игровую ситу-

ацию и принимать оптимальные без конфликтные решения.

Учитывая, что любое спортивное соревнование несёт дополнительную психологическую нагрузку на игрока, необходимо повышать его морально-волевые качества т.е., психологическую устойчивость. Одним из средств регуляции психологических состояний человека является аутогенная тренировка (АТ). [6] С учётом этого мы в тренировочный процесс включали схему АТ, предложенную С.С.Либих.

Упражнения, направленные на общее успокоение:

1 – 4-е занятия:

• Я совершенно спокоен…

Вспомнить чувство приятного покоя, когда-либо Вами испытанное.

• Меня ничто не волнует…

Вспомните чувство приятного, безмятежного покоя, когда после напряжённой учёбы Вы приходили и ложились отдыхать.

• Все мои мышцы приятно расслаблены для отдыха…

Почувствовать это расслабление. Сделать это легко. Удобная поза сама приведёт к расслаблению мышц.

• Всё моё тело полностью отдыхает…

Вспомните чувства приятного отдыха и расслабления, когда Вы лежите в тёплой ванне придя с мороза.

• Я совершенно спокоен…

Думать о покое, отдыхе.

5 – 8-е занятие:

• Я совершенно спокоен….
• Меня никто не тревожит…
• Все мои мышцы приятно расслаблены для отдыха…
• Всё моё тело полностью отдыхает…
• Я совершенно спокоен…

9 – 12-е занятие:

Я совершенно спокоен…

ll. По такой же схеме проводится релаксация (расслабление) тонуса мышц.

lll. Вызывание чувства тепла в правой руке, с 3-его занятия в обоих руках и ногах.

lV. С 5-го занятия- живота.

V. С 7-ого занятия обращаем внимание на глубокое, ритмичное дыхание.

Vl. С 9-го занятия, на ритмичную работу сердца.

Vll. Каждое занятие должно заканчиваться мобилизующими упражнениями: 1.Я хорошо отдохнул… 2. Мои силы восстановились… 3. Во всём теле ощущаю прилив энергии… 4. Мысли ясные… 5. Мышцы лёгкие, наполняются силой… 6. Готов действовать… 7. Я словно принял освежающий душ… 8. По всему телу пробегает приятный озноб… 9.Делаю глубокий вдох… Резкий выдох, поднимаю голову (или встаю) и открываю глаза.

Учитывая, что игра в тогуз коргоол может длится до трёх часов, игроку необходимо прививать навыки активизации мыслительной деятельности. Авторы [7, 8] утверждают, что физические упражнения во время умственной деятельности способствуют повышению умственной работоспособности и предлагают через каждый час в течение 5-7минут делать физические упражнения. Мы предлагаем комплекс статических упражнений за игровым столом.

Комплекс статических (без изменения длины мышц) упражнений

1.- И.П. сидя на стуле, спина прямая или прижата к спинке стула. Взгляд вперёд. Руки прямые, ладони лежат на столе. Стопы вместе на полу.

1-7 на выдохе, давим руками на стол.

8- 10 глубокий вдох, расслабиться. Выполнить 4-5раз.

2.- И.П. То же что в первом упражнении, руки ладонями под столом кверху.

1-7 на выдохе, стараемся поднять стол

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

3.- И.П. То же что в первом упражнении. Руки опущены вниз. Ноги коленями упираются в стол.

1-7 на выдохе поднимаем стол, разгибая стопы (поднимаемся на пальцы ног).

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

4.- И.П. То же что в первом упражнении. Руки обхватили стел с боков.

1-7 на выдохе сжимаем стол.

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

5.- И.П. То же что в первом упражнении. Руки под столом ладонями упираются в ножки стола.

1-7 на выдохе разжимают стол.

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

6.-И.П. То же что в первом упражнении. Левая ладонь касается левого уха.

1-7 на выдохе, головой давим на руку.

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

7.- И.П. То же, только давим на правую руку.

8. – И.П. То же что в первом упражнении. Левая (правая) ладонь подставлена под подбородок.

1-7 на выдохе, головой давим на руку.

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

9.- И.П. То же что в первом упражнении. Руки за голову, ладони на затылок.

1-7 на выдохе, головой давим на руки.

8-10 вдох, расслабиться. Выполнить 4-5 раз.

Наряду с этими упражнениями необходимо, во время игры, периодически выполнять упражнения 1,2,3 из разминки. Выполнение предлагаемых физических упражнений позволит повысить их умственную работоспособности, что положительно скажется на результатах игры.

В заключительной части тренировочного занятия занимающимся даётся задание на дом. Оно заключается в самостоятельном решении специально составленных (подобранных) этюдов или самостоятельном составлении этюдов.

Опыт подготовки студенток БГУ к выступлению в соревнованиях тогуз коргоол показал успешность применяемой методики.

Выводы:

1.Народная игра тогуз коргол приобретает всё большую популярность среди студенческой молодёжи.

2.Применяемая нами методика подготовки студенток-игроков в тогуз коргоол позволяет им, на протяжении ряда лет, занимать призовые места на Республиканских соревнованиях.

3.Предлагаемоя нами методика, подготовки игроков в тогуз коргол, позволит тренерам и спортсменам улучшить подготовку и добиваться лучших спортивных результатов.

Литература

1. Чалымов А., Тыныстанова Ч., КенжеевА.М.. Тогуз коргоол.- Б., 1992, с. 40.

2. Орозбаков Т., Чалымов А. Тогуз корогоол.- Ф.: Кыргызстан, 1990, с. 100.

3. Абдулов М., Кийизбаев М., Акматов Ч. Улуттук оюндар усулдук окуу китеби.- Б., 2011.

4. Новиков А.Д., Матвеев Л.П.(1967), Г.Д.Харабуга (1974), Теория и методика физического воспитания.- М.: ФиС, с. 306, 128

5. Шарабакин Н.И. Теория и методика физического воспитания. Б.: Билим, 1999, с. 175.

6. Лобзин В.С., Решетников М.М. Аутогенная тренировка.- Л.: Медицина, 1986, с.162-177.

7. Кузнецов В.С., Колодницкий Г.А. Прикладная физическая подготовка. – М.: Владос, 2003, с. 123.

8. Виленский М.Я., Шинаев Б.Н. Оптимальное соотношение между умственной и физической работоспособностью студентов. – М., 1987.

9. https://wikiplanet.click/enciclopedia.

УДК: 37.013.43

Октай Четин
ОшМУнун Арашан гуманитардык институтунун
директордун орун басары
oktaycettin@gmail.com
Алимбеков А.
профессор КТУ «Манас»
akmatali_alimbekova@mail.ru

ИДИОМЫ И ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ УВАЖЕНИЮ В КУЛЬТУРЕ ТУРЕЦКОЙ АНАТОЛИИ

ИДИОМАЛАР ЖАНА ТҮРК МАДАНИЯТЫНДА БАЛДАРГА УЛУУЛАРГА СЫЙ-УРМАТ КӨРСӨТҮҮНҮ ҮЙРӨТҮҮ

IDIOMS AND TEACHING CHILDREN RESPECT IN TURKISH ANATOLIAN CULTURE

Аннотация: *В культуре турецкой Анатолии уважение к старшим рассматривается как очень добродетельное и благовоспитанное поведение. В этой статье рассматривается роль идиом в обучении детей уважению к старшим. В начале статьи дается определение идиом и образования. Далее проводится связь между идиомами и образованием. Помимо этого, в статье показано значение уважения в турецких и кыргызских традициях. В конце статьи приводятся в пример идиомы из турецкой культуры обучающие уважению и хорошему поведению.*

Ключевые слова: *Турецкая культура, Анатолия, уважение, обучение, турецкое, турецкие идиомы, дети, пожилые люди, поведение, Центральная Азия, кыргызы.*

Аннотация: *Түрк Анадолу маданиятында улууларга сый-урмат көрсөтүү адеп-ахлактык мамиле катары бааланат. Макалада улууларга урмат-сый көрсөтүүнү балдарга үйрөтүүдө идиомалардын ролу баяндалат. Макаланын башында идиома жана таалим-тарбия берүүнүн аныктамасы, андан соң идиомалар менен таалим-тарбиянын ортосундагы байланыш берилген. Өзгөчө түрк жана кыргыз каада салтында урмат-сыйдын орду көрсөтүлгөн. Аягында улуулардын өтүнүчүн аткаруу, алардын кеп-кеңештерин угуу жана ичкери киргенде аларга орун берүү сыяктуу урмат-сый көрсөтүүнүн түрлөрүн үйрөткөн бир нече идиомалар кеңири ачыкталып берилген.*

Түйүндүү сөздөр: *Түрк маданияты, Анадолу, урмат-сый, таалим-тарбия, түрк, түркчө идиомалар, балдар, улуулар, жүрүм-турум, Орто-Азия, кыргыз.*

Annotation: *Paying respect for the elders is accepted as a moral attitude in Turkish Anatolian culture. The article demonstrates the role of idioms in teaching the children respect have respect for elders. In the very beginning, the article focuses on the definitions of idiom and education. Then associates connection between idioms and education. In addition, the article illustrates the place of respect in Turkish and Kyrgyz tradition. Finally, the paper elaborates some idioms, which teach kinds of respect such as fulfilling elders' requests, listening to their advice and giving seat when they come in.*

Keywords: *Turkish culture, Anatolia, Respect, Teaching, Turkish, Turkish idioms, Children, Elders, Behavior, Central Asia, Kyrgyz.*

Idioms have long been considered as a very special part of every language. When people speak each other they express their feelings by using a group of words in a fixed order that have a particular meaning. Idioms are the back-bone and the flesh of every languages. How a garden can not be imagined as a beautiful place without roses and different kinds of flowers similarly, no one can get the taste and sweetness of a language without idioms. It can be said that idioms encompass our life from all its aspects. The different situations of our daily life can be better communicated and described by

the help of the idioms. It means that consciously or unconsciously, we often use the idioms.

Idioms are may be a short but effective way of speech that conveys meaningful messages either literally or figuratively in our daily communication. It is very important to keep in mind that idioms in any culture are not only the part of literature or speech but part of daily life as well. In other words, consciously or unconsciously we use idioms in our daily discourses. An idiom is defined as;

- "Group of words which reflect the traditional and the national values of a country." [1]
- "Idioms are the cultural heritage of our ancestors." [2]
- "A group of words consist of at least two words and has got figurative meaning rather than literal." [3]
- "Idiom is often just a more colorful way of saying something." [4]
- "Peculiar mode of expression or peculiarity of a language." [5]

The definitions prove that, idioms are not simply the part of daily life, but part of the history, culture, and even folklore. It can be said that a treasure of knowledge about our culture, folklore, and history hidden in idioms. No doubt, the idioms play a very important role to teach us our past, culture, and other etiquettes in society. In other words, the idioms naturally undertake the responsibility of bridging between past and present and transmit the old traditional, ethical and cultural values to new generations. Accordingly, whenever we take a look on the idioms we perceive that the idioms either teach some moral values such as respect, love, dignity and honesty or give some advices. In that case, the idioms may be accepted as the integral part of education which is accepted as "an act of teaching or training" [6]and play role in teaching the old traditional and moral values.

Actually, as a moral value, respect and respectful attitudes occupy a very important place in Turkish Anatolian culture. As a result, Turkish people for centuries have been teaching the children respect and other moral values such as dignity and honesty from the very beginning of the child's life. Because according to Turkish tradition moral education was accepted as a compulsory task and must start from home at early ages of the children. The following Turkish proverb explains the importance of child education at early ages. According to proverb;"***Ağaç yaşken eğilir-fresh sapling may be bent easily***" children are accepted as a fresh sapling and they must be bent and shaped. It can be said that the proverb metaphorically associates similarities between fresh sapling and children. How the sapling is shaped easily, similarly the character and behaviors of children can be shaped in accordance with traditional and moral values of the society. The proverb illustrates the importance of moral teaching and shaping the child's character by parents primarily at home. As a result, the act of teaching, training or equipping the children with moral values is not confined to only schools.

As we observe that in Turkish culture, teaching children respect and other moral values at early ages aims to prepare them for the challenges of future and transmit some traditional and cultural values of our ancestors. No doubt, "the traditions of the society cannot be preserved in the absence of cultural transmission." [7] It can be said that the education, training and teaching process can not be imagined without moral values. As a result, for strong, trustworthy and respectful society, the moral values such as respect and dignity should be taught to children at early ages. Actually, during teaching some moral and traditional values to children we benefit from idioms that encompass our life from the different angles and assumed as the old treasure of our culture. As a result, the children come across with idioms in songs,news,stories,daily communications and schools. Perhaps the idioms are very short in structure but teach the children many ethical and social values quickly. In other words, the idioms with their figurative, effective and colorful expressions take the attentions of children who are eager to learn everything. In that case, the idioms teach children to have respect for elders and other people. For instance, whenever we try to teach children some respectful behaviors, the following idioms ***"elini öpmek-kiss one's hand " and " Ayağa kalkmak-"stand up and wait"*** will be enough to teach them the custom of respectful behaviors quickly instead of speaking so much. The following Turkish idioms teach the importance, practice and formalities of respect as follows;

BİR DEDİĞİNİ İKİ ETMEMEK (To do someone's request quickly)

Turkish idiom means, "To do someone's request quickly." [8] Actually, the idiom is used to demonstrate the importance of paying immediate attention for elders' calling or requests in Turkish Anatolian culture. Same state is expressed in English as *"To be at somebody's beck and call.*" According to Turkish tradition, it is a moral obligation to fulfill the requests of the old immediately. It can be said that the elders are accepted as great opportunity for young generation who always benefit from their experiences and opinions in different cases. Therefore, in Turkish tradition, the children and young generation are taught to pay respect for elders. Today despite modern life majority of the people still respect elders and listen to their advices. The above given idiom teaches and advises the importance of respect and immediate response for the requests of the elders. In addition, the idiom reminds us not to be sluggish and late for the requests of elders.

BAŞ TACI ETMEK (Put someone on the head as a circlet)

The idiom means that "To show someone a great respect." [9] In English, the same situation is expressed as "*Give someone red carpet treatment*" To express the one's respect for others the Turkish idiom used "***circlet***" as a metaphor. Actually, the circlet especially made of gold or silver is accepted as a valuable item. Therefore, the respected or beloved one is likened to circlet, which is always carried on the heads. In Turkish if we say "sen başımın tacısın –you are like a circlet on my head" means you are a very important, the most respected and dearest one for me. It can be said that the idiom firstly, signifies the high level of respect and sympathy. Secondly, reflects the importance of respect in Turkish culture. Finally, teaches the way of paying respect to others (parents,eleders and beloved) and advises us to carry them as a circlet on the heads.

BAŞ EĞMEK (Bow one's head)

The idiom means that "To salute somebody by bowing one's head as a sign of respect." [10] As other cultures, ***Baş –head*** is a very important body part in Turkish culture. Actually, the head usually display the characteristics of individuals. In addition, people demonstrate inner and external feelings, happiness or unhappiness, satisfaction and dissatisfaction with the help of head signs. Actually, the idiom depicts the state of a person who bows his head before someone as a sign of respect. In fact, in Turkish tradition the head is bowed, either to show one's respect or salute especially elders. The same behavior is expressed in English as "come to heel" Finally, it can be said that the idiom teaches the way of showing respect and sympathy by bowing the head in front of the elders.

EL PENÇE DİVAN DURMAK (Wait on someone with hands tied on one's lap)

Respect is above everything in many cultures. Therefore, it is necessary to pay obeisance to elders, rulers or scholars especially in Turkish civilizations. Of course, every nation had different ways of showing respect. The idiom "el pençe divan durmak" means that "To wait on someone with hands tied on one's lap." [11]Turkish idiom actually, describes the state of a person who stands before elders or respectful person with his hands tied on his lap as a sign of loyalty. Actually, waiting before someone especially scholars, sheikhs and elders with hands tied on one's lap is accepted as a respectful attitude in Turkish Anatolian culture. The same situation is expressed as "to wait on somebody hand and foot" in English. Finally, it can be said that above given idiom teaches the way and formalities of showing respect and loyalty to elders by waiting hands tied on lap.

BİR ELİNİ BIRAKIP ÖTEKİNİ ÖPMEK (Kiss someone's hands one after another)

Turkish idiom "bir elini bırakıp ötekini öpmek" means, "To kiss someone's hands one after another." [12] Actually, as a sign of respect only the hands of elders are kissed in Turkish culture. In other words, the kissing hand of the elders is a most common attitude, which shows deeply respect for the old. Therefore, "the children even at early ages are taught to kiss elders' hand which is a kind of ceremony completely reflects the respect of young to the old." [13]In accordance with the tradition, there is no specific time to kiss the hands of elders at all. However, the children and young people kiss the hands of the elders especially in religious festivals (Bairam-eid) to show them loyalty, respect and sympathy." [14] It can be said that the idiom teaches the act of kissing hands as a sign of respect which occupies a very important place in Turkish tradition.

PERVANE KESILMEK (Like a moth)

Turkish idiom means that "To wait always around someone to serve" [15] The idiom depicts the state of a person who is eager to serve elders and run around them. It can be said that Turkish idiom likens the loyal person to the moth, which always flies around flame until dies. In English, the same situation is expressed as "Like a moths to flame." As it is known that the moth is the "member of the great insect order, Lepidoptera which includes the butterflies." [16] In addition, they are very loyal creatures to flame or light and never give up flying around fire or light until die. As a result, in Turkish culture a loyal person who always wait or run around the elders just to serve them accepted as a moth around flame. Finally, it can be said that the idiom teaches the loyalty and attentiveness against elders.

AYAĞA KALKMAK (Stand up and wait)

Turkish idiom means, "To stand and wait." [17] No doubt, the tradition, moral and religious values influence the attitudes of the nations. As a result, every nation understand and display the respect differently. Standing up in order to welcome and meet the elders is a very specific attitude in Turkish culture. Because according to tradition, standing ,welcoming and giving place to elders is accepted as a great part of respect in Anatolia. Therefore, the children are taught to stand and give seat immediately to the elders when they come in. It can be said that "to pay respect for elders is one of the basic characteristic of Turkish people." [18] In addition, the same tradition is practiced in Central Asian cultures where the Turkish culture took its root. For instance, "saluting to the old, standing when they come, giving seat of honor, offering them meal firstly in traditional and religious rituals demonstrate the respect for elders in Kyrgyz culture." [19] In addition, the following Kyrgyz proverb, "society without elders can not nurture talented youths" [20] shows the importance and high place of elders in Kyrgyz culture. Finally, in can be said that Turkish idiom teaches the necessity of standing, welcoming and giving seat to elders as a sign of respect.

To sum up,

Respect is one of the most important moral values, which builds peace and harmony among the people. Paying respect to elders is accepted as a traditional and religious obligation in Turkish Anatolian culture. As a result, the children are initially taught respect and advised to be respectful against elders. Actually, respect is taught to children by parents, teachers and society. In addition, the role of idioms on teaching respect can not be denied.

As we observed that Turkish idioms firstly, indicated the importance of respect to elders. Secondly, idioms expressed the respect for elders by using human body parts such as head and ear as metonymy. Thirdly, to show one's respect some idioms depicted the physical state and attitudes of a person such as waiting on someone with hands tied on one's lap and bowing head. Fourthly, Turkish idiom "***like a moth***" demonstrated the importance of respect and associated a similarity between the moth and respectful person who is attentive and runs around elders to serve them like a moth flies around flame. Finally, it can be said that above given Turkish idioms undoubtedly reflected the importance of respect for elders and taught the ways, formalities and practice of paying respect to elders such as "kissing hands' in Turkish culture.

References

1. Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve deyimler sözlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, Page, 338.

2. Dağpınar, Aydın, Identical and similar Turkish-British proverbs and idioms, Ministry of Culture, Ankara, 1998, Page,1.

3. Keskin, Raşit, Türkçe Dil Bilgisi Ve Kompozisyon Bilgileri, Çizgi Kitapevi, Konya, 2003, Page,73.

4. The Christian Science Monitor; 12/31/2001.

5. Skeat,W.W,The Concise Dictionary of English Etymology, Wordsworth Editions, United Kindom, 1993, Page,215.

6. Rather A.R,Theory and Principles of Education, Discovery Publishing House, NewDelhi, 2004, Page,2.

7. Ravi Samuel, Philosophical And Sociological Bases Of Education, Phi Learning, New Delhi, 2005, Page 318.

8. Aksoy Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, p. 645.

9. Ayverdi İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, 2011, Page,291.

10. http://www.tdk.gov.tr

11. M. Ali Tanyeri, Örnekleriyle Cumhuriyet şiirinde deyimler, MVT Yayıncılık, 2006, Page,106.

12. http://www.tdk.gov.tr/

13. Umur Zeynep, Samiha Ayverdinin İstanbulu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2008,Page,87.

14. Turan Metin, Folklor/edebiyat, Issues 25-28, 2001, Page , 29.

15. Muallimoğlu Nejat, Deyimler, atasözleri, beyitler ve anlamdaş kelimeler Muallimoğlu Yayınları, İstanbul, 1983, Page,42.

16. Young Mark,The Natural History of Moths, A&C Black Publishers, 2002, London, Page,1.

17. Tanyeri Ali, M.Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler, Özgür Yayınları, 1996, Page, 24.

18. Milli Kültür, Vol,74-78, Kültür Bakanlığı,1990,Page,50.

19. A.Alimbekov, Kırgız Elinde Tarbiya Saltı Kanday éle, El Agartu 5-6/98 Page. 46-47.

20. A.Alımbekov, Kırgız Etnopedogogikası, Page, 65-66.

УДК: 796.071.424.4

Ч. Кыргызбаева
К.Карасаев атындагы БГУнун аспиранты

БАЛАНЫН ПСИХИКАСЫНА ТААСИР ЭТҮҮЧҮ НЕГИЗГИ ФАКТОРЛОР

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПСИХИКУ РЕБЕНКА

THE MAIN FACTORS INFLUENCING THE CHILD'S PSYCHE

Аннотация: *Бул макалада психология илими боюнча кыскача маалымат берилди. Ошондой эле өзгөчө мектепке чейинки курактагы балдардын психологиясына таасир этүүчү негизги себептер жөнүндө сөз болду.*

Түйүндүү сөздөр*: психология, мектепке чейинки курак.*

Аннотация: *В этой статье информируется о науке психологии. Также отмечены основные причины влияния психологии на детей дошкольного возраста.*

Ключевые слова*: психология, дошкольный возраст.*

Abstract: *In this article, information was given about science of psychology briefly. As well as, there wasa special talk about the main reasons/causes of psychology on pre-school children.*

Key Words*: psychology, pre-school age*

"Психология" деген сөз 16-кылымда немис жана француз булактарында пайда болгон. Бул сөздү байыркы грекчеден которгондо "психе"-"жан", "логос"-"илим" дегенди түшүндүрөт. Учурда психология илими ар бир тармак үчүн, ар бир кесип ээси үчүн кошумча билиш керек болгон биринчи орундагы илим экени күн өткөн сайын ачык айкын билинип келе жатат десек туура болот. Керек болсо ар бир мугалим, ар бир врач, ар бир юрист жана ар бир социалдык кызматкер жана башка көптөгөн кесиптердин ээлери психология илимин өздөштүрүп билип алса өз кесибинин мыкты адиси болуп чыгуусуна сөзсүз таасири тиерине шек жок. Психология илими өзгөчө жыйырма биринчи кылымда өзүнүн актуалдуулугун ачык даана көрсөтүп жатканы баарыбызга маалым. Теориялык жагынан алганда илимде, практикалык жагынан алганда күнүмдүк турмушубузда психологиянын орду бийик десек жаңылышпайбыз.[1.] Жалпы психологиянын ичинде балдар психологиясынын өзгөчө орду бар. Анткени адамдын психикасы жөнүндөгү түшүнүк, психикалык процесстер, инсандык касиеттер жана жекече типологиялык өзгөчөлүктөр жалпы психологияда илимий түрдө берилген. Мисалы, кабыл алуунун предметтүүлүгүн, анын маанисин, жалпы механизмин түшүнгөндө гана аны жаш өзгөчөлүккө байланыштуу ачып берүүгө болот. Ошондуктан баланын моралдык жактан жетилүүсүн, айрыкча анын чоңойгон сайын айлана-чөйрө жана коомчулук менен байланышын, таанып-билүүсүн изилдөөдө балдар психологиясы жалпы психологиянын теориялык негизине таянат.

Баланын инсандык сапаттарын, өнүгүү өзгөчөлүгүн түшүнө билип мамиле жасоодо тарбиячы жана ата-эне, балдар психологиясынын илимий негиздерин өздөштүрүп түшүнө билүүсү зарыл.

Балдар психологиясында баланын психикасынын өнүгүүсү детерминизм принцибинин негизинде түшүндүрүлөт. Мунун натыйжасында психикалык процесстердин өнүгүү деңгээли, анын себептери чечмеленет. Баланын өнүгүүсүн камсыз кылган ар кандай шартты, факторлорду өз ара байланыштуу карап, анализдөө диалектикалык мамилени талап кылат.

Баланын психикасынын өнүгүү мыйзам ченемдүүлүгүн психологдор Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн детерминизм принцибинин негизинде изилдешкен. Балдар психологиясында өнүгүү принциби негизги принцип катары белгиленип, психикалык филогенетикалык жана отногенетикалык өнүгүүсүн түшүндүрүүдө өзгөчө маанилүү. Психология илиминде теориялык жана методологиялык жактан өнүгүү принциби Л.С.Выготскийдин эмгектеринде чагылдырылган.[2.6-б.]

Балдар психологиясы анатомия жана физиология менен да байланыштуу. Айрыкча баланын нерв системасынын жана жогорку нерв ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүн үйрөнүүдө анатомиянын жана физиологиянын жетишкендиктерин түшүнө билүү маанилүү.[3.8-б.]

Психолог Л.С.Выготский баланын психикасынын өнүгүүсүндө биологиялык жана социалдык шарттын

таасирин же байланышын изилдеген. Ал адамдын жогорку психикалык функциясынын келип чыгышынын коомдук-тарыхый теориясын иштеп чыккан. Л.С.Выготский баланын психикасынын өнүгүүсүндө социалдык жана биологиялык фактордун байланышы тууралуу тезисти ортого койгон.[4.41-б.]

Баланын психикасынын өнүгүүсүндө биологиялык фактор тубаса берилгендер менен гана аныкталбайт. Бала төрөлгөндө тубаса жана жекече касиеттер даяр түрдө берилет. Мындай өзгөчөлүктөр баланын түйүлдүк мезгилинде сырткы чөйрөнүн энеге таасир этишинин натыжасында да пайда болот. Ымыркай төрөлгөндө нерв системасынын тиби, тубаса болгондуктан, кээ бир касиеттер балада өмүр бою сакталып калат. Ал эми кээ бир касиеттер өзгөрүүгө дуушар болушу толук ыктымал.

Адамдын ички функциясы жана түзүлүшү атадан балага өтүп сакталат. Жаңы төрөлгөн ымыркайдын нерв системасы, мээси татаал психикалык иш-аракеттин органы катары кызмат кылууга жөндөмдүү. Бирок мындай биологиялык фактор өзгөрбөйт деп айтуу туура эмес.

Тукум куучулукту тубаса даяр берилген сапаттардан ажырата билүү зарыл. Бул өзгөчөлүктөр бала төрөлөөр алдында пайда болот да, өнүгүүсү баланын коомдук жана физикалык жактан өрчүү аркылуу болот. Бул пайда болгон сапаттар баланын жашоо турмушунда белгилүү деңгээлде тарбиянын таасири астында өзгөрүп, калыптанат.{5. 35-б.}

ГЕНДИК КАСИЕТТЕР. Гендик касиеттер дагы баланын психикасына түздөн-түз таасир берүүчү себептердин бири болуп саналат. “Дал атасына окшошуп узун бойлуу” же “туура эле апасына окшош жайдары ” – деген сыяктуу белгилер адамдагы гендик сапаттар болуп саналат. Бала эненин курсагына түшкөн күндөн баштап кээ бир өзгөчөлүктөрдү атадан, кээ бирлерин энеден алып, жеке адам болуу үчүн алдыга карай өнүгүүсүн улантат. Эне менен атадан алынган бул өзгөчөлүктөр бир гана физикалык өзгөчөлүктөр эмес, ошол эле убакта баланын өмүр бою өзү менен кошо жүрө турган “руханий мүнөзүнүн” да негизи болуп саналат. Гендик сапаттардан сырткары, баланын эне курсагындагы алгачкы мезгилинен баштап калыптана баштаган “психологиялык мүнөзү” бар. Психологиялык мүнөз эненин кош бойлуу мезгилиндеги анын моралдык жактан өзүн алып жүрүүсү менен түздөн-түз байланыштуу болуп, “гендик сапаттын” үстүнөн жаралган экинчи мүнөз болуп саналат. Эненин курсагында тогуз ай жашаган бала эненин башынан өткөргөн ар бир кайгысы, кубанычы жана эмоционалдык өзгөрүүлөрү менен чогуу жашап, натыйжада бала өмүр бою өзү менен кошо ала жүрө турган мүнөздөргө ээ болот. Баланын гендик өнүгүүсүндө эне менен ата толук бирдей таасирдүүлүккө ээ болбосо да, психологиялык жактан калыптанышында эне түздөн-түз таасир берет.[6.10-11-б.]

ЭНЕ. Бала менен эң көп убакытты өткөргөн адам анын энеси болгондуктан, эне баланын психикасына кош бойлуу мезгилинде гана эмес, төрөлгөндөн кийинки убактарда да таасир берет. Өзгөчө мектепке чейинки курак, анын ичинде 2 жашка чейинки эмизүү учурунда эненин ымыркай менен болгон мамилеси, кыймыл аракеттери, жүрүм туруму балада калыптана турган касиеттерге сөзсүз түрдө себеп боло алат.

Ымыркай жарык дүйнөгө келегенден кийинки эң маанилүү жагдай бул өз энесинин жылуу кучагында болуусу, аны эмизүүсү же азыктандыруусу, мээрим төгүп кам көрүүсү болуп саналат. Эгерде белгилүү бир шартка байланыштуу энеси жанында боло албай калса, анын ордуна балага өзгөчө көңүл буруп карап, аны чоңойткон бирөөнүн болушу өтө маанилүү. Өз энеси же болбосо башка жылуу кучакта мээрим менен чоңоюшу ымыркайдын коомдун мүчөсү катары өсүп жетилүү процессинде анын психикасынын өнүгүшүнө, татаалдашып объективдүү чындыкты чагылдыруусунун өркүндөшүнө сөзсүз таасирин тийгизет.

ЧӨЙРӨ. Л.С.Выготскийдин көз карашы боюнча, жогорку психикалык функциялардын өнүгүүсүндө чөйрө өнүгүүнүн булагы катары эсептелет. Психикалык функциялар алгач балада коллективдүү жүрүмтурумдун көрсөткүчү жана башка адамдар менен кызматташтык формасы катары пайда болот. Бул абал бара-бара баланын өзүнүн жекече кызматы болуп калыптанат. Мисалы, баарлашуу, адегенде адамдар арасында мамилелешүү анын коомдук жашоодо өз ордун табуусуна жардам берет. Ал эми өнүгүүнүн жүрүшүндө ал ички интеллектуалдык функцияны аткара баштайт. Адамдын психологиясынын өнүгүүсү анын чөйрөсү жана жашоо шарттары менен тыгыз байланышта. Ошондуктан балдар психологиясынын эң негизги милдеттеринин бири катары психиканын өнүгүүсүн, шартын аныктоо болуп саналат. Илимде өнүгүүнү аныктоочу өбөлгө катары баланын организминин табигый касиети (мээнин түзүлүшү жана анын иши) жана анын жашаган коому, чөйрөсү маанилүү себеп болуп эсептелет.

ОЮН. Баланын психикасына таасир берүүчү дагы бир себептердин бири бул – оюн болуп саналат. Философтор, тарыхчылар, этнографтар, психологдор жана педагогдордун изилдөөлөрүнө караганда оюн баланын ар тараптуу өнүгүшүнө сөзсүз таасир этет. Бул жаатта педагогикага өзүнүн чоң салымын кошкон окумуштуулардын бири бул Н. К. Крупская болгон. Ал оюндун баланын жашоосуна чоң таасир берээрин жана бала оюн учурунда түшүнүгү байып, көз карашы кеңейишин баса белгилеп кеткен. Н. К. Крупская минтип жазган: “Мектепке чейинки курактагы балдар үчүн оюн артыкча мааниге ээ: оюн алар үчүн – окуу, оюн алар үчүн – жумуш, оюн алар үчүн – тарбиянын олуттуу формасы жана айлана чөйрөнү таануу үчүн чоң мүмкүнчүлүк болуп саналат”. Демек бала менен бирге убакыт өткөрүп, аны менен оюн ойноо аркылуу баланын психологиялык жактан өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир бере алабыз. Анткени баланын эң бактылуу учурларынын бири бул анын жакындары менен өткөргөн десек жаңылышпайбыз.

ЖУМУШСУЗДУКТУН АЙЫНАН БАЛДАРДЫ БАШКАЛАРГА ТАШТАП КЕТҮҮ. Бүгүнкү күндө көпчүлүк ата-энелер, өзгөчө жаштар балдарын кичинекейинен эле ата-энелерине же болбосо башка тууган-дарына таштап иштегени башка мамлекеттерге кетип жатышат. Баланы узак мөөнөткө башка бирөөлөргө таштап кетүү да баланын психологиясына сөзсүз түрдө таасир этет. Социалдык жетимдер деген атка конгон бул балдар чоңдорго билинбегени менен бул абал баланын аң сезимине терс таасирин тийгизүүчү себеп болуп эсептелет.

ЖУБАЙЛАРДЫН АЖЫРАШУУСУ. Айта кетчү маанилүү себептердин бири бул ортодо балдары болгон жубайлардын ажырашуусу. Бир эле Кыргызстанда эмес азыркы учурда бул көйгөй дүйнө жүзүндөгү чоң коркунучка айланды. Адамдык жеңил сезимдерге алданып ажырашкан жубайларга караганда көбүрөөк зыянга учурагандар булар – ортодогу балдар болот. Ата-эненин ажырашуусу бала үчүн чоң трагедия болуп эсептелет. (9.300-б.) Бул трагедия баланын психологиялык жактан өнүгүп жана өсүшүнө да сөзсүз түрдө терс таасирин тийгизбей койбойт. Ошондой эле бул абал келечекте да жашай турган ар түрдүү терс окуяларга түздөн түз себеп болушу толук ыктымал.

ЖАКЫНДАРДЫН ӨЛҮМҮ. Баланын аң сезимине олуттуу тассир берген дагы бир себеп бул анын жакындарын жоготуусу. Чоң адамдардын жашоосунда да орчундуу из калтырган бул окуя, балага психологиялык жактан жабыркашына таасир берүүчү маанилүү фактор болуп эсептелет. Өзгөчө мектепке чейинки курактагы балдарда өлүм түшүнүгү толугу менен жок болгондуктан, ата-энесинин аны таштап кеткенин ойлошу да мүмкүн. Кээ бир балдар ата-энесинин бирөөсүн же экөөсүн бир учурда жоготкондо өзүн күнөөкөр катары көрүп, психологиялык жактан башаламандык жашайт. Ата-энеси тарабынан катуу жазаланып турган балдар кээде ата-энесинден узак жашоону да каалашы мүмкүн, мындай балдар ата-энесин жоготкондо, кааалоолору орундалгандай өзүн эң чоң күнөөкөр катары сезет. Демек ата-энесин жоготкон балдарга, бирөөсүн жоготкондо экинчиси же башка жакындары тарабынан сөзсүз психологиялык жардам көрсөтүлүп, аны кайгыга чөгүп кетүүдөн сактоо анын келечеги үчүн көрсөтүлгөн эң чоң камкордук болуп эсептелет.

Демек жогорудагы себептерди жыйынтыктап айканда баланын ар тараптан өнүгүүсүнө, психологиялык жактан толук калыптанып жетилүүсүнө, физиологиялык жактан дени сак өсүүсүнө, коомго, мекенге, элге, жерге кызмат кылган чыныгы инсандын калыптануусунда ар бир себептердин таасири өтө маанилүү. Биз ата-энелер, тарбиячы, окутуучу, педагогдор келечек муундар үчүн ар дайым кам көрүүнү унутпасак ж ана аларды сүйүп тарбияласак жакшы болоор эле.

Адабияттар:

1. Жумалиева Ж., Асаналиева Б.У., Балдар психологиясы,- Б.,2014.

2. Жумалиева Ж., Жаш курак психологиясы,- Б., 1999.

3. Жумалиева Ж.М. Кожогелдиева К.М., Курактык өнүгүү психологиясы, -Б.., 2008.

4. Адем Гүнеш, Балага тарбия берүүдөгү адашуулар, -Б., 2013.

5. Данилова Е. А., Дошкольная педагогика, -М., 1978.

6. www.leyleklergetirdi.com

7. Kg-law/journalist/kg

8. https://ky/wikipediya/org

УДК:37.013821.512.154

Ж.А. Суйменкулова,
К. Карасаев атн. БГУнун аспиранты

САЛТТУУ ТАРБИЯНЫН ӨНҮГҮШҮНӨ АДАБИЙ ЧЫГАРМАЛАРДЫН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

ВЛИЯНИЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА РАЗВИТИЕ ТРАДИЦИОННОГО ВОСПИТАНИЯ

THE INFLUENCE OF LITERATURE IN DEVELOPING TRADITIONAL EDUCATION

Аннотация: *Бул макалада акындардын адабий чыгармалары элдин тарбиясына, адептик сезиминин байышына чоң таасир берип, ал эми акындар насаатчы, акыл ишмер, интеллектуал катары эл үчүн камкордуктарды көрүп келишкендиктери жөнүндө жазылган.*

Түйүндүү сөздөр: *Адамзат, адептик-этикалык, таалим-тарбия, эмпирикалык, концепция, этнография, нарк-насил.*

Аннотация: *В этой статье написана о том, что писатели как наставники, умственные деятели и интеллигенты своего времени заботились об обогащении нравственных чувств народа.*

Ключевые слова: *интеллект, наставник, человечество, эмпирика, концепция, этнография, нравоучение, писатель, нравственность*

Annotation*: In this article, it is written that as mentors intellectual figures and intellectuals of their time cared about the enrichment of the moral feelings of the people.*

Key words*: Mentor, humanity, emprincism, concept, ethnography and moralizing,writer, intellectual.*

Кыргыздар байыртадан залкар акындарга, комузчуларга, обончуларга жана ойчулдарга бай. Адабий чыгармаларда ар бир жазуучу, акын өз заманынын насаатчысы, акыл ишмери, интеллектуалы катары чыгармасында жеке адамдын турмушун, коомдогу болуп жаткан көрүнүштөрдү чагылдырган.

Алар күндөлүк турмуштагы, инсандар аралык мамиледеги жакшылык менен жамандыктын чеги, жалпы улуттук, адамзаттык адептик-этикалык идеялар тууралуу ой калчап, дараметине жараша чечмелеп, элдин адептик сезиминин, акыл көрөңгөсүнүн ар тараптан өсүп, байышы үчүн ырааттуу камкордуктарды көрүп келишкен. Элдик педагогиканын башка булактарынан айрымасы алардын чыгармачылыгында аял затынын же эркектердин адеби, жүрүм-туруму, адат нарктарындагы оң жана терс көрүнүштөр салыштырылып элдин талаптарына шайкеш инсан модели идеалдаштырылат, б.а. алардын таалим-тарбия жаатындагы акыл-ой нускалары баш аягы түгөл көз караш же азыркынын тили менен айтканда эмпирикалык педагогикалык концепция катары таасир калтырат. Мисселен, ошондой акындардын бири Б.Алыкулов адамды ар кандай чен-өлчөмдөр менен түрдүү мүнөздөрдү салыштырып талдап, терс жактарын иргеп тандап, оң сапаттарынан алып кошумчалап, жалпылап олтуруп (скульптор түрдүү этюддардан жалгаштырып келип бир тулкуну түзгөндөй), өз идеалындагы ошондой инсандын көркөм концепциясын иштеп чыккан. Атап айтканда, акын “Болоор жигит”, “Болбос жигит”, “Эр жигитке сын”, “Жигиттик”, “Марттык”, “Баатырдык” деген ырларында биз сөз кылып жаткан эркектер тобунун мүнөз дүйнөсүн иликтеп, өзүнүн байкоолору менен коштоп, жалпылап, эр жигиттин ырааттуу идеалын түзгөн. [1]

Заманачы акындардын бири болуп ойчул Арстанбек Буйлаш уулу эсептелет (1824–1878). Ырчы катары 16 жашында таанылат. Арстанбектин “Тар заманы” чыгармасы орчундуу теманы түзөт жана заман ырларынан болуп эсептелет. “Тар замандын” өзүнө таандык обону, күүсү, кайрык кайталоолору бар. Чындыгында, Арстанбектин ыры-заман зары болуп эсептелет мисалы: Жайлуу конуш чыгармасында –

жер, суудан ажырап, өз алдынчалыгын жоготуп, орус колонизаторлорунун бийлигинен жабыркап, турган калк турмушун, социалдык ал абалын бир топ реалдуу чагылдырат. Ойчулдун “Тар заманын” өз жашоосунун күзгүсү катарында кабыл алган. “Тар заман” акындын турмуштук коомдук-социалдык көз карашынын жыйындысы. Чыгарманын түзүлүү, калыптануу учуру бир топ узак. Ал чыгармасында заманды “азууларга бар заман, бечарага тар заман” катары мүнөздөгөн.

Дагы бир заманачы акындарыбыздын бири болуп Калыгул Бай уулу эсептелет.(1785–1855) Ал Сарыбагыш уруусунун манап тукумунан чыгып, ойчул, акылман, меселчи, чечен болгон. Калыгул өз чыгармалары м-н ырчылар поэзиясынын тарыхында зор из калтырган. Айрым акындар анын ой, идеяларын улантып, “Калыгулдун сөзү эле” дедиртип эл арасына таратса, 20-к-дын башында да “Акыр замандын” нугунда чыгарма түзгөн-дөр да болгон. Акындын жеке чыгармачылык өнөрканасын ачык мүнөздөй турган өзүнө гана таандык турмуштук, коомдук-социалдык көз карашы, философиялык ой толгоолору, жыйынтык-корутундулары бар. Калыгул-арымы кенен, нускоочу акын. Ошондуктан анын ойлору турмуш тиричилик жагдайдын тегерегинде гана болбостон, коом заман зары, анын келечеги, өлкөнү башкаруу иштерине, адеп-ахлактык, руханий дүйнөсүнө кире турган өзгөрүүлөрү-социалдык курч маселелер болуп саналат.

Акындар чыгармачылыгындагы дагы бир негизги педагогикалык тема бул табияттын татаал кубулуштарын, ата мекендин флора жана фаунасын балдардын дүйнө тааным даражасына шайкеш көп кырдуу боёктор менен көз алдыга келтирип сүрөттөп, эстен бекем чыкпагандай тааныта билишкендигинде.

Алар башталгыч класстардын “Мекен таануу” сабактары үчүн баа жеткис хрестоматиялык материал катарында кызмат кыларында шек жок. Айталы атактуу жазгыч акын Тоголок Молдонун “Жер жана анын балдары” аттуу поэмасын өз мезгилинин табият таануу окуу китеби катары баалоого болот.[8] Ал эми “Ала-Тоо” аттуу поэмасында тарыхый шарттар, Кыргызстандын географиясы, элдин эмгек ишмердүүлүгү, салт санаасы, жөнүндөгү көп кырдуу, этнографиялык маалыматтар чагылдырылган.

Ал эми элдин салттуу тарбия маданиятынын учурдагы өнүгүш динамикасын, оош-кыйыштарынын көп кырдуу баалуулуктарын Ч.Айтматов, К.Акматов, Ө.Даникеев, Т.Сыдыкбековдордун чыгармаларысыз үйрөнүү мүмкүн эмес.

Эгер мурда элдик педагогикалык көз караштар оозеки чыгармачылыкта гана катталса, азыр алардын милдетин көрүнүктүү жазуучулардын чыгармалары аткарып калды.

Ушундай чыгармалардын бири Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повести. Чыгарманын күчү ал көтөрүп чыккан ыймандык экологиялык проблемалардын таасирдүүлүгүндө, мурдагы системанын туңгуюкка бараткандын көрсөткөндүгүндө. Жазуучу аталган кризистин тамырын жаңы идеологиялык ориентирлердин ошондой эле коомчулуктун муундар ортосундагы руханий байланыштарга, салтуу педагогикалык баалуулуктарга текебер мамилесинен көрөт, б.а. чыгарманын башкы өзөгүн элдик педагогиканын эң соңку өкүлдөрүнүн бири Момундун тарыхый тамыры терең таалим-тарбия концепциясы менен жаңы цивилизациянын кагылышын түзөт. [3]

Окумуштуу-этнопедагог, белгилүү методист А.Ж.Муратов таамай белгилегендей: “Эгер чыгармадан ошол нерсени алып койсок, моторун жана канаттарын алып таштаган самолёттой болуп калмак. Болочок, мугалимдер повесттеги Момундун сабактары аркылуу мин кылымдап түптөлгөн, калк таразасынан өтүп эчен Орозкулдар жана орозкулчулук менен бет келип бирде жеңип, бирде жеңилип, калкты калк катары турпатын аныктап жоготпой сактап келе жаткан элдик педагогикалык акыл-ой, билимдер, этикалык эреже жоболор менен кеңири тааныша алышат.” [7]

Фольклордук чыгармалардын таалим-тарбиялык табиятын жана аларды колдонуу ыкмаларын жеткилең билүү мугалимдин этнопедагогикалык даярдыгынын бирден-бир көрсөткүчү болуп эсептелет. Повесть ушул ыңгайдан алып караганда да баа жеткис тааныткыч мааниге ээ. Чын-чынына келгенде профессионалдык адабиятта жомоктун балдардын дүйнө таанымын, инсаңдык касиеттерин калыптандыруудагы күчтүү таасирин конкреттүү турмуштук мисалдардын негизинде ачып берген чыгармалар чанда гана кездешет. Элибиздин адептик-этикалык маданияты өз ичинде көп кылымдык рухий практикалык тажрыйбаларды камтыйт. Кыргыз эл педагогикасында адамдын рухий дүйнөсүндөгү, эң бийик, ыйык сезим – бул Ата - Мекенди сүйүү сезими. Эл байыртан эле адам насилин анын эл, жерге карата мамилесине карай баалап келген. Бул “Элсиз эл болбойт, эрсиз жер болбойт”, “Жеринен айрылган жети жыл ыйлайт, элинен айрылган өлгөнчө ыйлайт”, “Журтуң базар, журттан чыккан азар”, “Ар кимдин жери – өзүнө Мисир”, “Чет жерде султан болгончо, өз элиңе ултан бол” сыяктуу макал-ылакаптарда терең чагылдырылган. Ал эми эпикалык дастандардын кайсынысын албайлы, “Манас” эпосунан тартып “Семетей”, “Сейтек”, “Курманбек”, “Жаныш-Байыш” ж.б. эпостордо негизги темалардын бири болуп Ата - Мекен темасы эсептелет. Алсак, “Манас” эпосунда эл менен бирге болуу, туулган жерди, элди коргоо ар бир жигиттин гана милдети эмес, жалпы элдик бирдей тең орток көрүнүш, сапат катары сүрөттөлөт. “Эл четине жоо келсе, жан аяган жигитпи” деген макалдагы патриоттук идея эпостогу ар бир каарманга таандык.

Кыргыз акындары элибиздин жаш муундарды, улууларды урматтоо маданиятына үйрөтүүсүнө өзгөчө көңүл бөлүшкөн. Айрым учурда бул жаштардагы нарктуулуктун, жакшы таалим-тарбия алгандыгынын жападан жалгыз белгиси катары бааланган учурлар да бар. Кыргыз элинин кылым карыткан адептик-этикалык салттарынын бири бул меймандостук. Элибизде меймандостук салтынын өтө кеңири таралышы жана улуттук салтка айланып кетиши, алардын өткөндөгү көчмөндүк жашоо турмушунун өзгөчөлүктөрү менен тыгыз байланыштуу жана меймандостук көпчүлүк акындардын чыгармаларында чагылдырылат.

Айыл-айылы менен көчүп жүргөн элибиз дүйнөдө болуп жаткан жаңылыктардан сырткары турушкан. Алар үчүн айылдап, тууганчылап келген адамдар же кокусунан келип калган жолоочулардын маеги ар түркүн кабарлардын, маалыматтардын булагы болгон [9, 23-б.].

Ушундан улам атайын кадырлуу мейман катарында кабыл алышып, колдо болгон тамак-ашын аябай сыйлап, урматтап узатышкан.

Адамды сүйүү, адам үчүн кам көрүү кыргыз элинин илгертен келе жаткан меймандостук салты. Меймандостук прогрессивдүү традицияга жатат. Мындай салт жөнүндө орус окумуштуусу В.В.Радловдун айткан пикирлерин мисалга келтирели. Кыргыздар өтө эле меймандос. Улуулардын меймандостугу улам кийинкилерине адамды сыйлоонун үлгүсү катары берилип келе жатат [9.13-б.].

Кыргыз эли ар кыл меймандарды күтүшкөн: кыз – кыркын, куда – сөөк, дос – тамыр, таяке – жээн ж.б. конокторунун эң сыйлууларына жогорку сый көрсөтүлгөн. Булардан, башка «кудайы конок» дегендер да болгон. Жол жүрүп бара жатып, чарчаган жерден аттын башын бура тартып каалаган үйүнө кирип, кудайы конок болууга ар бир адам акылуу болгон. Колунда бар жогуна карабастан ал адам үчүн кам көрүп, аны сыйлап узатуу элдин ыйык милдети болгон.

Кыргыздардын меймандостугун сезип, салт боюнча мейман өзүн кандай алып жүрсө да, үй ээси аны капа кылууга уруксат берилбей тургандыгы жөнүндө, кыргыз эли өзүнүн меймандостугу менен илгертен бери эле белгилүү экендиги жөнүндө Г. Вохмянин жетимишинчи жылдары мугалимдер гезитине жазган.

Биздин элдин меймандостугун А.Осмонов «Бизге түнөй кет» деген ырында төмөнкүчө көрсөткөн:

«Көңүл капа, башым туман кеңгиреп,
Үч күн болду бизге мейман келе элек.
Жолоочунун бул кандайча шылдыңы,
Даамы жоктой, жеген токоч, жеген эт.
Сыйлап берер белен кыргыз даамы бар,
Эй, жолдошум, биздикине келе кет» [9, 180-б.].

Кыргыз эли илгертен бери жана азыр да конокко сый көрсөтүүнү адамдык милдет деп эсептешет. Бул жөнүндө белгилүү немис журналисти Клаус Вейзе «Берлинер цайтунг» газетасынын бетине кыргыздардын меймандостугу жөнүндө: «Бир чыны чай дейсизби? Мейли, ичсе ичели, макул болдум... Мында бир чыны чай менен бүтпөйт экен. Бир чыны чайдын нары жагында бүтүндөй салтанаттуу чоң сый бешбармак болот турбайбы», – деп жазган. Меймандостук чыныгы адамгерчилик менен тыгыз байланышта. Меймандостук башка адамды сүйүү, адам үчүн кам көрүүнүн жолдору менен бирдикте гана ишке ашырылышы мүмкүн.

Азыркыдай ашканасы, ресторану, кафеси жок жайлоолордо, ээн талаада, эрме чөлдөрдө жолуккан жолоочуга көрсөткөн көчмөндөрдүн андай сыйы миңдеген кылымдар бою кайталанып, муундан-муунга өтүп олтуруп, туруктуу элдик салтка айланган.

Кыргыз элинин Меймандостук салты жөнүндө мурда жана азыр Кыргызстанда болушкан окумуштуулар, саякатчылар суктануу менен белгилешкен. Алсак, 1845-жылы белгилүү орус географы П.П.Семенов-Тянь-Шанский: «Мен кара кыргыздардын меймандостук салтына ыйык мамиле кылышарына терең ынандым», – деп жазат. Орус элинин дагы бир көрүнүктүү географы А.П.Федченко 1868-жылы Памирдик кыргыздарда болуп Дарауттан (Азыркы Чоң Алай районунун борбору) кетерде көргөн сыйын минтип жазып калтырган: «...Мага баалуу белек кылышты, сый көрсөтүштү. Бир жылдык топоз бериште, топозду Бак-Бач деген жайлоодон алып келиште. Аны сойбой, Ташкенге алып кетүүнү чечтим». Чындыгында, меймандостук салты кыргыздарда адамдардын алака-катышы аркылуу рухий керектөөсүн канааттандыруучу өзгөчө феномен.

Момундун жомоктору аркылуу калыптанган баланын аялуу, аруу сезимдерине астейдил саресеп салган адам К.Д.Ушинскийдин «Жомоктор элдик педагогиканын эң алгачкы саамалыктары. Мындай алганда элдин педагогикалык генийлиги менен эч ким теңдеше албайт» деген сөзү калетсиз. Ал эми «Кылым карыткан күн» романында башкы кейипкер Едигей демек, ал аркылуу автор «... арбагы күчтүү ата-бабалардын касиеттүү салт-санаасы жана баалуу жашоо тажрыйбасы урпактар тарабынан улантылабы же өздөрү менен кошо көмүлөбү? Эл журттун мына ушул экинчи кайра жаралбас руханий мурастарынын учурдагы турмуш жана келечек тагдыры үчүн маанисин азыркы муун анализдеп түшүнө алабы же жокпу?» деп элдик педагогиканын келечек тагдыры жөнүндө тынчсызданат. Романдан болочок мугалимдер элдик, таалим-тарбия менен коммунизмдин идеологиялык догмаларына негизделген «тамырсыз» таалим-тарбиянын майнабы тууралуу нукура турмуштук фактыларга негизделген далилдүү ой тыянактарды таанып билишет.

Адабияттар

1. Абдыракунов Т. Бабалардан калган сөз: Кыргыз фольклору жөнүндө макалалар. – Ф.: Адабият, 1990. – 170 б.

2. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. – Б.: «Кыргызстан-Сорос» фонду, 1999. – 895 б.

3. Айтматов Ч. Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт. / Түз. Тургунбаев С. – Ф.: Кыргызстан, 1978.

4. Айтматов Ч. Балалыгым: жазуучунун Ф.Хитцерге айтып берген өмүр таржымалы: Түрк тилинен которгондор: Муратов А., Чыныбаева Б. -Стамбул, 2004. – 2-басыл. – 114 б.

5. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт. – Б.: Баласагын, 1993. – 220 б.

6. Акматалиев А. Балдарга арналган салт жана ырым жырымдар. – Б., 2000. – 124 б.

7. Муратов А. Ж. "Этнопедагогика".- Б., 2010.

8. Тоголок Молдонун "Жер жана анын балдары" чыгар.- Ф.,1965.

9. Радлов В.В. Кыргыздын меймандостугу. -Ф., 1956.

УДК:378.2(575.2)(04)

Али Актюрк,
К. Карасаев атындагы БГУнун аспиранты

БОЛОЧОК СОЦИАЛДЫК ПЕДАГОГДОРДУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЦИКЛДЕГИ ДИСЦИПЛИНАЛАРЫНЫН ОКУТУУ СИСТЕМАСЫНЫН ДИДАКТИКАЛЫК ШАРТТАРЫН ЧАГЫЛДЫРУУ

ОСВЕЩЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ТРЕБОВАНИЙ В СИСТЕМЕ ДИСЦИПЛИН ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

LIGHTING DIDACTIC REQUIREMENTS IN THE SYSTEM DISCIPLINES PEDAGOGICAL CUCLE LEARNING FUTURE OF SOCIAL TEACHERS

Аннотация: *Макалада болочок социалдык педагогдорду даярдоодогу окутуу системасынын дидактикалык шарттары каралган. Социалдык педагогдорду даярдоодо алардын сапаттарын жана ишмердиктеринин түрлөрүнүн мазмундарынын системасын зарылчылыгынын түзүүнүн негизин аныктайт.*

Түйүндүү сөздөр: *окутуу система, дидактика, социалдык педагог, адистике даярдоо.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрены дидактические условия подготовки будущих социальных педагогов. Определяется, что необходимо создать систему качества и видов деятельности при подготовке социальных педагогов.*

Ключевые слова*: система образования, дидактика, социальный педагог, подготовка к профессии.*

Abstract: *The article discusses the didactic condition of training future social teachers. Determines that it is necessary to create a quality system and activities in the preparation of social teachers.*

Key words: *education system, didactics, social teacher, preparation for the profession.*

Социалдык педагогдордун педагогикалык цикл-деги дисциплиналарды окуу системасын конструкциялоонун дидактикалык негизи катары педагогикада өзүн-өзү креативдүү өнүктүрүү аксиологиялык идеясы болот, аны Н.В.Кузьмина илимде адамдын өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүгү катары аныктаган.

Өнүктүрүү окутуунун системалык түзүмү катары окутуу процессинин активизациялоо теориясын айтса болот, алардын авторлору окутуу процессин педагогдун жетекчилиги жана окуучулардын активдүү ишмердиги өз ара иш-аракеттеринин натыйжасында, окуучуларга оң берүүчү ишмердигинин негизинде алардын интенсивдүү акыл-эсинин өсүшү сезилет.

Л.В.Занков окутууну кыйынчылыкты көтөргөн деңгээлдеги идеясын алып чыккан. Анын негизги жоболору: окутуу окуучулардын өнүгүүсүнүн алдында болушу керек, окутуу материалдарын үйрөнүү тез темпти камсыздап, жогорку кыйынчылык деңгээлде түшүнүктүүлүк принцибин сактоо менен алып баруусу керек.

Инсандын оң берүүчү кызыгууларынын түзүлүүчү теориясын: Г.И.Щукина, Л.И.Божович көтөрүшкөн. Бул концепциянын авторлору, оң берүүчү процесстердин чөйрөсүн изилдеп, анын коюлган максаты менен болгон байланыштарын, өнүктүрүү окутуунун мүнөзү жана каражаттарын ачып көрсөтүшкөн.

Билим берүү мекемелердин окутуунун технологиясынын башкы максаты жана милдети бул турмушка социалдык-нравалык, асылзаттык сапаттары бар, социалдык чындыктуу, объективдүү инсанды чыгаруу.

Мындай теориянын авторлордун ойлору боюнча окутуунун системасын кайрадан багыттоо, окуучулардын өнүгүүсүнө азыркы илимий-теориялык ой жүгүртүүлөр, мазмундуу абстракцияларды жалпылоо, түзүү

аркылуу абстракциялуулуктан айкындыкка чыгуу болот.

Баардык теориялык билимдер жана практикалык билгичтиктер даяр түрүндө берилгенде, баланын табигый чыгармачылык иш-аракеттерин керектөөчү мамилеси акылдык жемиштерге жана физикалык эмгекти жок кылууга алып келиши мүмкүн. Ошондуктан, окуучулар уюштуруу этабынан өздөрүн уюштуруу, окутуудан өзү окуу, тарбиялоодон өзүн тарбиялоо милдеттери коюлууда.

В.И.Андреевдин маданият, билим берүү, тарбиялоо тармагындагы приоритеттүү стратегиясы, талыкпаган чыгармачылык билим берүү – тарбиялоо өзүн өнүктүрүү системасынын стратегиясы болушу керек, ал деген мугалимдин чыгармачылык өзүн өнүктүрүү деген болот.

Окуучулардын ийгиликтүү өнүгүүсүнүн өзгөлөрүүлөрүн камсыздоо үчүн билим алууда жана билгичтикте окуучунун мүмкүнчүлүктөрүнүн жана жөндөмдөрүнүн чегинде шарттар түзүлүшү керек.

Жаштарды тарбиялоодо жогорку деңгээлдеги кыйынчылыктарда окутуу, өнүктүрүү натыйжасын берет.

Чыгармачылык жөндөмдөр адамда жетишерлүү ишмердиктин чөйрөсүндө өнүгөт.

Окутуунун бүгүнкү күндөгү системасынын кемчилиги окутуу-чыгармачылык ишмердикте практикалык компоненттин ролун төмөндөткөндүгү жана теоретикалык билимдин маанисин көтөрө баалагандыкта, чыгармачылыкка каршы теоретикалык ой жүгүртүүнүн түзүлгөндүгүндө.

Бүтүндөй инсандын мурдараак берилген (айтылган) сапаттар жана ишмердиктин түрлөрүн уюштуруунун жыйынтыгы, ниеттенүү жана багыттуу педагогикалык таасир кылуу менен мүмкүн. Ар кандай педагогикалык таасир кылууда окутуу-тарбиялоо процессин долбоорлого чейин кандай болбосун өзүнүн ордун алдын ала берилген эффективдүүлүктүн гарантиясы.

Педагогикалык конструкциялоонун маанисин, баардык педагогикалык системанын компоненттерин педагогдун окуучулардын ишмердигин, бирдиктүү, бүтүндүк, кайталангыс системага келтирүү болот.

Педагогикалык конструкциялоо бир канча педагогикалык ишмердиктин этаптарын; жалпы идеядан айкындуу иш-аракеттерди анык жазууга чейин көрсөтүү болот .

Социалдык педагогдорду даярдоодо алардын сапаттарын жана ишмердиктеринин түрлөрүнүн мазмундарынын системасын зарылчылыгынын түзүүнүн негизинде долбоорлонгон:

- социалдык педагогикалык билиминин кеңдиги жана социалдык педагогдун ой жүгүртүүсү;
- социалдык абалды талдоо ыктары жана алардын негизинде эффективдүү каражаттарды тандап алуу жана социалдык педагогикалык иштерди ар кандай элдик катмары менен иш алып барууну бөлүүлөрү;
- социалдык процесстердин варианттарын жана алардын практикалык ишмердиктерин көңүлгө алууну билүү;
- адамдар менен иштөөдө ыкмаларын жана коммуникабелдүүлүккө, адамдын ички резервдик иш-аракетин келтирүүчү жөндөмү.

Жогоруда айтылган адистердин социалдык педагогика тармагындагы колдонуучу сапаттарынын программасынын үзгүлтүксүздүк мазмуну жаштарга социалдык билим берүүгө багытталган. Окутуу программасынын маанисинин өзгөчөлүктөрү болуп, кесиптик билимди жана билгичтикти алуу болот, аларды окуучулар өз ара байланыштырышкан, бир бирин түшүнүшкөн социалдык педагогдорду даярдоо баскычын өтүү менен өздөштүрүшкөн. Ар бир баскыч логикалык, жалпы билим берүү, гуманитардык жана атайын дисциплиналарды өз ара байланыштарын көрсөтөт жана бардыгына бирдей максат коюлар звеносуна ээ болот.

Эгерде, социалдык чөйрөнү коңүлгө алган жаштардын жана чоң адамдардын маданиятын түзүүдө чечүүчү факторлор, баалуулуктар жана кызыгуулар, социалдык-педагогикалык иштин сапаттуулугун жогорулатуу үчүн актуулдуулугун эле бул чөйрөдө эмес, анын өзүндө болот. Мындай иш билим берүү системасын модернизациялоо жалпы процессинин эң керектүү бөлүктөрүнөн болот, аларды ийгиликтүү чечүү – мамлекеттик бүгүнкү жана эртеңки өнүгүүсүн камсыздоого чакырылган.

Алардын ошончолук мүмүкүнчүлүктөрү балким башкаларда: эгерде алар илимий негизине таянбаса мынчалык көңүл буруулар алардын жыйынтыктарына таасир эталбай калышы мүмкүн, алар бир жактан мыйзам ченемдүүлүгүн, социалдык педагогиканын теориясынын жана практикасынын динамикасынын өнүгүүсүндөгү өз ара таасиринин тенденциясына көз алууга чакырылган – экинчи жактан – ушундай көрсөткүчтөргө социалдык педагогикалык ишмердикке жана аны татаал, көптөгөн коомдук шарттардагы каршылыктарды талдоо жүргүзүү аркылуу алардын перспективасын аныктоого жардам берүү болот. Ар кандай социум бул көпбү же азбы белгилүү адамдардын жашашкан мейкиндигинде сөзсүз позитивдүү педагогикалык потенциалына ээ болушат жана жаштарга стихиялык тажрыйбасы менен таасир этишет.

Социалдык педагогикадан илимий-методикалык жолдордун негиздерин жана өнүгүүнүн, кеңейтүүнүн, ар түрдүү социумдардын жагымдуу активдүүлүктөрдү күтүүгө болот.

Эл аралык деңгээлдеги социалдык педагогикасынын өнүгүү идеясынын тенденциясын, көптөгөн авторлор негизги милдеттеринин принциптери катары, алардын ичинде социалдык-тарыхий шарттардын теоретикалык абалын, педагогикалык бүтүндүгү, гуманистик баалуулугу, инсандын социалдык активдүүлүгү жана башкалары бар.

Билим берүүнү мазмунун талдоо жүргүзүдө, социалдык педагогдордун кесиптүүлүккө даярдоодо, окутуу пландарынын жана программаларынын түзүлүшүн тарбиялоодо анын негизги өзөгүн бөлүүгө негиз берет, базистик социалдык тарбиялоодо кесиптик компетентциясын, адам жөнүндөгү инсандык чөйрөдөгү билимдин контексти, бул социалдык тарбиялоо практикасындагы билим жана көнүгүүнүн тармагы. Социалдык педагогдун компетенттүүлүгүнүн негизги элементтери катары (бөлүктөрүнө) эмкилерди карайбыз: тарбиялоо тармагындагы билим берүүнүн ситемасын; айкындуу ар бир окуучуда, студентте, угуучуда жыйылган (чогултулган) социалдык тажрыйба; тарбиялоо ишмердигинде үйрөнүп алган методика-

ны жана технологияны колдонуудагы билгичтиктери жана көндүмдөрү.

Ошентип, социалдык педагогду бүгүнкү күндө жаштарды сапаттуу кесиптүүлүккө тарбиялоодогу талап ал билим берүүнүн приоритеттүү мазмунун бир канча социалдык дисциплиналарга жана атайын курстарга берилген. Аларды социалдык педагогиканын теориясы жана практикасынын тарбиялоодогу иштердин технологиясынын методикасы, ошондой эле педагогикалык чеберчиликтин негизин түзөт.

Адабияттар

1. Эрганова Н.Е. Педагогические технологии в профессиональном образовании. – М.: Академия, 2014.

2. Введение в педагогическую деятельность: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, Н.Г. Шапошникова и др. : 3-е изд. – М.: Академия, 2006.

3. Орлов А.А., Агафонова А.С. Введение в педагогическую деятельность. Практикум. – М.: Академия, 2004.

4. Сахарчук Е.И. Управление качеством подготовки специалистов сферы образования. – Волгоград, 2004.

УДК:372.881.111.1(575.2)(04)

Бошкоева Н. С.
БГУ им. Карасаева,
nazka210373@gmail.ru

ОБУЧЕНИЕ АУДИРОВАНИЮ

УГУУГА ҮЙРӨТҮҮ

TEACHING AUDITION

Аннотация: *В данной статье рассматриваются методические приёмы обучения аудированию, целью которого является слушание и понимание иноязычной речи, осмысление воспринятой информации. Приёмы направлены на тренировку внимания и оперативной памяти студентов, при помощи которых они смогут понять речь иностранных людей как при непосредственном общении, так и по радио, телевидению и другим средствам массовой информации.*

Ключевые слова: *аудирование, общение, информация, осмысление, слух, речь, язык, обучение, упражнение, деятельность, тренировка, память, интонация.*

Аннотация: *Бул макалада чет тилинде сүйлөөнү угуу жана түшүнүү, кабыл алынган маалыматты түшүнүү максаты болгон угууга окутуу усулдук ыкмалары каралган. Ыкмалар студенттердин назарынын жана оперативдүү эс-тутумунун машыгуусуна багытталган, алардын жардамы менен студенттер түздөн-түз байланыш аркылуу, ошондой эле радио, теле көрсөтүү жана башка массалык маалымат каражаттары аркылуу чет тилдүү адамдарды түшүнө алат.*

Түйүндүү сөздөр: *угуу, байланыш, маалымат, түшүнүүчүлүк, угуу сезим, сүйлөө, тил, үйрөтүү, көнүгүү, иш, машыгуу, эс-тутум, интонация.*

Annotation: *This article discusses the methodical techniques of teaching audition, the purpose of which is hearing and understanding foreign language speech, comprehension of perceived information. Techniques are directed to the training of students' attention and active memory, with the help of which they can understand the speech of foreign language people through direct communication, also on the radio, television and other mass media.*

Key words: *audition, contact, information, comprehension, hearing, speech, language, teaching, exercise, activity, training, memory, intonation.*

Listening is an important type of speech activity, since mastering oral speech in a foreign language is impossible without the ability to understand the speech of other people both in direct communication and on radio, television and other media. The term "listening" means listening and understanding foreign language. In general, audition can be defined as an analytic - synthetic process for processing an acoustic signal, the result of which is a comprehension of perceived information. In the course of listening, the student performs a number of complex logical operations: analysis, contrasting abstraction, concretization, which provide lightning-fast understanding of them in the perception of oral speech, are called the skill of auiting. synthesis, deduction, induction, comparison. Speech actions, in which the auditory and semantic connections of linguistic phenomena lie.

Listening as a type of communicative activity can be conditionally considered in two plans: first, as an integral part of speechcommunication, and secondly, as a relatively independent communication, when the flow of speech information is directed in one direction, for example, when listening to a story, voiced lashfilm, film, video. In the methodological literature ralichanst contact and oastannoe listening. In contact hearing, it is indeed an integral part of oral interactive communication; three distantly mediated listening, this form of communication is an independent form of speech communication with its own characteristics.

Listening as an integral part of the two -side speech exchange of information, with all other conditions being equal, is better than its variant of one-sided reception of information from various sources of reproduction of sound recording. Understanding information in two-way communication is facilitated by the presence of many external factors, basins as facial expressions, facial expressions, and other types of manifestations of emotional state are spoken of and ero attitude to the presented teachable information. One of the factors around the perception of speech is the fact that listening during two-way speech communication is carried out alternately with speaking. In their own e-mails, the burden on the hearing analyzers is reduced and the listening process is

less tedious. In addition, in case of any ambiguity in the perception of the content of the statement, the interviewee will always be able to request additional information in one form or another. These factors are absent during speech reproduction, recorded with the help of technical means. From studies of domestic foreign psychologists, it is known that the listener relies on his alternative experience in the development of a sufficiently developed psychological mechanisms. Accepting information of phonological (lower) level, it should recoder it into units of(high) level using different perceptual pillars. including the sub-air environment or the communication line, and the loan by acting on the ears or eyes and through them on the brain and the articulation device of the addressee, we transmit only the physical (acoustic or optical) signals of the tongue. Those who receive these signals should convert them to thoughts based on the value system and life experience. This process is personal and complex, since it depends on many factors, including the development of a student's hearing and memory, on the ability to use perceptual moving, on the presence of attention and interest. its unit is the calling function of situations. Directly through Speech hearing (intonation and phonemic) refers to one of the basic conditions for successful learning of a foreign language.

When listening to the ear, the phrase as one of the perception units is understood not by analyzing and later revealing the words that constitute it, but as a result of the recognition of informative features. Intonation is considered the most informative sign, since it has perceptive qualities that make the listener change the speech into syntactic blocks, understand the connection of parts of the phrase, and, therefore, reveal the content. Behind the intonation, such speech functions as communicative, syntactic, logical, modal. (Artemov V. A. Psychology of teaching foreign languages. M., 1969).

If by intonational hearing it is common to understand the ability to perceive intonation phrase structure and correctly relate it to the intonational variation, the phoneme, to the rumors, is meant to cultivate the sounds of speech and identify them with the corresponding phonemes. In practice, learning to listening is associated with learning to speak and read. Psychologistsexperimentally proved that when listening to the foreign language, the so-called microarticle is implemented, which is a poly-motivating student to loud articulated speech units. In other words listening leads to the creation of skills and abilities to speak . Since the formation of persistent auditory images is the basis on which the skills of active mastery of a foreign language speech are relatively summer. There is also no doubt that there is a close relationship between the teaching of listening and reading. At the same time, there is a shift in listening to words learned in reading, and vice versa.

As mentioned earlier, listening is associated with a complex process of searching and selecting informative features from a number of possible ones, which depends on the presence of associative links. It is believed that the perception of both native and foreign language speech depends on whether the students associate this concept with the sound form of the word or its graphic form. The lack of strong connections with the sound side of the word makes it more difficult for the listener to perceive multilingual speech than for the perception of native speech. From this it should be concluded that written foreign language speech should not crowd out oral speech in the process of learning.

When listening to native speech, not all of its details are perceived, many of them are given the so-called reference point, are grasped with the help of keywords, or semantic beh, which give the opportunity to understand the meaning of integral segments of speech (sentences). The remaining elements of speech are perceived not so much as coal! hesitated or thought by the listener. In this you can see the peculiar selectivity of speech reception.

Hearing of foreign language speech often causes great difficulties due to the fact that students have a tendency to its n elemental perception, with which there may be no tendency to the perception of a holistic rum.In the perception of foreign language speech, the language form for a long time remains an unreliable support for semantic prediction, although it is precisely that attention that listens to is not focused. Forecasting overflows with the redundancy of the language the presence in the text of elements that are not directly related to the content, such as introductory words, repetitions, rhetorical questions, synonymous expressions, contacting words, etc. These duplicate language tools will create a time reserve for probabilistic forecasting without significant complication of the language form and an increase in the length of the message. Researchers classify duplicate language tools into three groups: a) acoustic elements (interjections, rhythm, raising and lowering voices, pauses, etc.); b) visual elements (facial expressions, gestures, posturing, etc.); c) tactile elements (shaking hands, tapping on the shoulder, pushing, holding, etc.). Paralinguistic means are introduced into the situation of communication, I specify the content, contribute to the retention of attention, strengthen the understanding of the statement of the statement.

The development of forecasting is connected not only with the students' language training, but also with their life skills. ability to transfer skills formed in the native language to a foreign language. These qualities should be primarily attributed to ingenuity and ingenuity, the ability to listen and quickly respond to all sorts of signals of oral communication, the ability to switch from one mental operation to another, to quickly enter into the message, etc.

It should be remembered that the main purpose of listening is not just to hear, but also to understand someone else's speech, and to understand correctly, fully and deeply enough. For a Kyrgyz-speaking student, the added complexity is also that pace. For example, English-speaking speech is significantly higher than the rate of native speech (180 words per minute compared to about 120 in the Kyrgyz language). The correct rate of voice messages determinesnot only their speed and their accuracy of their understanding, but also efficiency of memorization. In the case of rising speed, understanding is hampered by an enhanced reduction of sounds, a reduction in pauses between systatmes, and a lack of time to realize the meaning. At too slow a pace, the phase of perception is stretched, the process of integration of individual units is hampered. Thus, from the very beginning of learning to teach in a foreign language, the rate of speech should be normal. In poorly prepared groups, the inormation should

be given in portions, increasing the duration of pauses between syntums, sentences for understanding the content. However, the duration of the message should not exceed one and a half to three minutes (without visual support), since, according to psychologists, fatigue during listening occurs significantly.

The main obstacle for listening comprehension is the lack of a language environment, as a result of the yero rate, the sound form of a word becomes less irritating than graphic , which leads to unrecognized words known to students, students! We are accustomed to perceive information mainly on the visual channel. The interpreter allows them to use the text when discussing it and retelling it and actually read the unfolded supports. In this case, the teacher himself inhibits the development of hearing. The most effective way is when a teacher consciously leads students from favorable learning conditions to unfavorable ones, from having verbal supports to their gradual withdrawal. messages to violate the integrity of perception. Confronted with misunderstanding the speech of students, the teacher often resorts to repeated repetition (or even worse, translation) of the message, which myo promotes listening. Repeated audition should be a learning task. So, at the first listening, students can be asked to understand the general content, and assignment for understanding the details and ideas of the message - during the second listening.

Numbers of difficulties are connected with the lack of a clear organization of control during listening. If the control is not regular, then it is not necessary to rely on its effectiveness, efficiency. It is very important that control covers all students. For a more rational organization of listening control, it is advisable to take into account the varying complexity of control techniques, to begin more simple techniques that require a minimum of productive forms of speech in a foreign language. When using techniques associated with the speech activity of students, it is necessary to take into account their linguistic training. No matter how many times a message is repaired, the forms of control should be correlated with the understanding of varying degrees of rubin.

At the initial and secondary levels of instruction, students have great difficulty in performing assignments for listening due to insufficient development of the operational memory. Students find it difficult to perform tasks of the type “Listen to and repeat the sentence, the text is unchanged.” As a rule, students keep in memory only those words that are at the beginning or at the end of the phrase , and not those that have the basic meaning. This is explained further by that a student sometimes perceives audiotext not as a plotted peacock, but as a simple sequence of words and expressions, which prevents him from understanding and interpreting the text as a whole. To overcome this difficulty, the teacher usually increases the number of preparatory exercises for development of skills to highlight the main thing and to develop memoryof schoolchildren. Effective for this purpose, exercises built on the spike of a snowball. Particular initial stage, when it is at the students absent-minded, unstable. Work can be carried out as follows. text. Then this text is read again, but at the same time some changes are made to it. Students should notice these changes and react to them. Changes may be grammatical (for example, changing the verb tense) or lexical (using synonyms), as well as meaningful (using character descriptions of characters, places, time, etc.) are aimed at training attention, especially the teacher reads in the formation of mental mechanisms, a special place is occupied by exercises in the training of the mechanism of the likelihood of forecasting. Probabilistic forecasting is manifested at all levels of the language - from crora to text, and the wider the context and add! its structure of the whole message, the more the perception depends on the probability rating of the entire message. (Zimnyaya I.A, About Probabilistic character of speech perception.MSPIFL named after M.Torez, 1972, v.60, p.143) Exercises that develop probabilistic forecasting skills and abilities can begin with the perception of word combinations and sentences, and gradually proceed to the perception and character of speech perception, cognizance of dialogic unity, paragraph, text. Students are put: to restore the statement by the heard part. When predicting the missing elements of the statement, prediction can occur at different levels. For example, by following the plot of a story, a student may suggest events, which are described in it (level of meaning). At the level of lexical and grammatical compatibility, forecasting is carried out in such a way that the student restores the missing defined word in the utterance after the adjective, the complementetc. The linguistic basis for prediction at the level of fractions is also the types of syntactic connections, the ability to retain traces of a series of words, t. e. slow down the premature conclusion on the meaning of the statement based on the part of the sentence. Particularly difficult are complex syntactic constructions. Understanding them, as A. R. Luria takes, requires an intermediate transformation that provides mental segmentation of complex phrases with simultaneous, rather than consistent visibility of the entire structure. (Luria A.R. The Main Problems of Neutrolinguistics. M., 1975, p.157-180).

The formation of the mechanism plays an important role in the development of auditory skills. Equivalent substitutions are the ability of the hearer to replace words with other words. convey the meaning, rather than repeating the received message verbatim. This mechanism is necessary to ensure sufficient speed of thought processes in internal speech and their curtailment, which is something for listening

When organizing the perception of foreign speech in sound recording without visual reinforcement, the teacher is forced to resort to written props, pre-interpretation of vocabulary and tricks. The technique distinguishes between visual and verbal supports when learning to listen. Maps, pictures, photos, diagrams, other graphic materials concern to visual props. Verbal props can be presented in the form of keywords, a plan, a variety of questionnaires, allowing the listener to divide the text in accordance with the proposed method. Listening thus acquires a specific goal. Its effectiveness is easy to control, since the students' inner mental activity is brought to the outer plan.

The specific feature of a foreign language as an academic subject is the formation of a negative subjective attitude topeople as a very difficult, practically not amenable to the conditions of schooling mastering the subject. A foreign language really requires daily and systematic work, and the work is motivated: the student must know why he does it, and have a clearly defined specific goal of

learning a foreign language. Exercises for teaching listening, as well as for teaching other types of speech activity, should be language (preparatory) and speech. Language (preparatory) exercises are divided into phonetic, grammatical and lexical, and in relation to mastering listening, they mainly contribute to the development of auditing skills, phonetic, lexical and grammatical.

Speech exercises are used to train the spontaneous use of linguistic phenomena in speech, as a rule, without awareness at the time of speech. It is the ability to use in speech the learned linguistic phenomena indicates that they are learned by students. Speech exercises in teaching listening are aimed at improving the process of sense perception of the text (speech exercises are always contextual) and attaining a certain level of understanding.) Speech exercises model the act of auditing activities and include the following components: 1) preparation for listening to the message; 2) the audition itself; 3) analysis of the results of listening. Moreover, if previously only the controlling role was prescribed to the analysis of the results, now the student's actions are considered as a natural communicative reaction (feedback). Analysis of listening results most often occurs in the form of oral exercises, always creative and productive. Listening to voice messages is related to the activity of memory (short-term and long-term).

Short-term memory holds deed information on all phases of the process of perception, up to its processing and receipt of part of the information in long-term memory. The latter is designed to preserve the rumor and articulation of words, phrases and symptactic constructions, rules and schemes of their connection. Because of this, an understanding of the phrase structure and the communicative type of assumption occurs. Short-term memory is also needed to compare perceptions, following each other with a certain interval. (Zhinkin NI. Mechanisms of speech.M., 1958, Konorsky 10 integrative activity of the brain. M., 1970).

In order for a speech message to be correctly understood, the listener must retain words and phrases, associate what he hears at this particular moment, what I heard before, to translate a consecutive series of incoming signals into a simultaneous one. These functions are performed by the operational memory, differing in low accuracy and low noise immunity. (Zinchenko, PI, Repkina, G.V. To the formulation of the problem of operative memory, - Psychology, 1964, Neo.

Short-term and operative memory play an official role. They help in the receipt of a part of information in long-term memory, and the success depends on the qualitative and quantitative selection, on the method of introducing the material and its fixation.

Most psychologists believe that forgetting information embedded in short-term memory may be due to interference, expressed in a certain similarity. elements. This is believed to be one of the characteristic features of short-term memory, as opposed to long-term, for which semantic proximity is important to perceive ro ro material "For beginning auditors, it is necessary, taking into account the above, preliminary work aimed at identifying a part of new information from that which is stored in memory, clarity and consistency of presentation, the leaks of information overload, especially due to realities, digital data and artistic - figurative means.

Thus, listening is a complex mental-mnemonic activity in the process of learning a foreign language. In this kind of speech activity, a number of psychological difficulties are observed, such as the uniqueness and shortness of the auditory perception, different speed and pace of speech, the insufficiently developed probable memory of students, and the inability to concentrate. poorly developed speech hearing, the ability to play only three using visual supports. However, these problems are solvable. The way out of such a situation can serve as exercises aimed at developing phonemic and intonational hearing, training memory, attention of students, development, skills of probabilistic forecasting, the ability to highlight the main idea of the statement, as well as exercises on perception of non-verbal communication.

References:

1, Methods of teaching foreign language.K.V. Fokina, L.N. Ternova N.V. Kostycheva, M., 2008

2, Methods of teaching foreign languages in high school. N. I. Gez, M. V Lyakhovitsky, A. A. Mirolyubov, S. K. Folomkina, S. F. Shatilov, -M. , 1982

3, Methods of teaching foreign languages: A basic course of lectures: a manual for students of pedagogical institutes and teachers, E.N. Solovova - M. - Enlightenment, 2003

4, Theory of teaching foreign languages: linguodidactics and teaching methods. N.D. Galsk ° ro, N. I. Gez - M.: Academy, 2005

5. Technology of interactive learning. S. S. Kashlev Minsk: Belarusian Verasen, 2005

6. Technique as a science: study, manual. Ed. EAT. Passov, E. S. Kuznetsova. _ Voronezh: Interlingua, 2002 B.

УДК: 378.2(575.2)(04)

Али Актюрк,
К. Карасаев атындагы БГУнун аспиранты

БОЛОЧОК СОЦИАЛДЫК ПЕДАГОГДОРДУН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ТҮЗҮҮДӨГҮ АТАЙЫНКЫ СОЦИАЛДЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК МАМИЛЕ

СПЕЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

SPECIAL PEDAGOGICAL RELATIONS IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE SOCIAL TEACHERS

Аннотация: *Бул макалада болочок социалдык педагогдун негизги компетенциялары: социалдык инсандык, жалпы кесиптик, методикалык жана атайын компетенция экендиги, жана аларды түзүүдөгү атайынкы социалдык-педагогикалык мамиле жөнүндө айтылат.*

Түйүндүү сөздөр: *компетенция, социалдык педагог, методика, компетенттүүлүк.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрены основные компетенции необходимые для будущих социальных педагогов, такие как: социально-личностное, общая, профессиональная, методическая и специальная компетенция, а также рассмотрены специально-педагогические отношения при их формировании.*

Ключевые слова: *компетенция, социальный педагог, методика, компетентность.*

Abstract: *This article discusses the main competencies necessary for future social theachers, such as: social and personal, general professional, methodical and special, and also special educational relations in their formation.*

Key words: *competence, social teacher, technique.*

Тарбиялоо жана билим берүү процессинде жаңы көз караштарды ишке ашыруу үчүн социалдык-педагогикалык жол көптөгөн резервдерди камтыйт: бир катар түшүнүктөр коомдун тарыхындагы маанилердин башталышында коюлгандарды чагылдырат; адамдын ишмердигинде өзүнүн айлана-чөйрөсүн мыктылоодо, жеткилик кылуудагы керектиги; инсандын ички өнүгүү шарттары аркылуу сырткы кырдаалдарды өздөштүрүүдөгү адамдын баарлашуусу жана өзүнүн кайра куруудагысы; педагогикалык чындыкка мазмундук көз караш талаасын үзгүлтүксүз бирдей байланышкан бүтүндүк, турмуштагы элементтердин интеграцияланган базасын (табигый, социалдык жана инсандык), максималдуу, реалдуу билим берүү тажрыйбасында берилген; баардык билим берүү субъектилеринде технологиялык жабдыктоо логиканы бириктирүүдөгү иш-аракеттердин негизинде инсандын социализациялоосу жана өзүн ишке ашыруу жолдорунун диапазонунун шарттарын кайрадан куруу үчүн жүзөгө ашырылат, жаңы турмуштун тартибинде, же болбосо стандарттуу эмес абалдарда, ошондой эле инновациялык билим берүү объектеринде конструкциялоо милдетин натыйжалуулугун камсыздайт.

Азыркы педагогикалык илиминде «мамиле» мааниси боюнча «көз караш», «позиция», «көз караштын чекити», «багыт алуу» түшүнүктөрүн педагогикалык процесстердин стратегиясын берүүчү жана конкреттүү абалда тактикалык иш-аракетте пайдаланууну кабыл алышкан.

Приоритеттик басымдуулук жолду колдонуу үчүн негизинде сапаттуу өзгөчө педагогикалык процессти уюштуруу стили түзүлөт, педагогикалык ишмердүүлүктүн жана педагогикалык өз ара ишмердикти тандап алууда натыйжалуу таасирин берет.

Тарбиялоодо жана билим берүүдөгү социалдык-педагогикалык жолдордун актуалдуулугуна шек жок, себеби, ал объективдүүлүккө, предметтик дүйнөгө гана эмес, инсандын жаңыланышкан коммуникациясында өзүн ишке ашыруу шартынын, билим берүү системасындагы байланыштырган жана өз ара мамилелерди өнүгүшүнө да багытталган: өнүгүүдө жана социалдык чөйрөдө предметтик жана социалдык- педагогикалык багыт болуп эсептелинет.

Азыркы күндө пайдаланып жаткан жолдор белгилүү чектөөлөргө ээ, алар жалпы методологиялык, педагогикалык процесстин толугун жана ар тараптуулугун, тарбиялуулугун жана билим берүүнүн конструкциялоо катары билдире албайт, максаты жана иш-аракеттеринин жыйынтыктары катары адамдын өз ордун алуусундагы ар кандай сапартардын жана абалдардын өз ара мамилеси биосоциалдык башталыштардын биригишине байланыштуу болот: адамдын акылы, денеси жана жаны. Биздин оюбузча тарбиялоону жаңылантууда көбүрөөк социалдык-педагогикалык жол туура келет. Ошол гана методологиянын сапатынын негизи катары, жалпы жана социалдык педагогиканын интегративдүү координациялык функциясын ишке ашыруусунун камсыздоосу катары эсептелинет.

Билим берүү саясатынын багыттарын социалдык-педагогикалык жолдору, субъектилердин ишмердик максаттуу багыт алуу системасын, турмушка макулдалышынын жалпы улуттук, мамлекеттик жана инсандык талаптарын, билим берүү тармагында камсыздайт: биринчи кезекте терең маанилүү жана жоопкерчилик менен тандап алынган перспективдүү максаттарды жана социалдык өнүгүүнүн маданиятын сактоо үлгүлөрүн, экинчиден – алардын ишке ашыруу технологияларын аныктоо болот (таблица 1.1.).

Социалдык-педагогикалык жолдун идеялары адамдын турмушунда ага жардам жана колдоо көрсөтө ала турган чегинде туура келе турган жолдордо жана каражаттарда концентрацияланат, ал бир бирине байланышкан ишмердикке, жекеликке жана дифференциалдыкка, ар бир инсандын өнүгүүсү үчүн түзүлгөн комфорттук шартка багытталган. Жекелештирүү педагогдун ишмердигине индивиддин табигый жеке жана өзүнчө алынган жекелик тажрыйбасын социализациялоону билдирет. Ошону менен бирге инсандык-гуманистик көз карашы терс болбойт, кайра андагы социалдык, этикалык жана жеке кабыл алынган чечимге жоопкерчиликти божомолдойт.

Субъективдүү-объективдүү-субъективдүү мамиленин өнүгүүсү, биргелешип кызматташуу, педагог менен окуучунун иш алып баруулары болот, ал жерде тең, бири бирине ыңгайлуу инсандык ойлор жана социалдык тажрыйбалар үстөмдүк кылат, алар өзүнчө кенен ишмердикти тандап алууга коомдун болочок мүчөсүнө, кенен акыл-эстин субъекти, өзүнчө жашоого жол берет. Мындай кырдаал билим берүү жана тарбиялоо, нормативдүүлүктүн тийгизген таасиринен катуу регламенттелген процесстеринен артыкчылыгын ордунан жылдыруудан, инсандык жана балдардын социалдык маанилүү ишмердигин социалдык-педагогикалык колдоо шартында өтүүгө таасир берет.

1.1. – Таблица – Социалдык-педагогикалык жолдун аткаруучу милдеттери

№ кк	Аткаруучу милдеттери	Милдеттердин мазмундары
1.	Методологиялык	Окуучулардын жалпы дүйнө жөнүндөгү билиминин бүтүндөй биримдигин, адамдын ата мекен жөнүндө маданиятынын, мыйзамдар жана мыйзам ченемдүүлүктөр, жалпы илимий түшүнүктөр, тилдер жана билим алуулар, функционалдык теориялар жана идеялар жөнүндөгү түшүнүктөр.
2.	Долбоордуу	Конструкциялоо жана мазмунунун кайра конструкциялоо, окутуу-тарбиялоо процесстерин социалдык өзгөрүүлөрдүн позициясы тарабынан боло турган методдор жана формалар
3.	Кайрадан түзүлүүчү	Субъективдүү социалдык багытталган позицияны активдештирүү, жеке өнүгүүсү, мамилелерди гармонизациялоо, зарыл кызыкчылыктардын мотивдери, билимге – илимге болгон керектерди (муктажтыктарды) чыгармачылык тажрыйбаны байытуу.
4.	Технологиялык	Окуу-тарбиялоону уюштурууда социалдык институт катары мазмундарын, каражаттарын жана технологиясын.
5.	Координациялык жөнгө салуу	Бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүү, субъективтердин иш-аракеттерин өз ара макулдашуусу, окуучулардын турмушун социалдык-педагогикалык комфорт менен камсыздоо, өздөрүн аныктоодо, ишке ашырууда жана рефлексивдүүлүктө колдоо көрсөтүү
6.	Аналитикалык рефлексивдүүлүк	Инсандын өнүгүүсүнүн натыйжалуу педагогикалык колдоо көрсөтүүдө көзөмөлдү жалпылоону жана баалоону аткаруу

Социалдык-педагогикалык жолдун түшүнүктүү категориялык аппараттын жана анын негиздөөчү мүнөздөмөсү төмөнкү баардык бөлүктөрүнө көрсөтүлгөн (1.2. Таблица).

1.2. – Таблица. Социалдык-педагогикалык жолдун түшүнүктүү категориялык аппартынын мүнөздөмөсү жана бөлүктөрү

№ кк	Түшүнүктөрдүн аталышы	Түшүнүктөрдүн мазмундары
1.	Түшүнүктүүлүк	Социалдык-педагогикалык, социализациялоотерминдердин (сөздөрүн) мүнөздөө
2.	Мазмундук	Негизги идеяларды жана аларга адекваттуу (окшош) принциптерди мүнөздөө
3.	Технологиялык	Социалдык-педагогикалык методдорду жана ыкмаларды, процедураларды жана кыймыл-аракеттердин этаптарын мүнөздөө

Азыркы эмгек базарында керектиги социалдык-педагогикалык тармагындагы студенттердин талаптарынын мазмунуна ээ болууга мажбурлайт. Мындай мүнөздөмөлөрдү билим берүүнүн ишке ашыруусунун тилине которгондо «компетенттүүлүк» деген түшүнүк келип чыгат.

Аны менен ийгиликтүү жүрүм-турум стандарттуу болбогон абалда, өзүнүн шериктеши менен формалдуу эмес өз ара ишмердикте, татаал же болбосо чыр-чатакка айланган милдеттерди (маселелерди) чечүүдө, карама-каршы маалыматтарга таянган учурда, динамикалык жана татаал интеграцияланган процесстерде, аларды башкарууда атайын теоретикалык билим талап кылынат.

Ушул себептен «кесиптик компетенция» деген түшүнүккө талдоо жүргүздүк. Педагогикалык илимде «кесиптик компетенция» : билимдин жана билгичтиктин жыйындысы, эмгектин натыйжасы, милдеттерди аткаруучу көнүгүүнүн көлөмү; инсандын сапатын жана ар кандай касиетинин комбинациясы; кесиптүүлүктүн маанилүү инсандык сапатынын комплекстүү билими; кесипкөйлүктүн вектору; эмгекке теоретикалык жана практикалыктын биримдигинин даярдыгы; татаал маданият сыяктуу ишмердиктердин түрлөрүн аткаруучулук жөндөмү ж.б.

Кесиптик компетенция ар түрдүү жана ар кандай пландаштыруусу, талкууланууусу, түрдүү илимий жолдор; инсандык-ишмердик, системалык-түзүлүштүк (структуралык), билимдүүлүк, маданияттулук ж.б. изилдөөчүлөр чече турган илимий максаттар менен шартталган. Компетенттүүлүк деген түшүнүктүн негизи максат коюу суроолордун контекстинде каралышы керек. Педагогикалык билимдин максатынын жогоркусу жана кошумчасы бирдей эмес. Педагогикалык ЖОЖдордо тарыхий түзүлгөн, туруктуу болуп калган кесиптик билимдин жана билгичтикке жооп берет, институттар болсо – квалификациясын жогорулатууга актуалдык жана инновациялык кесиптик компетенциясын өздөштүрүүсүнө.

Эгерде, болочок педагогдун компетенттүүлүгүнүн түзүлүшүнүн ЖОЖдогу билим берүү системасынын бир чепте карап көрсөк, анда билим, билгичтик жана көндүмдөр, жөндөмдөр, башкача айтканда – адистин даярдыгы жөнүндө кеп кылса болот. Педагогдордун квалификациясын жогорулатуудагы окуусунун системасы эки кайталануучу циклдык этаптан турат – курстук жана курстар аралык, алардын ар бири өзүнүн багытына ээ. Окутуу процесси ар кандай деңгээлдеги методикалык кызматтардын ишмердиктеринин өз аралык байланыштарын (муниципалдык, институциалдык) жана педагогдун өзүн болжолдойт.

Адабияттар

1. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. – СПб., 2000.

2. Кузьмина Н.В. Способность, одаренность, талант учителя. – Л., 1985.

3. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. – СПб., 1993.

4. Педагогическая компетентность, мобильность и творчество педагогов. – СПб., 1994.

5. Сластенин В.А. Современные подходы к подготовке учителя // Пед. образование и наука. – 2000. – № 1.

УДК:37.013:812.512.154

Р.Т.Жолдошева
Ж.Баласагын атындагы
КУУнун окутуучусу

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫН ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУТУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗИ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПРЕПОДАВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА ТУРАРА КОЖОМБЕРДИЕВА В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

THE METHODOLOGICAL BASIS OF TURAR KOZHOMBERDIYEV CREATIVITY OF SECONDARY SCHOOL TEACHING

Аннотация: *Макалада Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгын орто мектептерде компетентүүлүктөргө негиздеп окутуунун методологиялык негиздери тууралуу айтылып, окутуунун ык-усулдарын туура пайдалануу менен салттуу жана жаңычыл формаларын ыктуу колдонуу аркылуу окутуу иштерине койгон максатын ишке ашыруу тууралуу баяндалат.*

Түйүндүү сөздөр: *окутуу, стандарт, компетенция, адабий-эстетикалык кабылдоо, таанып билүү, көз караш, образдуулук, социалдык-статус, метафора, талдоо, элестетип түшүнүү*

Аннотация: *В статье сказано, что для преподавания в средних школах необходима методологическая основа формирования, компетентности по творчеству Турара Кожомбердиева, и правильное использование методов обучения. Описывается, что для того чтобы реализовать цели обучения необходимо использовать традиционные и новые методы преподавания.*

Ключевые слова: *преподавание, стандарт, компетенция, литературный эстетический прием, узнавание, точка зрения, образность, социальный статус, метафора, анализ, понимание представления.*

Annotation: *the article says that for teaching in secondary schools with the necessary methodological competence creativity of Turar Kojomberdiev, and proper use of the teaching methods described here, in order to realize the objectives of the training necessary to use the correct methods, traditional and new methods of teaching.*

Key words: *to teach, standard, competence, literary and esthetic perception, the knowledge, point of view, imagery , the social status, metaphor, analysis, understanding the picture.*

Азыркы мезгилде орто билим берүү мекемелеринде кыргыз адабиятын окутуу маселеси бир катар татаал көйгөйлөр менен коштолуп келет. Алардын башында коомдук-социалдык чөйрөдө жаштардын адабий чыгармаларды таанып-билүүгө карата муктаждыгынын начарлап бара жатышы турат. Электрондук карым-катыштын күч алышы, ал аркылуу адамдардын өз ара байланышуусу коомдун активдүү мүчөсү катары мектеп окуучуларынын көркөм чыгармага карата мамилесин да өзгөртүп барат. Ал окуучуга керектүү маалыматтын көп түрдүү болушу менен катар алардын өтө маанилүүсүн ажыратып билүүгө карай кыйынчылык түзүп жатат. Коомдук-социалдык чөйрөдө түзүлгөн мындай абал ар бир окуучуну маалымат менен жетиштүү камтыган болсо да эң керектүүсүн айырмалооого жолтоо болуп жатканы байкалат. Мындай көрүнүш бир мезгилде калыптанган адабий билим берүүнүн мазмунун азыркы шартка ылайык өзгөрүүсүн талап кылууда.

Ырас азыр коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү бир гана ушул жагдайга байланыштуу кароо туура эмес. Анткени өлкөдөгү билим берүү системасы ааламдашуу процессинен бөлүп алуу мүмкүн эмес. Баланын жаш курагынын жер жүзүнө кеңири тараган социалдык "желелер" менен тыгыз байланышта өнүгүүсү билим берүүнүн башка тармактарында көр-

көм чыгарманы өздөштүрүүнү жаңы багытка бурду. Коомчулукта болуп жаткан мындай мамилени туура баамдаган жалпы билим берүүчү мамлекеттик стандарттар предметтик билим берүүдө анын объектиси адабий чыгарманы үйрөнүүгө карата талаптарды жаңылоого киришти. Ал Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5 – 9-класстары үчүн түзүлгөн "Кыргыз адабияты" сабагынын предметтик стандартында төмөнкүдөй белгиленет, б. а "Адабият" предмети биринчи жолу "Искусство" билим берүү тарамына кошулганы стандарттын жаңылыгы катары белгиленет. Бул жаңылык предметти окуп-үйрөнүүгө илимий мамиле кылууну көркөм ык менен алмаштырат, көркөм чыгармага адабий анализ жүргүзүүнүн ордуна эстетикалык анализдөөгө артыкчылык берсе" [1], аны менен окуу процессинде адабий чыгарманы талдоо аракеттери өзгөргөнүн туюндурат. Окуучунун эстетикалык табитине таасир берүүчү кырдаалды аныктоо, аны ар бир баланын жеке дүйнө кабылдоосуна ылайыктап түзүү, ошол эле мезгилде анын жан жай дүйнөсүндө орун алып келе жаткан жеке көз карашына доо келтирбей турган абалда ишке ашыруу зарылдыгын да белгилейт. Мындан ар бир окуучунун адабий чыгарманы өздөштүрүүсү мектеп партасында окуган сабакта ишке ашырылса да, баланын турмуштук-социалдык кызыкчылыктарын сөзсүз эске алуу маселеси да көрүнөт. Сыртынан жеңил көрүнгөнү менен анын маңызы ар бир баланын адабий чыгарманы таанып-билүүдө адабияттын мазумунунда гана ачылууга тийиш болгон эстетикалык туюмдун орундун туура түшүнүп, ал эми чыгарманы талдоого келгенде окуучунун жеке билимин өздүк пикири аркылуу ачып көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн сабактарды уюштурууда турат.

Окуучунун жеке дүйнө кабылдоосун ачып берүү орто билим берүүдө мурда калыптанган адабият боюнча сабактардын түрүн мазмундук жактан жаңылоо зарылдыгын күн тартибине койду. Мындай жаңылоо мурда болуп келген сабактардын формаларын ошол турушунда колдонууга мүмкүн эместигин кандай ачыктаса, сабактын жүрүшүндө чыгарманын ички эстетикалык табылгаларына карата окуучунун талдоо жумуштарын талкуу аркылуу тактоо маанилүү экенин мугалимге милдеттендирет. Албетте, мугалим тарабынан аткарылуучу мындай мамиле бир гана чыгарманы окуп-үйрөнүүдө жүргүзүлбөстөн, бардык шартта жетекчиликке алына турган болсо, ал жыл бою кыймылда туруучу бир катар маселелерди чечет. Бирок ал ар бир сабакта өз алдынча боло бербестен, баланын жаш курагы менен акырындап түптөлүүчү турмуш чындыгын көркөм таанып-билүүгө тийиш болгон адабий-эстетикалык кабылдоону иштеп чыгууга милдеттүү.Ошол себептен адабият предметинде аткарылган иштер бир сабакта өз алдынча чыгармачыл аракеттин алкагында жүзөгө ашса да, алардын түпкү мазмуну жалпы бүтүндүккө ээ, тымызын өсүп-өнүгүп жүрүп отуруучу иш-чара катары аныкталат. Ал азыркы шартта окуучунун адабий-эстетикалык дүйнө кабылдоосуна тикелей катышы бар баланын коомдук-социалдык кызыкчылыктарын эске алуу менен анын турмушта социалдашуусуна керек компетенцияларын ишке ашырууну көздөйт. Адабият сабагына коюлган мындай талап орто мектепте окутулуп жаткан көркөм чыгармаларды талдоо аракети менен чектелбестен, бала өз алдынча окуган чыгармаларына туура баа берүүгө жол ачууга багыт алат. Ырас, адабият сабагындагы ушул өңүттө жүргөн иш-чаралар баладагы көркөм аңдаштыруунун социалдашууда калыптанып келе жаткан эстетикалык табиттин окуучу өзү окуган чыгармаларды өз алдынча талдоого колдоно алуу зарылдыгы менен коштолот. Ошондуктан адабият сабагында окутула турган ар бир чыгарма баланын жай турмуштагы психо-эмоциялык абалга ээ болуучу көркөм кабылдоонун ар тараптуу аракеттенүүсүн да шарттоого тийиш. Бир сабактан экинчисине өтүп турган окутуунун илимий-методологиялык негизи ар бир окуучунун жеке инсандык белгилерине доо келтирбей туруп, бирок талдоо маалында идеялык мазмунду өздөштүрүү менен бирге анын көркөм ой жүгүртүүсүндө жеке дүйнө кабылдоосун, адеп-ахлакка карата мамилесин, чыгармага карата өздүк пикирин коргоого багыт берет.

Бул ар бир сабакта өркүндөп отуруп улуттук жана дүйнөлүк адабияттын бай казынасында турган көркөм чыгарманын классикалык үлгүсү жөнүндө маалымат берет. Ал сабакта жүрө турган талдоо иш-аракеттери аркылуу ишке ашырылса да эстетикалык табиттин калыптануусу социалдык шартта өзүн ачыктоочу атуулдук позицияда көрүнөт. Чыгарманын мазмунунда жайгашкан адеп-ахлак жана башка маселелерди окуучунун көркөм дөөлөттү түшүнүү наркына байланыштуу кароо баланын жашоого, реалдуу тиричилик менен адабий өнөрдүн ички табиятын туура баамдоого арналат. Методологиялык мазмунду камтыган мындай жалпы түшүнүктөр ар бир чыгарманын көтөргөн жүгүнө жараша жиктелет.

Айтылган методологиялык ойлор белгилүү бир багыт боюнча окуучунун жан дүйнөсүндө калыптануусу үчүн окуу программасында сунушталган ар бир чыгарманы талдоо учурунда элестетип түшүнгүдөй иштер аткарылууга тийиш. Маселен орто билим берүү мекемелеринде Т.Кожомбердиевдин чыгармаларын окутууда да мындай иштер аткарылышы талапка жооп берет. Окуучуга анын чебер лирик экенин далилдөө сабактын мазмунунда бардык формалар менен түшүндүрүлсө да, баланы анын чыгармаларын талдоону үйрөнүү менен жеке турмушунда кездешүүчү лирикалык чыгармаларды өз алдынча талдап жетишүүгө карай жөндөмү калыптанат. Ыр саптары баланын мектеп партасында гана өздөштүрүүчү адабий чыгармачылык эмес, ал окуучу реалдуу турмуштук шартта угуп, анын ыргагынын жагымдуулугун жеке туюму менен түшүнүп биле турган эстетикалык туюмдун бир элементи болуп саналат. Ырас, баланын Т.Кожомбердиевдин лирикаларындагы ойлорунун ачыктыгын, ыр саптарынын ички кайрууларынын элестүүлүгүн, образдуулуктун тактыгын мектепте өздөштүрүүсү менен анда эстетикалык табиттин калыптануусуна бир катар шарттар түзүлөт. Акындын лирикаларынын кыргыз адабиятындагы орду окуучуну кызыктырбаганы менен адабият сабагында туура чечмеленип түшүндүрүлгөн образды сөз берметтери менен ачуу, автор колдонгон ыр түзүүдөгү чеберчилик баланын эмоциясына позитивдүү таасир калтыруу менен бардык шартта лирикалык мазмунда айтылган ойлорду таанып-билүүгө мүмкүнчүлүк ачат.

Элестетип түшүнүү, сөздүн маанисин көз алдына келтирүү менен өз алдынча образдуулук жаратуу дал ушул куралтагы балдардын психологиялык өзгөчөлүгү экендиги белгилүү. Эгер мугалим окуучунун жаш курагындагы мындай өзгөчөлүккө туура мамиле кылбаса, ал баланын жаш курагынын өсүшү менен көрүнүүчү бир топ катачылыктарды бериши анык. Ошондуктан баланын жан дүйнөсүнө жакын турган ошол романтикалык элестөөнү Т.Кожомбердиевдин лирикаларынын поэтикалык табиятын туура таанууга багыттаса, ал кийинки сабактарда жаш куралтын жогорулашы менен турган ырдын өзгөчө белгилерин үйрөтүү талаптары күчөйт. Ал окуу планында белгиленген көркөм образ маселесин образдуулук менен айкалыштырып, турмуштун түрдүү көрүнүштөрүн адабият теориясынын аныктамаларына ылайыктап түшүндүрүү иш-чаралары менен коштолот. Мында мугалим кыргыз тилинде образдуулукту түзгөн көркөм сөз каражаттарынын бай экендигине токтолуп, ыгы келген жерден акындын лирикалык чыгармаларынан мисал кетирип берүүгө тийиш.

Мугалим аткарган иш азыркы билим берүүнүн максатына ылайык бир тараптуу кептен турбашы керек. Анткени баланын жан дүйнөсү акындын сөз байлыгын түшүнүү үчүн алардын ар бири элестеткен түшүнүк талкууга коюлуп, андан балдар өз пикирин билдирүү менен башкалардын да оюн угууга, айрым учурда катуу талкууга катышып жеке көз карашын коргоого милдеттүү да болуп саналат. Мындай иш-аракети менен мугалим балдарда калыптана турган жалпы илимий жана предметтик компетенциялардын ордун текшерүүгө мүмкүнчүлүк алат. Ал иштер программада белгиленген сааттардын аткарылышы менен Т.Кожомбердиевдин лирик акын экенин, анын ырлардагы көп боектуулуктун стилистикасын, поэтикалык элестөөсү аркылуу турмушту образдуу чагылдырууга өзгөчө маани берилгенин мугалим талдап жеткирүүгө милдеттүү. Анын лирикалык каармандарды окуучунун замандашы болоорун, акын ошол замандаштарынын инсандык белгилерине өзгөчө басым жасап, аны өз окурмандарына көп боектуу көркөм сөз каражаттары менен анализдөөнү балдардын өзүнө калтырганы оң. Андай шартта окуучу акындын өзүнө жаккан ырларынан алып, мисал катары тапкан саптар же түрмөктөргө таянып, Т.Кожомбердиевдин чыгармачылыгына мүнөздүү дүйнө кабылдоосун, үлгү болуп берүүчү дүйнө таанымын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк алат. Компетенцияга таянып окутуу баланын кабылдоосу бир тараптуу болуп калбаш үчүн ырдын эмоционалдуулугуна кандай басым жасаса, талкуу окуучуга жеке көз карашын, өздүк пикирин аныктап, туура экенин экспрессивдүүлүктүн негизинде билүүнү шарттайт. Сабакта уюштурулган талдоо иштери кандай ык-усулда болбосун ойду ар тараптуу көрсөтүүгө багытталып, ойлорунун ачыктыгына, ыр саптарынын ыргактуулугуна анын тактыгына мисалдар келтирилет [2].

Албетте, ар бир окуучунун же алардын бир нечесин бириктирген топтук аракеттеринин максаты Т.Кожомбердиевдин акындык өзгөчөлүгүн көрсөтүүгө тийиш. Анда ырдын ички кайрымдарынан ачык көрүнгөн табият көрүнүштөрүнө, кыл калемден чыккандай жандуу тартылган жаратылыштын элестүү сүрөттөрүнө, кадимкидей жан киргизе алган оргиналдуу образдуулукка мугалим көңүл бурууга милдеттүү. Ырлардын метафорасына көңүл бурган балдар акындын чыгармачылыгынан түрдүү мазмундагы төрт саптарына токтолушу мүмкүн. Бирок сабактагы талдоо иштери башка мазмунга өтүп кетпеш үчүн мугалим баланын жан дүйнөсүнө жакын, ошол эле мезгилде алар элестетип түшүнгөндөй ыр түрмөктөрүнө, же саптарына маани берилүүсү майнаптуу болот. Мисалы, “Дирилдейт айдын сууда жалбырагы, Балыктар тиштейт четин, ана тагы. Бутакка мөмө болуп илинет ай, Качырайт оордуктан алма багы” деген сыяктуулары на артыкчылык бергени туура.

Биз бул жерде мисал катары алган саптар мугалимдин сабакты сөзсүз ушундай өткөрүү керек дегенге милдеттендирбейт [3]. Бирок сабак жыйынтыкталган соң бала Турар Кожомбердиевдин лирикалык чыгармаларынын өзгөчөлүгүн түшүнүү менен бирге кыргыз адабиятына таандык лирикалык чыгармалардын жанрдык табиятынан кабардар болуусу маанилүү. Ошол эле мезгилде сабакта Турар Кожомбердиевдин ырларынын метафоралуулугуна баа берүү аркылуу реалдуу турмуштук шартта башка акындардын лирикалык чыгармаларына өз пикирин билдирүүгө негиз болучу билимге ээ болушу талапка ылайык келет. Ырас, сабак өз максатына жеткен болсо ырлар бардык учурда эле бирдей чыга бербестигин, чыныгы акын кадыресе сүйлөнүп жүргөн сөз менен табияттын сүрөтүн, адамдын келбетин тартууга кудурети жетээрин ар бир окуучу биле алат. Сабакта ыр талдоо көндүмүнө ээ болгон бала акындын сүрөттөөлөрүнө көңүл буруп, ырдагы элестүүлүктү окуп түшүнүп, акын аракет кылган түрмөктөрдө катылган ойлорду чечмелеп айтып берүүгө жетишет.

Кыргыз адабияты боюнча сабактарда бир эле Турар Кожомбердиевдин чыгармалары окулбаган соң мугалим балдарга ар бир акындын чыгармаларындагы өзгөчө белгилерге да токтоло кетүүсү окуучунун лирикалык чыгарманы кабылдоосуна ыңгайлуу шарт түзөт. Маселен, Турар Кожомбердиевди башка акындардан айырмалап турган касиет анын көптөгөн лирикалык чыгармаларына обон чыгарылганы болуп эсептелет. Анын “көп ырларына обончулардын кайрылуусу акындын стили ырдын ыргагы менен элдин турмушун тыгыз байланыштырууда экенин” [4], ал эми ырдын мукамын түзүүдө адамдын көңүлүнө катуу таасир берүүчү уйкаштыкка басым жасап, ал эстетикалык жактан жан дүйнөгө нота менен жете турган белгилерге да жакын болоорун мугалим бөлөк элдик ырларга салыштыруу менен түшүндүргөнү жөндүү.

Көрүнүп тургандай, балада социалдык шартта керектелүүчү компетенциялардын калыптануусу татаал иш. Аны бир эле Турар Кожомбердиевдин чыгармалары менен өз максатына жеткирүү кыйын. Бирок мугалим адабият сабагында окутуунун ык-усулдарын туура пайдаланып, алардын салттуу жана жаңычыл формаларын тема талап кылган кырдаалга жараша ыктуу колдоно алса гана мугалимдин окутуу иштерине койгон максаты ишке ашат. Бардык окутуу формаларын Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгын окутууга ыңгайлуу экенин белгилей кетели. Ал эми анын кайсынысын колдонуу натыйжалуу болоорун сабакка даярданып жаткан мугалимдин өзү билет. Бир гана көңүл бура турган маселе пайдаланылган окутуу

формасы сабакта ишке аша турган компетенцияларды калыптандырууга канчалык кызмат кылышы мүмкүн экенине карап ык-усулдарга мамиле кылуу керектигин адабият мугалимине эскертебиз.

Предметтик компетенцияларды калыптандыруу иштерин аныктоодо мугалим баланын жан дүйнөсүн жаралап албагындай мамиле кылуусун сабакты уюштуруунун методологиясы милдеттендирет. Азыркы коомдун көп кырдуу табияты баланын адабий чыгарманы кабыл алуусуна маанилүү роль ойной тургандыгы талашсыз. Мугалим ар бир баланын жеке инсандыгына карап ишти уюштурууга милдеттүү болгон соң ал Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгын окутууда муну эске алууга кызыкдар болушу керек. Талдоого сунуш кылынган көркөм чыгарманын мазмуну баланын жеке дүйнө кабылдоосуна кандай терс таасирин тийгизбеши керек болсо, сабакта уюштурулган талкуулоо, ар түркүн мазмундагы талаш-тартыш, талдоого алып чыккан түрдүү маселелер окуучунун социалдык статусуна доо келтирбегендей түзүлүшү талапка жооп берет. Баланын социалдык абалына маани берүү мугалимдин кызыкчылыгында турган иш экенин эске алсак, анда класста окуу процессинде көтөрүлгөн проблема менен аны талдоо жумуштары баланын жан дүйнөсүнө оорчулук түзбөй турган кырдаалда болушун да көзөмөлдөө педагогикалык чеберчиликке тиешелүү маселе катары каралаарын белгилей кетели.

Адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5 – 9-класстары үчүн "Кыргыз адабияты" сабагы боюнча предметтик стандарты. –Б., 2018, 2-бет

2. Кыргыз адабиятынын программасы.V-XI класстар үчүн. –Б., 2012.

3. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы.-Б.,2013.

4. Эгембердиева А. Турар - көрөңгөлүү акын. –Б., 2000, 34-бет

УДК: 371.3;796.799

***Тотошов Б.К.**, Кыргыз Республикасынын бокс боюнча Эмгек синерген маашыктыруучусу,*
***Макиевский И.М.**, БГУнун доценти,*
***Султанбаева Е.Б.**, БГУнун доценти,*
***Казиева С.К.**, БГУнун ага окутуучусу*

ЖАШ БОКСЧУЛАРДЫН ЫЛДАМДЫК-КҮЧ САПАТТАРЫН ООРДУКТАР МЕНЕН ЖОГОРУЛАТЫЛГАН МАШЫГУУ ТАПШЫРМАЛАРЫНА ТААСИР ЭТҮҮЧҮ ВАРИАТИВДҮҮ ЫКМАНЫН НАТЫЙЖАЛУУЛУЛУГУН ИЗИЛДӨӨ

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДА ВАРИАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЗАДАНИЙ С ОТЯГОЩЕНИЯМИ НА ПОВЫШЕНИЕ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ ЮНЫХ БОКСЕРОВ

THE STUDY ON THE EFFECTIVENESS OF THE VARIABLE METHOD EFFECTS ON TRAINING EXERCISES WITH BURDENS TO INCREASE THE SPEED- STRENGTH QUALITIES OF YOUNG BOXERS

***Аннотация**: Машыктыруучу каражаттарын тандоонун вариативдик ыкмасы боксто атайын ылдамдык-күчтүк даярдоо маселеси абдан перспективдүү болуп саналгандыктан, бул макалада 14-15 жана 16-17 жаштагы ар кандай салмактык категориялардагы боксчулардын машыгуу тапшырмаларында атайын ылдамдык-күчтөрүн өнүктүрүүнүн ар кандай көлөмдөргө оордуктардын ыраттуулугунун оптималдуу варианттарын аныктоо каралган.*

***Түйүндүү сөздөр:** бокс, снаряддык мээлейлер, мелдештик мээлейлер, көнүгүүлөр, соккулардын сериясы, салмактык категориялар.*

***Аннотация**: В данной статье нами предпринята попытка определения оптимальных вариантов чередования различных по величине отягощений в тренировочных заданиях при развитии специальных скоростно-силовых качеств боксеров 14-15 и 16-17 лет в различных весовых категориях так, как вариативный подход к подбору тренировочных средств для решения задач специально скоростно-силовой подготовки в боксе представляется весьма перспективным.*

***Ключевые слова:** бокс, снарядные перчатки , боевые перчатки, разминка, серии ударов, весовые категории.*

***Abstract**: In this article, we have attempted to determine the optimal alternation options for various burdens in training tasks in the development of special speed-strength qualities of boxers 14-15 and 16-17 years in various weight categories because the variative approach to the selection of training tools for solving problems specifically speed-strength training in boxing is very promising.*

***Keywords**: boxing, shelling gloves, fighting gloves, warm-up, series of blows, weight categories.*

Көптөгөн изилдөөчүлөр атайын физикалык касиеттерге арналган окуу куралдарынын вариативдүү пайдалануу маселесин изилдешкен. Вариативдик мамиле жөнүндө теориалык түшүнүк, демейдеги учурларда кыймыл менен кыймыл ылдамдыгын арттыруу үчүн өзгөчө (жеңилдетилген же салмактанган) учур-

ларда аткарылган кыймылдардын, жаны жолдордун реакциясын пайдаланууга негизделген. Ылдамдык-күч окутуу маселесин чечүү үчүн вариативдик окуу куралдарын тандоо, боксто абдан перспективдүү болуп саналат. Бирок ылдамдык-күч окутуунун атайын каражаттары, атап айтканда, бокс боюнча изилденген эмес. Алар жаш куракка карата да изилденген эмес.

Изилдөөнүн милдети 14-15 жана 16-17 жаштагы боксчулардын ар түрдүү салмак категориясы боюнча атайын ылдамдык менен күчтүк касиеттерин даярдоо үчүн үйрөтүү тапшырмаларындагы ар түрдүү салмактарды алмаштыруунун оптималдуу жолдорун аныктоо болуп эсептелинет.

Вариативдүү таасир ыкмасын пайдалануу боюнча жалпы мүнөздөгү методикалык сунуштардын негизинде, биз машыгуу тапшырмалардын айкалышкан зарылдыгын пайда кылган мелдештик, салмактанган жана жеңилдетилген мүнөздө, үч айкалышкан жолдорду иштеп чыктык: I жеңилдетилген шартта- көнүгүү жасоо, андан кийин мелдештик жана салмактанган шартта; II мелдештик, жеңилдетилген жана салмактанган шартта көнүгүү жасоо; III салмактанган, мелдештик жана жеңилдетилген шартта көнүгүү жасоо.

Жеңилдетилген шартта кабыктуу мээлей менен көнүгүү жасоо талап кылынат; мелдештик-мушташтык мээлей менен, салмак категоряларына жараша 10-12 унция (1 унция=27 г) турат; салмактангандар салмагы ар түрлүү болгон билериктердин жардамы менен жасалат. 14-15 жаш жеңил салмак категориясындагы (57-70 кг) боксчуларучун ал 300г, ал эми оор салмактагыларга (70 кг өйдө) 500 г түзгөн.

16-17 жаштагы жеңил салмак (46-57 кг) категориядагы балдарга 500 г, орто (57-70 кг) жана оор (70 кг өйдө) салмак категориясындагыларга 700г барабар болгон.

Жеңил салмак категорисяндагы боксчулардын ылдамдыгын күчөткөн атайын көнүгүүлөрдү салмактардын ар түрлүү жолдордун бириктирүү кезинде ички жүктөмө параметрлердин динамикасы

№	Оордуктардын айкалыш жолдору	Изилденүүчү көрсөткүчтөр	Баштапкы жыйынтык		Акыркы жыйынтык		Өсүү	
			14-15 жаш	14-15 жаш	14-15 жаш	14-15 жаш	14-15 жаш	14-15 жаш
1	Жеңилдетилген Мелдештик Салмактанган	Сокку келтиген күчтүн жалпы көрсөткүчү Бир нече соккунун орточо күчтү Келтиген күчтүн саны	19473,45 109,09 178,5	24620,54 150,54 163,2	192830,34 122,86 161,4	24490,38 148,68 164,7	356,98 13,77 -17,1	130,16 -1,86 -1,5
2	Мелдештик Жеңилдетилген Салмактанган	Сокку келтиген жалпы күчтүн көрсөткүчү Бир нече соккунун орточо күчү Келтиген сан күчтүн саны	19473,45 109,09 178,5	24620,54 150,54 163,2	19635,61 122,03 160,9	25920,39 158,53 163,5	162,16 13,21 -17,6	1299,85 7,99 0,3
3	Салмактанган Мелдештик Жеңилдетилген	Сокку келтиген күчтүн жалпы көрсөткүчү Бир нече соккунун орточо кщчщ Келтиген күчтүн саны	19473,45 109,09 178,5	24620,54 150,54 163,2	20515,73 126,01 162,8	27515,73, 126,01 162,8	1042,28 16,92 -15,7	2264,88 13,53 3,5

Тажрыйбада эки курактык топ жана ар кандай салмак категориядан турган 30 жаш боксчу катышышты; 15 адамга 2 жаш-өспүрүмдөр разряды (14-15 жаш) жана 15 адамга 1 жаш- өспүрүмдөр разряды (16-17 жаш) болгон.

Сабактын негизги жарымынын башында ,10-15 мүнөттүк көнүгүүдөн кийин, боксчулар уч 10-секундук ар кандай оордуктар менен болгон бир нече соккуларды тензометриялык платформада жазашкан, анын жардамы менен кийинки атайын ылдамдык-күч даярдыгынын бөлүгү тиркелген сокку жыштыгы , бир нече соккунун жалпы жана орточо күчү, бөлүмдөрдүн ортосундагы тыныгуу интервалы 2 мүнөттү түзгөн (биздин изилдөөнүн маалыматтары боюнча). Башында ЧСС аткаруу бөлүмдөру 96-108 сокку/мин түзгөн.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй (таблицаны кароо) , бир кыйла натыйжалуу III жол айкалыштары эле. 14-15 жаштагы боксчулар , машыгуу көнүгүүлөрүн аткарып жатканда, бул жерде жалпы жана орточо сокку үчүн жогортулатышкан, бирок келтирилген сокку жыштыгы төмөндөгөн.

16-17 жаштагы улуу балдарга дагы III натыйжалуу болду. Көнүгүүлөрдү аткарган учурда, бул жерде боксчулар жалпы сокку күчүн, орточо сокку күчүн келтирилген сокку жыштыгын жогорулатышкан.

Жыйынтыктоонун негизинде 14-15 жана 16-17 жаштагы жаш боксчулардын атайын ылдамдык-күч сапаттарын өнүктүрүү оордуктар менен (салмактанган шарттар) көнүгүү жасоо, экинчи тапшырма-мелдештик мээлей менен гана (жеңилдетилген шарттар) машыгуу натыйжалуу болуп эсептелинет.

Адабияттар

1. Окуучулардын дене-тарбия окутуунун методикасы. Г.Б.Мейксондун жана Л.Е.Любиморскийдин редакциясы - М., Просвешение,2007.

2. Лях В.И. Окуучулардын күчтүк жөндөмдүүлүгү Мектептеги дене –тарбия. Журнал №1. 2005.

3. Зайцев В.В.,Малахов С.А., Уткин В.Л, «Жаш спортчулардын циклдик локомоцияларынын натыйжалуугун көзөмөлдөө негиздери». Китепте: «Жаш спортчулардын машыгуу өзөчөлүктөрүн куруу». -М., 1993.

4.Голомазов С.В., Зациорский В.М. «Кыймылдаткыч иш-аракеттердин тактыгы» . -М., ГЦОЛИФК, 1979.

5. Агашин Ф.К. « Сокку кыймылдардын биомеханикасы». -М., ФИС , 1977.

6. Адлер Ю.П., Маркова Е.В., Грановский Ю.В. «Оптималдуу шарттарды издөөдө тажрыйбаны пландаштыруу». -М., Наука, 1976.

7. Фролов О.П. «Спортчунун айрым сандык техника-тактикалык чеберчилигин баалоо (бокстун мисалында). Жыйнакта: «Кибернетика жана спорт». -М., 1975.

УДК: 37.013:821.512.154

Р.Т. Жолдошева
Ж.Баласагын атындагы
КУУнун окутуучусу

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫН ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛ АРАКЕТИН ӨСТҮРҮҮДӨ ОКУУЧУЛУК ПРЕЗЕНТАЦИЯНЫН РОЛУ

РОЛЬ УЧЕНИЧЕСКИХ ПРЕЗЕНТАЦИЙ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ШКОЛ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТВОРЧЕСТВА ТУРАРА КОЖОМБЕРДИЕВА

Аннотация: *Макалада окуучулардын презентация түзүү ыкмасы менен Т.Кожомбердиевдин чыгармаларын кантип өздөштүрүүсү мүмкүн экендиги жөнүндө ойлор чагылдырылат.*

Түйүндүү сөздөр: *окуучулук презентация, окутуу ыкмасы, дискуссия, өзү билимин турмушта колдонуу, топ менен иштөө ж.б.*

Аннотация: *В статье освещаются вопросы развития творческих способностей учащихся при формировании приема составления презентаций и пути освоения произведения Т. Кожомбердиева.*

Ключевые слова: *ученическая презентация, метод преподавания, дискуссия, использование знаний на практике, работа в команде и др.*

Азыркы мезгилде баланын орто мектепте алган билимин реалдуу турмуштук шартта колдоно алуусун эске алуу маселеси учурдагы билим берүүнүн негизги багыттарынын бири болуп саналат. Окуу процессине карата мамиленин мындай коюлушу кыргыз адабият орто мектеп окутуу маселесине болгон мугалимдин көз карашынын өзгөрүүсүнө алып келүүдө. Эгер мурда өтүлө турган окуу материалына мугалим өз алдынча даярданып, анан аны бала канчалык деңгээлде өздөштүргөнүн сабакта айтып берген жообуна карата баалап келген болсо, азыркы мезгилдеги орто билим берүүнүн мазмунун өзгөрүшүнө карай жаңыча мамиле кылуу зарылдыгы [1] күн тартибине коюлууда. Мындай шартта окуучунун адабий билимди канчалык кабыл алганы предметтик, социо-катнаштык жана өзүн-өзү уюштуруучулук компетенциялардын калыптанышына карата аныкталгандыктан, мугалим окуучуларга маалымат берүүдөн тышкары алардын ошол окуу материалдарын турмушта пайдалана алуусуна карай окуу иштерине көңүл бурганы маанилүү.

Бул боюнча “Кыргыз адабиятынан” предметтик стандартты түзүүчүлөр: “Биз предметтик компетенттүүлүк дегенде окуучулардын адабият предметинин тарамында түрдүү билимдерди, билгиликтерди жана көндүмдөрдү колдонуу жөндөмдүүлүгүн жана кийинки билим алуусунда да практика жүзүндө ушул билимдерин колдонуп кете алуусун түшүнөбүз. Окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн сапатын аныктоодо предметтик компетенттүүлүк алдыңкы катардагы жетекчи компетенттүүлүк болуп эсептелет” [2] деген пикирин билдиришет. Мындай маалыматты адабият мугалимдери жөн гана айтылган пикир катары карабастан, орто мектепте окутулуп жаткан бардык сабактарды уюштурууда колдонууга тийиш. Предметтик компетенциялар ар бир окуучуда ар түрдүү шартта калыптана турганын эсепке алсак, анда мугалим баланын адабияттык түшүнүктөрдү анын сезимине жеткирүү максатында турмуштук кырдаалда гана ачылууга тийиш болгон эпизоддорду тандап, ошого байланыштырып адабий чыгарманын мазмунун ачып берүү зарылдыгы турат. Албетте аны тигил же бул адабий чыгарма менен чектөө туура эмес. Ошондуктан компетенцияны калыптандырууну баланын окуу тексттин турмуш менен болгон байланыштуулугуна карап, ал тексттө берилген мазмундун идеясы акын же жазуучунун көтөргөн проблемасын түшүндүрүүгө негиз берүүчү окутуунун ык-формаларын тандоого мугалимге жол берет. Маселен биз окуучунун турмуштук көйгөйлөрдү түшүнүп чечүү же өзүнүн адабият сабагынан алган билимин пайдаланып жеке иш-аракетинде аткарылуучу өзүн-өзү уюштуруучулук компетенциясын жүзөгө кандай ашыруусу мүмкүн экендигин билүү максатында Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгын өздөштүрүүгө тиешелүү сааттарды пайдаландык. Акындын чыгармачылыгын өз алдынча окуп, аны класстары менен бөлүшкүсү келген окуучулар негизги ойлорун

окуучулук презентация аркылуу ачыкка чыгарганы талапка туура келет.

Автордун чыгармаларында жайгашкан ойду ар бир окуучу өзүнүн жан дүйнөсүнө жакын турмуштук маселелерге байланыштырып аңдаштырат. Мындай шартта алардын ою бир жерден чыкпай түрдүү багытка ооп кетиши мүмкүн [3]. Мугалим алардын бере турган ойлорун кандайдыр бир жалпылыкка ээ кылышы үчүн аларды биргелешип иштөөгө чакырат. Акындын ырлардагы бирдиктүү идеяны табуу үчүн окуучулар окуучулук презентацияга киришүүдөн мурда жеке ойлорун ортого салып, эмне маселени класска алып чыгууну пландаштырышат. Албетте мындай иш чараны жеткиликтүү аткаруу үчүн балдарга мугалимдин жардамы керек. Окуучулардын аткарган иштери бир бүтүн максатка баш ийип, класстагы башка окуучуларлын кызыгуусун пайда кылышы үчүн мугалим балдардын турмушу менен тикелей катышы бар проблеманы көтөрүп чыгууга тийиш.

Ырас окуучулук презентацияга алып чыга турган маселе ар түрдүү болушу мүмкүн. Мында мугалим класстагы окуучулар көтөргөн проблемага артыкчылык берип, алар коомчулукка эмне айткысы келгенин колдоп турганы балдардын кызыкчылыгын ойготуу менен аларды социалдык чөйрөдө активдүү жаран катары өз көз карашын айтууга шыктандырат. Айрым учурда окуучулар топтошуп маселе көтөрүүдө бир пикирге келбей ар бири өз оюн таңуулай башташы толук мүмкүн. Мындай шартта адабият мугалим адабий чыгарманын адамдын жан дүйнөсүн ойготууга карата тандалып алынган проблеманын өзгөчөлүгүн түшүндүрүү менен бирге адабий чыгарма аркылуу коомчулукка жеткен көйгөй таасирдүү болооруна маани бергени жөндүү. Биздин практикада окуучулар Турар Кожомбердиевдин чыгармаларынан обондуу ырларына көңүл бурган учурлар көп кездешти. Өзгөчө анын обондуу ырлары азыркыга чейин социалдык чөйрөдө ырдалып, акын бул ырлары менен да өзүнөн кийинки муундун адабий-эстетикалык табитинин калыптануусуна зор таасирин тийгизип жатканын көрүүгө болот. Жаңы муундагы предметтик стандарт адабий чыгарманы өнөр катары таанып-билүүгө айрыкча маани бергендиктен, акындын чыгармаларын үйрөнүүдө баланын обондуу ырды кадимки окула турган лирикалык чыгармадан айырмалап, анын айырмасын мүнөздөгөн белгилерди үйрөтүү маселеси да балдарга адабий чыгарманы өнөр катары таанытууга жалпы жонунан маанилүү кызмат кылат. Эгер балдардын арасында обондуу ырды өз деңгээлине жеткире ырдай турган мүмкүнчүлүгү болсо, мугалим окуучунун мындай иш-аракетине таянып, адабияттын музыка менен болгон байланышын чечмелеп бергени сабактын максатынын эффективдүү болушуна таасирин тийгизет. Ал өзүнчө бир шыкты талап кылган жөндөмдүүлүк болсо да мындай ык-усулдар баланын өнөр таануудагы социо-маданий мазмундагы компетенциялардын калыптануусуна маанилүү роль ойнойт.

Эгер мугалим бул багытта окуучулук презентацияны туура уюштура алган болсо, адабий чыгарманын искусствону бир түрү катары аткарууга мүмкүн болгон ички табиятын ачууга, анын музыка менен байланышын түшүндүрүүгө ыңгайлуу шарт түзүлөт. Албетте окуу программасы Турар Кожомбердиевдин чыгармаларынын ичинен “Апа” поэмасынан үзүндү окутууну сунуштагандыктан, балдардын акындын адабий чыгармаларынан ушул багыттагыларын тандап алуу ала турган билимди тереңдеткендик болуп эсептелет. Окуучуларга бул тематикадагы акындын чыгармаларын сунуш кылууда мугалим акындын эненин образын кандай ырларында түзүп чыкканына токтолуп, ал лирикалык чыгармаларда анын улуулугуна көңүл буруп окурманга бир нече аспектиде түшүндүрүүгө аракет кылганын өзү айтып бергени оң. Ырлардын арасынан айрымдарына токтолуп, шарты келген жерде ырдын өзүнөн үзүндү окуп, анда айтылган ойлордун маанисин чечмелеп жеткире түшүндүрүп, анан окуучуларга тапшырма берсе алардын иштөөсүнө кеңири чыгармачыл жол ачылганын көрүүгө болот. Маселен биз окуучулардын окуучулук презентациясы туура мазмунда аткарылыш үчүн акындын төмөнкү саптарына талдоо жүргүздүк:

Тагдыр кээде алып кетет керекти
Алмаштырып берип коет бөлөктү.
Апа сенин алп мойнуңдун ордуна
Улуп-уңшуп кучактадым теректи...

Тузсуз жеген сыяктандык тамакты
Караңгылык уялады кабакты,
Апам кетип, от ажырап табынан,
Жетим кылды чайнек, чыны табакты.

- деген саптарды окуучулар менен бирдикте талдап, алгач берилген саптарга карата алардын оюн угуп, реалдуу жашоо-турмушта анын канчалык экени окуучуларга толук жетүү үчүн ыр түрмөктөрдө катылган үйдүн энесиз калышына басым жасайт. Акын берген ойду балдарга түшүндүрүү максатында ар кандай ыктарын издейт. Биз бул ыр түрмөктөрдү улам бир топко окуп берүү менен алардын түшүндүрмөсүнө маани берип, эне жок болсо үйдүн куту кетип калаарын туюнткан саптардагы аянычтуу элести көз алдыга тартууга аракет кылдык. Сабакта автор берүүгө аракет кылган ойду элестетип түшүнгөн балдар окуучулук презентацияда Турар Кожомбердиевдин “Апа жана космонавт”, “Апанын ыры”, “Акын жана апа”, “Ырдайт эне” “Эне жана коломто”, “Эне жана от”, “Эне жүрөгү”, “Апа колу”, “Апа, бала жана түн”, “Түн жана апа”, “Апа жана үмүт”, “Апа болуу бактысы” деген сыяктуу ондогон ырларынын мазмунун пайдалана алышат.

Мындан окуучулар акындын ырларынан эне темасын кеңири жазганын жакшы билишип, анын ар бири бул тематикада ойду тереңдетүү менен ар тараптуу түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алат. Ошондой эле балдар кандай формада ыр саптары акындын жеке тагдыры менен байланыштуу экенин сезишет [4]. Ушул темада жазылган ырлары анын бала кезинде өткөн турмушу менен тыгыз катышта тургандыктан, ар бир сапта эненин камкордугун күткөн жаш баланын элеси түзүлүп, ал лирикалык каарман тууралуу окуучулар көп түрдүү пикирин окуучулук презентацияга алып чыга алышат. Маселен:

“Мүрзөң тымтырс. Кесе тиштейм бармакты,
Сезем жонду качыраткан салмакты.
Өбөөр элем, өзүң эмес апаке
Өңү сага кебетелеш арбакты,” -

-деген акындын балдардын жүрөгүн титиреткен саптары да класстын талкуусуна коюлуп, айтылган маани

окуучулар тарабынан ар түрдүү мазмунда айтылган элестүү образда чагылдырылып, алар бири-бирине идеялык мазмунду жеткирүү үчүн мындан башка да саптарды пайдаланууга жетишкен.

Топ менен иштеген балдар акындын эне жөнүндөгү ырларынан муңдуу саптарга басым жасап, анда орун алган эне-баланын мамилесин өзүнчө бөлүп көрсөтүү өзгөчө мамиле жасашат. Презентацияга түрдүү аталыштагы акындын чыгармаларынан болсо да окуучулар темага кайрылууда дайыма муңайым абал күйпөлөктөгөн эненин образын элестетүү менен талдоо иштерин алдыга алып чыгат. Талкуу эне темасында жүргөндүктөн, балдардын анализи өздөрү аңдаштыргандай, энени бала, бешик, очок, ж. б. менен байланыштырып, эне дайыма баласы үчүн кам көргөн аракетинде көркөм образга ээ болот. Өзгөчө окуучлар презентациясында эненин мээримдүү, камкор, жаркылдаган ачык мүнөзүн алып чыгуу менен айрыкча очоктун тегерегинде тирлик кылган элесине басым жасашкан. Балдар элестеткен көркөм образ эненин аялдарга тиешелүү бардык сапатына эмес, аны турмушка жакындатып турган эненин отту айланып, очоктун тегерегинде өткөн көрүнбөс жашоосун биринчи планга алып чыгат. Аны акын:

“Эч бир үйдү андай кырсык чалбасын
Эч бир бала антип башты салбасын.
Апалары мезгили жок кош айтып
Аталары бешик термеп калбасын” –

деген саптар аркылуу берсе, балдар мында айтылган ойду жеке көз караштары менен бири-бирине жеткире алат.

Андан соң мугалим балдардын окуучулук презентациясын акындын “Апа” поэмасы байланыштырса сабактын таасири артат. Эгер балдарга акындын өмүр жолун терең түшүндүрүүнү кааласа адабият мугалими поэманын идеялык мазмуну анын жеке турмушунан алынганына токтолгону жөндүү. Автор “Апа” поэмасында согуш маалындагы тылдагы турмуш сүрөттөп, тамак-аштын тартыштыгына көңүл бурса, окуучулар акындын балалыгы дал ошо жылдарга туура келе турганына басым жасашат. Үйдөгү оокаттын баары, тирликтин бүт түйшүгү энелердин мойнунда экенин элестетүүчү кырдаалды түзө алышат. Балдар өз ара талдоо учурунда эненин каардуу согуш мезгилиндеги абалына да терең маани беришип, аны ар кыл саптар аркылуу бири-бирине жеткире түшүндүрүүгө басым жасашат. Чынында мындай мисалдар окуучулук презентациянын ролун жогорулатып, акындын ыр саптарын кеңири талкууга алууга мүмкүнчүлүк берет. Анткени акын аны ыр саптарында элестүү чагылдырып бере алган, башкача айтканда:

“Кызылчадан күүгүм кайтат майышып
Мени менен кирет тезек жайышып,
“Кана нан!” деп иним чуркайт алдынан
Карбаластайт кабыргасы кайышып”
Ошол нанды бөлүп жебей апаке...
Оозум кетет уу жегендей ачышып”

турган абалдагы эненин элеси менен ошол мезгилде бала болгон акындын (лирикалык каармандын) образы окуучулардын көңүлүн өзүнө бурбай койбойт. Ырас, окуучулардын презентациясы Т.Кожомбердиевдин балалыгын, тылдагы жалпы кыргыз турмушун, андагы кыйынчылыкты, оор ачкалыкты, эненин мойнуна түшкөн оорчулукту, энелердин эркин жана аны кабагымкашым дебей көтөргөн майышпас реалдуу турмуштук аракетин эненин образы аркылуу түзүүгө жетишет.

Балдар чакан поэманын беш бөлүмдөн тураарына да көңүл бура алышат. Ошондой эле окуучулар поэма өзүнчө бир кызык ой менен берилген мудугар элинде “аял” деген сөздүн жоктугуна, токсондогу кемпирди да, секелек кызды да “апа” дешээрине маани да беришет. Андан соң алар талкуу учурунда энени сыйлабоо чоң күнөө экенине басым жасашып, андай кылмыш үчүн аябаган катуу жаза колдонуу керектигин акындын ырларынан түшүнүшөт. Акын “Апа” деген сөздү терең философиялык мазмунда карап, эненин жашоодогу ролуна айрыкча маани берүүдө анын ушул аталыштагы символикалык образ катары көп нерсени мисал катары айта алышат. Андан “апа” – бул жөн эле сөз эмес, ыйык сөз болооруна, эгер бала андай милдетин сезбесе Кудай менен Эненин алдында акаарат кылганга тете иш экенин балдардын талкуусу ачып берет. Ана менен катар окуучулар энеге акыр аягына чейин ушул урмат-сый көрсөтүүнү, аны менен кошо сүйүү, сагыныч, куса болуу сезимдери бирге жүрө турганын жеткире бере алышат. Эненин арманы, күйүттү балдары үчүн жасаган эмгеги менен кошул-ташыл болуп жип сыяктуу үзүлбөй жүрүп отураарын да балдар ирети менен айта алышат.

Окуучуларды топко бөлүү чыгармада берилген акындын оюн толуп-ташып жеткирүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Окуучулар түзгөн презентациядагы мазмун бул образды ар башка өңүттөн толуктаган, кеңейткен көз караштарды берет. Аны менен кошо балдар акындын “Эне жана отт”, “Апа жана космонавт”, “Эне чымчык”, “Арча бешик”, “Тикенек бешик”, “Апанын ыры”, “Кыргыз күнү”, “Эненин да, эмгектин да баатыры”, “Чакадагы жылдыздар”, “Түн жана апа”,”Каргашалуу элестер” ж. б. лирикалык чыгармаларында айтылган ойлор менен өз пикирлерин толуктай алышат.

Жыйынтыктап айтканда, окуучулук презентация акындын ырларына талдоо жүргүзүү менен эненин кадырын сезбей тайранаган балдардын жан дүйнөсүнө бүлүк салып, эркелигине салып маани бербей келген бир катар турмуштук кырдаалдын башын ачууга мүмкүнчүлүк жаратат. Анын натыйжасында ар бир окуучуда билимин турмуш байланыштуу кароосунда өз билимин колдонууга карай милдеттер чечиле турганын көрүүгө болот.

Адабияттар

1. Кыргыз адабиятынын программасы. V-XI класстар үчүн. - Б., 2006. 4-бет

2. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5 – 9-класстары үчүн “Кыргыз адабияты” сабагы боюнча предметтик стандарты. 2018, 2-бет

3. Оторбаев Б. К. Адабиятты окутуунун интерактивдүү жана салттуу метод-ыкмалары, кызматташуу педагогикасы. -Б., 2008.

4. Эгембердиева А. А. Турар-көрөңгөлүү акын. -Б., 2000 116-бет.

УДК: 37.014

Тешова М. Н.
К. Карасаев атындагы БГУнун окутуучусу
Кыргыз Республикасы Бишкек ш.

ЕВРАЗИЯЛЫК МЕЙКИНДИКТЕГИ ИНТЕГРАЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕРДИН БИЛИМ БЕРҮҮ ТАРМАГЫНДАГЫ КЕЛЕЧЕГИ

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ ЕВРАЗИЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА

THE PERSPECTIVES OF INTEGRATION PROCESSES IN EDUCATIONAL SPHERE OF EURO-ASIAN AREA

Аннотация: *Бул макалада евразиялык алкактагы билим берүү тармагындагы болуп жаткан интеграциялык процесстердин анын бирдиктүү билим берүүчүлүк мейкиндиги жана келечеги каралган.*

Түйүндүү сөздөр*: интеграция, бирдиктүү билим берүүчүлүк мейкиндик, глобалдашуу, эл аралык кызматташуу.*

Аннотация: *В статье рассматриваются интеграционные процессы, происходящие в образовательной области евразийского пространства и их перспективы в создании единого образовательного пространства.*

Ключевые слова: *интеграция, единое образовательное пространство, глобализация, международное сотрудничество.*

Annotation: *This article deals with integration processes arising in educational sphere of Euro-Asian area and their perspectives in creating unified educational field/*

Key words: *integration, integrated educational area, globalization, international collaboration.*

Глобалдашуунун азыркы шарттарында, дүйнөлүк экономиканын өнүгүүсү, өлкөлөрдүн инновациялык жана илимий-билим берүүчүлүк жөндөмдүүлүгүнүн калыптануусуна, адам ресурстарынын өнүгүүсү үчүн инвестицияга ошондой эле билим берүү тутумун модернизациялоого негизделет. Коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсү, экономикалык жана билим берүүчүлүк тутумдардын улуттук түзүлүштөгү өз ара кызматташуусу менен шартташуусу өлкөнүн интеллектуалдык жөндөмдүүлүгүн топтоосун аныктайт.[5]

КМШ мамлекеттеринде билим берүү анын саясий, экономикалык, социалдык турмушундагы түзүлүш, ошондой эле мурунку жылдардан бери калыптанып калган жана биз үчүн көнүмүш социалдык-экономикалык, социалдык-педогогикалык теминалогия көпчүлүк учурда жаңы реалдуулукту чагылдыра албайт. Ошондуктан талдоо жүргүзүү жана баа берүү үчүн бул процесстин мыйзамченемдүүлүгүн жана ой максатын белгилөөгө негизделген түшүндүрүү аппараты талап кылынат. Бекеринен болбосо керек акыркы мезгилдеги илимий изилдөөлөрдө ар түрдүү багыттардагы интеграциялык процесстердин ой максатын белгилөө, белгилүү бир мейкиндиктин өнүгүүсү, глобалдык масштабдагы – дүйнөлүк мекиндиктеги жалпы тарыхий, маданий, билим берүүчүлүк салттар менен бириктирилген мамлекеттер, мамлекеттердин тобу, республика, аймак, облус, район, шаардын экономикалык, маалыматык билим берүүчүлүк коомдук ишмердүүлүгүнө, өз ара кызматташуусуна маани берилгени. Бир тарабынан “билим берүүчүлүк мейкиндигинин” түшүнүгү көбүрөөк колдонуулат, экинчи тараптан өзүнүн мааниси жагынан анча ачык эмес экенин тастыктоого болот. [3]

Баардык билим берүүчүлүк түзүлүштүн жыйындысы улуттук билим берүүчүлүк тутумдун өз ара кызматашуусунун жана анын өзүнчө звеносунун конкреттүү зонасы болуп эсептелинет. Билим берүүчүлүк мейкиндиктеги бир мамлекетин конкреттүү өзгөчөлүгүн биргелешип колдонуу, башка мамлекетте окшош билим берүүчүлүк абалды түзөт, демек ошол мамлекеттерде интеграциянын андан ары өнүгүшүнө көмөктөшөт.

Көз карандысыз мамлектердин шериктештиги түзүлгөн 20 жылдан бери интеграциялык өнүгүү моделин аны өнүктүрүүнүн эң жөнөкөй жолун издеп келүүдө. КМШ мамлекеттеринин өнүгүүсүнүн баардык этаптарында улуттук жана глобалдашуу процесстери алдынкы орунда турат. Бизге белгилүү болгондой КМШ мамлекеттерин кээ бири интеграциялык бирикмелердин – Жааматтык коопсуздук Келишими уюмунун, Евразиялык экономикалык кызматташуу уюмунун, Бажы биримдигинин алкагында тыгыз кызматташууга умутулушат.[2]

КМШ мамлекеттеринин ортосундагы гуманитардык кызматташууда, өзгөчө көңүл билим берүүгө бурулат. Албетте, билим берүү биздин элдердин ортосундагы интеграцияга көмөктөшөт, бул жерде КМШ мамлекттеринин ортосундагы салттуу билим берүүчүлүк байланышты эске алуу зарыл.[2]

КМШ мамлекеттеринин мейкиндигинде келечектүү долбоорлордон болуп Евразиялык экономикалык биримдик эсептелинет. Аймактык экономикалык интеграциялоо багытталган Евразиялык экономикалык биримдикти түзүү Келишими 2015-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирген. Биримдиктин курамына Россия, Казахстан, Белоруссия, Кыргызстан жана Армения кирет.[5] Билим берүү мейкиндигиндеги мындай интеграциялык процесстердин актуулдуулугу мүчө-мамлекеттердин ортосундагы жакындашууга, экономика, саламаттыкты сактоо, маданият ошол эле билим берүү жаатында түздөн-түз коомдук ресурстарды бөлүштүрүүдө керектүү болгон гумандашуучулук көз караш менен жаңы адамдык калыптанууга мүнөздөлөт.

ЕАЭБтин алкагында жалпы билим берүүчүлүк мейкиндикти түзүү боюнча талаш-тартыш дароо эле Келишимге кол коюлган 2014-жылдын 29-майынан тартып эле башталган.[4] Билим берүү кызматташуунун негизги аспектиси катары каралып, ал кайсы тармакта колдонулбасын мамлекеттер аралык интеграциялык саясаты камсыздоочу жана түзүүчү болуп саналат.

Евразиялык экокномикалык биримдик сыяктуу терең экономикалык интеграцияда билим берүү ар түрдүү өз ара кызматташуларды өзүнө камтып багыттуу иш алып барат. Жалпы эмгек базарын түзүү, жакындашуу маселелери боюнча чечимдерди кабыл алууну талап кылып,илимий даражаларды жана наамдарды, билими жөнүндөгү дипломдорду, билим берүүчүлүк жана кесиптик калыптарды (стандартарды) таануууга мүмкүнчүлүк берет.[7]

ЕАЭБтин мейкиндигиндеги бирдиктүү билим берүүнү түзүү, анын келечегин, өнүгүүсүн, баарынан мурда социумга таасир берүүсүн талдап чыгып, өзүнө ар тараптуу керектүү багыттарды орнотуу керек. Бирдиктүү билим берүүчүлүк мейкиндикти түзүү КМШ мамлекетеринин ортосундагы интеграциялык процесстердин жүрүшүндө дагы аракеттер болгон. Мисалга алсак, 2006-жылы КМШ мамлекеттеринин ортосунда Моделдүү билим берүү Кодекси кабыл аланган.[1] Билим берүү тармагындагы евразиялык интеграцияны өнүктүрүү боюнча алгачкы кадамдар 2009-жылы башталды. ЕАЭБге кирген мүчө-мамлекттердеги башкаруу кадрларын даярдоо тармагы боюнча алдыңкы билим берүү борборлору (Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу Академиясы, Россия Федерациясынын мамлекеттик башкаруу Академиясы, Казахстан Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу Академиясы, Белоруссия Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу Академиясы, жана Тажикистан Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу Институту) Евразиядагы мамлекеттик органдар үчүн жаңы көз караштагы топ-менеджерлерди даярдоо боюнча кызматташуу жөнүндөгү Декларацияга кол коюшкан. Бул макулдашунун негизги максаты евразиялык билим берүү борборлорунун аракеттерин бириктирүү, мамлекеттик кызмат үчүн адистештирилеген кадрларды даярдоо, азыркы учурдагы мамлекеттик башкаруудагы маселелер боюнча бирдиктүү долбоорлорду жана илимий изилдөөлөрдү иш жүзүнө ашырууболуп саналат.[4]

ЕАЭБтин мейкиндигиндеги жалпы билим берүүнү жалаң гана мамилелерди түзүү биримдиги деп карабастан, билим берүү интеграциясынын элементтерин эске алуу менен Евразиялык экономикалык коомдун, Шанхай Кызматташтык уюмунун, Көз карандысыз мамлекеттеринин шериктештигинде, ошондой эле славян университеттеринде бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүүгө умтулуп, КМШ мамлекеттеринин ортосундагы кызматаштыкты бекемдеп,адистерди даярдап, жогорку окуу жайларынын аспиранттарынын кызматташуусунун ыкчамдуулугун өнүктүрүү. [5]

Азыркы учурда КМШ мамлекетеринин аймагында беш славян университеттери ийгиликтүү иш алып барууда алар: Россия-Армян, Баку, Кыргызстан-Россия, Россия-Таджикистан, Россия-Белоруссия. КМШдагы славян университеттеринин ишмердүүлүгүндөгү тажыйрбасы биринчи кезекте өздөрүнүн жана Көз карандысыз мамлекетеринин шериктештигинин бирдиктүү жалпы гуманитардык билим берүүчүлүк мейкиндигиндеги жогорку окуу жайларынын өнүгүүсүнө жана түзүлүшүнө катышуусу белгилүү болууда.[2]

Шанхай кызматташтык уюмунда ШКУ Университеттерин ачуу, ШКУнун алкагында көп багыттуу укуктук-ченемдик актыларды кабыл алууну, өз ара ишеничти бекемдөөнү, коңушулаш мамиледе болууну максат кылып коёт, билим берүү, илим, жаңы технология жаатында интеграциялык процесстерди өнүктүрөт, жана ШКУ мамлекеттеринин ийгиликтүү кызматташуусуна жардам берип, экономикалык, илимий-техникалык, маданий багыттарында, заманбап, алдыңкы тажыйрбаларды колдонуу менен билим алууга эл аралык деңгеелде мүмкүнчүлүктөрдү жана шартарды түзөт.

Сотима Улугзода атындагы Таджик мамлекеттик тил институтунун ректору Носирджон Юсупович Салимовдун ой айтуусу боюнча азыркы коомдук шарттарда билим берүүнү эл аралык кылуу бул керек жана ШКУ Университети бул Болон процессине биздин жооп деп эсептейт. ШКУ Университетин түзүү ЕАЭБтин жана КМШ мамлекетеринин аймагында конкреттүү бирдиктүү билим берүүнү жана дүйнөлүк билим берүүгө кирүүгө умтулуу болуп саналат.[6]

2002-жылдары КМШ мамлекеттеринин бирөөсү дагы “болон клубунун” мучөсү боло электе, эл аралык

эксперттердин айтуусу боюнча, КМШ мамлекеттериндеги билим берүү тутумунун ар түрдүүлүгүн сактап калуу менен анын механизмдерин күчөтүү (иреттешкен ар түрттүүлүк абалга жетүү) боюнча реформаларды жүргүзүп, жалпы билим берүү мейкиндигин түзүп, эки айкалышкан өзөктү орнотуу: КМШ "өзөгү" жана Европа "өзөгү"

ЕАЭБтин алкагында билим берүү тармагындагы интеграциялык процесстер боюнча маселеде Казахстан токтоо (сдержанный) абалды карманууда. Белгилүү болгондой Казахстан ЕАЭБ жөнүндөгү Келишимге гуманитардык тармак боюнча интеграция маселелерин киргизүүгө каршы чыккан. Акыркы мезгилдерде бул багыт боюнча өзүнүн токтоо абалын Белоруссия дагы билдирүүдө. 2016-жылдын 13-апрелинде ЕАЭБтин баардык мамлекеттери Казахстандан тышкары Евразиялык мейкиндиктеги илимий-технологиялык жана билим берүү маселелери боюнча кызматташуу жөнүндөгү Мемарандумга кол коюшкан. Документ илим жана жогорку билим берүү тармагындагы консультативдик кеңештерди түзүүнү каралган, бирок белгисиз бир себептердин аркасында аягына чейин чечиле элек.

Бирдиктүү билим берүү мейкиндигинин өнүгүүсүнүн негизги багыттары болуп, КМШ мамлекеттеринде мыйзам-ченемдик базаларды өркүндөтүү нтеграциялык процесстерди жөнгө салуу, илимий-педогогикалык кадрларды даярдоо жана аттестациялоо, билим жөнүндөгү документтерди таануу, мамлекеттер аралык маалыматтык мейкиндикти кеңейтүү, эффективдүү билим берүү тажыйрбаларын көбөйтүү. [8]

Жогорудагы айтылгандарды жыйынтыктаганда, евразиялык мейкиндикте жүрүп жаткан интеграциялык процесстердин келечеги бар экени көрүнүп турат. Бирдиктүү мейкиндикти түзүү боюнча кыйынчылыктар бар, бирок ал нерсени чечүүгө болот. Билим берүү тармагы гана КМШ мамлекеттеринин ортосундагы кызматташуунун аспектиси, иштеп жаткан долбоорлордун (ЕАЭБ) бирдиктүү билим берүү жааты – биримдикке кирген өлкөлөрдүн экономикалык өнүгүүсүнүн түзүүчүсү, анын атаандаштыкка туруштук берүүсү ошондой эле экономиканын чийки заттан, өнүккөн инновациялык деңгеелге жетиши. Бирдиктүү билим берүү мейкиндигинин келечеги жөнүндө сөз кылганда, аны узак, тарыхий, руханий, экономикалык өз ара аракеттенүүсүнүн жыйынтыгы катары кароого болот. КМШ мамлекеттеринде славян университеттеринин иш алып баруусу, ШКУ Университетин түзүү, Болон процессине кирүү – булардын баары евразиялык мейкиндиктеги билим берүү интеграциясы болуп саналат. Бирдиктүү билим берүү мейкиндигин түзүү, улуттук билим берүү тутумунун күчүн натыйжалуу пайдаланат, анын өнүктүрөт, заманбап эмгек базарынын талаптарына жооп берген атаандаштыкты жарата турган кадрларды даярдоонун сапатын жогорулатат жана экономиканы өстүрөт деп жыйынтык чыгарса болот.

Адабияттар

1. Манахов, С.В. Основные направления формирования единого образовательного пространства в рамках Евразийского экономического союза [Текст]/ С.В. Манахов, В.М. Зуев // Вестник НГУЭУ.- 2016.-№2.- С. 40-48.

2. Мариносян, Т.Э. Деятельность славянских университетов как фактор укрепления единого гуманитарного и образовательного пространства государств-участников СНГ [Текст]/ Т.Э. Мариносян // Новые исследования в образовании.- Проблемы современного образования.-2014.-№ 4.- С. 79-85.

3. Мясников, В.А. Формирование единого пространства непрерывного образования стран СНГ как проблема современной педагогической науки [Текст]/ В.А. Мясников // Образование через всю жизнь: непрерывное образвание в интересах устойчивого развития.-2014.- С. 41-45.

4. Русак, Е.С. ЕАЭС как площадка для реализации совместных образовательных программ [Текст]/ Е.С. Русак // Международное сотрудничество.-2016.-№10.-С.60-63.

5. Чавыкина, М.А. Предпосылки формирования единого образовательного пространства государств-членов ЕАЭС [Текст]/ М.А. Чавыкина // Новый университет.-Экономика и право.-2016.-№ 10 (68).- С. 51-53.

6. Университет ШОС: мы возвращаемся в общее образовательное пространство. -http://sibkray.ru/news/54/31488.

7. Юн, С. Перспективы интеграции в сфере образования В ЕАЭС к 2025 году [Текст]/ С.Юн.- рабочая тетрадь, спецвыпуск.- 2017.- С. 74-78.

8. Якушкина, М.С. Международные образовательные связи как фактор формирования единого социокультурного пространства стран Содружества [Текст]/ М.С. Якушкина, К.А. Пшенко // Вестник ПСТГУ IV: педагогика психология.-2012.- вып. 4 (27).-С.58-63.

УДК : 37.091.3:811.111

Бейшембиева А.Т.
Ст.преп. БГУ

METHODS OF TEACHING TRANSLATION AT THE LESSONS OF FOREIGN LANGUAGE IN THE UNIVERSITY

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПЕРЕВОДА НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНДА ЧЕТ ТИЛ САБАГЫНДАГЫ КОТОРМО ЫКМАЛАРЫН ОКУТУУ

Annotation. *This article deals with the problem of choosing proper methods in the process of teaching translation techniques. Theory and practice of translation is a very important aspect of a foreign language. Studying it, students get skills necessary for their future career. That is why, teachers should be more careful in choosing the right methods.*

Key words: *methods, teaching, translation*

Аннотация. *Эта статья посвящена проблеме выбора надлежащих методов в процессе обучения методов перевода. Теория и практика перевода является очень важным аспектом иностранного языка. Изучая его, студенты получают навыки, необходимые для их будущей карьеры. Вот почему, преподаватели должны быть более осторожными в выборе правильного метода.*

Ключевые слова: *методы, преподавание, перевод.*

Аннотация. *Бул макалада котормо техникаларын окутуп тийиштүү ыкмаларын тандоого арналган. Теориясы жана которууга багытталган көнүгүүлөр: чет тили абдан маанилүү аспект болуп саналат. Аны окуп, окуучуларга келечекте ишке орношуу үчүн зарыл болгон көндүмдөргө ээ. Мугалим туура ыкмасын тандоодо кылдат болушу керек.*

Түйүндүү сөздөр: *ыкмалар, окутуу, котормо.*

The main trend in modern education – intellectualization and professionalism – acquires a pronounced character. Educational programs are updated, interdisciplinary courses are created, including various aspects of the interaction of science, new technologies, society, nature, etc. Undoubtedly a high level of education, professionalism allows you to quickly respond to the flow of knowledge, to analyze them professionally, to find the right solutions in the optimal time.

A necessary element in education is the orientation of the University to the requirements of the labor market, strengthening its connection with the practice, the specification of the goals and content of training, the approach of education to the practical needs in the economy. Qualifications should be flexible so that the specialist can easily adjust to changing requirements and have the opportunity for continuous professional growth. It is necessary to distinguish between specific elements of qualification (for a particular field of activity) and General education, which allow a specialist to assess the processes of social development and contribute to the expansion of his horizons.

The most of invitations to interesting and high-paying jobs, in addition to professional skills, requires the candidate to have a good knowledge of a foreign language. Fluency in a foreign language has become an urgent necessity for many over the past few years. English is recognized as the language of professional communication in various fields. Man lives among people. All his joys and sorrows, the concerns and issues associated with people. Whether we call by phone, whether we write the letter, we talk, we discuss — everywhere there is a communication.

The main task of business communication: to be able to polite and boldly, but at the same time modestly and with dignity to go out to people and get acquainted with them. A great help here is the knowledge of samples or models of business communication, the knowledge of the basic rules of translation from one language to another. They should be remembered so that, without hesitation, it

is easy to find a form of speech behavior in any, even the most unfavorable or impasse situation.

Types of communication in a foreign language may be different depending on the circumstances. Knowing the basics of business English, the specialist will be able to behave calmly at presentations, business meetings, signing contracts, negotiations. In addition, knowing a foreign language and being able to translate professionally from one language to another. Any specialist will be able to achieve rapid growth in his career.

At the University, the training of specialists using the means of language training is applied in the form of practical training. "One of the goals of practical training is to transfer to a higher level of knowledge that was previously obtained in other forms of educational work"[1]. The tasks of practical training, specified in relation to certain types of professional activity, contribute to the development of skills, the creation of productive models of industrial activity.

In planning any lesson, a particular difficulty is the problem of selection of means and methods of training, which are adequate to the studied subject. Teaching methods are "methods of joint activity of teachers and students aimed at solving learning problems" [3].

When teaching translation, the most effective methods are the following:

1. reproductive methods (business role-playing);
2. search methods (independent work of students, work with reference literature);
3. perceptual methods (video tutorials, meetings with representatives of English-speaking countries);
4. logical methods (language exercises, case study or situation analysis).

Translation differs from other types of speech activities not only in that it combines listening and speaking or reading and writing, but also in that it is carried out in a bilingual environment. The use of foreign language vocabulary in various forms of speech activity generates the need for students to enhance knowledge, facilitates the processes of" entry " into professional activity, provides opportunities for mastering the specialty on more complex models of production processes.

Reproductive method is characterized by the fact that students reproduce the knowledge. The necessary strength of the absorption is achieved by multiple repetition of knowledge. Reproductive activity of students must necessarily be combined with creative activity. And business role-playing games always require a creative approach to their implementation.

Business game is a form of recreation of the subject and social content of the future professional activity of the expert, modeling of those systems of relations which are characteristic for this activity, modeling of professional problems, real contradictions and difficulties experienced in typical professional problem situations.

Often in practical classes of a foreign language is used such a method of independent work of students as working with the text. The same technique is very appropriate and effective in teaching translation.

Working with the text in the lesson can be organized as follows:

Students quickly review the text to get the correct perception of the content of the text during its subsequent reading. Viewing time-3-5 minutes. Then proceed to a special kind of translation of the text under the guidance of the teacher: students perform the translation aloud; in the process of translation automatically identify the connection of words, their subordination or primacy and interaction based on certain external features. In this translation, the student can predict previously unknown words, based on the syntactic and logical-semantic links of the text. The whole process of mental operations is done open way, which makes it possible to immediately correct the wrong actions of the reader. Working on the text, students learn to determine the theme of the text by keywords and fragments, master the techniques of the so-called "compression" of the text, generalization of the content. Independent work in this approach is aimed at expanding the vocabulary, which is provided by its intensive repetition in additional texts and lexical and grammatical exercises. All tasks involve the active use of language tools. Thus, students are trained to extract, summarize and analyze professionally relevant information.

Thus, one of the most effective ways to implement an independent form of organization of educational activities are differentiated individual tasks that free students from mechanical work and allow at a lower cost of time to significantly increase the amount of effective independent work.

Perceptual methods are methods of organization and implementation of sensory perception of educational material. The video tutorial is one of the perceptual methods. During these lessons, the skills of interpretation are practiced. After viewing a small part of the text, students translate it. Errors are immediately indicated and discussed, translation correction occurs. Thus, each student can try himself as an interpreter. It should be noted that videos or excerpts from them should be selected on a professional theme. While watching videos, an active complex training is carried out, namely: memory training, training of switching from language to language, tempo training, work on vocabulary.

The video method includes a training and educational functions, which is due to the high efficiency of visual images. The information presented in a visual form is the most accessible for perception, assimilated easier and faster.

Meetings with representatives of English-speaking countries are undoubtedly an effective method in the process of translation training. During such meetings, students have the opportunity to communicate with native speakers, can join their culture and traditions. Such meetings help students to overcome the language barrier, quickly adapt to different communicative situations, make the right decisions in a timely manner. As well as such meetings make students to activate their vocabulary on everyday topics and professional.

To the logical methods I attributed the language exercises of pre-translation and translation nature, providing the formation of translation skills. This set should include exercises to overcome translation difficulties, to compare different translation options and to analyze translation errors, to paraphrase and interpret the source text and the text of the translation, to translate oral and written speech. The essence of the exercises, during which translation correspondences are introduced and fixed, is that

on the material of the same texts containing the most common vocabulary, various types of translation and retelling are carried out as many times as necessary for a sufficiently solid assimilation of inter lingual correspondences. Monotony is overcome by setting each time a different task.

Without properly organized exercises it is impossible to master educational and practical skills.

Another method that should be referred to the group of logical methods is "case study" or analysis of a specific situation. It is advisable to combine the method of analysis of a specific situation with the reproductive method, exactly the method of role-playing, after which there is a discussion of the work done by students, errors are analyzed, appropriate conclusions are drawn, or with the perceptual method, when after viewing the video material there is also a discussion and analysis of a specific situation. Thus, students learn from their own and others mistakes.

Teaching a foreign language in higher education, especially in senior courses, should be focused on the future profession of students. The validity of this principle is beyond doubt. And in the process of learning to translate, students develop the communication skills necessary for their future careers.

Literature:

1. Aliluiko E. A. The formation of communicative culture in foreign language teaching / / Actual problems of tourism-99. Collection of proceedings. 3 edition. - Moscow: Soviet sport, 2000.- 232 p.

2. Lobysheva T. G. The formation of professional communication skills of students of tourist University in the process of teaching terminological translation. report.... Pedagogical sciences'.- M., 2003.- 28 p.

3. Pedagogy. Textbook for students of pedagogical educational institutions. / Under the editorship of P. I. Pitkasistogo.- Moscow: Pedagogical society of Russia, 2002.- 608 p.

УДК: 37.013.43

Октай Четин
Ош Государственный Университет
oktaycettin@gmail.com

АНАТОЛИЯ ТҮРК МАДАНИЯТЫНДА БАЛДАРГА ТААЛИМ-ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨГҮ ИСЛАМДЫН ОРДУ

ВЛИЯНИЕ ИСЛАМА НА НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В КУЛЬТУРЕ ТУРЕЦКОЙ АНАТОЛИИ

THE IMPACT OF ISLAM ON MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN TURKISH ANATOLIAN CULTURE

Аннотация. *Элдердин ар тармактуу өнүгүүсү үчүн билим берүү зор мааниге ээ. Ата-энелер тарабынан жаш балдарга үйрөтүлгөн адеп-ахлактык тарбия бул теманын эң өзөктүү маселеси болуп саналат. Түрк элдери өздөрүнүн байыркыдан келе жаткан каада-салт, үрп-адаттары менен Исламдык принциптерин айкалыштыруу аркылуу даңазалуу маданиятты жаратышкан. Үй-бүлөлүк түзүлүш, адеп-ахлактык тарбия, сый-урмат бул маданиятты түптөөдө чоң роль ойногон. Бул макала Анадолу түрк маданиятындагы балдарга педагогикалык жана этикалык билим берүүдөгү Ислам дининин таасирин чагылдырат.*

Бул макала эң башта адеп-ахлактык тарбиянын ар түрдүү аныктамасын жана балдарга Исламий таалимдерден мурда түрк маданиятын үйрөтүүнүн жол-жоболорун камтыйт. Экинчиден түрктөрдүн Исламды кабыл алуусун жана Исламды кабыл алуудан кийин адеп-ахлакка канчалык маани бергендигин чагылдырат. Үчүнчүдөн, аталган макалада балдарды адеп-ахлактык өнүттөн тарбиялоого тиешелүү аяттарды жана хадистерди иликтөөгө алынган. Төртүнчүдөн үй-бүлөдө балдарга урмат-сыйды үйрөтүүнүн маанилүүлүгүнө басым жасайт.

Түйүндүү сөздөр: *Билим берүү, балдар, Анадолу, түрк, түрк маданияты, цивилизация, салттык таалим тарбия, каада-салт, Ислам, Борбордук Азия, сый-урмат, улгайгандар.*

Аннотация. *Образование является одним из важнейших факторов развития наций. Наиболее эффективным воспитанием является нравственное воспитание, которое дети получают от своей семьи в раннем возрасте. Тюрки создали великую цивилизацию в мире. Им удалось создать великую цивилизацию от Центральной Азии до Анатолии, объединив древние тюркские традиции с Исламом. Нет никакого сомнения, что семейные ценности, нравственное воспитание и уважение к старшим, сыграли самую важную роль в становлении этой цивилизации.*

В этой статье даются различные определения воспитанию, а также рассматриваются такие вопросы как, воспитание Тюрками детей в соответствии с доисламскими традициями и роль женщин в данном обществе. Далее, с принятием Ислама, расскрывается значение уделяемое нравственному воспитанию детей, под влиянием стихов писания и хадисов.

В конце статьи рассматривается процесс обучения Анатолийскими Турками маленьких детей нравственности, уважению и любви.

Ключевые слова: *Образование, Дети, Мораль, Анатолия, Тюрк, Турецкая Культура, Цивилизация, Нравственное воспитание, Традиция, Ислам, Центральная Азия, Уважение, Старейшины.*

Annotation. *Education is a very important task for the developments of nations in the different fields of life. The moral education is the most effective one which is offered to children by the parents at early ages. Turkic people established a great civilization by combining the old Turkish traditions with Islamic principles. Actually, family life, moral education, respect and love paved the ground for the birth of brilliant Turkish civilization.*

This article deals with moral education of children in Turkish Anatolian culture and shows the impact of Islam. The article firstly gives the different definitions of education then focuses on the teaching the children in accordance with pre-Islamic Turkish tradition. In addition, the article indicates the place and role of women in child education in Turkish tradition .Secondly, the article deals with conversion of Turks to Islam and demonstrates how Turkish people put emphasize on moral education after embracing Islam. Thirdly, this article illustrates the impact of verses and sayings -hadith of the prophet on moral education of children in Turkish culture. Finally, the article expresses the teaching the children respect, love and morality at home in Anatolia.

Key Words: *Education, Children, Morality, Anatolia, Turkish, Turkish Culture, Civilization, Moral education, Tradition, Islam, Central Asia, Respect, Old.*

Family is a strong fundament of society which is composed of mother, father and children. It can be said that family is the unique practical and learning centre where the basic education is offered beautifully to children by parents at home. Also, in transferring the all traditional, ethical and even religious values to children the grandparents play a very important role at home. No doubt, the role of the family in moral and traditional education of children can't be denied. Because building a strong society profoundly depends on morally educated families. In addition, it should not be forgotten that children always receive their primary education in family before attending any school. In that case family can be considered as "the basic educational institution." [1]

The family is assumed as the smallest and natural cell of the society, which continuously and practically teaches the children moral and social values. In other words, there is a very strong relation between family and moral training of children. Therefore, the families must be well educated otherwise, the children will not be able to receive their primary, moral and social education sufficiently. As a result of that, since the very beginning of human life on earth, all nations have been emphasizing to bring out educated families and developing different kinds of methods just to raise small children traditionally and morally at home. It is crystal clear that, teaching basic moral values directly at home easier and most effective method to prepare the children for future. Furthermore, with the help of parents it will pave a ground to convey the old cultural, moral and traditional values to new generation. Because "the aim and goal of education is to impart culture across to generations." [2]

There is an important fact which draws the attentions towards the place and role of the mothers and fathers who are on the one hand, the guardian and bread earners .On the other hand, they are unique and effective teachers and models for children. No doubt, consciously or unconsciously children follow the steps of their parents and imitate them in every sphere of life. The level of education, character, discipline, morality and attitudes of the parents have positive and negative impact on the nature of children. The great poet and scholar of Turkic world Yusuf Hashajib illustrates this fact beautifully. He says; "The parents are the main reason for the bad or good nature of children." [3] According to great poet the character and behaviours of the next generation exactly base on the teaching and attitudes of parents. Because "the personality and character of a child shaped at home before attending any school." [4]

Education, due to historical, social and cultural background of the nations may be defined and understood differently. In other words, every nation may accept different activities as training or education. As a result, we can find out hundreds of different definitions of education. The below selected definitions show the opinions and approaching of different scholars and cultures towards education as follows;

- "education is a word which was derived from the Latin word "Education" that means an act of teaching or training." [5]
- "education is an activity which goes on in a society, and its aims and methods depends on nature of the society in which it takes place." [6]
- "the process of giving systematic instruction.." [7]
- "the process of teaching or learning in a school or a college." [8]
- "education is act of nurture, discipline and teaching together with culture." [9]
- "conscious and unconscious effects in shaping and developing the moral abilities of a person." [10]

Professor Alimbekov, who is one of the eminent Kyrgyz pedagogues defines education with two different terms such as ***Kemeline Keltirüü*** and ***Köz boluu and Karoo Köz boluu and Karoo*** .In fact both of terms are used in Kyrgyz culture to demonstrate the act of teaching .For instance,"***Kemeline Keltirüü***" beautifully refers to the act of teaching or educating a person physically and spiritually and equip him with positive skills. On the other hands, "***Köz boluu and Karoo***" means to keep an eye on somebody. "In fact it is a figurative usage which refers to taking care, teaching, training, providing and securing the children." [11] In addition, the both terms "***Tarbiyaloo and Uyrötüü***" are used generally in Kyrgyz and other Central Asian cultures to express the education or teaching the children.

The word education finds its correspondence in Turkish language as ***eğitim*** which was derived from ***eğmek*** that means to bind and shape something. However, the word figuratively refers to act of training the children and moulding their character morally. Similarly, the term "education" is expressed in Turkish and some Central Asian Turkic languages (Kyrgyz, Uzbeq and Kazakh) by the word

Tarbiya which was derived from Arabic. Actually, in Arabic the word tarbiya took its root from "Rab" which is one of the attributes of the Almighty Allah." [12]Also the word "Rab" is used for human being to refer educator or instructor who raise or bring the children up. [13]All previous definitions of education more or less refer to grow, train and raise children mentally, physically and morally just to prepare them as honest and loyal individuals to society and state in future.

If we take a specific look on the definitions of education, Turkish definition little bit differ by paying more attention to moral training than others. Because according to Turkish tradition moral education has been accepted as a compulsory task and must start from home at early ages of the children. The following Turkish proverb explains the importance of children education at early age. According to proverb; "***Ağaç yaşken eğilir***" children are accepted as a fresh sapling and they must be bent and shaped. In, the proverb metaphorically makes similarities between fresh sapling and children. How the sapling is shaped easily, similarly the character and behaviours of children can be shaped in accordance with traditional and moral values of the society.

As its well-known that the Turks centuries back founded a very strong family system in which the mothers were accepted as primary teachers. Therefore, even before Islam all Turkic nations paid a great respect to women who were accepted as the teachers who educate, train, grow and prepare the children as good citizens for future. As a result, women were given freedom to take part in the different fields of life. It can be said that; "Turkish women were much more free and social than the roman women in that era." [14]

The history showed that ancient Turkic people in central Asia and other geographical parts of the world took very much care for the training of their children. In other words, to prepare the children for future all the Turkic nations gave primary importance to the physical, psychological and ethical education of children .The life and teaching methods of Huns the best example of this kind. For instance, "The Huns taught their babies to ride horseback even before they could walk." [15]In addition, "all children achieve proficiency by the time they are three or so." [16]It can be said that generally due to needs and strategic reasons nomadic Turkic nations trained the "male children for the military life from a very young age." [17]As a result, "the riding, shooting and hunting became the primary training." [18]

The historical background of child education in Turkish history can be analysed by considering the two different periods such as before and after Islamic periods. It can be said that both periods show that the Turkic nations developed the training methods and never gave up the child's physical and moral education. In addition, the Turkic people were very eager to pay respect to their elders. As a result of that, to build a strong society all Turkic nations gave priority to moral teaching and respect much more than anything.

The religion occupies a very important place in every culture. Because the light which was revealed from Allah effected and moulded the civilizations in order to build peace, harmony, respect and solidarity among the people of the world for centuries. When the last religion Islam revealed to Prophet Muhammad (p.b.u.h.) it began to spread and affected people firstly in Arabian Peninsula. When the prophet Muhammad (p.b.u.h.) passed away the four rightly guided caliphs ruled the Islamic state. At the time of four caliphs "Islamic rule expanded from central Arabian peninsula to the north against Byzantine and Sassanian empire." [19] When Turkic people embraced Islam as a new religion began to combine Islam and old Turkic traditions .In addition, they gradually left some traditions against the teachings of Islam. In other words, "they changed the way of life fundamentally." [20]

Furthermore, when the Turkic people began to move from central Asia "between eleventh and thirteenth centuries they brought their original tradition to Anatolia." [21] No doubt, there were many different kinds of traditional and ethical values they brought. However, the most valuable one was children education, which was accepted as a traditional heritage in Turkish culture. As history recorded that when the "Turkic people began to dwell in Anatolia after Alparslan's victory over Byzantine in 1071" [22] they continued the traditional way of teaching children at homes by mothers and fathers. In addition, they took care about the practicing the ethical principles of Islam in their life and teaching methods. For instance, the parents taught the children at early ages moral values, which based on verses and sayings of the Holy prophet Muhammad (p.b.u.h.). As previously mentioned that Turkish culture likens the child to a sapling- tree which can be easily bend or shape. Similarly a person is believed to be shaped morally only at his childhood .The Turkish proverb "ağaç yaş iken eğilir-the tree may be bend or shaped when it is a fresh sapling" [23] figuratively refers to the importance of children's primary education at early ages." [24] Therefore, Anatolian people emphasized the children education at early ages especially under the supervision of family. Actually, the aim was to grow a respectful, helpful, kind, generous, pious and patriotic generation which would be useful both for Turkish and Muslim world. In that case it can be claimed that in education or training of children either at homes or madrasah (schools) Islam influenced the Turkish Anatolian culture.

After dwelling in Anatolia Turkish people put an emphasize especially on moral education of children because they believed that the "teaching,learning and training is a process which begins from the cradle and continue even to grave." [25] Certainly, this concept gave a fresh impetus to Turkish people to pay more attention for teaching their children. Actually, we can observe the same philosophy in last religion Islam.

At the very beginning of Islam, the most important duty was teaching Islamic principles and morality. The holy the prophet Muhammad (p.b.u.h.) was the first teacher who taught and trained the children softly with a great love and sympathy. He never beat neither his children nor others. Because he was the prophet of mercy who asked all Muslims to educate their children morally and teach them everything in accordance with their understanding and capabilities. He sometimes played with children even he allowed his grandsons to sit on his lap and shoulders during his prayer. He believed that the parents are responsible from their children and they must provide all the facilities and protect them from evil doings that lead human being into hell fire. In fact every single at-

titudes of him against children became a good example for all Muslims. The sayings of the Holy prophet demonstrates his approach towards family life, responsibilities of parents and education of children as follows; According to Abdullah ibn Umar 's narration the messenger of Allah, peace and blessings be upon him, said, "Every one of you is a shepherd and is responsible for his flock. The leader of people is a guardian and is responsible for his subjects. A man is the guardian of his family and he is responsible for them. A woman is the guardian of her husband's home and his children and she is responsible for them." [26]

It can be said that all sayings and attitudes of the holy prophet influenced the Turkish people and changed their life. Hence, they began to combine their pre-Islamic values such as respect for elders, moral training of children and social responsibilities with Islamic principles. It can be said that Turkish people accepted the Holy prophet as a unique guide as the following verses from the holy Koran express that; " There has certainly been for you in the Messenger of Allah an excellent pattern[example] for anyone whose hope is in Allah and the Last Day and [who]remembers Allah often." [27]As a result, the sayings, teachings and behaviours of the Holy prophet Muhammad (p.b.u.h.) became a great model for family and children education in Anatolian tradition. For instance, the following sayings of the prophet affected the Turkish family and traditional teaching of Anatolian people. The prophet says that;

- "The best inheritance a parent leaves their children is good manners." [28]
- "Be generous with your children and educate them well." [29]
- "Those who do not show mercy to our young ones and do not realize the right of our elders are not from us." [30]

All above mentioned verses of the Holy Koran and sayings of the Holy prophet brought a new perspective and influenced the children education positively. As a result, on the one hand, Turkish people began to practice the principles of Islam in their social, ethical and daily conducts .On the other hand, they carefully taught their children respect and good manner at their early ages. In addition, they advised them not to break the heart of elders. In fact rude attitudes against elders are accepted as immorality in Anatolia. In accordance with Anatolian Turkish culture "if anyone breaks the heart of elders or behave them rudely taught to go and ask pardon by kissing hand." [31]Actually, kissing hands of elders refers to respect and veneration.

As previously mentioned that the family is a small cell of the society. Therefore, " in Turkish tradition the respect against elders is been taught the children at family while living with elders." [32]In other words, respect for elders and love for young is accepted as "the core of Turkish tradition that protect Turkish culture and prepare the ground for continuity of Turkish nation and state forever." [33] Morality and respect are not taught only at homes in Turkish Anatolian culture. Different religious, scientific and political schools and institution also taught ethic and respect to children. For instance, "the respect for elders, serving, solidarity and friendship also taught as a primary subject in Enderun." [34] (Enderun was the ottoman palace school which aimed to prepare the children for military and civil leadership).After the collapse of Ottoman state, Turkish republic undertook the responsibility of children's moral education and began to offer the courses in religious and non-religious schools.

To sum up, educating the children morally is the most important issue for every nation. It can be said that above mentioned verses and advices of the prophet Muhammad (p.b.u.h.) about moral teaching, respect for elders and children rights accepted by Turkish people as the main sources that gave a fresh imputes to their family life and child education. As a result, firstly, the parents took responsibility of moral teaching the children before attending any school. Secondly, Turkish people gave priority to teaching morality, respect and politeness which mostly took root both from old tradition and Islam. Thirdly, grandparents and parents especially mothers played very effective role in teaching and training the children morally at home. Fourthly, Anatolian people insisted on moral teaching because they believed thatteaching or training without moral values will be fruitless in future. Fifthly, respect, morality, love and sympathy were not taught to children at homes only. All those mentioned values were taught at schools, madrasah, faculties and other institutions at the time of Seljuks and Ottomans. Finally, it can be said that since the establishment of Turkish republic, the children receive the moral education firstly at homes then the schools offer it officially.

REFERENCE

1. Duminiy P.A, Education For the student Teacher. Maskew Miller Longman. Capetown. 1995. Page.197.

2. Dhawan L.M..Philosophy Of Education. Isha Books. NewDelhi. 2005. Page.22.

3. Kaçalin Mustafa. Kutadğu Bilig. T.C.Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. verse.1486.

4. Bayraktar M.Faruk. İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri. M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul. 1984. Page. 114.

5. Rather A.R.Theory and Principles of Education. Discovery Publishing House. NewDelhi. 2004. Page.2.

6. Ottoway A.K.C. Education and Society. Routledge Publications. Newyork. 1998. Page.1.

7. Stevenson Angus. Oxford Dictionary Of English. Oxford University Press. China. 2010. Page.559.

8. Cambridge Advance Learner's Dictionary. Cambridge University Press. 2008. Page.449.

9. Kant Immanuel. Education. The University of Michigan Press. 2004. Page. 1.

10. http://www.tdk.gov.tr

11. Alimbekov Akmatali. Etnopedegoji ve Kırgız Etnopedegojisinin Temel Kavramları. Türk Yurdu. 2007. Page.35.

12. Şişman Mehmet.Eğitim Bilimine Giriş. Pegem A Yayıncılık. Ankara. 2006. Page.5.

13. Wahr, Hans. A Dictionary of Modern Written Arabic. Otto Harrasowitz GmbH,&Co.KG.Wiesbaden. 1979. Page.370.

14. Türk Dünyası Tarih Dergisi. 49-54. Türk Dünyası Araştırma Vakfı. 1991. Page.36.

15. Bauer Susan Wise. The Story Of The World. Peace Hill Press. Charles City. 2006. Page.302.

16. Fields Nic. Atilla The Hun. Osprey Publishing. Page.16.

17. Gyarmati Olga, Ilana, jonathan, Atilla d' Hun's. Authorhouse Publishing. Indiana. 2005. Page. 3.

18. Yıldız Doğan. Türk Spor Tarihi. Eko Matbaası. İstanbul. 1979. Page. 32.

19. Lust Elen. The Middle East. SQ Press. California. 2017. Page. 4.

20. Nohl Arnd Michael, Akkoyunlu Arzu, Wigley Simon. Educroverb ation In Turkey. Waxmann Verlag, GmbH, Münster. 2008. Page. 151.

21. Genç Mehmet, Şeker Süleyman, Türk Medeniyet Tarihi. Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2005. Page. 95.

22. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. Issues. 200. 127-29. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. Page.168.

23. Benekçi Şerif. Damla Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü. Damla Yayınevi. İstanbul. 2009. Page. 30.

24. Yetiş Kazım, Ayverdi Samiha. Türkçenin Nakışları. Kubbealtı Neşriyatı. İstanbul. 1993. Page. 3.

25. Yeşil Adem. Anadoluda Çocuk Yetştirme Kültürü. Hükümdar Yayınları. İstanbul. 2012. Page. 156.

26. Ṣaḥiḥ al-Bukhari. 6719.

27. The Holy Quran. 33:21.

28. Sunan atTirmidhi. Birr. 33.

29. Ibn Majah. Adab.3.

30. Sunan Abu Dawud. 4.

31. Dil dergisi. Volumes 77-83. Ankara Üniversitesi Tömer. 1999. Page.11.

32. Genç Mehmet, Şeker Süleyman. Türk Medeniyet Tarihi. Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2005. Page. 169.

33. Çimen Latife Kabaklı .Türk Töresinde Kadın ve Aile. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2008. Page .660.

34.Ünal Tahsin. 1700 den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi. Ayyıldız Matbaası. 1958. Page. 12.

УДК: 37.013.

Замирбекова Г.З. *преподаватель*
БГУ им. К.Карасаева

УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ
(на примере начального образования)

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙДАГЫ ОКУУ-ТАРБИЯ ИШТЕРИ
(мисал катары башталгыч билим берүү)

EDUCATIONAL WORK IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
(on the example of primary education)

Аннотация: *В настоящее время отечественное высшее образование переживает процесс всесторонней модернизации. Качественное высшее образование - это инвестирование в будущее Кыргызстана, стержень общества, основанного на знаниях. В статье показано, что в этих условиях решающее значение приобретает формирование специалиста высокого профессионального уровня, обладающего социальной ответственностью, гражданской, патриотической ориентациями. Рассматривается учебно-воспитательная работа в ВУЗе как важнейшая часть образовательного процесса, формулируется ее цели, задачи и средства воплощения в жизнь.*

Ключевые слова: *Образование, образовательный процесс, модернизация образования, учебно-воспитательная работа, личность преподавателя, личность студента, начальное образование, кафедра.*

Аннотация: *Азыркы учурда ата мекендик жогорку билим тажрыйба алуу жана ар тараптуу өркүндөтүү. Коомдун негизин келечектеги Кыргызстандын жогорку билиминин сапаттуулугун – бул билимдин негизин инвестициялоо. Бул шартта чечүүчү мааниси жогорку профессионалдуу адистин социалдык жоопкерчилиги, жарандык патриоттук багыттарын өркүндөтүү, макалада көрсөтүп турат. Жогорку окуу жайлардагы окуу-тарбия иштеринин билим процессинин маанилүү бир бөлүгүн анын максаты, милдеттери жана каражаттарын ишке ашыруу каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *Билим, окуу процесси, билим берүү модернизациялоо, окуутарбия иштери, окутуучунун инсандуулугу, студенттин инсандуулугу, башталгыч билим берүү, кафедра.*

Annotation: *Nowadays national higher education faces a comprehensive modernization. Qualitative higher education – an investment in the future of Kyrgyzstan, the core of society based on knowledge. The article says that in these conditions the formation of a highly - qualified specialist having a sense of social responsibility, civic and patriotic orientations is of particular significance. The author considers educational work in universities as the most important part of the educational process, forms its purposes, tasks and methods of realization.*

Keywords: *teacher'spersonality, student'spersonality.*

За минувшие десятилетия в нашей академической литературе признано, то, что образование считается не только лишь одним из условий общественно-финансового прогресса, но и гарантией соответствующий всемирной степени единой культуры общества, воспроизведение и формирование профессиональных возможностей, а также формирование у обучающихся надлежащей нынешним требованиям уровня познаний, адаптированных к государственному и мировому образованию. Как правило, образование многочислен-

ными авторами видится и анализируется как в виде общественной концепции, что подразумевает организованность в конкретных взаимоотношениях личностей, процессов, производящих интегративные свойства, не характерные образующим ее составляющим.

За прошедший период было основано большое количество типовых высших учебных заведений. Но изменения коснулись одной стороны педагогического взаимодействия. Трансформация к новейшей педагогике обозначает развитие абсолютно всех сторон учебно-воспитательного процесса – содержании, формы, методики, и наиболее непростое – образа мыслей, заинтересованностей, установки и взаимоотношений.

Объем познаний, требуемых нынешнему профессионалу увеличивается, а время обучения в ВПО сужен несколькими годами. Из этого следует, что есть необходимость повышения собственной квалификации, постоянно работать над собственным познанием в течение всей жизни.

Эффективность подготовленности будущих специалистов нельзя гарантировать без научного заключения вопроса о направлении вуза, содержании и способа воспитания.

В нынешнее время учебный процесс в вузах стал труднее по заданиям, интенсивности и содержанию. Требуется глубокое психологическое осмысление профессорско-преподавательского состава закономерностей учебной работы, основ и способов обучения и воспитания, формирования личностей.

Бесспорно, что без применения психологических знаний невозможно выработать всесторонную подготовленность учащихся к успешной профессиональной работы, обеспечить наивысшую педагогическую степень их изучения и воспитания, целостной теоретической и практической подготовленности с учетом профиля высшего учебного заведения и направления будущих специалистов.

Учебно-воспитательская деятельность – это определенное исполнение преподавательской деятельности и преподавательской работы.

Субъект учебно-воспитательной деятельности - это предстоящий преподаватель, формируемый и преобразуемый согласно преподавательским задачам в обучении и воспитании.

Задача учебно-воспитательской деятельности состоит в том, что на основании применения учителем разнообразных форм и методов обучения и воспитания достигать многостороннего формирования учащихся, развития у них определенных общественно-политических и психологических свойств, многостороннего и абсолютного освоения ими набором нужных для жизни и деятельности знаний, навыков и умений.

Сущность и область преподавательского взаимодействия в концепции «учитель-учащийся» - это беспрерывно создаваемые преподавательские условия (педагогические ситуации).

Педагогическая ситуация появляется в следствии ориентированности к задачам, содержанию, заинтересованностям в содействии преподавателя и учащегося.

Педагогическая ситуация приводит к запланированным воспитательским переменам в подрастающей личности: развитие миропонимания, социально-значимые и духовные потребности, ценностные ориентации, цели, стремления, умения и привязанности, а также черты характера.

Педагогические условия, показывающие функциональные взаимные сочетания и целостности, проявляющиеся во всех ключевых составляющих преподавательского хода, действий преподавателя и учащегося, конкретного исторического содержания жизни в государстве, педагогической общественной среды.

Средства, формы и методы взаимодействия преподавателя и учащегося представляют собой средства, формы и методы обучения и воспитания.

Большинство вузов, вникающих в нынешнюю общественную реальность, применяют уникальные методики воспитания и концепции воспитательной концепции для обеспечения теоретических, методологических и методических основ качественной организации воспитательной системы высшего учебного заведения в нынешних условиях, направленных на конкретизацию направленности целей, определение основных направлений, форм и методов воспитания студентов.

Развитие в нынешних вузах рассматривается как направленная процедура, отображающая собой диалектную связь с обстоятельствами и индивидуальными условиями воспитательного воздействия и связи субъектов обучения. Обучение в вузе подразумевает направленную работу непосредственно сопряженную с учебой, которая направлена на развитие важных качеств будущего педагога.

Основная задача в подготовке учащихся представляется в подготовке высококвалифицированного профессионала, компетентного, который способен устанавливать и добиваться личностно важных, содействующих формированию экономики страны. При этом фактическая задача обучения должна сводиться к формированию жизнестойкой личности, способной правильно реагировать, быстро адаптироваться к меняющимся обстоятельствам, принимать управленческие решения, владеющий инициативностью, целеустремленностью и предприимчивостью. Воспитательный процесс ориентирует на повышение конкурентоспособности за счет повышения качества (качеств, уровня качества), то есть, **воспитание** – это процесс формирования личности учащегося или качеств и свойств человеческой личности. К ним следует отнести способности, потребности, ценности, интересы, целевые установки, планы жизнедеятельности, мотивы, критерии оценки, сознание, мировоззрения, нравственность.

Литература

Основная литература:

1. Степанов Е.Н. Педагогу о современных подходах и концепциях. – М.,2010.

2. Сластенин В.А., Исяев И.Ф. Педагогика. {Текст}- М., 1997. 362 с.

Дополнительная литература:

1. Титова Е.В. Если знать как действовать. Разговор о методике воспитания. – М.: Просвещение, 1993

2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М., 1987.

Интернет ресурсы:

1. https://bibliofond.ru

2. https://ped-praktika.ru

УДК: 37.013.77

Шапарев В.П. *к.пед.н., БГУ*
Торопцева Мария
БГУ им. К. Карасаева

РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ТААНЫП БИЛҮҮСҮН ӨНҮГҮҮСҮ

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COGNITIVE PROCESSES OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Аннотация: *Данная статья рассматривает развитие психологических познавательных процессов детей дошкольного возраста. Подробно исследованы ряд процессов, идущих в этом возрасте, их особенности. Выявлены оптимальные методы правильного формирования психологических познавательных процессов.*

Ключевые слова: *психологические процессы, познавательные процессы, дошкольный возраст, формирование.*

Аннотация: *Бул макала мектепке чейинки балдардын психологиялык таанып билүүсүн өнүгүүсүн каралайт. Ушул жашта өтө турган бир нече процесстер жана алардын өзгөчөлүктөрү кененирээк изилденди. Психологиялык таанып билүү процесстеринин туура калыптануусунун оптималдуу ыкмалары табылды.*

Түйүндүү сөздөр: *психологиялык процесстери, таанып билүү процесстери, мектпеке чейинки жаш, калыптынуу.*

Abstract: *This article examines the development of psychological cognitive processes of children of preschool age. A number of processes going on at this age, their features have been studied in detail. The optimal methods for the correct formation of psychological cognitive processes are revealed.*

Keywords: *psychological processes, cognitive processes, preschool age, formation.*

Личность ребенка - объекта и субъекта воспитания и обучения должна учитываться при целостном педагогическом процессе, которая базируется на закономерностях, противоречиях и принципах психофизиологии. Развитие психологических познавательных процессов детей дошкольного возраста имеет свои специфические особенности, которые свойственны только данному периоду. Учитывание индивидуальных характерных черт и психологических особенностей у ребенка и своевременная помощь в развитии повышает познавательность детей-дошкольников, влияет на достижение высокой степени ее формулировки. Помимо этого улучшается интеллектуальная и психологически-волевая комплектация будущего индивида.

В этом возрасте у дошкольников проявляется высокий уровень познавательности, возникают различные виды коммуникации и обучения, в результате которых улучшаются все психологические процессы. Порог ощущений в этом возрасте низкий. Повышаются различение цветов, острота слуха и зрения, формируется фонематический слух.

Главные основы организации эффективной сферы, разумеющей познавательное формирование дошкольников - осмысленность и динамичность характера ребенка в получении опыта и знаний. Структура познавательной деятельности должно учитывать данные основы. Обязательной составляющей познавательной деятельности детей дошкольного возраста считается познавательная заинтересованность. Такого рода заинтересованность ориентирована на материал, сопряжен с позитивными эмоциями и переживаниями и способствует появлению активности. Полное познавательное формирование дошкольника базируется на формировании отдельной или коллективной деятельности.

В возрастных стадиях формирование познавательных процессов характеризуется собственными отличительными чертами. Психологическая познавательная деятельность в дошкольном периоде приобретает свободную характерность действий. Дети приобретают познания о себе, о находящемся вокруг обществе, преднамеренно усваивают полученную информацию, готовы исследовать и изучать, прибегают к обобщению. Создается познавательная инициатива, характеризующаяся в последствии в степень формирования.

Внимание детей раннего возраста характеризуется непроизвольностью. Детей привлекает новизна и интенсивность: игрушки ярких цветов, громкий шум или другие подобные раздражители. А факторы, привлекающие внимание дошкольника, существенно отличаются. К примеру, он обращает внимание на объекты и предметы, сопряженные с переживаниями, возникающими чувствами, и кроме того раздражителями, обладающими прямую взаимосвязь с потребностями ребенка. С формированием произвольного внимания дошкольник способен сосредоточить свое внимание на определенную область, объект, пока это в рамках его интересов. Дети обучаются контролировать свое внимание. Но все же под влиянием возраста им тяжело обратить свое внимание с интересного предмета на нужный. Со временем дошкольники способны разделять свое внимание сразу на несколько предметов.

Память дошкольника характеризуется непроизвольностью. Маленький ребенок не ставит задачу что-либо запоминать целенаправленно. В его памяти остается то, что вызвало какие-либо эмоциональные переживания или заинтересованность. Дошкольник же может запоминать механически, т.е. путем повторения. Он делает упор на внешние взаимосвязи изучаемых объектов. А уже в школьном возрасте дети запоминают на основе смысла. В процессе развития улучшается и словесная память. Дошкольник меньше ориентируется на взрослых, и больше начинает сравнивать с собой.

Также, одним из пунктов психологических процессов является восприятие. В формировании восприятия участвуют психологические процессы, опыт, полученные из окружающей среды. Для интенсивного формирования восприятия содействует различная деятельность. Очень важно в этом возрасте придумывать различные подвижные игры, которые потом будут помогать развитию восприятия. Например, рисование, прогулки, просмотр фильмов, конструирование. Большое значение выделяется ролевым играм. В них моделируется определенные небольшие части информации окружающей среды, которые являются предметом интереса дошкольника. В процессе непрерывного формирования, восприятие способствует детям удовлетворять свои интересы, выяснять взаимосвязи предметов и явлений.

Образные сведения, накопленные за период раннего возраста, и простейшее понимание вещей являются почвой в формировании мышления. Усвоение понятий в большинстве случаев способствует развитию мышления. Но особенно тяжелым для дошкольника является правильно определить понятие. Он соединяет взаимосвязи и признаки, которые по логике вещей несоединимы. Также, используя собственные представления о понятиях, у дошкольников возникает необычность рассудительности. Рассуждая, они используют информацию, полученную от взрослых, чувственный опыт, все это сопоставляют и обобщают, перебирают все возможные варианты. В возрасте пяти лет дети уже понимают причинные взаимосвязи изучаемых предметов и явлений, начинают переходить от расширенных объяснений к точным, от наружных и поверхностных признаков к внутренним и скрытым. Степень мышления определяется интенсивностью познавательности.

Воображение, как и внимание, сначала характеризуется непроизвольностью, т.е. представления о чем-либо возникают спонтанно. В процессе последующего развития появляются активные виды воображения, возникает произвольность. Таким образом, воображение дошкольников состоит из двух этапов развития.

Также при развитии познавательных процессов детей дошкольного возраста особое место занимает развитие речи, стимулирующее внеситуативное общение. Деятельность ребенка усложняется, расширяется круг социальных контактов. И здесь самым главным становятся условия воспитания, навыки коммуникации, физиологические особенности ребенка, его количественный состав лексикона и др. Дети данного возраста учатся декодировать речь взрослых, составлять собственные предложения.

Характерной особенностью речевого поведения дошкольников является словотворчество, которое появляется вследствие дефицита словарного запаса и низкого уровня владения грамматикой. В основном присутствуют предложения простые, неосложненные. С возрастом речь ребенка становится более осознанной и усложняется. Данные процессы сопровождаются привитием у детей норм произношения. Далее развивается одна из основных функций речи – планирование. Ребенок вслух произносит действие, которое было запланировано, затем фиксирует итог. Внешний план речи постепенно переходит в умственный план, во внутреннюю речь, что констатирует усложнение функций коммуникаций и детей дошкольного возраста, что приводит к совершенствованию всех психических познавательных процессов.

Литература

1. Тихомирова Л.Ф. Развитие познавательных способностей детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. - Ярославль: Академия развития, 1996. - 192 с.

2. Пичугина Н. Дошкольная педагогика. – М.: Феникс, 2015.

УДК: 8111.111(83.72)

Ahmetova Сн. R.
BHU named after K. Karasaev

THE ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE PROCESS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮДӨ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН РОЛУ

Аннотация : *Верно говорят: нельзя как следует овладеть языком, не изучив его фразеологии. Специфика фразеологизмов помогает студенту развить речевые способности, необходимые для осуществления успешной коммуникативной деятельности в процессе общения. Все это помогает развитию личности студента.*

Ключевые слова*: фразеология, семантическая структура, методы преподавания, навыки, культура,*

Аннотация: *Тилдин фразеологиялык бирдиктерин изилдемейинче тилди үйрөнүү мүмкүн эмес. Студентке речтик жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнү жүзөгө ашыруу үчүн фразеологизмдердин өзгөчөлүгү жардам берет.*

Түйүндүү сөздөр*: фразеология, семантикалык структура, окутуунун методдору, маданият.*

Abstract: *it is true that one cannot properly master a language without studying its phraseology. The specificity of phraseological units helps the student to develop speech abilities necessary for successful communicative activity in the process of communication. All this helps to develop the student's personality.*

Key words*: phraseology, semantic structure, methods of teaching, skills, culture.*

Phraseological units have long attracted the attention of both linguists and specialists in the field of teaching foreign languages. In linguistics, idioms are studied from different angles. Important areas of research are: the stability of phraseological units, the system of phraseology and the semantic structure of phraseological units, the main functions and the origin of phraseological units. From the point of view of foreign language teaching methods, phraseological units are valuable in teaching linguistics, because they do not contain only non-equivalent vocabulary, but also give an idea of the culture, customs and traditions of the country of the studied language.

However, the use of phraseology is not confined in the context of linguistics. Phraseological units can be used at different stages of training: for the development of phonetic skills, teaching speech, grammar, vocabulary for students.

In order to master the skills of listening and reading phraseology, its perception in the process of functioning in speech, it is necessary to teach them to correlate with one meaning of a two-component separate unit of language, to distinguish it from a free combination: in order to be able to use it in speech, it is necessary to form the ability to automatically reproduce it as a semantically and structurally whole stable unit.

Producing phraseological units requires the ability to use them in the right morphological forms. A characteristic feature of many phraseological units, in contrast to the word, is a limited implementation of morphological forms of components of verbal phraseological units are manifested in the fact that quite a large number of them are fixed in the form of one - perfect or imperfect species, and others do not have a correlative form of the form. Some verbal phraseological units are used only or mainly in one personal form, in one time.

A considerable part of the phraseology emotionally expressive, stylistically and situationally marked. Therefore, in the process of mastering phraseological units, students should learn not only their semantics, morphological forms, but also emotional—expressive and stylistic

coloring, learn to use them according to the speech situation.

The study of Phraseological units with national and cultural specificity and their necessary commentary - information about their cultural and historical significance makes it possible, in addition to enriching the dictionary, to solve the following tasks: 1) to strengthen the motivation to learn the language; 2) to arouse students ' interest in the cultural facts of language phenomena.

The use of cultural and historical commentary in the lessons of native and foreign languages in the process of dictionary-semantic work necessarily involves an appeal to the historiographer. As a result of acquaintance with phraseological units, additional extralinguistic knowledge about the culture of the native speaker's people is gradually accumulated in the minds of language learners.

In practice, mastering the foreign language is inextricably linked to the foreign language culture. In the process of learning a foreign language, the elements of country studies are combined with language phenomena that act not only as a means of communication, but also as a way to familiarize students with the new reality for them. Thus, along with the mastery of foreign language there is the assimilation of cultural knowledge and the formation of the ability to understand the mentality of speakers of another language.

Intercultural communication is a process of dialogue of cultures, carried out within the framework of different national stereotypes of thinking and communicative behavior, affecting mutual understanding and relationships between communicating parties. The lack of knowledge of the national-specific components of the culture-communicants can significantly complicate the process of intercultural communication. Therefore, one of the urgent tasks of teaching a foreign language is to familiarize students with the current language standards and education they have the necessary speech skills, as well as the training of a positive attitude to a foreign language.

To make the procces of training students for intercultural communication effective it is necessary to organize educational process clearly based on substantial, motivationally aimed and organization components which promote to master total knowledge and skill of intercultural communication. Substantial component includes different intercultural communication knowledge which promote developing of whole idea about the culture of language learninig country.

At the initial stage of English language training, the vocabulary of many students of non-linguistic specialties is not large enough, since most of them do not have motivation to gain knowledge. As a result, they are faced with such a problem as the inability to Express their thoughts and the inability to perceive and realize the information received. Often students use a word without realizing its meaning. Students largely suffer from the inability to build miraculous communication, to observe the subject building, from a lack of imagery and expression. All this has a negative impact on the attitude of students to the process of learning a foreign language and learning outcomes. The motivational and target component is associated with the motivation to learn the language and culture. It involves the presence of students a number of objectives, namely: the development of interest in the discipline, development and awareness of the needs for the acquisition of general and special knowledge and skills.

The basis of the organizational component is the activity of the teacher, providing training of students for intercultural communication, aimed at the formation of intercultural competence. In the process of acquaintance with a foreign language, studying it, a person gets an effective opportunity to join the national culture and history of the studing language. As already noted, the knowledge of phraseological units contributes to the development of a more holistic view of the culture of the country of the studied language and is one of the parts of the content component.

Knowledge and understanding of phraseological units makes spoken language more emotional, expressive and relaxed, helps to better understand texts of different genres, as well as increases motivation in learning. Ignorance of the most common phraseological phrases creates certain difficulties in solving communication problems in communication with native speakers. Use of the samples reflecting national foreign culture is one of effective means of achievement of the main purposes of training to discipline, such as: - cognitive; - developing; - educational. Getting acquainted with phraseological units, students acquire new knowledge. The use of new material in situations of communication requires them to focus attention, strong-willed efforts.

The specificity of phraseological units helps the student to develop speech abilities necessary for successful communicative activity in the process of communication. All this helps the development of the student's personality. The educational task is to teach a foreign language culture, which occurs in the process of introducing the individual to the culture and folk traditions of the country of the studied language. The speech of students of non-linguistic universities is often characterized by weak expressiveness, because the possession of a certain minimum of knowledge is clearly not enough for communication. In the process of teaching the expressiveness of speech on the basis of the use of phraseological units, the teacher needs to direct efforts to the formation of students ' communication and speech skills:-the ability to perceive text expressiveness; - the ability to build a statement on the proposed plan using phraseological units; - the ability to fully use the phraseological units of the English language in various situations of speech communication; - the ability to direct student’s attention in the situation and the content of communication. The use of phraseological units in speech creates certain difficulties, because. phraseological units have a number of characteristic features, unlike lexical units.

One of the features of a stable phrase is that it consists of certain words and is characterized by a fixed form and a certain value. Replacement of one of the components of a stable phrase is impossible without violating the meaning of the statement.

Working with phraseological units opens up great opportunities for mental, speech, emotional development of the student. Giving a clear interpretation of phraseology, and then by linguistic or logical reasoning explaining its meaning, paying attention to its characteristics, the teacher includes the student in an active mental activity, thereby increasing the level of his mental ability. In order

to make speech communication successful, the teacher needs to pay special attention to the usage of communicative and valuable speech material. Of the many phraseological units need to choose only those, the assimilation of which is necessary to achieve the goals of training.

When selecting phraseological material, the following principles should be observed: the principle of stylistic infinity, the principle of compliance with the established subject matter and the principle of frequency. The introduction of phraseological units is expedient to carry out by means of situations in which the literal meaning of phraseological units is shown, by means of interpretation, if all words defining meanings are known, as well as by means of synonym and antonym. Sometimes you can resort translation, translating foreign-language idiom with a corresponding idiom in their native language.

Examples of working with phraseological units do not exhaust all the possibilities of presenting and fixing the material in the process of teaching the expressiveness of speech. Based on the level of language proficiency of a particular group of students, they can be greatly expanded and supplemented. Thus, it should be noted that the consistent introduction of phraseological units significantly replenishes the vocabulary, increases the level of speech consciousness and culture of students, makes their speech more expressive, allows to achieve the effectiveness of speech influence in the process of intercultural communication, as well as increases motivation in the process of mastering a foreign language.

The learner of a foreign language remains the bearer of his culture, but his background knowledge is enriched by acquiring elements of the culture of the country of the studied language; thus he becomes to some extent a carrier of world culture, begins to better understand and appreciate his own culture. Background knowledge as the main object of linguistics was considered by many scientists in their works. Of course it can not be denied that all the achievements of linguistic studies meet the goals and objectives of foreign language teaching methods and are now widely used. However, we cannot underestimate the fact that turning to linguistics as a science, we touch upon such a wide range of problems, which are currently working on scientists from different fields of knowledge linguists psychologists, psycholinguists, sociologists, sociolinguists.

Some scientists believe that the main object of country studies is the knowledge associated with the national culture, inherent in a certain ethnic and linguistic community, they are based on the mass everyday consciousness of native speakers of language and culture, where along with everyday knowledge and knowledge of a scientific nature are presented, which are acquired in the process of educating a person in this culture through various means of education and information transfer along with the usual everyday values become. part of the linguistic consciousness of personality. However, this knowledge is not encyclopedic, they differ in completeness and a peculiar form of their representation in consciousness.

""Phraseological expressions are stable, indecomposable phrases, peculiar expressions, untranslatable literally to another language. They serve as a means of creating emotional, expressive speech, a means of assessing some phenomena or events"

Thus, students develop lexical skills. They learn to understand the etymology of words,expressions, select close and opposite expressions. Importantly, the children understood that the turns of phrase, is an indivisible unit which gives a specific meaning.

Thus, the use of Phraseological units in the development of children's speech is carried out by a combination of various means and forms of influence on them, so phraseological units are a beneficial material used in teaching. It is difficult to find an English course that would do without their help.

Phraseological units, as a whole, cover most of the human experience. Due to the generalized nature of phraseological units, they can be used to teach the art of allegory, to illustrate one's thought and to generalize it in a short form. We should not forget about the methods of teaching a foreign language when working with phraseological units. The method of teaching a foreign language is based on the understanding of the language as a real and full - fledged means of communication, which means that all language components - oral and written speech, listening, etc. - should be developed systematically and harmoniously among students.

List of references

1)Amosov N. N., About the holistic meaning of the idiom, Studies in English Philology, SB.nauch. articles №2, - L., 1961.

2) Arnold I. V. Lexicology of modern English: Studies. For intov and facts. Foreign. yaz.- 3rd ed., Rev. and extra - M.: Higher. SHK., 1986

3) Vinogradov V. V.. The main types of phraseological units in the Russian language // academician (1864-1920): [Sat. St.] / Under. Red. S. P. Obnorsky. - M.-L., 1974 (a).

4) GAK V. G., Language transformations, - M., School "Languages of Russian culture", 1998. - P. 768

5) Zhukov V. P. semantics of phraseological phrases. - M., 1978.

6) A.V. Kunin, a course in phraseology of modern English, textbook, 2nd edition, Higher school, 1996. - P. 381

7)Melerowicz A. M., the Problem of semantic analysis of phraseological units of modern Russian language. - Yaroslavl, 1979.

8) Telia V. N., Connotative aspect of semantics of nominative units; textbook, - M, Science, 1986. - P. 142 –

УДК: 37.091.3:811.111

Байтокова А.К.
Ст.преп. БГУ им. К. Карасаева

METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

АНГЛИС ТИЛИН ОКУТУУ ЫКМАЛАРЫ

Аннотация: *Ар түрдүү окутуунун англис тилинде ыкмасы бар. Чет тилин үйрөтүү убагында жаңы ыкмаларды, жаңы сөздөрдү үйрөнүүгө көңүл буруу зарыл. Бирок көптөгөн классикалык мектепте азыркыга чейин эски ыкма жана эски китеп менен окутууга аракет жасашууда. Ар дайым көйгөйлөр болуп келген жана сизге чет тилинде сүйлөө абдан оор болот. Жаңы ыкмаларды пайдаланып англис тилин оңой үйрөнүүгө болот. Ошондо сиз чет тилин тил үйрөнүүчү катары сүйлөй аласыз.*

Түйүндүү сөздөр: *тил, ыкма, англис тили, окутуу.*

Annotation: *There are different methods of teaching English. Teaching a foreign language, it is necessary to pay attention to new ways to stimulate the speech of students. However, numerous classical schools are still trying to teach the old methods and old books. There will always be problems and you will never speak English well. Using new methods, you can easily learn to speak English and improve in this. You will be able to speak as a native speaker.*

Key words: methodology, English language, teaching.

Аннотация: *Существуют различные методы обучения английскому языку. Обучая иностранному языку, необходимо обращать внимание на новые способы стимулирования речи студентов. Однако многочисленные классические школы до сих пор пытаются учить по старым методам и старым книгам. Всегда будут проблемы, и вы никогда не будете хорошо говорить по-английски. Используя новые методы, можно легко научиться говорить по-английски и совершенствоваться в этом. Вы сможете говорить как носитель языка.*

Ключевые слова: *методология, английский язык, обучение.*

It has been a long time since the study of a foreign language was reduced to the passive learning of new words and expressions. Monotony, boring cramming of grammatical rules and at best the ability to translate a Russian phrase into a foreign language - that was the limit of perfection in the development of a foreign means of communication. And although the world has long known a huge number of approaches to the study of a foreign language and methods, a real revolution in methods of teaching English in our country has occurred only in the XX century has Changed the approaches and goals. Today everyone is learning a foreign language. In proportion to the number of people increased and the number of techniques. However, each of the techniques has both pros and cons. The principles of the old school today are subject to sharp criticism despite the fact that the use of "classics" has borne fruit and considerable. The only question is at what cost these results were achieved. As a rule, in order to master the language, it was necessary to pore over books for a long time devoting a lot of time to translation, reading texts, learning new words, performing various exercises and retelling. To change the activities offered tasks such as writing essays or dictations.

One of the oldest methods is classical or fundamental. The purpose of the classical technique is not so much the study as the understanding of the subtleties and details of the principles of a foreign language. The main task pursued by the classical technique is the formation of the grammatical base of the studied language. The target audience - people who are starting to learn English "from scratch" with the basics. This technique is very familiar to those who started to learn English at school. It should be noted that it is preferred by many language universities both in Kazakhstan and in the border States. The simplified scheme is-the study of grammar, basic rules, which are subsequently used in specific examples and are fixed

with the help of exercises. The most popular representative of the traditional methods - N. Ah. Bonk. Her famous "textbook Bonka", written in collaboration with other representatives of the same traditional methods is a kind of template. This textbook has withstood tough competition with the latest techniques that came from the West and continues to be a benchmark. The only drawback or rather, a disadvantage of the classical technique is the meager experience of spoken language. It is possible to fill this shortcoming, having attached to a classical technique other methods of communicative training.

One such method is the so-called linguo-sociocultural method. Supporters of the above method are those who believe that modern foreign language should not be a set of lexical and grammatical rules. On the contrary the lack of extra-linguistic factors leads to the fact that learning English becomes boring and aimless. Adherents of the linguo-sociocultural method raise a foreign language to the rank of a communicative tool that helps a person not just to speak, but also gives who possible of self-expression. Following the principles of the linguo-sociocultural method, we can safely say that a foreign language is a kind of mirror which reflects the way of life, traditions and customs, culture and history of the language.

However, in recent years in the top of the most popular methods of teaching foreign languages is a communicative technique which occupies the first place in the rankings and calculations of statisticians. This technique has proven itself in America and Europe. Continuing to conquer the world communicative technique came to us, taking pride of place in the leading language universities of the Republic. The methodology is based on the integration of two main methods of teaching foreign languages: traditional and modern. As the name implies, an important role in the communicative method is assigned to communication. The main goal pursued by this method is to overcome the language barrier. The main thing is to save a person from the fear of a foreign language, from the fear of speaking a foreign language and at the same time to develop other language skills in particular oral and written speech, reading, listening. It is worth noting that grammar is studied in the process of speaking, communicating in a foreign language. The principle is as follows: first, students memorize and memorize language formulas, expressions, phrases, and only then parse the grammatical structures found in memorized phrases. In simple words, the principle of oral advance.

The fact that in the communicative method a special place is the practice of communication says the name itself. Communicative method is aimed at the development of skills of speaking a foreign language. It should also be noted that the application of the technique directly affects the structure of the lesson. Very often in the classroom you need to use the game situation to carry out group work, to develop tasks to find errors, the ability to compare and compare. As a rule, such classes are forced to work actively not only memory but also logic, which allows you to develop the ability to think analytically and figuratively and, in turn, encourages expressing thoughts.

Today, the development of modern IT-industry makes available in the study of English the latest interactive resources: computers of the latest generation, Internet, TV programs, Newspapers, magazines. It is very important to put all of the above into practice. This helps to awaken students ' interest in the history, culture, traditions of the country of the studied language and helps to form skills that will be needed in the future.

Learning is an active interaction between teachers and students, and it cannot be one - sided. It depends on the teacher how successful the learning process will be.

It is obvious that each teacher is guided according to the personal experience in the choice of methods and receptions of work. But, based on the results of the experimental and practical work, it can be argued that the use of a variety of techniques in the framework of communicative, inductive, deductive methods gives a positive result and undoubtedly contributes to the effectiveness of teaching grammar.

The author tries to adhere to the so-called" mixed " teaching methods. This allows you to achieve your goals and gives a high result.

Bibliographic list

1. Conversations about a foreign language lesson: a guide for students pedagogic. in-tov / E. I. Passov [et al.]. - L.: Enlightenment, 1975. - 176 p.

2. BIM, I. L. on the methods of teaching foreign languages / I. L. BIM / / IYASH. -1974. - № 2. - P. 19-32.

3. Golovin, A. V. Communicative approach to foreign language study in the methodical systems of great Britain and the United States / A. V. Golovin // the Communicative approach to learning of foreign languages : collection of scientific works. labours'. - Vol. 275. - M., 1985. - P. 19-32.

4. Introduction to the communicative method of teaching English: a manual for teachers of Russia. Oxford: Oxford University Press, 1997. - 48 p.

5. Methodical recommendations on the organization of research work of students at the pedagogical College. - Perm, 2002. - 43 p.

6. Milrud, R. p. Modern conceptual principles of communicative teaching of foreign languages / R. p. Milrud, I. R. Maksimova / / IYASH. - 2000. - № 4. - P. 9-15; № 5-P. 17-22.

7. Milrud, R. p. Communication of language and teaching conversational grammar (simplified sentences) / R. p. Milrud // IYASH. - 2002. - № 2. - P. 15-21.

8. Selevko, G. K. Modern educational technologies: studies. manual / G. K. Selevko. - M.: Public education, 1998. - 256 p.

9. Modern problems of teaching grammar of foreign languages / / IYASH. - 2000. - № 5. - P. 22-26.

10.Solovova, E. N. Methods of teaching foreign languages: basic course of the lecture: manual for students of pedagogical institutes and teachers / E. N. Solovova. - Moscow: Education, 2002. - 256 p.

Weizel M. P., 2011

The author of the article is Marina Petrovna Weizel, senior lecturer, Kokshetau University. A. Myrzakhmetov, Kazakhstan.

Reviewers: S. S. dosanova, doctor of pedagogical Sciences, Professor; Zh. O. Sagyndykova, candidate of philological Sciences, associate Professor, Kokshetau University. A. Myrzakhmetov, Kazakhstan.

Cyberleninka: https://cyberleninka.ru/article/n/metodiki-prepodavaniya-angliyskogo-yazyka-1

УДК: 37.018.43.

М.Д. Чогулдуров *– к.г.н., доцент Института непрерывного и дистанционного образования БГУ им. К.Карасаева*
К.С. Раматов *– к.т.н. Кыргызский государственный технический университет им. И.Раззакова*

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

ДИСТАНТТЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮҮ АВТОМАТТАШТЫРЫЛГАН МААЛЫМАТ СИСТЕМАСЫ АРКЫЛУУ БАШКАРУУ

AUTOMATED INFORMATION SYSTEM CONTROL OF DISTANCE EDUCATION

Аннотация: *Статья посвящена использованию дистанционных технологий обучения в учебном процессе, которая позволяет повысить эффективность образования. В Институте непрерывного и дистанционного образования БГУ им. К.Карасаева (ИНДО БГУ им. К.Карасаева) создается и используется автоматизированная информационная система дистанционного обучения, которая позволяет организовать учебный процесс как в плане управления и контроля, так и проведения дистанционного учебного процесса.*

Ключевые слова: *Дистанционное образование, дистанционное обучение, коммуникационные средства, информационные технологии, образовательный портал, электронная библиотека.*

Аннотация: *Макалада окутуу процессинде билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берүүчү дистанттык технологияларды колдонуу маселелери каралган.*

К.Карасаев атындагы БГУнун үзгүлтүксүз жана дистанттык билим берүү институтунда дистанттык билим берүүнүн автоматташтырылган маалымат системасы түзүлүп жана колдонулуп жатат. Натыйжада алар окуу процессин башкарууну жана ага көзөмөл жүргүзүүнү, ошондой эле, дистанттык окутуу процессин ишке ашырууну камсыз кылат.

Түйүндүү сөздөр: *дистанттык билим берүү, дистанттык окутуу, коммуникативдик каражаттар, маалымат технологиялары, билим берүү порталы, электрондук китепкана.*

Annotation: *The article deals with the use of distance learning technologies. In the educational process with allows to improve effectiveness of education.*

There are created used the automated information system of distance education whish allows to organize studding process both in terms of management and control as holding a distance studding process.

The key words: *Distance education, communication tools, information technologies, educational portal, Electronic Library.*

Высокая динамика развития общества и постоянное изменение системы образования предусматривают необходимость использования эффективных форм дистанционного обучения, позволяющих проводить учебный процесс в индивидуальном режиме, вне зависимости от времени и места положения студента. Сегодня трудно представить управление любым технологическим процессом без использования компьютерных систем и технологий. Специализированные автоматизированные информационные системы, которые разрабатываются при активном использовании компьютерно- и телекоммуникационных средств, позволяют глобально повысить эффективность дистанционной формы учебного процесса.

В Институте непрерывного и дистанционного образования Бишкекского гуманитарного университета им. К.Карасаева (ИНДО БГУ им. К.Карасаева) создается и используется автоматизированная информационная система дистанционного обучения, позволяющая эффективно организовать учебный процесс как в плане управления и контроля, так и непосредственного проведения дистанционного учебного процесса. В системе предусмотрена возможность управления кадровым составом ППС и контингентом студентов, проведение автоматизированной приемной комиссии, распределение учебной нагрузки между преподавателями, размещение учебно-методических материалов, разработка тестовых заданий преподавателями по дисциплинам и модулям, прохождение тестирования, обработка результатов и автоматическое формирование баллов, электронных ведомостей, результатов модульно-экзаменационной сессии. Кроме этого система предусматривает проведение форума среди студентов и преподавателей по вопросам учебного процесса.

Студент всегда может быть в курсе, какие предметы ему предстоит изучать в определенном семестре, преподавателей, выходить с ними на связь через форум, знать результаты своих модулей и экзаменов. В свою очередь, преподаватель может видеть свои предметы в каждом семестре, группы, студентов, помещать электронные информационные ресурсы по соответствующим дисциплинам, разрабатывать по ним тестовые задания, выставлять баллы за каждый модуль и экзаменационную сессию. Учебная часть отвечает за распределение дисциплин по учебным планам за кафедрами, а также проводить контроль успеваемости, своевременное выставление балов по модулям и экзаменационным сессиям. Кафедра проводит распределение учебных дисциплин между преподавателями.

Автоматизированная информационная система строилась на основе анализа всего учебного процесса как целостного производственного процесса и основных информационных потоков, обеспечивающих деятельность учебного заведения.

Для каждого образовательного учреждения характерны следующие три основных производственных процесса:

1. Планирование, организация и управление учебным процессом.

2. Обеспечение содержания образовательного процесса.

3. Административное управление учебным заведением и получение своевременных и актуальных форм оперативной отчетности.

В настоящее время кафедрам возложена функция, во-первых, обеспечения качества образования, а во-вторых, вести учет системы разнообразных информационных потоков в учебном процессе, в научной работе и в управлении. В связи с этим налицо высокая роль организации кафедрального документооборота. При этом учебная часть, отдел кадров играют вспомогательную роль для полноценного и эффективного проведения учебного процесса. Основную роль по техническому сопровождению учебного процесса выполняет центр информационных технологий (ЦИТ). Следовательно, необходимо моделировать взаимодействие ЦИТ с остальными подразделениями для построения архитектуры информационной системы (ИС).

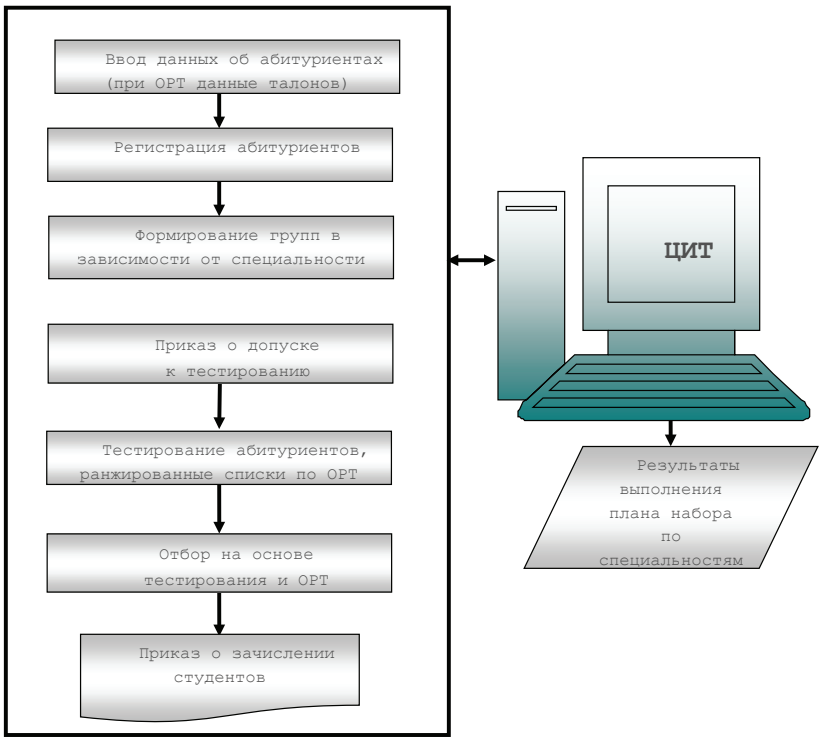

Рис. 1. Схема проведения приемной комиссии

Использование информационных технологий (ИТ) начинается с самого начала самого учебного процесса – приемной комиссии. В этой стадии проводится механизм обработки данных абитуриентов, как талонов в случае ОРТ, так и регистрации абитуриентов и прохождения компьютерного тестирования, в случае приема на общих основаниях (рис.1).

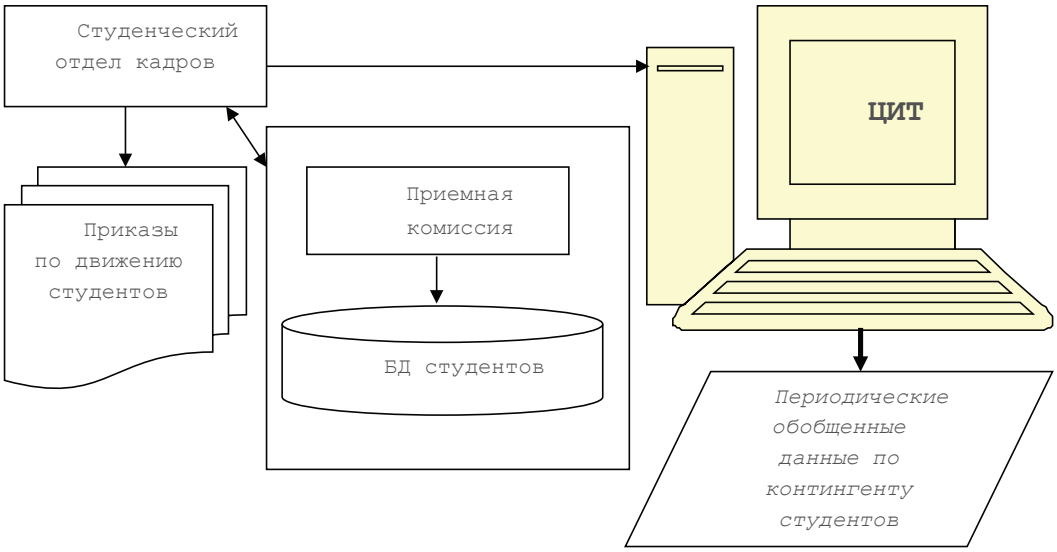

Рис.2. Взаимодействие ЦИТ со студенческим отделом кадров

После окончания приемной кампании абитуриенты согласно приказам о зачислении попадают в базу студентов, после чего на постоянной основе производится актуализация данных студентов согласно приказам о переводе, восстановлении, отчислении и др. Студенческий отдел кадров посредством прямого доступа может получать информацию о студенте, сводные данные о контингенте студентов, а также проводить действия по движению студентов (рис. 2).

Учебный отдел благодаря ИС имеет возможность вести всесторонний и оперативный контроль над ходом учебного процесса. Это касается работы кафедр, преподавателей, отдела кадров. В ведении учебного отдела лежит выдача экзаменационных ведомостей, бегунков, получать отчетные формы по успеваемости, выдавать академические справки, составление расписания занятий групп. Кроме этого учебный отдел призван контролировать соответствие учебных планов Госстандартам, надлежащий уровень рабочих программ, посещение и успеваемость студентов, деятельность преподавателей, учебная нагрузка преподавателей, учебно-методическая документация, определять критерии развития и т.д. (рис. 3).

Большое место в работе ИС имеет взаимодействие с кафедрами, которая отвечает за распределение учебной нагрузки между преподавателями, выполнение учебного плана, разработку рабочих программ, формирует отчет о деятельности ППС (рис.4).

И, наконец, сущность самой системы дистанционного обучения и главное отличие от очной формы образования состоит в том, что преподаватель и студент работают в бесконтактном режиме, а посредник между ними – современная компьютерная коммуникация и работа ИС (рис. 5).

Для проведения дистанционного учебного процесса необходима разработка и эффективная работа информационно-образовательного портала. Посредством портала у студента появляется реальный доступ ко всем учебным материалам: учебникам, курсам лекциям, рабочим программам, учебным пособиям, методическим указаниям. Кроме того, студент может проводить общение с преподавателем в форуме, который является неотъемлемой частью портала, консультироваться, сдавать модули, экзамены (не выходя из дома) и т.п. Для того чтобы участники учебного процесса могли взаимодействовать между собой независимо от места своего нахождения, ИС должна иметь модуль, функционирующая на веб-приложении. При этом система переносит способы взаимодействия участников образовательного процесса и учебно-методического материала в электронную среду, а также берет на себя выполнение части функций преподавателя. При этом достигается значительное повышение эффективности учебного процесса путем минимизации времени работы преподавателя и большими удобствами учебы студентов (рис. 6).

Web-технологии в учебном процессе призваны реализовать интерактивное общение учащегося с электронной системой обучения. Этот процесс контролируется самой системой, что обеспечивает поддержку принятия решений преподавателем при оценивании знаний учащегося.

Контрольные задания и тестовые вопросы разрабатываются преподавателем и группируются по различным категориям (дисциплина, тема, раздел, уровень сложности). Выдача заданий производится самой системой, причем учитывается текущий уровень знаний учащегося, который определяется си-

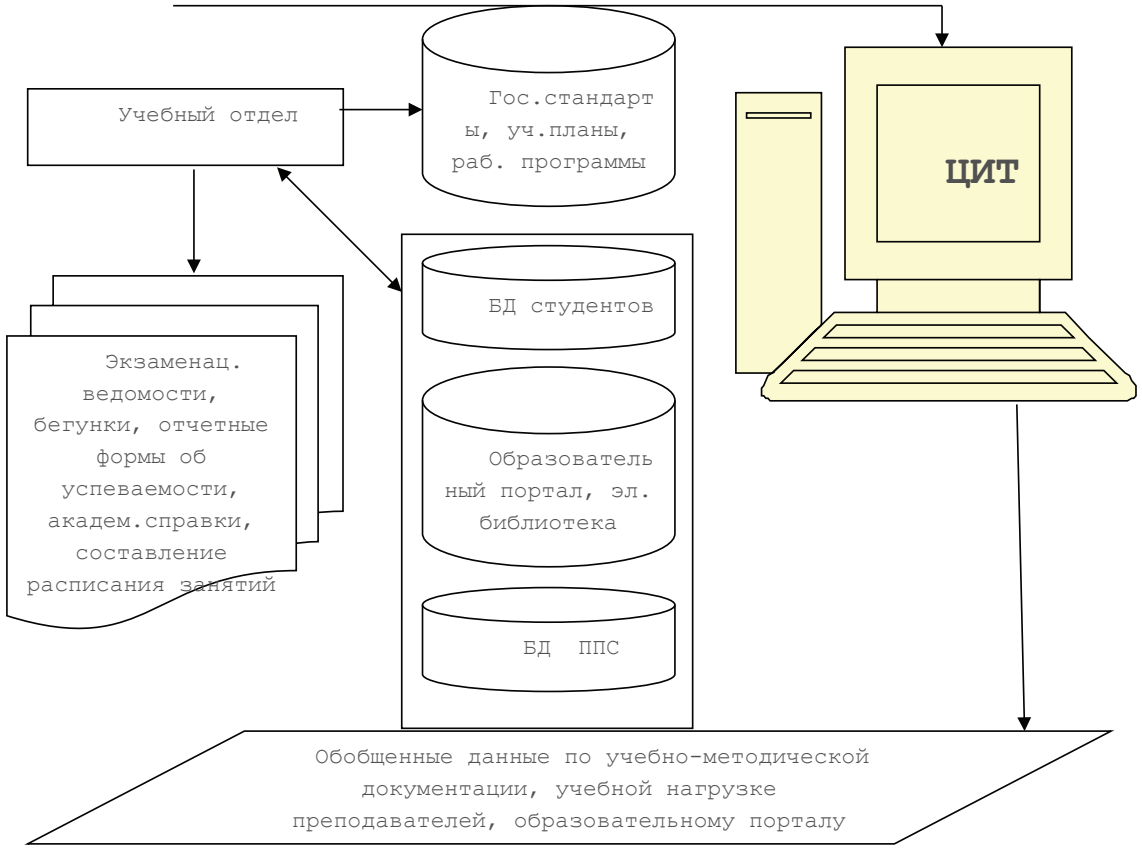

Рис. 3. Функционал ИС взаимодействия ЦИТ с учебным отделом

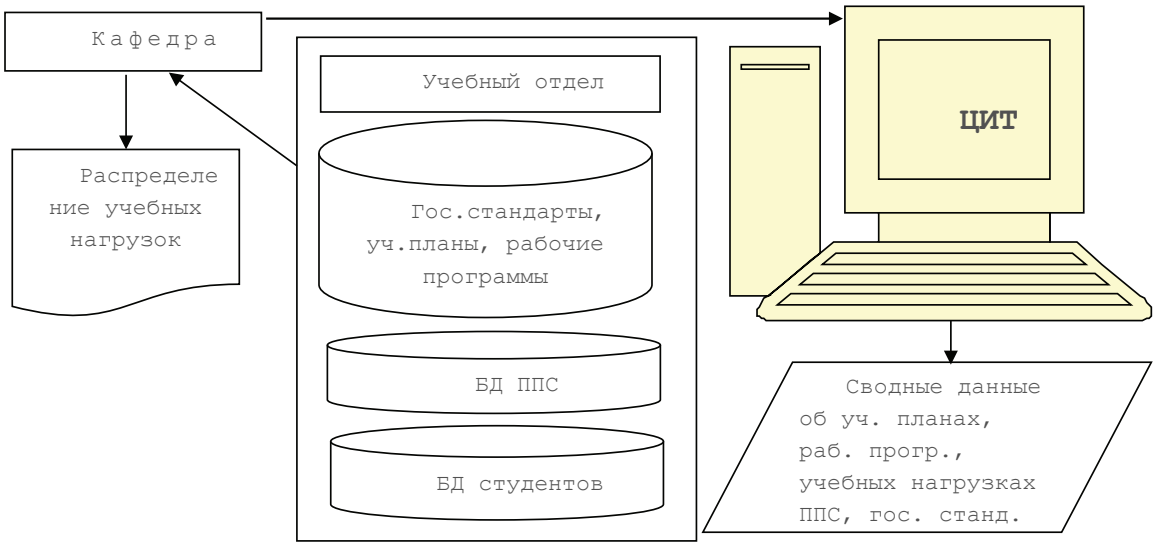

Рис. 4. Функционал ИС взаимодействия ЦИТ с кафедрами

стемой по различным критериям на основании обработки полученных от учащегося данных. Реализован механизм определения уровня знаний студентов и по этим уровням разбиения учащихся на три подмножества с возможностью перемещения студента между этими подмножествами на каждом шаге процесса обучения на основе качества результатов выполнения заданий.

Таким образом, создание единого информационного пространства образовательного учреждения для проведения дистанционного обучения осуществляется следующим образом:

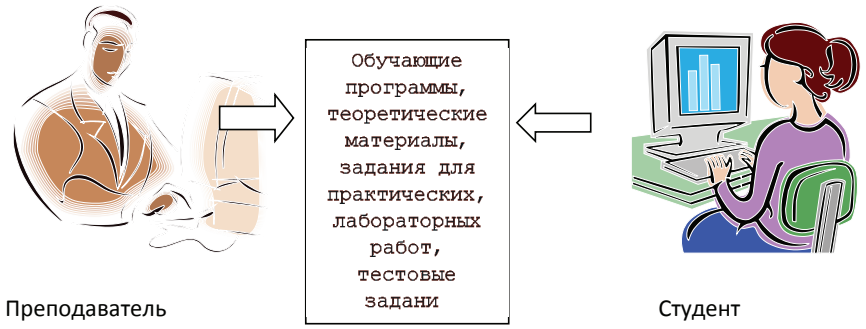

Рис. 5. Дистанционное взаимодействие преподавателя и студента

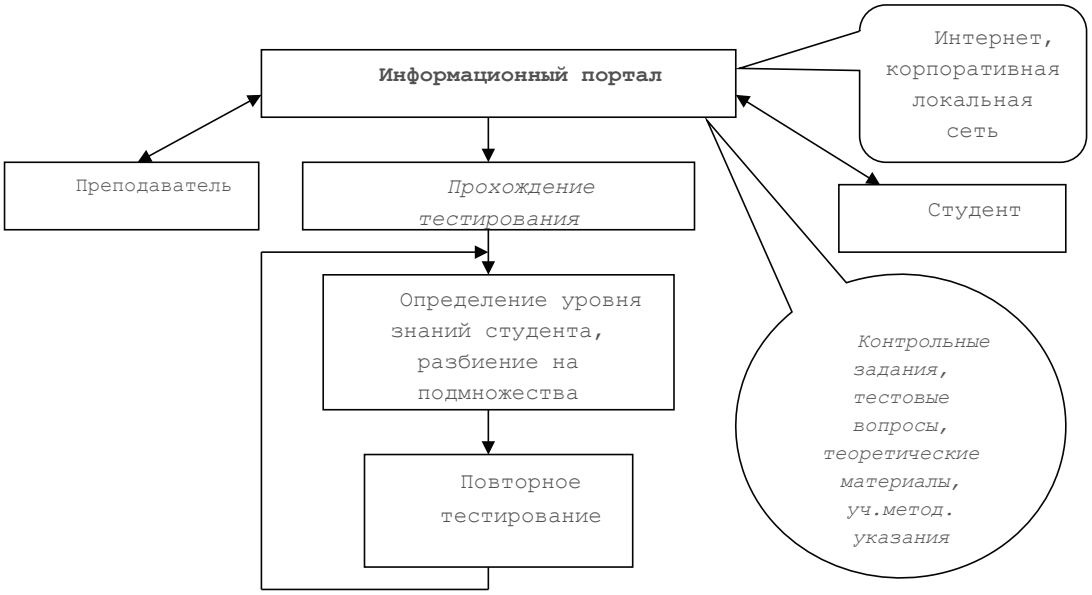

Рис. 6. Схема проведения учебного процесса посредством информационного образовательного портала

- формируются принципы и правила функционирования образовательного учреждения как единого организма, призванного прививать знания посредством информационных технологий;
- определяются требования для разработки ИС для осуществления управления учебным процессом, разделения ролей каждого участника процесса и осуществления тесного взаимодействия между ними
- вырабатываются требования и принципы проведения образовательного процесса, основными актерами которого являются преподаватель и студент, а техническое сопровождение проводится автоматизированно функционированием ИС.
- главной компонентой, предоставляющей возможность преподавателю взаимодействовать со студентом, а также руководству вуза эффективно управлять всей системой образовательного процесса, является ИС, разработанная как целостный продукт с достаточным функционалом, осуществляющим все процессы дистанционной образовательной деятельности современного учебного заведения.

Литература

1. Абдеев, Р.Ф. Философия информационной цивилизации: Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI века [Текст]: учеб. пособие / Р.Ф.Абдеев.–М.: Владос, 1994 .– 336 с.

2. Бершадский, А.М. Дистанционное образование на базе новых информационных технологий [Текст] / А.М.Бершадский, И.Г.Кревский. – Пенза, 1997. - 55 с.

3. Раматов К.С., Мамбеталиева С.М. Принцип функционирования автоматизирован-ной системы управления образовательным учреждением // Информац. технологии в образовании: состояние, пробл. и перспективы. Материалы междунар. науч.-практ. конф. - Бишкек, 2011. – Т.2. - №2(32). – С. 281-284.

4. Исмаилов Б.И., Мамбеталиева С.М., Раматов К.С. Основные информационные потоки в образовательных учреждениях // Пробл. автоматики и упр. Ин-т автоматики и информац. технологий НАН Кырг. Респ. - 2009. - №2. - С. 143-148.

5. Чогулдуров М.Д.,Алимбеков К.А. Дистанционные образовательные технологии в свете концепции непрерывного образования и практические шаги их реализации в ИНДО БГУим. К. Карасаева //Непрерывное и дистанционное образование в новом информационном пространстве. Материалы междунар. науч-практ. Конф.-Бишкек,2014.-№2(28).- С.6-8.

УДК 378.2(575.2)(04)

Садырова Г.К.
к.фил.н., доцент
Абдираимахунова М.А.
БГУ им. К. Карасаева

ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖЕРА В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

ЗАМАНБАП БАШКАРУУЧУНУ КЕСИПТИК ДАЯРДООДО ПСИХОЛОГИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ТҮЗҮҮ

FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF MODERN MANAGER IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Аннотация: *Данная статья раскрывает особенности формирования социально-психологической компетентности современного менеджера в процессе профессиональной подготовки в туристской индустрии. Рассматриваются основные требования к сотрудникам современных туристских фирм.*

Ключевые слова*: социально-психологическая компетентность, подготовка менеджеров, формирование коллектива.*

Аннотация*: Бул макалада туристтик индустрияда заманбап башкаруучуну кесиптик даярдоодо психологиялык компетенттүүлүгүн түзүлүшүнүн процесстерин карадык. Туристтик фирмалардын заманбап уюштуруучуга болгон негизги талаптарын карап көрдүк.*

Түйүндүү сөздөр*: социалдык-психологиялык компетенттүүлүк, менеджерлерди даярдоо, команда түзүү.*

Abstract: *This article reveals the features of the formation of the socio-psychological competence of the modern manager in the process of professional training in the tourism industry. We consider the basic requirements for employees of modern tourist firms.*

Keywords: *socio-psychological competence, training managers, team building.*

В нынешних обстоятельствах, когда Кыргызстан вошел в процессы интернационализации и глобализации увеличивается интерес к вопросу подготовки профессиональных менеджеров, которые должны будут проявить конкурентоспособность и вести борьбу, а также реализовывать управленческие процессы, создавать коллектив и беспокоиться о стиле фирмы.

В современной управленческой концепции основным становится ориентир на человеческий ресурс, способный к абсолютной реализации знаний, навыков и способностей.

Конструктивным принципом организации управленческой деятельности коллективом является определение человеческого ресурса как главного и основного, а также конструирование среды, для того чтобы реализовать в полном объеме человеческий потенциал и способность эффективно работать в индустрии туризма в Кыргызской Республике.

Менеджер в современном обществе является ключевой фигурой в системе управления человеческим ресурсом предприятия.

Пользуясь основами мотивирования, привития стремления к лидерству, межличностной коммуникации его главной задачей (наряду с экономическими) является организация управления персоналом. Помимо этого он должен поддерживать взаимоотношения с участниками предприятия.

Психолого-педагогическое осмысленное регулирование внутренними действиями, связанными с поведенческим действием персонала, освобождает от всех задач производительности труда, выпуска или реализации продукта, извлечения прибыли и т. д.

Менеджер в современном обществе сочетает в себе большое количество качеств. В одно и то же время он является главой коллектива, профессионалом, педагогом, результативным руководителем, дипло-

матом и психологом, владеющим методикой психологического познания и умеет правильно управлять подчиненными.

По этой причине критерии к его профессиональному обучению значительно увеличились, выходя из знаниевой парадигмы, ограничивающей ЗУН, которые необходимы лишь в одной предметной области. Также повышается значимость глубоких познаний в таких психологических дисциплинах, как: общая психология, возрастная и педагогическая, психология труда, организационная психология, социальная психология. Повысились критерии отбора и к профессиональному обучению специалиста, в том числе присутствие у него психолого-педагогической адаптации к управленческой системе, социально-психологической компетентности как возможности сформировать действенное взаимодействие с коллективом в концепции деловых и индивидуальных взаимоотношений.

Ранее существующую классическую концепцию психолого-педагогической подготовки будущих менеджеров в обстоятельствах университета выделяли формализм, академичность, изолированность от жизни, ограниченность во временном и содержательном плане, что являлось факторами невысокой степени психологической компетентности профессионалов как итога психологической подготовки, производимой в университете. В настоящее время ситуация по подготовке менеджеров в связи с введением Болонского процесса в систему высшего образования Кыргызской Республики трансформирует учебный процесс в новое инновационное образовательное пространство, предполагающая выпуск «в жизнь» компетентностных специалистов-менеджеров, обладающих набором качеств, необходимых в нынешних условиях.

Статистика изучений по данному вопросу подтверждает, что реализовать на высоком уровне психолого-педагогическую подготовку к профессиональной деятельности управленца возможно лишь в условиях специального обучения, интенсивными формами которого выступают интерактивные методы преподавания, которые включают в себя дидактические игры, тренинги, психологические практикумы и др.

Исходя из этого, спрос общества и его удовлетворение в профессиональных менеджерах и их профессионально-психологической подготовке на сегодняшний день становится все более актуальной задачей современной системы управления и организации.

Обзор теоретической литературы выявил, что профессиональная подготовка менеджеров проходил в несколько этапов:

1. Это конец 50-х и начало 60-х годов, когда идет осмысление академических исследований по вопросу психолого-педагогической подготовки специалистов сферы услуг;

2. В 60-х и 80-х годах разрабатывается теория и практика психолого-педагогической подготовки в различных сферах индустрии туризма. Сформулированы ключевые основы и этапы, а также представлена оценка в области подготовки менеджеров. Установлена задача проведения психолого-педагогической подготовки при формировании компетенций будущего специалиста;

3. В 90-х годы проводится определение методики диагностических работ с персоналом и коллективом.

Позже, профессиональную деятельность начинают расценивать, как способ индивидуального развития и сферу самоактуализации, что главным способом изменило понимание о целях и содержании психологической подготовки. Осуществление психологической подготовки в новом ее понимании подразумевало выявление зоны специальности в жизненном контексте персоны, значении и перспектив профессиональной самореализации. [1]

Специфической особенностью изучений по вопросу психологической подготовки менеджера к рабочей профессии помимо развития нужных знаний, умений и навыков в психологическом плане, также требует профессиональной подготовки межличностного делового общения по профилю работы/профессии, что в итоге приводит к формированию у предстоящего специалиста искомых компетенций.

Термин «социально-психологическая компетентность» стал основным значением большинства исследований, так как переход от знаниевой парадигмы в образовании к компетентностному подходу предопределило формы и методы в подготовке будущих специалистов сферы туризма и менеджмента.

На текущем этапе своего развития вопросы психологической подготовки менеджера в качестве руководителя до сих пор являются актуальными. Данные вопросы в состоянии потребности в решении теоретических и практических проблем эффективной организации и проведения этой подготовки в условиях вуза.

Литература

4. Захарова Л.Н. Психология управления. Учеб. пособие. - М.: Логос, 2012. - 376 с.

5. Антикризисное управление. Учебник. - 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. Э.М. Короткова. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 620 с.

УДК: 37.013.42

Токсонбаев Р.Н., *проф.*
Эшмамбетова Н.М. *преп.*
ИНДО при БГУ им. К. Карасаева

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ С ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТЬЮ

ПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТТАГЫ ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНДЕ КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТҮҮЛҮКТҮ ӨНҮКТҮРҮҮ

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN HIGH SCHOOL STUDENTS WITH PEDAGOGICAL ORIENTATION

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы формирования навыков и умений и использование в практической деятельности у студентов вузов. Современное образование требует новые подходы в обучении студентов, об использовании компетентностного подхода и их основных принципов, которые в свою очередь ориентированы на творческую инициативу, самостоятельность, конкурентоспособность. В статье даются некоторые рекомендации по внедрению интерактивного подхода в обучении.*

Ключевые слова: *компетентность, компетентностный подход, прогнозирование, педагогическая направленность, модернизация, способность, интерактивная форма.*

Abstract: *This article examines the formation of skills and abilities and the use in practical activities of university students. Modern education requires new approaches in teaching students about the use of the competence approach and their basic principles, which, in turn, are oriented towards creative initiative, independence, and competitiveness. The article provides some recommendations for the implementation of an interactive approach to learning.*

Keywords: *competence, competence-based approach, forecasting, pedagogical orientation, modernization, ability, interactive form.*

Сейчас задачей передового высшего образования является не просто передача учащемуся определенного объема познаний по одной предметной области, а надобность развития у него способностей пользоваться данными знаниями в необходимое время. Прогрессивного учащегося надо поддержать в формировании возможностей извлекать данные, прорабатывать ее, разбирать, искусно применить и брать на себя на ее основе действенные заключения.

По другому говоря, воспитанию надлежит содействовать учащемуся сориентироваться в процессах глобализации и интернационализации.

В широком значении можно предположить, что задачей образования сейчас становятся социальная, культурная и профессиональной компетентности учащегося.

Международная организация труда (МОТ), выявляя необходимости рынка труда, определяют классификатор профессий и описывают необходимые компетенции, которыми должен владеть будущий специалист.

Необходимые компетенции характеризуются как «успешное поведение в нестандартных ситуациях, предполагающих неформализованное взаимодействие с партерами, решение сложных и запутанных задач, оперирование противоречивой информацией, динамичными и сложно интегрированными процессами, управление которыми требует теоретического знания».

В настоящее время, за последние 5 лет, появилось много научно-теоретической и научно-работы, анализирующих суть компетентностного подхода и трудности развития главных компетенций. Например, работы Хуторского А.В., Зимней И.А., Байденко В.И., Болотова, Галяминой И.Г. и другие.

При столь пристальном внимании к проблемам компетентностного подхода в высшем профессиональном образовании, установка и их значение еще не полностью сформированы.

В общем выделяются общие черты компетентного подхода, такие как:

- выявление целей и задач образования;
- дифференциация содержания;
- структурирование образовательного процесса;
- оценка образовательных итогов.

Помимо вышеперечисленных принципов Лебедев О.Е. добавил еще следующие:

- формирование у студентов умений, с учетом на общественный и личный опыт, самому улаживать трудности во всевозможных видах деятельности;
- создать условия для развития у студентов способности принимать автономные решения при познании, коммуникации, организации, нравственности и других задач в системе образования;
- оценивание итогов образования, базирующем на выявлении уровней грамотности, достигнутых учащихся на конкретном рубеже изучения.

Современная реконструкция образования в высшем профессиональном образовании ориентируется на выпуск профессионалов, нужных на рынке труда.

В условиях, когда знания и информация каждые 5-7 лет удваиваются, когда классификатор профессий не успевает за тенденциями в сфере профессионального образования, когда происходит «ломка» одной системы образования и построение новой системы образования, актуальна сама задача формирования креативного потенциала студента, обладающего повышенной адаптивностью к изменениям и специфическими компетенциями поиска, оценки и внедрения инноваций.

Компетентностный подход – это попытка привести в соотношение обучение и необходимости рынка труда. Компетентностный подход связан с требованиями рынка и работодателей, - тех, кому нужен компетентный специалист. Это вполне вероятно, когда обучение является студентоцентрированным. Такое обучение невозможно «дать», оно дополняется лишь только при творческой работе учащегося. Таким образом, компетентностный подход – это:

- подход, при котором итоги обучения считаются важными за чертой обучения и воспитания;
- подход, при котором в итоге обучения не оценивается количество усвоенной информации, а способности учащихся координироваться при всевозможных обстановках.

Компетентностный подход, направленный на реализацию, становление учащегося, на креативную позицию, автономность, способность конкурировать, быть готовым и мобильным – современный вызов высшему профессиональному образованию. Это альтернатива системе образования прошлых веков, но это не значит, что предстоит ломка всей академической системы. Знаниевая парадигма переходит в компетентностное русло и идет смена образовательной системы.

«Образование существует только тогда, когда оно проектируется и до тех пор, пока оно проектируется», «без прогнозирования ожидаемых и желаемых результатов образовательной деятельности, какие бы то ни было исследование стратегического характера не имеют смысла». [1]

Подытоживая, резюмируем, что система высшего профессионального образования нуждается в перемене, когда педагог и учащийся совместно вовлекаются в процесс обучения и учащийся, находящийся на своей траектории образования при помощи педагога развивает в себе креативные способности получения искомых компетенций.

Вступление Кыргызстана в Болонский процесс и прошедшие вслед за ним перемены в обучении сменили классическую фронтальную лекцию на интерактивные формы и методы обучения, предполагающие диалог субъектов обучения и преподавания.

Интерактивные формы и методы преподавания и обучения строятся на определенных принципах, таких как:

- взаимосотрудничество;
- активность учащихся;
- feedback/обратная связь с учащимися;
- командный дух группы, стимулирующий активное усвоение ЗУНов и выработку собственной точки зрения и повышения собственных компетенций.

Сама реализация интерактивной формы обучения и преподавания требует от педагогов и студентов больших усилий, так как такая форма нацеливает к детальной проработке самого занятия, к свободной формулировке мыслей, креативной дискуссии и разрыванию шаблонов, привитых системой прошлого века.

Данная методика резко повышает количество авторских проработок и курсов, нацеливает преподавателя, чтобы он владел инновативными техническими средствами обучения, а также техникой ораторского мастерства и коммуникативными приемами, способствующими создания благоприятной среды для обучения студентов. Педагог в данной ситуации предстает в роли тьютора, модератора и мультипликатора и мотиватора, способного своей мобильностью нести положительный заряд для развития креативности студентов и предоставления им определенной свободы.

Литература

1. Токсонбаев Р.Н. Использование компетентностного подхода в процессе обучения студентов к профессиональной деятельности // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. №8, 2016. С. - 137

2. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии – 2004. №5, с.3-12.

3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. М.: Исслед. Центр пробл. качества подготов. специалистов, 2004.

УДК: 37.013.42.

Токсонбаев Р.Н., *проф.*
Эшмамбетова Н.М.,
Ражапбаева П.А., *ст. преп.*
БГУ им. К. Карасаева

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

ДЕВИАНТТЫК ЖҮРҮМ БАЛДАР МЕНЕН КООМДУК ЖАНА ТАРБИЯЛЫК ИШТЕРДИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

FEATURES OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK WITH CHILDREN OF DEVIANT BEHAVIOR

Аннотация: *В данной статье рассматриваются основные направления социально - педагогической работы с детьми девиантного поведения, взаимоотношения в коллективе, и некоторые вопросы семейного воспитания, раскрываются пути выхода из конфликтных ситуаций. А так же в статье раскрываются основные подходы в работе с детьми девиантного поведения.*

Ключевые слова: *девиантное поведение, социальный педагог, психотравмирующие ситуации, школьная дезадаптация, социальная дезадаптация, безнадзорные дети, беспризорные дети.*

Аннотация: *Бул макалада девианттык жүрүмдүү балдардын негизги багыттарын иликтейт, аны менен педагогикалык ишин, өз ара мамилелерди, ошондой эле үй-бүлөлүк билим берүү маселелери боюнча кээ бир чыр-чатактуу кырдаалдардан чыгуу жолдору карайт. Ал эми девианттык жүрүмдүү балдар менен иштөөнүн негизги методикалар каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *девианттык жүрүм-турум, коомдук педагог, оор кырдаалдар, мектеп адаптациясына көнбөө, коомдук адаптациясына көнбөө, кароосуз балдар, кароосуз калган балдар.*

Abstract: *This article discusses the main directions of social and pedagogical work with children of deviant behavior, team relationships, and some issues of family education, and reveals ways out of conflict situations. As well as the article reveals the main approaches in working with children of deviant behavior.*

Keywords: *deviant behavior, social educator, stressful situations, school maladjustment, social maladjustment, street children, street children.*

Личностное развитие ребенка напрямую связано с его социальным и педагогическим окружением, элементами которого считаются такие явления как семья, ровесники, школа, круг общения и др. Пропорции позитивных и негативных влияний в той или иной окружающей его среде в большинстве случаев заранее определяют потенциальные версии становления личности. Нравственная, положительно ориентированная среда благоприятно воздействует на формирование личности ребенка.

Но социальные педагоги часто попадают в ситуации, где они сталкиваются с детьми, которые находятся в очень плохой социальной среде, что вследствие ведет к различным сбоям и девиациям. Например: различные сбои в развитии организма, отставание в росте, нарушение психического здоровья; разрыв межличностных отношений, одиночество, конфликтность, изгой в классе или школе, семейные конфликты; педагогические ошибки учителей (унижение личности ребенка как способ наказания, конфликты ребенка или его родителей с учителем, низкий уровень знаний ребенка; неправильное воспитание в семье, низкое психолого-педагогических познаний у родителей, развод родителей; общественные факторы, смерть близких, новое место проживания и др. Очень часто в результате вышеуказанных ситуаций подростки имеют проблемы с законом. Несовершеннолетние идут на такое в связи с ложным самоутверждением,

подражанием, внушением со стороны, коллективным поведением, экстремальной ситуацией.

Позже, в более зрелом возрасте такого рода поведение переменяется на рациональный вид, в котором человек начинает обдумывать, планировать свои последующие действия.

Адаптация – способность приспосабливаться к различным изменениям в окружающей среде. А неадекватное поведение и реакция на меняющиеся условия и трудное привыкание ко всему этому можно определить как дезадаптация.

Общественная дезадаптация определяется отклонением моральных и правовых норм, асоциальным типом поведения, изменением общественных установок.

Школьная дезадаптация определяется несовместимостью психологического состояния ребенка с критериями школьной программы образования. В таком случае ребенок не может усвоить данный учебный материал, ему трудно овладевать новыми навыками и умениями. Порой это является невозможным.

Ровно как результат, Возникновение педагогически заброшенных, неуспевающих детей, школьников, предрасположенных к инцидентам, неспособных останавливать собственные негативные переживания.

Общественно-преподавательская помощь ребенку, подростку в проблемах формировании области доверия; отбор нужных заинтересованностей, направленных на профессиональные ожидания; изменения в позитивных взаимоотношениях с преподавателями и одноклассниками – такой вектор в работе педагога имеет все шансы реализовать значимость основного условия в помощи подобным детям.

Социальная дезадаптация – наиболее высокий уровень дезадаптации, каковой характерны асоциальные проявления (ругательство, табакокурение, вызывающие проделки) и отдаление от семьи и школы, что приводит к уменьшению либо потере мотивации к образованию; трудностям в профессиональном самоопределении; уменьшает степень освоения моральных и ценностных взглядов, общепризнанных мерок нравственности, полномочий и, как следствие, умение трезвой самооценки. Подобным подросткам нужна наиболее значимая общественно-преподавательская и общественно-психическая поддержка, какую скорее всего могут оказать эксперты центров социально-педагогической реабилитации или других специализированных учреждений.

Главными тенденциями профилактики дезадаптивного поведения считаются следующие:

1. преждевременное диагностирование детей «группы риска».

Ниже следуют группы детей, которые чаще всего являются потенциальными девиантами (по мнению Н.А. Рычковой):

- дети, которые воспитываются в различных степенях общественной дезадаптации;
- дети с тяжелой формой наследственных психических расстройств и болезней;
- дети с высокой подвижностью;
- дети, которые растут в условиях гиперопеки.

Активация воспитательных работ, работы с контактами ребенка, в том числе семьи.

Определение степени дезадаптации, проведение реабилитационных работ в специальных центрах при участии необходимых экспертов.

Создание и исполнение специальных программ, которые направлены на профилактику и корректировку отклонений поведения.

По работе с безнадзорными и беспризорными детьми существуют специальные методы. Под безнадзорными детьми понимают детей, которые были лишены родительского внимания и заботы, присмотра и любви. Такой ребенок, как и обычные дети, живет в семье. Также у него есть привязанность к одному из членов семьи, которая находится в процессе разрыва. Недостаточное обращение внимания ребенку, к его потребностям, отсутствие необходимого количества присмотра за ним – все эти факторы негативно сказываются на его будущем психическом здоровье. Безнадзорность является начальным этапом к беспризорности, социальной дезадаптации.

Беспризорный ребенок появляется в результате отсутствия родительского попечения, что влечет к отсутствию постоянного места проживания.

Общественно-педагогические работы по исправлению таких детей состоят из двух отдельных векторов: профилактического и коррекционно-реабилитационного.

Профилактическая работа по устранению безнадзорности и беспризорности определяется как работа по устройству благоприятной сферы, в котором будет проводиться общение и воспитываться ребенок.

При коррекционно-реабилитационной деятельности безнадзорному ребенку предоставляется оперативный курс лечения и перевоспитания. Ребенок ставится на школьный учет, диагностируют его психическое здоровье. Учитываются его индивидуальные особенности и на основании этого разрабатывают специальную для него реабилитационную программу. В данной программе предусмотрены различного типа игры, беседы, труды и обучения. При необходимости проводят такие же работы с его членами семьи.

В работе с ребенком девиантного поведения нужно обязательно отметить общественную ситуацию как педагогическую при этом создав комфортный климат для самостоятельного формирования. При данном условии ребенок сумеет понять связи и зависимости своих нужд, устремлений, определенной деятельности над собой и предполагаемых результатов, формирования нравственных и правовых убеждений, привития правильной оценки, умение критически анализировать свои поступки. Усложняется эмоциональный фон ребенка, укрепляются волевые качества, способность самоуправления, адекватной реакции на слова педагогов, вовлечение в общественно важные роды работ, сотворение ситуаций, проводящих к успеху в выбранной сфере работ, оказание преподавательской поддержки на круг общения ребенка, недопущение критических ситуаций, приводящих к патологическим влечениям. К примеру, к неврозам, суициду и др.

С детьми и подростками с девиантным типом поведения обычно трудно построить разговор. Обычно, педагог должен очень постараться, чтобы вступить в контакт. Часто старания педагога оказываются напрасными. Поэтому очень важно при работе с детьми девиантного поведения обеспечить хороший психологический климат, вовлекать ребенка в общественные мероприятия и конечно же способствовать заполнению лакун в обучении.

МАЗМУНУ

ПОЛИТОЛОГИЯ-СОЦИОЛОГИЯ

Ёсихиро ЯМАМУРА. О Японии в контексте развития японско-кыргызских отношений 3
Төлөгөнова Г. Б. Коомдогу социалдык теңсиздик маселесин изилдөөдөгү негизги социологиялык теориялар 9
Ормонова А.Т. Корей Республикасынын Кыргыз Республикасы менен кызматташуусунун максаттары жана кызыкчылыктары 14
Голлыев Н. Новруз как один из основ культурного диалога 17
Орен Ялчын. Türkiye ve Kirgizistan arasindaki diplomatik ilişkiler 20
Ишчи Арманбек. Влияние терроризма на современное общество 23
Орен Ялчын. Türkiye ve Kirgizistan arasindaki sosyal-kültürel ilişkilker 26
Дооталиева Ж. Основы культурного вектора кыргызско-китайского сотрудничества 29
Мусаева Н.К., Ким Наталья. Гражданский брак как способом адаптации к современной жизни 32
Мусаева Н.К., Турдукулова А. Основные социологические факторы возникновения межличностных конфликтов у подростков 35
Сакимбаева Б. Т. Сущность национальной политики Кыргызстана 37
Барыш Ферхат. Анализ политических технологий Турции 41
Сакимбаева Б. Т. Историко-культурные и этнические особенности формирования внешнеполитических приоритетов стран Центральной Азии 44
Барыш Ферхат. Türkiye'de 2018 erken seçim 48
Жылдызбек кызы А. ЕАЭБтин алкагында Кыргызстандан Россияга болгон эмгек миграциясы 52

ТАРЫХ

Бейсебаев Р.С. Кыргызстан-Иран: политико-экономические отношения (1991-2016) 57
Бейсебаев Р.С. Экономические и политические процессы сотрудничества Кыргызстана и Японии (1991-2016) 61

ТИЛ ИЛИМИ

Сыдыков А. Н. Русский язык в коммуникативном пространстве Кыргызской Республики 64
Жумалиев Ж. Орто кылымдарда Орол тоолоруна ооп кеткен кыргыздар жөнүндө 67
Устабаева Г.К. Мамлекеттик тил - өткөн күн, бүгүн, келечек... 72
Жаманакова М.Б., Жекенова А.Ж. Анализ перевода исторического фильма «Курманжан Датка» с кыргызского на английский язык 75
Чойбекова Н.Т. Англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин келип чыгуу жана калыптануу тарыхынын маселелери 78
Жаманакова М.Б., Канатбекова Н. К. The ways of translation of the term "pedagogy" in scientific research 81
Чойбекова Н. Т. Англис жана немис тилдериндеги модалдык этиштердин азыркы абалын лингвистикалык изилдөөнүн лингвистикалык-методологиялык негиздери 84
Акыйкатова А.А. 汉吉语量词对比 87
Мурзаева А.Н. Лингвокогнитивный анализ терминов клинической психиатрии в английском языке 91
Бейшеев Т. Лексикографияны ЖОЖдордо жана орто мектептерде окутуу жөнүндө 95
Сагыналиева Г. Т., Туляшева Г. National-cultural semantics of Kyrgyz personal names 100
Кадыркулова Ф.Д., Узбекова С.М. Кыргыз тилинин улуттук-маданий лексикасынын спецификасы 103
Сагыналиева Г. Т., Туляшева Г. Kyrgyz proper names: linguistic and cultural identities 106
Узбекова С.М., Кадыркулова Ф.Д. Немис жана кыргыз тилдериндеги жөнөкөй сүйлөмдөрдүн татаалданышы 109
Абдыкеримова А.Э. Көркөм текстти когнитивдик-коммуникативдик өңүттө талдоодогу негизги категориялар 112
Урпоева А.А. Кыргыз жана кытай тилдериндеги жаныбарларга байланыштуу фразеологизмдер 115

АДАБИЯТ

Устабаева Г.К. "Урпактарга табериктин" ибараты ...118
Абдубалиева Б. Ж. «Манас» үчилтигиндеги аллитерациянын түрлөрү 121
Наркеева А. Чыңгыз Айтматовдун "Кыямат" романынын азыркы адабий процесстеги орду 125
Алтымышова Ж. Ж. Жусуп Баласагын жана анын Кутадгу билик чыгармасы 127
Наркеева А. Жунай Мавляновдун "Бийиктик" романында мүнөз түзүү чеберчилиги 129
Эшмамбетова Н. Кыргыз романдарында тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун калыптануу жолдору 133
Жумаканова Э. Ш.Дүйшеевдин «Аптап» ырлар жыйнагындагы алгачкы изденүүлөрү 136
Эшмамбетова Н. Тарыхый романдарда улуттук тарыхтын ордун аныктоодо көркөм интерпретациянын ролу 140
Жумаканова Э. Ш.Дүйшеевдин «Сүйлөшкөнгө чейинки сөз» ырлар жыйнагындагы изденүүлөрү жана алардын кыргыз адабиятындагы жаңылыгы 143

ПЕДАГОГИКА

Турдукеева Р.А. Профессиональное саморазвитие педагога: проблемы и перспективы 146
Жылдызбек кызы А. Жогорку окуу жайларындагы студенттердин коомдук-маданий компетентүүлүгүн калыптандырууда волонтерлуктун ролу жана мааниси 150
Сарлыкова Г. С., Коңурбаев Т. А. Спортчунун спорттук жарыш алдындагы абалынын өзгөчөлүктөрү 153

Мамбетсадыкова А.С. Мамлекеттик тилди окутууда элдик оозеки чыгармачылыктын мааниси 156
Судоргин Е.П., Болжирова Р.С. Подготовка студенток БГУ к соревнованиям по тогуз коргоол.. 159
Октай Четин, Алимбеков А. Идиомы и обучение детей уважению в культуре турецкой Анатолии..... 163
Кыргызбаева Ч. Баланын психикасына таасир этүүчү негизги факторлор..... 166
Суйменкулова Ж.А. Салттуу тарбиянын өнүгүшүнө адабий чыгармалардын тийгизген таасири 169
Али Актюрк. Болочок социалдык педагогдордун педагогикалык циклдеги дисциплиналарынын окутуу системасынын дидактикалык шарттарын чагылдыруу 172
Бошкоева Н. С. Обучение аудированию..... 175
Али Актюрк. Болочок социалдык педагогдордун кесиптик компетенцияларын түзүүдөгү атайынкы социалдык-педагогикалык мамиле 179
Жолдошева Р. Т. Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгын орто мектептерде окутуунун методологиялык негизи..... 182
Тотошов Б.К., Макиевский И.М., Султанбаева Е.Б., Казиева С.К. Жаш боксчулардын ылдамдык-күч сапаттарын оордуктар менен жогорулатылган машыгуу тапшырмаларына таасир этүүчү вариативдүү ыкманын натыйжалуулулугун изилдөө 186
Жолдошева Р. Т. Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгын орто мектептерде окутууда окуучулардын чыгармачыл аракетин өстүрүүдө окуучулук презентациянын ролу 189
Теишова М. Н. Евразиялык мейкиндиктеги интеграциялык процесстердин билим берүү тармагындагы келечеги 192
Бейшембиева А.Т. Methods of teaching translation at the lessons of foreign language in the university..... 195
Октай Четин. Анатолия түрк маданиятында балдарга таалим-тарбия берүүдөгү исламдын орду..198
Замирбекова Г. З. Учебно-воспитательная работа в высших учебных заведениях 203
Шапарев В.П., Торопцева М. Развитие психологических познавательных процессов детей дошкольного возраста 205
Ahmetova Сн. R. The role of phraseological units in the process of English language teaching..... 207
Байтокова А.К. Methods of teaching English language 210
Чогулдуров М.Д., Раматов К.С. Автоматизированная информационная система управления дистанционным образованием 212
Садырова Г.К., Абдираимахунова М.А. Формирование психологической компетентности современного менеджера в процессе профессиональной подготовки 217
Токсонбаев Р.Н., Эшмамбетова Н.М. Развитие профессиональной компетентности у студентов высшей школы с педагогической направленностью 219
Токсонбаев Р.Н., Эшмамбетова Н.М., Ражапбаева П.А. Особенности социально-педагогической работы с детьми девиантного поведения..... 221

ЖУРНАЛГА ЖАРЫЯЛАНУУЧУ МАТЕРИАЛДАРГА КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР

«БГУ жарчысы» илимий журналы кыргыз, орус ж.б. тилдерде гуманитардык илимдер боюнча илимий макалалар: социология, политология, философия, укук, тарых, кыргыз тили жана адабияты, маданият таануу, экономика, журналистика, информатика, педагогика жана психология; усулдук окуу куралдарын, библиографиялык баяндоолорду жана рецензияларды, республика боюнча илимий конференциялардын жана симпозиумдар тууралуу маалыматтарды жарыялоо менен авторлордон кол жазмаларга коюлуучу төмөнкү талаптарды эске алууну өтүнөт:

- Материалдарга рецензиянын болушу милдеттүү.
- Кол жазманын көлөмү бир басма табактан (40000 белги, аралыгы менен кошо) ашпоо керек.
- Кол жазма ак баракка 1 экз. компьютерге терилип 14-шрифт, 1,5 интервал менен басылып флешка же электродун почта аркылуу берилсин.
- Шилтеме алынган адабияттар материалдын акырында тизмеленип, библиографиялык көрсөткүчтөр өз эрежеси менен берилиши керек.
- Шилтемеде көрсөтүлгөн библиографиялык көчүрмөлөр так берилсин.
- Автордун аты-жөнү, материалдын аталышынан өйдө, баректын оң бурчунда берилет.
- Автордун аты-жөнү иштеген мекемесинин (бөлүмүнүн) аталышы, кызматы, окумуштуулук наамы, даражасы, толук адреси тууралуу маалыматтар, макаланын аннотациясы, түйүндүү сөздөр (кыргыз, орус, англис тилдеринде), УДК көрсөтүлүшү керек.
- Материалда таблицалар, схемалар жана сүрөт так жана даана аткарылып ал номерленип, материалдын кайсы жеринен орун алганы тууралуу көрсөтүлүшү зарыл.

Кол жазмалар жана башка материалдар авторлорго кайтарылып берилбейт.

Автор макаладагы негизги мазмунуна, фактыларга, келтирилген цитаталарга, статистикалык жана башка маалыматтардын, энчилүү аттардын так берилишине жооп берет.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ СТАТЕЙ

В научном журнале «Вестник БГУ» публикуются научные статьи по гуманитарным наукам: социологии, политологии, философии, праву, истории, филологии, информатике, культурологии, педагогике и психологии, экономике, журналистике, учебно-методические материалы по гуманитарным дисциплинам; библиографические обзоры и рецензии, информация о научных конференциях и симпозиумах в республике и т.д. Авторами публикуемых материалов могут быть преподаватели, аспиранты и стажеры БГУ и других вузов, а также ученые, работающие в других отраслях народного хозяйства республики.

Присылаемые в журнал статьи должны отвечать следующим требованиям:

- иметь научный отзыв руководителя кафедры или отдела;
- объем рукописи статьи не должен превышать 1 печатного листа (40 тысяч знаков, включая пробелы);
- рукописи должны быть выверены после компьютерного набора и подписаны автором;
- рукописи должны быть представлены в 1-м экземпляре в печатном (компьютерный набор) виде 14 шрифта через 1,5 интервала и на флешке, электронной почтой;
- список использованной литературы дается в конце статьи в порядке упоминания в тексте, по всем правилам библиографического описания;
- все источники должны иметь библиографические ссылки;
- авторская справка с упоминанием Ф.И.О., места работы, должности, ученой степени, номера телефона,
- аннотацию статьи, ключевые слова (киргизском, русском, английском языках), номер УДК должны быть указаны в каждой статье, направляемой в журнал;
- таблицы должны быть пронумерованы, озаглавлены и даны на отдельных листах;

Рукописи и иные материалы авторам не возвращаются.

Авторы несут ответственность за содержание материала, достоверность изложенных фактов, цитат, точность статистических данных, имен собственных и других сведений.

TO DATA OF AUTHORS OF ARTICLES

Scientific articles are published in the journal «Bulletin of BHU» on the humanities science: sociology, political science, philosophy, right, history, philology, computer science, cultural science, pedagogics and psychology, economy, journalism; educational-methodical materials on humanitarian disciplines; bibliographic reviews, the information on scientific conferences and symposiums in republic etc. Authors of published materials can be teachers, post-graduate students and trainees of BHU and other universities, and also the scientists working in other fields of a national economy of republic.

The articles in the journal should meet following requirements:

- to have a scientific review of the head of chair or department;
- the volume of the manuscript of article haven't to exceed 1 printing paper (40 thousand signs, including blanks);
- manuscripts have to be verified after a computer set and are signed by the author;
- manuscripts have to be presented in 1 copy in printing (a computer set) and on a flesh card or by e-mail;
- the type of the font 14 and 1,5 intervals have to;
- the list of the used literature is given at the end of article as a mention in the text, Duly the bibliographic description;
- all sources have to have bibliographic references;
- the author's inquiry with a mention F\first name, middle, last name, place of work, position, a scientific degree, phone number, abstract, key words in kyrgyz, russian, english languages, UDK number is necessary to give in each new article directed to magazine;
- Tables have to be numbered, entitled and given on single sheets;
- Manuscripts and other materials aren't be back to the authors.

The Authors respond for the content of a material, reliability of the stated facts, citations, accuracy of the statistical data, proper names and other data.

For more detailed information, please apple to Publishing department, 18 office BHU after K .Karasaev.

Ph.: (0312) 21-89-61

Редакциянын дареги:
722044. Бишкек шаары, Ч.Айтматов проспектиси 27
К. Карасаев атындагы БГУ

Тел.: (+996)312 21-87-11, 21-89-61.

Электрондук почта: vestnik_bgu@mail.ru

Редакцияга келип түшкөн материалдарды талкуулоо иретинде жарыялоого укуктуу. Кол жазмалар авторго кайтарылып берилбейт.

Редакторлор:
К.Ж. Качкынбаева, Г.К. Садырова

Тех. редактор: ***К.Ж. Качкынбаева***

Компьютердик калыпка салган:
Э. Талканов

Басууга 20.12.2018-ж. берилди. Офсет кагазы.
«PT Serif» гарнитурасы. Форматы А4 (210х297 мм). Көлөмү 28,5 б.т.
Нускасы 500 экз. Заказ № 39.

«Мега Формат» басмасында басылды.